

ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೩

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೧೦-೩೧

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ವೇದರತ್ನಮಾಲಾ

ಸಂಖ್ಯೆ—೩

RIG-VEDA

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಮೇತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

(ಕರ್ಣಾಟಕ ಭಾಷಾರ್ಥಾನುವಾದವಿವರಣೆಗಳೊಡನೆ)

ಭಾಗ—೩

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು.

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೨೦-೩೨

Translated with Exhaustive Critical Notes
by

Asthana Mahavidwan
H. P. VENKATA RAO,
Editor.

Printed at
SREE SHARADA PRESS,
MYSORE.
1949

Published by the gracious permission of

His Highness

Sri Jayachamarajendra Wadiyar Bahadur

G.C.B., G.C.S.I., Maharaja of Mysore.

ಯದುವಂಶಪಯಃಪಾರಾವಾರಸುಧಾಕರರೂ ಸತ್ಸಂಪ್ರದಾಯವೈದಿಕಸಿದ್ಧಾಂತವರ್ಧಕರೂ
ಮೈಸೂರು ದೇಶವನ್ನಾಳುವ ಧರ್ಮಪ್ರಭುಗಳೂ ಆದ ಶ್ರೀಮನ್ಮಹಾರಾಜ

ಶ್ರೀ ಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್,
ಜಿ. ಸಿ. ಬಿ., ಜಿ. ಸಿ. ಎಸ್. ಐ. ರವರು.

ವೇದಪ್ರಕಟನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ನಿಯಮಿತವಾಗಿರುವ

ವೇದವಿಮರ್ಶನ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

ಅಧ್ಯಕ್ಷರು :

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗಪರಿವ್ರಾಜಕಾಚಾರ್ಯ ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ

ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು.

Translator & Editor :

ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್ H. P. ವೆಂಕಟರಾವ್

ಸಹಾಯಕ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿ

1. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ **ಲಕ್ಷ್ಮಣಾಚಾರ್ಯರು,** ವ್ಯಾಕರಣ ವಿದ್ವಾನ್.
2. ಆಸ್ಥಾನ ವಿದ್ವಾನ್ ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ H. **ಗಂಗಾಧರಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು,** ಜ್ಯೋತಿಷ ವಿದ್ವಾನ್ ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾಪಂಡಿತರು.
3. ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ N. **ಶ್ರೀನಿವಾಸಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು,** ಋಗ್ವೇದ ಘನಪಾಠಿಗಳು.
4. ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ **ಹಿಟ್ನವಳ್ಳಿ ಬಿಳಿಗಿರಿ ರಂಗಾಜೋಯಿಸರು,** ಶ್ರೌತ ವಿದ್ವಾನ್.
5. ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ **ಹಿಟ್ನವಳ್ಳಿ ದೇವರಭಟ್ಟರು,** ಮೀಮಾಂಸಾದರ್ಶನ ಪಂಡಿತರು.
6. ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ G. N. **ಚಕ್ರವರ್ತಿ,** M.A.,
   Professor of Sanskrit, St. Philomina's College, Mysore.
7. ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ M. S. **ವೆಂಕಟರಮಣಾಚಾರ್,** M.A., B.T., ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್.
8. ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ S. **ರಂಗನಾಥನ್,** ಸಾಹಿತ್ಯವಿದ್ವಾನ್, ಅರಮನೆ ಸರಸ್ವತೀಭಂಡಾರ.
9. ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ **ಪುತ್ತೂರು ಅನಂತಕೃಷ್ಣಮಾಚಾರ್,** ಸಾಹಿತ್ಯ ವಿದ್ವಾನ್,
   Govt. Oriental Research Institute, Mysore.
10. ಬ್ರ॥ ಶ್ರೀ॥ S. **ಸೀತಾರಾಮಶಾಸ್ತ್ರಿಗಳು,** ರಿಟೈರ್ಡ್ ಪಂಡಿತರು.
    Govt. Oriental Research Institute, Mysore.

ಶ್ರೀ ಜಗದ್ಗುರು ನಾಗಲಿಂಗ[illegible] ಪೀಠಾಧ್ಯಕ್ಷರಾದ

ಶಿಲ್ಪಸಿದ್ಧಾಂತಿ ಶಿವಯೋಗಿ ಶ್ರೀ ಸಿದ್ಧಲಿಂಗಸ್ವಾಮಿಗಳವರು

[illegible]ನ ವಿದ್ವನ್ಮಂಡಲಿಯ ಅಧ್ಯಕ್ಷರು

ಪೀಠಿಕೆ

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯ, ಮತ್ತು ಕರ್ಣಾಟಕಭಾಷಾನುವಾದಸಹಿತವಾದ ಈ ಋಗ್ವೇದದ ಎರಡನೆಯ ಭಾಗದ ಪೀಠಿಕೆಯಲ್ಲಿ—ಮೂರನೇ ಭಾಗದಿಂದ ಮುದ್ರಣಕಾರ್ಯವು ಬೇಗಬೇಗ ನಡೆಯುವುದೆಂದು ನಾವು ಹೇಳಿದಂತೆ ಈಗ ಮೂರು ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕನೆಯ ಭಾಗಗಳ ಮುದ್ರಣಕಾರ್ಯವು ಅತ್ಯಲ್ಪಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಎಂದರೆ ಸುಮಾರು ಎರಡು ತಿಂಗಳ ಅವಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಮುಗಿದು ವಾಚಕರ ಹಸ್ತಗತವಾಗಿರುವುದು ಸಂತೋಷದ ಸಂಗತಿಯಾಗಿದೆ. ಈಗ ಮುದ್ರಣ ಕಾರ್ಯವು ಎರಡು ಮೂರು ಪ್ರೆಸ್ಸುಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎಡಬಿಡದೆ ಸಾಗುತ್ತಿರುವುದರಿಂದ ಇನ್ನು ಮುಂದೆಯೂ ಈಗಿನಂತೆ ಎಂದರೆ ತಿಂಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಭಾಗದಂತೆ ಮುದ್ರಿತವಾಗುವುದೆಂಬ ಭರವಸೆಯು ನಮಗಿದೆ.

ಗ್ರಂಥದ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆಯ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹಿಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಸರಿಸುತ್ತಿದ್ದ ಕ್ರಮವನ್ನೇ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಅನುಸರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸಮಯೋಚಿತವಾದ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳಲ್ಲಿ ಶುನಶ್ಶೇಪೋಪಾಖ್ಯಾನವು ಬಹುಮುಖ್ಯವಾದುದು. ರಾಜಮಹಾರಾಜರ ಪಟ್ಟಾಭಿಷೇಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಪುತ್ರಸಂತಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರೂ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ಶ್ರವಣ ಪಠನಾದಿಗಳನ್ನು ವಿಧ್ಯುಕ್ತವಾಗಿ ಆಚರಿಸಿದಲ್ಲಿ ಅವರ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿ ನೆರವೇರುವುದೆಂದು ಶ್ರುತಿಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ, ಈಗಲೂ ಸಹ ಪುತ್ರಸಂತಾನಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಆಶೀರ್ವಾದಮಾಡುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ಅಂತ್ಯವಾಕ್ಯವಾದ—**ಸಹಸ್ರಮಾಖ್ಯಾತ್ರೇ ದದ್ಯಾಚ್ಛತಂ ಪ್ರತಿಗರಿತ್ರ ಏತೇ ಚೈವಾಸನೇ ಶ್ವೇತಶ್ಚಾಶ್ವತರೀರಥೋ ಹೋತುಃ ಪುತ್ರಕಾಮಾ ಹಾಪ್ಯಾಖ್ಯಾಪಯೇರಁಲ್ಲಭಂತೇ ಹ ಪುತ್ರಾಁಲ್ಲ-ಭಂತೇ ಹ ಪುತ್ರಾನ್**—ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಆಶೀರ್ವಾದಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಈಗಲೂ ರೂಢಿ ಯಲ್ಲಿರುವುದು.

ಈ ಋಗ್ವೇದ ಗ್ರಂಥವಿಭಾಗ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮುದ್ರಣಸೌಕರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ಒಂದೊಂದು ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂಟೆಂಟು ಅಧ್ಯಾಯದಂತೆ ಮುದ್ರಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿರುವ ೬೪ ಅಧ್ಯಾಯಗಳೂ ಗ್ರಂಥಪರಿಮಾಣದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪ ಹೆಚ್ಚು ಕಡಿಮೆ ಸಮನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಭಾಗವೂ ಸುಮಾರು 500 ಅಥವಾ 600 ಪುಟಗಳನ್ನೊಳ ಗೊಂಡಿರುವುದು.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಒಂದೆರಡು ಮಾತುಗಳನ್ನು ಹೇಳುವುದು ಅವಶ್ಯಕ ವಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ, ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು, ಉಷಸ್ಸು, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು, ಮಿತ್ರ, ವರುಣ, ತ್ವಷ್ಟಾ, ಪೂಷ ಭಗ, ಅರ್ಯಮಾ, ಆಪಃ, ವಿಷ್ಣು, ರುದ್ರ, ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು, ಸವಿತೃ, ವಸುರುದ್ರಾದಿತ್ಯರು ಮುಂತಾದ ಅನೇಕ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿ ಗಳಿಗೇ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಹೆಚ್ಚಾಗಿರುವುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವ ಶಿವ, ಮಹಾದೇವ, ದುರ್ಗಾ, ಕಾಳಿ, ರಾಮ, ಕೃಷ್ಣ ಮುಂತಾದ ದೇವರುಗಳ ಹೆಸರುಗಳು ಸಹ ಎಲ್ಲಿಯೂ ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಶಿವ ರುದ್ರ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದ ಗಳೂ ಒಂದೇ ದೇವತೆಯನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವವು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದಾದರೂ ರುದ್ರನೆಂಬ ದೇವತೆಯು ಮಾತ್ರ ಪ್ರತಿ

ಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ಶಿವ, ಶಂಕರ, ಮಹಾದೇವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಆ ಹೆಸರುಗಳು ರೂಢಿಗೆ ಬರಲು ಅನೇಕ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳನ್ನು, ಇತಿಹಾಸಗಳನ್ನು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ವಿಷ್ಣುವೂ ಸಹ ಕೇವಲ ೫–೬ ಸೂಕ್ತಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತನಾಗಿರುವನಲ್ಲದೆ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ, ನಾರಾಯಣ, ಹರಿ, ಮಾಧವ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳೂ ವೇದದಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳ ಮಾತ್ರ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬರನ್ನೂ ಮುಖ್ಯರೆಂದೇ ಪರಿಗಣಿಸಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಆಯಾ ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡುವಾಗ ಅವರ ಗುಣಗಳು ಅತ್ಯುತ್ಕೃಷ್ಟವಾದವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಿ ಅವರು ನಮಗೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾದ, ಅನ್ನ, ಧನ, ಗೃಹ ಮೊದಲಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ರುದ್ರಪುತ್ರರೆಂದೂ, ಋಭುಗಳು ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದೂ, ವರ್ಣನೆಗಳಿರುವುದರಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ವಲ್ಪಮಟ್ಟಿಗೆ ತಾರತಮ್ಯವಿದ್ದಿತೆಂದು ಊಹಿಸಲು ಅವಕಾಶವಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ **ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯಃ** (ಋ, ಸಂ. ೧–೨೭–೧೩) ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ದೊಡ್ಡವರೆಂದೂ ಚಿಕ್ಕವರೆಂದೂ ಭೇದಭಾವವನ್ನು ಅಂಗೀಕರಿಸಿರುವುದು ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣವೇನೆಂಬುದನ್ನು—ಎಂದರೆ ರುದ್ರನಿಗೆ ರುದ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು ಬರಲೂ, ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಆ ಹೆಸರು ಬರಲೂ, ಅಗ್ನಿ, ಇಂದ್ರ, ಆದಿತ್ಯ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆಯಾ ಹೆಸರು ಬರಲು ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ, ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯು ಆಯಾ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು. ದೇವತಾಸಂಬಂಧವಾದ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮುಂದಿನ ಭಾಗಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

ವೇದವು ಸಮಸ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ, ಕಲೆಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವಾಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಮತ್ತೊಮ್ಮೆ ಹೇಳಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಶಿಲ್ಪ, ವ್ಯಾಕರಣ, ಸಂಗೀತ, ಸಾಹಿತ್ಯ, ವೇದಾಂತ, ನಾಟ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಸಮಸ್ತ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ವೇದವೇ ತಳಹದಿಯಾಗಿರುವುದು. ಆದರಲ್ಲಿಯೂ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರವು ಅತಿಪ್ರಾಚೀನವೂ ಶ್ರೇಷ್ಠವೂ ಆಗಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಋಗ್ವೇದದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸಮರ್ಥಿಸುವವು. ಏಕೆಂದರೆ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದ ಯಜ್ಞವೇದಿಯ ರಚನಾಕ್ರಮ, ಸ್ಫ್ಯಃ, ಕಪಾಲ, ಶೂರ್ಪ, ಕೃಷ್ಣಾಜಿನಂ, ಶಮ್ಯಾ, ಊಲೂಖಲ, ಮುಸಲ, ದೃಷತ್, ಉಪಲಾ ಎಂಬ ದಶಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳು, ಸ್ರುಕ್, ಸ್ರುವ, ಚಮಸ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳು, ಯುದ್ಧೋಪಕರಣಗಳಾದ ರಥ, ವಜ್ರಾಯುಧ, ಕವಚ, ಬಾಣ ಬತ್ತಳಿಕೆ, ಗೃಹೋಪಕರಣಗಳು ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಅವುಗಳ ನಿರ್ಮಾಣ, ಉಪಯೋಗ ಮೊದಲಾದವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಬೇಕಾದಷ್ಟಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯು ಇದರಿಂದಲೇ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುವುದು. ತ್ವಷ್ಟೃಪ್ರಜಾಪತಿಯ ಶಿಷ್ಯರಾದ ಋಭುಗಳು ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಆದರಿಂದಲೇ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮನುಷ್ಯರಾದವರು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ಸಾಧಾರಣ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಈ ಋಭುಗಳು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದು ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಪೂಜಾರ್ಹರಾಗಬೇಕಾದರೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಹತ್ವವೆಷ್ಟೆಂಬುದು ಯಾರಿಗೂ ಗೋಚರವಾಗದಿರಲಾರದು. ತ್ವಷ್ಟೃವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ

ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವು **ತ್ವಷ್ಟಾಸ್ಮೈ ವಜ್ರಂ ಸ್ವರ್ಯಂ ತತಕ್ಷ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೨-೨) ಮತ್ತು **ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ವಜ್ರಮತಕ್ಷದಾಯಸಂ** (ಋ. ಸಂ. ೧೦-೪೮-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಋಭುಗಳು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ರಥವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿಕೊಟ್ಟ ವಿಷಯವು **ತಕ್ಷನ್ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಪರಿಜ್ಮಾನಂ ಸುಖಂ ರಥಂ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದು. **ಯುವಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನಃ ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾ ಋಜೂಯವಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೪) ಎಂದರೆ ಈ ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದ ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧರಾದ ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಪೂರ್ವದಂತೆ ಯುವಕರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಶ್ರೇಷ್ಠತೆಯು ಎಂತಹ ಕಾರ್ಯವನ್ನಾದರೂ ಸಾಧಿಸಬಲ್ಲದೆಂಬುದನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುವುದು. ಇದರಂತೆ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರದ ಮಹತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಬೇಕಾದಷ್ಟಿವೆ.

ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಸಹ ಬಹುಪುರಾತನವಾದುದೆಂದೂ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ಸಾಮವೇದವೇ ತಳಹದಿಯೆಂದೂ ಬಲ್ಲವರು ಹೇಳುವರು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಗಾನಮಾಡುವ ವಿಷಯವು ಅನೇಕ ಕಡೆ ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. **ಗಾಯಂತಿ ತ್ವಾ ಗಾಯತ್ರಿಣಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೦-೧) **ದೇವತ್ತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ಗಾಯತ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೩೭-೪) ಮೊದಲಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾನವಿಷಯವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸುವವು. ಸಾಮವೇದವೂ ಒಂದು ವಿಧವಾದ ಗಾನವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ—**ಅಯಜ್ಞೋ ವಾ ಏಷ ಯೋಽಸಾಮ**—ಎಂದರೆ ಸಾಮಗಾನವಿಲ್ಲದ ಯಜ್ಞವು ಯಜ್ಞವೇ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳೂ ಸಂಗೀತಶಾಸ್ತ್ರದ ಪ್ರಾಚೀನತೆಯನ್ನೂ ಶ್ರೇಷ್ಠತ್ವವನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಸುವವು.

ಅತಿ ಪ್ರಾಚೀನವೂ, ಅತಿಗಹನವೂ, ಅತಿವಿಸ್ತಾರವೂ, ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿಗೂ ಮೂಲಭೂತವೂ ಆದ ಇಂತಹ ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತೆಯನ್ನು ಸರಳವಾದ ಕನ್ನಡಭಾಷೆಯಲ್ಲಿ ವಿಮರ್ಶಾನುವಾದಸಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಪಡಿಸುವುದು ಸುಲಭವಾದ ಕೆಲಸವಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಂತಹ ಮಹತ್ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಪಂಡಿತಪಾಮರಾದಿಯಾದ ಸಕಲ ಜನರೂ ಜ್ಞಾನಾಭಿವೃದ್ಧಿಯನ್ನು ಪಡೆದು ಈಶ್ವರಾನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಲೆಂಬ ಘನವಾದ ಉದ್ದೇಶದಿಂದ, ಕರ್ನಾಟಕಸಿಂಹಾಸನಾಧೀಶ್ವರರೂ, ವೇದವಿದ್ಯಾಭಿಮಾನಿಗಳೂ, ಸ್ವಯಂಪಂಡಿತರೂ, ಪ್ರಜಾನುರಾಗಿಗಳೂ, ದೈವಭಕ್ತಿತತ್ಪರರೂ ಆದ **ಶ್ರೀಜಯಚಾಮರಾಜೇಂದ್ರ ಒಡೆಯರ್ ಬಹದ್ದೂರ್ ಜಿ.ಸಿ.ಬಿ., ಜಿ.ಸಿ.ಎಸ್.ಐ.** ಮಹಾಪ್ರಭುವರ್ಯರು ಬಹುದ್ರವ್ಯಸಾಧ್ಯವಾದ ಈ ಗ್ರಂಥಪ್ರಕಟನೆಯನ್ನು ತಮ್ಮ ಉದಾರಾಶ್ರಯದಿಂದ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಮಾಡುತ್ತಿರುವುದು ಕರ್ನಾಟಕ ಜನಕೋಟಿಯ ಸುಕೃತವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಇಂತಹ ಉದಾರಮತಿಗಳಾದ ನಮ್ಮ ಪ್ರಭುವರ್ಯರಿಗೂ, ಅವರ ಕುಟುಂಬಕ್ಕೂ (ವೇದಮಂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಅತಿಮುಖ್ಯವೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಗಾಯತ್ರೀ ಎಂಬ ಮಂತ್ರನಾಮಾಂಕಿತರಾದ) ರಾಜಕುಮಾರಿಗೂ, ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಜಾಕೋಟಿಗೂ ಸಹ ವೇದಸ್ವರೂಪನಾದ ಸರ್ವೇಶ್ವರನು ಐಹಿಕಫಲಗಳಾದ, ಆಯುರಾರೋಗ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಾದಿ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವಾದ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಇತೋಽಪ್ಯತಿಶಯವಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ.

ಮೈಸೂರು,
ವಿರೋಧಿನಾಮ ಸಂ॥ ಆಶ್ವಯುಜ ಶುದ್ಧ ಪೂರ್ಣಿಮಾ ಗುರುವಾರ
6-10-1949

ಅನುವಾದಕ
ಹೆಚ್. ಪಿ. ವೆಂಕಟರಾವ್
ಆಸ್ಥಾನ ಮಹಾವಿದ್ವಾನ್

ಸಂಕೇತಾಕ್ಷರಗಳ ವಿವರಣೆಯು

ಅಥ. ಸಂ.—ಅಥರ್ವವೇದಸಂಹಿತಾ
ಆಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಶ್ರೌತಸೂತ್ರ
ಆಪ. ಧ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಧರ್ಮಸೂತ್ರ
ಆಪ. ಪ. ಸೂ.—ಆಪಸ್ತಂಬಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರ
ಆ ಸೂ. ಅಥವಾ ಆ.—ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರ
ಉ. ಸೂ.—ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರ
ಋ. ಸಂ.—ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ
ಐ. ಆ.—ಐತರೇಯಾರಣ್ಯಕ
ಐ. ಉ.—ಐತರೇಯೋಪನಿಷತ್
ಐ. ಬ್ರಾ.—ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ಛಾ. ಉ.—ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್
ಜೈ. ಸೂ.—ಜೈಮಿನೀಯ ಪೂರ್ವಮೀಮಾಂಸಾಸೂತ್ರ
ಜೈ. ನ್ಯಾ. ವಿ.—ಜೈಮಿನಿಯ ನ್ಯಾಯಮಾಲಾವಿಸ್ತರ
ತಾ. ಬ್ರಾ.—ತಾಂಡ್ಯಮಹಾಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ತೈ. ಆ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕ
ತೈ. ಬ್ರಾ.—ತೈತ್ತಿರೀಯಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ತೈ. ಸಂ.—ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತಾ
ನಿ.—ನಿರುಕ್ತ, ನಿಘಂಟು
ಪಾ. ಸೂ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಸೂತ್ರ
ಪಾ. ಶಿ.—ಪಾಣಿನೀಯ ಶಿಕ್ಷಾ
ಫಿ. ಅಥವಾ ಫಿ. ಸೂ.—ಫಿಟ್‌ಸೂತ್ರ
ಬ್ರ. ಸೂ.—ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ
ಮ. ಭಾ.—ಮಹಾಭಾರತ
ಮ. ಸ್ಮೃ.—ಮನುಸ್ಮೃತಿ
ಮೈ. ಸಂ.—ಮೈತ್ರಾಯಣೀಯಸಂಹಿತಾ
ಯಾ. ಸ್ಮೃ.—ಯಾಜ್ಞವಲ್ಕ್ಯಸ್ಮೃತಿ
ವಾ. ಸಂ.—ವಾಜಸನೇಯಸಂಹಿತಾ
ವಾ. ಪು.—ವಾಯುಪುರಾಣ
ವಿ. ಪು.—ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣ
ವೇ. ಸೂ.—ವೇದಾಂತಸೂತ್ರ
ಶ. ಬ್ರಾ.—ಶತಪಥಬ್ರಾಹ್ಮಣ
ಸಾ. ಸಂ.—ಸಾಮವೇದಸಂಹಿತಾ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ಶ್ರೀ ॥

ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ

ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯ

ಪ್ರಥಮ ಮಂಡಲದ ಸೂಕ್ತಗಳು ೨೦–೩೨.

ಪುಟಸಂಖ್ಯೆ

ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದ ವಿಷಯಾನುಕ್ರಮಣಿಕೆ ಸಮಾಪ್ತವು.

॥ ಶ್ರೀ ಮಹಾಗಣಾಧಿಪತಯೇ ನಮಃ ॥

ವಾಗೀಶಾದ್ಯಾಃ ಸುಮನಸಃ ಸರ್ವಾರ್ಥಾನಾಮುಪಕ್ರಮೇ ।
ಯಂ ನತ್ವಾ ಕೃತಕೃತ್ಯಾಃ ಸ್ಯುಸ್ತಂ ನಮಾಮಿ ಗಜಾನನಂ ॥
ಯಸ್ಯ ನಿಃಶ್ವಸಿತಂ ವೇದಾ ಯೋ ವೇದೇಭ್ಯೋಽಖಿಲಂ ಜಗತ್ ।
ನಿರ್ಮಮೇ ತಮಹಂ ವಂದೇ ವಿದ್ಯಾತೀರ್ಥಮಹೇಶ್ವರಂ ॥
ವೇದಃ ಶಿವಃ ಶಿವೋ ವೇದೋ ವೇದಾಧ್ಯಾಯೀ ಸದಾಶಿವಃ ।
ತಸ್ಮಾತ್ಸರ್ವಪ್ರಯತ್ನೇನ ವೇದಮೇವ ಸದಾ ಜಪೇತ್ ॥

ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಸಹಿತಾ

ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ

ಭಾಗ—೩

॥ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯಃ ॥

ಮೊದಲನೆಯ ಅಷ್ಟಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು

ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅತ್ರ ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕೇ ದ್ವಿತೀಯೋಽಧ್ಯಾಯ ಆರಭ್ಯತೇ । ತತ್ರಾಯಂ ದೇವಾಯೇತ್ಯಷ್ಟರ್ಚಂ ಸೂಕ್ತಂ । ತಸ್ಯ ಋಷಿಚ್ಛಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ । ಋಭುದೇವತಾಕತ್ವಮನುಕ್ರಮ್ಯತೇ । ಅಥಮುಷ್ಟಾವಾ-ರ್ಭವಮಿತಿ ॥ ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು ಸೂಕ್ತಸ್ಯ ಲೈಂಗಿಕಃ ಸ್ಮಾರ್ತೋ ವಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ ॥ ವ್ಯೂಢಸ್ಯ ಪ್ರಥಮೇ ಛಂದೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇಽಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನ ಇತ್ಯಾರ್ಭವಸ್ತೃಚಃ । ಅಥ ಛಂದೋಮಾ

ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವಾಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನ ಇತಿ ತೃಚಃ ॥ ಆ. ೮-೯ । ಇತಿ ॥

ಅನುವಾದವು—ಪ್ರಥಮಾಷ್ಟಕದ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವು. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಷಿಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಋಭುಗಳೇ ದೇವತೆಗಳೆಂದು **ಅಥಮುಷ್ಟ್ವಾವಾರ್ಭವಮಿತಿ** ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ವಿನಿಯೋಗವು ಶ್ರೌತಸ್ಮಾರ್ತಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಪೃಷ್ಠ್ಯ ಎಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಛಂದೋಮಾ ಎಂಬ ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಕ್ಕಾಗಿ **ಅಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನೇ** ಎಂಬ ಋಭುಸಂಬಂಧವಾದ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ೮-೯.) **ಅಥ ಛಂದೋಮಾ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—**ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩) ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಸವಿತೃದೇವತಾಕವಾದ ತೃಚವನ್ನೂ (ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೂ) **ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವಾ** (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೧೯) ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ದೇವತಾಕವಾದ ತೃಚವನ್ನೂ, **ಅಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನೇ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೧) ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಋಭುದೇವತಾಕವಾದ ತೃಚವನ್ನೂ ಛಂದೋಮಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೨೦

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೨೦ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೧, ೨ ॥

॥ **ಸೂಕ್ತ**ದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೮ ॥

ಋಷಿಃ— ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ।

ದೇವತಾ— ಋಭವಃ ॥

ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಯಂ ದೇವಾಯ ಜನ್ಮನೇ ಸ್ತೋಮೋ ವಿಪ್ರೇಭಿರಾಸಯಾ ।
ಅಕಾರಿ ರತ್ನಧಾತಮಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಯಂ । ದೇವಾಯ । ಜನ್ಮನೇ । ಸ್ತೋಮಃ । ವಿಪ್ರೇಭಿಃ । ಆಸಯಾ ॥
ಅಕಾರಿ । ರತ್ನಽಧಾತಮಃ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಋಭವೋ ಹಿ ಮನುಷ್ಯಾಃ ಸಂತಸ್ತಪಸಾ ದೇವತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ । ತೇ ಚಾತ್ರ ಸೂಕ್ತೇ ದೇವತಾಃ । ತತ್ಸಂಘೋ ಜಾಯಮಾನವಾಚಿನಾ ಜನ್ಮಶಬ್ದೇನೈಕವಚನಾಂತೇನಾತ್ರ ನಿರ್ದಿಶ್ಯತೇ । ಜನ್ಮನೇ ಜಾಯಮಾನಾಯ ಋಭುಸಂಘರೂಪಾಯ ದೇವಾಯ ತತ್ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಮಯಂ ಸ್ತೋಮಃ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷೋ ವಿಪ್ರೇಭಿರ್ಮೇಧಾವಿಭಿರೃತ್ವಿಗ್ಭಿರಾಸಯಾ ಸ್ವಕೀಯೇನಾಸ್ಯೇನಾಕಾರಿ । ನಿಷ್ಪಾದಿತಃ । ಕೀದೃಶಃ ಸ್ತೋಮಃ । ರತ್ನಧಾತಮೋಽತಿಶಯೇನ ರಮಣೀಯಮಣಿಯುಕ್ತಾದಿಧನಪ್ರದಃ । ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ತುಷ್ಟಾ ಋಭವೋ ಧನಂ ಪ್ರಯಚ್ಛಂತೀತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಆಸಯಾ । ಆಸ್ಯಶಬ್ದಾತ್ತೃತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಯಾಜಾದೇಶಃ । ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರಕೃತಿಯಕಾರಸ್ಯ ಲೋಪಃ । ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ । ರತ್ನಧಾತಮಃ । ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತೀತಿ ರತ್ನಧಾಃ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಜನ್ಮನೇ—ಋಭುಗಳೆಂಬ ದೇವತೆಗಳಾಗಿ ಜನ್ಮತಾಳಿರುವ । **ದೇವಾಯ**—ದೇವತೆಗಾಗಿ (ದೇವತೆಗಳ ಸಂಘಕ್ಕಾಗಿ) । **ರತ್ನಧಾತಮಃ**—ರಮಣೀಯವಾದ ರತ್ನಾದಿಧನಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ । **ಅಯಂ ಸ್ತೋಮಃ**—ಈ ಸ್ತೋತ್ರವಿಶೇಷವು । **ವಿಪ್ರೇಭಿಃ**—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ ಎಂದರೆ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಜರಾದಿಯಾದ ಜನರಿಂದ । **ಆಸಯಾ**—(ತಮ್ಮ) ಮುಖದಿಂದ । **ಅಕಾರಿ**— ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಋಭುಗಳೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಇಂತಹ ದೇವಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದ ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಋತ್ವಿಜರಾದಿ ಜನರು ಈ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ತಮ್ಮ ಮುಖದಿಂದ (ಬಾಯಿನಿಂದ) ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರವು ಋಭುದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರಿಗೆ ರತ್ನಾದಿದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಡುವುದಾಗಿರುವುದು.

English Translation.

This hymn, the bestower of riches has been addressed by the sages with their own mouths to the race (of Ribhus) having divine birth.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಋಭುಗಳೆಂಬುವರು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಉತ್ತಮವಾದ ನಡವಳಿಕೆಗಳಿಂದಲೂ ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನದಿಂದಲೂ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರೆಂದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅನೇಕಕಡೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಅಂಗಿರಾ ಋಷಿಗೆ ನೀತಿಘ[illegible] ಎಂಬ ಓರ್ವ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಇವನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಸುಧನ್ವಾ ಎಂಬ ಋಷಿಗೆ ಋಭು, ವಿಭು, ವಾಜ ಎಂಬ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಿದ್ದರು. ಇವರು ಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಸಹಾಯಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಜನ್ಮವನ್ನು ಪಡೆದರು ಅಥವಾ ದೇವತೆಗಳಾದರು ಎಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇದೆ. ಈ ಋಭು ಮೊದಲಾದ ಸುಧನ್ವನ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಿಗೂ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಹಿರಿಯವನ ಹೆಸರಿನಿಂದಲೇ ಈ ಮೂವರು ಪುತ್ರರೂ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವರು. ಇವರು ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಶಿಷ್ಯರಾದುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ದೇವಶಿಲ್ಪಿಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇವರು ಇಂದ್ರನೇ ಮೊದಲಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣೆಗಳನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ರಥವನ್ನೂ ಅಗ್ನಿಯ ಚಮಸಪಾತ್ರೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರೆಂದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇವರು ಮಾಡಿದ ಕೆಲವು ಕೆಲಸಗಳ ವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ಇವರಿಗೆ ಅದ್ಭುತವಾದ ಶಕ್ತಿಯಿರುವುದೆಂದೂ ಇವರು ಎಂತಹ ಕೆಲಸಗಳನ್ನಾದರೂ ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥರೆಂದೂ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ದೇವತೆಗಳಿಗಿರುವ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೇ ಇವರಿಗೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ದೇವತೆಗಳ ಗುಂಪಿಗೆ ಸೇರಿದವರೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಋಷಿಗಳು ಇವರನ್ನೂ ಇವರು ಮಾಡಿರುವ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನೂ ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಇವರು ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದಲ್ಲಿ ವಾಸವಾಗಿದ್ದು ಸೂರ್ಯರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರೆಂದು ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವುದು. ಇವರ ವಿಷಯವಾಗಿ ಹೆಚ್ಚು ವಿವರಗಳನ್ನು ಮುಂದೆ ಕೊಡಲಾಗುವುದು.

ಆಸಯಾ—ತೃತೀಯೈಕವಚನಶಬ್ದವು. ಆಸ್ಯ—ಮುಖ, ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ರೂಪಾಂತರವು ಮುಖದಿಂದ, ಬಾಯಿಯಿಂದ ಸಹಿತರು ಎಂದರ್ಥವು.

ರತ್ನಧಾತಮಃ—ಈ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಮೀಳೇ ಎಂಬ ಋಗ್ವೇದದ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು. **ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತಿ (ದದಾತಿ) ಇತಿ ರತ್ನಧಾಃ ಅತಿಶಯೇನ ಧನಪ್ರದಃ**—ರತ್ನ ಮೊದಲಾದ ಧನವನ್ನು ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಆಸಯಾ—ಆಸ್ಯ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಅದಕ್ಕೆ '**ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**'—(ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಯಾಚ್ ಆದೇಶ. 'ಆಸ್ಯ' ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಯಕಾರಕ್ಕೆ '**ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೧–೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, 'ಆಸಯಾ' ಎಂದಾಗುವುದು, ಯಾಚ್, ಎಂಬುದು ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ, ಆದ್ದರಿಂದ '**ಚಿತಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧–೧–೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ರತ್ನಧಾತಮಃ—ರತ್ನಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, ಆದ್ದರಿಂದ **'ನಬ್ವಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ'** (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ರತ್ನಾನಿ ದಧಾತಿ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ರತ್ನಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, ಅಥವಾ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯದ ಸರ್ವವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ, ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ 'ಧಾ' ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರ **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು. 'ರತ್ನಧಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ **'ಸಮಾಸಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದಾದರೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಸ್ವರಿತಪ್ರಚಯಗಳನ್ನು ಊಹಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ‖ ೧ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ಯ ಇಂದ್ರಾಯ ವಚೋಯುಜಾ ತತಕ್ಷುರ್ಮನಸಾ ಹರೀ ।
ಶಮೀಭಿರ್ಯಜ್ಞಮಾಶತ ‖ ೨ ‖

‖ ಪದಪಾಠಃ ‖

ಯೇ । ಇಂದ್ರಾಯ । ವಚಃಽಯುಜಾ । ತತಕ್ಷುಃ । ಮನಸಾ । ಹರೀ ಇತಿ ‖
ಶಮೀಭಿಃ । ಯಜ್ಞಂ । ಆಶತ ‖ ೨ ‖

‖ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ‖

ಯೇ ಋಭವ ಇಂದ್ರಾಯೇಂದ್ರಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ವಚೋಯುಜಾ ತಾಡನಾದಿಕಂ ವಿನಾ ವಾಙ್ಮಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನೌ ಸುಶಿಕ್ಷಿತೌ ಹರೀ ಏತನ್ನಾಮಕಾವಶ್ವೌ ಮನಸಾ ತತಕ್ಷುಃ ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ । ಋಭೂಣಾಂ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪತ್ವಾತ್ತತ್ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರೇಣೇಂದ್ರಸ್ಯಾಶ್ವೌ ಸಂಪನ್ನಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ । ತೇ ಋಭವಃ ಶಮೀಭಿರ್ಗ್ರಹಚಮಸಾದಿನಿಷ್ಪಾದನರೂಪೈಃ ಕರ್ಮಭಿರ್ಯಜ್ಞಮಸ್ಮದೀಯಮಾಶತ । ವ್ಯಾಪ್ತವಂತಃ । ಅಪ್ನೋಽಪ್ನ ಇತ್ಯಾದಿಷು ಷಡ್ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಕರ್ಮನಾಮಸು ಶಮೀ ಶಿಮೀತಿ ಪಠಿತಂ ‖ ವಚೋ-ಯುಜಾ । ವಚಸಾ ಯುಂಜಾತೇ । ಸತ್ಸೂದ್ವಿಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿಪ್ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇ-

ರಾಕಾರಃ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ । ತತಕ್ಷುಃ । ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ । ಲಿಟಿ ಝೇರುಸಾ-ದೇಶಃ । ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ । ಶಮೀಭಿಃ । ಶಮಯಂತಿ ಪಾಪಾನೀತಿ ಶಮ್ಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ । ಔಣಾದಿಕ ಇನ್ । ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ । ಪಾ. ೪-೧-೪೫ । ಇತಿ ಙೀಷ್ । ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಆಶತ । ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ । ಲಙಿ ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ । ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನುಃ । ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಲುಕ್ । ಆಡಾಗಮಃ । ತಿಙ್ಙತಿಙ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಯೇ (ಋಭವಃ)—ಯಾವ ಋಭುದೇವತೆಗಳು । **ಇಂದ್ರಾಯ**—ಇಂದ್ರನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ । **ವಚೋ-ಯುಜಾ**—ಬಾಯಿಮಾತಿನಿಂದಲೇ (ರಥಕ್ಕೆ) ಹೂಡಬಹುದಾದ । **ಹರೀ**—ಹರೀ ಎಂಬ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು । **ಮನಸಾ**—ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದಲೇ । **ತತಕ್ಷುಃ**—ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರೋ । (**ತೇ ಋಭವಃ**—ಅಂತಹ ಋಭುಗಳು) **ಶಮೀಭಿಃ**—(ಗ್ರಹ, ಚಮಸ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಸಾಧನೆಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸುವ) ಕರ್ಮಗಳಿಂದ । **ಯಜ್ಞಂ**—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು । **ಆಶತ**—ವ್ಯಾಪಿಸಿದರು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಈ ಋಭುಗಳು ಇಂದ್ರನ ರಥದ ಹರೀ ಎಂಬ ಸುಶಿಕ್ಷಿತವಾದ ಎರಡು ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ಅವನ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು. ಅಂತಹ ಋಭುಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಗ್ರಹ, ಚಮಸಾದಿ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳನ್ನು ಒದಗಿಸಲಿ.

English Translation.

The Ribhus who created mentally for Indra his pair of tawny horses that yoke themselves at his command attained the sacrifice by their acts of skill.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಚೋಯುಜಾ—ತಾಡನಾದಿಕಂ ವಿನಾ ವಾಙ್ಮಾತ್ರೇಣ ರಥೇ ಯುಜ್ಯಮಾನೌ ॥ ಇಂದ್ರನು ಬಾಯಿಂದ ಹೇಳಿದ ಮಾತ್ರಕ್ಕೆ ತಾಡನಾದಿ ಶಿಕ್ಷೆಗಳಿಲ್ಲದೆ ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿಕೊಳ್ಳುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಎಂದರೆ ಇಂದ್ರನ ಆಜ್ಞೆಯಾದರೆ ಸಾಕು, ಯಾವ ವಿಧವಾದ ಸಾರಥಿಯ ಪ್ರಚೋದನೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ತಾವೇ ರಥಕ್ಕೆ ಹೂಡಿಕೊಳ್ಳುವವು Harnessing themselves at Indra's word (command) ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು

ತತಕ್ಷುಃ ಮನಸಾ—ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ, ಕೃತವಂತಃ ॥ created. ಋಭುಗಳು ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಪ್ರವೀಣರಾದುದರಿಂದಲೂ ಸತ್ಯಸಂಕಲ್ಪವುಳ್ಳವರಾದುದರಿಂದಲೂ ತಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞಸಾಧನಭೂತವಾದ.

ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳನ್ನೂ ರಥವನ್ನೂ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳನ್ನೂ ಸೃಷ್ಟಿಸಲು ಸಮರ್ಥರು. ಈ ಋಭುದೇವತೆಗಳು ಆಧುನಿಕ ಶಿಲ್ಪಿಗಳಂತೆ ಆಯುಧಾದಿಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ವಸ್ತುನಿರ್ಮಾಣಮಾಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಮೇಯವಿಲ್ಲ. ತಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಯಾವ ವಸ್ತುವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ನಿರ್ಮಿಸಬಲ್ಲ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರೆಂಬ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು **ಮನಸಾ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸೂಚಿಸುವುದು.

ಹರೀ—ಹರತಃ ವಹತ ಇತಿ ಹರೀ | ರಥವನ್ನು ಒಯ್ಯುವುದರಿಂದ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳಿಗೆ ಹರೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಇಂದ್ರನ ಎರಡು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ಶಮೀಭಿಃ—ಶಮಯಂತಿ ಪಾಪಾನೀತಿ ಶಮ್ಯಃ ಕರ್ಮಾಣಿ | ಅಪಃ ಅಪ್ನಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶಮೀ ಅಥವಾ ಶಿಮೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩-೧) ಶಮೀಭಿಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದಿಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿರುವ **ಶಮೀಭಿರ್ಯಜ್ಞಮಾಶತ** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಾಗುವವು. ಋಭುದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞ ಭೂಮಿಗೆ ಬರುವರು. ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಋಭುದೇವತೆಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿಕೊಡುವ ಹವಿಃಪ್ರದಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವರು ಎಂದು ವಿಧವಿಧವಾಗಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು. ಸಾಯಣಾಭಿಪ್ರಾಯಾನುಸಾರವಾಗಿ—ಈ ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾದ ಸಾಧನ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡುವುದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಮಾಡುವ ಹವಿಃಪ್ರದಾನದಿಂದ ಸಂತುಷ್ಟರಾಗಿ ಯಜ್ಞಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವರು, ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವಚೋಯುಜಾ—ವಚಸಾ ಯುಜ್ಯಾತೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತವಚಶ್ಶಬ್ದೋಪಪದಕವಾದ ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ **'ಸತ್ಸೂದ್ವಿಷ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ **'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ. ಇದು **'ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಯುಜ್ ನ ಉಕಾರವು, **'ಧಾತೋಃ'** (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ, **'ಗತಿಕಾರಕೋ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. **'ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತ್ಯಾದೇಶವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು.

ತತಕ್ಷುಃ—ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝಿ ಆದೇಶ, ಇದಕ್ಕೆ **'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂಣಲತುಸುಸ್–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಸಾದೇಶ

ದ್ವಿತ್ವಾದಿಕಾರ್ಯಗಳು, ತತಕ್ಷುಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ಎರಡನೆಯ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. **'ಅಪಾದಾದೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ **'ತಿಙ್ಙತಿಙಃ'** (ಪಾ. ಸೂ ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಶಮೀ—ಶಮಯಂತಿ ಪಾಪಾನೀತಿ ಶಮ್ಯಃ, ಕರ್ಮಾಣಿ. ಪಾಪಗಳನ್ನು ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕ ಕರ್ಮಗಳು ಶಮೀ ಪದದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಶಮು ಉಪಶಮೇ ಧಾತು **'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯ ಇನ್'** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ **'ಕೃದಿಕಾರಾದಕ್ತಿನಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೫ ಗ) ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇ ಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಙೀಷ್ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಕ್ತಿನ್ನಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಙೀಷ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಈ ಗಣ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೃತ್, ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಇಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದರಿಂದ ಶಮಿ, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಙೀಷ್ ಬರುವುದು. **'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃತ್ತಾದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಇದು ವೃಷಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **'ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಆಶತ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಙ್ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝ ಆದೇಶ. ಇದು ಸ್ವಾದಿಗಣದ ಧಾತು. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನುಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಅಶ್+ನು+ಝ, ವಿಕರಣಕ್ಕೆ **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. **'ಆಡಜಾದೀನಾಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಡಾಗಮ, **'ಆಟಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ. **'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಕಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ ಆದೇಶ. ಆಶತ ಎಂದಾಗುವುದು, **'ತಿಙ್ಙತಿಙಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ॥ ೨ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತಕ್ಷನ್ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ ಪರಿಜ್ಮಾನಂ ಸುಖಂ ರಥಂ ।
ತಕ್ಷನ್ಧೇನುಂ ಸಬರ್ದುಘಾಂ ॥ ೩ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತಕ್ಷನ್ । ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ । ಪರಿ ऽ ಜ್ಮಾನಂ । ಸು ऽ ಖಂ । ರಥಂ ॥
ತಕ್ಷನ್ । ಧೇನುಂ । ಸಬಃ ऽ ದುಘಾಂ ॥ ೩ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಮಶ್ವಿದೇವಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥಂ ರಥಂ ತಕ್ಷನ್ । ಋಭವೋ ದೇವಾಃ ಕಂಚಿದ್ರಥಮತಕ್ಷನ್ । ತಕ್ಷಣೇನ ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ । ಕೀದೃಶಂ । ಪರಿಜ್ಮಾನಂ ಪರಿತೋ ಗಂತಾರಂ ಸುಖಂ ಉಪಯುರ್ಯುಪವೇಶನೇ ಸುಖಕರಂ । ಕಿಂ ಚ ಧೇನುಂ ಕಾಂಚಿದ್ಗಾಂ ತಕ್ಷನ್ । ಧಾತೂನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್ತಕ್ಷತಿರತ್ರ ಸಂಪಾದನವಾಚೀ । ಕೀದೃಶೀಂ ಧೇನುಂ । ಸಬರ್ದುಘಾಂ ಸಬರಃ ಕ್ಷೀರಸ್ಯ ದೋಗ್ಧ್ರೀಂ ॥ ತಕ್ಷನ್ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯಡಭಾವಃ । ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ । ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸತ್ಯಂ ಯಯೋಸ್ತಾವಸತ್ಯೌ । ನ ಅಸತ್ಯೌ ನಾಸತ್ಯೌ । ನಭ್ರಾಣ್ನಪಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಲೋಪಾಭಾವಃ । ಪರಿಜ್ಮಾನಂ । ಅಜೇಃ ಪರಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ । ಉ. ೧-೧೫೮ । ಮನ್ಪ್ರತ್ಯಯೋಽಕಾರಲೋಪ ಆದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ ನಿಪಾತನಾತ್ । ಸಬರ್ದುಘಾಂ । ಸಬಃ ಪಯೋ ದೋಗ್ಧೀತಿ ಸಬರ್ದುಘಾ । ದುಹಃ ಕಬ್ಘಶ್ಚ । ಪಾ. ೩-೨-೭೦ । ಇತಿ ಕಪ್ । ಸಬರಿತಿ ರೇಫಾಂತಂ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಂ ಕ್ಷೀರವಾಚೀತಿ ಸಂಪ್ರದಾಯವಿದಃ । ಕಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ । **ಪರಿಜ್ಮಾನಂ**—ಸುತ್ತಲೂ ಹೋಗುವ (ಎಲ್ಲ ದಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲೂ ಸಂಚಾರಮಾಡಬಲ್ಲ) । **ಸುಖಂ**—(ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಲು) ಸುಖಕರವಾದ । **ರಥಂ**—ರಥವನ್ನು (ಈ ಋಭುಗಳು) । **ತಕ್ಷನ್**—ತಕ್ಷಣವೇ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು । (ಮತ್ತು) । **ಸಬರ್ದುಘಾಂ**—ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ । **ಧೇನುಂ**—ಗೋವನ್ನೂ । **ತಕ್ಷನ್**—ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಈ ಋಭುದೇವತೆಗಳು ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಂಚಾರಮಾಡಬಲ್ಲ, ಸುಖಕರವಾದ, ರಥವೊಂದನ್ನೂ, ಒಳ್ಳೆಯ ಹಾಲುಕೊಡುವ ಹಸು ಒಂದನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿಕೊಟ್ಟರು.

English Translation.

They constructed for the Nasatyas, an easy-moving chariot which is capable of moving everywhere, and a cow that gives milk.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಋಭುದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದ ಅಸಾಧಾರಣ ಶಿಲ್ಪಕರ್ಮಗಳು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುವುವು.

ತಕ್ಷನ್—**ಅತಕ್ಷನ್**. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ **ಅತಕ್ಷನ್** ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದ ಅಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ **ತಕ್ಷನ್** ಎಂದು ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. **ಅತಕ್ಷನ್** ಎಂದರೆ **ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ, ಕೃತವಂತಃ** ನಿರ್ಮಿಸಿ

ದರು, ಸಾಧಿಸಿದರು, chipped, fabricated, fashioned, constructed, carved ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು. ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ರಥವನ್ನು ಮನಸ್ಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸದೆ ಆಯುಧಾದಿಗಳಿಂದ ಶಿಲ್ಪಶಾಸ್ತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ರಥವನ್ನು ಕೆತ್ತಿ ನಿರ್ಮಿಸಿದರೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ—ನ ಅಸತ್ಯೌ ನಾಸತ್ಯೌ (ನಾಸತ್ಯಾ) ಅಸತ್ಯವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನಾಡುವವರಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ **ನಾಸತ್ಯೌ** ಅಥವಾ **ನಾಸತ್ಯಾ** ಎಂದು ಹೆಸರು ಈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಇಬ್ಬರು, ಒಬ್ಬನ ಹೆಸರು **ನಾಸತ್ಯಾ** ಎಂತಲೂ ಮತ್ತೊಬ್ಬನ ಹೆಸರು **ದಸ್ರಾ** ಎಂತಲೂ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದ್ದರೂ **ನಾಸತ್ಯಾ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನೇ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳುವ ರೂಢಿ ಇದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ **ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ** ಎಂದರೆ **ಅಶ್ವಿನೋಃ** ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ **ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ** ಎಂದು ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿದ್ದರೂ ಪಂಚಮೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನಾಗಲಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪರಿಜ್ಮಾನಂ—ಪರಿತೋ ಗಂತಾರಂ । ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲ ಎಂದರೆ ಭೂವ್ಯಂತರಿಕ್ಷಸಮುದ್ರಾದಿ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗಬಲ್ಲ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ಶಬ್ದವು ರಥಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು.

ಸುಖಂ—ಸುಖಕರವಾದ, easy-moving, ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತವರಿಗೆ ಆಯಾಸವಾಗದಂತೆ, ಕುಲುಕಾಡದಂತೆ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲ ಅಥವಾ ಮೆತ್ತನೆಯ ಆಸನಾದಿಗಳನ್ನು ಹಾಕಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಧೇನುಂ—ಗಾಂ ॥ ಹಸುವನ್ನು. ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಧೇನುಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಹಸುವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು.

ತಕ್ಷನ್—ಇಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ **ಅತಕ್ಷನ್** ಎಂದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಂಶಯವು ತಲೆದೋರುವುದು. ತಕ್ಷನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಾಡಿದರು ರಚಿಸಿದರು ಎಂದರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ **ಧೇನುಂ ತಕ್ಷನ್** ಹಸುವನ್ನು ಆಯುಧಾದಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸುವುದು ಅಸಂಭವವಲ್ಲವೇ ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ತಕ್ಷನ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ **ಸಂಪಾದಿತವಂತಃ** ದೊರಕಿಸಿಕೊಟ್ಟರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವುದು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ಸಬರ್ದುಘಾಂ—ಸಬರಃ ಕ್ಷೀರಸ್ಯ ದೋಗ್ಧ್ರೀಂ, ಅಮೃತಸ್ಯ ದೋಗ್ಧ್ರೀಂ । ಅಮೃತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಕರೆಯುವ ಹಸುವನ್ನೂ, the cow that yields milk or ambrosia ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತಕ್ಷನ್—ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ ಧಾತು. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕವಾದ ಅರ್ಥಗಳು ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಕ್ಷಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪಾದನಾರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಙ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝಿ ಆದೇಶ. ತನೂಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡಿದ್ದರೆ ಯದ್ಯಪಿ **'ತನೂಕರಣೇ ತಕ್ಷಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೬) ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತನೂಕರಣಾರ್ಥಕವಾದ ತಕ್ಷಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಶ್ನು'

ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಶ್ನು' ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಪಾದನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭ್ವಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಶಪ್' ವಿಕರಣ ಬರುವುದು. ತಕ್ಷ್+ಅ-ಝ, **'ಝೋಽಂತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಗೆ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ **'ಇತಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ, **'ಸಂಯೋಗಾನ್ತಸ್ಯಲೋಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ನ್ತ್' ಎಂಬ ಸಂಯೋಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, **'ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ನಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ **'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಕರಣದ ಅಕಾರ-ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪರರೂಪ. **'ಲುಙ್ಲಙ್ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಙ್ಯೋಗೇಽಪಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾಙ್ ಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಟ್, ಆಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮಗಳು ಬಹುಲವಾಗಿ ಬರುವುವು. ಬಹುಲಶಬ್ದಾರ್ಥವು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, 'ತಕ್ಷನ್' ಎಂದಾಗುವುದು.

ನಾಸತ್ಯಾಭ್ಯಾಂ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಸತ್ಯಂ ಯಯೋಸ್ತೌ ಅಸತ್ಯೌ, ಯಾರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವು ಇರುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅವರು ಅಸತ್ಯೌ ಎನ್ನಲ್ಪಡುತ್ತಾರೆ. ನ ಅಸತ್ಯೌ ಅಸತ್ಯಭಿನ್ನರಾದ ಸತ್ಯವುಳ್ಳವರಿಗಿಂತಲೂ ಭಿನ್ನರು ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಈ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ **'ನಲೋಪೋ ನಞಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ **'ನ ಭ್ರಾಣ್ನಪಾನ್ನ ವೇದಾ ನಾಸತ್ಯಾ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ನಞಿನ, ನಕಾರವು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ. ನಾಸತ್ಯಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಪರಿಜ್ಮಾನಮ್—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಧಾತು, ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ **'ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್ಪೂಷನ್ಪ್ಲೀಹನ್ ಕ್ಲೇದನ್ ಸ್ನೇಹನ್ ಮೂರ್ಧನ್ಮಜ್ಜನ್ನರ್ಯಮನ್ ವಿಶ್ವಪ್ಸನ್ ಪರಿಜ್ಮನ್ಮಾತರಿಶ್ವನ್ಮಘವನ್ನಿತಿ'** (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೭) ಈ ಹದಿಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು, ಶ್ವನ್ ಎಂಬುದು 'ಟು ಓ ಶ್ವಿ ಗತಿವೃದ್ಧ್ಯೋಃ' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಲೋಪವನ್ನು ನಿಪಾತನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ, ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಉಕ್ಷನ್-ಉಕ್ಷ ಸೇಚನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಪೂಷನ್, 'ಪೂಷ ವೃದ್ಧೌ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ ಪ್ಲೀಹನ್-'ಪ್ಲಿಹ ಗತೌ' ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಕ್ಲೇದನ್, 'ಕ್ಲಿದೂ ಆರ್ದ್ರೀಭಾವೇ' ಧಾತು, ಕನಿಪ್ರತ್ಯಯ. **'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಏಕಾರ. ಸ್ನೇಹನ್, 'ಷ್ಣಿಹ ಪ್ರೀತೌ' ಧಾತು, ಕನಿ-ನಂತರ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಮೂರ್ಧನ್-'ಮುಹ ವೈಚಿತ್ತ್ಯೇ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ,

ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ, ಊಕಾರದ ಮುಂದೆ ರೇಫಾಗಮ (ರಮಾಗಮ) ಇವು ನಿಪಾತನದಿಂದ ಬರುವುವು. 'ಮುಹ್ಯಂತಿ ಅಸ್ಮಿನ್ ಆಹತೇ' ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹ. ಮಜ್ಜನ್–'ಟುಮಸ್ಜೋ ಶುದ್ಧೌ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಕನಿ. ಮಸ್ಜ್+ಅನ್. ಸಕಾರಕ್ಕೆ **'ಸ್ತೋಃಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಕಾರ, ಇದಕ್ಕೆ **'ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರ, 'ಇಚು ಯಶಾನಾಂ ತಾಲು' ಎಂದು ಶಕಾರವೂ ತಾಲವ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ತಾಲವ್ಯವಾದ ಜಶ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರ ಘಟಿಕವಾದ ಜಕಾರ ಬರುವುದು, ಮಜ್ಜನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಕಾರಾಂತ, 'ಊಷ್ಮಯಾ ಸಾರ್ಧಮೂಷ್ಮಾಪಿ ಮಜ್ಜೋಃಕ್ತೋಃ ಮಜ್ಜಯಾ ಸಹ' ಎಂಬ ದ್ವಿರೂಪಕೋಶಾನುಸಾರ ಟಾಬಂತವಾಗಿಯೂ ಮಜ್ಜಾಶಬ್ದವನ್ನು ಒಪ್ಪುವರು. ಅರ್ಯಮನ್–ಅರ್ಯಶಬ್ದ ಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಮಾಙ್ಮಾನೇ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ಅರ್ಯಮಾ+ಅನ್–**'ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಲೋಪ, ಅರ್ಯಮನ್, ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, **'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಉಪಧಾದೀರ್ಘಕ್ಕೆ **'ಇನ್ಹನ್ಪೂಷಾರ್ಯಮ್ಣಾಂ ಶೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ ಬಂದರೂ **'ಸೌಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩) ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇನ್ನಂತಶಬ್ದ, ಹನ್, ಪೂಷನ್, ಅರ್ಯಮನ್, ಇವುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣದೀರ್ಘ, **'ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯಃ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ **'ನಲೋಪಃಪ್ರಾ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ, ಅರ್ಯಮಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ವಿಶ್ವಪ್ಸನ್–'ಪ್ಸಾ ಭಕ್ಷಣೇ' ಧಾತು. ವಿಶ್ವಂಪ್ಸಾತೀತಿ ವಿಶ್ವಪ್ಸಾ–ಅಗ್ನಿ ಎಂದರ್ಥ. ವಿಶ್ವ ಶಬ್ದೋಪ ಪದಕವಾದ ಪ್ಸಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ. **'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಲೋಪ ಪರಿಜ್ಮನ್–ಪರಿಜಾಯತೇ ಇತಿ ಪರಿಜ್ಮಾ. ಚಂದ್ರ, ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳು ಈ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಪರಿಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಜನೀಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ಇಲ್ಲಿ ನಿಪಾತನದಿಂದ ಜನ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಮಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುದು. ಪರಿಜ್ ಮ್+ಅನ್–ಎಂದಾಗುವುದು. ಎಂದು ವೈಯಾಕರಣರು ಉಪಪಾದಿಸಿರುವರು. ವೇದಭಾಷ್ಯರೀತಿಯಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪರಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ 'ಶ್ವನ್ನುಕ್ಷನ್'–ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪರಿ+ಅಜ್+ಮನ್. ನಿಪಾತನದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪರಿಜ್ಮನ್, ಎಂದಾಗುವುದು. ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಇದೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೇ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೂ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ 'ಪರಿಜ್ಮನ್' ಎಂಬುದು, ಮನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದರೂ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. **'ಅತಃಪರಿಜ್ಮನ್ನಾಗಹಿ'** (ಋ. ಸಂ. ಸೂ. ೬-ಋ. ೯) ರಲ್ಲಿ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು, **'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಅಜಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಬಂದು, ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರಲು ಪರಿಜ್ಮನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. (ಪೇ. ೭೫) ಉಜ್ವಲ ದತ್ತರು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪರಿಜ್ವನ್ ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿ, ಪರಿಪೂರ್ವಕ ಸೌತ್ರ ಜು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ–ಪರಿಜು+

ಅನ್–ಯಣಾದೇಶ ಪರಿಜ್ವ್ನ, ಚಂದ್ರ ಎಂದು ಅರ್ಥ, ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಆದರೆ ಇಂತಹ ಲಕ್ಷ್ಯವು ದೊರೆಯುತ್ತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಉಪಪಾದನೆಯು ಯುಕ್ತವಲ್ಲವು. ಪರಿಜ್ಮನ್–ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ **'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬಂದು ಪರಿಜ್ಮಾನಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮಾತರಿಶ್ವನ್, ಮಾತರಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಶ್ವಯತಿ ಹೋಗುತ್ತದೆ. ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ಮಾತರಿ ಎಂಬ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ಟು ಓ ಶ್ವಿ ಗತಿವೃದ್ಧ್ಯೋಃ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿ, ನಿಪಾತನದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ನಿಪಾತನದಿಂದಲೇ, ಮಾತರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ **'ಸುಪೋಧಾತು'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಲುಕ್ಕು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತರಿ ಶ್ವನ್, ಎಂದಾಗುವುದು. **'ಶ್ವಯುವ ಮಘೋನಾಮತದ್ಧಿತೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶ್ವ ಪದದಿಂದ ಕುಕ್ಕುರ (ನಾಯಿ) ಎಂಬ ಅರ್ಥಕವಾದುದಕ್ಕೂ, ಕುಕ್ಕುರಾರ್ಥಕಶ್ವನ್ ಶ್ವಬ್ದಾಂತಕ್ಕೂ ಸಹ ಗ್ರಹಣವು, ಮಾತರಿಶ್ವನ್, ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಶ್ವನ್‌ಗೆ ಕುಕ್ಕುರಾರ್ಥಕತ್ವವಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಜಾದಿಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಮಾತರಿಶ್ವನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತರಿಶ್ವನಃ, ಮಾತರಿಶ್ವನಾ ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಮಘವನ್– 'ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ, ಧಾತು ಇಲ್ಲಿ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶವೂ, ಧಾತುವಿಗೆ ಅವುಕ್ ಆಗಮವೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಮಘವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದಿ, ಎಂದರ್ಥ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಯೋಗಾನುಸಾರ ಬೇರೆ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಕನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರಬಹುದು ದಶಪಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಇತಿ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿಲ್ಲ.

ಬರ್ದುಘಾಂ—ಸಬಃ ಹಾಲನ್ನು–ದೋಗ್ಧಿ ಕರೆಯುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಸಬರ್ದುಘಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಸಬರ್, ಎಂಬುದು ಹಾಲು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸತಕ್ಕ ರೇಫಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಕ ಎಂದು ಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. **'ದುಹಃಕಬ್ಘಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೦) ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ 'ದುಹ ಪ್ರಪೂರಣೇ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರಾದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸಬಃ ಎಂಬ ಸುಬಂತೋಪಪದಕವಾದ ದುಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್, ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಘಕಾರವೂ ಬಂದರೆ 'ಸಬರ್‌ದುಘ' ಎಂದಾಗುವುದು. ಕಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, **'ಧಾತೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಸಬಃ ಎಂಬ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ **'ಉಪಪದಮತಿಙ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಧಾತುವಿನ ಉದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೆ **'ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್, ಟಾಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯದೊಂದಿಗೆ ಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ, ಈ ಆಕಾರವು **'ಸ್ಥಾನೇಂತರತಮಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಇದು **'ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ, ಉದಾತ್ತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರದ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಣವು **'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಪರಸ್ಯಸನ್ನತರಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. || ೩ ||

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಯುವಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನಃ ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾ ಋಜೂಯವಃ ।
ಋಭವೋ ವಿಷ್ಟ್ಯಕ್ರತ ॥ ೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯುವಾನಾ । ಪಿತರಾ । ಪುನರಿತಿ । ಸತ್ಯಽಮಂತ್ರಾಃ । ಋಜುಽಯವಃ ।
ಋಭವಃ । ವಿಷ್ಟೀ । ಅಕ್ರತ ॥ ೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ದ್ವಿತೀಯೇ ಛಂದೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ಯುವಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನರಿತ್ಯಾರ್ಭವಸ್ತೃಚಃ । ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ವೋ ದೇವಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನೋ ಯುವಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನರಿತಿ ತೃಚೌ । ಆ. ೮-೧೦ । ಇತಿ ॥

ಋಭವ ಏತನ್ನಾಮಕಾ ದೇವಾಃ ಪಿತರೌ ಸ್ವಕೀಯೌ ಮಾತಾಪಿತರೌ ಪೂರ್ವಂ ವೃದ್ಧಾವಪಿ ಪುನರ್ಯುವಾನಾ ತರುಣಾವಕ್ರತ । ಕೃತವಂತಃ । ಕೀದೃಶಾಃ । ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾ ಅವಿತಥಮಂತ್ರ-ಸಾಮರ್ಥ್ಯೋಪೇತಾಃ । ಪುರಶ್ಚರಣಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನೇನ ಸಿದ್ಧಮಂತ್ರತ್ವಾದ್ಯದ್ಯತ್ಫಲಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಮಂತ್ರಾಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ ತತ್ತತ್ಫಲಂ ತಥೈವ ಸಂಪದ್ಯತೇ । ತಸ್ಮಾಜ್ಜೀರ್ಣಯೋಃ ಪಿತ್ರೋರ್ಯುವತ್ವಂ ಸಂಪಾದಯಿತುಂ ಸಮರ್ಥಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಋಜೂಯವ ಋಜುತಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ । ಛಲರಹಿತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಅತ ಏವೈತೇಷಾಮನುಷ್ಠಿತಾ ಮಂತ್ರಾಃ ಸಿಧ್ಯಂತಿ । ವಿಷ್ಟೀ ವಿಷ್ಟಯೋ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ತಾಃ । ಸರ್ವೇಷು ಕಾರ್ಯೇಷ್ವೇತದೀಯಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯಸ್ಯಾಪ್ರತಿಘಾತೋಽತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿರುಚ್ಯತೇ । ಋಭುಶಬ್ದಂ ಯಾಸ್ಕ ಏವಂ ನಿರ್ವಕ್ತಿ । ಋಭವ ಉರು ಭಾಂತೀತಿ ವರ್ತೇನ ಭಾಂತೀತಿ ವರ್ತೇನ ಭವಂತೀತಿ ವಾ । ನಿ. ೧೧-೧೫ । ಇತಿ ॥ ಯುವಾನಾ । ಯುವನ್ಶಬ್ದೋ ಯೌತೇಃ ಕನಿನಂತೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರಾಕಾರಃ । ಪಿತರಾ । ಪೂರ್ವವದಾ-ಕಾರಃ । ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾಃ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸರಃ । ಋಜುಶಬ್ದೋ ಭಾವಪರಃ । ಋಜುತ್ವಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಿ । ಕ್ಯಚ್ । ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ । ಪಾ. ೭-೪-೨೫ । ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ । ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ವಿಷ್ಟೀ । ವಿಷ್ಲೃ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ।

ಕ್ತಿಚ್ ಕ್ತೌ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತಿ ಕ್ತಿಚ್ । ತಿತುತ್ರೇತ್ಯಾದಿನೇಟ್ಪ್ರತಿಬಂಧಃ । ತಸ್ಮಾಜ್ಜಸ ಇಯಾಡಿಯಾಜೀಕಾರಾಣಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ । ಪಾ. ೭-೧-೩೯-೧। ಇತಿ ತಸ್ಯೇಕಾರಾದೇಶಃ । ಸ ಚಾಲೋಽಂತ್ಯಸ್ಯ। ಪಾ. ೧-೧-೫೨ । ಇತಿ ಸಕಾರಸ್ಯ ಭವತಿ । ತತ್ರ ಆದ್ಗುಣ ಇತಿ ಗುಣೇ ಕೃತೇ ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ । ಪಾ. ೬-೧-೧೦೨ । ಇತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ । ತಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪರತ್ವಾಜ್ಜಸಿ ಚ । ಪಾ. ೭-೩-೧೦೯ । ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯ ಗುಣೇನ ಭವಿತವ್ಯಮಿತಿ ಚೇನ್ನ । ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕಸ್ಯ ವಿಧೇರನಿತ್ಯತ್ವಾತ್ । ಅಕ್ರತ । ಕೃಞೋ ಲುಙ್ । ಆತ್ಮನೇಪದಂ । ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ । ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೨-೪-೮೦ । ಚ್ಲೇರ್ಲುಕ್ । ಯಣಾದೇಶಃ । ಅಡಾಗಮಃ । ನಿಘಾತಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾಃ—ಸತ್ಯವಾದ ಮಂತ್ರಗಳುಳ್ಳ । **ಋಜೂಯವಃ**—ಋಜುಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಇರಲು ಇಚ್ಛಿಸುವ । **ವಿಷ್ಟೀ**—(ಮಂತ್ರಶಕ್ತಿಯಿಂದ) ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳ । **ಋಭವಃ**—ಋಭುನಾಮಕದೇವತೆಗಳು । **ಪಿತರಾ**—(ತಮ್ಮ ವೃದ್ಧರಾದ) ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು । **ಪುನಃ**—ಪುನಃ (ಮತ್ತೆ) । **ಯುವಾನಾ**—ತರುಣರನ್ನಾಗಿ । **ಅಕ್ರತ**—ಮಾಡಿದರು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಋಭುಗಳು ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿಯೇ ಹೋಗುವವರು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಅವರ ಮಂತ್ರಗಳು ಯಾವಾಗಲೂ ವ್ಯರ್ಥವಾಗತಕ್ಕುವಲ್ಲ ಮತ್ತು ಸಫಲವೇ ಆಗುತ್ತವೆ. ಇಂತಹ ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ವೃದ್ಧಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು ಯೌವನವಂತರನ್ನಾಗಿ (ತರುಣರನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡಿದರು.

English Translation.

The honest Ribhus repeating true prayers made (their) parents young again by their skilful acts encountering no opposition through their infallible mantras.

॥ ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳು ॥

ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಋಭುದೇವತೆಗಳ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ ದ್ವಿತೀಯಛಂದೋಮಾನಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ದ್ವಿತೀಯೆ ಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ವೋ ದೇವಂ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಮಹೀದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನೋ ಯುವಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನರಿತಿ ತೃಚೌ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೧೦).

ಯುವಾನಾ—**ಯುವಾನೌ**। ಯೌವನವಂತರು, ತಾರುಣ್ಯದೆಶೆಯಲ್ಲಿರುವವರು, ವೃದ್ಧಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿರುವವರಲ್ಲ.

ಪಿತರಾ—ಸ್ವಕೀಯೌ ಮಾತಾಪಿತರೌ—ವೃದ್ಧರಾದ ತಮ್ಮ ಮಾತಾಪಿತೃಗಳನ್ನು.

ಪುನಃ—ಮತ್ತೆ, ಹಿಂದೆ ಅವರು ತಾರುಣ್ಯದೆಶೆಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ.

ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾಃ :—ಅವಿತಥಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯೋಪೇತಾಃ । ಪುರಶ್ಚರಣಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನೇನ ಸಿದ್ಧಮಂತ್ರತ್ವಾದ್ಯದ್ಯತ್ಫಲಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಮಂತ್ರಾಃ ಪ್ರಯುಜ್ಯಂತೇ ತತ್ತತ್ಫಲಂ ತಥೈವ ಸಂಪದ್ಯತೇ ॥ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪುರಶ್ಚರಣಾದಿವಿಧಾನಗಳಿಂದ ಪಠಿಸಿ ಮಂತ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿದವರು. ಇಂತಹವರು ಯಾವ ಉದ್ದಿಷ್ಟ ಫಲಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಮಂತ್ರಜಪಮಾಡಿದರೆ ಅಂತಹ ಫಲವು ತಪ್ಪದೆ ಲಭಿಸುವುದು ಎಂಬಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಋಜೂಯವಃ—ಋಜುಕಾಮಾಃ । ಋಜುತಾಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛಂತಃ—ನ್ಯಾಯ ಅಥವಾ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗವನ್ನವಲಂಬಿಸುವವರು. ಅಥವಾ ಸತ್ಯಮಾರ್ಗಪ್ರವರ್ತಕರಾಗಬೇಕೆಂದು ಇಚ್ಛಿಸುವವರು.

ಋಭವಃ—ಋಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

(೧) **ಋಭವ ಉರು ಭಾಂತೀತಿ ವಾ ॥** ಉರು–ಬಹಳವಾಗಿ ಭಾಂತಿ–ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು—ಇಲ್ಲಿ ಉರು ಶಬ್ದದ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವಾದ ರುಕಾರವನ್ನೂ ಭಾಂತಿ ಶಬ್ದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವನ್ನೂ ಸೇರಿಸಿ ರುಭು ಅಥವಾ ಋಭು ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗಿರುವುದಾಗಿ ಕೆಲವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. ಅಹಃ+ರಾತ್ರಿಃ=ಹೋರಾ ಎಂಬಂತೆ.

(೨) **ಋತೇನ ಭಾಂತೀತಿ ವಾ ॥** ಋತೇನ–ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞದಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು.

(೩) **ಋತೇನ ಭವಂತಿ ಇತಿ ವಾ**—ಋತೇನ ಎಂದರೆ ಸತ್ಯದಿಂದ (ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ) ಇರುವವರಾದ್ದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರಾದ್ದರಿಂದ ಇವರಿಗೆ ಋಭುಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಋತೇನ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಋಕಾರವೂ ಭವಂತಿಶಬ್ದದ ಆದ್ಯಕ್ಷರವಾದ ಭಕಾರವೂ ಸೇರಿ ಋಭುವೆಂದು ಆಗಿರುವುದೆಂದು ಕೆಲವರು ಹೇಳುವರು.

ವಿಷ್ಟೀ—ವಿಷ್ಟ್ವೀ । ಅಪಃ ಅಪ್ನಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತಾರು ಕರ್ಮನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಟ್ವೀಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೩–೧) ಇದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮವೆಂದರ್ಥವು. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಟ್ವೀಶಬ್ದದ ವಕಾರವು ಲೋಪವಾಗಿ ವಿಷ್ಟೀ ಎಂದಿರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು **ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಕ್ತಾಃ**—ವ್ಯಾಪ್ತಿಯುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವ್ಯಾಪ್ತಿಯೆಂದರೆ – **ಸರ್ವೇಷು ಕಾರ್ಯೇಷ್ವೇತದೀಯಸ್ಯ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯಸ್ಯಾಪ್ರತಿಘಾತೋಽತ್ರ ವ್ಯಾಪ್ತಿರುಚ್ಯತೇ**—ಸಮಸ್ತಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇವರು ತಮ್ಮ ಮಂತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಅಪ್ರತಿಹತರಾದವರು ಎಂದರ್ಥವು

ಈ ಋಭುಗಳು ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ಅನಂತರ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದ ವಿಷಯವನ್ನು ಈ ಋಕ್ಕು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸುವುದು—

ವಿಷ್ಟ್ವೀ ಶಮೀ ತರಣಿತ್ವೇನ ವಾಘತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶುಃ ।
ಸೌಧನ್ವನಾ ಋಭವಃ ಸೂರಚಕ್ಷಸಃ ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಯಂತ ಧೀತಿಭಿಃ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೦-೪)

ಇದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರ ನಿರುಕ್ತವು—

ಕೃತ್ವಾ ಕರ್ಮಾಣಿ ಕ್ಷಿಪ್ರತ್ವೇನ ವೋಢಾರೋ ಮೇಧಾವಿನೋ ವಾ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅಮೃತ-ತತ್ವಮಾನಶಿರೆ ಋಭವಃ ಸೂರಖ್ಯಾನಾ ವಾ ಸೂರಪ್ರಜ್ಞಾ ವಾ, ಸಂವತ್ಸರೇ ಸಮಪೃಚ್ಯಂತ ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭಿಃ ॥

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ– ಸುಧನ್ವನ ಪುತ್ರರಾದ ಈ ಋಭುಗಳು ಹಿಂದೆ ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದರು. ಅವರು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಸಮಾನವಾದ ತಮ್ಮ ಪ್ರಜ್ಞೆ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಬೇಗನೆ ಎಂದರೆ ಒಂದೇ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಯಜ್ಞಗಳನ್ನೂ ಮಾಡಿ **ಅಮೃತತ್ವಂ** ಎಂದರೆ ದೇವತ್ವವನ್ನು (ಮರಣರಹಿತತ್ವವನ್ನು) ಪಡೆದರು ಎಂದು.

ಋಭುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಮತ್ತೊಂದರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳುವರು—

ಆದಿತ್ಯರಶ್ಮಯೋಽಪ್ಯೃಭವ ಉಚ್ಯಂತೇ—ಸೂರ್ಯನ ರಶ್ಮಿಗಳಿಗೂ ಋಭವಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು ಎಂದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಉದ್ವತ್ಸ್ವಸ್ಮಾ ಅಕೃಣೋತನಾ ತೃಣಂ ನಿವತ್ಸ್ವಪಃ ಸ್ವಪಸ್ಯಯಾ ನರಃ ।
ಅಗೋಹ್ಯಸ್ಯ ಯದಸಸ್ತನಾ ಗೃಹೇ ತದದ್ಯೇದಮೃಭವೋ ನಾನು ಗಚ್ಛಥ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೧-೧೧)

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು—**ಅಗೋಹ್ಯ ಆದಿತ್ಯೋಽಗೂಹನೀಯಸ್ತಸ್ಯ ಯದಸ್ವಪಥ ಗೃಹೇ ಯಾವತ್ತತ್ರ ಭವಥ ನ ತಾವದಿಹ ಭವಥೇತಿ ॥** ಎಂದು ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ ಸಹ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡುವಾಗ ಋಭವಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ—**ಋಭವಃ ಉರು ಪ್ರಭೂತಂ ಭಾಸಮಾನಾಃ ಋತೇನಾ-ದಿತ್ಯೇನ ಭಾಸಮಾನಾ ವಾ ಋತೇನೋದಕೇನೋದಕಾರ್ಥಮುತ್ಪನ್ನಾ ವಾ**—ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಯುವಾನಾ—' ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ' ಧಾತು, **' ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿತಕ್ಷಿರಾಜಿಧನ್ವಿದ್ಯು-ಪ್ರತಿದಿವಃ '** (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ, ವೃಷು ಸೇಚನೇ, ತಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ, ರಾಜೃ ದೀಪ್ತೌ, ಧನ್ವಿ ಗತೌ, ದ್ಯು ಅಭಿಗಮನೇ, ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯು ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯು ಬರುವುದು. ಯು+ಅನ್–**' ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂ-ಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಙಾದೇಶ, ಯುವನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ **' ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್– '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, ಯುವಾನಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಯುವನ್ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಪಿತರಾ—ಪೂರ್ವದಂತೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಸತ್ಯಮಂತ್ರಾಃ—ಸತ್ಯಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಸತ್ಯಾಃ=ವ್ಯರ್ಥವಾಗದ, ಮನ್ತ್ರಾಃ=ಮನ್ತ್ರಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಯೇಷಾಂ ತೇ=ಯಾರಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವರು ಸತ್ಯಮನ್ತ್ರಾಃ, ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ, **'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಋಜೂಯವಃ—ಋಜು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾವಪ್ರಧಾನನಿರ್ದೇಶವು ವಿವಕ್ಷಿತ, ಋಜುತ್ವ ಎಂದರ್ಥ. ಋಜುತ್ವ-ಮಾತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತಿ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೆ **'ಸುಪ ಆತ್ಮನಃಕ್ಯಚ್'** (ಪಾ. ಸೂ ೩-೧-೮) ಇಚ್ಛಿಸುವವನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಕರ್ಮಕಾರಕವಿದೆಯೋ ಆ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಸುಬಂತದ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ. ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಇದರಿಂದ ಋಜು, ಎಂಬ ಕರ್ಮವಾಚಕ ಸುಬಂತದ ಮುಂದೆ ಕ್ಯಚ್ ಬರುವುದು, ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ **'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್. ಋಜುಯ, ಈಗ **'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವಧಾತಕಯೋರ್ದೀರ್ಘಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೨೫) ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಭಿನ್ನವಾದ ಯಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಜಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಈಗ **'ಕ್ಯಾಚ್ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೭೦) ಕ್ಯ ಎಂಬುದು ಕ್ಯಚ್-ಕ್ಯಷ್, ಕ್ಯಙ್, ಪ್ರತ್ಯಯ ಮೂರಕ್ಕೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗ್ರಹಣವು. ಕ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತಾಚ್ಛಿಲ್ಯಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಋಜೂಯ+ಉ, **'ಅತೋಲೋಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ 'ಋಜೂಯು' ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು, ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ 'ಋಜೂಯವಃ' ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಿಷ್ಟೀ—ವಿಷ್ಲೃವ್ಯಾಪ್ತೌ **'ಕ್ತಿಚ್‌ಕ್ತೌ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೪) ಆಶೀರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತಿಚ್-ಕ್ತ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವಿಷ್+ತಿ, ಈಗ **'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ತಿಗೆ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ **'ತಿ ತುತ್ರ, ತ, ಥ, ಸಿ, ಸು ಸರ, ಕ, ಸೇಷು ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಈಹತ್ತು ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ'** (ಪಾ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಟಕಾರ, ವಿಷ್ಟಿ-ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನಿಡುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ **'ಇಯಾ, ಡಿಯಾಜೀಕಾರಾಣಾಮುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯ ವಾ. ೧) ಸುಪ್ಪಿಗೆ ಇಯಾ, ಡಿಯಾಚ್, ಈ-ಎಂಬ ಮೂರು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ 'ಈ' ಆದೇಶ. ಇದು **'ಅಲೋಽನ್ತ್ಯಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೨) ಸ್ಥಾನ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದ ಬೋಧ್ಯವಾದ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್‌ನ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಬರುವುದು. ವಿಷ್ಟಿ+ಅ+ಈ ಎಂದಾಯ್ತು. **'ಆದ್ಗುಣಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ವಿಷ್ಟಿ+ಏ **'ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಅ-ಇ-ಉ-ಋ-ಲೃಗಳ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ

ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ವರವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ಪರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇ+ಏಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ, ವಿಶ್ವೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೂ **'ಜಸಿ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೯) ಜಸ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇಕ್ಕನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇದೆ. ನ್ಯಾಯವಾಗಿ, **'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಆದರೂ, **'ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕೋ ವಿಧಿರನಿತ್ಯಃ'** (ಪರಿಭಾ. ೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ-ಗುಣ ಎಂಬ ಸಂಜ್ಞಾಪೂರ್ವಕವಾದ ಗುಣವಿಧಿಯು ಅನಿತ್ಯವಾದುದರಿಂದ, ಅದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಈಕಾರದೇಶ 'ಅದೇಙ್ಗುಣಃ' ಎಂಬ ಗುಣಗಳಿಗೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸದೇ ಇದ್ದರೂ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ **'ಜಸಿಚ'** ಎಂಬ ಗುಣವಿಧಾಯಕವು ಅನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ ವಿಶ್ವೀಃ, ಎಂಬ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಶ್ರವಣ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು.

ಅಕ್ರತ—ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ, ಧಾತು. ಲುಙ್-ಕೃ+ಲುಙ್, **'ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ, ಲೋಪ, ಲಿ, ಇರುವುದು. ಅದಕ್ಕೆ **'ಮನ್ತ್ರೇ ಘಸಹ್ವರಣಶವೃದಹಾದ್ವೃಚ್ಕೃಗಮಿಜನಿಭ್ಯೋಲೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಅದ ಧಾತುವಿಗೆ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬಂದ ಘಸ್ಲೃ, ಹ್ವೃ ಕೌಟಿಲ್ಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗುಣವನ್ನೂ ಮಾಡಿ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ ಅಕಾರವನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಹ್ವರ, ಎಂದು ಉಪಾತ್ತವಾಗಿದೆ, ಣಶ ಅದರ್ಶನೇ, ವೃ ಎಂಬ ನಿರನುಬಂಧಕ ನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ವೃಞ್ ವರಣೇ, ವೃಙ್ ಸಂಭಕ್ತೌ ಎರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವು. ದಹ ಭಸ್ಮೀಕರಣೇ ಆತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾ ಪೂರಣೇ ಮೊದಲಾದ ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು ಉಪಾತ್ತವಾಗಿವೆ. ವೃಜೀ ವರ್ಜನೇ, ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ, ಗಮ್ಲೃ ಗತೌ, ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಗೆ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದು. ಕೃ+ಲುಙ್ ಲುಙ್ಙಿನಗೆ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಝ ಆದೇಶ. ಕೃ+ಝ, **'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ್‌ಗೆ ಅತ್, ಆದೇಶ. ಕೃ+ಅತ, **'ಇಕೋ ಯಣಚಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ, **'ಲುಙ್ ಲಙ್ ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಅಕ್ರತ ಎಂದಾಗುವುದು. **'ತಿಙ್ಙತಿಙಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ. ॥ ೪ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಸಂ ವೋ ಮದಾಸೋ ಅಗ್ಮತೇಂದ್ರೇಣ ಚ ಮರುತ್ವತಾ ।
ಆದಿತ್ಯೇಭಿಶ್ಚ ರಾಜಭಿಃ ॥ ೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸಂ । ವಃ । ಮದಾಸಃ । ಅಗ್ಮತ । ಇಂದ್ರೇಣ । ಚ । ಮರುತ್ವತಾ ॥
ಆದಿತ್ಯೇಭಿಃ । ಚ । ರಾಜಽಭಿಃ ॥ ೫ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಋಭವೋ ವೋ ಯುಷ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನೋ ಮದಾಸೋ ಮದಹೇತವಃ ಸೋಮಾ ಇಂದ್ರೇಣ ಚಾದಿತ್ಯೇಭಿರಾದಿತ್ಯೈಶ್ಚ ಸಮಗ್ಮತ । ಸಂಗತಾಃ । ಋಭೂಣಾಮಿಂದ್ರಾದಿತ್ಯೈಃ ಸಹ ಸೋಮಪಾನಂ ತೃತೀಯಸವನೇಽಸ್ತಿ । ಅತ ಏವಾವಾಹನನಿಗದ ಆಶ್ವಲಾಯನೇನೈವಂ ಪಠಿತಃ । ಇಂದ್ರಮಾದಿತ್ಯವಂತಮೃಭುಮಂತಂ ವಿಭುಮಂತಂ ವಾಜವಂತಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಮಂತಂ ವಿಶ್ವದೇವ್ಯಾವಂತಮಾವಹೇತಿ । ಆ. ೫-೩ । ಕೀದೃಶೇನೇಂದ್ರೇಣ । ಮರುತ್ವತಾ ಮರುದ್ಭಿರ್ಯುಕ್ತೇನ । ಅತ ಏವ ಮಂತ್ರಾಂತರಮೇವಮಾಮ್ನಾಯತೇ । ಮರುದ್ಭಿರಿಂದ್ರ ಸಖ್ಯಂ ತೇ ಅಸ್ತು । ಋಗ್ವೇ ೮-೯೬-೭ । ಇತಿ । ಕೀದೃಶೈರಾದಿತ್ಯೇಭಿಃ । ರಾಜಭಿರ್ದೀಪ್ಯಮಾನೈಃ ॥ ಮದಾಸಃ । ಮಾದ್ಯಂತ್ಯೇಭಿರಿತಿ ಮದಾಃ ಸೋಮಾಃ । ಮದೋಽನುಪಸರ್ಗೇ । ಪಾ. ೩-೩-೬೭ । ಇತ್ಯಪ್ । ತಸ್ಯ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಆಜ್ಜಸೇರಸುಗಿತಿ ಜಸೋಽಸುಗಾಗಮಃ । ಅಗ್ಮತ । ಗಮೇಃ ಸಂಪೂರ್ವಾಲ್ಲುಙ್ । ಸಮೋ ಗಮ್ಯೃಚ್ಛೀತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೧-೩-೨೯ । ಆತ್ಮನೇಪದಂ । ಝಸ್ಯಾದಾದೇಶಃ । ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾದಿನಾ ಚ್ಲೇರ್ಲುಕ್ । ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೬-೪-೯೮ । ಉಪಧಾಲೋಪಃ । ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚೇತಿ ಸಮೋ ವ್ಯವಹಿತಪ್ರಯೋಗಃ । ನಿಘಾತಃ । ಮರುತ್ವತಾ । ಮರುತೋಽಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಮರುತ್ವಾನ್ । ತಸೌ ಮತ್ವರ್ಥ ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಯಾ ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾ ಬಾಧಿತತ್ವಾಜ್ಜಶ್ತ್ವಾಭಾವಃ । ಝಯಃ । ಪಾ. ೮-೨-೧೦ । ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ವಂ । ಆದಿತ್ಯೇಭಿಃ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಭಿಸ ಐಸಾದೇಶಾಭಾವೇ ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇದಿತ್ಯೇವಂ । ರಾಜಭಿಃ । ರಾಜನ್ಶಬ್ದಸ್ಯ ಕನಿನಂತತ್ವೇನ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ॥ ೧ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(**ಹೇ ಋಭವಃ**—ಎಲೈ ಋಭುಗಳೇ) । **ಮರುತ್ವತಾ**—ಮರುತರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ । **ಇಂದ್ರೇಣ ಚ**—ಇಂದ್ರನಿಂದಲೂ । **ರಾಜಭಿಃ**—ಪ್ರಕಾಶಮಾನರಾದ । **ಆದಿತ್ಯೇಭಿಃ ಚ**—ಆದಿತ್ಯರಿಂದಲೂ (ಯುಕ್ತರಾದ) । **ವಃ**—ನಿಮ್ಮ (ಸಂಬಂಧವಾದ) । **ಮದಾಸಃ**—ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ (ಸೋಮರಸಗಳು) । **ಸಂ ಅಗ್ಮತ**—ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

‖ ಭಾವಾರ್ಥ ‖

ಎಲೈ ಋಭುದೇವತೆಗಳೇ, ಮರುತ್ತುಗಳು, ಇಂದ್ರ, ಜಾಜ್ವಲ್ಯಮಾನರಾದ ಆದಿತ್ಯರು, ಇವರುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತರಾದ ನಿಮಗಾಗಿ, ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸೋಮರಸವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

English Translation.

O Ribhus, the exhilerating Soma juices are ready to be offered to you along with Indra accompanied by the Maruths and along with the brilliant Adityas.

‖ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ‖

ತೃತೀಯಸವನವೆಂಬ ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂದಿ ಋಭುಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆದಿತ್ಯಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರ, ಋಭುಗಳಾದ ಋಭು, ವಿಭು, ವಾಜ, ಬೃಹಸ್ಪತಿ, ವಿಶ್ವೇದೇವತೆಗಳು ಇವರನ್ನು ಪ್ರೇಶಿಸಿ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ—ಇಂದ್ರಮಾದಿತ್ಯವಂತಮೃಭುಮಂತಂ ವಿಭುಮಂತಂ ವಾಜವಂತಂ ಬೃಹಸ್ಪತಿಮಂತಂ ವಿಶ್ವೇದೇವ್ಯಾವಂತಮಾವಹೇತಿ (ಆ. ೫-೩) ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸಂ ಅಗ್ಮತ—ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಂಗಚ್ಛಧ್ವಂ ಎಂದರೆ ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ ಬನ್ನಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

ಮದಾಸಃ—ಮಾದ್ಯಂತ್ಯೇಭಿರಿತಿ ಮದಾಃ ಮದಹೇತವಃ ಸೋಮಾಃ। ಸೋಮಪಾನವು ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಮದಾಸಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು.

ಮರುತ್ವತಾ—ಮರುತೋಽಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಮರುತ್ವಾನ್। ಮರುದ್ಭಿರ್ಯುಕ್ತೇನ। ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ (ಇಂದ್ರನೊಡನೆ)

ಆದಿತ್ಯೇಭಿಃ—ಆದಿತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚನವನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ. ೨-೧೩)—

(೧) **ಆದಿತ್ಯಃ ಕಸ್ಮಾದಾದತ್ತೇ ರಸಾನಾದತ್ತೇ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಮಾದೀಪ್ತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾದಿತೇಃ ಪುತ್ರ ಇತಿ ವಾ ॥** ಎಂದರೆ ಆದತ್ತ ಇತಿ ಆದಿತ್ಯಃ ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನು ಗ್ರಹಿಸುವವನು ಅಥವಾ ಆಕರ್ಷಿಸುವವನು ಎಂದು ಆದಿತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಗ್ರಹಿಸುವನು ಎಂದರೆ **ರಸಾನ್** ಎಂದರೆ ಉದಕವನ್ನು ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಆಕರ್ಷಿಸುವವನು. ಹೀಗೆ ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಉದಕವು ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರಾದಿ ಜಲಾಶಯಗಳಿಂದ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಉದಕವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು.

(೨) **ಅಥವಾ—ಆದತ್ತೇ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ—**ಸೂರ್ಯನು ಉದಯಿಸುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶವು ಇತರ (ಚಂದ್ರಾದಿಗಳೇ ಮೊದಲಾದ) ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ತಗ್ಗಿಸಿ ಆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಆಕರ್ಷಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು.

(೩) **ಅಥವಾ—ಆದೀಪ್ತೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ—**ಎಲ್ಲಾ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಥವಾ ಸುತ್ತಲೂ ಆವರಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು.

(೪) **ಅಥವಾ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರ ಇತಿ ವಾ—**ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿದೇವಿಯ ಪುತ್ರನಾದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಹೆಸರು.

ರಾಜಭಿಃ—ದೀಪ್ಯಮಾನೈಃ । ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ, brilliant, shining &c.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮದಾಸಃ—ಮಾದ್ಯತಿ ಏಭಿರಿತಿ ಮದಾಸ್ಸೋಮಾಃ, ಈ ಸೋಮಗಳಿಂದ ಹರ್ಷವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮದಾಃ ಎಂದು ಸೋಮನಾಮಧೇಯವಾಗುವುದು, 'ಮದೀ ಹರ್ಷೇ' ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ **'ಮದೋನುಪಸರ್ಗೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೬೭) ಉಪಸರ್ಗ ಭಿನ್ನವಾದ ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಮದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವನು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಬಂದರೆ ಮದ್+ಅ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಮದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಜಸ್ಸನ್ನಿಟ್ಟರೆ ಮದ+ಜಸ್, ಎಂದಿರುವಾಗ **'ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಹ್ರಸ್ವ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಅದು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **'ಆದ್ಯನ್ತೌ ಟಕಿತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ, ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಂತಾವಯವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಮದ+ಅಸಸ್, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಮದಾಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಅಗ್ಮತ—ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ 'ಗಮ್ಲೃ ಗತೌ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಙ್. ಗಮ್+ಲುಙ್ **'ಸಮೋಗಮ್ಯೃಚ್ಛಿಭ್ಯಾಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಇಲ್ಲಿ **'ಅಕರ್ಮಕಾಚ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೨೬) ಎಂಬುದೂ, **'ಅನುದಾತ್ತಙಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಂ ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಸಂ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕಗಳಾದ ಮತ್ತು ಅಕರ್ಮಕಗಳಾದ ಗಮ್ ಧಾತು, ಋ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಙ್ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನವನ್ನು ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ ಆತ್ಮನೇಪದ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಝ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಗಮ್+ಚ್ಲಿ+ಝ, **'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ್‌ಗೆ ಅತ್ ಆದೇಶ **'ಮನ್ತ್ರೇಘಸಹ್ವರಣ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಲುಕ್, ಗಮ್+ಅತ, ಈಗ-**'ಗಮಹನಜನಖನಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಅಜಾದಿಯಾಗಿ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಙಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಮಾದಿ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಅಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರು

ವಾಗ ಈ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಅಡಾಗಮ, 'ಅಗ್ಮತ' ಎಂದಾಗುವುದು, **'ತೇ ಪ್ರಾಗ್ಧಾತೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೦) ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳು ಧಾತುವಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಡಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾಗಿ ಪ್ರಯೋಗವು ಯದ್ಯಪಿ ಇರಬೇಕು. ಆದರೂ **'ಛಂದಸಿ ಪರೇಽಪಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೧) **'ವ್ಯವಹಿತಾಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೮೨) ವೇದದಲ್ಲಿ ಗತ್ಯುಪಸರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯವಹಿತವಾಗಿಯೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹಿತವಾದ ಪ್ರಯೋಗ ಬಂದಿರುತ್ತದೆ. 'ತಿಙ್ಙತಿಙಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಮರುತ್ವತಾ—ಮರುತಃ ಅಸ್ಯ ಸನ್ತೀತಿ ಮರುತ್ವಾನ್-**'ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರುತಃ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಲುಕ್. ಲುಪ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ **'ಝಲಾಂ ಜಶೋಽನ್ತೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಶ್ತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ **'ತಸೌ ಮತ್ವರ್ಥೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಮತ್ವರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾಂತ ಸಕಾರಾಂತ ಪದಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಈ ಭಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮರುತ್ ಎಂಬುದು ಪದವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಜಶ್ತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಝಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦) ಝಯ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವ ವರ್ಣಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಮರುತ್ವತಾ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಆದಿತ್ಯೇಭಿಃ—**'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಿಸ್ಸಿಗೆ ಐಸಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುವುದು.

ರಾಜಭಿಃ—ರಾಜೃ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. **'ಕನಿನ್ಯುವೃಷಿ ತಕ್ಷಿರಾಜಿ ಧನ್ವಿದ್ಯುಪ್ರತಿ ದಿವಃ'** (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ರಾಜನ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿಸ್, **'ಸ್ವಾದಿಷ್ವಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ 'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ' ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ರಾಜಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ॥ ೫ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಉತ ತ್ಯಂ ಚಮಸಂ ನವಂ ತ್ವಷ್ಟುರ್ದೇವಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತಂ ।
ಅಕರ್ತ ಚತುರಃ ಪುನಃ ॥ ೬ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಉತ । ತ್ಯಂ । ಚಮಸಂ । ನವಂ । ತ್ವಷ್ಟುಃ । ದೇವಸ್ಯ । ನಿಃऽಕೃತಂ ॥
ಅಕರ್ತ । ಚತುರಃ । ಪುನರಿತಿ ॥ ೬ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಉತಾಪಿ ಚ ತ್ವಷ್ಟುರೇತನ್ನಾಮಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಸಂಬಂಧೀ ತಕ್ಷಣವ್ಯಾಪಾರಃ । ನವಂ ನೂತನಂ ತ್ಯಂ ಚಮಸಂ ತಂ ಸೋಮಧಾರಣಕ್ಷಮಂ ಕಾಷ್ಠಪಾತ್ರವಿಶೇಷಂ ನಿಷ್ಕೃತಂ ನಿಃಶೇಷೇಣ ಸಂಪಾದಿತಮಕರೋದಿತಿ ಶೇಷಃ । ತಕ್ಷಣವ್ಯಾಪಾರಕುಶಲಸ್ಯ ತ್ವಷ್ಟುಃ ಶಿಷ್ಯಾ ಋಭವಸ್ತೇನ ನಿರ್ಮಿತಂ ತಮೇಕಂ ಚಮಸಂ ಪುನರಪಿ ಚತುರೋऽಕರ್ತ । ಚತುರ್ಧಾ ವಿಭಕ್ತಾಂಶ್ಚಮಸಾನ್ಕೃತವಂತಃ । ಏಕಸ್ಯ ಚತುರ್ವಿಧತ್ವಕರಣರೂಪೋऽಯಮರ್ಥೋ ಮಂತ್ರಾಂತರೇऽಪಿ ವಿಸ್ಪಷ್ಟಃ । ಏಕಂ ಚಮಸಂ ಚತುರಸ್ಕೃಣೋತನ । ಋಗ್ವೇ. ೧-೧೬೧-೨ । ಇತಿ ॥ ನವಂ । ಣು ಸ್ತುತೌ । ನೂಯತ ಇತಿ ನವಂ । ಕರ್ಮಣಿ ಅಪ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಸ ಹಿ ಘಞೋऽಪವಾದತ್ವಾದ್ಘಞರ್ಥೇ ಸರ್ವತ್ರ ಭವತಿ । ಘಞ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಶ್ಚಾಕರ್ತರಿ ಚ ಕಾರಕೇ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ । ಪಾ. ೩-೩-೧೯ । ಇತಿ ಕರ್ತೃವ್ಯತಿರಿಕ್ತೇ ಸರ್ವತ್ರ ಕಾರಕೇ ಭವತಿ । ಯದ್ಯಪಿ ತತ್ರ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ ತಥಾಪಿ ಚಕಾರಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾವ್ಯಭಿಚಾರಾರ್ಥತ್ವಾದಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಪಿ ಭವತ್ಯೇವ । ಸಂಬಧ್ಯತ ಇತಿ ಸಂಬಂಧಃ । ಕರ್ಮಣಿ ಘಞಿತ್ಯುಕ್ತಂ । ತ್ವಷ್ಟುಃ । ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ । ಔಣಾದಿಕಸ್ತೃನ್ । ಊದಿತ್ವಾತ್ಪಕ್ಷ ಇಡಭಾವಃ । ಪಾ. ೭-೨-೪೪ । ಸ್ಕೋಃ ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರಂತೇ ಚ । ಪಾ. ೮-೨-೨೯ । ಇತಿ ಕಕಾರಲೋಪಃ । ನಿಷ್ಕೃತಂ । ಕೃಞೋ ನಿರುಪಸೃಷ್ಟಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ । ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇऽನುತ್ತರಪದಸ್ಥಸ್ಯ । ಪಾ. ೮-೩-೪೫ । ಇತಿ ಷತ್ವಂ । ಅತ್ರ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ । ಪಾ. ೨-೩-೬೫ । ಇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾ ಷಷ್ಠೀ ಯದ್ಯಪಿ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯೇತಿ ನಿಷಿದ್ಧಾ । ಪಾ. ೨-೩-೬೯ । ತಥಾಪಿ ಕರ್ತುಃ ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತತ್ವಾತ್ಕರ್ತೃಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ । ಪಾ. ೨-೩-೧೮ । ಇತ್ಯೇತಸ್ಯಾಃ ಪ್ರಾಪ್ತೇಃ ಶೈಷಿಕೀ ಷಷ್ಠೀ । ಯಥಾ ಕರ್ಮಣಿ ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷಿತೇ । ಪಾ. ೨-೩-೫೦ । ಮಾಷಾಣಾಮಶ್ನೀಯಾದಿತಿ । ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ನಿಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅಕರ್ತ । ಅಕೃಷತ । ಕೃಞೋ ಲುಙಿ ಝಸ್ಯ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ತಾದೇಶಃ । ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾದಿನಾ ಚ್ಲೇರ್ಲುಕ್ । ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥೇತಿ ತಿಙ ಆರ್ಧಧಾತುಕತ್ವಾದ್ಙಿತ್ತ್ವಾಭಾವೇನ ಗುಣಃ । ಚತುರಃ । ಚತುರಃ ಶಸಿ । ಪಾ. ೬-೧-೧೬೭ । ಇತ್ಯುಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ । ಪುನಃ । ಸ್ವರಾದಿಷ್ವಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಪಠಿತಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಉತ—ಮತ್ತೂ । **ತ್ವಷ್ಟುಃ**—ತ್ವಷ್ಟೃ ಎಂಬ । **ದೇವಸ್ಯ**—ದೇವಶಿಲ್ಪಿಯು ನಿರ್ಮಿಸಿದ । **ನವಂ**—ನೂತನವಾದ । **ತ್ಯಂ**—ಆ (ಸೋಮರಸವನ್ನು ತುಂಬಲರ್ಹವಾದ) । **ಚಮಸಂ**—ಚಮಸವೆಂಬ ಕಾಷ್ಠ-

ಪಾತ್ರೆಯು । **ನಿಷ್ಕೃತಂ**—ಚೆನ್ನಾಗಿ ರಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು । (ಅದನ್ನು ಋಭುಗಳು) । **ಪುನಃ**—ಮತ್ತೆ । **ಚತುರಃ**—ನಾಲ್ಕು ಚಮಸಗಳಾಗಿ । **ಅಕರ್ತ**—ಮಾಡಿದರು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ತ್ವಷ್ಟೃದೇವತೆಯು ಚಮಸವೆಂಬ ಒಂದು ಕಾಷ್ಠಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ಮಿಸಿದನು. ಅದನ್ನು ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ನಾಲ್ಕಾಗಿ ಮಾಡಿ ಅನುಕೂಲಮಾಡಿಕೊಟ್ಟರು.

English Translation.

Besides, the Ribhus again made into four that new ladle, the work of the divine Twastri.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತ್ವಷ್ಟುವು ದೇವತೆಗಳ ಬಡಗಿಯೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು (Twashtri is the carpenter or artisan of the gods) ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಯಜ್ಞಸಾಧನಭೂತವಾದ ಯಜ್ಞಾಯುಧಗಳು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸುವ ತ್ವಷ್ಟ್ರುವಿಗೆ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಋಭುಗಳು ದೇವಶಿಲ್ಪಿಯಾದ ಈ ತ್ವಷ್ಟ್ರುವಿಗೆ ಶಿಷ್ಯರು. ಇವರು ತಮ್ಮ ಗುರುವು ನಿರ್ಮಿಸಿದ ಚಮಸವೆಂಬ ಯಜ್ಞಪಾತ್ರೆಯು ಒಂದು ಇದ್ದುದನ್ನು ನಾಲ್ಕನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದರೆಂದು ಈ ಋಭುಗಳ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಉತ—ಮತ್ತು, ಇದಲ್ಲದೆ, ಎಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯವಲ್ಲದೆ, ಮತ್ತೊಂದು ವಿಷಯವೇನೆಂದರೆ.

ತ್ಯಂ—ತಂ । ಆ

ಚಮಸಂ—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಸೌಟಿನಂತಿರುವ ಒಂದು ಮರದ ಪಾತ್ರೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ನವಂ—'**ಣು ಸ್ತುತೌ**' ಧಾತು '**ಣೋನಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೫) ಧಾತುವಿನ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರ, '**ಋದೋರಪ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಋಚ್ಚ ಉಚ್ಚ ಅನಯೋಸ್ಸಮಾಹಾರಃ ಋದುಃ, ಸಮಾಹಾರದ್ವಂದಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ಸಮಾಹಾರ-(ಸಮೂಹ) ವು ಒಂದಾದುದರಿಂದ ಏಕವಚನವೇ ಬರುವುದು. ಆದರೆ '**ಸ ನಪುಂಸಕಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೧೭) ಸಮಾಹಾರಸಮಾಮಾಸದಲ್ಲಿ ದ್ವಿಗುವೂ, ದ್ವಂದ್ವವೂ ಸಹ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಬರಬೇಕು. ಆದರೂ ಸೂತ್ರವಾದುದರಿಂದ ಈ ನಿಯಮವನ್ನತಿಕ್ರಮಿಸಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಬಂದಿದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಋದೋಃ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿರುವುದು, ಅಥವಾ ಇದು ಪಂಚಮ್ಯಂತ, ತಥಾಚ, ಋಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಉಕಾರಾಂತ

ವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಸಹ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃವ್ಯತಿರಿಕ್ತಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ನು ಧಾತುವು ಉಕಾರಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮರೂಪವಾದ ಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, **'ಪುಂಸಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಘಃ ಪ್ರಾಯೇಣ'** (ಪಾ. ಸೂ ೩-೩-೧೯) ಎಂಬ ಘಞ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಗೋಚರಸಂಚರಸ್ ಎಂಬುದು ಅಪವಾದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಯಾವ ಯಾವ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವುದೋ ಆಯಾ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಭಾವಕರ್ತೃವ್ಯತಿರಿಕ್ತಕಾರಕಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಘಞ್ ವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದರಿಂದ ಅಪವಾದವಾದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದು ಉಚಿತವೆಂದು ತೋರುವುದು ನಿಜ, ಆದರೆ ಘಞ್ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ **'ಅಕರ್ತರಿ ಚ'** ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಚಕಾರವು, **'ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಚ'** ಎಂದು ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು, ಏವಂಚ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗಲೂ, ಚಕಾರದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರದೇ ಇರುವಾಗಲೂ, ಘಞ್ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪವಾದವಾದ ಅಪ್ಪೂ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗಲೂ, ತೋರದೇ ಇರುವಾಗಲೂ ಬರಲು ತಡೆ ಇಲ್ಲ. ಇದೇ ಅಂಶವು, **'ಚಕಾರಸ್ಯ ಸಂಜ್ಞಾವ್ಯಭಿಚಾರಾರ್ಥತ್ವಾದಸಂಜ್ಞಾಯಾಮಪಿ ಭವತ್ಯೇವ'** ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸಂಬಧ್ಯತೇ ಇತಿ ಸಂಬಂಧಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಪೂರ್ವಕವಾದ ಬನ್ಧ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಪ್ರಾಮಾಣಿಕರು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ನು+ಅ ಎಂದಿರುವಾಗ **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂದು ಗುಣ. ಓಕಾರ, ಅವಾದೇಶ, ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನ ಅಮ್ಮನ್ನಿಟ್ಟರೆ, **'ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೭) ಎಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ನವಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತ್ವಷ್ಟುಃ—'ತಕ್ಷೂ ತ್ವಕ್ಷೂ ತನೂಕರಣೇ' ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ. **'ತೃನ್‌ತೃಚೌ ಶಂಸಿಕ್ಷದಾದಿಭ್ಯಸ್ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂತಾವನಿಟೌ'** (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಣಾದಿಕವಾದ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತ್ವಕ್ಷ್+ತೃ–, ಅಥವಾ **'ಬಹುಲಮನ್ಯತ್ರಾಪಿ'** (ಉ. ಸೂ. ೨-೨ ೫೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃನ್–ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಧಾತುವು ಊದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ, ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ **'ಸ್ವರತಿಸೂತಿಸೂಯತಿಧೂಞೂದಿತೋವಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾದ ಇಡಾಗಮವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಸ್ಕೋಸ್ಸಂಯೋಗಾದ್ಯೋರನ್ತೇ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೯) ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಯೋಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಸಂಯೋಗದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರ ಕವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ತ್ವಷ್+ತೃ **'ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ಟುತ್ವ ತ್ವಷ್ಟೃ–ಎಂದಾಗುವುದು. ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಙಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ, ತ್ವಷ್ಟೃ+ಅಸ್, **'ಋತ ಉತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೧) ಋದಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಙಸಿ ಙಸ್‌ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಉತ್–ಎಂದರೆ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಉಕಾರವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಾದೇಶ, ಅದು **'ಉರಣ್ರಪರಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು, **'ರಾತ್ಸಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೪) ರೇಫದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಯೋಗದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ತ್ವಷ್ಟುರ್, ವಿಸರ್ಗ, ತ್ವಷ್ಟುಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ನಿಷ್ಕೃತಮ್— ನಿಸ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ, '**ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸ್+ಕೃತಮ್ ಎಂಬ ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಾದಿ ಸಮಾಸ. ಸಕಾರಕ್ಕೆ '**ಸಸಜುಷೋರುಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ. '**ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ**' (ಪಾ. ಸೂ, ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಖರ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ, ನಿಃಕೃತಂ, ಈಗ '**ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇಽನುತ್ತರಪದಸ್ಥಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫) ಕವರ್ಗಪವರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಇಸ್ ಉಸ್‌ಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರ ನಿಷ್ಕೃತಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. '**ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ**' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾರಂಭವು, '**ಪ್ರತಿಷೇಧಾರ್ಥಸ್ತು ಯತ್ನೋಽಯಮ್**' (ಪಾ ಸೂ. ೮-೩-೪೫, ಶ್ಲೋವಾ. ೪) ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯಶ್ಲೋಕವಾರ್ತಿಕಾನುಸಾರ, ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿರುವ ಇಸ್ ಉಸ್‌ಗಳ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ನಿಷೇಧಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದಿರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಏವಂಚ '**ಇಸುಸೋಸ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ '**ನಾನಾ ಪದಾರ್ಥಯೋರ್ವರ್ತಮಾನಯೋಃ ಖ್ಯಾಯತೇ ಯದಾಯೋಗಃ ತಸ್ಮಿನ್ ಷತ್ವಂ ಕಾರ್ಯಂ ತದ್ಯುಕ್ತಂ ತಚ್ಚಮೋನೇಹ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೫, ವಾ. ೧) ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಪದಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾದ ಯಾವ ಶಬ್ದಗಳಿವೆಯೋ ಅವುಗಳಿಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧರೂಪವಾದ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ ರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಡಬೇಕೆಂದು ತಿಳಿದುಬರುವುದು. ಇದೇ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು, ಪರಮುಸರ್ಪಿಷ್ಕುಂಡಿಕಾ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ '**ಇಸುಸೋಃ**' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾದ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ವಾರ್ತಿಕಾರ್ಥವು. ಇದರಿಂದ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವೇ ವಿವಕ್ಷಿತವು, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿಷ್ಕೃತಂ ಎಂಬ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವ್ಯಪೇಕ್ಷಾಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ '**ಇಸುಸೋಃ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಷತ್ವ ಬರಲಾರದು '**ಇದುದುಪಧಸ್ಯ ಚಾಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೧) ಕವರ್ಗಪವರ್ಗಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಕಾರೋಕಾರೋಪಧಕವೂ, ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿ ಭಿನ್ನವೂ ಆದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಷತ್ವ ಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದಲೇ '**ನಿಷ್ಪ್ರತ್ಯೂಹಮ್**' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇದು '**ಇದುದುಪಧಸ್ಯ**' ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಷತ್ವವು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ಕೆಲವರು '**ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ**' ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು '**ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ**' ಎಂದು ಒಂದು ಸೂತ್ರ, '**ಅನುತ್ತರಪದಸ್ಥಸ್ಯ**' ಎಂದು ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರ, ಎಂಬುದಾಗಿ ಎರಡಾಗಿ ವಿಭಾಗಮಾಡುವರು. ವಿಭಕ್ತವಾದ ಎರಡನೇ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸೇ ಎಂಬ ಪದವು ಸಂಬಂಧಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಏವಂಚ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ, ಎಲ್ಲಾ ಷತ್ವಪ್ರಾಪ್ತಿಯೂ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿರುವ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು, ಏವಂಚ '**ಇಸುಸೋಸ್ಸಾಮರ್ಥ್ಯೇ**' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಕಾರ್ಥೀಭಾವವ್ಯಪೇಕ್ಷಾ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳೆರಡನ್ನೂ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿವರೂ, ಪರಮುಸರ್ಪಿಷ್ಕುಂಡಿಕಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ, '**ಅನುತ್ತರಪದಸ್ತಸ್ಯ**' ಎಂಬ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಷತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸುವರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ '**ನಿಷ್ಕೃತಂ**' ಎಂಬಲ್ಲಿ '**ಇದುದುಪಧಸ್ಯ**' ಎಂಬುದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ, '**ಇಸುಸೋ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಷತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ತದ್ವಾರಣಕ್ಕಾಗಿ '**ನಿತ್ಯಂ ಸಮಾಸೇ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಷತ್ವವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ, ಇದು ಮಹಾಭಾಷ್ಯಸಮ್ಮತವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ

'**ಇದುದುಪಧಸ್ಯ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ ವರ್ಣನೆಯು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. 'ದೇವಸ್ಯ ನಿಷ್ಕೃತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೇವಶಬ್ದವು '**ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃಕೃತಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೫) ಕೃದಂತ ಶಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವಾಗ ಕೃತ್ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥ ಕ್ರಿಯಾನಿರೂಪಿತವಾದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾನ್ಯತರವಾಚಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕರ್ಮಣಿಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಕೃಧಾತುನಿರೂಪಿತಕರ್ತೃವಾಚಕವಾದುದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ಇದಕ್ಕೆ '**ನಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಲರ್ಥತೃನಾಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೯) ಲ. ಎಂದು ಲಡಾದಿ ಸರ್ವಲಕಾರಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯ ಗ್ರಹಣ. ಆದರೆ ಲಡಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಾದೇಶವು ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಲಾದೇಶಗಳು, ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಉ ಎಂಬುದು '**ಕೃತಃ**' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ '**ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದಂತಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭಬರುವುದು, ಕೇವಲ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿದರೆ, ಹರಿಂ ಅಲಂಕರಿಷ್ಣುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಇಷ್ಣುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳಿಗೆ ಗ್ರಹಣ ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು, ಕೇವಲ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೇ ಬಂದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅದು ಕೃದಂತವಾಗುವುದು.. ಉ ಕ, ಅವ್ಯಯಗಳು, ಕ್ತ ಕ್ತವತುಪ್ರತ್ಯಯ ರೂಪವಾದ ನಿಷ್ಠೆ, ಖಲರ್ಥಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು, ತೃನ್–'**ಲಟಶ್ಶತೃಶಾನಚಾ**–' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ತೃ ಶಬ್ದವನ್ನಾರಂಭಿಸಿ 'ತೃನ್' ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವು, ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡುವೆವು. ಶೇಷವೆಂದರೆ '**ಉಕ್ತಾದನ್ಯಶ್ಶೇಷಃ**' ಕಾರಕ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥ ಗಳನ್ನುಳಿದ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವಾದಿ ಸಂಬಂಧಗಳು ಎಂದರ್ಥ. ಕರ್ತ್ರಾದಿಕಾರಕಗಳೂ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾರ್ಥವೂ '**ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೫೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾರಂಭಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮುಂಚೆಯೇ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುವು. ಸ್ವಸ್ವಾಮಿ ಭಾವಾದಿಸಂಬಂಧಗಳು ಉಕ್ತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವಸ್ವಾಮಿಭಾವಾದಿಸಂಬಂಧಗಳು ಉಕ್ತಾದನ್ಯಗಳು ಅಂದರೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ್ದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದುವುಗಳು ಆಗುವುವು. ಇಂತ ಶೇಷರೂಪವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂದು '**ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ**' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೆ '**ನಲೋ–ಕಾವ್ಯಯ**' ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ '**ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿ ಷಷ್ಠಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಅಂದಮೇಲೆ, '**ಕರ್ತೃ ಕರಣಯೋಸ್ತೃತೀಯಾ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೧೮) ತಿಙ್ ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಗಳಿಂದ ಅನಭಿಹಿತವಾದ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾನ್ಯತರವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಕರ್ತೃತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡದೆ ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೆ ಕರ್ತೃವಾಚಕತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆ ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಕರ್ತರಿ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆ ಇರುವುದರಿಂದ '**ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುವುದು. ಈ ಅಂಶದಲ್ಲಿ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನವಾದ ಒಂದು ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನು ಕೊಡು ವೆವು. ಮಾಷಾನ್ ಅಶ್ನೀಯಾತ್, ಉದ್ದನ್ನು ತಿನ್ನಬೇಕು ಎಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮಾಷಕ್ಕೆ '**ಕರ್ತುರೀಪ್ಸಿತತಮಂಕರ್ಮ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೪೯) ಪ್ರಕೃತಧಾತೂಪಸ್ಥಾಪ್ಯ ಪ್ರಧಾನೀಭೂತವ್ಯಾಪಾರಪ್ರಯೋಜ್ಯವ್ಯಾಪಾರವ್ಯಧಿಕರಣ ಫಲ ಸಂಬಂಧಿತ್ವ ಪ್ರಕಾರಕಾತಿಶಯೇಚ್ಛಾನಿರೂಪಿತ ವಿಶೇಷ್ಯತಾಶ್ರಯಃ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞಕೋ ಭವತಿ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಕೃತಧಾತು ಅಶ್ ಧಾತು, ಅದಕ್ಕೆ ಗಳಬಿಲಾಧಸ್ಸಂಯೋಗಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರ ಎಂದರ್ಥ.

ಈ ವ್ಯಾಪಾರದಿಂದ ಮಾಷಕ್ಕೆ ಗಳಬಿಲಾಧಸ್ಸಂಯೋಗರೂಪವಾದ ಫಲವು ಉಂಟಾಗುವುದು. ಮಾಷದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತ. ಸಂಯೋಗಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರವಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಆದರಲ್ಲಿರುವ ಸಂಯೋಗರೂಪ ಫಲವು ವ್ಯಾಪಾರ ವ್ಯಧಿಕರಣವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಪ್ರಕೃತೋ ಯೋ ಧಾತುಃ, ಅಶಧಾತುಃ, ತದುಪಸ್ಥಾಪ್ಯಪ್ರಧಾನೀ ಭೂತೋ ಯೋ ವ್ಯಾಪಾರಃ, ಗಳ ಬಿಲಾಧಸ್ಸಂಯೋಗಾನುಕೂಲವ್ಯಾಪಾರಃ, ತಾದೃಶವ್ಯಾಪಾರಪ್ರಯೋಜ್ಯಂ, ವ್ಯಾಪಾರವ್ಯಧಿಕರಣಂ ಚ ಯತ್ಫಲಂ, ಗಳ ಬಿಲಾಧಸ್ಸಂಯೋಗರೂಪಂ ಫಲಂ, ತತ್ಸಂಬಂಧಿತ್ವಪ್ರಕಾರಿಕಾ ಯಾ ಅತಿಶಯೇಚ್ಛಾ **'ಮಾಷಾಃ ಮದ್ಗಳ ಬಿಲಾಧಸ್ಸಂಯುಕ್ತಾ ಭವಂತು'** ಇತ್ಯಾಕಾರಿಕಾ ಇಚ್ಛಾ, ತಾದೃಶೇಚ್ಛಾ ನಿರೂಪಿತ ವಿಶೇಷ್ಯತಾತ್ರಯತ್ವವು ಮಾಷಗಳಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಕರ್ಮಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೨) ತಿಙಾದ್ಯನಭಿಹಿತ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದು ಮಾಷಾ ಅಶ್ನೀಯಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು, ಕರ್ಮವನ್ನು ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೆ, **'ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಬಂದು ಮಾಷಾನ್ ಅಶ್ನೀಯಾತ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬರಲು ಅಡ್ಡಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ, **'ವಿವಕ್ಷಾತಃ ಕಾರಕಾಣಿ ಭವನ್ತಿ'** ಕಾರಕಗಳು ವಿವಕ್ಷಾನುಗುಣವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಗುಣವಾಗಿ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಬಹುದು. ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ತೃತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದರೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ತೃವನ್ನು ಶೇಷತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಏವಂಚ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. **'ಗತಿರನಂತರಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರು ವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕಶಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸ್, ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಉದಾತ್ತವೇ ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ನಿಲ್ಲುವುದು, **'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ'** (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಸ್ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಅಕರ್ತ—ಅಕೃಷತ ಎಂದು ಅರ್ಥ. **'ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ'** ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲುಙ್ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝ ಆದೇಶ. ಝಕಾರಕ್ಕೆ **'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಅತ್ ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ **'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು **'ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೩) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಬಂದ ಚ್ಲಿಗೆ **'ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ವರಣ ಶವೃದಹಾದ್ವೃಚ್ಕೃಗಮಿ ಜನಿಭ್ಯೋಲೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ ೨-೪-೮೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಅಡಾಗಮ. ಅಕೃ+ತ. **'ತಿಙ್ ಶಿತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೩) ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತಗಳಾದ ತಿಪ್ ತಸ್, ಮೊದಲಾದ ಹದಿನೆಂಟು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ, ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ, ತಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ, ಅದು ಪಿತ್ತಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ, **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಿತ್ವ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ **'ಕ್ಙಿತಿಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಗ್ಲಕ್ಷಣಗುಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಚಾರ ಬರದೇ ಇರದು. ಆದರೂ **'ಛಂದಸ್ಯುಭಯಥಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧೭) ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ, ಎಂಬ ಎರಡು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನೂ

ಹೊಂದುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದು, ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ '**ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಿತ್ತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ '**ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದು. ಅದು ಋಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಅಕರ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಚತುರಃ—'**ಚತೇರುರನ್**' (ಉ. ಸೂ. ೫-೭೩೬) ಚತೇ-ಯಾಚನೇ ಈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉರನ್, ಪ್ರತ್ಯಯಲ್ಲಿ ಅಕಾರ ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥಕ, ಚತುರ್, ಇದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೆ '**ಚತುರಶ್ಶಸಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೭) ಶಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚತುರ್ ಶಬ್ದದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಪುನಃ—ಸ್ವರಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವರು. ॥ ೬ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತೇ ನೋ ರತ್ನಾನಿ ಧತ್ತನ ತ್ರಿರಾ ಸಾಪ್ತಾನಿ ಸುನ್ವತೇ ।
ಏಕಮೇಕಂ ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ ॥ ೭ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತೇ । ನಃ । ರತ್ನಾನಿ । ಧತ್ತನ । ತ್ರಿಃ । ಆ । ಸಾಪ್ತಾನಿ । ಸುನ್ವತೇ ।
ಏಕಂऽಏಕಂ । ಸುಶಸ್ತಿऽಭಿಃ ॥ ೭ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ತೃತೀಯೇ ಛಂದೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ತೇ ನೋ ರತ್ನಾನಿ ಧತ್ತನೇತಿ ದ್ವೇ ಋಚಾವಾರ್ಭವ್ಯೌ । ತೃತೀಯಸ್ಯಾಗನ್ಮ ಮಹೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಇಂದ್ರ ಇಷೇ ದದಾತು ನಸ್ತೇ ನೋ ರತ್ನಾನಿ ಧತ್ತನೇತ್ಯೇಕಾ ದ್ವೇ ಚ । ಆ. ೮-೧೧ । ಇತಿ ॥

ಪೂರ್ವಾಸ್ವೃಕ್ಷು ಯೇ ಪ್ರತಿಪಾದಿತಾ ಋಭವಸ್ತೇ ಯೂಯಂ ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ ಶೋಭನೈರಸ್ಮದೀಯ ಶಂಸನೈರ್ಯುಕ್ತಾಃ ಸಂತೋ ನೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಸಂಬಂಧಿನೇ ಸುನ್ವತೇ ಸೋಮಾಭಿಷವಂ ಕುರ್ವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ರತ್ನಾನಿ ರಮಣೀಯಾನಿ ಸುವರ್ಣಮಣಿಮುಕ್ತಾದೀನಿ ಧನಾನ್ಯೇಕಮೇಕಂ ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ಧತ್ತನ । ಪ್ರಯಚ್ಛತ । ಸುವರ್ಣಾದೀನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಪ್ರತಿದ್ರವ್ಯಂ ಯಾವದಪೇಕ್ಷಿತಂ ತಾವದಿತಿ ವಿವಕ್ಷಯೈಕಮೇಕಮಿತ್ಯುಕ್ತಂ । ಕೀದೃಶಾನಿ ರತ್ನಾನಿ । ತ್ರಿರಾ ತ್ರಿವಾರಮಾವೃತ್ತಾನಿ । ಉತ್ತಮಾನಿ ಮಧ್ಯಮಾನ್ಯಧಮಾನಿ ಚೇತ್ಯೇವಂ ರತ್ನಾನಾಂ ತ್ರಿರಾವೃತ್ತಿಃ । ಕಿಂ ಚ ಸಾಪ್ತಾನಿ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾನಿಷ್ಪನ್ನವರ್ಗರೂಪಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಚ ಧತ್ತನ । ಸಂಪಾದಯತ । ಕೀದೃಶಾನಿ ಸಾಪ್ತಾನಿ । ತ್ರಿರಾ ತ್ರಿವಾರಮಾವೃತ್ತಾನಿ । ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಾನಾಮೇಕೋ ವರ್ಗಃ । ಔಪಾಸನಹೋಮೋ ವೈಶ್ವದೇವಮಿತ್ಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪಾಕಯಜ್ಞಾನಾಂ ವರ್ಗೋ ದ್ವಿತೀಯಃ । ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೋಽತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಇತ್ಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಸೋಮಸಂಸ್ಥಾನಾಂ ವರ್ಗಸ್ತೃತೀಯಃ ॥ ರತ್ನಾನಿ । ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ । ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ರಮೇಸ್ತ ಚ । ಉ. ೩. ೧೪ । ಇತಿ ನಪ್ರತ್ಯಯಃ । ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಮಕಾರಸ್ಯ ತಕಾರಃ । ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಧತ್ತನ । ಧತ್ತ । ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚೇತಿ ತಶಬ್ದಸ್ಯ ತನಾದೇಶಃ । ಸಪ್ತಾನಾಂ ವರ್ಗಃ ಸಾಪ್ತಂ । ಸಪ್ತನೋಽಞ್ ಛಂದಸಿ । ಪಾ. ೫-೧-೬೧ । ಇತಿ ವರ್ಗೇಽಞ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ । ಪಾ. ೬-೪-೧೪೪ । ಇತಿ ಟಿಲೋಪಃ । ಞಿತ್ತ್ವಾದಾದಿವೃದ್ಧಿರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ । ಅತ್ರ ವರ್ಗವಚನೇನಾನೇನ ವರ್ಗಿಣೋ ಲಕ್ಷ್ಯಂತೇ । ತೇನ ಬಹುವಚನಂ । ಅನ್ಯಥಾ ಹ್ಯೇಕ ಏವ ವರ್ಗಸ್ತ್ರಿರಾವೃತ್ತ ಇತ್ಯೇಕವಚನಮೇವ ಸ್ಯಾತ್ । ಸುನ್ವತೇ । ಶತುರನುಮ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಏಕಮೇಕಂ । ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋರಿತಿ ವೀಪ್ಸಾಯಾಂ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ । ಏಕಶಬ್ದ ಇಣಃ ಕನಂತೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೈಕಶಬ್ದಸ್ಯ ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಮಿತ್ಯಾಮ್ರೇಡಿತಸಂಜ್ಞಾಯಾಮನುದಾತ್ತಂ ಚೇತ್ಯನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ ಶಸ್ಯತ ಆಭಿರಿತಿ ಶಸ್ತಯ ಋಚಃ । ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ । ಕರಣೇ ಕ್ತಿನ್ । ತಸ್ಯ ಕಿತ್ತ್ವಾನ್ನಲೋಪಃ । ಶೋಭನಾಃ ಶಸ್ತಯ ಇತಿ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಯದ್ಯಪಿ ಚ ಕ್ತಿನೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇನ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ತತ್ತು ಪರೇಣ ಮನ್ಕ್ತಿನ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನೇತ್ಯಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇನ ಬಾಧ್ಯತೇ । ಪಾ. ೬-೨-೧೫೧ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ತೇ—ಹಿಂದೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾದ ನೀವು (ಋಭುಗಳು)। **ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ**—(ನಮ್ಮ) ಮಂಗಳಕರವಾದ ಸ್ತುತಿಗಳಿಂದ । **ನಃ**—ನಮ್ಮ । **ಸುನ್ವತೇ**—ಸೋಮವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುವ (ಯಜಮಾನನಿಗೆ)। **ತ್ರಿರಾ**—(ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ, ಅಧಮಗಳೆಂದು) ಮೂರು ವಿಧವಾದ। **ರತ್ನಾನಿ**—ಅನರ್ಘರತ್ನಾದಿಗಳನ್ನೂ । **ತ್ರಿರಾ**—ತ್ರಿವರ್ಗರೂಪವಾದ । **ಸಾಪ್ತಾನಿ**—ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಕಸೋಮಸಂಸ್ಥೆಗಳೆಂಬ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ । **ಧತ್ತನ**—ಅನುಗ್ರಹಿಸಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನಮ್ಮ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ತೃಪ್ತರಾದ ಋಭುಗಳು ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ ಕೊಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಉತ್ತಮ, ಮಧ್ಯಮ ಮತ್ತು ಅಧಮಗಳೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ರತ್ನಗಳನ್ನೂ, ಒಂದೊಂದರಲ್ಲಿಯೂ ಏಳೇಳು ಕರ್ಮಗಳುಳ್ಳ ತ್ರಿವರ್ಗಗಳನ್ನೂ ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

English Translation.

Confer, therefore, Ribhus, moved by our praises, the three-fold riches upon our sacrificer, one by one ; accomplish the thrice seven-fold works (Sacrifices).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಛಂದೋಮಾಮಂತ್ರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತನ್ನೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ತೃತೀಯಸ್ಯಾಗನ್ಮ ಮಹ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಇಂದ್ರ ಇಷೇ ದದಾತುನ** (ಋ. ಸಂ. ೮–೯೩–೩೪) **ಸ್ತೇನೋ ರತ್ನಾನಿ ಧತ್ತನೇತ್ಯೇಕಾ ದ್ವೇ ಚ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಆ. ೮–೧೧)

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಭುದೇವತೆಗಳ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿಲ್ಲ, ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ರತ್ನಾದಿಧನಗಳನ್ನೂ ಯಜ್ಞಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳ ಫಲಗಳನ್ನೂ ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ.

ತ್ರಿರಾ ಸಾಪ್ತಾನಿ—ಮೂರು ಏಳು ಎಂದರೆ ಮೂರಾವರ್ತಿ ಏಳು ಅಥವಾ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಎಂದರ್ಥವು. ಯಜ್ಞಕ್ರಮಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾದ ಯಜ್ಞಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿರುವರು.

(೧) ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಾದೀನಾಂ ಸಾಪ್ತಾನಾಂ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಾನಾಮಕೋ ವರ್ಗಃ ॥ ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಯಜ್ಞಗಳ ಒಂದು ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವ ವಸ್ತುವು ಹವಿಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಹವಿರ್ಯಜ್ಞಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. **ಅಗ್ನ್ಯಾಧೇಯ, ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರ, ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸ, ಅಗ್ರಯಣ, ಚಾತುರ್ಮಾಸ್ಯ, ದಾಕ್ಷಾಯಣಯಜ್ಞ, ಸೌತ್ರಾಮಣಿ** ಎಂಬ ಈ ಏಳು ಯಜ್ಞಗಳೂ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು (ಐ. ಬ್ರಾ. ಭಾ. ೫–೭).

(೨) ಔಪಾಸನಹೋಮೋ ವೈಶ್ವದೇವಮಿತ್ಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಪಾಕಯಜ್ಞಾನಾಂ ವರ್ಗೋ ದ್ವಿತೀಯಃ ॥ ಔಪಾಸನ, ವೈಶ್ವದೇವ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಯಜ್ಞಗಳ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಪಾಕಯಜ್ಞವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳನ್ನು ಗೃಹ್ಯಯಜ್ಞಗಳೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ವಸ್ತುವು

ಧಾನ್ಯವು. **ಔಪಾಸನ, ವೈಶ್ವದೇವ, ಪಾರ್ವಣ, ಅಷ್ಟಕ, ಮಾಸಿಶ್ರಾದ್ಧ, ಸರ್ಪಬಲಿ, ಈಶಾನಬಲಿ** ಎಂಬ ಈ ಏಳೂ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. (ಆಪಸ್ತಂಬಪರಿಭಾಷಾಸೂತ್ರದ ಧೂರ್ತಸ್ವಾಮಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ).

(೩) **ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೋಽತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಇತ್ಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಸೋಮಸಂಸ್ಥಾನಾಂ ವರ್ಗಸ್ತೃತೀಯಃ** ॥ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಮೊದಲಾದ ಸೋಮಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಏಳು ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಗವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ವಸ್ತುವು ಸೋಮರಸವು. **ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಉಕ್ಥ್ಯ, ಷೋಡಶಿನ್, ವಾಜಪೇಯ, ಅತಿರಾತ್ರ, ಅಪ್ತೋರ್ಯಾಮ** ಎಂಬ ಈ ಏಳು ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳು ಅಥವಾ ಸೋಮಸಂಸ್ಥೆಗಳು.

ಈ ಮೂರುವಿಧವಾದ ವರ್ಗಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧, ೪೧೬-೪೧೭ ಮತ್ತು ೪೩೨-೪೩೩ ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದ್ದೇವೆ.

ಏಕಮೇಕಂ—ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ॥ ಧನ, ಧಾನ್ಯ, ಪಶು ಮೊದಲಾದ ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿಯಾಗಲಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ—ಶಸ್ಯತ ಆಭಿರಿತಿ ಶಸ್ತಯ ಋಚಃ ॥ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತಯಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸುಶಸ್ತಯಃ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ರತ್ನಾನಿ—**‘ ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ ’** ಧಾತು. **‘ ರಮೇಸ್ತ ಚ ’** (ಉ. ಸೂ. ೩-೯೪) **‘ ಕೃವೃಜೃಸಿದ್ರುಪನ್ಯನಿಸ್ವಪಿಭ್ಯೋ ನಿತ್ ’** (ಉ ಸೂ. ೩-೯೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ **‘ ನಿತ್ ’** ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ರಮೇಃ ಎಂದು ಣ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶ. ಣಿಜಂತವಾದ ರಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು, ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತಕಾರವೂ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ **‘ ಧಾಪ್ಯಾವಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯೋ ನಃ ’** (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ **‘ ನಃ ’** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯಂತರಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ **‘ ನ ’** ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದು ರತ್+ಇ+ನ. ಎಂದಿರುವುದು. ರಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ರಮ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ **‘ ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ರಾಮ್+ಇ+ನ, **‘ ಜನೀಜೄಷ್ಕ್ನಸುರಞ್ಜೋಽಮನ್ತಾಶ್ಚ ’** (ಧ. ಗ. ೨) ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ, ಜೄಷ್ ವಯೋಹಾನೌ, ಕ್ನಸು ಹ್ವರಣದೀಪ್ತ್ಯೋಃ, ರಞ್ಜ ರಾಗೇ ದೈವಾದಿಕ ಭೌವಾದಿಕಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ. ಅಮ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕವು ಇವುಗಳು ಮಿತ್ತಾಗುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ವಬರುವುದು **‘ ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ ೬-೪-೯೨) ಣಿ, ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಿತ್ಸಂಜ್ಞಕದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ-ಈಗ ನಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ರತ್+ಇ+ನ, **‘ ಣೇರನಿಟಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇಡಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿ

ಧಾನ್ಯವು. **ಔಪಾಸನ, ವೈಶ್ವದೇವ, ಪಾರ್ವಣ, ಅಷ್ಟಕ, ಮಾಸಿಶ್ರಾದ್ಧ, ಸರ್ಪಬಲಿ, ಈಶಾನಬಲಿ** ಎಂಬ ಈ ಏಳೂ ಈ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವುಗಳು. (ಆಪಸ್ತಂಬಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ ಧೂರ್ತಸ್ವಾಮಿಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದ ಪ್ರಕಾರ).

(೩) **ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೋಽತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಇತ್ಯಾದೀನಾಂ ಸಪ್ತಾನಾಂ ಸೋಮಸಂಸ್ಥಾನಾಂ ವರ್ಗಸ್ತೃತೀಯಃ** ॥ ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ ಮೊದಲಾದ ಸೋಮಸಂಸ್ಥೆಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಏಳು ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಗವು. ಇವುಗಳಿಗೆ ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಇವುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ವಸ್ತುವು ಸೋಮರಸವು. **ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಅತ್ಯಗ್ನಿಷ್ಟೋಮ, ಉಕ್ಥ್ಯ, ಷೋಡಶಿನ್, ವಾಜಪೇಯ, ಅತಿರಾತ್ರ, ಅಪ್ತೋರ್ಯಾಮ** ಎಂಬ ಈ ಏಳು ಸೋಮಯಜ್ಞಗಳು ಅಥವಾ ಸೋಮಸಂಸ್ಥೆಗಳು.

ಈ ಮೂರುವಿಧವಾದ ವರ್ಗಗಳ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಋಗ್ವೇದ ಸಂಹಿತಾ ಭಾಗ ೧, ೪೧೬-೪೧೭ ಮತ್ತು ೪೩೨-೪೩೩ ನೇ ಪುಟಗಳಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೇವೆ.

ಏಕಮೇಕಂ—ಕ್ರಮೇಣ ಪ್ರತ್ಯೇಕಂ ॥ ಧನ, ಧಾನ್ಯ, ಪಶು ಮೊದಲಾದ ನಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ವಸ್ತುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಒಂದೊಂದನ್ನಾಗಿಯಾಗಲಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ—ಶಸ್ಯತ ಅಭಿರಿತಿ ಶಸ್ತಯ ಋಚಃ ॥ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇವುಗಳಿಗೆ ಶಸ್ತಯಃ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಸುಶಸ್ತಯಃ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಗಳು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ರತ್ನಾನಿ—'**ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ**' ಧಾತು. '**ರಮೇಸ್ತ ಚ**' (ಉ. ಸೂ. ೩-೯೪) '**ಕ್ಷ್ಮಾವ್ಯಾಜ್ಯಾಸಿದ್ರುಪನ್ಯನಿಸ್ವಪಿಭ್ಯೋ ನಿತ್**' (ಉ ಸೂ. ೩-೯೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ '**ನಿತ್**' ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ರಮೇಃ ಎಂದು ಣ್ಯಂತನಿರ್ದೇಶ. ಣಿಜಂತವಾದ ರಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ತಾಗುವುದು, ರಮ್ ಧಾತುವಿಗೆ ತಕಾರವೂ ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ '**ಧಾಪ್ಯಾವಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯೋ ನಃ**' (ಉ. ಸೂ. ೩-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ '**ನಃ**' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣ್ಯಂತರಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ '**ನ**' ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶವೂ ಬಂದು ರತ್+ಇ+ನ. ಎಂದಿರುವುದು. ರಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ ರಮ್+ಇ ಎಂದಿರುವಾಗ '**ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ**' (ಪಾ. ಸೂ ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ರಾಮ್+ಇ+ನ, '**ಜನೀಜ್ೃಷ್ಕ್ನಸುರಞ್ಜೋಽಮನ್ತಾಶ್ಚ**' (ಘ. ಗ. ೨) ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ, ಜೄಷ್ ವಯೋಹಾನೌ, ಕ್ನಸು ಹ್ವರಣದೀಪ್ತ್ಯೋಃ, ರಞ್ಜ ರಾಗೇ ದೈವಾದಿಕ ಭೌವಾದಿಕಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ. ಅಮ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕವು ಇವುಗಳು ಮಿತ್ತಾಗುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ವಬರುವುದು '**ಮಿತಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ**' (ಪಾ. ಸೂ ೬-೪-೯೨) ಣಿ, ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಮಿತ್ಸಂಜ್ಞಕದ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ-ಈಗ ನಪ್ರತ್ಯಯ ತಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ರತ್+ಇ+ನ, '**ಣೇರನಿಟಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇಡಾದಿಯಲ್ಲಿ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿ

ರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುವರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ, **' ರತ್ನ '** ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯುವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **' ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ರತ್ನಶಬ್ದ-ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹು ವಚನದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾನಿ, ಎಂದಾಗುವುದು.

ಧತ್ತನ-ಧತ್ತ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ' ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷನ ಬಹುವಚ ಥಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾ+ಥ **' ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಆದಕ್ಕೆ **ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು (ಲೋಪ) **' ಶ್ಲೌ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಶ್ಲು ಶಬ್ದವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪ ಬಂದಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಧಾಧಾ+ಥ **' ಹ್ರಸ್ವಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, **' ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ದಕಾರ ದಧಾ+ಥ-**' ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಙಿತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯ ಘುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳು ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ **' ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೦) ದಾ ರೂಪ ಧಾ ರೂಪ ಗಳಾದ ಧಾತುಗಳು ದೈಪ್ ದಾಪ್ ಧಾತುಗಳನ್ನುಳಿದು ಘುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಧಾ ಧಾತು ವಿಗೆ ಘುಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು, ' ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಘೋಃ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **' ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ತುಙಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ **ಲೋಪ**, ದಧ್+ಥ **' ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಲೊ ಟ್ಟಿಗೆ ಲಙಿಗೆ ಕಾರ್ಯಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯಬರುವುದು ಎಂದು ಲಙ್ವದ್ಭಾವಬರುವುದು **' ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ '** (ಪಾ. ಸೂ; ೩-೪-೧೦೧) ಙಿತ್ತಾದ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನ ದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಸ್-ಥಸ್, ಥ, ಮಿಪ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್, ತಮ್, ತ, ಅಮ್ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಗೆ ತ ಆದೇಶ ದಧ್+ತ **' ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೮) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಝಷಂತವಾಗಿರುವ ಧಾಞ್ ಧಾತುವಿನ ಬಶ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಭಷ್ ವರ್ಣಗಳು ತಕಾರ ಥಕಾರ ಸಕಾರ ಧ್ವ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಧಧ್+ತ, ಇಲ್ಲಿ ಭಷ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಲೋಪಕ್ಕೆ **' ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವವಿಧೌ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ, ಆಕಾರಾಂತಬುದ್ಧಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಝಷಂತ ದ್ವಿರುಕ್ತ ಧಾ ಧಾತು ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಭಷ್ಭಾವ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಮನ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರುಗಳು ಭಷ್ಭಾವ ವಿಧಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯ ದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವರು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು **' ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧೀಯೇನ ಸ್ಥಾನಿವತ್ ' ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್** (ಪಾ. ಸೂ ೮-೨-೧) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರೈಪಾದಿಕವಾದ ಭಷ್ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ದ್ವಿರುಕ್ತಝಷಂತ ಧಾಧಾತು ಸಿಗುವುದರಿಂದ ' ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಷ್ಭಾವ ಬರಲು ಯಾವ ತಡೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಧ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ

ರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ, '**ರತ್ನ**' ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ '**ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ರತ್ನಶಬ್ದ-ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರತ್ನಾನಿ, ಎಂದಾಗುವುದು.

ಧತ್ತನ-ಧತ್ತ ಎಂದು ಅರ್ಥ. 'ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷನ ಬಹುವಚ ಥಪ್ರತ್ಯಯ, ಧಾ+ಥ '**ಕರ್ತರಿ ಶಪ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಬರುವುದು. ಆದಕ್ಕೆ **ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು (ಲೋಪ) '**ಶ್ಲೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಶ್ಲು ಶಬ್ದವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪ ಬಂದಿರುವ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಧಾಧಾ+ಥ '**ಹ್ರಸ್ವಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ, '**ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಜಶ್ತ್ವ ದಕಾರ ದಧಾ+ಥ-'**ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೩) ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಙಿತ್ತು ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯ ಘುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದ ಅಭ್ಯಸ್ತಗಳು ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ '**ದಾಧಾಘ್ವದಾಪ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೨೦) ದಾ ರೂಪ ಧಾ ರೂಪಗಳಾದ ಧಾತುಗಳು ದೈಪ್ ದಾಪ್ ಧಾತುಗಳನ್ನುಳಿದು ಘುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಘುಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದು, 'ಈ ಹಲ್ಯಘೋಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಘೋಃ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. '**ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ತುಙಿತ್ತಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ **ಲೋಪ**, ದಧ್+ಥ '**ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಲೊಟ್ಟಿಗೆ ಲಙಿಗೆ ಕಾರ್ಯಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯಬರುವುದು ಎಂದು ಲಙ್ವದ್ಭಾವಬರುವುದು '**ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ**' (ಪಾ. ಸೂ; ೩-೪-೧೦೧) ಙಿತ್ತಾದ ಲಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಸ್-ಥಸ್, ಥ, ಮಿಪ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್, ತಮ್, ತ, ಅಮ್ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಗೆ ತ ಆದೇಶ ದಧ್+ತ '**ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೮) ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿ ಝಷಂತವಾಗಿರುವ ಧಾಞ್ ಧಾತುವಿನ ಬಶ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಭಷ್ ವರ್ಣಗಳು ತಕಾರ ಥಕಾರ ಸಕಾರ ಧ್ವ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಧಧ್+ತ, ಇಲ್ಲಿ ಭಷ್‌ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಆ ಲೋಪಕ್ಕೆ '**ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವವಿಧೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬಂದರೆ, ಆಕಾರಾಂತಬುದ್ಧಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಝಷಂತ ದ್ವಿರುಕ್ತ ಧಾ ಧಾತು ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಭಷ್‌ಭಾವ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು ಎಂದು ಶಂಕೆ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ವಾಮನ ಮಾಧವಾಚಾರ್ಯರುಗಳು ಭಷ್‌ಭಾವ ವಿಧಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಹೇಳುವರು, ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು '**ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧೀಯೇನ ಸ್ಥಾನಿವತ್**' **ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್** (ಪಾ. ಸೂ ೮-೨-೧) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರೈಪಾದಿಕವಾದ ಭಷ್‌ಭಾವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ದ್ವಿರುಕ್ತಝಷಂತ ಧಾಧಾತು ಸಿಗುವುದರಿಂದ 'ದಧಸ್ತಥೋಶ್ಚ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಷ್‌ಭಾವ ಬರಲು ಯಾವ ತಡೆಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಧ್+ತ ಎಂದಿರುವಾಗ

‘ ಖರಿ ಚ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೫) ಖರ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಚರ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಧತ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ **‘ ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಆದೇಶವಾಗಿಬಂದ ತ ಕಾರಕ್ಕೆ ತಪ್, ತನಪ್, ತನ, ಥನ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಗೆ ತನ ಆದೇಶ, ಧತ್ತನ ಎಂದಾಗುವುದು. **‘ ತಿಙ್ಙತಿಙಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಸಾಪ್ತಾನಿ—‘ ಸಪ್ತನೋಽಞ್ ಛಂದಸಿ ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೬೧) ಸಪ್ತನ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಪ್ರಕೃತಿಕವಾದ ಪ್ರಥಮಾಂತಸಮರ್ಥದ ಮುಂದೆ ‘ ತತ್‌ಪರಿಮಾಣಮಸ್ಯ ವರ್ಗಸ್ಯ ’ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಪರಿಮಾಣಮಸ್ಯ ವರ್ಗಸ್ಯ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಸಪ್ತನ್+ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಪ್‌ಗೆ **‘ ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಸಪ್ತನ್+ಅ ಈಗ **‘ ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಕಾರಾಂತ ಭಸಂಜ್ಞಕಾಂಗಾವಯವವಾದ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್‌ಗೆ ಲೋಪ, ಸಪ್ತ್+ಅ ; ಸ್ವರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರಕ್ಕೂ ವ್ಯಂಜನಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವ್ಯಂಜನದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಉಪಾಂತ್ಯಸ್ವರಕ್ಕೂ ಟಿ ಎಂದು ಹೆಸರು ಈ ಅರ್ಥವು **‘ ಅಚೋಽನ್ತ್ಯಾದಿ ಟಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. **‘ ಯಚಿ ಭಮ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ ೧-೪-೧೮) ಕಪ್ರತ್ಯಯಾವಧಿಕಾಸರ್ವನಾಮಯಾದ್ಯಾಜಾದ್ಯನ್ಯತರ ಸ್ವಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೆ ಭ ಎಂದು ಹೆಸರು, **‘ ಯಸ್ಮಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಸ್ತದಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯೇಽಙ್ಗಮ್ ’** ಯಾವ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷದ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದೋ ಆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ ಪ್ರಕೃತಿವಿಶೇಷಾದ್ಯವಯವಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಅಂಗಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅಂಗಸಂಜ್ಞೆಯು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಞಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ, ಆದಿವೃದ್ಧಿಯೂ, ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವೂ ಬರುವುವು. ಆದಿವೃದ್ಧಿಯು, **‘ ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಞಿತ್ತು ಅಥವಾ ಣಿತ್ತು ಆದ ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ ಶಬ್ದದ ಅಚ್ ಸಮುದಾಯದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಅಚ್ಚಿಗೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಾರೋತ್ತರವರ್ತಿಯಾದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಆಕಾರರೂಪವಾದ ವೃದ್ಧಿಯು ಬರುವುದು. ಸಾಪ್‌+ಅ=ಸಾಪ್ತ ಎಂದಾಗುವುದು. **‘ ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು, ಸಾಪ್ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತವಾದ ವರ್ಗವೆಂದರ್ಥವು ಸ್ವರಸವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಸಪ್ತಸಂಖ್ಯಾಪರಿಮಿತವಾದ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವು ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಬಹುವಚನವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಒಂದೇ ವರ್ಗ ಮೂರುಸಲ ಆವೃತ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವರ್ಗವು ಒಂದಾದ್ದರಿಂದ ಏಕವಚನವೇ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಸಾಪ್ತ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಶಸ್, ಸಾಪ್ತ+ಶಸ್, **‘ ಜಶ್ಶಸೋಶ್ಶಿಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಸ್ ಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ, **‘ ಶಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೨) ಶಿ ಎಂಬುದು ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದು

ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿಗೆ ಸರ್ವನಾಮಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಝಲಂತ ಅಥವಾ ಅಜಂತವಾದ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಆಗಮಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ. ಸಾಪ್ತನ್+ಇ-**'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಸಾಪ್ತಾನಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸುನ್ವತೇ—ಷುಞ್ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತು, **'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಲಟ್, **'ಲಟಶ್ಶತೃ**-(ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ, **ಸ್ವಾದಿಭ್ಯಃಶ್ನುಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಣ ಸು+ನು+ಅತ್-**'ಹುಶ್ನುವೋಸ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶ ಸುನ್ವತ್-ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯ, ಸುನ್ವತ್+ಏ. ಇಲ್ಲಿ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯವು ಯದ್ಯಪಿ **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್'** (ಪಾ. ಸೂ ೧-೨-೪) ಎಂಬ ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಙಿತ್ತಾದ ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ **'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ಙಿದದುಪದೇಶಾತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತೃವಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಬರಲಿ ಎನ್ನಬಾರದು ಆದರೆ- **'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್'** ಎಂಬ **ಸೂತ್ರ**ದಲ್ಲಿ ಙಿತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಪದೇಶಿಕವಾದ ಙಿತ್ತ್ವವಿವಕ್ಷಿತವು, ಶ್ನುವು ಔಪದೇಶಿಕ ಙಿತ್ತಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಶತೃವಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. ಇತ್ಥಂಚ **'ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದ ಯಾವ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ ವಿದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರತಕ್ಕದ್ದಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಙೇಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಏಕಮೇಕಮ್—**'ನಿತ್ಯವೀಪ್ಸಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೪) ತದ್ಯ ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯೇವರ್ತತೇ ತಸ್ಯೇದಂ ಗ್ರಹಣಮ್) ಎಂಬ ಈ ಸೂತ್ರ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಿಂದ ನಿತ್ಯಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯ-ಎಂದರೆ ಪೌನಃಪುನ್ಯವೆಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು, ವೀಪ್ಸಾ-ಎಂದರೆ ವ್ಯಾಪ್ತೀಚ್ಛೆ. ಇದು ಯೋಗರೂಢವಾದಶಬ್ದ, ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಮಾಡುವವನು ಯಾವಾಗ ಇತರೇತರಯೋಗವನ್ನು ಅಂದರೆ ಸಾಹಿತ್ಯವನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೇ ಪೃಥಕ್ಸಂಖ್ಯಾಯುಕ್ತಗಳಾದ ಪದಾರ್ಥಗಳನ್ನು, ಕ್ರಿಯೆಯಿಂದಲೋ, ಗುಣದಿಂದಲೋ, ಒಟ್ಟಿಗೆ ವ್ಯಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಯೋಗ ಮಾಡುವನೋ ಆಗ ಆ ಪ್ರಯೋಕ್ತೃಗತವಾದ ಇಚ್ಛಾವಿಶೇಷವು ದ್ವಿತ್ವದಿಂದ ದ್ಯೋತಿತವಾಗುವುದು, ಈ ಅಂಶವು **'ವೀಪ್ಸಾಕ್ಕೇತ್ಕರ್ತಾ ಭವತಿ'** ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯವನ್ನು ವಿವರಿಸುವಾಗ **'ಅತ್ರ ಪ್ರಯೋಕ್ತಾ ಕರ್ತಾ ವಿವಕ್ಷಿತಃ'** ಯದಾ ಪೃಥಕ್ಸಂಖ್ಯಾಯುಕ್ತಾನಿತರೇತರಯೋಗಮಪ್ರಾಪ್ತಾನ್ಸರ್ವಾನರ್ಥಾನ್ ಕ್ರಿಯಯಾ ಗುಣೇನ ವಾ ಯುಗಪದ್ವ್ಯಾಪ್ತುಮ- ನ್ವಾಕ್ಯಂ ವಕ್ತಿ ತದಾ ಸ ವಕ್ತೃಸ್ಥ ಇಚ್ಛಾವಿಶೇಷೋ ದ್ವಿರ್ವಚನೇನ ದ್ಯೋತ್ಯಃ, ಎಂದು ಕೈಯಟದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರು ವುದು, ಏವಂಚ ವ್ಯಾಪ್ತೀಚ್ಛಾರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ **'ಚಿಕೀಷತಿ'** ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕರೋತ್ಯಾದಿ ಕ್ರಿಯೆಗಳಿಂದ ಕಟಾದಿಗಳ ವ್ಯಾಪ್ತೀಚ್ಛೆಯು ಯಾವುದಿರುವುದೋ ಅದನ್ನು **'ಚಿಕೀರ್ಷತಿ'** ಎಂಬುದು ಬೋಧಿಸು ವುದರಿಂದ, ಇದಕ್ಕೂ ದ್ವಿತ್ವ ಬರಲಿ ಎಂಬ ಆಶಂಕೆಗೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ **'ಚಿಕೀರ್ಷತಿ'** ಎಂಬ ವ್ಯಾಪ್ತೀಚ್ಛಾವಾಚಕವಾದರೂ ಈ ಇಚ್ಛೆಯು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ನಿರುಕ್ತವಾದ ಪ್ರಯೋಕ್ತೃಗತವಾದ ಇಚ್ಛಾವಿಶೇಷವಲ್ಲ.

ಆದುದರಿಂದ '**ಚಿಕೀರ್ಷತಿ**' ಇತ್ಯಾದಿಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ '**ಸರ್ವಸ್ಯದ್ವೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧) ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು, '**ಪದಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೬) ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಅಪಕೃಷ್ಟವಾಗುವುದು, ಏವಂಚ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ, ಪೌನಃಪುನ್ಯ ವೀಪ್ಸೆ ಇವು ದ್ಯೋತಿತವಾಗುವಾಗ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪದಸ್ಯ ಸ್ಥಾನೇ ದ್ವಿರ್ವಚನಂ ಭವತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು, ಏಕಮೇಕಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಸೂತ್ರದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ತೋರುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುವುದು ಇದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತವಾದ ಧತ್ತನಪದೋಪಸ್ಥಾಪ್ಯದಾನರೂಪಕ್ರಿಯೆಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯವು ಏರ್ಪಡುವುದು. '**ಇಣ್ ಗತೌ**' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ '**ಇಣ್‌ಭೀಕಾಪಾಶಲ್ಯತಿಮರ್ಚಿಭ್ಯಃಕನ್**' (ಉ. ಸೂ. ೩ ೪೩) ಇಣ್ ಗತೌ, ಞಿಭೀ ಭಯೇ, ಕೈ ಶಬ್ದೇ, ಪಾ ಪಾನೇ, ಶಲ ಗತೌ, ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ, ಮರ್ಚ ಶಬ್ದೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನ್. ಇ+ಕ–ಗುಣ ಏಕ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಏಕ ಎಂಬುದು '**ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್**' ಎಂಬ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಎರಡನೆಯ ಏಕಶಬ್ದಕ್ಕೆ '**ತಸ್ಯ ಪರಮಾಮ್ರೇಡಿತಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨) ದ್ವಿರುಕ್ತಶಬ್ದದ ಎರಡನೆಯದು ಆಮ್ರೇಡಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ '**ಅನುದಾತ್ತಂಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩) ಆಮ್ರೇಡಿತವು ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ—'ಶಸ್ಯತೇ ಆಭಿರಿತಿ ಶಸ್ತಯಃ ಋಚಃ' ಸ್ತೋತ್ರಕರಣಭೂತವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳು ಶಸ್ತಯಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿಸಲ್ಪಡುವವು. 'ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ '**ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ, ಕರ್ತೃವ್ಯತಿರಿಕ್ತಕಾರಕಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿ–ಶಂಸ್+ಕ್ತಿನ್. ಕ್‌ನ್‌ಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ ಶಂಸ್+ತಿ–'**ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಕಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಅಥವಾ ಙಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಲಂತವೂ ಇಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದದೇ ಇರುವುದೂ ಆದ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಿತ್ತಾದಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಉಪಾಂತ್ಯವು ಅನುಸ್ವಾರ, ನಕಾರವಲ್ಲ ಎಂದು ತೋರುವುದು. ಆದರೂ ಈ ನಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ನಕಾರವು ಇರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಶಸ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು, ಶೋಭನಾಃ ಶಸ್ತಯಃ ಸುಶಸ್ತಯಃ '**ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ, ಶಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಸಮಾಸಾನಂತರ '**ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾ-ತ್ಕೃತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಆದೇಸ್ವರ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗುವುದು, ಏವಂಚ ಸು ಅನುದಾತ್ತತರ–ಶ–ಉದಾತ್ತ ಸ್ತಿ ಸ್ವವಿಷಯ ಪ್ರಚಯ ಸುಶಸ್ತಯಃ ಎಂದು ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಆದರೆ 'ಗತಿಕಾರಕ—' ಎಂಬ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು '**ಮಕ್ತಿನ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ-ಶಯನಾಸನಸ್ಥಾನಯಾಜಕಾದಿಕ್ರೀತಾಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೫೧) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪರಭೂತವಾದ ಉತ್ತರಪದಾಂತ ಸ್ವರದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಶಸ್ತಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಸ್–ಸುಶಸ್ತಿ+ಭಿಸ್, ಭಿಸ್ ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, '**ಉದಾತ್ತಾ-ದನುದಾತ್ತಸ್ಯಸ್ವರಿತಃ**' ಎಂಬುದರಿಂದ, ಸ್ವರಿತ, ಸ್‌ಗೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಸುಶಸ್ತಿಭಿಃ ಎಂದಾಗುವುದು. || ೬ ||

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಧಾರಯಂತ ವಹ್ನಯೋಽಭಜಂತ ಸುಕೃತ್ಯಯಾ ।
ಭಾಗಂ ದೇವೇಷು ಯಜ್ಞಿಯಂ ॥ ೮ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಧಾರಯಂತ । ವಹ್ನಯಃ । ಅಭಜಂತ । ಸುಽಕೃತ್ಯಯಾ ॥
ಭಾಗಂ । ದೇವೇಷು । ಯಜ್ಞಿಯಂ ॥ ೮ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ವಹ್ನಯಶ್ಚಮಸಾದಿಸಾಧನನಿಷ್ಪಾದನೇನ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋಢಾರ ಋಭವೋಽಧಾರಯಂತ । ಪೂರ್ವಂ ಮನುಷ್ಯತ್ವೇನ ಮರಣಯೋಗ್ಯಾ ಅಪ್ಯಮೃತತ್ವಲಾಭೇನ ಪ್ರಾಣಾನ್ಧಾರಿತವಂತಃ । ತಥಾ ಚ ಮಂತ್ರಾಂತರಮಾಮ್ನಾಯತೇ । ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶುಃ । ಋಗ್ವೇ. ೧-೧೧೦-೪. । ಇತಿ । ಕಿಂಚೈತೇ ಸುಕೃತ್ಯಯಾ ಯಜ್ಞಸಾಧನದ್ರವ್ಯಸಂಪಾದನರೂಪೇಣ ಶೋಭನವ್ಯಾಪಾರೇಣ ದೇವೇಷು ಮಧ್ಯೇ ಸ್ಥಿತಾ ಯಜ್ಞಿಯಂ ಯಜ್ಞಾರ್ಹಂ ಭಾಗಂ ಹವಿರ್ಲಕ್ಷಣಮಭಜಂತ । ಸೇವಿತವಂತಃ । ಅಯಮರ್ಥಃ ಸೌಧನ್ವನಾ ಯಜ್ಞಿಯಂ ಭಾಗಮಾನಶ । ಋಗ್ವೇ. ೩-೬೦-೧ । ಇತ್ಯಾದಿಮಂತ್ರಾಂತರೇ ವಿಸ್ಪಷ್ಟಃ । ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಽಪ್ಯೃಭವೋ ವೈ ದೇವೇಷು ತಪಸಾ ಸೋಮಪೀಥಮಭ್ಯಜಯನ್ । ಐ. ಬ್ರಾ. ೩-೩೦ । ಇತ್ಯಾದ್ಯುಪಾಖ್ಯಾನಂ ವಿಸ್ಪಷ್ಟಂ ॥ ವಹ್ನಯಃ । ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ವಹಿಶ್ರೀತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಅಭಜಂತ । ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ । ಸುಕೃತ್ಯಯಾ । ವಿಭಾಷಾ ಕೃವೃಷೋಃ । ಪಾ. ೩-೧-೧೨೦ । ಇತಿ ಕೃಞಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ಯಪ್ । ಶೋಭನಂ ಕೃತ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾ ಭಜನಕ್ರಿಯಾಯಾಃ ಸಾ ಸುಕೃತ್ಯಾ । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ನನು ಕೃತ್ಯಶಬ್ದೇ ಕ್ಯಪಃ ಪಿತ್ತ್ವೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವಾದ್ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದಿರುದಾತ್ತಃ । ತತಶ್ಚಾದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯನೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ । ತೇನ ಹಿ ಪುರಸ್ತಾದಪವಾದೇನ ಪರಮಪಿ ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧ್ಯತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ । ಏವಂ ತರ್ಹಿ ಕೃಞಃ ಶ ಚ । ಪಾ. ೩-೩-೧೦೦ । ಇತಿ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಭಾವೇ ಕ್ಯಪ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಃ ಕೃತ್ಯಾಶಬ್ದಃ । ಕ್ಯಪಃ ಪಿತ್ತ್ವೇಽಪಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಭಾಗಂ । ಕರ್ಷಾತ್ವತಃ । ಪಾ. ೬-೧-೧೫೯ । ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ । ಯಜ್ಞಿಯಂ । ಯಜ್ಞಮರ್ಹತೀತ್ಯರ್ಥೇ ಯಜ್ಞರ್ತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂ ಘಖಞೌ । ಪಾ. ೫-೧-೭೧ । ಇತಿ ಘಃ । ತಸ್ಯ ಇಯಾದೇಶಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವಘ್ನಯಃ—ಚಮಸಾದಿಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸುವ ಈ ಋಭುಗಳು । **ಅಧಾರಯಂತ**—(ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು) । **ಸುಕೃತ್ಯಯಾ**—ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸದಿಂದ । **ದೇವೇಷು**—ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ । **ಯಜ್ಞಿಯಂ**—ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ । **ಭಾಗಂ**—ಹವಿಸ್ಸಿನ ಭಾಗವನ್ನೂ । **ಅಭಜಂತ**—ಸಂಪಾದಿಸಿದರು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಈ ಋಭುಗಳು ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಆ ಮೂಲಕ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಕರಾಗಿ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು. ಯಜ್ಞಸಂಬಂಧವಾದ ಸತ್ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಹವಿರ್ಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆದರು.

English Translation.

Ribhus by their skill in fashioning sacrificial utensils and their pious acts lived for ever or became immortal ; they even obtained a share of the sacrifice along with the Gods.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಶಿಲ್ಪಚಾತುರ್ಯದಿಂದ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಬೇಕಾದ ಚಮಸಾದಿಸಾಧನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿರುವರು. ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲಾ ಯಜ್ಞಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ದೇವತೆಗಳ ಅನುಗ್ರಹಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರರಾಗಿರುವರು. ಇಂತಹ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ಈ ಋಭುಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಧರಿಸಲು ಸಮರ್ಥರಾದರು. ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಅಮರತ್ವವನ್ನು (ಮರಣವಿಲ್ಲದಿರುವಿಕೆ) ಪಡೆದರು. ಮತ್ತು ದೇವತೆಗಳಂತೆ ತಾವೂ ಯಜ್ಞಭಾಗವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಪಡೆಯುವ ಅರ್ಹತೆಯನ್ನೂ ಸಂಪಾದಿಸಿರುವರು.

ಅಧಾರಯಂತ—ಧರಿಸಿದರು ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವು. ಏನನ್ನು ಧರಿಸಿದರು ಎಂದರೆ ಪ್ರಾಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದರು. ಅಥವಾ ಅಮರತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಮರತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ, ಈ ಋಭುಗಳು ಮನುಷ್ಯರಾಗಿದ್ದು ತಮ್ಮ ಒಳ್ಳೆಯ ಕೆಲಸಗಳಿಂದ ದೇವತ್ವವನ್ನು ಪಡೆದರು ಎಂದು ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಆ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನೇ ಗ್ರಹಿಸಿ ಅಧಾರಯಂತ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಮಾಡಿರುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—

ವಿಷ್ಟ್ವೀ ಶಮೀ ತರಣಿತ್ವೇನ ವಾಘತೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸಂತೋ ಅಮೃತತ್ವಮಾನಶುಃ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೧೦-೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ವಹ್ನಯಃ—ಚಮಸಾದಿಸಾಧನನಿಷ್ಪಾದನೇನ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ವೋಢಾರ ಋಭವಃ ॥ ಚಮಸ ಮೊದಲಾದ ಯಜ್ಞಸಾಧನಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಸಹಾಯಭೂತರಾದುದರಿಂದ ಈ ಋಭುಗಳು ವಹ್ನಯಃ ಅಥವಾ ವೋಢಾರಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವವರು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವರು.

ಯಜ್ಞಿಯಂ—ಯಜ್ಞಾರ್ಹಂ ಭಾಗಂ ॥ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅರ್ಪಿಸುವ ಹವಿರ್ಭಾಗವು. ಯಜ್ಞಾರ್ಹವಾದ ಭಾಗವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕಾದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇರುವ ಸ್ಥಾನಮಾನಗಳು ಇರಬೇಕು. ಅಂತಹ ಗೌರವವನ್ನು ಋಭುಗಳು ಪಡೆದರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಈ ವಿಷಯವು—

ಇಹೇಹ ವೋ ಮನಸಾ ಬಂಧುತಾ ನರ ಉಶಿಜೋ ಜಗ್ಮುರಭಿ ತಾನಿ ವೇದಸಾ ।
ಯಾಭಿರ್ಮಾಯಾಭಿಃ ಪ್ರತಿಜೂತಿವರ್ಪಸಃ ಸೌಧನ್ವನಾ ಯಜ್ಞಿಯಂ ಭಾಗಮಾನಶ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೩–೬೦–೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ—**ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇಽಸ್ಯ ಋಭವೋ ವೈ ದೇವೇಷು ತಪಸಾ ಸೋಮಪೀಥಮಭ್ಯಜಯನ್** (ಐ. ಬ್ರಾ. ೩–೩೦) ಎಂಬ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವಹ್ನಯಃ—‘ **ವಹಿಶ್ರಿಶ್ರುಯುದ್ರುಗ್ಲಾಹಾತ್ವರಿಭ್ಯೋ ನಿತ್** ’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೪೯೧) ಇಲ್ಲಿ ‘ **ವೀಜ್ಯಾಜ್ವರಿಭ್ಯೋ ನಿಃ** ’ (ಉ. ಸೂ. ೪–೪೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ **ನಿಃ** ’ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ನಿತ್ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು (ಋ. ಸಂ. ೩–ಋ. ೯) ರಲ್ಲಿ ಇದೇರೀತಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನವು ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ನಿತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಉಣಾದಿಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ **ನಿತ್ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ** ’ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಶೋಧಕಾದಿಗಳ ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ಬಂದಿದೆ. ಏವಂಚ ವಹ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ‘ **ವಹ್ನಿ** ’ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಅಭಜನ್ತ—ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ‘ **ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ** ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ **ತಿಙ್ಙತಿಙಃ** ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಸುಕೃತ್ಯಯಾ—‘ **ವಿಭಾಷಾಕೃವೃಷೋಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೧–೧೨೦) ಕೃ, ವೃಷ್ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ಯಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕೃಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುದು ಕೃ+ಯ ‘ **ಹ್ರಸ್ವಸ್ಯಪಿತಿಕೃತಿ ತುಕ್** ’ (ಪಾ. ಸೂ.೬–೧–೭೧) ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಿತವಾದ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಗಾಗಮ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ‘ **ಕೃತ್ಯ** ’ ಎಂದಾಯ್ತು. ಶೋಭನಂ=ಒಳ್ಳೆಯ, ಕೃತ್ಯಂ=ಕೆಲಸವು–ಯಸ್ಯಾಸ್ಸಾ=ಯಾವ ಭಜನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಇದೆಯೋ ಆ ಭಜನಕ್ರಿಯೆಗೆ ಸುಕೃತ್ಯಾ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇದು ಹೀಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ

ಆದ್ದರಿಂದ **ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವ**-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಪೂರ್ವಪದವಾದ **'ಸು'** ವು **'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಮ್'** (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಆದ್ದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದರೆ ಸುವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿ ಮಿಕ್ಕವು ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗ ಬೇಕಾಗುವುದು ಆದರೆ, **'ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಞ್ ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತವು, **'ಬಹುವ್ರೀಹೌ'** ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಸುಕೃತ್ಯ'** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಮಿಕ್ಕವು ಶೇಷನಿಘಾತವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲೊಂದು ವಿಚಾರವಿದೆ. ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯು ಪಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) … …ದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಕೃತ್ಯ-ಎಂಬಲ್ಲಿ **'ಧಾತೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಕೃವು ಉದಾತ್ತ, ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ **'ಕೃತ್ಯ'** ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಅಂದಮೇಲೆ **'ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃತ್ಯ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ **'ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮ್'** ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರವು **'ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್'** ಎಂಬ ಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ **'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇಪರಂ ಕಾರ್ಯಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೨) ಎಂಬುದರ ಪ್ರಕಾರ **'ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಂ'** ಎಂಬುವುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ **'ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್'** ಎಂಬುದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದ್ದು **ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಂ** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ **'ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಂ'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಲಕ್ಷ್ಯದಲ್ಲಿ **'ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್'** ಎಂಬುದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಅನ್ಯತ್ರಚರಿತಾರ್ಥಯೋಃ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋಃ ಏಕತ್ರ ಯುಗಪತ್ಸಮಾವೇಶಃ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧಃ'** ಎಂಬ ವಿಪ್ರತಿಷೇಧಲಕ್ಷಣವಿಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ **'ವಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪರಂ'** ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಯೇನ ನಾಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯೋ ವಿಧಿರಾರಭ್ಯತೇ ಸ ತಸ್ಯ ಬಾಧಕೋ ಭವತಿ'** (ಪಾರಿಭಾ. ೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ **'ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್'** ಎಂಬುದೇ ಬರುವುದು ಯುಕ್ತವೆಂದು ತೋರುವುದು ಸಹಜ, ಹೀಗಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **'ಕೃಞಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೦) ಶ, ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಪ್ರಥಮಾಂತಪದ, ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಚಗ್ರಹಣದಿಂದ ಕ್ಯಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುವೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು, ಹೀಗಾದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಾ, ಕ್ರಿಯಾ, ಎಂಬ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾದರೂ ಕೃತಿಃ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ **'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬ ಕ್ತಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾಯಕವು ಸ್ತ್ರ್ಯಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಂ'** ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ವಿರುವುದರಿಂದ **'ವಾಸರೂಪೋಽಸ್ತ್ರಿಯಾಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೪) **'ಧಾತೋಃ'** (ಪಾ. ೩-೧-೯೧) ಈ ಧಾತ್ವಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ವಿಭಿನ್ನಾನುಪೂರ್ವೀಕವೂ, ಸ್ತ್ರ್ಯಧಿಕಾರವಿಹಿತಪ್ರತ್ಯಯಭಿನ್ನವೂ ಆದ ಅಪವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉತ್ಸರ್ಗಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಏಕೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ **'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂಕ್ತಿನ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂಬ ಉತ್ಸರ್ಗವೂ, **'ಕೃಞಃ ಶ ಚ'** ಎಂಬ ಅಪವಾದವೂ ಸಹ

ಸ್ತ್ರ್ಯಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸುವುದರಿಂದ ಅಪವಾದಶಾಸ್ತ್ರವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬಾಧಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಅಂದ ಮೇಲೆ ಕೃತಿಃ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ಇಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಕೃಞಶ್ಶಚ'** ಎಂಬುದನ್ನು **'ಕೃಞಃ ಶಚ'** ಎಂದು ಎರಡಾಗಿ ವಿಭಾಗಮಾಡುವುದು. **'ಕೃಞಃ'** ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಪದಕ್ಕೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಯಪ್ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು, **'ಶಚ'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಕೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾದ್ಯರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯುವೂ ಚಕಾರದಿಂದ ಕ್ತಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ, ಪೂರ್ವಖಂಡದಿಂದ ಕ್ಯಪ್ ಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ, ಚಕಾರವು ಕ್ಯಪ್‌ಗೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕವಲ್ಲ ಕ್ತಿನ್‌ಗೆ ಸಮುಚ್ಚಾಯಕ, ಏವಂಚ, ಕ್ರಿಯಾ, ಕೃತಿಃ ಎಂಬ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ **'ಕೃಞಃ'** ಎಂಬ ವಿಭಕ್ತಪ್ರಥಮಸೂತ್ರದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯಪ್ ಬರುವುದು, ಏವಂಚ ಕೃತ್ಯಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಶೋಭನಾ ಚ ಸಾ ಕೃತ್ಯಾ ಚ ಎಂದು **'ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಮಾಡಿದರೆ **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು, ಏವಂಚ ಸುಕೃತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸ್ವರ ಉಳಿಯುವುದು, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ತೋರುವುದರಿಂದ **'ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್ ಸುಕೃತ್ಯ+ಆ, ಟಾಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಇದಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವದ ಅಕಾರದೊಂದಿಗೆ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ 'ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ, **'ಅನುದಾತ್ತೌಸುಪ್ಪಿತೌ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಸುಕೃತ್ಯ+ಆ ಎಂದಿರುವಾಗ **'ಆಙಿಚಾಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೫) ಆಙ್ (ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ) ಓಸ್ ಇವುಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಆಬಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಕೃತ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರಾದೇಶ, ಅಯಾದೇಶ, 'ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಸ್ವರಿತ, ಸುಕೃತ್ಯಯಾ, ಎಂದಾಗುವುದು.

ಭಾಗಮ್— ಭಜ ಸೇವಾಯಾಂ ಧಾತು, **'ಹಲಶ್ಚ'** (ಪಾ ಸೂ. ೩-೩-೧೨೧) ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯುಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಞ್, **'ಚ ಜೋಃ ಕು ಘಿಣ್ಣ್ಯತೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೫೨) ಘಿತ್ತಾದಪ್ರತ್ಯಯ ಣ್ಯತ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕಾರ ಜಕಾರಗಳಿಗೆ ಕುತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, **'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ, ಭಾಗ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈಗ **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ **'ಕರ್ಷಾತ್ವತೋಘಞಂತ ಉದಾತ್ತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೯) ಕರ್ಷತಿ ಧಾತು, ಆಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಯಾವ ಘಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯುವಿದೆಯೋ ಅವುಗಳ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾಗ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಯಜ್ಞಿಯಂ—ಯಜ್ಞಂ ಅರ್ಹತಿ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, **'ಯಜ್ಞರ್ತ್ವಿಗ್ಭ್ಯಾಂ ಘಖಞೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೭೧) ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತಗಳಾದ ಯಜ್ಞ ಋತ್ವಿಕ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಅರ್ಹತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ

ಘ-ಖಞ್-ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಂ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಘ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವದ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್, 'ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ ಫ ಢ ಖ ಛಘಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯಾದೀನಾಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಗೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ, 'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಯಜ್ಞಿಯ ಎಂದಾಗುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬರುವುದು ಯಜ್ಞಿಯಂ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ ‖ ೮ ‖

‖ ಶ್ರೀಃ ‖

ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

‖ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ‖

ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತ್ಯಾದಿಕಂ ಷಡೃಚಂ ಚತುರ್ಥಂ ಸೂಕ್ತಂ। ತಸ್ಯ ಋಷಿಚ್ಛಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ । ದೇವತಾ ತ್ವನುಕ್ರಮ್ಯತೇ । ಇಹ ಷಳೈಂದ್ರಾಗ್ನಮಿತಿ ‖ ವಿನಿಯೋಗಸ್ತು । ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇಽಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತ್ರ ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪ ಹ್ವಯ ಇತಿ ಸೂಕ್ತಂ। ಸ್ತೋತ್ರಮಗ್ನೇ ಶಸ್ತ್ರಾದಿತಿ ಖಂಡ ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪೇಯಂ ವಾಮಸ್ಯ ಮನ್ಮನ ಇತಿ ನವ । ಆ. ೫-೧೦ । ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತತ್ವಾತ್ ‖ ತಥಾಭಿಪ್ಲವಷಡಹೇ ಪ್ರಾತಃಸವನೇಽಚ್ಛಾವಾಕಶಸ್ತ್ರೇ ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಾರ್ಥಮೇತದೇವ ಸೂಕ್ತಂ। ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರಿತಂ। ಅಭಿಪ್ಲವಸ್ಯೃಷ್ಯಾ್ಯಹಾನೀತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯೇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆ ಗತಂ। ಆ. ೭-೫ । ಇತಿ ‖

ಅನುವಾದವು—**ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ** ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವು ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ—**ಇಹ ಷಳೈಂದ್ರಾಗ್ನಮಿತಿ**—ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂಬ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳ ಸೂಕ್ತವು ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ದೇವತಾಕವಾದುದು ಎಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ವಿನಿಯೋಗವು—ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವಾಗ **ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪಹ್ವಯೇ** ಎಂಬ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಸ್ತೋತ್ರಮಗ್ನೇ ಶಸ್ತ್ರಾತ್** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ—**ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪೇಯಂ ವಾಮಸ್ಯ ಮನ್ಮನ ಇತಿ ನವ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಆ. ೫-೧೦). ಮತ್ತು ಅಭಿಪ್ಲವ ಷಡಹನೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕಋತ್ವಿಜನು ಸ್ತೋಮಾತಿಶಂಸನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ **ಅಭಿಪ್ಲವಸ್ಯೃಷ್ಯಾ್ಯಹಾನೀತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯೇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಆ ಗತಂ** ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಆ. ೭-೫)

ಸೂಕ್ತ—೨೧

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೨೧ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ—೩ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧—೬ ॥

ಋಷಿಃ— ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ।

ದೇವತಾ—ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ॥

ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಉಪ ಹ್ವಯೇ ತಯೋರಿತ್ಸ್ತೋಮಮುಶ್ಮಸಿ ।
ತಾ ಸೋಮಂ ಸೋಮಪಾತಮಾ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಇಹ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ । ಉಪ । ಹ್ವಯೇ । ತಯೋಃ । ಇತ್ । ಸ್ತೋಮಂ ॥
ಉಶ್ಮಸಿ ।
ತಾ । ಸೋಮಂ । ಸೋಮಽಪಾತಮಾ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಇಹಾಸ್ಮಿನ್ಕರ್ಮಣೀಂದ್ರಾಗ್ನೀ ದೇವಾವುಪ ಹ್ವಯೇ । ಆಹ್ವಯಾಮಿ । ತಯೋರಿಂದ್ರಾಗ್ನ್ಯೋ-ರೇವ ಸ್ತೋಮಂ ಸ್ತೋತ್ರಮುಶ್ಮಸಿ । ಕಾಮಯಾಮಹೇ । ಸೋಮಪಾತಮಾತಿಶಯೇನ ಸೋಮಂ ಪಾತುಂ ಕ್ಷಮೌ ತೌ ದ್ವಾ ದೇವೌ ಸೋಮಂ ಪಿಬತಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ॥ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ । ಅತ್ರ ದೇವತಾದ್ವಂ-ದ್ವೇಽಪಿ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯಾನಙ್ ನ ಭವತಿ । ತತ್ರ ಹಿ ದ್ವಂದ್ವ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಪುನರ್ದ್ವಂದ್ವಗ್ರಹಣಾಲ್ಲೋಕ-ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚರ್ಯಾಣಾಮೇವ ದ್ವಂದ್ವ ಆನಙಿತ್ಯುಕ್ತಂ । ಕಾ. ೬-೩-೨೬ । ತಸ್ಮಾದತ್ರಾವಗ್ರಹೇ ಹ್ರಸ್ವ ಇಂದ್ರಶಬ್ದಃ । ಸಮಾಸಸ್ಯೇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯುಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿ-

ಸ್ವರತ್ವಂ ತು ನ ಭವತಿ । ಅಗ್ನಿಶಬ್ದಸ್ಯಾನುದಾತ್ತಾದಿತ್ವೇನ ನೋತ್ತರಪದೇಽನುದಾತ್ತಾದೌ । ಪಾ. ೬-೨-೧೪೨ । ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ । ಉಶ್ಮಸಿ । ವಶ ಕಾಂತೌ । ಲಟೋ ಮಸ್ । ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ । ಪಾ. ೭-೧-೪೬ । ಇತೀಕಾರೋಪಜನಃ । ಅದಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ । ಮಸೇರ್ಙಿತ್ತ್ವಾದ್ಗ್ರಹಿಜ್ಯೇತ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ । ತಾ ಸೋಮಪಾತಮಾ । ಉಭಯತ್ರ ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಇಹ—ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ । **ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ**—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು । **ಉಪ ಹ್ವಯೇ**—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ । **ತಯೋರಿತ್**—ಅವರಿಬ್ಬರ ಉದ್ದಿಶ್ಯವಾಗಿಯೇ । **ಸ್ತೋಮಂ**—(ಸ್ತುತಿಯನ್ನು ಮಾಡಲು) । **ಉಶ್ಮಸಿ**—ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ । **ಸೋಮಪಾತಮಾ**—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥರಾದ । **ತಾ**—ಅವರಿಬ್ಬರು । **ಸೋಮಂ**—(ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ) ಸೋಮರಸವನ್ನು (ಪಾನಮಾಡಲಿ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಇಲ್ಲಿ (ಈ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ) ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಿ, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಅವರಿಬ್ಬರೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಸೋಮಪಾನಮಾಡತಕ್ಕವರು : ನಾವು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ.

English Translation.

I invoke hither, Indra and Agni ; we desire to present our praise to them ; let them who are both greatest drinkers of Soma juice, drink our Soma.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಉಶ್ಮಸಿ—ವಶ ಕಾಂತೌ । ಕಾಮಯಾಮಹೇ । ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ.

ಸೋಮಪಾತಮಾ—ಸೋಮಸ್ಯ ಅತಿಶಯೇನ ಪಾತಾರೌ । ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವವರು.

ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟು ಸೇರಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ. ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಸಂಸ್ತವಿಕಮಂತ್ರವೆಂದು ಹೆಸರು (ನಿ. ೭-೮) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ (ಋಗ್ವೇದಸಂಹಿತಾ. ಭಾಗ ೨. ಪೇಜು, 710–712) ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಬರೆದಿದೇವೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ—ಇಂದ್ರಶ್ಚ-ಅಗ್ನಿಶ್ಚ ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂದು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ. **'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ದೇವತಾವಾಚಕ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಪದಕ್ಕೆ ಆನಙ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ, ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂಬುದು ದೇವತಾವಾಚಕ ದ್ವಂದ್ವವಾದರೂ ಆನಙ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ **'ಆನಙ್ ಋತೋ ದ್ವಂದ್ವೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೫) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಂದ್ವೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ ಬಂದು, ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವಾಗ ಪುನಃ 'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ದ್ವಂದ್ವೇ' ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಪಾಣಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿರುವರು, ಅವರ ಆಶಯವೇನೆಂದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದ ಪದವನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ಇಲ್ಲಿ ಆ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸದೆ ಇದ್ದರೆ, ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ದ್ವಂದ್ವಪದದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಪ್ರಸಿದ್ಧ ದ್ವಂದ್ವಗಳೆಲ್ಲಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿಯೂ, ಎಲ್ಲಾ ದ್ವಂದ್ವಗಳಿಗೂ ಗ್ರಹಣವು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಏವಂಚ 'ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಆನಙಾದೇಶ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಪುನಃ ದ್ವಂದ್ವಪದೋಪಾದಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚರ್ಯವಾಚಕವಾದ ದ್ವಂದ್ವಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ 'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಗ್ರಹಣವು ಬರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. 'ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಜಾಪತೀ' ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚರ್ಯವಾಚಕವಾದ ದ್ವಂದ್ವವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆನಙ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ 'ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಜಾಪತೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆನಙ್ ಆದೇಶವಾರಣೆಗಾಗಿ ಆರಬ್ಧವಾದ **'ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಜಾಪತ್ಯಾದೀನಾಂ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬-೨) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕ ಪ್ರತ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ 'ಸ ತರ್ಹಿವಕ್ತವ್ಯಃ? ನ ವಕ್ತವ್ಯಃ! ದ್ವಂದ್ವ ಇತಿ ವರ್ತಮಾನೇ ಪುನರ್ದ್ವಂದ್ವಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನಂ ಲೋಕವೇದಯೋರ್ಯೋ ದ್ವಂದ್ವಸ್ತತ್ರ ಯಥಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಕಶ್ಚ ಲೋಕವೇದಯೋರ್ದ್ವಂದ್ವಃ? । ವೇದೇ ಯೇ ಸಹನಿರ್ವಾಪನಿರ್ದಿಷ್ಟಾಃ । ನ ಚೈತೇ ವೇದೇ ಸಹನಿರ್ವಾಪನಿರ್ದಿಷ್ಟಾಃ' ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಸಹನಿರ್ವಾಪ–ಎಂದರೆ ಸಹದಾನವೆಂದರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮೊದಲು 'ಇಂದ್ರಾವರುಣಾಭ್ಯಾಂ ಜುಷ್ಟಂ ನಿರ್ವಪಾಮಿ' ಎಂಬಂತೆ ಮಾನಸಿಕವಾದ ಹವಿರ್ದಾನಸಂಕಲ್ಪವೂ, ನಂತರ 'ಸ್ವಾಹಾ' ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸ್ವಸ್ವತ್ವನಿವೃತ್ತಿಪರ್ಯಂತವಾದ ದಾನವು ನಿರ್ವಾಪ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿತವು, ಲೋಕಶಬ್ದದಿಂದ ಕಲ್ಪಸೂತ್ರವು ವಿವಕ್ಷಿತವು, ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀಪದಸಾಹಚರ್ಯವು ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಲೋಕವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆನಙ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಾಶಿಕೆಯಲ್ಲೂ 'ದ್ವಂದ್ವ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ ಪುನರ್ದ್ವಂದ್ವಗ್ರಹಣಾತ್ ಲೋಕಪ್ರಸಿದ್ಧಸಾಹಚರ್ಯಾಣಾಮೇವ ದ್ವಂದ್ವೇ **'ಆನಙ್'** (ಕಾ. ೩-೬-೨೬) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಯದ್ಯಪಿ ಆನಙ್ ಆದೇಶಬಂದರೂ ಬರದೇ ಇದ್ದರೂ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುವುದು, ಹಾಗಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಆನಙಾದೇಶವಾರಣೆಗೆ ಫಲವೇನು? ಎಂದರೆ ಆನಙಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಪದಪಾಠದಲ್ಲಿ (ಅವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ) ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತೀನ್ದ್ರಾ ಅಗ್ನೀ ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವುದು. ಆನಙ್ ಬರದೇ ಇದ್ದರೆ ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತೀನ್ದ್ರ ಅಗ್ನೀ ಎಂದಾಗುವುದು, ಈ ವಿಶೇಷಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಆನಙನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವರು. ಆದರೆ, ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂದು ಸಪ್ತಮೀ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ, **'ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು, ಏವಂಚ ದೇವತಾವಾಚಕದ್ವಂದ್ವಘಟಕೋತ್ತರಪದಾವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವಸ್ಯ ಆನಙ್ ಭವತಿ, ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೇರ್ಪಟ್ಟನೆಯಲ್ಲಿ ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನಿ ಇತೀಂದ್ರಾ–ಅಗ್ನೀ ಎಂದು ವರ್ಣಾಕೃತವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ

ಕಾಲಕೃತವ್ಯವಧಾನವಿರುವುದು. ಏವಂಚ ಪೇಸ್ಥಿನಲ್ಲಿ ಆನಜ್ ಹೇಗೆ ಬರುವುದು, ಎಂದರೆ ‘ ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ’ ಎಂಬುದು ವರ್ಣಕೃತವ್ಯವಧಾನವನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿಷೇಧಿಸುವುದು. ಕಾಲಕೃತವಾದ ವ್ಯವಧಾನವನ್ನು ನಿಷೇಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ **‘ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ’** ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರಸೂತ್ರಾರಂಭವು ಸಫಲವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ **‘ ಇಕೋ ಯಣಚಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ **‘ ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ’** ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದಲೇ ಕಾಲಕೃತ ವರ್ಣಕೃತ ವ್ಯವಧಾನವು ಇರುವಾಗ ಯಣಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಸಂಹಿತಾಧಿಕಾರವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಧಿಕಾರಾರಂಭ ಜ್ಞಾಪಕದಿಂದ **‘ತಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ’** ಸೂತ್ರವು ಕಾಲಕೃತವ್ಯವಧಾನವನ್ನು ಪ್ರತಿಷೇಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಕೃತವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಆನಜ್ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. **‘ ಏವಂಚ ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತೀನ್ದ್ರಾ ಅಗ್ನೀ ’** ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಇನ್ದ್ರಶಬ್ದವು ಅವಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಇರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆನಜ್ ಆದೇಶ ಮಾಡಕೂಡದು. ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂಬುದು **‘ ಸಮಾಸಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ನಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅಗ್ನಿಮೀಳೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ಅಂತು ಅಗ್ನಿಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ತಾದಿ ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ **‘ ನೋತ್ತರ-ಪದೇಽನುದಾತ್ತಾದಾವಪೃಥಿವೀರುದ್ರಪೂಷಮನ್ಥಿಷು ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಳಿದ ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ **‘ ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚ ’** (ಪಾ. ಸೂ ೬-೨-೧೪೧) ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಉಶ್ಮಸಿ—**‘ ವಶ ಕಾನ್ತೌ ’** ಧಾತು, ಲಟ್–ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಸ್–ವಶ್+ಮಸ್, **‘ ಇದನ್ತೋ ಮಸಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಮಸಿ ಎಂದು ಅವಿಭಕ್ತಿಕನಿರ್ದೇಶ–ಇಕಾರವು ಉಚ್ಚಾರಣಾರ್ಥವಾಗಿರುವುದು, ಇದಂತಃ :ಎಂಬಲ್ಲಿ, ಅಂತಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅವಯವ ಎಂದರ್ಥ, ಇತ್–ಇಕಾರವು ಅಂತಃ=ಅವಯವವು–ಯಸ್ಯ ಸಃ ಯಾವುದಕ್ಕೋ ಅದು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ–ಇತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತ್ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಣಾದೇಶ ಬಂದು **‘ ಯಂತ ’** ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುವುದು, ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಕಾರವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ ಯಕಾರವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿರುವುದೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವು ಬರುವುದು. ಈ ಸಂಶಯ ಬರದೇ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ಇತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಪರಕರಣವಿರುವುದು. ಏವಂಚ ಮಸ್ ಎಂಬ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದವು ಇಕಾರಾಂತಾವಯವಕವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು, ಇಕಾರವು ಆದೇಶ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವಾಗಿದ್ದರೆ ಲಾಘವಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ **‘ ಮಸ್ ಇತ್ ’** ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿನ್ಯಾಸವಿರಬೇಕು, ಆದ್ದರಿಂದ ಟಿತ್ವಕಿತ್ವಾದಿರೂಪವಾದ ಆಗಮಲಿಂಗಗಳು ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಇಕಾರವು ಆಗಮವೇ ಆಗುವುದು ಏವಂಚ **‘ ಮಸ ಇಕ್ ’** ಎಂದು ಸೂತ್ರಕರಣವಾದರೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವೋ ಅದೇ ಅರ್ಥವೇ ಫಲಿತವು, ಹಾಗಾದರೆ ಹೀಗೆಯೇ ಏಕೆ ವಿನ್ಯಾಸಮಾಡಬಾರದು ಎಂದರೆ ಹೀಗೆ ವಿನ್ಯಾಸ ಮಾಡಿದರೆ ಇಕ್ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರವಿರಬಹುದು ಎಂಬ ಸಂಶಯುಬರುವುದು. ಈ ಸಂಶಯುಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ವಿನ್ಯಾಸಮಾಡಿಲ್ಲ. ಪ್ರಕೃತ ಮಸ್ **‘ ಇದನ್ತೋ ಮಸಿ ’** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಾಗಮ ಬರುವುದು. ವಶ್+ಮಸಿ, ವಶಧಾತು ಅದಾದಿ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಬರುವ

ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ '**ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, '**ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ '**ವಶಿ**' ಎಂಬುದು ಙಿತ್ತು. ಆದ್ದರಿಂದ '**ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿ ವಿಚತಿವೃಶ್ಚತಿ ಪೃಚ್ಛತಿ ಭೃಜ್ಜತೀನಾಂ ಙಿತಿಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಙಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗ್ರಹ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ. ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ ಬರುತ್ತೆ. ಪೂರ್ವರೂಪ, ಉಶ್ಮಸಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ತಾ-ತೌ—ಎಂದರ್ಥ.

ಸೋಮಪಾತಮಾ—ಸೋಮಂ ಪಿಬತಃ ಇತಿ ಸೋಮಪೌ, ಅತಿಶಯೇನ ಸೋಮಪೌ, ಸೋಮಪಾತಮೌ ತಾ, ಸೋಮಪಾತಮಾ, ಎಂಬ ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ '**ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತಾ ಯಜ್ಞೇಷು ಪ್ರ ಶಂಸತೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಶುಂಭತಾ ನರಃ ।
ತಾ ಗಾಯತ್ರೇಷು ಗಾಯತ ॥ ೨ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತಾ । ಯಜ್ಞೇಷು । ಪ್ರ । ಶಂಸತ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ । ಶುಂಭತ । ನರಃ ।
ತಾ । ಗಾಯತ್ರೇಷು । ಗಾಯತ ॥ ೨ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ನರೋ ಮನುಷ್ಯಾ ಋತ್ವಿಜಃ ತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೌ ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಯಜ್ಞೇಷ್ವನುಷ್ಠೀಯಮಾನಕರ್ಮಸು ಪ್ರ ಶಂಸತ ಶಸ್ತ್ರೈಃ । ತಥಾ ಶುಂಭತ । ನಾನಾವಿಧೈರಲಂಕಾರೈಃ ಶೋಭಿತೌ ಕುರುತ । ತಥಾ ತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೌ ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಗಾಯತ್ರೇಷು ಗಾಯತ್ರೀಚ್ಛಂದಸ್ಕೇಷು ಮಂತ್ರೇಷು ಸಾಮರೂಪೇಣ ಗಾಯತ ॥ ತಾ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ । ಶುಂಭತ । ಅಸ್ಯ ಸಂಹಿತಾಯಾಮನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಹೇ ನರಃ—ಎಲೈ ಮನುಷ್ಯರೇ, (ಋತ್ವಿಜರೇ) । **ತಾ**—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು । **ಯಜ್ಞೇಷು**—ಯಜ್ಞಗಳಲ್ಲಿ । **ಪ್ರ ಶಂಸತ**—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ । **ಶುಂಭತ**—(ನಾನಾವಿಧ ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ) ಅಲಂಕರಿಸಿ । **ತಾ**—ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ । **ಗಾಯತ್ರೇಷು**—ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ । **ಗಾಯತ**—ಗಾನಮಾಡಿ. (ಸ್ತುತಿಸಿ)

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜರೇ, ಹಿಂದೆ ಪ್ರತಿಪಾದಿತರಾದ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಿ, ಅಲಂಕಾರಗಳಿಂದ ಅಲಂಕರಿಸಿ, ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸಾಮಗಾನರೀತಿಯಿಂದ ಗಾನಮಾಡಿ.

English Translation.

O men, praise Indra and Agni in Sacrifices, decorate them with ornaments and sing them with hymns of Gayatri metres.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಷಿಯು ಜನರನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗಿರುವ ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವನು.

ಶುಂಭತ—ಅಲಂಕಾರಮಾಡಿರಿ, decorate. ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಅಲಂಕಾರಮಾಡುವುದೆಂದರೇನು, ಅಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾದ ಅವರಿಗೆ ಅಲಂಕಾರಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ? ಈ ವಿಷಯವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

ಗಾಯತ್ರೇಷು—ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಅಥವಾ ಸಾಮವೇದದಲ್ಲಿರುವ ಗಾಯತ್ರವೆಂಬ ಸಾಮಮಂತ್ರದಿಂದ. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಾದಿ ಮೂರು ಸವನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಗಾಯತ್ರೀ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ವಿಧ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ನಿಯಮವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಮೊದಲು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನಿಂದಲೇ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದರಿಂದಲೂ ಇಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರೇಷು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದಕ್ಕೆ ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರೆಂದು ಋಷಿಯು ಋತ್ವಿಗ್ಜನರನ್ನು ಸಂಬೋಧಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತಾ—ಇಲ್ಲಿಯೂ '**ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಆಕಾರದೇಶ.

ಶುಮ್ಭತ—ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ '**ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದವುಗಳಿಗಿಂತ ಬೇರೆಯವುಗಳಿಗೂ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ. ॥ ೨ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಯ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ತಾ ಹವಾಮಹೇ ।
ಸೋಮಪಾ ಸೋಮಪೀತಯೇ ॥ ೩ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತಾ । ಮಿತ್ರಸ್ಯ । ಪ್ರಽಶಸ್ತಯೇ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ । ತಾ । ಹವಾಮಹೇ ॥
ಸೋಮಽಪಾ । ಸೋಮಽಪೀತಯೇ ॥ ೩ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಸ್ನೇಹವಿಷಯಸ್ಯ ಮಮಾನುಷ್ಠಾತುಃ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೌ ದೇವೌ ಸಂಪದ್ಯೇತಾಮಿತಿ ಶೇಷಃ । ಯದ್ವಾ । ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಮಮ ಸಂಬಂಧಿನೌ ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಪ್ರಶಂಸಿತುಮಿಚ್ಛಾಮ ಇತಿ ಶೇಷಃ । ಸೋಮಪಾ ಸೋಮಪಾನಕ್ಷಮೌ ತಾ ಪೂರ್ವೋಕ್ತಾವಿಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ ಹವಾಮಹೇ । ಆಹ್ವಯಾಮಃ ॥ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ । ತುಮರ್ಥಾಚ್ಚ ಭಾವವಚನಾತ್ । ಪಾ- ೨-೩-೧೪ । ಇತಿ ಚತುರ್ಥೀ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತೌ । ಪಾ-೬-೨-೫೦ । ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಸೋಮಪೀತಯೇ । ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿರ್ಯಸ್ಮಿನ್ಕರ್ಮಣಿ ತಸ್ಮೈ । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿರಿತಿ ತತ್ಪುರುಷೇ ವಾ ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ತಾ—ಆ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು । **ಮಿತ್ರಸ್ಯ**—ಸ್ನೇಹಪಾತ್ರನಾದ (ಯಜಮಾನನ)ವನ । **ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ**—ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ (ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುತ್ತೇವೆ । **ಸೋಮಪಾ**—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ । **ತಾ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ**—ಆ ಇಂದ್ರಾದಿಗಳನ್ನು । **ಸೋಮಪೀತಯೇ**—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ । **ಹವಾಮಹೇ**—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಅವರು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ, ತೃಪ್ತರಾಗಿ, ನಮ್ಮ ಮಿತ್ರನಾದ ಯಜಮಾನನ ಪ್ರಶಂಸೆಗೆ ಕಾರಣರಾಗಲಿ.

English Translation.

For the benefit of our friend (worshipper) we invoke Indra and Agni, drinkers of Soma juice, to drink the Soma libation.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ— ಈ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾಪದವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿರುವ **ಗಾಯತ** ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರಂತೆ ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ– ಆ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ನಮ್ಮ (ನಿಮ್ಮ) ಸ್ನೇಹಿತನಾದ ಯಜಮಾನನ ಅಭಿವೃದ್ಧಿಗಾಗಿ (ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ) ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡಿರಿ ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಎರಡಾವರ್ತಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಮತ್ತು **ಸೋಮಪಾ ಸೋಮಪೀತಯೇ** ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಸೋಮಪಾನವಿಷಯವು ದ್ವಿರುಕ್ತಿಯಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಇಂತಹ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುತ್ತವೆ. ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿಯೋ ಅಥವಾ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಭಾಷಾಸಂಪ್ರದಾಯವನ್ನನುಸರಿಸಿಯೋ ಇಂತಹ ದ್ವಿರುಕ್ತಿಪ್ರಯೋಗಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿದ್ದಿರಬಹುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ— ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ '**ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ**' ಧಾತು ೧ನೇ ಗಣ, ಇದರ ಮುಂದೆ '**ಭಾವೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೩–೧೮) ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ '**ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೩–೯೪) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ '**ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೩–೧೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ '**ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಷು ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೨–೯) ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, '**ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ, ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ–'**ನಕಾರಜಾವನುಸ್ವಾರಪಂಚಮೌ**' ಝಲಿ ಧಾತುಷು ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರ ನಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ '**ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ ಬಂದು '**ಶಂಸ್**' ಎಂದಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ, ಈ ಅನುಸ್ವಾರವು ಉಪಧಾ ನಲೋಪವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ '**ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ನಕಾರವಿರುವುದು ಅದಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. '**ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೨–೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ '**ತುಮರ್ಥಾಚ್ಚ ಭಾವವಚನಾತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೩–೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. '**ತುಮುನ್ ಣ್ವುಲೌ ಕ್ರಿಯಾಯಾಂ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಾಯಾಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೩–೧೦) ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲದಲ್ಲಿ ತುಮುನ್ ಣ್ವುಲ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು. ಉದಾಹರಣೆ–ಭೋಕ್ತುಂ ವ್ರಜತಿ, ಭೋಜಕೋ ವ್ರಜತಿ, ಈ ಎರಡು ಉದಾಹರಣೆಗಳಲ್ಲೂ ಭವಿಷ್ಯತ್ಕಾಲಿಕಭೋಜನಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾದ, ವ್ರಜತಿ–

ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವ್ವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪರ್ಯಾಯವಾಗಿ ಭುಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತುಮುನ್, ಣ್ವುಲ್ ಗಳು ಬಂದಿವೆ, ತುಮರ್ಥಾತ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ತುಮಃ **'ತುಮಃ ಅರ್ಥ ಇವ ಅರ್ಥೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ'** ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ಅರ್ಥವಿದೆಯೋ ಆ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ, ಎಂದು ಶಬ್ದಾರ್ಥ, ಭಾವಃ ಕ್ರಿಯಾ, ಉಚ್ಯತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ವಚನಃ, ಭಾವಸ್ಯ ವಚನಃ, ತಸ್ಮಾತ್ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದರೆ ಕ್ರಿಯಾವಾಚಕವಾದ (ಕ್ರಿಯಾ ವಾಚಿನಃ) ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. **'ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್'** ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ವಿವಕ್ಷಿತ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಪೂರಕಪದಾನುಸಂಧಾನಂ ಅಧ್ಯಾಹಾರಃ, ಇಲ್ಲಿ **'ಅವ್ಯಯಕೃತೋ ಭಾವೇ'** ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನದಿಂದ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು, ಏವಂಚ **'ತುಮರ್ಥಾತ್'** ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಭಾವಾರ್ಥಕತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುನಃ ಭಾವವಚನಪದೋಪಾದಾನವು ಸೂತ್ರವಿಶೇಷಪರಿಗ್ರಹ ಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು, ಏವಂಚ ಭಾವವಚನಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ **'ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು, **'ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ **'ಭಾವೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೮) ಎಂಬುದನ್ನು ಅಧಿಕಾರಮಾಡಿಕೊಂಡು ಯಾವ ಘಞ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಹಿತವಾಗಿವೆಯೋ ಅವು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗಲೂ ಭವಿಷ್ಯದರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬರುವುವು ಎಂದರ್ಥ, ಇದಕ್ಕೆ **'ಯಾಗಾಯ ಯಾತಿ'** ಎಂದು ಉದಾಹರಣೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ತಥಾ ಚಾಯಂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಸಮಾನಾರ್ಥಕವೂ, **'ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ವಿಹಿತವೂ ಆದ ಯಾವ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇರುವುವೋ ತದಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕಗಳ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು, ಇತಿ, ತುಮರ್ಥಾತ್, ಎಂಬ ಪದವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಭಾವವಚನಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಭಾವಾರ್ಥಕಾತ್ ಎಂದರ್ಥ ವಾಗುವುದು. ಪಾಕಃ, ತ್ಯಾಗಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ **'ಭಾವೇ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಘಞ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥಕತ್ವವಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿಯೂ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ತುಮರ್ಥಾತ್–ಎಂದರೆ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥ ಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾದ ಮತ್ತೊಂದು ಕ್ರಿಯೆಯು ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ, ಪಾಚಕೋ ವ್ರಜತಿ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಣ್ವುಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ವಾಚಕಪದವು ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಸಮಾನಾರ್ಥಕಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ವಾದ್ದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾವವಚನಾತ್ ಎಂಬುದು ಆವಶ್ಯಕವು. ಅದು ಇದ್ದರೆ **'ಭಾವೇ'** ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿ ಣ್ವುಲ್ ವಿಹಿತವಾಗಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪಾಕಃ ಎಂಬುದು ಭಾವವಚನಾಶ್ಚೇತಿ ಸೂತ್ರವಿಹಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಚರಮಾವಯವಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಚತುರ್ಥಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಏವಂಚ ತುಮರ್ಥಾತ್, ಭಾವ ವಚನಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತಾರ್ಥ ಲಾಭಕ್ಕಾಗಿರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ, **'ತಾ ಮಿತ್ರಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಸಂಪದ್ಯೇತಾಂ'** ಎಂಬ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಪದ್ಯೇತಾಂ ಎಂಬುದು ಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾದ ಕ್ರಿಯೆಯು, ಹೇಗೆಂದರೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿದೇವತೆಗಳು ಬಂದನಂತರವೇ ಪ್ರಶಸ್ತಿಯು ಅನುಷ್ಠಾತೃವಿಗೆ ಏರ್ಪಡುವುದು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ, ಏವಂಚ ಸಂಪತ್ತಿಯು ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಕ್ರಿಯಾರ್ಥವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಶಂಸಾರೂಪಕ್ರಿಯಾರ್ಥಸಂಪತ್ತಿರೂಪಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ **'ಭಾವವಚನಾಶ್ಚ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್. ದ್ವಿತೀಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಇಚ್ಛಾರೂಪಕ್ರಿಯೆಯು ಉಪಪದವಾದ

ಪ್ರಶಂಸ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ತಿನ್, ಏವಂಚ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ಎಂಬುದು ತುಮರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಸಮಾನಾರ್ಥಕವೂ, ಭಾವ ವಚನಾಚ್ಚೇತಿ ಸೂತ್ರವಿಹಿತವೂ ಆದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ **'ತುಮರ್ಥಾತ್'** ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಬರುವುದು. **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **'ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ತುಶಬ್ದಭಿನ್ನವೂ, ತಕಾರಾದಿಯಾಗಿ ನಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆದ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರವಲ್ಲಿ ದ್ದರೆ ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು, **'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಿರ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಕರ್ಮಣಿ ತಸ್ಮೈ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ, **'ಬಹು-ವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. **ಸೋಮಸ್ಯ** ಪೀತಿಃ, ಎಂದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ **'ಕುರು ಗಾರ್ಹಪತ ರಿಕ್ತಗುರ್ವಸೂತಜರತ್ಯಶ್ಲೀಲ ದೃಢ-ರೂಪಾ ಪಾರೇವಡವಾ ತೈತಿಲಕದ್ರೂಃ ಪಣ್ಯಕಮ್ಬಲೋ ದಾಸೀಭಾರಾಣಾಂ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಈ ಏಳು ಸಮಾಸಗಳ ಮತ್ತು ದಾಸೀಭಾರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದು ವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುವುದು. ॥ ೩ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಉಗ್ರಾ ಸಂತಾ ಹವಾಮಹ ಉಪೇದಂ ಸವನಂ ಸುತಂ ।

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಏಹ ಗಚ್ಛತಾಮ್ ॥ ೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಉಗ್ರಾ । ಸಂತಾ । ಹವಾಮಹೇ । ಉಪ । ಇದಂ । ಸವನಂ । ಸುತಂ ॥

ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ । ಆ । ಇಹ । ಗಚ್ಛತಾಮ್ ॥ ೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಸುತಮಭಿಷವೋಪೇತಮಿದಮನುಷ್ಠೀಯಮಾನಂ ಸವನಂ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿರೂಪಂ ಕರ್ಮೋಪ ಸಾಮೀಪ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ಯ ಮುಗ್ರಾ ಸಂತಾ ವೈರಿವಧಾದಿಷು ಕ್ರೂರೌ ಸಂತೌ ದೇವೌ ಹವಾಮಹೇ । ಆಹ್ವ-ಯಾಮಃ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ದೇವಾವಿಹ ಕರ್ಮಣ್ಯಾ ಗಚ್ಛತಾಂ ॥ ಸಂತಾ । ಅಸ್ತೇಃ ಶತರಿ ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ । ಸವನಂ ಸುತಮಿತಿ ದ್ವಯಂ ಸೇಮಂ ನಃ ಸ್ತೋಮಮಾ ಗಹಿ । ಋಗ್ವೇ-೧-೧೬-೫ । ಇತ್ಯತ್ರೋಕ್ತಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಸುತಂ—ಸಿದ್ಧವಾದ ಸೋಮರಸವುಳ್ಳ । **ಇದಂ ಸವನಂ**—ಈಗ ಮಾಡಲ್ಪಡುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು । **ಉಪ**—ಸಮೀಪಿಸಲು । **ಉಗ್ರಾ ಸಂತಾ**—(ವೈರಿಗಳಿಗೆ) ಕ್ರೂರರಾದ ದೇವತೆಗಳನ್ನು । **ಹವಾಮಹೇ**—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ । **ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ**—ಎಲೈ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳೇ । **ಇಹ**—ಇಲ್ಲಿಗೆ । **ಆ ಗಚ್ಛತ**—ಬನ್ನಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಪ್ರಾತಃಸವನಾದಿಕರ್ಮಗಳು ನಡೆಯುವ ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಶತ್ರುಗಳಿಗೆ ಭಯಂಕರವಾದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ. ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬನ್ನಿ.

English Translation.

We invoke the two (Gods) who are fierce (to their enemies) to come to this Sacrifice where the Soma is prepared; Indra and Agni, come hither.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಉಗ್ರಾ—ವೈರಿವಧಾದಿಷು ಕ್ರೂರೌ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾರ ಭಾವದಿಂದ ವರ್ತಿಸುವವರಾದರೂ ಶತ್ರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕ್ರೂರರಾಗಿರುವವರೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉಪೇದಂ ಸವನಂ ಸುತಂ—ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಬನ್ನಿ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಸನ್ತಾ—**'ಅಸ ಭುವಿ'** ಧಾತು, ಲಟ್, **'ಲಟಶ್ಶತೃಶಾನಚೌ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತೃ ಆದೇಶ. **'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃಶಪಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್, **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ. ಙಿತ್ **'ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್ ವಾ ಙಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **'ಶ್ನ'** ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಸ್ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತ್ವಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸ್+ಅತ್=ಸತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಔಟ್, ಶತೃ, ಉಗಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಉಕ್ ಇತ್ ಯೇಷಾಂತೇ ಉಗಿತಃ ಅಧಾತೋಃ ಎಂಬುದು ಉಗಿತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವು ಅಚ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸದ

ಶೋಷಕ ಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಅಪಾಂ । ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ನಪಾತಂ । ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ । ಅಸ್ಯ ಶತೃಂತಃ ಪಾಚ್ಛಬ್ದಃ । ತಸ್ಯ ನಞಾ ಸಮಾಸೇ ನಭ್ರಾಣ್ನಪಾದಿತ್ಯಾದಿನಾ ನಲೋಪಪ್ರತಿಷೇಧ ಇತಿ ವೃತ್ತಿಕಾರಃ । ಅಗ್ನಿರ್ಹ್ಯಪೋ ನ ಪಾತಿ ತಚ್ಛೋಷಕತ್ವಾತ್ । ತರ್ಹಿ ಕಥಮಪಾಮಿತಿ ಷಷ್ಠೀ । ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಲರ್ಥೇತಿ । ಪಾ. ೨-೩-೬೯ । ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಾದಿತಿ ಚೇತ್ । ತರ್ಹ್ಯೇಷಾ ಶೇಷಲಕ್ಷಣಾಸ್ತು । ಅಗ್ನ್ಯಾದಿತ್ಯಾವಪಾಂ ಕಾರಣತಯಾ ಸಂಬಂಧಿನಾವಗ್ನೇರಾಪ ಇತಿ ಶ್ರುತೇಃ । ಆದಿತ್ಯಾಜ್ಜಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿಃ । ಮನು. ೩-೭೬ । ಇತಿ ಸ್ಮೃತೇಶ್ಚ । ಅಸ್ಮಿನ್ಪಕ್ಷೇ ಉಗಿದಚಾಮಿತಿ ನುಮಭಾವೋಽಪಿ ನಿಪಾತನಾದೇವೇತಿ ಮಂತವ್ಯಂ । ಪಾತೇಃ ಕ್ವಿಬಂತಸ್ಯ ತುಗ್ವಾ ನಿಪಾತನಾದ್ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ । ಅಥವಾ ನ ಪಾತಯತೀತಿ ನಪಾತ್ । ಪಗ್ಲೃ ಗತಾವಿತಿ ಧಾತೋರ್ಣ್ಯಂತಾತ್ಕ್ವಿಪ್ । ಅಗ್ನ್ಯಾದಿತ್ಯೌ ಹ್ಯಪಾಂ ನ ಪ್ರಾಪಕೌ ಪ್ರತ್ಯುತ ತಚ್ಛೋಷಕೌ । ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಅವಸೇ । ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತ್ಯಾದಿನಾ ಅಸೇನ್ । ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಉಶ್ಮಸಿ । ವಶ ಕಾಂತೌ । ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ । ಇದಂತೋ ಮಸಿರಿತೀಕಾರೋಪಜನಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅಪಾಂ—ಜಲದ । **ನಪಾತಂ**—ರಕ್ಷಕನಲ್ಲದ (ಶೋಷಿಸುವ) । **ಸವಿತಾರಂ**—ಸವಿತೃವನ್ನು । **ಅವಸೇ**—ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ । **ಉಪ ಸ್ತುಹಿ**—ಸ್ತುತಿಸು । **ತಸ್ಯ**—ಅವನ ಸಂಬಂಧವಾದ । **ವ್ರತಾನಿ**—ಸೋಮಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು । **ಉಶ್ಮಸಿ**—(ಮಾಡಲು) ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತೇವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸವಿತೃವಿನ ಸಂಬಂಧವಾದ ಸೋಮಯಾಗಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ನಾವು ಅಪೇಕ್ಷೆಪಡುತ್ತೇವೆ. ಆದುದರಿಂದ, ತನ್ನ ತಾಪದಿಂದ ನೀರನ್ನು ಶೋಷಿಸುವ ಸವಿತೃವನ್ನು ಸ್ತುತಿಸು.

English Translation.

Praise Savitri, who is no friend of water for our protection; we desire to perform his worship.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಹೋತೃವು ಸಾಮಗಾನಮಾಡುವ ಉದ್ಗಾತೃವನ್ನಾಗಲಿ, ಅಥವಾ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠಿಸುವ ಬೇರೊಬ್ಬ ಋತ್ವಿಜನನ್ನಾಗಲಿ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವನೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಿವರಿಸಿರುವರು.

ಅಪಾಂ ನಪಾತಂ—ಜಲಸ್ಯ ನ ಪಾಲಕಂ । ಜಲಸ್ಯ ಶೋಷಕಂ ಜಲಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯಾದ, ಜಲವನ್ನು ಒಣಗಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ

‖ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ‖

ತಾ—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ । **ಮಹಾಂತಾ**—ಮಹಾತ್ಮರಾದ । **ಸದಸ್ಪತೀ**—ಸಭೆಯನ್ನು ಪಾಲಿಸುವ । **ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ**—ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು । **ರಕ್ಷಃ**—ರಾಕ್ಷಸ ಜಾತಿಯನ್ನು । **ಉಬ್ಜತಂ**—ತಮ್ಮ ಕ್ರೌರ್ಯ ಬಿಡುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ । **ಅತ್ರಿಣಃ**—(ನರ) ಭಕ್ಷಕರಾದ ಆ ರಾಕ್ಷಸರು । **ಅಪ್ರಜಾಃ**—ಪ್ರಜಾರಹಿತರಾಗಿ (ನಿರ್ವಂಶರಾಗಿ) । **ಸಂತು**—ಆಗಲಿ.

‖ ಭಾವಾರ್ಥ ‖

ಮಹಾತ್ಮರೂ, ಸಭಾರಕ್ಷಕರೂ, ಆದ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳು ರಾಕ್ಷಸರು ತಮ್ಮ ಕ್ರೌರ್ಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ. ಮತ್ತು ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ನರಭಕ್ಷಕರಾದ ರಾಕ್ಷಸರು ನಿರ್ವಂಶರಾಗಲಿ.

English Translation.

Indra and Agni, great protectors of Sacrificial house, supress the Rakshas (demons). and may the devourers of men (demons) be destitute of progeny.

‖ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ‖

ಮಹಾಂತಾ—ಮಹಾಮಹಿಮೆಯುಳ್ಳ, ದೊಡ್ಡವರಾದ, great, mighty &c.

ಸದಸ್ಪತೀ—ಸದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ ಯಜ್ಞಗೃಹಂ ತಸ್ಯಸ್ವಾಮಿನೌ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ । ಸಭಾಪಾಲಕೌ ವಾ ‖ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ ಸದ=ಎಂದರೆ ಸದಸ್ಸು, ಸಭೆ ಎಂದು ವಿವರಿಸಿ ಸದಸ್ಪತೀ ಎಂದರೆ ಸಭಾಪಾಲಕೌ—ಸಭೆಯನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಸದಃ ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಗೃಹವೆಂದು ಹೇಳಿ ಸದಸ್ಪತೀ ಎಂದರೆ ಈಗ ನಾವು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ ಯಜ್ಞಗೃಹವನ್ನು ರಾಕ್ಷಸಾದಿಗಳಿಂದ ಸಂರಕ್ಷಿಸಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಯೇ ಪ್ರಶಸ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ರಕ್ಷಃ—ರಾಕ್ಷಸರು, ಕ್ರೂರಸ್ವಭಾವದವರು, evil spirits ಇತ್ಯಾದಿ. ರಕ್ಷಾಂಸಿ—ಕ್ರೂರಕರ್ಮಿಣಃ ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೧೨)

ಉಬ್ಜತಂ-ಕ್ರೌರ್ಯಂ ಪರಿತ್ಯಾಜಯೆತಂ । ತಮ್ಮ ಕ್ರೂರಸ್ವಭಾವವನ್ನು ಬಿಡುವಂತೆ ಮಾಡಿ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ-ಉಬ್ಜತಿರತ್ರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ವದಾರ್ಥಃ ನ್ಯಗ್ಭಾವಾರ್ಥೋ ವಾ ರಕ್ಷಾಂಸಿ ಹತಂ, ನ್ಯಗ್ಭೂತಾನಿ ವಾಸ್ಮಾಕಂ ಕುರುತಂ-ನಿಮ್ಮ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ರಾಕ್ಷಸರನ್ನು ಸಂಹರಿಸಿ ಅಥವಾ ತಿರಸ್ಕರಿಸಿ ಎಂದರೆ ಓಡಿಹೋಗುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯ ಬರುವಂತೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಅಪ್ರಜಾಃ—ಪ್ರಜಾಯಂತ ಇತಿ. ಪ್ರಜಾಃ ನ ಪ್ರಜಾಃ ಅಪ್ರಜಾಃ । ಪ್ರಜಾರಹಿತರು ಎಂದರೆ ಪುತ್ರಪೌತ್ರರು ಮೊದಲಾದ ಸಂತತಿರಹಿತರು.

ಅತ್ರಿಣಃ—ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ । ಭಕ್ಷಯಿತಾರಃ ಹಿಂಸಿತಾರೋಽಸ್ಮಾಕಂ । ಭಕ್ಷಿಸುವವರು ಎಂದರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಹಿಂಸೆಮಾಡುವವರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮಹಾನ್ತಾ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯ, **'ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷದ್ಬೃಹನ್ಮಹಜ್ಜಗಚ್ಛತೃವಚ್ಚ'** (ಉ. ಸೂ. ೨-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತೃವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ **'ಉಗಿದಚಾಂ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ—ಮಹನ್+ತ್+ಔ, ಔಗೆ **'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್-'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, **'ಸಾನ್ತಮಹತಸ್ಸಂಯೋಗಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦) ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಸಂಯೋಗ, ಮಹಚ್ಛಬ್ದ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ನಕಾರವಿದೆಯೋ ಅದರ ಉಪಧಾಭೂತವಾದ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು 'ಮಹಾನ್ತಾ' ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸದಸ್ಪತೀ—ಸದಸಃ ಪತೀ ಎಂದು ಷಷ್ಠೀತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ, **'ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಷಷ್ಠೀ ಮತ್ತು ಔ ವಿಭಕ್ತಿಗಳಿಗೆ **'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಲುಪ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸದಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ **'ಸುಪ್ತಿಙಂತಂ ಪದಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೪) ಸುಬಂತ ಮತ್ತು ತಿಙಂತಗಳು ಪದಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಸಸಜುಷೋರುಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಸ್ ಗೆ ರು ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸದಃ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಪತಿಶಬ್ದವು **'ಪಾತೇರ್ಡತಿಃ'** (ಉ. ಸೂ. ೪-೪-೯೭) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಡತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾಸಾನಂತರ **'ಉಭೇವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ, ಉತ್ತರಪದ ಇವೆರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿ ಗಣದಲ್ಲಿ ೧ ವನಸ್ಪತಿಃ, ೨ ಬೃಹಸ್ಪತಿಃ, ೩ ಶಚೀಪತಿಃ, ೪ ತನೂನಪಾತ್, ೫ ನರಾಶಂಸಃ, ೬ ಶುನಃಶೇಫಃ, ೭ ಶಣ್ಡಾಮರ್ಕೌ, ೮ ತೃಷ್ಣಾವರೂಥೀ, ೯ ಲಮ್ಬಾವಿಶ್ವವಯಸೌ, ೧೦ ಮೃತ್ಯುಃ, ಎಂಬ ಹತ್ತು ಶಬ್ದಗಳು ಮಾತ್ರ ಪಠಿತವಾಗಿವೆ. ಇದು ಆಕೃತಿಗಣವೂ ಅಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿತ್ವೇನ ಇಲ್ಲಿ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಹೇಗೆ ಬರುವುದೆಂದು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು.

ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ—**'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ **ಸೂತ್ರ**ದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ತೌ=ಪೂರ್ವೋಕ್ತೌ, ಹೇ ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ ಯುವಾಂ ರಕ್ಷಃ ಉಬ್ಜತಮ್ ಎಂದು ಅನ್ವಯವು.

ಅಪ್ರಜಾಃ—ಪ್ರಜಾಯನ್ತೇ ಇತಿ ಪ್ರಜಾಃ **'ಅನ್ಯೇಷ್ವಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೧) **'ಸಪ್ತಮ್ಯಾಂ ಜನೇರ್ಡಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೯೭) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತ, ಪಂಚಮ್ಯಂತ, ಉಪಸರ್ಗ,

ದ್ವಿತೀಯಾಂತಗಳು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಜನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸ್ಪೂರ್ವೋಪಾತ್ತ ಉಪಪದಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಉಪಪದವಿದ್ದರೂ ಜನಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ **'ಉಪಸರ್ಗೇ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೨–೯೯) ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆತೋರುವಾಗ ಉಪಸರ್ಗವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಜನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬಹುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಜಾಃ ಎಂಬುವಕ್ಕೆ ಅನುತ್ಪನ್ನಾಃ, ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಅನ್ಯೇಷ್ವಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಡಪ್ರತ್ಯಯವು ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿದೆ. **'ನ ಪ್ರಜಾಃ'** ಅಪ್ರಜಾಃ ಎಂದು ನಞ್ ತತ್ಪುರುಷ, **'ನಲೋಪೋ ನಞಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೩–೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಞ್ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **'ಅವಿದ್ಯಮಾನಾಃ ಪ್ರಜಾಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ'** ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ **'ನಿತ್ಯಮಸಿಚ್ ಪ್ರಜಾಮೇಧಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫–೪–೧೨೨) ಇಲ್ಲಿ **'ನಞ್ ದುಃಸುಭ್ಯೋ-ಹಲಿಸಕ್ಥ್ಯೋರನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫–೪–೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಞ್ ದುಃಸುಭ್ಯಃ, ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು, **'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಸ್ವಾಂಗಾತ್ ಷಚ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫–೪–೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬುದನ್ನು ಅನುವೃತ್ತಿಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಬದಲಾಯಿಸಿಕೊಳ್ಳುವುದು. ಏವಂಚ ನಞ್ ದುಸ್ ಸು ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಯಾವ ಪ್ರಜಾ, ಮೇಧಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿವೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಮುಂದೆ ಅಸಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಸಮಾಸಾಂತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು, ಬಂದರೆ ಅಪ್ರಜಾಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ **'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದು ಅಪ್ರಜಸಃ ಎಂದಿರಬೇಕಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಜಾಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವಚನಾಂತ, ಬಹುವ್ರೀಹೌ–ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಿಸದೇ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವನ್ನೇ ಅಂಗೀಕರಿಸಬೇಕು. **'ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಅತ್ರಿಣಃ—**'ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ'** ಧಾತು, **'ಣ್ವುಲ್ ತೃಚ್–'** ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್, ಅತ್ತೃ–ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ಇದಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಇನುಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು, ಅತ್ತೃ+ಇನಸ್, ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಋಕಾರವು **'ಚಿತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಈ ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ **'ಇಕೋ ಯಣಚಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ರೇಫ ಬರುವುದು. ಈಗ **'ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಪೂ-ರ್ವಾತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೭೪) ವ್ಯಂಜನಪೂರ್ವಕವೂ ಉದಾತ್ತದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದುದೂ ಆದ ಯಣ್ಣಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಇಲ್ಲಿ **'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೪) ಎಂಬುದು ಉತ್ಸರ್ಗಶಾಸ್ತ್ರದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವರಿತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಪವಾದವಾದ **'ಉದಾತ್ತಯಣ–'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. || ೫ ||

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತೇನ ಸತ್ಯೇನ ಜಾಗೃತಮಧಿ ಪ್ರಚೇತುನೇ ಪದೇ ।
ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತಮ್ ॥ ೬ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತೇನ । ಸತ್ಯೇನ । ಜಾಗೃತಂ । ಅಧಿ । ಪ್ರಽಚೇತುನೇ । ಪದೇ ॥
ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತಿ । ಶರ್ಮ । ಯಚ್ಛತಮ್ ॥ ೬ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಸತ್ಯೇನಾವಶ್ಯಫಲಪ್ರದಾನಾದವಿತಥೇನ ತೇನಾಸ್ಮಾಭಿರನುಷ್ಠಿತೇನ ಕರ್ಮಣಾ ಪ್ರಚೇತುನೇ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಫಲಭೋಗಜ್ಞಾಪಕೇ ಪದೇ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾದಿಸ್ಥಾನೇಽಧಿ ಜಾಗೃತಂ । ಆಧಿಕ್ಯೇನ ಸಾವಧಾನೌ ಭವತಂ । ತತೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತಂ । ಸುಖಂ ಗೃಹಂ ವಾ । ದತ್ತಂ । ಗಯಃ ಕೃದರ ಇತ್ಯಾದಿಷು ದ್ವಾವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಗೃಹನಾಮಸು ಶರ್ಮ ವರ್ಮೇತ್ಯುಕ್ತಂ ॥ ಜಾಗೃತಂ । ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ । ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ । ತಿಙ್ಙತಿಙ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ। ಪ್ರಚೇತುನೇ । ಚಿತೀ ಸಂಜ್ಞಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾಣ್ಯಂತಾದ್ಬಾಹುಲಕಾದೌಣಾದಿಕ ಉನಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ । ಇಹೇಂದ್ರಾಗ್ನೀ ಇತ್ಯತ್ರೋಕ್ತಂ । ಆಮಂತ್ರಿತತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಮತ್ರ ವಿಶೇಷಃ । ಶೃಣಾತಿ ಹಿನಸ್ತಿ ದುಃಖಮಿತಿ ಶರ್ಮ । ಶೄ ಹಿಂಸಾಯಾಂ । ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಮನಿನ್ । ಯಚ್ಛತಂ । ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛ ಇತಿ ಛಃ ॥ ೩ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಹೇ ಇಂದ್ರಾಗ್ನೀ—ಎಲೈ ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ । **ಸತ್ಯೇನ**—ನಿಷ್ಫಲವಲ್ಲದ । **ತೇನ**—ನಾವು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮದಿಂದ । **ಪ್ರಚೇತುನೇ**—(ಯಜ್ಞಫಲರೂಪವಾದ ಭೋಗವನ್ನು) ಜ್ಞಾಪಿಸುವ । **ಪದೇ**—ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ । **ಅಧಿ ಜಾಗೃತಂ**—ವಿಶೇಷ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿರಿ । **ಶರ್ಮ**—ಸುಖವನ್ನು ಅಥವಾ ಸುಖಕರವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು । **ಯಚ್ಛತಂ**—(ನಮಗೆ) ಕೊಡಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಇಂದ್ರಾಗ್ನಿಗಳೇ, ನಾವು ಮಾಡುವ ಕರ್ಮಗಳು ಫಲಕೊಡುವುದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ. ನಿಮ್ಮ ವಾಸಸ್ಥಾನಗಳಾದ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಗಳು ಇದಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕವಾಗಿದೆ. ನೀವು ಆ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿದ್ದು, ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ.

English Translation.

O Indra and Agni, by this unfailing Sacrifice be vigilant in the place which affords knowledge and bestow upon us happiness.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. **ತೇನ ಸತ್ಯೇನ ಜಾಗ್ರತ** ಮತ್ತು **ಪ್ರಚೇತುನೇ ಪದೇ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇವುಗಳಿಗೆ ಒಂದು ವಿಧವಾಗಿ ಅಭಿಪ್ರಾಯ [illegible] ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಋಷಿಯ ಆಶಯವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ. ನಾವು ಮಾಡುವ ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದಲೂ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೂ ಸಂತೃಪ್ತರಾಗಿ ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕರಾಗಿ ಇದ್ದುಕೊಂಡು ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಎಂಬ ಋಷ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದು.

ಪ್ರಚೇತುನೇ ಪದೇ—ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕೇ ಸ್ಥಲೇ । ಫಲಭೋಗಜ್ಞಾಪಕೇ ಪದೇ । ಜ್ಞಾಪಕವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಸ್ಥಳ.

ಶರ್ಮ—ಸುಖಂ ಗೃಹಂ ವಾ । ಸುಖವನ್ನು ಅಥವಾ ಗೃಹವನ್ನು. ಗಯ, ಕೃದರ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಗೃಹನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಶರ್ಮಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಶರ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗೃಹ, ವಾಸಸ್ಥಾನವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. (ನಿ. ೩-೧೩)

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಜಾಗೃತಂ—'ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ' ಲೋಟ್-ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಥಸ್, **'ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂದು ಲಙ್ವದ್ಭಾವ **'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂ ತಾಮಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಮ್ ಆದೇಶ **'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ತಮ್, ಎಂಬುದು **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ **'ಕ್ಙಿತಿಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ, **'ತಿಙ್ಙತಿಙಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ತಿಙಂತವಲ್ಲದ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಪ್ರಚೇತುನೇ—'**ಚಿತೀ ಸಂಜ್ಞಾನೇ**' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ '**ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ '**ಚೇತಿ**' ಎಂದಾಯ್ತು. ಇದರ ಮುಂದೆ '**ಉಣಾದಯೋ-ಬಹುಲಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಔಣಾದಿಕವಾದ '**ಉನ**' ಪ್ರತ್ಯಯ '**ಣೇರನಿಟಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ, ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನದಲ್ಲಿ ಚೇತುನೇ, ಪ್ರಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದ ನಂತರ '**ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು ಚೇತುನ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ.

ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ—'**ಇಹೇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ**' ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಪ್ರಥಮಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಇನ್ದ್ರಾಗ್ನೀ ಎಂಬುದು ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾನ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಆಮನ್ತ್ರಿತ. ಆದ್ದರಿಂದ '**ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು ಮಾತ್ರ ಪೂರ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಇಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವು.

ಶರ್ಮ—ಶೃಣಾತಿ=ಹಿನಸ್ತಿ ದುಃಖಮ್ ಇತಿ ಶರ್ಮ— 'ಶೄ ಹಿಂಸಾಯಾಂ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ '**ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೫) ಮನಿನ್-ಕ್ವನಿಪ್-ವನಿಪ್-ವಿಚ್ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶೄ+ಮನ್, '**ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದರಿಂದ ಶರ್ಮ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಯಚ್ಛತಮ್—'ಯಮ ಉಪರಮೇ' ಎಂದು ಭ್ವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಥಸ್, ಅದಕ್ಕೆ ತಮ್ ಆದೇಶ. '**ಕರ್ತ್ತರಿ ಶಪ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಯಮ್+ಅ+ತಮ್ ಈಗ '**ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೭) ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ಗಮ್ಲೃ ಗತೌ, ಯಮ ಉಪರಮೇ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಛಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಛಕಾರ '**ಛೇ ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೩) ಛಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕೆ ತುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಕ್, '**ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಚುತ್ವ=ತಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ. ಯಚ್ಛತಂ ಎಂದಾಗುವುದು. 'ಇಷ ಗತೌ' ಎಂದು ದಿವಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದು 'ಇಷ್ಯತಿ' ಎಂದು ಆಗುತ್ತೆ. 'ಇಷ ಇಚ್ಛಾಯಾಂ' ತುದಾದಿ ಇಚ್ಛತಿ, ಇಷ ಆಭೀಕ್ಷ್ಣ್ಯೇ ಕ್ರ್ಯಾದಿ, ಇಷ್ಣಾತಿ, ಎಂದು ಮೂರು ಇಷ ಧಾತುಗಳು ಇವೆ; ಇಲ್ಲಿ ತುದಾದಿ ಧಾತು ಮಾತ್ರಕ್ಕೇ ಛತ್ವವು ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತುದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇಷು ಎಂದು ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿ, ಛತ್ವವಿಧಾಯಕ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಷು ಎಂದು ಪಾಠವನ್ನು ಕೆಲವರು ಮಾಡುವರು, ಮತ್ತೆ ಹಲವರು '**ಅಚಿರಋತಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಂಡೂಕಪ್ಲುತಿಯಿಂದ ಅಚಿ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಅದು 'ಶಿತಿ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಏವಂಚ ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಷ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಛ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ದಿವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ಯನ್, ಕ್ರ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಅವು ಶಿತ್ತಾದರೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವಕ್ಕೆ ಛಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ತುದಾದಿಯಲ್ಲೂ, 'ಇಷುಗಮಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲೂ

ಇಷು ಎಂದು ಉದಿತ್ತಾಗಿ ಪಾಠಮಾಡುವುದು ಅನಾರ್ಷವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಈ ಪರಿಯಲ್ಲಿ ' ಯಮ ಉಪರಮೇ ' ಧಾತುವಿನಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛತಂ ಎಂಬ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧಿಸಿದರೂ ಅದು, ' ಯಚ್ಛತಂ=ದತ್ತಂ ' ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯ ವರ್ಣಿತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ' ದಾಣ್ ದಾನೇ ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಥಸ್ ತಮ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ದಾಣ್+ಅ+ತಂ ಈಗ **ಪಾ, ಘ್ರಾ, ಧ್ಮಾ, ಸ್ಥಾ, ಮ್ನಾ, ದಾಣ್, ದೃ, ಶ್ಯರ್ತಿ, ಸರ್ತಿ, ಶದ, ಸದಾಂ—ಪಿಬ, ಜಿಘ್ರ, ಧಮ, ತಿಷ್ಠ, ಮನ, ಯಚ್ಛ, ಪಶ್ಯ, ಚ್ಛರ್, ಧೌ, ಶೀಯ, ಸೀದಾಃ,** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಬರುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ೬ ನೆಯ ಧಾಣ್‌ಗೆ ೬ ನೆಯ ಯಚ್ಛ್ ಆದೇಶ. ಯಚ್ಛ ತಮ್ ಎಂದು ಆಗುವುದು. ಈ ದಾಣ್ ಧಾತುವಿನ ರೂಪವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಅದು ಭಾಷ್ಯವಿವೃತವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗುವುದು. ‖ ೬ ‖

‖ ಶ್ರೀಃ ‖

ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತ್ಯಾದಿಕಮೇಕವಿಂಶತ್ಯೃಚಂ ಪಂಚಮಂ ಸೂಕ್ತಂ । ತಸ್ಯ ಋಷಿಚ್ಛಂದಸೀ ಪೂರ್ವವತ್ । ದೇವತಾವಿಶೇಷಸ್ತ್ವನುಕ್ರಮ್ಯತೇ । ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಸೈಕಾ ಚತಸ್ರ ಆಶ್ವಿನ್ಯಸ್ತಥಾ ಸಾವಿತ್ರ್ಯ ಆಗ್ನೇಯ್ಯೌ ದ್ವೇ ದೇವೀನಾಮೇಕ್ಯೈಕೇಂದ್ರಾಣೀ ವರುಣಾನ್ಯಗ್ನಾಯೀನಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೇ ಪಾರ್ಥಿವೀ ಷಡ್ವೈಷ್ಣವ್ಯೋಽತೋ ದೇವಾ ದೈವೀ ವೇತಿ । ಸೂಕ್ತಸಂಖ್ಯಾನುವರ್ತತ ಇತ್ಯಸ್ಮಿನ್ಖಂಡೇಽನಿರುಕ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಂಶತಿಃ । ಅನು. ೧೨-೪ । ಇತಿ ಪರಿಭಾಷಿತತ್ವಾತ್ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತಿ ಸೂಕ್ತೇ ಸಂಖ್ಯಾವಿಶೇಷಸ್ಯಾನಿರುಕ್ತಾ ಸಂಖ್ಯಾ ವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಾ । ಸಾ ಚ ವಿಂಶತಿರೇಕಯಾಧಿಕಯಾ ಸಹ ವರ್ತತ ಇತಿ ಸೈಕಾ । ತತ್ರಾದೌ ಚತಸ್ರ ಋಚೋಽಶ್ವಿದೇವತಾಕಾಃ । ಪಂಚಮೀಮಾರಭ್ಯಾಷ್ಟಮ್ಯಂತಾಶ್ಚತಸ್ರಃ ಸವಿತೃದೇವತಾಕಾಃ । ನವಮೀ ದಶಮೀ ಚೋಭೇ ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕೇ । ಏಕಾದಶ್ಯಾ ಋಚೋ

ದೇವಸಂಬಂಧಿನ್ಯೋ ದೇವ್ಯೋ ದೇವತಾಃ । ದ್ವಾದಶ್ಯಾ ಇಂದ್ರವರುಣಾಗ್ನಿಪತ್ನ್ಯ ಇಂದ್ರಾಣೀವರುಣಾನ್ಯಗ್ನಾಯ್ಯೋ ದೇವತಾಃ । ತ್ರಯೋದಶೀಚತುರ್ದಶ್ಯೌ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕೇ । ಪಂಚದಶೀ ಪಾರ್ಥಿವೀ । ಷೋಡಶ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಷಡ್ವಿಷ್ಣುದೇವತ್ಯಾಃ । ಷೋಡಶೀ ಕೃತ್ಸ್ನದೇವತ್ಯಾ ವಾ ॥ ಅತ್ರ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲೈಂಗಿಕಃ ॥ ಪ್ರಾತರನುವಾಕ ಆಶ್ವಿನೇ ಕ್ರತೌ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿಬೋಧಯೇತಿ ಚತಸ್ರ ಋಚಃ । ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ । ಅಥಾಶ್ವಿನ ಏಷೋ ಉಷಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತಿ ಚತಸ್ರಃ । ಆ. ೪-೧೫ । ಇತಿ ॥ ಆಶ್ವಿನಗ್ರಹಸ್ಯ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತ್ಯೇಕಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ದ್ವಿದೇವತ್ಯೈಶ್ಚರಂತೀತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಆಶ್ವಿನಸ್ಯ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿ ಬೋಧಯ । ಆ. ೫-೫ । ಇತಿ ॥

ಅನುವಾದವು—**ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ** ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಸೂಕ್ತವು ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಐದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು-ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದಂತೆಯೇ. ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯವಾಗಿ—**ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಸೈಕಾ ಚತಸ್ರ ಆಶ್ವಿನ್ಯಸ್ತಥಾ ಸಾವಿತ್ರ್ಯ ಆಗ್ನೇಯ್ಯೌ ದ್ವೇ ದೇವೀನಾಮೇಕೈಕೇಂದ್ರಾಣೀವರುಣಾನ್ಯಗ್ನಾಯೀನಾಂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೇ ಪಾರ್ಥಿವೀ ಷಡ್ವೈಷ್ಣವ್ಯೋಽತೋ ದೇವಾ ದೈವೀ ವೇತಿ**—ಎಂದು ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯ **ಸೂತ್ರಸಂಖ್ಯಾನುವರ್ತತೇ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಅನು. ೧೨-೪) ಈ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ಈ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆ ಇಪ್ಪತ್ತು ಆದರೆ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮಂತ್ರಸಂಖ್ಯೆಯು ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲನೇ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಶ್ವಿನೀದೇವತಾಪರವಾದವು; ಐದರಿಂದ ಎಂಟರವರೆಗಿನ ಋಕ್ಕುಗಳು ಸವಿತೃದೇವತಾಕವು; ಒಂಭತ್ತು ಮತ್ತು ಹತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವು; ಹನ್ನೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕಿಗೆ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಬಂಧಿಗಳಾದ ಎಂದರೆ ದೇವಪತ್ನಿಯರಾದ ದೇವಿಯರು ದೇವತೆಗಳು; ಹನ್ನೆರಡನೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಇಂದ್ರ ವರುಣ ಅಗ್ನಿ ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯರಾದ ಇಂದ್ರಾಣೀ, ವರುಣಾನೀ, ಅಗ್ನಾಯೀ ಎಂಬುವರು ದೇವತೆಗಳು; ಹದಿಮೂರು ಹದಿನಾಲ್ಕನೆಯ ಋಕ್ಕುಗಳು ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವು: ಹದಿನೈದನೆಯದು ಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವು; ಹದಿನಾರರಿಂದ ಮುಂದಿನ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳು ವಿಷ್ಣುದೇವತಾಕವು; ಅಥವಾ ಹದಿನಾರನೆಯ ಋಕ್ಕು ಕೃತ್ಸ್ನ ಎಂದರೆ ಸರ್ವದೇವತಾಕವು. ಒಟ್ಟು ಸೂಕ್ತದ ವಿನಿಯೋಗವು ಲೈಂಗಿಕವು. ಪ್ರಾತರನುವಾಕಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ **ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿ ಬೋಧಯ** ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಆಶ್ವಿನಕ್ರತುಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಅಥಾಶ್ವಿನ ಏಷೋ ಉಷಾಃ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜೇತಿ ಚತಸ್ರಃ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಆ. ೪-೧೫). ಮತ್ತು ಆಶ್ವಿನಗ್ರಹವೆಂಬ ಹೋಮವಿಶೇಷದಲ್ಲಿ **ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ** ಎಂಬ ಒಂದು ಋಕ್ಕನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು **ದ್ವಿದೇವತ್ಯೈಶ್ಚರಂತಿ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಆಶ್ವಿನಸ್ಯ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿ ಬೋಧಯ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ೫-೫). ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಸೂಕ್ತ—೨೨

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೫ ॥ ಸೂಕ್ತ—೨೨ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ, ೪-೭ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ ೧—೨೧ ॥

॥ ಋಷಿಃ — ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ।

॥ ದೇವತಾ—೧-೪ ಅಶ್ವಿನೌ । ೫-೮ ಸವಿತಾ । ೯, ೧೦ ಅಗ್ನಿಃ । ೧೧ ದೇವ್ಯಃ । ೧೨ ಇಂದ್ರಾಣೀ-ವರುಣಾನ್ಯಗ್ನಾಯ್ಯಃ । ೧೩, ೧೪ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೌ । ೧೫ ಪೃಥಿವೀ । ೧೬. ವಿಷ್ಣುರ್ದೇವಾ ವಾ । ೧೭-೨೧ ವಿಷ್ಣುಃ ॥

॥ ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ವಿ ಬೋಧಯಾಶ್ವಿನಾವೇಹ ಗಚ್ಛತಾಮ್ ।
ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಪ್ರಾತಃಽಯುಜಾ । ವಿ । ಬೋಧಯ । ಅಶ್ವಿನೌ । ಆ । ಇಹ । ಗಚ್ಛತಾಮ್ ॥
ಅಸ್ಯ । ಸೋಮಸ್ಯ । ಪೀತಯೇ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅತ್ರ ಹೋತಾಧ್ವರ್ಯುಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಬ್ರೂತೇ । ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯೋ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಪ್ರಾತಃ-ಸವನಗ್ರಹೇಣ ಸಂಯುಕ್ತಾವಶ್ವಿನಾ ದೇವೌ ವಿ ಬೋಧಯ । ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಬುದ್ಧೌ ಕುರು । ಅಶ್ವಿನಾ ಪ್ರಬುದ್ಧೌ ಚಾಶ್ವಿನಾ ದೇವಾವಸ್ಯಾಭಿಷವಸಂಸ್ಕಾರಯುಕ್ತಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ಪಾನಾಯೇಹ ಕರ್ಮಣ್ಯಾ ಗಚ್ಛತಾಂ ॥ ಪ್ರಾತರ್ಯುಂಜಾತೇ ಗೃಹ್ಯಮಾಣೇನ ಗ್ರಹೇಣ ಸಹೇತಿ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ । ಸತ್ಸೂದ್ವಿಷೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿಪ್ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಅಸ್ಯ । ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪೀತಯೇ । ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಕ್ತಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ॥

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

(**ಹೇ ಅಧ್ವರ್ಯೋ**—ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ) । **ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ**—ಪ್ರಾತಃಸವನಗ್ರಹಸಂಯುಕ್ತರಾದ । **ಅಶ್ವಿನೌ**—ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು । **ವಿ ಬೋಧಯ**—ಪ್ರಬುದ್ಧರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು (ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸು) (**ಅಶ್ವಿನೌ**—ಪ್ರಬುದ್ಧರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ) । **ಅಸ್ಯ**—(ಸಂಸ್ಕಾರಯುಕ್ತವಾದ) ಈ । **ಸೋಮಸ್ಯ**—ಸೋಮರಸದ । **ಪೀತಯೇ**—ಪಾನಕ್ಕೋಸ್ಕರ । **ಇಹ**—ಇಲ್ಲಿಗೆ । **ಆ ಗಚ್ಛತಾಂ**—ಬನ್ನಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಪ್ರಾತಃಸವನಕ್ಕೆ ಅವಶ್ಯಕರಾದ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು, ಎಲೈ ಅಧ್ವರ್ಯುವೇ, ಪ್ರಬುದ್ಧರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು. (ಎಬ್ಬಿಸು) ಪ್ರಬುದ್ಧರಾಗಿ ಅವರು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು, ಸಂಸ್ಕಾರಮಾಡಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡಲಿ.

English Translation.

Awaken the Aswins for the morning Sacrifice; let them both come hither to drink of this Sôma-juice.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧವು ಅಧ್ವರ್ಯುವೆಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಕನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ—ಪ್ರಾತಃಸವನಗ್ರಹೇಣ ಸಂಯುಕ್ತೌ ॥ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಿನಕ್ರತುಸಂಬಂಧವಾದ ಸೋಮಪಾನಗ್ರಹಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಸಿದ್ಧರಾಗುವಂತೆ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಪ್ರಾಯವೂ ಇದೇ ರೀತಿ ಇರುವುದು. ಆದರೆ ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ-ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಅಶ್ವೌ ರಥೇ ಯೋಜಯಂತೌ— ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಗೆ ಬರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ತಮ್ಮ ಅಶ್ವಗಳನ್ನು ರಥಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸುತ್ತಿರುವ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ರಥವೆಂಬ ಶಬ್ದವಾಗಲಿ, ಅಶ್ವಶಬ್ದವಾಗಲೀ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವಿಬೋಧಯ—ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸು ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಶಯ್ಯಾದಿಗಳಿಂದ ಎದ್ದು ರಥಕ್ಕೆ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟುತ್ತಿರುವವರನ್ನು ಮತ್ತೆ ಎಚ್ಚರಗೊಳಿಸುವುದು ಎಂಬುವುದು ಅಸಂಭವವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸ್ವೀಕಾರಾರ್ಹವಲ್ಲ. ಸಾಯಣರ ಮತ್ತು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ—ಪ್ರಾತಃ ಯುಜ್ಯಾತೇ ಇತಿ ಪ್ರಾತರ್ಯುಜಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಪ್ರಾತಃ=ಪ್ರಾತಸ್ಸವನದಲ್ಲಿ ಯುಂಜಾತೇ-ಗೃಹ್ಯಮಾಣ ಗ್ರಹದೊಂದಿಗೆ ಸೇರುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಆಶಯವಾರ್ಥ. **'ಸತ್ಸೂದ್ವಿಷದ್ರುಹದುಹಯುಜವಿದಭಿದಚ್ಛಿದಜಿನೀರಾಜಾಮುಪಸರ್ಗೇಽಪಿ ಕ್ವಿಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, **'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್—'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಕಾರಾದೇಶ, ಯುಜ್ ನ ಉಕಾರಧಾತು

ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಉಪಪದಸಮಾಸ, **‘ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್’** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ.

ಅಸ್ಯ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಙಸ್, **‘ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ, **‘ಅತೋಗುಣೇ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ **‘ಟಾಙಸಿಙಸಾಮಿನಾತ್ಸ್ಯಾಃ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ **‘ಸ್ಯ’** ಆದೇಶ **‘ಹಲಿ ಲೋಪಃ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದ್‌ಗೆ ಲೋಪ, ಅನ್ವಾದೇಶ ವಿಷಯವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ **‘ಇದಮೋಽನ್ವಾದೇಶೇಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರದಿಂದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ **‘ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ’**, (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತ ಇದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ **‘ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಪ್ರೀತಯೇ—ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಬಂದು ಪ್ರೀತಿ ಶಬ್ದವು ನ್ಯಾಯವಾಗಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಕ್ತಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕು, ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಕ್ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ‖ ೧ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ಯಾ ಸುರಥಾ ರಥೀತಮೋಭಾ ದೇವಾ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ ‖
ಅಶ್ವಿನಾ ತಾ ಹವಾಮಹೇ ‖ ೨ ‖

‖ ಪದಪಾಠಃ ‖

ಯಾ । ಸುಽರಥಾ । ರಥಿಽತಮಾ । ಉಭಾ । ದೇವಾ । ದಿವಿಽಸ್ಪೃಶಾ ‖
ಅಶ್ವಿನಾ । ತಾ । ಹವಾಮಹೇ ‖ ೨ ‖

‖ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ‖

ಯೋಭಾಶ್ವಿನಾ ದೇವಾ ಯಾವುಭಾವಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ಸುರಥಾ ಶೋಭನರಥಯುಕ್ತೌ ರಥೀತಮಾ ರಥಿನಾಂ ಮಧ್ಯೇಽತಿಶಯೇನ ರಥಿನೌ ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ ದ್ಯುಲೋಕನಿವಾಸಿನೌ ತಾ ಹವಾಮಹೇ । ತಾದೃ-

ಶಾವಶ್ವಿನಾವಾಹ್ವಯಾಮಹೇ ॥ ಯೇತ್ಯಾದಿಷ್ವಷ್ಟಸು ಪದೇಷು ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ದ್ವಿವಚನಸ್ಯಾಕಾರಃ । ಸುರಥಾ । ಶೋಭನೋ ರಥೋ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸುರಥೌ । ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಾಪವಾದಂ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ನಞ್ ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸೀತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ರಥೀತಮಾ । ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಮಿಕಾರಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ । ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ । ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶತ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶೌ । ಕ್ವಿಷ್ಣೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ । ತತ್ಪುರುಷೇ ಕೃತಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯಲುಕ್ । ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃದಿತಿ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಯಾ ಉಭಾ ಅಶ್ವಿನಾ ದೇವಾ—ಯಾವ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳಿಬ್ಬರೂ । **ಸುರಥಾ**—ಒಳ್ಳೆಯ ರಥವುಳ್ಳವರೋ । **ರಥೀತಮಾ**—ರಥಿಕರಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮರೋ । **ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ**—ದೇವಲೋಕವಾಸಿಗಳೋ । **ತಾ**—(ಅಂತಹ) ಅವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ । **ಹವಾಮಹೇ**—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಒಳ್ಳೆಯ ರಥವುಳ್ಳವರು, ರಥ ನಡೆಸುವುದರಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಸಮರ್ಥರು ಮತ್ತು ದೇವಲೋಕವಾಸಿಗಳು. ಅಂತಹ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ನಾವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

We invoke the two Aswins who are both divine, the best of charioteers, dwellers in heaven, riding in an excellant car.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸುರಥಾ—ಶೋಭನರಥಯುಕ್ತೌ । ಒಳ್ಳೆಯ ರಥವುಳ್ಳವರು.

ರಥೀತಮಾ—ರಥಿಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ರಥಿಕರೆಂದರೆ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ಯುದ್ಧಮಾಡುವವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು—**ರಥೀತಮಾ-ಸಾರಥಿರತ್ರ ರಥ್ಯುಚ್ಯತೇ । ಅತಿಶಯೇನ ಸಾರಥೀ**-ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ರಥೀ ಎಂದರೆ ಸಾರಥಿ ಎಂದರ್ಥವು, ರಥೀತಮಾ–ಸಾರಥಿಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠರು ಅಥವಾ ರಥವನ್ನು ನಡೆಸುವುದರಲ್ಲಿ ಕುಶಲರು ಎಂದು ಅರ್ಥ ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—**ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶತ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶೌ । ದಿವಿ ಸ್ಪ್ರಷ್ಟಾರೌ ಗಂತಾರಾವಿತ್ಯರ್ಥಃ** ॥ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಸ್ಪರ್ಶಿಸುವವರು ಅಥವಾ ಮುಟ್ಟುವವರು ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವವರು, ಸ್ವರ್ಗನಿವಾಸಿಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಯಾ—ಮೊದಲಾದ ಎಂಟು ಪದಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ '**ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್**–' (ಪಾ. ಸೂ ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ, '**ಶೋಭನೌ ರಥೌ ಯಯೋಸ್ತೌ ಸುರಥೌ**' ಇಲ್ಲಿ '**ಸಮಾಸಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದ '**ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ ಉತ್ತರಪದವು ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ '**ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ರಥಶಬ್ದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ್ದರಿಂದ '**ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಂ**' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ '**ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ ಛಂದಸಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಲ್ಲಿ ಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕದ್ದೂ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳುಳ್ಳದ್ದೂ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೂ ಆದ ಪದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು. '**ರಮು ಕ್ರೀಡಾಯಾಂ**' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ '**ಹನಿಕುಷಿನೀರಮಿ ಕಾಶಿಭ್ಯಃಕ್ಥನ್**' (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರಲು '**ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ**–' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ ರಥ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಇದು '**ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್**' ಎಂಬ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ರಥೀತಮಾ—ರಥಃ ಅನಯೋರಸ್ತೀತಿ ರಥಿನೌ, '**ಅತಇನಿಠನೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇನಿಪ್ರತ್ಯಯ. ಅತಿಶಯೇನ ರಥಿನೌ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವಾದಾಗ '**ಅತಿಶಾಯನೇತಮಬಿಷ್ಠನೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಿಶಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್, ಅಂತರ್ವರ್ತಿ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ರಥಿ ಎಂಬುದು ಪದವು, '**ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಲೋಪ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ '**ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—ದಿವಿ ಸ್ಪೃಶತ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶೌ '**ಕ್ವಿಪ್ ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಸೋಪಪದಗಳಾದರೂ ಸರಿಯೆ, ನಿರುಪಪದಗಳಾದರೂ ಸರಿಯೆ ಎಲ್ಲಾ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, '**ಸತ್ಸೂದ್ವಿಷ**–' ಎಂಬುದು ಇದರ ವಿವರಣವು. ದಿವಿಸ್ಪೃಶ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ '**ಉಪಪದಮತಿಙ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸ, '**ತತ್ಪುರುಷೇಕೃತಿ ಬಹುಲಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೪) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಕೃದಂತವಾದ ಉತ್ತರಪದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಸಂಜ್ಞೆತೋರುವಾಗ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವಿ ಎಂಬಲ್ಲಿಯು ಸಪ್ತಮಿಗೆ ಅಲುಕ್, ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರದೇ ಇದ್ದರೂ ಅಲುಕ್ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯವು. '**ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಗತಿ, ಕಾರಕ ಉಪಪದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಸ್ಪೃಶ್ ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ, ಧಾತು ॥ ೨ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಯಾ ವಾಂ ಕಶಾ ಮಧುಮತ್ಯಶ್ವಿನಾ ಸೂನೃತಾವತೀ ।
ತಯಾ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ ॥ ೩ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯಾ । ವಾಂ । ಕಶಾ । ಮಧುಽಮತೀ । ಅಶ್ವಿನಾ । ಸೂನೃತಾಽವತೀ ॥
ತಯಾ । ಯಜ್ಞಂ । ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ ॥ ೩ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಶ್ವಿನಾ ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ವಾಂ ಯುವಯೋಃ ಸಂಬಂಧಿನೀ ಯಾ ಕಶಾಶ್ವತಾಡಿನೀ ವಿದ್ಯತೇ ತಯಾ ಸಹಾಗತ್ಯ ಯಜ್ಞಮಸ್ಮದೀಯಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ । ಸೋಮರಸೇನ ಸೇಕ್ತುಮಿಚ್ಛತಂ । ಕಶಯಾಶ್ವಾನ್ದೃಢಂ ತಾಡಯಿತ್ವಾ ಸಹಸಾ ಸಮಾಗತ್ಯ ಭವದ್ವಿಷಯಾಂ ಸೋಮರಸಾಹುತಿಂ ನಿಷ್ಪಾದಯಿತುಮುದ್ಯುಕ್ತೌ ಭವತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ । ಕೀದೃಶೀ ಕಶಾ । ಮಧುಮತೀ । ಅರ್ಣಃ ಕ್ಷೋದ ಇತ್ಯಾದಿಷ್ವೇಕಶತಸಂಖ್ಯಾಕೇಷೂದಕನಾಮಸು ಮಧು ಪುರೀಷಮಿತಿ ಪಠಿತಂ । ತಸ್ಮಾದುದಕವತೀತ್ಯುಕ್ತಂ ಭವತಿ । ಅಶ್ವಸ್ಯ ಶೀಘ್ರಗತ್ಯಾ ಯತ್ಸ್ವೇದೋದಕಂ ಸ್ರವತಿ ತೇನೇಯಂ ಕಶಾಕ್ಲಿನ್ನೇತ್ಯರ್ಥಃ । ಸೂನೃತಾವತೀ ಪ್ರಿಯಸತ್ಯವಾಗ್ಯುಕ್ತಾ । ತೀವ್ರೇಣ ಕಶಾತಾಡನೇನ ಯೋ ಧ್ವನಿರ್ನಿಷ್ಪದ್ಯತೇ ತಾಡನವೇಲಾಯಾಮಶ್ವಾರೂಢೇನ ಚ ಯ ಆಕ್ರೋಶಃ ಕ್ರಿಯತೇ ತದುಭಯಂ ಶೀಘ್ರಗಮನಹೇತುತ್ವೇನ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಂ । ಯದ್ವಾ । ಶ್ಲೋಕೋ ಧಾರೇತ್ಯಾದಿಷು ಸಪ್ತಪಂಚಾಶದ್ವಾಙ್ನಾಮಸು ಕಶಾ ಧಿಷಣೇತಿ ಪಠಿತಂ । ಅಶ್ವಿನೀಯೋರ್ವಾಕ್ ಮಧುಮತೀ ಮಾಧುರ್ಯೋಪೇತಾ ಪಾರುಷ್ಯರಹಿತಾ ಸೂನೃತಾವತೀ ಪ್ರಿಯತ್ವಸತ್ಯತ್ವೋಪೇತಾ । ಫಲಪ್ರದಾನವಿಷಯೇತ್ಯರ್ಥಃ । ತಯಾ ವಾಚಾ ಯುಕ್ತೌ ಯಜ್ಞ ಮಿಮಿಕ್ಷತಮಿತಿ ಯೋಜನೀಯಂ ॥ ಕಶಾ । ಕಶ ಗತಿಶಾತನಯೋಃ । ಪಚಾದ್ಯಚ್ । ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಸೂನೃತಾವತೀ । ಊನ ಪರಿಹಾಣೇ । ಸುಷ್ಠೂನಯತ್ಯಪ್ರಿಯಮಿತಿ ಸೂನ್ । ತಥಾವಿಧಮೃತಂ ಸತ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾಂ ವಾಚಿ ಸಾ ಸೂನೃತಾ । ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ಪರಾದಿಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಋಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ । ಸಾ ಯಸ್ಯಾ ಅಸ್ತಿ ಸಾ ಕಶಾ ಸೂನೃತಾವತೀತಿ ಕಶಾಯಾಃ ಸಂಜ್ಞಾ । ಏವಂನಾಮಾ ಯಾ ಕಶೇತ್ಯರ್ಥಃ । ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ । ಪಾ. ೮-೨-೧೧ । ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ವಂ । ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ । ಮಿಹೇಃ ಸನ್ । ಹಲಂತಾಚ್ಚ । ಪಾ. ೧-೨-೧೦ । ಇತಿ ಕಿತ್ತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ ॥ ಢತ್ವಕತ್ವಷತ್ವಾನಿ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ । **ವಾಂ**—ನಿಮ್ಮ । **ಮಧುಮತೀ**—ಅಶ್ವಗಳ ಸ್ವೇದದಿಂದ ತೊಯ್ದಿರುವ **ಸೂನೃತಾವತೀ**—(ಕಶೆಯನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ) ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಧ್ವನಿಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ । **ಯಾ ಕಶಾ**—ಯಾವ ಕಶೆ (ಚಾವಟಿಯು) ಯುಂಟೋ । **ತಯಾ**—ಅದರೊಡನೆ (ಎಂದರೆ ಅದನ್ನು ಕುದುರೆಗಳ ಮೇಲೆ ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಬಂದು) । **ಯಜ್ಞಂ**—ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು **ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ**—ಸೋಮರಸಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲು ಇಚ್ಛಿಸಿ (ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿರಿ) । ಅಥವಾ **ಅಶ್ವಿನಾ**—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ । **ವಾಂ**—ನಿಮ್ಮ । **ಮಧುಮತೀ**—ಮಾಧುರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ ಅಥವಾ ಮೃದುವಾದ । **ಸೂನೃತಾವತೀ**—ಪ್ರಿಯವಾದ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ । **ಯಾ ಕಶಾ**—ಯಾವವಾಕ್ಕುಂಟೋ । **ತಯಾ**—ಅದರಿಂದ (ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಎಂದರೆ ಒಳ್ಳೆಯಮಾತುಗಳನ್ನಾಡುತ್ತಾ) **ಯಜ್ಞಂ**—(ನಮ್ಮ) ಯಜ್ಞವನ್ನು । **ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ**—ಸೋಮರಸಾಹುತಿಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿರಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಶಾಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಓಡಿಸುವಾಗ ಅವುಗಳು ಬೆವರಿನಿಂದ ನೆನೆಯುವಂತೆ, ಮಾಡುತ್ತಾ ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಓಡಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗದಿಂದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಓಡಿಸಿಕೊಂಡು ವೇಗವಾಗಿ ಬಂದು, (ಅಥವಾ ನಿಮ್ಮ ಮೃದುವಾದ ಮತ್ತು ವರಪ್ರದಾನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವಾದ ಮಾತಿನಿಂದ) ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸೋಮರಸಾಹುತಿಯಲ್ಲಿ ಉದ್ಯುಕ್ತರಾಗಿರಿ (ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿರಿ),

English Translation.

Aswanis sprinkle the sacrifice with your whip which is full of sweet juice (honey); lash (your horses) loudly.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು— ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ನಿಮ್ಮ ಚಾವಟಿಯಿಂದ ನಿಮ್ಮ ರಥದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಾಡನಮಾಡುತ್ತಾ, ಘಟ್ಟಿಯಾಗಿ ಉಚ್ಚರಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಚೋದನೆಮಾಡುತ್ತಾ ಈ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞಭೂಮಿಗೆ ಬೇಗನೆ ಬಂದು ಸಿಹಿಯಾದ ಸೋಮರಸಪಾನದಿಂದ ಸಂತೋಷಗೊಂಡು ನಿಮ್ಮ ಪ್ರಿಯವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ನಮಗೂ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕಶಾ—ಪ್ರತೋದಃ । ಕುದುರೆಯನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಚೋದನೆಮಾಡುವ ಚಾವಟಿ, whip or horsewhip.

ಮಧುಮತೀ—ಮಾಧುರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ, ಕೇಳುವುದಕ್ಕೆ ಇಂಪಾದ (ಧ್ವನಿ).

ಸೂನೃತಾವತೀ—ಪ್ರಿಯವಾದ, ಸತ್ಯವಾದ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಮಘಮತೀ, ಸೂನೃತಾವತೀ, ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಕಶಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದಗಳಾಗಿದ್ದರೂ ಇವುಗಳಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾದ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಕಶಾ—'ಕಶ ಗತಿಶಾತನಯೋಃ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ '**ನಂದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಚಾದಿಲಕ್ಷಣವಾದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. '**ವೃಷಾದೀನಾಂ ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೦೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಸೂನೃತಾವತೀ—'ಊನ ಪರಿಹಾಣೇ' ಧಾತು ೧೦ ನೇ ಗಣ. '**ಅಪ್ರಿಯಂ ಸುಷ್ಠು ಊನಯತಿ**' ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕದ್ದು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ಮಾಡಿದರೆ 'ಸೂನ' ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. '**ಸೂನ್-ಋತಂ= ಸತ್ಯಂ ಯಸ್ಯಾಂ ವಾಚಿ ಸಾ, ಸೂನೃತಾ**' ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. ಯಾವ ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಅಪ್ರಿಯವನ್ನು ಚನ್ನಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸತಕ್ಕ ಸತ್ಯವಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ಮಾತು ಸೂನೃತಾ ಪದದಿಂದ ಬೋಧ್ಯವಾಗುವುದು. ಸೂನೃತಾ ಅಸ್ಯಾ ಅಸ್ತೀತಿ ಸೂನೃತಾ, ಕಶಾ, '**ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿಮತುಪ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಸೂನೃತಾ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ '**ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೧) ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ '**ಉಗಿತಶ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೪೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜೀಪ್. ಸೂನೃತಾವತೀ. ಈ ಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವ ಯಾವ ಕಶಾ ಎಂದರೆ ವಾಕ್ ಇದೆಯೋ ಎಂದು ಅರ್ಥ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತಮ್—'ಮಿಹ ಸೇಚನೇ' ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ '**ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ-**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್, '**ಸನ್ಯಙೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ '**ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. ಮಿ ಮಿಹ್+ಸ '**ಹಲಂತಾಚ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೦) ಇ ಉ ಋ ಇವುಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ ಕಿತ್ '**ವಸತಿರ್ದಹ್‌ದಿಹಿದುಹೋ ನಹ್ ಮಿಹ್ ರುಹ್ ಲಿಹ್ ವಹಿಸ್ತಥಾ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦ ಕಾ. ೬) ಎಂದು ಅನಿಟ್‌ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಪಾಠವಿರುವುದರಿಂದ ಸನ್ನಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ ಝಲಾದಿಯಾಗುತ್ತೆ. ಹೀಗೆ ಸ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ '**ಕ್ಙಿತಿಚ**' ಎಂದು ಗುಣ ನಿಷೇಧ ಬರುವ ಕಾರಣ '**ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಿ ಮಿಹ್+ಸ ಈಗ '**ಹೋಢಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲೂ ಝಲ್ ವರ್ಣಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ '**ಷಢೋಃಕಸಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸಕಾರಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಕಾರ ಢಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಕಕಾರ, ಮಿ ಮಿಕ್+ಸ '**ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ, ಮಿ ಮಿಕ್ಷ. ಇದಕ್ಕೆ '**ಸನಾದ್ಯಂತಾಧಾತವಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಥಸ್ ಗೆ ತಮ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಮಿಮಿಕ್ಷತಂ ಎಂದಾಗುವುದು ॥ ೩ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ನಹಿ ವಾಮಸ್ತಿ ದೂರಕೇ ಯತ್ರಾ ರಥೇನ ಗಚ್ಛಥಃ ।
ಅಶ್ವಿನಾ ಸೋಮಿನೋ ಗೃಹಮ್ ॥ ೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ನಹಿ । ವಾಮ್ । ಅಸ್ತಿ । ದೂರಕೇ । ಯತ್ರ । ರಥೇನ । ಗಚ್ಛಥಃ ॥
ಅಶ್ವಿನಾ । ಸೋಮಿನಃ । ಗೃಹಮ್ ॥ ೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಶ್ವಿನಾ ಹೇ ಅಶ್ವಿನೌ ದೇವೌ ಯುವಾಂ ಸೋಮಿನಃ ಸೋಮವತೋ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ಗೃಹಂ ಪ್ರತಿ ರಥೇನ ಗಚ್ಛಥಃ । ಸ ಮಾರ್ಗೋ ವಾಂ ಯುವಯೋರ್ದೂರಕೇ ದೂರದೇಶೇ ನಹ್ಯಸ್ತಿ । ನ ವರ್ತತೇ ಖಲು । ಯದ್ವಾ । ಯತ್ರ ಗೃಹೇ ಗಚ್ಛಥಸ್ತಚ್ಚ ಗೃಹಂ ದೂರೇ ನ ಭವತಿ ॥ ನಹಿ । ಏವಮಾದೀನಾಮಂತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ । ಅಸ್ತಿ । ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ । ಅತ್ರ ಹಿ ಗೃಹಂ ದೂರೇ ಚ ನಾಸ್ತಿ ಯುವಾಂ ಚ ರಥೇನ ಗಚ್ಛಥ ಇತಿ ಸಮುಚ್ಚಯಶ್ಚಾರ್ಥೋ ಗಮ್ಯತೇ । ಚಶಬ್ದೋ ನ ಪ್ರಯುಜ್ಯತ ಇತಿ ಚ ಲೋಪೇ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಙ್ವಿಭಕ್ತಿರಸ್ತೀತಿ । ಯತ್ರ । ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘತ್ವಂ । ಗಚ್ಛಥಃ । ಇಯಂ ಯದ್ಯಪಿ ನ ಪ್ರಥಮಾ ತಥಾಪಿ ಯತ್ರೇತಿ ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅಶ್ವಿನಾ—ಎಲೈ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) **ಸೋಮಿನಃ**—ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ । **ಗೃಹಂ**—ಮನೆಗೆ । **ರಥೇನ**—ರಥದಮೇಲೆ । **ಗಚ್ಛಥಃ**—ಹೋಗುತ್ತೀರಿ । **ಸಃ**—ಆ ಮಾರ್ಗವು **ವಾಂ**—ನಿಮಗೆ । **ದೂರಕೇ**—ದೂರದಲ್ಲಿ । **ನಹಿ ಅಸ್ತಿ**—ಇಲ್ಲವಷ್ಟೆ ।

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ರಥದಮೇಲೆ ಹೋಗಬೇಕಾಗಿರುವ, ಸೋಮರಸವನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಮನೆಯು ದೂರವಾಗಿಲ್ಲ. (ಆದ್ದರಿಂದ ಬೇಗಬರಬೇಕು.)

English Translation.

For to you, Aswins, the house of the Soma-sacrificer whither you go in your chariot is not far off.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ನಿಮ್ಮ ರಥವು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸಬಲ್ಲದು. ಮಧುರಧ್ವನಿಯುಕ್ತವಾದ ಚಾವಟಿಯು ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ರಥದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣಮಾಡುವ ನಿಮಗೆ ಸೋಮಯಜ್ಞಕರ್ತೃವಿನ ಮನೆಯು ದೂರವಾಗಿ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ. ವೇಗವಾಗಿ ಚಲಿಸುವ ರಥದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತು ನೀವು ಯಜಮಾನನ ಮನೆಗೆ ಬೇಗನೆ ಬರುತ್ತೀರಿ. ಆ ಮನೆಯು ದೂರವಾಗಿಲ್ಲ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ನಹಿ—**'ಏವಾದೀನಾಮಂತಃ'** (ಫಿ. ಸೂ. ೮-೨) ಏವಾದಿಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಯದ್ಯಪಿ 'ನಹಿ' ಎಂಬುದು ಏವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅದು ಆಕೃತಿಗಣವಾದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ.

ಅಸ್ತಿ—ಇಲ್ಲಿ 'ಗೃಹಂ ದೂರೇ ಚ ನಾಸ್ತಿ, ಯುವಾಂ ಚ ರಥೇನ ಗಚ್ಛತಃ, ಮನೆಯು ದೂರದಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ನೀವಾದರೋ ರಥದಿಂದ ಪ್ರಯಾಣ ಮಾಡುತ್ತೀರಿ' ಎಂದು ಅರ್ಥವು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಚಕಾರ ಪ್ರಯೋಗವು ಆವಶ್ಯಕ, ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಆ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುತ್ತಿಲ್ಲ, ಏವಂಚ **'ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ'** (ಪಾ ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಚ ವಾ ಹ ಅಹ ಏವ ಇವುಗಳಿಗೆ ಲೋಪವುಂಟಾದ್ದರೆ ಪ್ರಥಮವಾದ ತಿಙಂತ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಅಸ್ತಿ ಎಂಬ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಯತ್ರ—**'ನಿಪಾತಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೬) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನಿಪಾತಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ಯತ್ರ ಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಚಾದಯೋಽಸತ್ವೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫೭) ಲಿಂಗ ಸಂಖ್ಯಾಕಾರಕಾನನ್ವಯಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕವಾದ ಚಾದಿಗಣಪಠಿತಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು, ಎಂದು ನಿಪಾತಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಗಚ್ಛತಃ—ಚಲೋಪವು ಇದ್ದಾಗ್ಯೂ ಇದು ಪ್ರಥಮ ತಿಙಂತವಲ್ಲದುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ **'ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಯತ್ರ ಎಂಬ ಯಚ್ಛಬ್ದ ಘಟಿತಪದಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ **'ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಮನುದಾತ್ತಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತ ಗ್ರಹಣದಿಂದ **'ಅತ್ರ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮೀನಿರ್ದೇಶೇಽಪಿ ನಾನಂತರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ'** ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಚ್ಛತಃ ಎಂಬುದು ಯತ್ರಶಬ್ದಾವ್ಯವಹಿತಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅನುದಾತ್ತ ನಿಷೇಧ ಬರಲು ತಡೆ ಇಲ್ಲ. || ೪ ||

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಮೂತಯೇ ಸವಿತಾರಮುಪ ಹ್ವಯೇ ।
ಸ ಚೇತ್ತಾ ದೇವತಾ ಪದಂ ॥ ೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಹಿರಣ್ಯಽಪಾಣಿಂ । ಊತಯೇ । ಸವಿತಾರಂ । ಉಪ । ಹ್ವಯೇ ।
ಸಃ । ಚೇತ್ತಾ । ದೇವತಾ । ಪದಂ ॥ ೫ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ವ್ಯೂಢಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯೇ ಛಂದೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಮೂತಯ ಇತಿ ಸಾವಿತ್ರ್ಯಶ್ಚತಸ್ರಃ । ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಮೂತಯ ಇತಿ ಚತಸ್ರೋ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ । ಆ. ೮-೧೦ । ಇತಿ ॥

ಊತಯೇಽಸ್ಮದ್ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಂ ಸವಿತಾರಂ ದೇವಮುಪ ಹ್ವಯೇ । ಆಹ್ವಯಾಮಿ । ಸ ಚ ಸವಿತಾ ದೇವ ಏತನ್ಮಂತ್ರಪ್ರತಿಪಾದ್ಯದೇವತಾ ಭೂತ್ವಾ ಪದಂ ಯಜಮಾನೇನ ಪ್ರಾಪ್ಯಂ ಸ್ಥಾನಂ ಚೇತ್ತಾ । ಜ್ಞಾಪಯಿತಾ ಭವತಿ । ಕೀದೃಶಂ ಸವಿತಾರಂ । ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಂ ಯಜಮಾನಾಯ ದಾತುಂ ಹಸ್ತೇ ಸುವರ್ಣಧಾರಿಣಂ । ಯದ್ವಾ । ದೇವಕರ್ತೃಕೇ ಯಾಗೇ ಸವಿತಾ ಸ್ವಯಮೃತ್ವಿಗ್ಭೂತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವೇನಾವಸ್ಥಿತಃ । ತದಾನೀಂ ಕಸ್ಯಾಂಚಿದಿಷ್ಟಾವಧ್ವರ್ಯವಸ್ತಸ್ಮೈ ಸವಿತ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪ್ರಾಶಿತ್ರನಾಮಕಂ ಪುರೋಡಾಶಭಾಗಂ ದತ್ತವಂತಃ । ತಚ್ಚ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಂ ಹಸ್ತೇ ಸವಿತ್ರಾ ಗೃಹೀತಂ ಸತ್ತದೀಯಪಾಣಿಂ ಚಿಚ್ಛೇದ । ತತಃ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಸ್ಯ ದಾತಾರೋಽಧ್ವರ್ಯವಃ ಸುವರ್ಣಮಯಂ ಪಾಣಿಂ ನಿರ್ಮಾಯ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಂತಃ । ಸೋಽಯಮರ್ಥಃ ಕೌಷೀತಕಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾಮ್ನಾತಃ । ಸವಿತ್ರೇ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಂ ಪ್ರತಿಜಹ್ರುಸ್ತತ್ತಸ್ಯ ಪಾಣೀ ಪ್ರಚಿಚ್ಛೇದ ತಸ್ಮೈ ಹಿರಣ್ಮಯೌ ಪ್ರತಿದಧುಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧಿರಣ್ಯಪಾಣಿರಿತಿ ಸ್ತುತ ಇತಿ । ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದಂ ಪಾಣಿಶಬ್ದಂ ಚ ಯಾಸ್ಕ ಏವಂ ನಿರ್ವಕ್ತಿ । ಹಿರಣ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾದ್ಧ್ರಿಯತ ಆಯಮ್ಯಮಾನಮಿತಿ ವಾ ಹ್ರಿಯತೇ ಜನಾಜ್ಜನಮಿತಿ ವಾ ಹಿತರಮಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ಹರ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೇಪ್ಸಾಕರ್ಮಣಃ । ನಿ. ೨-೧೦ । ಇತಿ । ತಥಾ ಪಾಣಿಃ । ಪಣಾಯತೇಃ ಪೂಜಾಕರ್ಮಣಃ । ನಿ. ೨-೨೬ । ಇತಿ ॥ ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದೋ ನಬ್ವಿಷಯತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಃ । ಊತಯೇ । ಉದಾತ್ತ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತಾವೂತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನಂತೋಽಂತೋದಾತ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ ।

ಸವಿತಾರಂ । ತೃಚಕ್ಷಿತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಚೇತ್ತಾ । ಚಿತೀ ಸಂಜ್ಞಾನೇ । ಆಸ್ಮಾದಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾತ್ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ ತೃನ್ । ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತೀಡಭಾವಃ । ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ದೇವತಾ । ದೇವಾತ್ತಲ್ । ಪಾ. ೫-೪-೨೭ । ಇತಿ ಸ್ವಾರ್ಥೇ ತಲ್ । ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಮುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪದಶಬ್ದಃ ಪಚಾದ್ಯಜಂತಃ । ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತಃ ॥ ೪ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಊತಯೇ—(ನಮ್ಮ) ರಕ್ಷಣೆಗೋಸ್ಕರ । **ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಂ**—(ಯಜಮಾನನಿಗೋಸ್ಕರ) ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವ ಅಥವಾ ಹಿರಣ್ಯಮಯವಾದ ಕೈಯುಳ್ಳ । **ಸವಿತಾರಂ**—ಸವಿತೃನಾಮಕ ದೇವತೆಯನ್ನು (ಸೂರ್ಯನನ್ನು) । **ಉಪ ಹ್ವಯೇ**—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ । **ಸಃ**—ಆ ಸವಿತೃವು । **ದೇವತಾ**—(ಮಂತ್ರ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯ) ದೇವತೆಯಾಗಿ । **ಪದಂ**—(ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ) ಸ್ಥಾನವನ್ನು । **ಚೇತ್ತಾ**—ಜ್ಞಾಪಿಸುತ್ತಾನೆ, (ತಿಳಿಸುತ್ತಾನೆ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದಿರುವ ಸವಿತೃದೇವತೆಯು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಲಿ. ನಮ್ಮಿಂದ ಆಹೂತನಾಗಿ ಬಂದು ಯಜಮಾನನಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಿ.

English Translation.

I invoke Savitri, the golden-handed (or with gold in his hand) to protect me; among gods he is the one who appoints the place of the worshipper.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಂ—ಯಜಮಾನಾಯ ದಾತುಂ ಹಸ್ತೇ ಸುವರ್ಣಧಾರಿಣಂ । ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯವನ್ನು (ಚಿನ್ನ) ಹಿಡಿದಿರುವುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ **ಹಿರಣ್ಯಮಯೌ ಪಾಣೀ ಯಸ್ಯ ಸಃ**—ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಕೈಗಳುಳ್ಳವನಾದುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನವಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

> **ದೇವಕರ್ತೃಕೇ ಯಾಗೇ ಸವಿತಾ ಸ್ವಯಮೃತ್ವಿಗ್ಭೂತ್ವಾ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವೇನಾವಸ್ಥಿತಃ । ತದಾನೀಂ ಕಸ್ಯಾಂಚಿದಿಷ್ಟಾವಧ್ವರ್ಯವಸ್ತಸ್ಮೈ ಸವಿತ್ರೇ ಬ್ರಹ್ಮಣೇ ಪ್ರಾಶಿತ್ರನಾಮಕಂ ಪುರೋಡಾಶಭಾಗಂ ದತ್ತವಂತಃ । ತಚ್ಚ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಂ ಹಸ್ತೇ ಸವಿತ್ರಾ ಗೃಹೀತಂ ಸತ್ತದೀಯಪಾಣಿಂ ಚಿಚ್ಛೇದ । ತತಃ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಸ್ಯ ದಾತಾರೋಽಧ್ವರ್ಯವಃ ಸುವರ್ಣಮಯಂ ಪಾಣಿಂ ನಿರ್ಮಾಯ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಂತಃ ॥ ಸವಿತ್ರೇ ಪ್ರಾಶಿತ್ರಂ ಪ್ರತಿಜಹ್ರುಸ್ತತ್ತಸ್ಯ ಪಾಣೀ ಪ್ರಚಿಚ್ಛೇದ ತಸ್ಮೈ ಹಿರಣ್ಮಯೌ ಪ್ರತಿದಧುಸ್ತಸ್ಮಾದ್ಧಿರಣ್ಯಪಾಣಿರಿತಿ ಸ್ತುತ ಇತಿ ॥**

ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಸವಿತೃವು ತಾನೂ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಾಗಿದ್ದನು. ಆದರೆ ಋತ್ವಿಕ್ಕಿನ ಕರ್ತವ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ವಹಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿದ್ದನು. ಆಗ ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳೆಂಬ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕುಳಿತಿರುವ ಈ ಸವಿತೃವೇ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಕೊಡಬೇಕಾದ ಪ್ರಾಶಿತ್ರವೆಂಬ ಪುರೋಡಾಶಭಾಗವನ್ನು ತಿಳಿಯದೆ ಕೊಟ್ಟರು. ಆದರೆ ಕೂಡಲೆ ಆ ಪ್ರಮಾದವು ತಿಳಿದದ್ದರಿಂದ ಸವಿತೃವು ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಭಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮೊದಲೇ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದ ಅವನ ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿದರು. ಸವಿತೃವಿಗೆ ಕೈಯಿಗಳಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗಲು ಅಧ್ವರ್ಯುಗಳು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಹಸ್ತಗಳನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಸವಿತೃವಿಗೆ ಅದನ್ನು ಜೋಡಿಸಿದರು. ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಸವಿತೃವಿನ ಕೈಗಳು ಸುವರ್ಣದಿಂದ ನಿರ್ಮಿತವಾದ್ದರಿಂದ ಸವಿತೃವು ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಯೆಂದು ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದದ ಮತ್ತು ಪಾಣಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಯಾಸ್ಕರು ಈ ರೀತಿ ನಿರ್ವಚಿಸಿದರು—

ಹಿರಣ್ಯಂ ಕಸ್ಮಾದ್ಧ್ರಿಯತ ಆಯಮ್ಯಮಾನಮಿತಿ ವಾ ।
ಹ್ರಿಯತೇ ಜನಾಜ್ಜನಮಿತಿ ವಾ ।
ಹಿತರಮಣಂ ಭವತೀತಿ ವಾ ।
ಹರ್ಯತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾತ್ಪ್ರೇಪ್ಸಾಕರ್ಮಣಃ ॥ (ನಿ. ೨-೧೦).

ಚಿನ್ನಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು ಬರುವುದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಕಾರಣಗಳಿರುವವು. ಶಿಲ್ಪಿ ಮೊದಲಾದವರು ಕಟಕಾದ್ಯಾಭರಣಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಅದರ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವನ್ನು ವಿಸ್ತರಿಸುವರು ಆದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು; ವ್ಯಾಪಾರಾದಿ ವ್ಯವಹಾರಗಳಲ್ಲಿ ಜನರು ಇದನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು; ಇದು ಯಾರಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅವರಿಗೆ ಕಷ್ಟಕಾಲಗಳಲ್ಲಿ ಸಹಾಯವಾಗಿ ಒದಗಿ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು; ಇದು ಮನಸ್ಸಿಗೆ ಸಂತೋಷವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಬಯಸುವುದರಿಂದಲೂ ಸಮಸ್ತಕಾರ್ಯಗಳಿಗೂ ಇದು (ಧನರೂಪದಲ್ಲಿ) ಪ್ರಚೋದಕವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಹಿರಣ್ಯವೆಂದು ಹೆಸರು.

ಪಾಣಿಶಬ್ದದ ನಿರ್ವಚನವು—

ಪಾಣಿಃ ಪಣಾಯತೇಃ ಪೂಜಾ ಕರ್ಮಣಃ ಪ್ರಗೃಹ್ಯ ಪಾಣೀ ದೇವಾನ್ ಪೂಜಯಂತಿ ॥
(ನಿ. ೨-೨೬).

ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪೂಜೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಇವುಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಿ ಮತ್ತು ಅಗಲವಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪೂಜಿಸುವುದರಿಂದ ಪಾಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿ ಎಂದರೆ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿರಣ್ಯವಿರುವವನು ಅಥವಾ ಹಿರಣ್ಯಮಯವಾದ (ಹಿರಣ್ಯದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಿದ) ಕೈಗಳುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಸವಿತಾರಂ— ಸವಿತೃವನ್ನು. ಸವಿತೃಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು—

ಸವಿತಾ ಸರ್ವಸ್ಯ ಪ್ರಸವಿತಾ ॥ (ನಿ. ೧೦-೩೧).
ಆದಿತ್ಯೋಽಪಿ ಸವಿತೋಚ್ಯತೇ ॥ (ನಿ. ೧೦-೩೨).

ಎಂದು ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಜನರಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಸಮಸ್ತ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಸವಿತೃವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದಿತ್ಯನಿಗೂ ಸವಿತೃ (ಸೂರ್ಯ) ವೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು.

ಸ ಚೇತ್ತಾ ದೇವತಾ ಪದಂ—ಸ ಚ ಸವಿತಾ ಯಜಮಾನೇನ ಪ್ರಾಪ್ಯಸ್ಥಾನಂ ಜ್ಞಾಪಯಿತಾ ಭವತಿ—ಈ ಸವಿತೃವು ಯಜಮಾನನು ಪಡೆಯಲರ್ಹವಾದ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವನು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಆದರೂ ಅರ್ಥವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಋಷಿಯ ಆಶಯವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಹಿರಣ್ಯಪಾಣಿಂ—ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದವು ನಿತ್ಯನಪುಂಸಕಲಿಂಗ, **'ನಬ್ವಿಷಯಸ್ಯಾನಿ ಸಂತಸ್ಯ'** (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಅಥವಾ **'ಇನ್ದ್ರೋ ವಜ್ರೀ ಹಿರಣ್ಯಯಃ'** (ಋ. ಸಂ ೧-೭-೨) ರಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವಂತೆ **'ಹರ್ಯತೇಃ ಕನ್ಯನ್ ಹಿರಚ್'** (ಉ. ಸೂ. ೫-೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕನ್ಯನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. **'ಹಿರಣ್ಯಂ ಪಾಣೌ ಯಸ್ಯ ಸಃ'** ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ. **'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಊತಯೇ—**'ಉದಾತ್ತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬ ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು **'ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿ ಕೀರ್ತಯಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿಯೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿರುವುದು.

ಸವಿತಾರಮ್—**'ಷೂ ಪ್ರೇರಣೇ'** ಧಾತು. **'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ, **'ಣ್ವುಲ್‌ತೃಚೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್—ಸೂ+ತೃ—ಇಡಾಗಮ—ಗುಣ—ಅವಾದೇಶ—ಸವಿತೃ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸವಿತಾರಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕ, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಚಿತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರಬರುವುದು.

ಚೇತ್ತಾ—**'ಚಿತೀ ಸಂಜ್ಞಾನೇ'** ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ **'ತೃನ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೩೫) ತಚ್ಛೀಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಗಳು ಕರ್ತೃಗಳಾಗಿದ್ದಾಗ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೃನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, **'ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮ್'** (ಪರಿಭಾ. ೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವಿಧಾಯಕವಾದ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಅನಿತ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಚೇತೃ—ಸು **'ಋದುಶನಸ್ಪುರುದಂಸೋಽನೇಹಸಾಂ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೯೪) ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲದ ಸುಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ,

ಉಶನಸಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಸಹ ಅನಙ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಙ್ ಆದೇಶ. ಚೇತನ್+ಸ್ **'ಅಪ್ತೃನ್ತೃಚ್ ಸ್ವಸೃ ನಪ್ತೃನೇಷ್ಟೃ ತ್ವಷ್ಟೃ ಕ್ಷತ್ತೃ ಹೋತೃ ಪೋತೃಪ್ರಶಾಸ್ತೄಣಾಂ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧) ಸಂಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಬಾದಿಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, **'ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ, **ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪ, ಚೇತ್ತಾ ಎಂದಾಗುವುದು ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್, **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಬರುವುದು.

ದೇವತಾ-'ದೇವಾತ್ತಲ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೨೭) ದೇವಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಲ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ-ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, **'ಲಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ-ಇರುವ ವಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಪದಂ—'ಪದ ಗತೌ' ಧಾತು. **'ನಂದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, **'ಚಿತಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ॥ ೫ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಪಾಂ ನಪಾತಮವಸೇ ಸವಿತಾರಮುಪ ಸ್ತುಹಿ ।
ತಸ್ಯ ವ್ರತಾನ್ಯುಶ್ಮಸಿ ॥ ೬ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಪಾಂ । ನಪಾತಂ । ಅವಸೇ । ಸವಿತಾರಂ । ಉಪ । ಸ್ತುಹಿ ।
ತಸ್ಯ । ವ್ರತಾನಿ । ಉಶ್ಮಸಿ ॥ ೬ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅತ್ರ ಹೋತಾ ಸಾಮುಗಮೃತ್ವಿಜಮನ್ಯಂ ವಾ ಶಸ್ತ್ರಿಣಂ ಬ್ರೂತೇ । ಅವಸೇಽಸ್ಮಾನ್ರಕ್ಷಿತುಂ ಸವಿತಾರಮುಪ ಸ್ತುಹಿ । ತಸ್ಯ ಸವಿತುಃ ಸಂಬಂಧೀನಿ ವ್ರತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ಸೋಮಯಾಗಾದಿರೂಪಾಣ್ಯುಶ್ಮಸಿ । ಕಾಮಯಾಮಹೇ । ಕೀದೃಶಂ ಸವಿತಾರಂ । ಅಪಾಂ ನಪಾತಂ ಜಲಸ್ಯ ನ ಪಾಲಕಂ । ಸಂತಾಪೇನ

ಟಾಗೆ ಜಸ್ ಆದೇಶ **'ಸೌವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ಯಾವ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ನೃಪತ್ನೀಃ—ನೃಣಾಂ ಪತ್ನ್ಯಃ ನೃಪತ್ನೀಃ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನಾನ್ತ. ಇಲ್ಲಿಯೂ **'ವಾಛಂದಸಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ವೈಕಲ್ಪಿಕ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. **'ಪತ್ಯುರ್ನೋಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪತಿ ಶಬ್ದದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ, **'ಋನ್ನೇಭ್ಯೋಙೀಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಙೀಪ್, ಙೀಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, **'ಪಾತೇರ್ಡತಿಃ'** ಎಂಬ ಉಣಾದಿಸೂತ್ರದಿಂದ ಪಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಟಿಲೋಪವೂ ಬಂದು ಪತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಇದೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಏವಂಚ ಪತ್ನೀ ಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ನೃಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಷಷ್ಠೀತತ್ಪುರುಷ ಬಂದನಂತರ **'ಸಮಾಸಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **'ಪರಾದಿಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕ್ಥಶಬ್ದದ ಆದಿಯು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಉದಾತ್ತವೆಂದು ಯದ್ಯಪಿ ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು **'ಪರಾದಿಶ್ಚ ಪರಾಂತಶ್ಚ ಪೂರ್ವಾಂತಶ್ಚಾಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ। ಪೂರ್ವಾದಯಶ್ಚ ದೃಶ್ಯನ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ಯತಃ'** ಎಂದು ಬಹುಲಗ್ರಹಣದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿರುವರು. ಪರಾದಿಗೆ **'ತು ವಿಜಾತಾ ಉರುಕ್ಷಯಾ'** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೯) ಎಂದೂ ಪರಾಂತಕ್ಕೆ **'ನಿಯೇನ ಮುಷ್ಟಿ ಹತ್ಯಯಾ, ಯಸ್ತ್ರಿಚಕ್ರಃ'** (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೨) ಎಂದೂ ಪೂರ್ವಾಂತಕ್ಕೆ **ವಿಶ್ವಾಯುರ್ಧೇಹಿ** ಎಂದೂ [illegible] ವಾರ್ತಿಕಾನುಸಾರ ಉರುಕ್ಷಯಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿಯೂ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ—ನ ಛಿನ್ನಾನಿ **'ನಞ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಞ್ ಸಮಾಸ **'ನಲೋಪೋನಞಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್‌ಗೆ ಲೋಪ, ಅಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ—ಅಚ್ಛಿನ್ನ ಎಂಬುದು ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಕತತ್ಪುರುಷ, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಸಮಾಸಸ್ಯ'** ಎಂಬ ಅಂತೋದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **'ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥತೃತೀಯಾ ಸಪ್ತಮ್ಯುಪಮಾನಾವ್ಯಯ ದ್ವಿತೀಯಾ ಕೃತ್ಯಾಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ, **'ಅಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ ಪತ್ರಾಣಿ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ, ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ'**-ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಇಲ್ಲಿ **'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವ ಪದಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ॥ ೧೧ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಇಹೇಂದ್ರಾಣೀಮುಪ ಹ್ವಯೇ ವರುಣಾನೀಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ ।
ಅಗ್ನಾಯೀಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ॥ ೧೨ ॥

ವರು, **'ಅಗ್ನೇರಾಪಃ'** (ತೈ. ಆ. ೮–೨) ಜಲವು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಉಂಟಾಯಿತು, ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಅಪ್ಪಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ಕಾರಣವೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. **'ಆದಿತ್ಯಾಜ್ಜಾಯತೇ ವೃಷ್ಟಿಃ'** (ಮನು. ೩-೭೬) ಸೂರ್ಯನಿಂದ ಮಳೆಯು ಉಂಟಾಗುವುದು ಎಂಬ ಮನುಸ್ಮೃತಿಯು ಅಪ್ಪಿಗೆ ಆದಿತ್ಯನು ಕಾರಣನೆಂದು ಬೋಧಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಜನ್ಯಜನಕಭಾವ ಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಯಾವ ಅನುಪಪತ್ತಿಯೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೊಂದು ಶಂಕೆ ಬರುವುದು. ನಪಾತ್, ನಪಾತಂ, ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶತೃವು ಉಗಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೭೦) ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಉಗಿತ್ತಿಗೂ, ನಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಚು ಧಾತುವಿಗೂ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರಲಿ ಎನ್ನಬಾರದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **'ನ ಭ್ರಾಣ್ಣಪಾತ್'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಪಾತ್ ಎಂದು ನುಮಾಗಮಾಭಾವವನ್ನು ನಿಪಾತನೆ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಅಥವಾ **'ಪಾ'** ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ **'ಕ್ವಿಪ್ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ವಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪನಿಪಾತನದಿಂದ ಪಾಗೆ ತುಗಾಗಮ, ಪಾತ್, ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಲಾದೇಶಾದಿಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದುದರಿಂದ **'ನಲೋಕಾವ್ಯಯ—'** ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃಕೃತಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠಿಯೇ ಬರಬಹುದಾದ್ದರಿಂದ ಶೇಷಷಷ್ಠ್ಯಾಶ್ರಯಣಪರಿಕ್ಲೇಶವಿಲ್ಲ. **'ಉಭೇವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಈ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಪಾತೇಃ ಕ್ವಿಪಿ ನಿಪಾತನಾತ್ತುಕ್ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಥವಾ, ನಪಾತಯತಿ, ನಪ್ರಾಪಯತೀತಿ ನಪಾತ್ **'ಪತ್ಲೃ ಗತೌ'** ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್, **'ಅತ ಉಪಧಾಯಾಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೨–೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾವೃದ್ಧಿ ಪಾತ್+ಇ– ಇದರ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ **'ಣೇರನಿಟಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಇಡಾದಿಯಾಗಿಲ್ಲದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಿಚ್‌ಗೆ ಲೋಪ. ಅಗ್ನಿ ಆದಿತ್ಯರಿಬ್ಬರೂ ನೀರನ್ನು ಶೋಷಣೆಮಾಡ ತಕ್ಕವರು (ಒಣಗಿಸುವರು) ಎಂಬುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅವರು ನೀರನ್ನು ಹೊಂದಿಸತಕ್ಕವರಲ್ಲ, ಪ್ರತ್ಯುತ ಶೋಷಣೆ ಮಾಡುವವರೇ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕಾದ್ದಿಲ್ಲ. ಕರ್ಮಣಿಷಷ್ಠಿಯೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು. ಪ್ರಥಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, 'ಪಾ' ಧಾತು ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಶತೃವು ಅದುಪದೇಶಾತ್ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಸ್ಥಾನಿಕ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಅನುದಾತ್ತ **'ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ 'ಪಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಕೊನೆಯ ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲೂ 'ಪಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದು. ಸಮಾಸಾನಂತರ **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅವಸೇ—'ಅವ ರಕ್ಷಣೇ' ಧಾತು **'ತುಮರ್ಥೇಸೇಸೇನಸೇಅಸೇನ್—**(ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ, ಅಂದರೆ **'ಅವ್ಯಯಕೃತೋ ಭಾವೇ'** ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನದಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಸೇನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಉಶ್ಮಸಿ—'ವಶ ಕಾಂತೌ' ಧಾತು–ಲಟ್–ಉತ್ತಮ ಬಹುವಚನ ಮಸ್, **'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೪–೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಗೆ ಲುಕ್, **'ಇದಂತೋಮಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಇಕಾರಾಗಮ, **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧–೨–೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಸ್ ಙಿತ್ **'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಉಕಾರ ಪೂರ್ವರೂಪ. ॥ ೬ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವಿಭಕ್ತಾರಂ ಹವಾಮಹೇ ವಸೋಶ್ಚಿತ್ರಸ್ಯ ರಾಧಸಃ ।
ಸವಿತಾರಂ ನೃಚಕ್ಷಸಂ ॥ ೭ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವಿಽಭಕ್ತಾರಂ । ಹವಾಮಹೇ । ವಸೋಃ । ಚಿತ್ರಸ್ಯ । ರಾಧಸಃ ॥
ಸವಿತಾರಂ । ನೃಽಚಕ್ಷಸಂ ॥ ೭ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ವಸೋರ್ನಿವಾಸಹೇತೋಶ್ಚಿತ್ರಸ್ಯ ಸುವರ್ಣರಜತಾದಿರೂಪೇಣ ಬಹುವಿಧಸ್ಯ ರಾಧಸೋ ಧನಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತಾರಂ ಅಸ್ಯ ಯಜಮಾನಸ್ಯೈತಾವದ್ಧನದಾನಮುಚಿತಮಿತಿ ವಿಭಾಗಕಾರಿಣಂ ನೃಚಕ್ಷಸಂ ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪ್ರಕಾಶಕಾರಿಣಂ ಸವಿತಾರಂ ಹವಾಮಹೇ । ಕೌಷೀತಕಿನ ಏತಸ್ಯಾ ಋಚೋ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನರೂಪೇ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸವಿತುರ್ವಿಭಾಗಹೇತುತ್ವಮೇವ ಸಮಾಮನಂತಿ । ಯದೇತದ್ವಸೋಶ್ಚಿತ್ರಂ ರಾಧಸ್ತದೇಷ ಸವಿತಾ ವಿಭಕ್ತಾಭ್ಯಃ ಪ್ರಜಾಭ್ಯೋ ವಿಭಜತೀತಿ ॥ ವಿಭಕ್ತಾರಂ । ತೃಚಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಹವಾಮಹೇ । ಹ್ವಯತೇರ್ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ । ವಸೋಃ । ವಸ ನಿವಾಸೇ । ಶೃಸ್ವೃಸ್ನಿಹೀತ್ಯಾದಿನಾ ಉಃ । ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರ್ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ರಾಧಸಃ । ಅಸುನಂತೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ನೃಚಕ್ಷಸಂ । ನೄಂಶ್ಚಷ್ಟ ಇತಿ ನೃಚಕ್ಷಾಃ । ತಂ ನೃಚಕ್ಷಸಂ । ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಚ । ಉ. ೪–೨೩೨ । ಇತ್ಯಸುನ್ । ಶಿತ್ತ್ವಾದನಾರ್ಧಧಾತುಕತ್ವೇನ ಖ್ಯಾಞಾದೇಶಾಭಾವಃ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವಸೋಃ—ಗೃಹಸಂಬಂಧವಾದ | **ಚಿತ್ರಸ್ಯ**—ನಾನಾವಿಧವಾದ | **ರಾಧಸಃ**—ಧನದ | **ವಿಭಕ್ತಾರಂ**—ವಿಭಾಗಕರ್ತೃವಾದ | **ನೃಚಕ್ಷಸಂ**—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವ (ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವ) | **ಸವಿತಾರಂ**—ಸವಿತೃವನ್ನು | **ಹವಾಮಹೇ**—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಗೃಹಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ (ಗೃಹಾದಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ) ಸುವರ್ಣರಜತಾದಿಧನವನ್ನು ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರ ಹಂಚಿಕೊಡುವವನೂ, ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಆದ ಸವಿತೃವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

We invoke Savitri, the distributor of various kinds of wealth including the housé and the enlighter of men.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಸವಿತೃದೇವತೆಯು ನಾನಾ ವಿಧವಾದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು, ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಗೃಹಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನು ಮತ್ತು ಜನರಿಗೆ ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಜ್ಞಾನಪ್ರದನಾಗಿಯೂ ಇರುವನು. ಇಂತಹ ಸವಿತೃವನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇವೆ.

ವಿಭಕ್ತಾರಂ—ವಿಭಾಗಕಾರಿಣಂ | ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಹಂಚಿಕೊಡುವ ಅಥವಾ ಅವರವರ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಾದಿ ಕರ್ಮಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ವಸೋಶ್ಚಿತ್ರಸ್ಯ ರಾಧಸಃ—ವಾಸಸ್ಥಾನವಾದ ಗೃಹಾದಿಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ನಾನಾವಿಧ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳ.

ನೃಕ್ಷಸಂ—ನ್ಯಂಶ್ಚಷ್ಟೆ ಇತಿ ನೃಚಕ್ಷಾಃ | ತಂ ನೃಚಕ್ಷಸಂ | ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪ್ರಕಾಶಕಾರಿಣಂ || ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಕೊಡುವ, ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಗಾಯತ್ರೀಮಂತ್ರವು **ಧಿಯೋ ಯೋ ನಃ ಪ್ರಚೋದಯಾತ್** ಸವಿತೃವು ನಮ್ಮ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವನು ಎಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವಿಭಕ್ತಾರಮ್—ವಿಪೂರ್ವಕ ಭಜ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಚಿತ್ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ವಿಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದನಂತರ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಹವಾಮಹೇ–**'ಹ್ವೇಞ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ'** ಧಾತು. **'ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮ್'** ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗಲು, **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ,

'ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ-ಲಟ್-ಮಹಿಙ್, **'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ **ಟಿಗೆ** ಏತ್ವ-ಶಪ್-ಗುಣ ಅವಾದೇಶ, **'ಅತೋ ದೀರ್ಘೋ ಯಞಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ.

ವಸೋಃ— 'ವಸ ನಿವಾಸೇ' ಧಾತು. **'ಶೃಸ್ವೃಸ್ನಿಹಿತ್ರಪ್ಯಸಿ ವಸಿ ಹನಿಕ್ಲಿದಿ ಬನ್ಧಿಮನಿಭ್ಯಶ್ಚ'** (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ **'ಧಾನ್ಯೇ ನಿತ್'** ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ ಪದವು ಈ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾಗುವಕಾರಣ ನಿತ್ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ರಾಧಸಃ—'ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ' **'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್'** (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ 'ರಾಧಸಃ' ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ನೃಚಕ್ಷಸಂ— ನೄನ್ ಚಷ್ಟೇ ಇತಿ. (ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು ಮಾಡುವವನು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ನೃಚಕ್ಷಾಃ-ಎಂದಾಗುವುದು. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನೃಚಕ್ಷಸಮ್ ಎಂದಾಗುವುದು. **'ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಚ'** (ಉ ಸೂ. ೪-೬-೭೨) ಚಕ್ಷಿಙ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಬಹುಲವಾಗಿ ಶಿತ್ತಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **'ತಿಙ್‌ಶಿತ್ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮ್'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಸಂಜ್ಞೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಚಕ್ಷಿಙಃಖ್ಯಾಞ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೫೪) ಆರ್ಧಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಚಕ್ಷಿಙ್ ಧಾತುವಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಖ್ಯಾಞ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಚಕ್ಷಿಸ್ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ **'ಮಿಥುನೇಽಸಿಃ ಪೂರ್ವವಚ್ಚ ಸರ್ವಮ್'** (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಜ್ಞಾನೇನ್ದ್ರಸರಸ್ವತೀಪ್ರಭೃತಿಗಳು ಇದೇರೀತಿಯಾಗಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡಿರುವರು; ಆದರೂ ವೇದಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ವರಸಿದ್ಧ್ಯನುಗುಣವಾಗಿ ಮಂಡೂಕಾನುವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅಸುನ್ ಎಂಬುದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿರುವರು. ॥ ೭ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಸಖಾಯ ಆ ನಿ ಷೀದತ ಸವಿತಾ ಸ್ತೋಮ್ಯೋ ನು ನಃ ।
ದಾತಾ ರಾಧಾಂಸಿ ಶುಂಭತಿ ॥ ೮ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸಖಾಯಃ । ಆ । ನಿ । ಸೀದತ । ಸವಿತಾ । ಸ್ತೋಮ್ಯಃ । ನು । ನಃ ॥
ದಾತಾ । ರಾಧಾಂಸಿ । ಶುಮ್ಭತಿ ॥ ೮ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಸಖಿಭೂತಾ ಹೇ ಋತ್ವಿಜ ಆ ನಿ ಷೀದತ । ಸರ್ವತ್ರೋಪವಿಶತ । ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಯಂ ಸವಿತಾ ನು ಕ್ಷಿಪ್ರಂ ಸ್ತೋಮ್ಯಃ ಸ್ತುತಿಯೋಗ್ಯೋ ರಾಧಾಂಸಿ ಧನಾನಿ ದಾತಾ ಪ್ರದಾತುಮುದ್ಯುಕ್ತಃ । ಏಷ ಸವಿತಾ ಶುಂಭತಿ । ಶೋಭತೇ ॥ ಸಮಾನಾಃ ಸಂತಃ ಖ್ಯಾಂತಿ ಪ್ರಕಾಶಂತ ಇತಿ ಸಖಾಯಃ । ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನೇ । ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಾಶ್ಚೋದಾತ್ತಃ । ಉ. ೪-೧೩೬ । ಇತೀಣ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ತತ್ಸನ್ನಿಯೋಗೇನ ಡಿತ್ವಂ ಯಲೋಪಶ್ಚ । ಡಿತ್ತ್ವಾದಾಕಾರಲೋಪಃ । ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸೀತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೬-೩-೮೪ । ಸಮಾನ ಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಾದೇಶಃ । ಇಣ್ಸಂನಿಯೋಗೇನೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಜಸಿ ಸಖ್ಯುರಸಂಬುದ್ಧೌ । ಪಾ. ೭-೧-೯೨ । ಇತಿ ಣಿತ್ತ್ವಾದ್ವೃದ್ಧಿರಾಯಾದೇಶಶ್ಚ । ನಿ ಷೀದತ । ಸದೇರಪ್ರತೇಃ । ಪಾ. ೮-೩-೬೬ । ಇತಿ ಷತ್ವಂ । ಸ್ತೋಮೇಷು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವೇನ ಭವಃ ಸ್ತೋಮ್ಯಃ । ಭವೇ ಛಂದಸೀತಿ ಯತ್ । ಯತೋಽನಾವ ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ದಾತಾ ದಾನಶೀಲಃ । ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯೇ ತೃನ್ । ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ರಾಧಾಂಸಿ । ಗತಂ । ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತೀತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾಯಾಃ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಸಖಾಯಃ—ಸ್ನೇಹಿತರೇ, (ಸ್ನೇಹಿತರಾದ ಋತ್ವಿಜರೇ) । **ಆ ನಿ ಷೀದತ**—ಸುತ್ತಲೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ । **ಸವಿತಾ**—(ಈ) ಸವಿತೃವು । **ನಃ**—ನಮಗೆ । **ನು**—ಕೂಡಲೇ । **ಸ್ತೋಮ್ಯಃ**—ಸ್ತುತಿಗೆ ಪಾತ್ರನು । **ರಾಧಾಂಸಿ**—ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು । **ದಾತಾ**—ಕೊಡುವವನಾಗಿ । **ಶುಂಭತಿ**—ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಜರೇ, ಈ ಸವಿತೃವು ನಮ್ಮೆಲ್ಲರಿಗೂ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಲು ಉದ್ಯುಕ್ತನಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಿದ್ದಾನೆ. ನಾವು ಈಗಲೇ ಈತನನ್ನು ಸ್ತುತಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಮಿತ್ರರೇ, ಎಲ್ಲರೂ ಸುತ್ತಲೂ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಿ.

English Translation.

Friends, come and sit down ; Savitri is now to be praised by us, for he is the bestower of riches and shining brightly.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸಖಾಯಃ—ಸಖಿಭೂತಾ ಋತ್ವಿಜಃ । ಯಜಮಾನನು ಇಲ್ಲಿ ಋತ್ವಿಜರನ್ನು ತನ್ನ ಸ್ನೇಹಿತರೆಂದು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಿರುವನು. ‘**ಋತ್ವಿಜೋ ವಾ ಅಸ್ಯ ಸಖಾಯಃ**–’ ಋತ್ವಿಗ್ಜನರು ಯಜಮಾನನ ಸ್ನೇಹಿತರು ಎಂದು ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೧) ಹೇಳಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಸಖಾಯಃ—ಸಮಾನಾಃ ಸನ್ತಃ ಖ್ಯಾನ್ತಿ ಪ್ರಕಾಶನ್ತೇ ಇತಿ ಸಖಾಯಃ—ಅಂದರೆ ಸಮಾನವಾದ ದರ್ಜೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವರು ಎಂದರ್ಥ. ಖ್ಯಾ ಪ್ರಕಥನೇ ಧಾತು–‘ **ಸಮಾನೇ ಖ್ಯಶ್ಚೋದಾತ್ತಃ** ’ (ಉ. ಸೂ. ೪–೫೭೬) ಸಮಾನಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವ ಖ್ಯಾಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಣ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಅದು ಡಿತ್ತಾಗುವುದು, ಯಕಾರಕ್ಕೆಲೋಪಬರುವುದು, ಉಪಪದವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಣ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಖ್ಯಾ+ಇ–ಪ್ರತ್ಯಯವು ಡಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಟಿಆದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಯಲೋಪ ಬರುವುದು, ‘ **ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯಮೂರ್ಧಪ್ರಭೃತ್ಯುದರ್ಕೇಷು** ’–(ಪಾ. ಸೂ. ೬–೩–೮೪) ಮೂರ್ಧನ್, ಪ್ರಭೃತಿ, ಉದರ್ಕ ಈ ಶಬ್ದಗಳು ಪರವಾಗಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದು ಉತ್ತರಪದಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಸಖಿ ಎಂದಾಗುವುದು. ಸ್ವರಮಂಜರೀಕಾರರೇ ಮೊದಲಾದವರು ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಹೀಗೆ ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡಿ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಸಖಿಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಹೋಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಈಗ ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವ ‘ **ಸಮಾನೇಖ್ಯಸ್ಸಚೋದಾತ್ತಃ** ’ ಎಂದು ಪಾಠವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಇದೇ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಮಾಡುವುದು ಯುಕ್ತವು. (ಉ. ಸೂ. ೧–೪–೪) ರಲ್ಲಿ ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನೋಡಿ. ಸಖಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ‘ **ಸಖ್ಯುರಸಂಬುದ್ಧೌ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೯೨) ಸಖಿಶಬ್ದ ರೂಪವಾದ ಅಂಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನವಾದ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನವು ಣಿದ್ವತ್ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ‘ **ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ** ’ (ಪಾ. ಸೂ, ೭–೨–೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ‘ **ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಯ್ ಆದೇಶ. ಸ್+ಗೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಸಖಾಯಃ ಎಂದಾಗುವುದು.

ನಿಷೀದತ—‘ ಷದ್ಲೃ ವಿಶರಣಾದೌ ’ ಧಾತು ‘ **ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಲೋಟ್. ಮಧ್ಯಮ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘ **ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಙ್ವದ್ಭಾವ, ‘ **ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಆದೇಶ–ಶಪ್ ‘ **ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾ**–’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೩–೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೀದಾದೇಶ ಸೀದತ ಎಂದಾಯಿತು, ನಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವಾಗ ‘ **ಸದಿರಪ್ರತೇಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೬೬) ಪ್ರತಿ ಎಂಬುದನ್ನುಳಿದ ಉಪಸರ್ಗ ವೃತ್ತಿಯಾದ ಇಣ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸದ್ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರ, ನಿಷೀದತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಸ್ತೋಮ್ಯಃ—ಸ್ತೋಮೇಷು ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯತ್ವೇನ ಭವಃ, ಎಂದು ಭವಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ‘ **ಭವೇ ಛಂದಸಿ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪–೪೭–೧೧೦) ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಸಮರ್ಥದಮುಂದೆ ಭವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ‘ **ಯತೋಽನಾವಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೨೧೩) ನೌಶಬ್ದ ಭಿನ್ನವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ವಿಹಿತವಾದ ಯಾವ ಯತ್ ಇದೆಯೋ ತದಂತವಾದ ಶಬ್ದವು ದ್ವ್ಯಚ್ಕ (ಎರಡು ಅಚ್ಚುಗಳುಳ್ಳದ್ದು) ವಾಗಿದ್ದರೆ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ದಾತಾ—ದಾನಶೀಲ, ಎಂದರ್ಥ. '**ತೃನ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯದಲ್ಲಿ ಡುದಾಞ್‌ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೃನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್‌ಸ್ವರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ರಾಧಾಂಸಿ—ಏಳನೇ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತ. ರಾಧಸ್ ಎಂಬುದು ತೃನ್ ಎಂಬ ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ '**ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೫) ಕೃತ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕೃತಿಯಾದ ಕ್ರಿಯೆಯ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಾನ್ಯತರವಾಚಕದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಕರ್ಮಣಿಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ತೃನ್‌ಗೆ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ '**ನ ಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಲರ್ಥತೃನಾಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿಷಷ್ಠಿಯು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. '**ಕರ್ಮಣಿದ್ವಿತೀಯಾ**' (ಪಾ ಸೂ. ೨-೩-೨) ತಿಙಾದ್ಯನಭಿಹಿತಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಬರುವುದು. ॥ ೮ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಗ್ನೇ ಪತ್ನೀರಿಹಾ ವಹ ದೇವಾನಾಮುಶತೀರುಪ ।
ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ॥ ೯ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಗ್ನೇ । ಪತ್ನೀಃ । ಇಹ । ಆ । ವಹ । ದೇವಾನಾಂ । ಉಶತೀಃ । ಉಪ ॥
ತ್ವಷ್ಟಾರಂ । ಸೋಮಽಪೀತಯೇ ॥ ೯ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮೇ ಪ್ರಾತಃಸವನೇಽಗ್ನೇ ಪತ್ನೀರಿಹಾ ವಹೇತಿ ನೇಷ್ಟುಃ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ । ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಅಗ್ನೇ ಪತ್ನೀರಿಹಾ ವಹೋಕ್ಷಾನ್ನಾಯ ವಶಾನ್ನಾಯ । ಆ. ೫_೫ । ಇತಿ ॥

ಹೇ ಅಗ್ನೇಃ ಉಶತೀಃ ಕಾಮಯಮಾನಾ ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರಿಂದ್ರಾಣ್ಯಾದ್ಯಾ ಇಹ ದೇವಯಜನದೇಶ ಆ ವಹ । ತಥಾ ತ್ವಷ್ಟಾರಂ ದೇವಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಮುಪ ಸಮೀಪ ಆ ವಹ ॥ ಪತ್ನೀಃ । ಪತ್ಯಂತಃ ಪತಿಶಬ್ದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಪತ್ಯುರ್ನೋ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ ।

ಪಾ. ೪–೧–೩೩ | ಇತಿ ಜೀಪ್ | ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ನಕಾರಶ್ಚ ಜೀಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ | ಉಶತೀಃ | ವಶ ಕಾಂತೌ | ಲಟಃ ಶತೃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಶತುರ್ಙಿತ್ತ್ವಾ-ದ್ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾದಿನಾ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ | ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಜೀಪ್ | ಶತುರನುಮ ಇತಿ ಜೀಬುದಾತ್ತಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | **ಉಶತೀಃ**—ಪ್ರೇಮಯುಕ್ತರಾದ ! **ದೇವಾನಾಂ**—ದೇವತೆಗಳ | **ಪತ್ನೀಃ**—ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು | **ಇಹ**—ಇಲ್ಲಿಗೆ | **ಆ ವಹ**—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ | **ತ್ವಷ್ಟಾರಂ**—ತ್ವಷ್ಟೃವನ್ನೂ | **ಸೋಮಪೀತಯೇ**—ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ | **ಉಪ**—ಸಮೀಪಕ್ಕೆ (ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ).

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ದೇವತೆಗಳ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರರಾದ ಪತ್ನಿಯರನ್ನೂ, ತ್ವಷ್ಟೃವನ್ನೂ, ಸೋಮಪಾನಮಾಡಲು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

English Translation.

Agni, bring hither, the anxious wives of the gods and the god Twashtri to drink our Soma

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಅಗ್ನಿಷ್ಟೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂಬ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದ ಸೋಮಾಭಿಷವಕರ್ಮದಲ್ಲಿ **ಅಗ್ನೇ ಪತ್ನೀ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ನೇಷ್ಟೃವೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಯಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ೫–೫) **ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಅಗ್ನೇ ಪತ್ನೀರಿಹಾ ವಹ** (ಋ. ಸಂ. ೧–೨೨–೯) **ಉಕ್ಷಾನ್ನಾಯ ವಶಾನ್ನಾಯ** (ಋ. ಸಂ. ೮–೪೩–೧೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ದೇವತೆಗಳ ಪತ್ನಿಯರನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಯಾವ ದೇವಪತ್ನಿಯರ ಹೆಸರೂ ಸೂಚಿತವಾಗಿಲ್ಲ. ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ದೇವಪತ್ನಿಯರೆಂದು ಮಾತ್ರ ಹೇಳಿರುವುದು.

ಉಶತೀಃ—ವಶ ಕಾಂತೌ | ಕಾಮಯಮಾನಾಃ || ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪ್ರಿಯರಾದ, ತೇಜಸ್ವಿಗಳಾದ, loving, anxious &c.

ತ್ವಷ್ಟಾರಂ—ತ್ವಷ್ಟೃವನ್ನು; ದೇವಪತ್ನಿಯರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ತ್ವಷ್ಟೃವನ್ನು ಋಷಿಯು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಿರುವನೆಂಬುದು ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪತ್ನೀಃ—' ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ' ಧಾತು, ' **ಪಾತೇರ್ಡತಿಃ** ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಡಿತ್ಕರಣಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ' **ಟೇಃ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಪತಿಶಬ್ದ. ' **ಪತ್ಯುರ್ನೋ ಯಜ್ಞಸಂಯೋಗೇ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩೩) ಯಜ್ಞಫಲಭೋಕ್ತೃತ್ವರೂಪವಾದ ಯಜ್ಞ ಸಂಬಂಧತೋರುವಾಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಪತಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಙೀಪ್ ಬರುವುದು. ಪತಿಶಬ್ದದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ನಕಾರದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಪ್ ನಕಾರಾದೇಶಗಳು ಬಂದರೆ ಪತ್ನೀ ಎಂದಾಗುವುದು, ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ನಕಾರಾದೇಶ ಮಾತ್ರ ವಿಧಾಯಕತ್ವವನ್ನು. ವರ್ಣನವೆ ' **ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಪ್** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಾಂತಲಕ್ಷಣವಾದ ಙೀಪ್ ಬರುವುದು. ಙೀಪ್ ಪಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ ' **ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಉಶತೀಃ—ವಶ ಕಾನ್ತೌ, ಧಾತು ಲಟ್ ' **ಲಟಶ್ಶತೃಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾ ಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತೃ ಆದೇಶ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಅದಕ್ಕೆ ' **ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ' **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್** ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತೃವು ಙಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ' **ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾವಯಿವ್ಯಧಿವಷ್ಟಿ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಪೂರ್ವರೂಪ ಉಶತ್ ' **ಉಗಿತಶ್ಚ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಙೀಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಪ್ ' **ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದ ಯಾವ ಶತೃ ಇದೆಯೋ ಅದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕಗಳೂ ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಪ್ ಉದಾತ್ತ ॥ ೯ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಆ ಗ್ನಾ ಅಗ್ನ ಇಹಾವಸೇ ಹೋತ್ರಾಂ ಯವಿಷ್ಠ ಭಾರತೀಂ ।
ವರೂತ್ರೀಂ ಧಿಷಣಾಂ ವಹ ॥ ೧೦ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಆ । ಗ್ನಾಃ । ಅಗ್ನೇ । ಇಹ । ಅವಸೇ । ಹೋತ್ರಾಂ । ಯವಿಷ್ಠ । ಭಾರತೀಂ ॥
ವರೂತ್ರೀಂ । ಧಿಷಣಾಂ । ವಹ ॥ ೧೦ ॥

ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಯಾಸ್ಕರು ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ತನೂನಪಾತ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದವೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವುಳ್ಳ ಶಬ್ದಗಳೆಂದು ಹೇಳಿ ತನೂನಪಾತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆಜ್ಯ (ಕರಗಿಸಿದ ತುಪ್ಪ) ವೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯೆಂದೂ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೧೮ ಮತ್ತು ೮-೫) ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು.

ವ್ರತಾನಿ—ಸೋಮಯಾಗಾದಿರೂಪಾಣಿ ಕರ್ಮಾಣಿ । ವ್ರತವೆಂದರೆ ನಿಯಮದಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಡುವ ಕರ್ಮವು. ಇಲ್ಲಿ ಸೋಮಯಾಗಾದಿ ಕರ್ಮಗಳೆಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಉಶ್ಮಸಿ—ಕಾಮಯಾಮಹೇ । ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ. ಸವಿತೃವನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಸೋಮಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಪಾಂ-**‘ ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಆಮ್ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ.

ನಪಾತಮ್— ‘ ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ ’ ಧಾತು ಲಟ್, **‘ಲಟಶ್ಶತೃಶಾನಚೌ—’** ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಶತೃ ಆದೇಶ. ಪಾ+ಅತ್, ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪರರೂಪ, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ-ಪಾತ್,-ನ+ಪಾತ್-ನಪಾತ್, ಎಂದು **‘ ನಞ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೬) ನಞ್ಞು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ತತ್ಪುರುಷ ವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಞ್ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. **‘ನಲೋಪೋ ನಞಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ ೬-೩-೭೩) ಉತ್ತರ ಪದ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಞ್‌ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ನಞ್‌ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ, **‘ನಭ್ರಾಣ್ನಪಾನ್ನವೇದಾನಾಸತ್ಯಾ ನಮುಚಿ ನಕುಲ ನಖ ನಪುಂಸಕ ನಕ್ಷತ್ರ ನಾಕೇಷು ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೫) ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ನಞ್ ಸಮಾಸಗಳ ನಕಾರವು ಪ್ರಕೃತಿಯಿಂದ ಇರುವುದು ಅಂದರೆ ಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಅಂಶವನ್ನು ವೃತ್ತಿಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಅಂಶವು ಯುಕ್ತವೂ ಆಗಿದೆ. ಅಪಾನ್ನಪಾತ್ ಎಂದರೆ ಅಗ್ನಿ ಎಂದರ್ಥ. ಅಪಾ = ನೀರನ್ನು, ನಪಾತ್=ಕಾಪಾಡತಕ್ಕವನಲ್ಲ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹಾರ್ಥ. ಅಗ್ನಿಯು, ನೀರನ್ನು ಶೋಷಣೆಮಾಡುವುದೆ ವಿನಾ, ರಕ್ಷಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬುದು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪೋಷಿಸುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆದರೆ ಅಪಾಂನ ಪಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ, **‘ ಕರ್ತೃಕರ್ಮಣೋಃ ಕೃತಿ ’**(ಪಾ. ಸೂ ೨-೩-೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಿ ಷಷ್ಠಿಯನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಅದಕ್ಕೆ ಲಾದೇಶವಾದ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವಾಗ **‘ ನಲೋಕಾವ್ಯಯನಿಷ್ಠಾಖಲರ್ಥತೃನಾಮ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ನಿಷೇಧವಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪಾಂನಪಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಷಷ್ಠಿಯು ಹೇಗೆ ಉಪಪನ್ನವಾಗುವುದು ಎಂದರೆ, ಹೀಗಾದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಷಷ್ಠಿಯನ್ನು ಒಪ್ಪುವುದೇ ಇಲ್ಲ. **‘ಷಷ್ಠೀ ಶೇಷೇ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶೇಷಷಷ್ಠಿಯನ್ನೇ ಒಪ್ಪುವೆವು, ಕರ್ಮಕಾರಕವಾದ ಅಪ್ಪನ್ನು ಸಂಬಂಧಿತ್ವೇನ ವಿವಕ್ಷೆ ಮಾಡುವೆವು. ಅಗ್ನಿ ಆದಿತ್ಯರಿಬ್ಬರೂ ನೀರಿಗೆ ಕಾರಣಭೂತರಾದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ ಸಂಬಂಧವುಳ್ಳ

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಅವಸೇಽಸ್ಮಾನವಿತುಂ ಗ್ನಾ ದೇವಪತ್ನೀರಿಹಾ ವಹ । ತಥಾ ಹೇ ಯವಿಷ್ಠ ಯುವತಮಾಗ್ನೇ ಹೋತ್ರಾಂ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕಾಗ್ನಿಪತ್ನೀಂ ಭಾರತೀಂ ಭರತನಾಮಕಸ್ಯಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ಪತ್ನೀಂ ವರೂತ್ರೀಂ ವರಣೀಯಾಂ ಧಿಷಣಾಂ ವಾಗ್ದೇವೀಂ ಚಾ ವಹ । ವಾಗ್ವೈ ಧಿಷಣೇತಿ ವಾಜಸನೇಯಕಂ । ಭರತ ಆದಿತ್ಯಃ । ನಿ. ೮-೧೩ । ಇತಿ ಯಾಸ್ಕೇನೋಕ್ತತ್ವಾತ್ತಸ್ಯ ಪತ್ನೀ ಭಾರತೀತ್ಯುಚ್ಯತೇ ॥ ಗಮ್ಯಂತ ಇತಿ ಗ್ನಾಃ । ಗಮ್ಲೃ ಸೃಪ್ಲೃ ಗತೌ । ಔಣಾದಿಕೋ ಡ್ನಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಡಿತ್ವಾಟ್ಟಿಲೋಪಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ಹೋತ್ರಾಂ । ಹುಯಾಮಾಶ್ರುಭಸಿಭ್ಯಸ್ತ್ರನ್ । ಉ. ೪-೧೬೭ । ಇತಿ ತ್ರನಂತೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಅತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಯವಿಷ್ಠಃ । ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ । ಸ್ಥೂಲದೂರೇತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೬-೪-೧೫೬ । ಯಣಾದಿಪರಸ್ಯ ಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ಗುಣಃ । ಭಾರತೀಂ । ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದೇರಕೃತ್ವತತ್ವಾತ್ ಙೀನಂತೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ವರೂತ್ರೀಂ । ಗ್ರಸಿತಸ್ಕಭಿತೇತ್ಯಾದೌ । ಪಾ. ೭-೨-೩೪ । ಯದ್ಯಪಿ ವರೂತೃಶಬ್ದಸ್ತೃಜಂತ ಇತ್ಯುಕ್ತಂ ತಥಾಪ್ಯಂತ ಇತಿಕರಣಸ್ಯ ಪ್ರದರ್ಶನಾರ್ಥತ್ವಾದ್ವರೂತೃಶಬ್ದಸ್ತೃನಂತೋಽಪಿ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಃ । ತೇನ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಶೇಷನಿಘಾತೇನ ಋಕಾರಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವಾದುದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಪೂರ್ವಾದಿತ್ಯಪಿ ನ ಙೀಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಧಿಷಣಾಂ । ಕ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಾನುವೃತ್ತೌ ಧೃಷೇರ್ಧಿಷ ಚ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ । ಉ. ೨-೮೨ । ಇತಿ ಕ್ಯುಃ ॥ ೫ ॥

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ । **ಅವಸೇ**—ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು । **ಗ್ನಾಃ**—ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು । **ಇಹ**—ಇಲ್ಲಿಗೆ । **ಆ ವಹ**—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ । **ಯವಿಷ್ಠ**—ಯುವಕರಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ । **ಹೋತ್ರಾಂ**—ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಒಯ್ಯುವ ಅಗ್ನಿಪತ್ನಿಯನ್ನೂ । **ಭಾರತೀಂ**—(ಭರತನಾಮಕ ಆದಿತ್ಯ ಪತ್ನಿ) ಭಾರತಿಯನ್ನೂ । **ವರೂತ್ರೀಂ**—ಪೂಜ್ಯಳಾದ ಅಥವಾ ಅಪೇಕ್ಷ್ಯಳಾದ । **ಧಿಷಣಾಂ**—ವಾಗ್ದೇವತೆಯನ್ನೂ **ಆವಹ**—ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಯುವಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯೇ, ಹೋತ್ರಾ, ಭಾರತೀ, ಪೂಜ್ಯಳೂ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯಳೂ ಆದ ವಾಗ್ದೇವತೆ, ಇವರೇ ಆದಿಯಾದ ದೇವಪತ್ನಿಯರನ್ನು ನಮ್ಮ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥವಾಗಿ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಾ.

English Translation.

O youthful Agni, bring hither for our protection the goddesses, Hotra, Bharathi, Varutri, and Dhishana.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ದೇವಪತ್ನಿಯರಾದ ಹೋತ್ರಾ, ಭಾರತೀ, ವರೂತ್ರೀ ಧಿಷಣಾ ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಯರನ್ನು ಆಹ್ವಾನಿಸಲಾಗಿದೆ. ಇವರೆಲ್ಲ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳಾದರೂ ಈ ಶಬ್ದಗಳೆಲ್ಲಾ ಎಂದರೆ ಹೋತ್ರಾ (ನಿ. ೨-೨೩), ಭಾರತೀ (ನಿ. ೨-೨೩-) ಧಿಷಣಾ (೨-೨೩) ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ವಾಙ್ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ವರೂತ್ರಿಶಬ್ದವು ವರಣೀಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಿಷಣಾಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣಪದವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಇವರೆಲ್ಲರೂ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ದೇವತೆಗಳೇ ಅಥವಾ ವಾಗ್ದೇವಿಯ ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಹೆಸರುಗಳೇ ಎಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸಂಶಯಕ್ಕೆ ಆಸ್ಪದವಿದೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯ ಪ್ರಕಾರ ಹೋತ್ರಾ ಎಂದರೆ ಹೋಮನಿಷ್ಪಾದಕನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೧೯ ರಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಯಜ್ಞನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಜ್ಞೇಶ್ವರನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು) ಭಾರತೀಂ ಎಂದರೆ ಭರತನಾಮಕ ಆದಿತ್ಯನ (ನಿ. ೮-೧೩) ಪತ್ನಿಯೆಂದೂ, ಧಿಷಣಾಂ ಎಂದರೆ ವಾಗ್ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಬೇಕು.

ಗ್ನಾಃ—ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀನಾಮ । ದೇವಪತ್ನೀಃ । ಗ್ನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಾಙ್ನಾಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ (ನಿ. ೨-೨೩) ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೆ—ಮೇನಾ ಗ್ನಾ ಇತಿ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ (ನಿ. ೩-೨೧) ಮೇನಾಃ ಗ್ನಾಃ ಏತೇ ಸ್ತ್ರೀಣಾಂ ನಾಮನೀ ಎಂದೂ ನಿರುಕ್ತವಚನವಿರುವುದು. ಗ್ನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನಿರುಕ್ತವಾಖ್ಯಾನಕಾರರು **ಗ್ನಾಃ-ಗಚ್ಛಂತಿ ಹಿ ಏನಾಃ ಮೈಥುನೇನ ಧರ್ಮೇಣ**—ಸಂಭೋಗಕ್ಕಾಗಿ ಪುರುಷರು ಸ್ತ್ರೀಯರ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗುವುದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಯರಿಗೆ ಗ್ನಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಗ್ನಾಃ—ಸ್ತ್ರೀಯರು ಎಂದರೆ ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಗ್ನಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೦; ೧-೬೧-೮; ೪-೯-೪; ೫-೪೩-೧೩; ೫-೪೬-೨; ೫-೪೬-೮; ೬-೫೦-೧೫; ೬-೬೮-೪; ೧೦-೯೫-೭ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಯವಿಷ್ಠ—ಅತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಯವಿಷ್ಠಃ । ಯುವಕ, ತರುಣ ಯೌವನಪುರುಷ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಗ್ನಾಃ—ಗಮ್ಯಂತೇ ಇತಿ ಗ್ನಾಃ-‘ ಗಮ್ಲೃಸೃಪ್ಲೃಗತೌ ’ ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕ ಡ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಡಿತ್ಕರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ **‘ ಟೇಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಟಿಯಾದ ಅಮ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಗ್+ನ=ಗ್ನ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗ್ನಾಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. **‘ ಗ್ನ ’** ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಹೋತ್ರಾಂ—‘ ಹು ಯಾ ಮಾ ಶ್ರು ಭಸಿಭ್ಯಸ್ತ್ರನ್ ’ (ಉ.ಸೂ. ೪-೬೦೭) ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ, ಮಾ ಮಾನೇ, ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ, ಭಸ ಭರ್ತ್ಸನದೀಪ್ತ್ಯೋಃ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತ್ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ

ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರನ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಹು+ತ್ರ. **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಹೋತ್ರ. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಾ ಎಂದಾಗುವುದು, ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತ.

ಯವಿಷ್ಠ—ಅತಿಶಯೇನ ಯುವಾ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ **'ಅತಿಶಾಯನೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ'** (ಪಾ, ಸೂ. ೫-೩-೫೫) ಅತಿಪೂರ್ವಕವಾದ ಶೀಙ್ ಸ್ವಪ್ನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ತರಿ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಅತಿಶಯನ ಎಂದಾಗುವುದು. ಅತಿಶಯನಮೇವ ಅತಿಶಾಯನಮ್ **'ಅತಿಶಾಯನೇ'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಶಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬಂದು ಅತಿಶಾಯನೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ಏವಂಚ ಲೋಕದಲ್ಲಿಯೂ ಅತಿಶಾಯನ ಎಂಬ ಪ್ರಯೋಗವು ಸಾಧುವಾಗುವುದು. **'ಅಬಾಧಕಾನ್ಯಪಿ ನಿಪಾತನಾನಿ ಭವನ್ತಿ'** ಎಂಬುವುದರಿಂದ ಅತಿಶಯನ, ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವ ಶ ಘಟಿತವೂ ಸಾಧುವೇ, ಕೇವಲ ಶೀಙ್ ಧಾತುವು ಸ್ವಪ್ನಾರ್ಥಕವಾದರೂ ಅತಿ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಶೀಙ್ ಧಾತುವು ಉಪಸರ್ಗಬಲದಿಂದ ಪ್ರಕರ್ಷ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವುದು, ಪ್ರಕರ್ಷ ಎಂದರೆ ಅಧಿಕ ಎಂದು ಅರ್ಥವಲ್ಲ. ಇದಕ್ಕೆ ನ್ಯೂನೀಕರಣರೂಪವಾದ ಅಭಿಭವ ಎಂದರ್ಥ. ಇಂತಹ ಅತಿಶಯವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥವಾಚಕವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತಮಪ್ ಇಷ್ಠನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಅತಿಶಾಯನ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಾವಲ್ಯುಡಂತವನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಿ ಅತಿಶಾಯನೇ ಅರ್ಥೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ ಭವತಃ, ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದರೆ, ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಧಾನ್ಯ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು ಏವಂಚ ಲಘೋರತಿಶಯನಂ, ಲಘುತಮಂ ಎಂದೇ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಲಘುತಮಃ, ಲಘುತಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗರೂಪಗಳ ಸಿದ್ಧಿ ಸವು, ಅತಿಶಾಯನೇ ವರ್ತಮಾನಾತ್ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್. ಸ್ವಾರ್ಥೇ ತಮಬಿಷ್ಠನೌ ಭವತಃ ಎಂದು ಅರ್ಥವಂ ಬಣ್ಣಿಸಿದರೆ, ಅತಿಶಯ, ಪ್ರಕರ್ಷ, ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಮಾತ್ರ ತಮಬಿಷ್ಠನ್‌ಗಳು ಬರುವುವು ಪಟು, ಆಢ್ಯ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅತಿಶಯಾರ್ಥಕವಲ್ಲವಾದರಿಂದ ಅವುಗಳ ಮುಂದೆ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರಲಾರವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಶಾಯನೇ ಎಂಬುದು ಪ್ರಕೃತ್ಯರ್ಥಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು, ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು ಏವಂಚ ಪೂರ್ವನಿರುಕ್ತಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಯಾವ ದೋಷವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಇಲ್ಲಿ ಯುವನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಷ್ಠನ್ ಬಂದರೆ ಯುವನ್+ಇಷ್ಠನ್, ಎಂದಿದ್ದರೆ **'ಸ್ಥೂಲ ದೂರ ಯುವ ಹ್ರಸ್ವ ಕ್ಷಿಪ್ರ ಕ್ಷುದ್ರಾಣಾಂ ಯಣಾದಿ ಪರಂ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಚ ಗುಣಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೬) ಇಲ್ಲಿ **'ತುರಿಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಷ್ಠೇಮೇಯಸ್ಸು ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು ಇದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಠನ್ ಇಮನಿಚ್, ಈಯಸುನ್‌ಗಳು ಪರವಲ್ಲಿರುವಾಗ ಎಂದರ್ಥ, **'ಅಲ್ಲೋಪೋಽನಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಃ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಲುಪ್ಯತೇ ಇತಿ ಲೋಪಃ ಭಾವೇ ಘಞಂತ ಲೋಪ ಶಬ್ದ ಯಣ್ ಆದಿಃ ಯಸ್ಯ ತತ್ ಯಣಾದಿ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪರಂ ಷಷ್ಠ್ಯರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ **'ಇಕೋ ಗುಣವೃದ್ಧೀ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩) ಗುಣ ವೃದ್ಧಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಎಲ್ಲಿ ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ವಿಹಿತವಾಗುವುವೋ ಅಲ್ಲಿ ಇಕಃ ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಪದವು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ **'ಇಕಃ'** ಎಂಬುದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತೆ. ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಾವುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಎಂದರೆ, ಯಣಾದಿ, ಪರಂ ಎಂದು ಇವರ ಹಿಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಪರಭೂತಯಣಾದ್ಯಪೇಕ್ಷಯಾ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಯುವನ್ ಶಬ್ದವು ಗುಣವಾಚಕವಲ್ಲ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **'ಅಜಾದೀಗುಣವಾಚನಾದೇವ'**

ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಇಷ್ಠನ್ ಈಯಸುನ್‌ಗಳು ಯದ್ಯಪಿ ಬರಲಾರವು ಆದರೂ, ಈ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇಷ್ಠನಾದಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲೋಪ ಗುಣವಿಧಾನಜ್ಞಾಪಕದಿಂದಲೇ ಯುವನ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇಷ್ಠನ್-ಈಯಸುನ್‌ಗಳು ಬರುವುವು. ವಸ್ತುತಃ **'ಆಕಡಾರಾದೇಕಾ ಸಂಜ್ಞಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧) **'ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾದಯೋಪಧಾತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೩) ಈ ಸೂತ್ರಗಳ ಮಹಾಭಾಷ್ಯವನ್ನು ಪರಾಮರ್ಶಿಸಿದರೆ ಯುವನ್ ಶಬ್ದವು ಗುಣವಾಚಕವೂ ಇರುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಏವಂಚ ಸ್ಥೂಲ, ದೂರ, ಯುವನ್, ಹ್ರಸ್ವ, ಕ್ಷಿಪ್ರ, ಕ್ಷುದ್ರ, ಈ ಆರು ಶಬ್ದಗಳ ಪರ ಭೂತ ಯಣಾದಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಪೂರ್ವದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಕರ್ಮಣಿ ಘಞಂತ ಲೋಪಶಬ್ದ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು, ಯಣಾದಿ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠ್ಯಂತ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಬೇಕಾಗಿಲ್ಲ. ಅದು ಪ್ರಥಮಾಂತವೇ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಈ ಆರು ಶಬ್ದಗಳ ಪರಭೂತವಾದ ಯಣಾದಿಯು ಲುಪ್ತವಾಗುವುದು, ಪೂರ್ವದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಯುವನ್, ಹ್ರಸ್ವ, ಎಂಬ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯದರಲ್ಲಿ ಯಕಾರ, ವಕಾರಗಳೆರಡೂ ಎರಡನೇಯದರಲ್ಲಿ ರೇಫವಕಾರಗಳೆರಡೂ ಯಣ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣಗಳು, ಪರಂ ಶಬ್ದವು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಯಣ್‌ಗೂ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಯುವನ್+ಇಷ್ಠನ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ 'ವನ್' ಗೆ ಲೋಪ, ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವೂ ಬಂದರೆ-ಯೋ+ಇಷ್ಠ-ಅವಾದೇಶ ಯವಿಷ್ಠ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. **'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಭಾರತೀಮ್— 'ಭೃ ಮೃ ದೃಶಿ ಯಜಿ ಪರ್ವಿ ಪಚ್ಯಮಿ ತಮಿ ನಮಿ ಹರ್ಯಿಭ್ಯೋಽತಚ್' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯೦) ಭೃಞ್ ಭರಣೇ, ಮೃಙ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ, ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ, ಯಜ ದೇವಪೂಜಾದೌ, ಪರ್ವ ಪೂರಣೇ, ಡುಪಚಷ್ ಪಾಕೇ, ಅಮ ಗತೌ, ತಮು ಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ, ಣಮ ಪ್ರಹ್ವತ್ವೇ ಶಬ್ದೇ ಚ, ಹರ್ಯ ಗತಿಕಾಂತ್ಯೋಃ, ಈ ಹತ್ತು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಅತಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ, ಅತಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಗುಣಬಂದು ಭರತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ **'ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೩೮) ಪ್ರಜ್ಞಾದಿಗಣ ಪಠಿತಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಣ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ **'ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ-ಭಾರತ ಎಂದು ಆಯಿತು ಇದು ಆದಿತ್ಯ (ಸೂರ್ಯ) ನಿಗೆ ಸಂಜ್ಞೆ, ಭಾರತಸ್ಯ ಸ್ತ್ರೀ, ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ, ಇದು ಅಣ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ **'ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಙೀಪ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದುದು, ಆದರೂ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಗಣವು ಮುಗಿಯಿತೆಂಬುದನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ವೃತ್ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲದುದರಿಂದ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಗಣವು ಆಕೃತಿಗಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ **'ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದ್ಯಞೋಙೀನ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭೩) ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಪಂಚಮ್ಯಂತಪದ, **'ಅಜಾದ್ಯತಃ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಅತಃ ಎಂಬ ಪದವೂ **'ಜಾತೇರಸ್ತ್ರೀವಿಷಯಾತ್-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತೇ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಅತಃ ಎಂಬುದು ಜಾತೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ **'ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಏವಂಚ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಗಣ ಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆಯೂ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಜಾತಿವಾಚಕದ ಮುಂದೆಯೂ ಙೀನ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀನ್

ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು **'ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಞ್ನ್ ನಿತ್-ಆದ್ದರಿಂದ **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಶಾರ್ಙ್ಗರವಾದಿಯಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸೇರಿಸದೇ ಇದ್ದರೆ ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್-ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣಂತ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಙೀಪ್ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ತಥಾಚ ಅದು ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಣ್‌ನ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ಭಾರತೀ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು.

ವರೂತ್ರೀಮ್-' ಗ್ರಸಿತ, ಸ್ಕಭಿತ, ಸ್ತಭಿತ, ಸ್ತಭಿತೋ, ತ್ತಭಿತ, ಚತ್ತ, ವಿಕಸ್ತಾ, ವಿಶಸ್ತ್ರ-ಶಂಸ್ತೃ, ಶಾಸ್ತೃ, ತರುತೃ-ತರೂತೃ-ವರುತೃ-ವರೂತೃ-ವರೂತ್ರೀ-ರುಜ್ಜ್ವಲಿತಿ-ಕ್ಷರಿತಿ, ವಮಿ, ತ್ಯಮಿತೀತಿಚ' (ಪಾ. ಸೂ ೭-೨-೩೪) ಈ ೧೮ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಎಂದರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ, ಗ್ರಸು ಅದನೇ, ಸ್ಕಂಭು, ಸ್ತಂಭು- ಈ ಎರಡೂ ರೋಧನಾರ್ಥಕವಾದ ಸೌತ್ರಧಾತುಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಈ ಧಾತುಗಳು. ಉದಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **'ಉದಿತೋ ವಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೬) ವೆಂದು ಇಡ್ವವಿಕಲ್ಪವಿರುವುದರಿಂದ **'ಯಸ್ಯ-ವಿಭಾಷಾ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಣ್ನಿಷೇಧಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಇಡಾಗಮವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಸ್ತಭಿತಗ್ರಹಣ ಮಾತ್ರದಿಂದಲೇ ಉತ್ತಭಿತ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ರೂಪಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಪುನಃ ಉತ್ತಭಿತಗ್ರಹಣ ವಿರುವುದರಿಂದ ಉತ್ ಎಂಬುದನ್ನುಳಿದ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಸ್ತಂಭಧಾತುವಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ನಿಪಾತನವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಉತ್+ಸ್ತಭಿತ, ಎಂಬಲ್ಲಿ **'ಉದಃ ಸ್ಥಾಸ್ತಂಭ್ವೋಃಪೂರ್ವಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ, ಚತೇ ಯಾಚನೇ, ಕಸ ಗತೌ, ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಭಾವವು ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುದು, ಶಸು ಹಿಂಸಾಯಾಂ, ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ, ಶಾಸು ಅನುಶಿಷ್ಟೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಭಾವವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ತೄ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ, ವೃಞ್ ಸಂಭಕ್ತೌ, ವೃಞ್ ವರಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ತೃಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉಟ್ ಊಟ್ ಎಂಬ ಆಗಮಗಳು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ವರೂತೃ ಶಬ್ದ ನಿಪಾತನದಿಂದಲೇ ಸ್ತ್ರೀ ಲಿಂಗದಲ್ಲಿ **'ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೫) ಎಂದು ಋದಂತ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಙೀಪ್ ಬಂದರೆ ವರೂತ್ರೀ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಪುನಃ ವರೂತ್ರೀ ಗ್ರಹಣವು ಪ್ರಪಂಚಕ್ಕಾಗಿ (ವಿವರಣೆಗಾಗಿ) ಜ್ವಲ ದೀಪ್ತೌ, ಕ್ಷರ ಸಂಚಲನೇ ಟುವಮ್ ಉದ್ಗಿರಣೇ, ಅಮ ಗತ್ಯಾದಿಷು ಈ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಶಪ್ ಗೆ ಇಕಾರಾದೇಶವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕ್ಷರಿತಿ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ಷಮಿತಿ ಎಂದು ಕೆಲವರು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕ್ಷಮೂಷ್ ಸಹನೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿನ ಶಪ್‌ಗೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ನಿಪಾತವಾಗುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ವರೂತ್ರೀ ಎಂಬುದು ವೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ತೃಚ್ ಬಂದಾಗ ಊಟಾಗಮ ಬರಲು, ಗುಣ ಙೀಪ್‌ಯಣಾದೇಶಗಳು ಬಂದು ವರೂತ್ರೀ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ವರೂತೃ ಶಬ್ದವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ತೃಚ್‌ನ ಋಕಾರವು, ಚಿತ್ಸ್ವರದಿಂದಉದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ತೃನಂತಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ನಿಪಾತವಿಲ್ಲವೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆದರೂ, ಈ ಸೂತ್ರದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಇತಿ-ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಅದು ವೇದದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೀತಿ ಲಕ್ಷ್ಯಗಳಿವೆಯೋ ಅದನ್ನು ಪ್ರದರ್ಶನ ಮಾಡುವ ಉದ್ದಿಶ್ಯದಿಂದ ಉಪಾತ್ತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ತೃನ್ನಂತ ವರೂತೃ ಶಬ್ದವೂ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪಾತಿ

ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಸೋಮಾತಿರೇಕೆ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಮಹಾँ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಓಜಸಾ**—(ಋ. ಸಂ. ೮-೬-೧) **ತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೬) **ಇತ್ಯೈಂದ್ರಿಭಿರ್ವೈಷ್ಣವೀಭಿಶ್ಚ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೬-೭).

ಅಪ್ತೋರ್ಯಾಮವೆಂಬ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಚ್ಛಾವಾಕನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಪಠಿಸುವ ಉಕ್ಥ್ಯಮಂತ್ರಪಠನ ದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ **ಅತೋ ದೇವಾ** ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಆರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾಮಂತ್ರಗಳೆಂದು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಯೆಸ್ಯ ಹಶವ** ಎಂಬ ಖಂಡದ **ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪೌ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೯-೧೧).

ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯಾಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಹೋಮಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂಕ್ತದ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕು ಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ವೇದಂ ಪತ್ನ್ಯಾ** ಎಂಬ ಖಂಡದ **ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಾಹೃತಿಭಿಶ್ಚ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಆ. ೧-೧೧).

ಯಾಜ್ಯಾ ಮತ್ತು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಎರಡು ಮಂತ್ರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಕಾರಣಾಂತರದಿಂದ ಲೌಕಿಕಸಂಭಾಷಣೆ ಮಾಡಿದಲ್ಲಿ **ಅತೋ ದೇವಾ** ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಮಂತ್ರ ವನ್ನಾಗಿ ಜಪಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಅಪದ್ಯತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ಜಪೇತ್** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. (ಆ. ೧-೫).

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಷಯವು ಪ್ರಥಮತಃ ಉಲ್ಲೇಖಿತವಾಗಿದೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯವು ಪುರಾಣ ಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಧುನಿಕವೇದಾಂತಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷವಾಗಿದ್ದರೂ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಪರವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಕೇವಲ ಐದು ಮಾತ್ರ ಇವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅನೇಕಕಡೆ ಇತರ ದೇವತೆಗಳೊಡನೆ ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಸೂಚಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಖ್ಯ ಪರಾಕ್ರಮವು ಮೂರು ಪದಗಳ ವಿನ್ಯಾಸವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಮೂರು ಪದಕ್ರಮಗಳು ಸ್ವರ್ಗ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಇರುವವು ಇದಲ್ಲದೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂಬ ಸ್ಥಾನವು ಅತಿಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪದವಿಯೆಂದು ಪರಿಗಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇತರ ದೇವತೆಗಳಿಗಿಂತ ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಂಬಂಧವು ವಿಶೇಷವಾಗಿರುವಂತೆ ಕಂಡು ಬರುವುದು. ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸಹಾಯವನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ವಿಷಯವು ನಾನಾ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವು ಯಜ್ಞಕ್ಕೂ ಮತ್ತು ಪರ್ವತಗಳಿಗೂ ಅಧಿಪತಿಯೆಂದೂ, ಯಜ್ಞಸ್ವರೂಪನೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ನಾಯಕನೆಂದೂ (Leader) ವಿವರಿಸುವ ಅನೇಕ ಮಂತ್ರಗಳಿವೆ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು ಏಕೆಂದರೆ, ಯಾಸ್ಕರು ಹೇಳಿರುವಂತೆ—

ವಿಷ್ಣುಃ ಅಥ ಯದ್ವಿಷಿತೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ, ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾ ವ್ಯಶ್ನೋತೇರ್ವಾ ।
ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಸರ್ವ ವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವವನಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೆಸರು. ಆದುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು ಎಂದು ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದದ ವಿವರಣೆಯು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು.

ಮರ್ನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪಾಲಯಿತ್ರ್ಯಃ ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾ ಅಚ್ಛಿನ್ನಪಕ್ಷಾಃ । ನ ಹಿ ಪಕ್ಷಿರೂಪಾಣಾಂ ದೇವಪತ್ನೀನಾಂ ಪಕ್ಷಾಃ ಕೇನಚಿಚ್ಛಿದ್ಯಂತೇ ॥ ದೇವೀಃ । ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ । ಪಾ. ೪-೧-೪೮ । ಇತಿ ಙೀಷಂತಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ । ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಸ್ಯ ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪಾಕ್ಷಿಕಸ್ಯೋಕ್ತೇಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ । ಅವಸಾ । ಅವ ರಕ್ಷಣೇ । ಅಸುನ್ । ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಮಹಃ । ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ । ಕ್ವಿಪ್ । ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವಂತಿ । ಪಾ ೭-೧-೩೯ । ಇತಿ ತೃತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯ ಜಸಾದೇಶಃ । ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ನೃಪತ್ನೀಃ । ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ । ನ ಛಿನ್ನಾನ್ಯಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ । ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಅಚ್ಛಿನ್ನಾನಿ ಪತ್ರಾಣಿ ಯಾಸಾಂ ತಾಃ । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ನೃಪತ್ನೀಃ—ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುವ । **ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ**—ಕತ್ತರಿಸಲ್ಪಡದೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷ(ರೆಕ್ಕೆ) ಗಳುಳ್ಳ । **ದೇವೀಃ**—ದೇವಪತ್ನಿಯರು । **ಅವಸಾ**—ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದಲೂ । **ಮಹಃ**—ಹೆಚ್ಚಾದ । **ಶರ್ಮಣಾ**—ಸುಖದಿಂದಲೂ । **ನಃ**—ನಮ್ಮನ್ನು । **ಅಭಿ ಸಚಂತಾಂ**—ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಸೇವಿಸಲಿ (ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ದೇವಸ್ತ್ರೀಯರು ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕವರು. ಅಚ್ಛಿನ್ನವಾದ ಪಕ್ಷಗಳುಳ್ಳವರು. ಇಂಥವರು ನಮ್ಮನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿ, ಹೆಚ್ಚಾದ ಸುಖವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ.

English Translation.

May the goddesses, the protectresses of men whose wrings are uncut come hither with their protection and support.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅಭಿ—ಆಭಿಮುಖ್ಯೇನ । ವಿಶೇಷವಾಗಿ, ಮುಖ್ಯವಾಗಿ, ತಪ್ಪದೆ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಮಹಃ—ಮಹತಾ । ತೃತೀಯಾರ್ಥೇ ಷಷ್ಠೀ ॥ ಈ ಶಬ್ದವು ತೃತೀಯಾಂತವಾದ ಶರ್ಮಣಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಯ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಹೆಚ್ಚಾದ, ಬಹಳವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

ನೃಪತ್ನೀಃ—ಮನುಷ್ಯಾಣಾಂ ಪಾಲಯಿತ್ರ್ಯಃ । ಮನುಷ್ಯರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸತಕ್ಕ (ದೇವಪತ್ನಿಯರು) ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ಅಗ್ನಿಪತ್ನಿಯಾದ ಹೋತ್ರಾ, ಭರತನ (ಆದಿತ್ಯನ) ಪತ್ನಿಯಾದ ಭಾರತೀ, ವಾಗ್ದೇವತೆಯಾದ ವಿಷಣಾ ಎಂಬ ದೇವಿಯರು ಎಂದರೆ ದೇವಪತ್ನಿಯರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ—ನ ಹಿ ಪಕ್ಷಿರೂಪಾಣಾಂ ದೇವಪತ್ನೀನಾಂ ಪಕ್ಷಾಃ ಕೇನ ಚಿಚ್ಛಿದ್ಯಂತೇ। ಪಕ್ಷಿರೂಪವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವ ದೇವಪತ್ನಿಯರ ರೆಕ್ಕೆಗಳನ್ನು ಯಾರೂ ಕತ್ತರಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಅಚ್ಛಿನ್ನಪತ್ರಾಃ ಎಂದು ಹೆಸರೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವು ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಲ್ಲದೆ ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಇನ್ನೆಲ್ಲಿಯೂ ಇಲ್ಲ. ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿರುವುದರಲ್ಲಿ ಋಷಿಯ ಆಶಯವೇನೆಂಬದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವುದಿಲ್ಲ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದೇವೀಃ—'ದಿವು ಕ್ರೀಡಾದೌ' ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ **'ನನ್ದಿಗ್ರಹಿಪಚಾದಿಭ್ಯೋಲ್ಯುಣಿನ್ಯಚಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಚಾದಿಲಕ್ಷಣ ಅಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಘೂಪಧಗುಣ ದೇವ ಎಂದಾಯ್ತು. ಈಗ ದೇವಸ್ಯ ಸ್ತ್ರಿಯಃ ದೇವ್ಯಃ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. **'ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಮ್'**. (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೮) ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಆಖ್ಯಾಯಾಂ, ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ. **'ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಃ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಪುಂಸಾ ಯೋಗಃ ಪುಂಯೋಗಃ ತಸ್ಮಾತ್, ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಹೇತುಪಂಚಮ್ಯಂತ, **'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೩) ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ ಬರುತ್ತೆ. ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಎಂಬುದು ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಪುಂಯೋಗಾದ್ಧೇತೋಃ, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ವರ್ತಮಾನಾತ್, ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಯಿತು. ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ **'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಾ...' 'ಸುಪಾಂಸುಪೋ ಭವನ್ತಿ'** (ಪಾ. ವಾ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತ್ಯಾದೇಶ ಆಖ್ಯಾ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಾಚಕ ಎಂದರ್ಥ. ಕಸ್ಯ ವಾಚಕಃ, ಎಂದರೆ ಪುಂಯೋಗಾತ್ ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪುಂಸಃ ವಾಚಕಾತ್ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪುಂಸ್, ಯೋಗಾತ್, ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ, ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳೂ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿವೆ. ಪುಂಸಾ, ಎಂಬುದು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿ ಸಮಾಸ ಘಟಕವಾದ ಯೋಗ ಎಂಬ ಉತ್ತರ ಪದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗಿ ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿದೆ. ಕಸ್ಯ ವಾಚಕಃ, ಪುಂಯೋಗಸ್ಯ ವಾಚಕಃ, ಎಂದಾಗಲೀ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಆಖ್ಯಾಯಾಂ, ಎಂದರೆ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಾತ್ ಎಂದಾಗಲೀ ಏಕೆ ಅರ್ಥವಾಗಬಾರದು ಎಂದರೆ; ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಗಣಕಾದಿ ಪದಗಳು ಪುಂಯೋಗದಿಂದ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವುವಾದಾಗ್ಯೂ ಪುಂಯೋಗವಾಚಕಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಲ್ಲಿ ಙೀಷ್ ಬರದೇಹೋಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಎರಡನೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪುಂಯೋಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೊದಲು ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಾತ್, ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ—ಪುಂಯೋಗವಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೆ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕತ್ವವು ಸಂಭವಿಸುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅಸಂಭವವೇ ಬರುವುದು. ಪುಂಯೋಗಾನಂತರ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾದರೆ ಪುಂಯೋಗವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳು ನಿಯಮೇನ ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕಗಳೇ ಆಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಬರುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಏವಂಚ **'ಸಂಭವವ್ಯಭಿಚಾರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷಣಮರ್ಥವತ್'** ಸಂಭವಃ, ಯೋಗ್ಯತೆ, ವ್ಯಭಿಚಾರಃ, ಇತರವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಎಂಬ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಂಭವಿಸದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, ದ್ವಿತೀಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಇತರವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪುಂಸಾ ಎಂಬುದು ಅಪ್ರಧಾನವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದೇ ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಪುಂಸಃ ಆಖ್ಯಾಯಾಮ್ ಎಂದರೆ ಪುಮರ್ಥವಾಚಕಾತ್ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಈ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ಪ್ರಸೂತಾ, ಪ್ರಜಾತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಙೀಷ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಸೂತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪುಂಯೋಗಹೇತುಕ ಗರ್ಭಾಧಾನೋತ್ತರಕಾಲಿಕ ತನ್ನಿ

ಸ್ವರೂಪ ಪ್ರವೃತ್ತಿನಿಮಿತ್ತಕಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಪುಂಯೋಗವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿರುವುವು ಪುಮರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್ ವಾರಣೆಗಾಗಿ ಪುಂವಿಶೇಷಣವು ಸಾರ್ಥಕವು. ‘**ಅನ್ಯತೋ ಙೀಷ್**’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಷ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಇತ್ಯಧಿಕ್ರಿಯತೇ ಅತಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ತದಂತಲಾಭ, ಏವಂಚ ಪುಂಯೋಗವನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು (ಲಕ್ಷಣಯಿಂದ) ಸ್ತ್ರ್ಯರ್ಥವಾಚಕವೂ ಪುಂವಾಚಕತ್ವೇನ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೂ ಆದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಮುಂದೆ ಙೀಷ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪುಂಯೋಗ ಎಂದರೆ ಪುಂಸಂಬಂಧ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ವಿಶೇಷಗ್ರಾಹಕಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಜನ್ಯಜನಕಭಾವರೂಪ ಪುಂಸಂಬಂಧವೂ, ದಾಂಪತ್ಯರೂಪವಾದ ಪುಂಸಂಬಂಧವೂ ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಇವರ ಮತದಲ್ಲಿ ಕೇಕಯಸ್ಯ ದುಹಿತಾ ಎಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗಲೂ ಙೀಷ್ ಬಂದು ಕೇಕಯೀ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ‘**ಯಥೈವ ಹ್ಯಸಾವಕುರ್ವತೀ ಕಿಂಚಿತ್ಪಾಪಂ ಭರ್ತೃಕೃತಾನ್ಬಂಧನಾದಿಕ್ಲೇಶಾಲ್ಲಭತೇ ಏವಂ ಪ್ರಷ್ಠಶಬ್ದಮಪಿ ಲಭತೇ**’ (ವ್ಯಾ. ಮ. ಭಾಷ್ಯ. ೪-೧-೪೮) ಎಂಬ ಭಾಷ್ಯಪರಿಶೀಲನೆಯಿಂದ ದಾಂಪತ್ಯರೂಪ ಪುಂಸಂಬಂಧಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ಸೂತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು ಜನ್ಯಜನಕಭಾವರೂಪ ಪುಂಸಂಬಂಧದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕೇಕಯೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ‘**ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ**’ (ಪಾ ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗೌರಾದಿ ಲಕ್ಷಣವಾದ ಙೀಷ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಪುಂಯೋಗಾತ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುಮ್, ಯೋಗಾತ್, ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂದು ಮೂರುಪದಗಳನ್ನಾಗಿ ಕೆಲವರು ವಿಭಾಗ ಮಾಡುವರು. ಪುಮ್ ಎಂಬುದು ಲುಪ್ತಷಷ್ಠ್ಯಂತ, ಅದು ಆವೃತ್ತವಾಗಿ, ಯೋಗಾತ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ. ಆಖ್ಯಾಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು. ಪುಂಸಃ ಯೋಗಾತ್, ಪುಂಸಃ ಆಖ್ಯಾಯಾಮ್, ಎಂದು ಮಿಕ್ಕ ವಿಷಯಗಳು ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಕೈಯ್ಯಟಕಾರರ ಮತವನ್ನು ಅನುಸರಿಸಿ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಪ್ರದರ್ಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಷ್ ಬಂದರೆ ದೇವ+ಈ–‘**ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ**’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಎಂದು ಅಕಾರಲೋಪ; ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಅಂತೋದಾತ್ತ, ದೇವೀ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ದೇವೀ+ಅಸ್, ಇಲ್ಲಿ ‘**ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ**’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಅಗ್ವರ್ಣದಿಂದ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಗಳ ಸ್ವರ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ಯದ್ಯಪಿ ‘**ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿ ಚ**’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಇದ್ದರೂ ಇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣವಿದ್ದರೂ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ ‘**ವಾ ಛಂದಸಿ**’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಇಚ್‌ಗಳು ಇದ್ದರೂ ಪೂರ್ವ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂದು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ದೇವೀಸ್ ಎಂದಾಗುವುದು ರುತ್ವ, ವಿಸರ್ಗ

ಅವಸಾ, ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ‘**ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್**’ (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ಮಹಃ—‘**ಮಹ ಪೂಜಾಯಾಂ**’ ಧಾತು ‘**ಕ್ವಿಪ್ ಚ**’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ‘**ಸುಪಾಂ ಸುಪೋ ಭವನ್ತಿ**’ (ಪಾ. ಮ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಹ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬಂದ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಇಹ । ಇಂದ್ರಾಣೀಂ । ಉಪ । ಹ್ವಯೇ । ವರುಣಾನೀಂ । ಸ್ವಸ್ತಯೇ ॥
ಅಗ್ನಾಯೀಂ । ಸೋಮಽಪೀತಯೇ ॥ ೧೨ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಇಹಾಸ್ಮಿನ್ಕರ್ಮಣಿ ಸ್ವಸ್ತಯೇಽಸ್ಮಾಕಮವಿನಾಶಾಯ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾಯ ಚೇಂದ್ರವರುಣಾಗ್ನೀನಾಂ ಪತ್ನೀರಾಹ್ವಯಾಮಿ ॥ ಇಂದ್ರಾಣೀಂ । ವರುಣಾನೀಂ । ಇಂದ್ರವರುಣೇತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೪. ೧. ೪೯ । ಪುಂಯೋಗೇ ಙೀಷ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಆನುಗಾಗಮಶ್ಚ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ಅಗ್ನಾಯೀಂ । ವೃಷಾಕಪ್ಯಗ್ನಿಕುಸಿತಕುಸೀದಾನಾಮುದಾತ್ತಃ । ಪಾ. ೪-೧-೩೭ । ಇತಿ ಙೀಪ್ । ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನೈಕಾರಸ್ಯೈಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ । ಸೋಮಪೀತಯೇ । ಅಸಕೃತ್ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಇಹ—ಇಲ್ಲಿಗೆ । ಇಂದ್ರಾಣೀಂ—ಇಂದ್ರ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ । ವರುಣಾನೀಂ—ವರುಣ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ ಅಗ್ನಾಯೀಂ—ಅಗ್ನಿ ಪತ್ನಿಯನ್ನೂ । ಸ್ವಸ್ತಯೇ—(ನಮ್ಮ) ಮಂಗಳಕ್ಕೋಸ್ಕರ (ಮತ್ತು) । ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಸೋಮಪಾನ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರಲೂ । ಉಪ ಹ್ವಯೇ—ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನಮಗೆ ಶುಭವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ, ಸೋಮಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೂ ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಯಾದ ಇಂದ್ರಾಣಿಯನ್ನೂ, ವರುಣನ ಪತ್ನಿಯಾದ ವರುಣಾನಿಯನ್ನೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಯಾದ ಅಗ್ನಾಯೀದೇವಿಯನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬರುವಂತೆ ಆಹ್ವಾನಿಸುತ್ತೇನೆ.

English Translation.

I invoke here Indrani, Varunani, and Agnayi, for our welfare and to drink the Soma-juice.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಇಂದ್ರಾಣೀ, ವರುಣಾನೀ, ಅಗ್ನಾಯೀ— ಇಂದ್ರನ ಪತ್ನಿಗೆ **ಇಂದ್ರಾಣಿ**ಯೆಂದೂ, ವರುಣನ ಪತ್ನಿಗೆ **ವರುಣಾನಿ**ಯೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯ ಪತ್ನಿಗೆ **ಅಗ್ನಾಯೀ** ಎಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಯಾಸ್ಕರು-

ಇಂದ್ರಾಣೀಂದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನ್ಯಗ್ನಾಯ್ಯಗ್ನೇಃ ಪತ್ನ್ಯಶ್ವಿನ್ಯಶ್ವಿನೋಃ ಪತ್ನೀರಾಟ್ ರಾಜತೇ । ರೋದಸೀ ರುದ್ರಸ್ಯ ಪತ್ನೀ । ವರುಣಾನೀ ಚ ವರುಣಸ್ಯ ಪತ್ನೀ । (ನಿ. ೧೨-೪೬)

ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇವರಿಗೆ ದೇವಪತ್ನಿಯರೆಂದು ಹೆಸರು. ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಇವರ ಹೆಸರನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ಹೇಳದೆ ದೇವಪತ್ನಿ ಎಂದು ಸಮಷ್ಟಿಯಾಗಿಯೂ ಹೇಳಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಕೊಟ್ಟಿದೇವೆ—

ಇಂದ್ರಾಣೀಮಾಸು ನಾರಿಷು ಸುಭಗಾಮಹಮಶ್ರವಂ ।
ನಹ್ಯಸ್ಯಾ ಅಪರಂ ಚನ ಜರಸಾ ಮರತೇ ಪತಿರ್ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೧೧)

ನಾಹಮಿಂದ್ರಾಣಿ ರಾರಣ ಸಖ್ಯುರ್ವೃಷಾಕಪೇರ್ಋತೇ

(ಋ. ಸಂ ೧೦-೮೬-೧೨)

ಉತಾಹಮಸ್ಮಿ ವೀರಿಣೀಂದ್ರಪತ್ನೀ ಮರುತ್ಸಖಾ ವಿಶ್ವಸ್ಮಾದಿಂದ್ರ ಉತ್ತರಃ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೬-೯)

ಇಂದ್ರಾಣೀಮಹ್ವ ಊತಯೇ ವರುಣಾನೀಂ ಸ್ವಸ್ತಯೇ

(ಋ. ಸಂ. ೨-೩೨-೮)

ಉತ ಗ್ನಾ ವ್ಯಂತು ದೇವಪತ್ನೀರಿಂದ್ರಾಣ್ಯ೧ ಗ್ನಾಯ್ಯಶ್ವಿನೀ ರಾಟ್
ಆ ರೋದಸೀ ವರುಣಾನೀ ಶೃಣೋತು ವ್ಯಂತು ದೇವೀರ್ಯ ಋತುರ್ಜನೀನಾಂ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೬-೮)

ದೇವಾನಾಂ ಪತ್ನೀರುಶತೀರವಂತು ನಃ ಪ್ರಾವಂತು ನಸ್ತುಜಯೇ ವಾಜಸಾತಯೇ ।
ಯಾಃ ಪಾರ್ಥಿವಾಸೋ ಯಾ ಅಪಾಮಪಿ ವ್ರತೇ ತಾ ನೋ ದೇವಿಸುಹವಾಃ ಶರ್ಮ ಯಚ್ಛತ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೫-೪೬-೭)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ದೇವಪತ್ನಿಯರ ಹೆಸರುಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿವೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಇನ್ದ್ರಾಣೀಂ ವರುಣಾನೀಂ— ‘ **ಇನ್ದ್ರವರುಣಭವಶರ್ವರುದ್ರಮೃಡಹಿಮಾರಣ್ಯಯವಯವನಮಾತುಲಾಚಾರ್ಯಾಣಾಮಾನುಕ್** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೯) ಇನ್ದ್ರ ಮೊದಲಾದ ೧೨ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆನುಗಾಗಮವೂ ಙೀಷ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಬರುವುದೆಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಹಿಮ, ಅರಣ್ಯ, ಯವ, ಯವನ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳಿಗೂ ಆನುಗಾಗಮವೂ, ಙೀಷ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೆ. ಮಿಕ್ಕ ೮ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ‘ **ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಷ್ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಆನುಗಾಗಮವು ಮಾತ್ರ ವಿಧಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತ ಇಂದ್ರ, ವರುಣ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ‘ ಪುಂಯೋಗಾದಾಖ್ಯಾಯಾಂ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಷ್ ಬರಲು, ಇನ್ದ್ರ+ಈ, ವರುಣ+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಇನ್ದ್ರವರುಣ-ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆನುಗಾಗಮ, ಆನುಕ್. ಕಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ‘ **ಆದ್ಯನ್ತೌಟಕಿತೌ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಟಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆಗಮವು ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದರ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿಯೂ, ಕಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ

ಯಾವುದಕ್ಕೆ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ. ಇಂದ್ರ-ಆನ್+ಈ, ವರುಣ-ಆನ್+ಈ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ಮೊದಲನೆಯದಲ್ಲಿ **'ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಗೆ ಣತ್ವ ಇನ್ದ್ರಾಣೀ, ವರುಣಾನೀ-ಎಂದಾಗುವುದು. ಙೀಷ್, **'ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳು.

ಅಗ್ನಾಯೀಂ— ಅಗ್ನೇಃ, ಸ್ತ್ರೀ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. **'ವೃಷಾಕಪ್ಯಗ್ನಿಕುಸಿತಕುಸಿದಾನಾಮುದಾತ್ತಃ'** (ಪಾ ಸೂ. ೪-೧-೩೭) ಪೂತಕ್ರತೋರೈಚ, ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ' ಐ ಚ ' ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. **'ಸಂಖ್ಯಾವ್ಯಯಾದೇರ್ಙೀಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಪ್ ಎಂಬುದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ. ವೃಷಾಕಪಿ, ಅಗ್ನಿ, ಕುಸಿತ, ಕುಸಿದ, ಈ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಙೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ. ಈ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಐ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಬರುವುದು. ಈ ಐಕಾರವು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗುವುದು ಇತಿ, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಅಗ್ನಿಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಙೀಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವಾದ ಐ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಗ್ನೈ+ಈ-**'ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಐಗೆ ಆಯ್ ಆದೇಶ ಅಗ್ನಾಯೀ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಯದ್ಯಪಿ, ಅಗ್ನಿ ಶಬ್ದವು **'ಅಂಗೇರ್ನಲೋಪಶ್ಚ'** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಐ ಆದೇಶವು, **'ಸ್ಥಾನೇಽಂತರತಮಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಆದರೂ ವೃಷಾಕಪಿ ಶಬ್ದವು **'ಲಘಾವನ್ತೇ ದ್ವಯೋಶ್ಚ ಬಹ್ವಷೋ ಗುರುಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಅಥವಾ ಎರಡು ಲಘುವರ್ಣಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಬಹ್ವಚ್ಕವಾದ ಪದಗಳಲ್ಲಿ ಲಘುವಿನ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಗುರು ವರ್ಣವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಾ, ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗಲು ಶೇಷ ನಿಘಾತ ಮಿಕ್ಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತಾನುದಾತ್ತ, ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಐ ಆದೇಶವೂ **ಸ್ಥಾನೇಽಂತರತಮಃ,** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ವೃಷಾಕಪಿ ಎಂಬುದನ್ನುಳಿದು ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಿಧಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದಲೇ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ.

ಸೋಮಪೀತಯೇ—ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಹಿಂದೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಉಪಪಾದಿತವಾಗಿರುವುದು. ‖ ೧೨ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ ।
ಪಿಪೃತಾಂ ನೋ ಭರೀಮಭಿಃ ‖ ೧೩ ‖

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಮಹೀ । ದ್ಯೌಃ । ಪೃಥಿವೀ । ಚ । ನಃ । ಇಮಂ । ಯಜ್ಞಂ । ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ ॥
ಪಿಪೃತಾಂ । ನಃ । ಭರೀಮಽಭಿಃ ॥ ೧೩ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ದ್ವಿತೀಯೇ ಛಂದೋಮೇ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರೇ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ ಇತಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯನಿವಿದ್ಧಾನೀಯಸ್ತೃಚಃ । ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ವ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನೋ ಯುವಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನಃ । ಆ. ೮-೧೦ । ಇತಿ ॥ ಆಗ್ರಯಣೇಷ್ಟೌ ಮಹೀ ದ್ಯೌರಿತ್ಯೇಷಾ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೈಕಕಪಾಲಸ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಾ । ಆಗ್ರಯಣಂ ವ್ರೀಹಿಶ್ಯಾಮಾಕೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಯೇ ಕೇ ಚ ಜ್ಮಾ ಮಹಿನೋ ಅಹಿಮಾಯಾ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ । ಆ. ೨-೯ । ಇತಿ ॥ ಅಗ್ನಿಮಂಥನೇಽಪ್ಯೇಷಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ । ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಅಭಿ ತ್ವಾದೇವ ಸವಿತರ್ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ । ಆ. ೨-೧೬ । ಇತಿ ॥ ವಿಷ್ಯಂದಮಾನಂ ಸಾಂನಾಯ್ಯಮನಯೈವಾಹವನೀಯದೇಶೇ ನಿನಯೇತ್ । ವಿಧ್ಯಪರಾಧ ಇತಿ ಖಂಡೇ ತಥೈವ ಸೂತ್ರಿತಂ । ವಿಷ್ಯಂದಮಾನಂ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ ಇತ್ಯಂತಃಪರಿಧಿದೇಶೇ ನಿನಯೇಯುಃ । ಆ. ೩-೧೦ । ಇತಿ ॥ ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರೇಽಪ್ಯೇಷಾ ಸಂಸ್ಥಿತೇಷ್ವಾಶ್ವಿನಾಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಸ್ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಾ । ಆ. ೬-೫ । ಇತಿ ॥

ಮಹೀ ಮಹತೀ ದ್ಯೌರ್ದ್ಯುಲೋಕದೇವತಾ ಪೃಥಿವೀ ಭೂಮಿದೇವತಾ ಚ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಿಮಂ ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ । ಸ್ವಕೀಯಸಾರಭೂತೇನ ರಸೇನ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ । ಸೇಕ್ತುಮಿಚ್ಛತಾಂ । ತಥಾ ಭರೀಮಭಿರ್ಭರಣೈಃ ಪೋಷಣೈರ್ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಪಿಪೃತಾಂ । ಉಭೇ ದೇವ್ಯೌ ಪೂರಯತಾಂ ॥ ಮಹೀ । ಮಹಚ್ಛಬ್ದಾದುಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಙೀಪ್ । ಆಚ್ಛಬ್ದಲೋಪಶ್ಛಾಂದಸಃ । ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಙೀಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ದ್ಯೌಃ । ದಿವ್ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ । ಗೋತೋ ಣಿತ್ । ಪಾ. ೭-೧-೯೦ । ಇತಿ ತತಃ ಪರಸ್ಯ ಸೋರ್ಣಿದ್ವದ್ಭಾವಾದ್ಭವಂತೀ ವೃದ್ಧಿರಪಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವೇನೋದಾತ್ತಾ । ಪೃಥಿವೀ । ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ । ಪ್ರಥೇಃ ಷಿವನ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ । ಉ. ೧-೧೫೦ । ಇತಿ ಷಿವನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ । ಪಾ. ೪-೧-೪೧ । ಇತಿ ಙೀಷ್ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ । ಮಿಹ ಸೇಚನೇ । ಸನಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷೌ । ಢತ್ವಕತ್ವಷತ್ವಾನಿ । ಪಿಪೃತಾಂ । ಪೄ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ । ಹ್ರಸ್ವ ಇತ್ಯೇಕೇ । ಶಪಃ ಶ್ಲುಃ । ಅರ್ತಿಪಿಪರ್ತ್ಯೋಶ್ಚ । ಪಾ. ೭-೪-೭೭ । ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯ ಇಕಾರಃ । ತಿಙಃ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ಭರೀಮಭಿಃ । ಡುಭೃಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ ಹುಸ್ತೃಭೃಧೃಸ್ತೃಸೃಭ್ಯ ಈಮನ್ನಿತೀಮನ್ । ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಮಹೀ—ದೊಡ್ಡದಾದ। **ದ್ಯೌಃ**—ದ್ಯುಲೋಕದೇವತೆಯು। **ಪೃಥಿವೀಚ**—ಭೂದೇವತೆಯೂ ಸಹ। **ನಃ**—ನಮ್ಮ। **ಇಮಂ ಯಜ್ಞಂ**—ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು। **ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ**—ರಸಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲುದ್ಯುಕ್ತರಾಗಲಿ। **ಭರೀಮಭಿಃ**—ಪೋಷಣಕಾರ್ಯಗಳಿಂದ। **ನಃ**—ನಮ್ಮನ್ನು। **ಪಿಪೃತಾಂ**—ಪೂರ್ಣರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವಲೋಕ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕ ದೇವತೆಗಳು ರಸಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮನ್ನು ಪೋಷಕದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಪೋಷಿಸಲಿ.

English Translation.

May the great Heaven and Earth sprinkle (with sweetness) this our Sacrifice ; may they fill us with nourishments.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅನೇಕ ವಿನಿಯೋಗಗಳಿರುವವು. ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯ ಛಂದೋಮಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಮಂತ್ರಪಠನಕ್ಕಾಗಿ **ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚನ** ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಂ ವ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚನೋ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) **ಯುವಾನಾ ಪಿತರಾ ಪುನಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೦-೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೧೦).

ಆಗ್ರಯಣೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ **ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ** ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನೂ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀದೇವತಾಕವಾದ ಏಕಕಪಾಲ ನಿರ್ವಪನಕ್ಕಾಗಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಋಕ್ಕನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಆಗ್ರಯಣಂ ವ್ರೀಹಿಶ್ಯಾಮಾಕವೆಂಬ** ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಯೇ ಕೇ ಚ ಜ್ಮಾ ಮಹಿನೋ ಅಹಿಮಾಯಾ** (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೨-೧೫) **ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚನ.** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೨-೯)

ಅಗ್ನಿಮಂಥನಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವಿರುವುದು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಂ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತ** (ಋ. ಸಂ ೧-೨೪-೩) **ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ** (ಋ ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೬).

ಸಾಂನಾಯ್ಯನೆಂಬ ಪುರೋಡಾಶವನ್ನು ಆಹವನೀಯಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಒಯ್ಯುವಾಗ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ವಿಧ್ಯಪರಾಧ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ವಿಷ್ಯಂದಮಾನಂ ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೨) ಇತ್ಯಂತಃ ಪರಿಧಿದೇಶೇ ನಿನಯೇಯುಃ (ಆ. ೩-೧೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು.

ಆಶ್ವಿನಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಇದರ ವಿನಿಯೋಗವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಸಂಸ್ಥಿತೇಷ್ವಾಶ್ವಿನಾಯ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೩) **ತೇ ಹಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಾ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೦-೧) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಆ. ೬-೫).

ಈ ವಿಧವಾದ ಶ್ರೌತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಲ್ಲದೆ ಗೃಹ್ಯಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪೃಥಿವೀಪ್ರಾರ್ಥನಾಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮಂತ್ರದ ಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು.

ದ್ಯೌಃ, ಪೃಥಿವೀ—ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯು. ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಗೆ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳಾದ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಸ್ತವಿಕವಾಗಿ (ಒಟ್ಟಿಗೆ) ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳು ಅನೇಕವಿದ್ದರೂ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯೇಕಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸಿ ಸ್ತುತಿಸುವ ಮಂತ್ರಗಳೂ ಕೆಲವಿವೆ—

ಉಪ ಶ್ವಾಸಯ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ಪುರುತ್ರಾ ತೇ ಮನುತಾಂ ವಿಷ್ಠಿತಂ ಜಗತ್ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೬-೪೭-೨೯)

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ।

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯-೧)

ವಿಶ್ವಕರ್ಮನ್ ಹವಿಷಾ ವಾವೃಧಾನಃ ಸ್ವಯಂ ಯಜಸ್ವ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೮೧-೬)

ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸ್ವಧೇ ಪುರಂಧೀ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳಿರುವವು (ನಿ. ೩-೩೦). ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ **ದ್ಯೌಃ ಪಿತಃ ಪೃಥಿವಿ ಮಾತಃ** ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ತಂದೆಯೆಂದೂ ಭೂಮಿಯನ್ನು ತಾಯಿಯೆಂದೂ ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಭೂಮಿ ಎಂದು ಪ್ರಪಂಚವನ್ನು (ವಿಶ್ವವನ್ನು) ಮೂರು ಮುಖ್ಯ ವಿಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ (ಲೋಕಗಳನ್ನಾಗಿ) ಪರಿಗಣಿಸಲಾಗಿದೆ. ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ **ನಾಕ,** (ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಬಹು ಎತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನ) **ವಿಷ್ಟಪ** (ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶ) **ಪೃಷ್ಠ** (ಕೆಳಭಾಗ) ಎಂದು ಮೂರು ವಿಭಾಗಗಳಿವೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷ ವಿಭಾಗಗಳಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ **ವ್ಯೋಮನ್, ರೋಚನ** (ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಪ್ರದೇಶ) **ಅಂತರಿಕ್ಷ** ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಪೃಥಿವೀಶಬ್ದವೂ ಸಹ **ಪೃಥಿವೀ** (ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಪ್ರದೇಶ) **ಮಹೀ** (ದೊಡ್ಡವಾದ ಪ್ರದೇಶ) **ಇಳಾ** (ಈ ಪ್ರಪಂಚ) **ವಸುಮತೀ** (ಐಶ್ವರ್ಯಯುಕ್ತವಾದ) ಮೊದಲಾದ ನಾಮಗಳಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಡುವುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೆಂದು ಭಾವಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಯಜ್ಞಂ ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಂ—ಸ್ವಕೀಯಸಾರಭೂತೇನ ರಸೇನ ಸೇಕ್ತುಮಿಚ್ಛತಾಂ । ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮ್ಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತುಗಳಿಂದ ಈ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಿಪೃತಾಂ ನೋ ಭರೀಮಭಿಃ—ಭರಸಮುರ್ಥೈರನ್ನೈ ರಸೈಶ್ಚ ॥ ಪುಷ್ಟಿಕರವಾದ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರ ವಸ್ತುಗಳಿಂದಲೂ ಸೋಮರಸಾದಿಪಾನೀಯಗಳಿಂದಲೂ ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಪರಿಪೂರ್ಣವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮಹೀ—ಮಹತ್ ಶಬ್ದವು **'ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷದ್ಬೃಹನ್ಮಹಜ್ಜಗಚ್ಛತೃವಚ್ಚ'** (ಉ. ಸೂ. ೨–೨೪೨) ಎಂದು ಶತೃವದ್ಭಾವಾತಿದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ ಉಗಿತ್ತಾಗುವುದು. **'ಉಗಿತಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪–೧–೬) **'ಜ್ಯಾಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪–೧–೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬ ಪದವು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. ಉಗಿತಃ, ಎಂಬುದು ಪ್ರಾದಿಪದಿಕಾತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧–೧–೭೨) ವಿಶೇಷಣವು ತದಂತಕ್ಕೆ ಬೋಧಕವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ. ಯದ್ಯಪಿ ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ **ಸಮಾಸಪ್ರತ್ಯಯವಿಧೌ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧–೧–೭೨ ವಾ ೫೬೫) ಸಮಾಸದ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ತದಂತಲಾಭಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ **'ಉಗಿದ್ವರ್ಣಗ್ರಹಣವರ್ಜಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧–೧–೭೨ ವಾ ೫೪೬) ಉಗಿದ್ಗ್ರಹಣ. ವರ್ಣಗ್ರಹಣಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಮಾಸವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೂ ತದಂತಲಾಭ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ **'ಉಗಿತಃ'** ಎಂದು ಉಗಿದ್ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಥವಾ **'ಅನುಪಸರ್ಜನಾತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪–೧–೧೪) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರವು ಸ್ತ್ರೀಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ತದಂತವಿಧಿಯುಂಟು ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ ಬರುವುದು. **'ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪–೧–೩) ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತೆ. **'ಋನ್ನೇಭ್ಯೋ ಙೀಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪–೧–೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಪ್ ಪದ ಅನುವೃತ್ತಿ ಏವಂಚ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪಾದಿಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವಲ್ಲಿ ಙೀಪ್ ಬರುವುದು ಎಂದಾಗುವುದು. ಉಗಿತ್ ಎರಡು ವಿಧ. ೧. ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ, ೨. ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಮಾತ್ರವೃತ್ತಿ ಧರ್ಮಪುರಸ್ಕಾರದಿಂದ ಎಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಗ್ರಹಣವಿದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ **'ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವೋಽಪ್ರಾತಿಪದಿಕೇನ'** (ಪರಿಭಾ. ೩೩) ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ ಬರಲಾರದು. ಇಲ್ಲಿ ಉದಿತ್ತು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕೋಭಯ ವೃತ್ತಿಯಾದ್ದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಮಹತ್ ಎಂಬುದು ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕವಾಗುವುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಙೀಪ್ ಬಂದರೆ ಮಹತ್+ಈ ಎಂದಿರುವಾಗ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಅತ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ವಿಶಿಷ್ಟ ಅಪದೇಶಃ, ವ್ಯಪದೇಶಃ, ಮುಖ್ಯ ವ್ಯವಹಾರ ಎಂದರ್ಥ. ವ್ಯಪದೇಶಿನಾ ತುಲ್ಯಂ, ವ್ಯಪದೇಶಿವತ್, ಅಸಹಾಯ ಸಾಮಾನ್ಯರ ತದಂತ ವ್ಯವಹಾರವು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದೋ ಅದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಮಹತ್ ಎಂಬುದು ಅತಿದೇಶದಿಂದ ಉಗಿತ್ತು, ಆದರೂ ಇದು ಇನ್ನೊಂದರ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಉಗಿದಂತ, ಎಂದು ಮುಖ್ಯ ವ್ಯವಹಾರ ಬರಲಾರದು. ಅತಿ ಮಹತ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಾದ ಉಗಿದಂತ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ವ್ಯವಹಾರವಿರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಗೆ ಕಾರ್ಯಬರುವುದೋ ಹಾಗೆ ಇಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯಬರುವುದು. ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ

ಇಲ್ಲಿ ಜೀಪ್ ಬರಲು ತಡೆ ಇಲ್ಲ. ಜೀಪ್, ಪಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ **'ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕು. ಆದರೂ **'ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದ **'ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ'** ಬೃಹತ್, ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಅಜಾದಿ ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುದು, **'ಯೂಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌನದೀ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೩) ವರ್ಣಸಂಜ್ಞಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಬೋಧಕಗಳಾದ ಈ-ಊ ವರ್ಣಗಳು ನದೀ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು, ತದಂತಸಂಜ್ಞಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿಶಿಷ್ಟಾರ್ಥಬೋಧಕಗಳಾದ ಈ ವರ್ಣಾಂತ, ಊವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವರ್ಣಸಂಜ್ಞಾ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಜೀಪ್‌ಗೆ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಯದ್ಯಪಿ ಶತೃವದ್ಭಾವಾತಿದೇಶದಿಂದಲೇ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧಿಸುವುದು. ಆದರೂ ಬೃಹತ್ ಮಹತ್ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಳಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಬರುವಂತೆ ನಿಯಮ ಲಾಘವಕ್ಕಾಗಿ ವಾರ್ತ್ತಿಕಾರಂಭವು ಎಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ವಿವರಿಸಿರುವೆವು.

ದ್ಯೌಃ— ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ನಿಷ್ಪತ್ತಿ ಮಾಡಬಹುದು. ೧. ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ **'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಔಣಾದಿಕವಾದ **'ಡೋ'** ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಡಿತ್ಕರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಉತ್ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ದ್ಯೋ, ಎಂದಾಯ್ತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ, **'ಗೋತೋ ಣಿತ್'** (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೯೦) ಗೋ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಅಂದರೆ, ಸು, ಔ, ಜಸ್, ಅಮ್, ಔಟ್, ಈ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುವು ಎಂದಿದರ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ವಾರ್ತ್ತಿಕಕಾರರು **'ಓತೋಣಿದಿತಿವಾಚ್ಯಮ್'** (ಪಾ ಸೂ. ವಾ. ೭-೧-೯೦-೧) ಗೋತೋಣಿತ್ ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು **'ಓತೋಣಿತ್'** ಎಂದು ಮಾಡಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಗೋಃ ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ತೆಗೆದು ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ **'ಓತಃ'** ಎಂಬ ಪದವನ್ನು ಸೇರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರ ಪ್ರಕಾರ ಓಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಣಿತ್ತಿನಂತೆ ಅಂದರೆ ಣಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕದಂತೆ ಆಗುವುವು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಓಕಾರಾಂತವಾದ ದ್ಯೋ ಶಬ್ದದ ಮುಂದಿರುವ ಸುವು ಣಿತ್ತಿನಂತಾಗುವುದು, **'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಞಿತ್ತು ಣಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾದ ಅಜಂತವಾಗ ಅಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ ಓ ಗೆ ಔ ಬಂದು ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಸು ಗೆ ಬಂದರೆ ದ್ಯೌಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಓಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಔಕಾರವೂ ಉದಾತ್ತ. ೨-ದಿವ್- ಎಂಬುದು ವಕಾರಾಂತಪ್ರಾತಿಪದಿಕ, ಇದು **'ಫಿಷೋಂತಉದಾತ್ತಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ **'ದಿವ ಔತ್'**.(ಪಾ.ಸೂ.೭-೧-೮೪) ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದಿವ್ ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಔ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವ್‌ನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಔಕಾರಾದೇಶ ದಿ+ಔ+ಸ್-**'ಇಕೋ ಯಣಚಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಯಕಾರ, ದ್ಯ್ ಔ ಸ್ ಔಕಾರ ವ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿದೆ. **'ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶಃ'**-(ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಬಂದಲ್ಲಿ ಏವಂಚ ವ್ ಇದ್ದಂತಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್'**-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದು ಸು ಗೆ ಲೋಪ ಬರಲಿ ಎಂದು

ಶಂಕಿಸಬಹುದು, ಆದರೆ, **' ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶೋಽನಲ್ವಿಧೌ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನಲ್ವಿಧೌ ಎಂದರೆ ಅಲ್ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ **' ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯಃ '** ಎಂಬ ಅಲ್ವಿಧಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸು ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗ ದ್ಯೌಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಈ ಪಕ್ಷದ ದಿವ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ವಕಾರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ **' ಅಸ್ವರಕಾಣಾಮಸ್ವರಕಾ ಆದೇಶಾಃ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಔಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ **' ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಸ್ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್ ನ ಮುಂದಿರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು ಎಂದುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಇ ಯ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಔಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿಯು, ಪ್ರಕೃತ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ **' ದಿವ್ ಶಬ್ದಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ '** ಎಂಬಲ್ಲಿ **' ದ್ಯೋ ಶಬ್ದಃ ಬಾಹುಲಕಾತ್ ಔಣಾದಿಕಡೋಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತಃ '** ಎಂದು ಇರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಈಗಿರುವ ಪಾಠವು ಲೇಖಕ ಶೋಧಕರುಗಳ ಪ್ರಮಾದಿಂದ ಬಿದ್ದಿರುವುದೆಂದು ಪಂಡಿತರಿಗೆ ತಿಳಿಯದ ವಿಷಯವಲ್ಲ.

ಪೃಥಿವೀ-ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ ಧಾತು **' ಪ್ರಥೇಃ ಷಿವನ್ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ '** (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೪) ಪ್ರಥಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಷಿವನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಧಾತುವಿಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಷಿವಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ-ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರವೂ ಬಂದು. ಪೃಥ್+ಇವ್=ಪೃಥಿವ್, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಷಿತ್, **' ಷಿದ್ಗೌರಾದಿಭ್ಯಶ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪೧) ಷಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಗೌರಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಙೀಷ್ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಷ್ ಬರುತ್ತೆ ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಷಿತ್, ಪೃಥಿವ್ ಶಬ್ದವು ಷಿತ್ತಲ್ಲ ಆದರೂ ಅವಯವೇ **' ಅಚರಿತಾರ್ಥಂ ಲಿಂಗಂ ಸಮುದಾಯೋಪಕಾರಕಂ ಭವತಿ '** ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿರುವ ಷಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬೇರೆ ಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಆ ಷಿತ್ವವು ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದು, ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಮ್— ' ಮಿಹ ಸೇಚನೇ ' ಧಾತು. **' ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಸ್ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂವಾ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ **' ಸನ್ಯಙೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ, ಮಿಹ್ ಮಿಹ್-ಸ, **' ಹಲಾದಿಶ್ಶೇಷಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ಮಿಹ್‌ನ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. **ಲೋಟ್**-ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ತಸ್, **' ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಙ್ವದ್ಭಾವ **'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಾಮ್ ಆದೇಶ. **'ವಸತಿರ್ದಹದಿಹಿದುಹೋನಹ್ ಮಿಹ್ ರುಹ್ ಲಿಹ್ ವಹಿಸ್ತಥಾ '** (ಪಾ. ಸೂ. ಪಾ. ಮಾ. ೭-೨-೧೧-೬) ಎಂದು ಅನಿಟ್ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಮಿಹ್ ಧಾತುವಿರುವುದರಿಂದ **'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂದು ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಮಿಮಿಹ್+ಸ+ತಾಮ್ ಈಗ **'ಹೋಢಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ ಗೆ ಢ ಆದೇಶ, ಈ ಢಕಾರಕ್ಕೆ **' ಷಢೋಃ ಕಃಸಿ '**(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೮-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಾದೇಶ, ಇದರ ಮುಂದಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ **' ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯)

ಎಂಬುದರಿಂದ ಷತ್ವ, ಮಿಮಿಕ್ಷತಾಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. '**ತಿಙ್ಙತಿಙಃ** ' (ಪಾ ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಪಿಪೃತಾಮ್—'**ಪೄ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ**' ಧಾತು, '**ಪೃ**' ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವೆಂದು ಕೆಲವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ತಸ್ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತಾಂ ಆದೇಶ ಶಪ್ '**ಜುಹೋತ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ಲುಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ಲು (ಲೋಪ) '**ಶ್ಲೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ '**ಅರ್ತಿಪಿಪರ್ತ್ಯೋಶ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೭) ಶ್ಲು ಬಂದಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ '**ಋ ಗತೌ**' ಪೄ, ಪೃ, ಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ ಇವುಗಳ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆಯ ಪೃ ನ ಋ ಗೆ ಇಕಾರ '**ಉರಣ್ರಪರಃ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ. '**ಹಲಾದಿಶ್ಶೇಷಃ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫ ನಿವೃತ್ತಿ ಪಿಪೃತಾಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು '**ಉರತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಪ್ರತ್ಯಯಪರ ದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರ ಬರುವುದು ನಂತರ, ಅಕಾರಕ್ಕೆ '**ಅರ್ತಿಪಿಪರ್ತ್ಯೋಶ್ಚ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂದು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ವಸ್ತುತಃ, '**ಉರತ್**' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇತ್ವ ವಿಧಾಯಕವು ಅಪವಾದವಾದ್ದರಿಂದ, ಮೊದಲೇ ಇತ್ವ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವು ಇಲ್ಲಿ ಪೃ, ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ಧಾತುವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡಿರುವುದರಿಂದ '**ಉದೋಷ್ಠ್ಯ ಪೂರ್ವಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ (೭-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎರಡನೆ ಪೃ ಎಂಬುದರ ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. '**ಕ್ಙಿತಿಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಇರುವುದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ '**ಅಪಾದಾದೌ**' ಎಂದು ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ '**ತಿಙ್ಙತಿಙಃ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ತಾಮ್ ಉದಾತ್ತ.

ಭರೀಮಭಿಃ—'**ಡುಭೃಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ**' ಧಾತು '**ಹು ಸ್ತೃ ಭೃಧೃ ಸ್ವೃಸೃಭ್ಯ ಈಮನ್**' (ದಶ. ಪಾ. ೬) ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಸ್ತೃಞ್ ಆಚ್ಛಾದನೇ, ಡುಭೃಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಧೃಙ್ ಅವಸ್ಥಾನೇ, ಸ್ವೃ ಶಬ್ದೋಪತಾಪಯೋಃ, ಸೃ ಗತೌ, ಈಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಈಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಮನ್ ಬಂದರೆ ಭೃ+ಈಮನ್ ಗುಣ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ ಅದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಭರೀಮಭಿಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ॥ ೧೩ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತಯೋರಿದ್ಘೃತವತ್ಪಯೋ ವಿಪ್ರಾ ರಿಹಂತಿ ಧೀತಿಭಿಃ ।
ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ ಧ್ರುವೇ ಪದೇ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತಯೋಃ । ಇತ್ । ಘೃತಽವತ್ । ಪಯಃ । ವಿಪ್ರಾಃ । ರಿಹಂತಿ । ಧೀತಿಽಭಿಃ ॥
ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ । ಧ್ರುವೇ । ಪದೇ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ ಧ್ರುವಂ ಪದಮಂತರಿಕ್ಷಂ । ತಥಾ ಚ ತಾಪನೀಯಶಾಖಾಯಾಂ ಸಮಾಮ್ನಾಯತೇ । ಯಕ್ಷಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರೋಗಣಸೇವಿತಮಂತರಿಕ್ಷಂ । ನೃ. ತಾ. ೧-೨ । ಇತಿ । ತೇನಾಂತರಿಕ್ಷೇಣೋಪಲಕ್ಷಿತ ಆಕಾಶೇ ವರ್ತಮಾನಯೋಸ್ತಯೋರ್ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವ್ಯೋರೇವ ಸಂಬಂಧಿ ಪಯೋ ಜಲಂ ಘೃತವದ್ಘೃತಸದೃಶಂ ವಿಪ್ರಾ ಮೇಧಾವಿನಃ ಪ್ರಾಣಿನೋ ಧೀತಿಭಿಃ ಕರ್ಮಭೀ ರಿಹಂತಿ । ಲಿಹಂತಿ । ಯದ್ವಾ । ಘೃತವದ್ಘೃತಂ ಸಾರಂ ತೇನೋಪೇತಂ ರಿಹಂತಿ । ಲಿಹೇರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ರೇಫಃ । ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ । ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ । ಗವಿ ಗನ್ ಧೃಞೋ ವ ಇತಿ ವಪ್ರತ್ಯಯಃ । ತತ್ಸಂನ್ನಿಯೋಗೇನ ಗೋಶಬ್ದಸ್ಯ ಚ ಗನ್ನಾದೇಶಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ—ಗಂಧರ್ವರ । **ಧ್ರುವೇ**—ಶಾಶ್ವತವಾದ । **ಪದೇ**—ಸ್ಥಾನವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷ (ಆಕಾಶ) ದಲ್ಲಿ (ಇರುವ) । **ತಯೋರಿತ್**—ಅವೆರಡಕ್ಕೇ (ದ್ಯು ಮತ್ತು ಪೃಥಿವೀ) ಸಂಬಂಧಿಸಿದ । **ಪಯಃ**—ಜಲವನ್ನು । **ಘೃತವತ್**—ಘೃತದಂತೆ । **ವಿಪ್ರಾಃ**—ಜ್ಞಾನಿಗಳು । **ಧೀತಿಭಿಃ**—ಒಳ್ಳೆಯ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ । **ರಿಹಂತಿ**—ರುಚಿನೋಡುತ್ತಾರೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಆಕಾಶಸ್ಥವಾದ ದ್ಯುಲೋಕ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕ ಸಂಬಂಧವಾದ ಜಲವನ್ನೇ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸತ್ಕರ್ಮಗಳ ಫಲವಾಗಿ ಘೃತದಂತೆ ರುಚಿನೋಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The wise men sitting in the eternal home of the Gandharvas taste, through their pious acts the essence of all good things of both heaven and earth as the ghee is the essence of milk.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು, ಕೆಲವು ಪದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಂಡಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು— ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಸಾರಭೂತವಾದುದು ಘೃತವು. ಅದರಂತೆ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಾರಭೂತವಾದ ಅನೇಕ ವಸ್ತುಗಳಿರುವವು.

ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವಾದ ಗಂಧರ್ವರ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಲೋಕವನ್ನು (ಅಂತರಿಕ್ಷಲೋಕ) ಪಡೆದು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗಭೂಮಿಗಳ ಅತ್ಯುತ್ತಮಸಾರವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಘೃತವತ್ ಪಯಃ— ಹಾಲಿನಲ್ಲಿ ಸಾರಭೂತವಾದ ತುಪ್ಪದಂತೆ ಅಥವಾ ಪಯಃ ಎಂದರೆ ಉದಕವೆಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದರಿಂದ ಸಾರಭೂತವಾದ ಸೋಮರಸಾದಿಗಳು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಧೀತಿಭಿಃ—ಕರ್ಮಭಿಃ । ಯಜ್ಞಾದಿಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳಿಂದ.

ಗಂಧರ್ವಸ್ಯ ಧ್ರುವೇ ಪದೇ—ಗಂಧರ್ವರ ಮುಖ್ಯಸ್ಥಾನವು ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ತಾಪನೀಯಶಾಖೆಯ **ಯಕ್ಷಗಂಧರ್ವಾಪ್ಸರೋಗಣಸೇವಿತಮಂತರಿಕ್ಷಂ** (ನೃ. ತಾ. ೧–೨) ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು. ಅಥವಾ ಗಂಧರ್ವಜನಸೇವಿತವಾದ ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ (ಲೋಕದಲ್ಲಿ) ಎಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಯಜ್ಞಾದಿ ಸತ್ಕರ್ಮಾಚರಣೆಯಿಂದ ಉತ್ತಮಸ್ಥಾನವಾದ ಗಂಧರ್ವಲೋಕಾದಿಗಳನ್ನು ಪಡೆದು ಅಲ್ಲಿ ಸ್ವರ್ಗ ಮತ್ತು ಭೂಲೋಕಗಳ ಸಾರಭೂತವಾದ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವರೆಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ರಿಹನ್ತಿ—ಲಿಹ ಆಸ್ವಾದನೇ–ಲಕಾರಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ರೇಫ ಲಟ್. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝಿ, **'ಝೋನ್ತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ್‌ಗೆ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ. **'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೪–೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ರಿಹನ್ತಿ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಗನ್ಧರ್ವಸ್ಯ—'ಗವಿ ಗನ್ ಧೃ ಇಞೋಪಃ, ಗೋ ಶಬ್ದವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ವ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ. ಗೋ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ **'ಗನ್'** ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಅದರ ಜತೆಯಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಗನ್ ಆದೇಶವೂ ಬಂದರೆ ಗನ್+ಧೃ+ವ. ಗುಣವು ರ ಪರವಾಗಿ ಬಂತ್ತದೆ. ಗನ್ಧರ್ವ, ಎಂದಾಗುವುದು. ಗವಿಗನ್–ಇತ್ಯಾದಿಯಾದ ಸೂತ್ರವು ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವಾನೃಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶನೀ ।
ಯಚ್ಛಾ ನಃ ಶರ್ಮ ಸಪ್ರಥಃ ॥ ೧೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸ್ಯೋನಾ । ಪೃಥಿವಿ । ಭವ । ಅನೃಕ್ಷರಾ । ನಿಽವೇಶನೀ ॥

ಯಚ್ಛ । ನಃ । ಶರ್ಮ । ಸಽಪ್ರಥಃ ॥ ೧೫ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವೀತ್ಯೇಷಾ ಮಹಾನಾಮ್ನೀವ್ರತೇ ಭೂಮಿಸ್ಪರ್ಶನೇ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ । ಏತದ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವೇತಿ ಸಮಾಪ್ಯ । ಆ. ೮–೧೪ ॥ ಇತಿ ॥ ಸ್ಮಾರ್ತೇ ಹೇಮಂತಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣೇಽಪ್ಯೇಷಾ ಜಪ್ಯಾ । ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ತಸ್ಮಿನ್ನುಪವಿಶ್ಯ ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವೇತಿ ಜಪಿತ್ವಾ । ಆ- ಗೃ. ೨–೩–೬ । ಇತಿ ॥

ಹೇ ಪೃಥಿವಿ ಸ್ಯೋನತ್ವಾದಿಗುಣಯುಕ್ತಾ ಭವ । ಸ್ಯೋನಶಬ್ದೋ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವಾಚೀ । ತಥಾ ಚ ವಾಜಸನೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸ್ಯೋನಶಬ್ದೋಪೇತಂ ಕಂಚಿನ್ಮಂತ್ರಮುದಾಹೃತ್ಯ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ । ಇಂದ್ರಸ್ಯೋರುಮಾವಿಶ ಸ್ಯೋನಃ ಸ್ಯೋನಮಿತಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣೋ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಮಿತ್ಯೇವ ತದಾಹೇತಿ । ಯದ್ವಾ । ಸ್ಯೋನಶಬ್ದಃ ಸುಖವಾಚೀ । ತಥಾ ಚ ಯಾಸ್ಕವಾಕ್ಯಮುದಾಹರಿಷ್ಯತೇ । ಅನೃಕ್ಷರಾ ಕಂಟಕರಹಿತಾ ನಿವೇಶನೀ ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಭೂತಾ ಸಪ್ರಥೋ ವಿಸ್ತಾರಯುಕ್ತಂ ಶರ್ಮ ಶರಣಂ ನೋಽಸ್ಮಭ್ಯಂ ಯಚ್ಛ । ಹೇ ಪೃಥಿವಿ ದೇಹಿ । ತಾಮೇತಾಮೃಚಮುದಾಹೃತ್ಯ ಯಾಸ್ಕ ಏವಂ ವ್ಯಾಚಷ್ಟೇ । ಸುಖಾ ನಃ ಪೃಥಿವಿ ಭವಾನೃಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶನ್ಯೃಕ್ಷರಃ ಕಂಟಕ ಋಚ್ಛತೇಃ ಕಂಟಕಃ ಕಂತಪೋ ವಾ ಕೃಂತತೇರ್ವಾ ಕಂಟತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣ ಉದ್ಗತತಮೋ ಭವತಿ ಯಚ್ಛ ನಃ ಶರ್ಮ ಶರಣಂ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥು । ನಿ. ೯–೩೨ । ಇತಿ ॥ ಸ್ಯೋನಾ । ಷಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ । ಸಿವೇಷ್ಠೇರ್ಯೋ ಚ । ಉ. ೩-೯ । ಇತಿ ನಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಟೇಶ್ಛ ಯೋ ಇತ್ಯಾದೇಶಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವೀತ್ಯನಯೋರ್ಭವೇತ್ಯಾಖ್ಯಾತೇನೈವಾನ್ವಯೋ ನ ಪರಸ್ಪರಂ । ಅತೋಽಸಾಮರ್ಥ್ಯೇನೈವ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವಾಭಾವಾದೋಕಾರಸ್ಯ ನಾಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅನೃಕ್ಷರಾ । ಋಷೀ ಗತೌ । ಗಚ್ಛತ್ಯಂತರಿತ್ಯೃಕ್ಷರಃ ಕಂಟಕಃ । ತನ್ಯೃಷಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ಸರನ್ । ಉ. ೩–೭೫ । ಷಢೋಃ ಕಃ ಸೀತಿ ಕತ್ವಂ । ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಷತ್ವಂ । ನಞಾ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ । ತಸ್ಮಾನ್ನುಡಚಿ । ಪಾ. ೬–೩–೭೪ । ಇತಿ ನುಡಾಗಮಃ । ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ನಿವಿಶಂತ್ಯಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಿವೇಶನೀ । ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚೇತಿ ಲ್ಯುಟ್ । ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಯಚ್ಛ । ದಾಣ್ ದಾನೇ । ಪಾಘ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ಯಚ್ಛಾದೇಶಃ । ದ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಙ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ । ಸಪ್ರಥಃ । ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ । ಅಸುನ್ । ಪ್ರಥಸಾ ಸಹ ವರ್ತತ ಇತಿ ತೇನ ಸಹೇತಿ ತುಲ್ಯಯೋಗೇ । ಪಾ. ೨–೨–೨೮ । ಇತಿ ಸಮಾಸಃ । ವೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ । ಪಾ. ೬–೩–೮೨ । ಇತಿ ಸಭಾವಃ । ಕೃತ್ಸ್ವರಃ ॥ ೬ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಪೃಥಿವಿ—ಎಲೈ ಪೃಥಿವಿಯೇ (ನೀನು) । **ಸ್ಯೋನಾ**—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಅಥವಾ ಸುಖಕರಳಾಗಿ । **ಭವ**—ಆಗು । **ನಃ**—ನಮಗೆ । **ಅನೃಕ್ಷರಾ**—ಕಂಟಕರಹಿತಳಾಗಿ । **ನಿವೇಶನೀ**—ವಾಸಸ್ಥಾನವಾಗಿ । **ಸಪ್ರಥಃ**—ವಿಸ್ತಾರವಾದ । **ಶರ್ಮ**—ಆಶ್ರಯುವನ್ನು । **ಯಚ್ಛ**—ಕೊಡು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಪೃಥ್ವೀದೇವತೆಯೇ, ನೀನು ಸರ್ವದಾ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ, ಕಂಟಕರಹಿತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಾಸಸ್ಥಾನಳಾಗಿದ್ದು, ನಮಗೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಆಶ್ರಯುವನ್ನು ಕೊಡು.

English Translation.

O Earth, give us extensive abode free from thorns; give us great happiness.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವು ಶ್ರೌತಸ್ಮಾರ್ತಪ್ರಯೋಗಗಳೆರಡರಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಮಹಾನಾಮ್ನೀ ಎಂಬ ವ್ರತ (ಯಾಗ) ದಲ್ಲಿ, ಭೂಮಿಸ್ಪರ್ಶನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಏತದ್ವಿದಂ ಬ್ರಹ್ಮಚಾರಿಣಂ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವೇತಿ ಸಮಾಪ್ಯ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೮-೧೪).

ಸ್ಮಾರ್ತಪ್ರಯೋಗದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ಹೇಮಂತಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣವೆಂಬ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಜಪಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯುವು ಆಶ್ವಲಾಯನಗೃಹ್ಯಸೂತ್ರದ **ಮಾರ್ಗಶೀರ್ಷ್ಯಾಂ ಪ್ರತ್ಯವರೋಹಣಂ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ತಸ್ಮಿನ್ನುಪವಿಶ್ಯ ಸ್ಯೋನಾ ಪೃಥಿವಿ ಭವೇತಿ ಜಪಿತ್ವಾ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ಗೃ. ೨-೩-೬).

ಸ್ಯೋನಾ—ಈ ಶಬ್ದವು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ಅಥವಾ ಸುಖಕರವಾದ ಎಂಬ ಎರಡು ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿ ವಿಸ್ತಾರ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ **ಇಂದ್ರಸ್ಯೋರುಮಾವಿಶ ಸ್ಯೋನಃ ಸ್ಯೋನಮಿತಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣೋ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಮಿತ್ಯೇವ ತದಾಹ** ಎಂಬ ವಾಜಸನೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಯಾಸ್ಕರು ಕೊಟ್ಟಿರುವ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು—

> **ಸುಖಾ ನಃ ಪೃಥಿವಿ ಭವಾನೃಕ್ಷರಾ ನಿವೇಶನ್ಯೃಕ್ಷರಃ ಕಂಟಕ ಋಚ್ಛತೇಃ ಕಂಟಕಃ ಕಂತಪ್ತೋ ವಾ ಕೃಂತತೇರ್ವಾ ಕಂಟತೇರ್ವಾ ಸ್ಯಾದ್ಗತಿಕರ್ಮಣ ಉದ್ಗತತಮೋ ಭವತಿ ಯಚ್ಛ ನಃ ಶರ್ಮ ಶರಣಂ ಸರ್ವತಃ ಪೃಥು.** (ನಿ. ೯-೩೨).

ಈ ನಿರ್ವಚನಪ್ರಕಾರ **ಸ್ಯೋನಾ**-ಸುಖಾ, **ಅನೃಕ್ಷರಾ**-ನಿಷ್ಕಂಟಕಾ, **ನಿವೇಶನೀ**-ನಿವಾಸಯೋಗ್ಯಾ, **ಶರ್ಮ**-ಸುಖಂ, **ಸಪ್ರಥಃ**-ಸರ್ವತಃ ಪೃಥು. ಎಂದರೆ ಸುಖಕರವಾಗಿಯೂ, ನಿಷ್ಕಂಟಕವಾಗಿಯೂ (ಬಾಧೆರಹಿತವಾಗಿಯೂ) ವಾಸಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಯೋಗ್ಯವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಾಸಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಸುಖವನ್ನೂ ಕೊಡು ಎಂದು ಭೂಮಿ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

ಅನೃಕ್ಷರಾ—ಅಕ್ಷರವೆಂದರೆ-ಋಚ್ಛತೇಃ-ಗತಿಕರ್ಮಣಃ ಕೃಂತತೇರ್ವಾ । ಹೋಗುವುದು, ಅಡ್ಡಿಪಡಿಸುವುದು, ತೊಂದರೆಮಾಡುವುದು ಇತ್ಯಾದ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಋಚ್ಛತಿಧಾತುವಿನಿಂದ ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕಂಟಕವು, ಬಾಧೆಯು ಎಂದರ್ಥವು. ಅನೃಕ್ಷರವೆಂದರೆ ಅಂತಹ ಬಾಧೆಗಳಿಲ್ಲದ, ಕಂಟಕರಹಿತವಾದ ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಸ್ಯೋನಾ—'ಷಿವು ತನ್ತುಸನ್ತಾನೇ' ಧಾತು **'ಸಿವೇಷ್ಟೇರ್ಯೋರ್ಚ'** (ಉ. ಸೂ. ೩–೨೮, **'ಧಾಪ್ಯಾವಸ್ಯಜ್ಯತಿಭ್ಯೋನಃ'** (ಉ. ಸೂ. ೩–೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಃ, ಪದವು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಷಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಧಾತುವಿನ ಟಿ ಆದ ಇವ್ ಗೆ ಯೋ ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. **'ಅನೇಕಾಲ್ಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಯೋ ಆದೇಶ. ಇವ್ ಎಂಬ ಸಂಪೂರ್ಣಕ್ಕೂ ಬರುವುದು ವ್ ಗೆ ಮಾತ್ರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸ್ಯೋ+ನ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. ಅದಂತಲಕ್ಷಣಟಾಪ್ ಸ್ಯೋನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದ ವರ್ಣನೆ. ಈಗ ಮುದ್ರಿಸಿರುವ ಉಣಾದಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ **'ಸಿವೇಷ್ಟೇರ್ಯೂರ್ಚ'** (ಉ. ಸೂ. ೩–೨೮) ಎಂದು ಪಾಠವಿದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಟಿಯಾದ ಇವ್ ಗೆ ಯೂ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ಯೂ+ನ, ಈಗ ಯದ್ಯಪಿ **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೩–೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣವು ಊಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ಯು, ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವಾದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಗುಣ ಬಂದರೂ, ಯೂ ಎಂದು ದೀರ್ಘ ಆದೇಶವನ್ನು ಮಾಡಿ ಗುಣ ಬಂದರೂ ಸ್ಯೋ ಎಂದೇ ಆಗಬೇಕು, ಯಾವ ವೈಲಕ್ಷಣ್ಯವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಾತ್ರಾಲಾಘವ ಬರುವುದರಿಂದ ಯು ಎಂದೇ ಆದೇಶವನ್ನು ವಿಧಿಸಬಹುದಾಗಿತ್ತು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ, ದೀರ್ಘಾದೇಶವನ್ನು ವಿಧಾನ ಮಾಡಿರುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ಯೂನಃ ಎಂದೇ ರೂಪವು ಈ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಸ್ಯೂನಃ ಎಂದರೆ ಆದಿತ್ಯ ಎಂದು ಅರ್ಥ. **'ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೩–೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲ ಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ ಷಿವ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಮಾತ್ರ ಬಂದರೆ ಸಿವ್+ನ ಎಂದಿರುವಾಗ **'ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಡನುನಾಸಿಕೇಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೧೯) ಅನುನಾಸಿಕ, ಅಥವಾ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಥವಾ ಕಿತ್ತು ವಾ ಙಿತ್ತು ಆದ ಝಲಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತುಗಾಗಮದಿಂದ ಕೂಡಿದ ಛಕಾರಕ್ಕೆ ಶಕಾರವೂ, ವಕಾರಕ್ಕೆ ಊಠ್ ಎಂಬುದೂ ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ವ್ ಗೆ ಊಠ್ ಆದೇಶ ಸಿ+ಊ+ನ, ಯಣಾದೇಶ ಗುಣಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅಂತರ್ಭೂತನಿಮಿತ್ತಕವಾದ್ದರಿಂದ ಯಣಾದೇಶವು ಅಂತರಂಗವಾದಕಾರಣ **'ಅಸಿದ್ಧಂ ಬಹಿರಂಗಮನ್ತರಂಗೇ'** (ಪರಿಭಾ. ೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲು ಯಣಾದೇಶ, ನಂತರ ಗುಣ ಟಾಪ್ ಸ್ಯೋನಾ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಈಪರಿಯಾದ ವರ್ಣನೆಯು **'ಚ್ಛ್ವೋಃ ಶೂಡ್'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಯಲ್ಲಿಯೂ, **'ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸ. ೧–೧–೭೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೈಯಟದಲ್ಲಿಯೂ

ವ್ಯಕ್ತವಾಗಿದೆ. **'ಸ್ಯೋನಃ ಕಿರಣಸೂರ್ಯಯೋಃ'** ಎಂಬ ಮೇದಿನೀಕೋಶಾನುಸಾರ, ಕಿರಣ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯ ಎಂದು ಸ್ಯೋನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾನುಸಾರ ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ಎಂದೂ, (೩-೬-೧೫) ನೇ ನಿರುಕ್ತಾನುಸಾರ ಸುಖ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವು ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಪೃಥಿವಿ, ಎಂಬುದಕ್ಕೆ **'ಸಾಽಽಮನ್ತ್ರಿತಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೪೮) ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನವು ಆಮನ್ತ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮನ್ತ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. **'ಸುಬಾಮನ್ತ್ರಿತೇ ಪರಾಂಗವತ್ಸ್ವರೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯೋನಾ ಎಂಬ ಸುಬಂತವು ಪೃಥಿವಿ ಎಂಬ ಪದದಲ್ಲಿರುವ ಪದದ ಅಂಗವಾದಂತೆ ಆಗಲಿ. ಏವಂಚ **'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬಂದು ಸ್ಯೋ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಓಕಾರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ಆದರೆ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯರೂಪವಾದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ **'ಸುಬಾಮನ್ತ್ರಿತೇ'** ಎಂಬುದು ಪ್ರವೃತ್ತವಾಗುವುದು. ಸುಬಾಮನ್ತ್ರಿತೇ ಎಂಬುದು ಪದವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಇದು **'ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ"** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೧) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಪ್ರಕಾರ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವಾಗಲೇ ಬರುವುದೆಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಸುಖೇನ ಪೃಥಿವಿ, ಎಂಬ ಎರಡು ಪದಗಳೂ ಭವ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುವು. ಅವೆರಡಕ್ಕೂ ಪರಸ್ಪರಾನ್ವಯವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಪರಾಂಗವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಷಾಷ್ಠಸೂತ್ರದಿಂದ ಆಮನ್ತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಓಕಾರವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಲಿಲ್ಲ.

ಅನೃಕ್ಷರಾ—ಋಷೀ ಗತೌ, ಧಾತು, ಋಷತಿ-ಅಂತರ್ಗಚ್ಛತಿ-(ಒಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತದೆ) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, **'ಋಕ್ಷರ'** ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಕಣ್ಟಕ ಅಂದರೆ ಮುಳ್ಳು ಎಂದು ಅರ್ಥ **'ತನ್ಯೃಷಿಭ್ಯಾಂಕ್ಸರನ್'** (ಉ ಸೂ. ೩-೭೫) ತನುವಿಸ್ತಾರೇ ಋಷೀ ಗತೌ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ಸರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಷೀ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ಸರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಕ್ ಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಲೋಪಗಳು, ಋಷ್+ಸರ ಎಂದಿರುವುದು. ಈಗ **'ಷಢೋಃಕಃಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೧) ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಕಾರಢಕಾರಗಳಿಗೆ ಕಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್‌ಗೆ ಕ್ ಆದೇಶ-ಋಕ್+ಸರ **'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎ ಇಣ್ ಕವರ್ಗಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಆದೇಶರೂಪವಾದ ಸಕಾರ ಅಥವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಾವಯವವಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಋಕ್ಷರ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ನ ವಿದ್ಯಮಾನಃ ಋಕ್ಷರಃ ಯಸ್ಯಾಂ। ಸಾ ಎಂದು **'ನಞೋಽಸ್ತ್ಯರ್ಥಾನಾಂ ವಾಚ್ಯೋ ವಾಚೋತ್ತರಪದಲೋಪಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ನಞ್‌ಸಮಾಸ, ಉತ್ತರ ಪದವಾದ ವಿದ್ಯಮಾನಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಲೋಪ, **'ನಲೋಪೋನಞಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಞ್‌ನ ನ್‌ಗೆ ಲೋಪ-**'ತಸ್ಮಾನ್ನುಡಚಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೪) ನಕಾರಲೋಪವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ನಞ್‌ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಜಾದಿಯಾದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ನುಡಾಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮ ಅನೃಕ್ಷರ **'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **'ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಞ್, ಸು, ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ನಿವೇಶನೀ—ನಿವಿಶನ್ತಿ ಅಸ್ಯಾಂ ಇತಿ ನಿವೇಶನೀ-ನಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ವಿಶಪ್ರವೇಶನೇ ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ **'ಕರಣಾಧಿಕರಣಯೋಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೧೭) ಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿಯೂ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥ ದಲ್ಲಿಯೂ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಲ್ಯುಟ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಲ್ಯುಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ **'ಯುವೋರನಾಕೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಗೆ ಅನ ಆದೇಶ ನಿವಿಶ್+ಅನ, ಲಘೂಪಧಗುಣ **'ಲಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಏಕಾರವು ಉದಾತ್ತ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ಟಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಟಿಡ್ಢಾಣಞ್-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೫) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಪ್-ನಿವೇಶನೀ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಯಚ್ಛ—ದಾಣ್ ದಾನೇ ಧಾತು **'ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾಸ್ಥಾ ದಾಣ್ದೃಶ್ಯರ್ತಿಸರ್ತಿಶದ ಸದಾಂ ಪಿಬಜಿಘ್ರ ಧಮ ತಿಷ್ಠ ಮನ ಯಚ್ಛ ಪಶ್ಯರ್ಚ್ಛಧೌ ಶೀಯಸೀದಾಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಪಾ ಪಾನೇ-ಘ್ರಾ ಗಂಧೋಪಾದಾನೇ, ಧ್ಮಾ ಶಬ್ದಾಗ್ನಿಸಂಯೋಗೇ, ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ, ಮ್ನಾ ಅಭ್ಯಾಸೇ, ದಾಣ್ **ದಾನೇ,** ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ, ಋ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ, ಸೃ ಗತೌ, ಸರ್ತೇಃ**'ವೇಗಿತಾಯಾಂ ಗತೌ ಧಾವಾದೇಶಃ'** ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದ ಪ್ರಕಾರ ವೇಗರೂಪವಾದ ಗತಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಸೃಧಾತುವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವಕ್ಷಿತವು. **ಶದ್ಲೃ ಶಾತನೇ,** ಷದ್ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಇವುಗಳಿಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕ ಶಕಾರಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಪಿಬ, ಜಿಘ್ರ, ಧಮ, ತಿಷ್ಠ, ಮನ, ಯಚ್ಛ, ಪಶ್ಯ, ಋಚ್ಛ, ಧೌ, ಶೀಯ, ಸೀದ, ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾಣ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲೋಟ್+ಸಿಪ್ ಶಪ್ ಬಂದನಂತರ ಯಚ್ಛ ಆದೇಶ, ಯಚ್ಛ+ಸಿ. **'ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ. ಹಿ ಆದೇಶ **'ಅತೋ ಹೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಲುಕ್ ಯಚ್ಛ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಈಗ **'ದ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಙಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿಙಂತದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಯಚ್ಛಾ. ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಸಪ್ರಥಃ—**'ಪ್ರಥ ಪ್ರಖ್ಯಾನೇ'** ಧಾತು. **'ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್'** (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರಥಃ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. **'ತೇನಸಹೇತಿತುಲ್ಯಯೋಗೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೮) ತೇನ ಎಂಬುದು ತೃತೀಯಾಂತವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವನು. ಗಮನಾದಿರೂಪವಾದ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಸಂಬನ್ಧಿಸುವುದಕ್ಕೆ ತುಲ್ಯಯೋಗ ಎನ್ನುವರು. ಏವಂಚ ತುಲ್ಯಯೋಗದ್ಯೋತಕವಾದ ಸಹ ಎಂಬ ಅವ್ಯಯವು ತೃತೀಯಾಂತ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಅದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಸಾ ಸಹ ವರ್ತತೇ ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ. ಪ್ರಥಃ ಎಂದರೆ ವಿಸ್ತಾರ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶರ್ಮ ಎಂದರೆ ಮನೆ, ವರ್ತತೇ ಎಂಬ ಒಂದೇ ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಶರ್ಮ, ಪ್ರಥಃ ಎಂಬ ಎರಡೂ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಎಂಬುದು ಸಹ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ಯೋತಿತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಸಾ ಎಂಬ ತೃತೀಯಾಂತ ಪದದೊಂದಿಗೆ ಸಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸ, **'ವೋಪಸರ್ಜನಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೨) **'ಅಲುಗುತ್ತರಪದೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಉತ್ತರಪದೇ ಎಂದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತೆ. **'ಸಹಸ್ಯಸಃ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ ೬-೩-೭೮) ಎಂಬುದ ರಿಂದ ಸಹಸ್ಯ, ಸಃ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಉಪಸರ್ಜನಂ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತೀತ್ಯುಪಸರ್ಜನಂ, ಎಂದು

ಅರ್ಶಆದ್ಯಜಂತ ಉತ್ತರಪದ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಸಮಾಸ ಚರಮಾವಯವದಲ್ಲಿ ರೂಢ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಯಂ ವಿನಾ ಯನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ ತತ್ತೇನೈವಾಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ'** ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಸಮಾಸವು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುವುದು. ಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ಷಷ್ಠ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಸ್ಯ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪಸರ್ಜನವತ್ತಾದ ಸಮಾಸದ ಎಂದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಎಲ್ಲಾ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಅವಯವವು ಉಪಸರ್ಜನವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನಸ್ಯ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣ ಬಲದಿಂದ ಉಪಸರ್ಜನ ಸರ್ವಾವಯವಕವಾದ ಸಮಾಸದ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಏವಂಚ ಉಪಸರ್ಜನ ಸರ್ವಾವಯವಕವಾದ ಸಮಾಸದ (ಬಹುವ್ರೀಹಿಯ) ಉತ್ತರ ಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಸಿದ್ಧವಾಯಿತು. ಇದರಿಂದ ಸಹ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಸಪ್ರಥಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಯಾದ್ದರಿಂದಲೂ, **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** ಎಂಬ ಕೃತ್ಸ್ವರವು ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದರಿಂದಲೂ ಅದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಪರಾದಿಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಸಮಾಸಾನಂತರ ಉತ್ತರಪದದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತ ॥೧೫॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನೋ ಯತೋ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ।
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ ಸಪ್ತ ಧಾಮಭಿಃ ॥ ೧೬ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅತಃ । ದೇವಾಃ । ಅವಂತು । ನಃ । ಯತಃ । ವಿಷ್ಣುಃ । ವಿಽಚಕ್ರಮೇ ॥
ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ । ಸಪ್ತ । ಧಾಮಽಭಿಃ ॥ ೧೬ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಏಕಂ ಶಸ್ತ್ರಂ ಶಂಸನೀಯಂ । ಅತ್ರಾತೋ ದೇವಾ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಃ ಷಡೃಚಃ । ಸೋಮಾತಿರೇಕ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಮಹಾँ ಇಂದ್ರೋ ಯ ಓಜಸಾತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತ್ಯೈಂದ್ರೀಭಿರ್ವೈಷ್ಣವೀಭಿಶ್ಚ । ಆ. ೬-೭ । ಇತಿ ॥ ಅಪ್ತೋರ್ಯಾಮೇಽಚ್ಛಾವಾಕಾತಿರಿಕ್ತೋಕ್ಥ್ಯೇಽಪ್ಯೇತಾಃ ಷಡೃಚಃ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪಾರ್ಥಾಃ । ತಥಾ ಚ ಯಸ್ಯ ಪಶವ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರಿಯಾನುರೂಪೌ । ಆ. ೯-೧೧ । ಇತಿ ॥ ದರ್ಶಪೂರ್ಣಮಾಸಯೋಃ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತಹೋಮೇಽಪ್ಯಾದ್ಯೇ ವಿನಿಯುಕ್ತೇ । ತಥೈವ ವೇದಂ ಪಶ್ಚಾತ್ ಇತಿ

ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಅತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ ವ್ಯಾಹೃತಿಭಿಶ್ಚ । ಆ. ೧-೧೧ । ಇತಿ ॥ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಲೌಕಿಕಭಾಷಣೇಽತೋ ದೇವಾ ಇತ್ಯೇಷಾ ಜಪ್ಯಾ । ಸೂತ್ರಿತಂ ಹಿ । ಅಪದ್ಯತೋ ದೇವಾ ಅವಂತು ನ ಇತಿ ಜಪೇತ್ । ಆ. ೧-೫ । ಇತಿ ॥

ವಿಷ್ಣುಃ ಪರಮೇಶ್ವರಃ ಸಪ್ತಧಾಮಭಿಃ ಸಪ್ತಭಿರ್ಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿಭಿಶ್ಛಂದೋಭಿಃ ಸಾಧನಭೂತೈರ್ಯತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾ ಯಸ್ಮಾದ್ಭೂಪ್ರದೇಶಾದ್ವಿಚಕ್ರಮೇ । ವಿವಿಧಂ ಪಾದಕ್ರಮಣಂ ಕೃತವಾನ್ ಅತೋಽಸ್ಮಾತ್ಪೃಥಿವೀಪ್ರದೇಶಾನ್ನೋಽಸ್ಮಾನ್ದೇವಾ ಅವಂತು । ವಿಷ್ಣೋಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕೇಷು ಚ್ಛಂದೋಭಿಃ ಸಾಧನೈರ್ಜಯಂ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಆಮನಂತಿ । ವಿಷ್ಣುಮುಖಾ ವೈ ದೇವಾಶ್ಛಂದೋಭಿರಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನನಪಜಯ್ಯಮಭ್ಯಜಯನ್ । ತೈ. ಸಂ. ೫-೨-೧-೧ । ಇತಿ । ವಿಷ್ಣೋಸ್ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರೇ ಪಾದತ್ರಯಕ್ರಮಣಸ್ಯ ಪೃಥಿವ್ಯಪಾದಾನಂ । ಪೃಥಿವೀಪ್ರದೇಶಾದ್ರಕ್ಷಣಂ ನಾಮ ಭೂಲೋಕೇ ವರ್ತಮಾನಾನಾಂ ಪಾಪನಿವಾರಣಂ ॥ ಅತಃ ಏತಚ್ಛಬ್ದಾತ್ಸಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ । ಪಾ. ೫-೩-೭ । ಇತಿ ತಸಿಲ್ । ಏತದೋಽಶ್ । ಪಾ. ೫-೩-೫ । ಇತ್ಯಶಾದೇಶಃ । ಲಿತ್ಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ । ಯತಃ । ತಸಿಲಃ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ । ಪಾ. ೫-೩-೧ । ಇತಿ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ತ್ಯದಾದ್ಯತ್ವಂ । ಲಿತ್ಸ್ವರಃ । ವಿಷ್ಣುಃ - ವಿಷೇಃ ಕಿಚ್ಚ । ಉ. ೩-೩೯ । ಇತಿ ನುಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಕಿತ್ತ್ವಾನ್ನ ಗುಣಃ । ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ವಿಚಕ್ರಮೇ । ಸುಬಿತಿ ಯೋಗವಿಭಾಗಾದ್ವಿಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಮಾಸಃ । ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ । ಸಪ್ತ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಭಿಸೋ ಲುಕ್ । ಧಾಮಭಿಃ । ದಧಾತೇರಾತೋ ಮನಿನ್ನಿತಿ ಮನಿನ್ । ನಿತ್ಸ್ವರಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಯತಃ—ಯಾವ । **ಪೃಥಿವ್ಯಾಃ**—ಭೂಮಿಯಿಂದ । **ವಿಷ್ಣುಃ**—ವಿಷ್ಣುವು । **ಸಪ್ತಭಿಃ**—ಏಳು । **ಧಾಮಭಿಃ**—ಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ । **ವಿಚಕ್ರಮೇ**—ಹೊರಟನೋ । **ಅತಃ**—ಆ ಭೂಮಿಯಿಂದ । **ದೇವಾಃ**—ದೇವತೆಗಳು । **ನಃ**—ನಮ್ಮನ್ನು । **ಅವಂತು**—ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನಾಗಿ ಹೆಜ್ಜೆಗಳನ್ನಿಡುವಾಗ ಯಾವ ಭೂಪ್ರದೇಶದಿಂದ ಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿಛಂದೋಪೇತನಾಗಿ ಹೊರಟನೋ ಆ ಭೂಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವ ನಮ್ಮನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ರಕ್ಷಿಸಲಿ.

English Translation.

May the gods protect us from that portion of the earth whence Vishnu put his steps aided by seven meters.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವು ನಾಲ್ಕು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರಾತಸ್ಸವನವೆಂಬ ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ಸೋಮಾಭಿಷವೆಂಬ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಹಿಂಡಿ ತೆಗೆಯುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಸೋಮಾರ್ಚೀಕನೆಂಬ ಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ

ವಿಚಕ್ರಮೇ—ವಿವಿಧಂ ಪಾದಕ್ರಮಣಂ ಕೃತವಾನ್—ನಾನಾ ವಿಧವಾಗಿ ಎಂದರೆ ಬಹುಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಪಾದಗಳಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಲೋಕಗಳ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ಆಕ್ರಮಣಮಾಡಿದನು.

ಸಪ್ತ ಧಾಮಭಿಃ—ಧಾಮವೆಂದರೆ ಸ್ಥಾನ. ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಧಾಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಛಂದಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು ಸಪ್ತ ಧಾಮಭಿಃ ಎಂದರೆ ಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಅಥವಾ ಆದಿತ್ಯಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದಾದರೆ ಸಪ್ತ ರಶ್ಮಿಗಳು (ಅಥವಾ ಸಪ್ತಾಶ್ವಗಳು) ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

ವಿಷ್ಣುಮುಖಾ ವೈ ದೇವಾಶ್ಛಂದೋಭಿರಿಮಾಂಲ್ಲೋಕಾನನಪ ಜಯ್ಯಮಭ್ಯಜಯನ್

(ತೈ. ಸಂ. ೫-೨-೧-೧)

ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮುಂದಾಳುತ್ವದಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಸಹಾಯದಿಂದ ಲೋಕಗಳನ್ನು ಜಯಿಸಿದರು ಎಂದಿರುವುದು. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರದಲ್ಲಿ ದೈತ್ಯರು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಅಪಹರಿಸಿದ್ದ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳನ್ನು ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ರಮಣದಿಂದ ಮತ್ತೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆಗಳಿವೆ. ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿರುವ ಉಪಾಖ್ಯಾನಗಳಿಗೆ ವೇದದಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬರುವ ಸೂಕ್ಷ್ಮವಿವರಣೆಯೇ ಮೂಲವೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅತಃ—**‘ ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೭) ಕಿಮ್ ಶಬ್ದ, ದ್ವಿ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಬಿಟ್ಟ ಸರ್ವನಾಮ ಶಬ್ದ, ಬಹು ಶಬ್ದ ಇವು ಪಂಚಮ್ಯಂತಗಳಾಗಿದ್ದು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದ ಏತದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ತಸಿಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಏತದ್+ಙಸ್+ತಸ್, ಈಗ **‘ ಏತದೋಽನ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೫) ಈ ಸೂತ್ರವನ್ನು **‘ ಏತದಃ ’ ‘ ಅನ್ ’** ಎಂದು ಎರಡು ಸೂತ್ರವಾಗಿ ಮಾಡುವರು. ಮೊದಲನೆಯದಾದ **‘ ಏತದಃ ’** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ರೇಫ ಥಕಾರಾದಿಗಳಾದ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ **‘ ಏತ ’ ‘ ಇತ ’** ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಬರುವುವು ಎಂದರ್ಥ. ಉದಾಹರಣೆ ಏತರ್ಹಿ, ಇತ್ಥಮ್, **‘ ಅನ್ ’** ಎಂಬುದು ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರ. ಇಲ್ಲಿ **‘ ರಥೋಃ ’** ಎಂಬ ಪದವು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏತದ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನ್ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಅದು ಅನೇಕಾಲ್ ಆದ್ದರಿಂದ **‘ ಅನೇಕಾಲ್ಶಿತ್ಸರ್ವಸ್ಯ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತೆ. ಅನ್+ತ್ಸ್, ತದ್ಧಿತಾಂತ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಪಂಚಮೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ **‘ ಸುಪೋ ಧಾತು ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ ’** (ಪಾ ಸೂ ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ, **‘ ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಂ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣ ಬರುವುದರಿಂದ ಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತೆ. ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ **‘ ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ **‘ ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಅತಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ **‘ ಅನ್ ’** ನಕಾರಾಂತ ಪಾಠವು ವಿಚಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಕೈಯಟಕಾರರು **‘ ಇಹ ಕೇಚಿದಶಂ ಪಠಂತಿ ಕೇಚಿದನಮ್ । ತತ್ರೋತ್ತರಪಾಠಾಪೇಕ್ಷಯಾ**

ವಿಚಾರಃ ' ಎಂದು, ಏತದೋಽಶ್, ಏತದೋಽನ್, ಎಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿ ಸೂತ್ರಪಾಠವಿರುವುದೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಟ್ಟಿರುವರು. ವೃತ್ತಿಕಾರರು **' ಏತದೋಽಶ್ '** ಎಂಬ ಪಾಠವನ್ನು ಆದರಿಸಿರುವರು. ಅವರ ಮತದಂತೆ ವೇದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ, **' ಏತದೋಽಶ್ '** ಎಂಬ ಪಾಠವೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಯೋಗ ವಿಭಾಗವನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಬೇಕು. ಅಶ್ ಎಂಬುದು ಶಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಅತಃ ಎಂದಾಗುವುದು. ಎಂದಿಷ್ಟು ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷವಿದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **' ಲಿತಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ.

ಯತಃ—ಯಸ್ಮಾತ್ ಯತಃ, ಪಂಚಮ್ಯಂತವಾದ ಯಚ್ಛಬ್ದದ ಮುಂದೆ **' ಪಂಚಮ್ಯಾಸ್ತಸಿಲ್ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸಿಲ್, ಪಂಚಮಿಗೆ ಲುಕ್. ಈ ತಸಿಲ್‌ಗೆ **' ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧) ಈ ಸೂತ್ರ ಮೊದಲುಗೊಂಡು **' ದಿಕ್‌ಶಬ್ದೇಭ್ಯಃ ಸಪ್ತಮೀ ಪಂಚಮೀ ಪ್ರಥಮಾಭ್ಯೋ ದಿಗ್ದೇಶ ಕಾಲೇಷ್ವಸ್ತಾತಿಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಪರ್ಯಂತ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **' ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿಪರವಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದಿ ಗಣಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ ಶಬ್ದದ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶ **' ಅತೋಗುಣೇ '** (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ. ಪೂರ್ವದಂತೆಯೇ ಲಿತ್ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತೆ.

ವಿಷ್ಣುಃ—**' ವಿಷೇ ಕಿಚ್ಚ '** (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೯) ವಿಷ್ಲೃ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಅದು ಕಿತ್ತೂ ನಿತ್ತೂ ಸಹ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. **' ಸ್ಥೋಣುಃ '** (ಉ. ಸೂ ೩-೩೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣುಃ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು **' ನುಃ'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಷ್+ಣು ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **' ಕ್ಙಿತಿಚ '** ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಎಂಬುದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ವಿಚಕ್ರಮೇ—**' ಸಹಸುಪಾ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪) ಇಲ್ಲಿ **' ಸಹ, ಸುಪಾ '** ಎಂದು ಸೂತ್ರವಿಭಾಗ ವನ್ನು ಮಾಡುವರು. **' ಸುಬಾಮನ್ತ್ರಿತೇ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. **' ಸಮರ್ಥಃ ಪದವಿಧಿಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮರ್ಥಃ ಎಂದು ಲಬ್ಧವಾಗುತ್ತೆ. ಅದನ್ನು ತೃತೀಯಾನ್ತವಾಗಿ ಮಾರ್ಪಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಏವಂಚ ಸುಬಂತವು ಸಮರ್ಥದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಯೋಗವಿಭಾಗಃ ನತ್ವನಿಷ್ಟಾಪಾದನಾರ್ಥಂ, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಬಂತಕ್ಕೆ ತಿಙಂತ ಉತ್ತರಪದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವು ಬರುತ್ತೆ, ಆದರೆ ಈ ಸಮಾಸವು ವೇದದಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ವಿ ಸುಬಂತವು ಚಕ್ರಮೇ ಎಂಬ ತಿಙಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತೆ, ಆದ್ದರಿಂದ **' ಸಮಾಸಸ್ಯ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಂತೋ ದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಯತಃ ಎಂದು ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ **' ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದವಿದೆಯೋ ಆದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ

ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ **' ತಿಙ್ಙತಿಙಃ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **' ಸುಪಾ '** ಎಂಬ ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸುಬಂತವು ಸಮರ್ಥವಾದ ಸುಬಂತದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಆದು ಪ್ರಕೃತ ಅನವಶ್ಯವು. **ಸಪ್ತ**-ಈ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ **' ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್.

ಧಾಮಭಿಃ—(ಡು) ಧಾಞ್ ಧಾರಣ ಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಇದು ಆಕಾರಾಂತ, **' ಆತೋಮನಿನ್ ಕ್ವನಿಬ್ವನಿಪಶ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೪) ಸುಬಂತ ಉಪಸರ್ಗ ಇವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಆಕಾರಾಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನಿನ್, ಕ್ವನಿಪ್, ವನಿಪ್, ಈ ಮೂರು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಚಕಾರದಿಂದ ವಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಸಹ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮನಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾ+ಮನ್–ಇದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ **'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪ, ಧಾಮಭಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ॥ ೧೬ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿ ದಧೇ ಪದಂ ।
ಸಮೂಳ್ಹಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ॥ ೧೭ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಇದಂ । ವಿಷ್ಣುಃ । ವಿ । ಚಕ್ರಮೇ । ತ್ರೇಧಾ । ನಿ । ದಧೇ । ಪದಂ ॥
ಸಂಽಊಳ್ಹಂ । ಅಸ್ಯ । ಪಾಂಸುರೇ ॥ ೧೭ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ವೈಷ್ಣವೋಪಾಂಶುಯಾಜಸ್ಯೇದಂ ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯೇಷಾನುವಾಕ್ಯಾ । ಉಕ್ತಾ ದೇವತಾ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತ್ರಿರ್ದೇವಃ ಪೃಥಿವೀಮೇಷ ಏತಾಂ । ಆ. ೧-೬ । ಇತಿ ॥ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯಾಹವನೀಯಯೋರ್ಮಧ್ಯೇ ಶ್ವಾತಿಕ್ರಮಣೇಽನಯೈವ ಶ್ವಪದೇಷು ಭಸ್ಮ ಪ್ರಕ್ಷಿಪೇತ್ । ವಿಧ್ಯಪರಾಧ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಭಸ್ಮನಾ ಶುನಃ ಪದಂ ಪ್ರತಿವಪೇದಿದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ । ಆ. ೩-೧೦ । ಇತಿ ॥ ಆತಿಥ್ಯಾಯಾಂ ಪ್ರಧಾನಸ್ಯ ಹವಿಷ ಏಷೈವಾನುವಾಕ್ಯಾ । ಅಥಾತಿಥ್ಯೇಳಾಂತೇತಿ

ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮಭಿ ಪಾಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ । ಆ. ೪–೫ । ಇತಿ ॥ ಉಪಸತ್ಸು ವೈಷ್ಣವಸ್ಯೈಷೈವಾನುವಾಕ್ಯಾ । ಅಥೋಪಸದಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಗಯಸ್ಫಾನೋ ಅಮೀವಹೇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ । ಆ. ೪–೮ ॥ ಇತಿ ॥

ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರಧಾರೀದಂ ಪ್ರತೀಯಮಾನಂ ಸರ್ವಂ ಜಗದುದ್ದಿಶ್ಯ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ । ವಿಶೇಷೇಣ ಕ್ರಮಣಂ ಕೃತವಾನ್ । ತದಾ ತ್ರೇಧಾ ತ್ರಿಭಿಃ ಪ್ರಕಾರೈಃ ಪದಂ ನಿ ದಧೇ । ಸ್ವಕೀಯಂ ಪಾದಂ ಪ್ರಕ್ಷಿಪ್ತವಾನ್ । ಅಸ್ಯ ವಿಷ್ಣೋಃ ಪಾಂಸುರೇ ಧೂಳಿಯುಕ್ತೇ ಪಾದಸ್ಥಾನೇ ಸಮೂಳ್ಹಮಿದಂ ಸರ್ವಂ ಜಗತ್ಸಮ್ಯಗಂತರ್ಭೂತಂ । ಸೇಯಮೃಗ್ಯಾಸ್ಕೇನೈವಂ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಾ । ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾ ವ್ಯಶ್ನೋತೇರ್ವಾ । ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿಧಾ ನಿಧತ್ತೇ ಪದಂ ತ್ರೇಧಾಭಾವಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಗಯಶಿರಸೀತ್ಯೌರ್ಣವಾಭಃ ಸಮೂಳ್ಹಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇಽಪ್ಯಾಯನೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತೇಽಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ ಪಾಂಸುರ ಏವ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ಪಾಂಸವಃ ಪಾದೈಃ ಸೂಯಂತ ಇತಿ ವಾ ಪನ್ನಾಃ ಶೇರತ ಇತಿ ವಾ ಪಂಸನೀಯಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾ । ನಿ. ೧೨–೧೯ । ಇತಿ ॥ ತ್ರೇಧಾ ವಿಧಾರ್ಚ್ಚ । ಪಾ. ೫–೩–೪೬ । ಇತ್ಯೇಧಾಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಚಿತೋಽಂತೋದಾತ್ತಃ ! ಸಮೂಳ್ಹಂ । ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ । ನಿಷ್ಠೇತಿ ಕ್ತಃ । ವಚಿಸ್ವಪೀತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೬–೧–೧೫ । ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ । ಢತ್ವಧತ್ವಷ್ಟುತ್ವಢಲೋಪದೀರ್ಘತ್ವಾನಿ । ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಅಸ್ಯ । ಇದಮೋಽಶಾದೇಶ ಇತ್ಯಶನುದಾತ್ತಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಸುಪ್ಸ್ವರೇಣ । ಪಾಂಸುರೇ । ನಗಪಾಂಸುಪಾಂಡುಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ । ಕಾ. ೫–೨–೧೦೭–೨ । ಇತಿ ಮತ್ವರ್ಥೀಯೋ ರಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವಿಷ್ಣುಃ–(ವಿಕ್ರಮಾವತಾರಧಾರಿಯಾದ) ವಿಷ್ಣುವು । **ಇದಂ**— ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನು । **ವಿ ಚಕ್ರಮೇ**— ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಆಕ್ರಮಣಮಾಡಿದನು (ಹೇಗೆಂದರೆ) । **ತ್ರೇಧಾ**—ಮೂರು ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ । **ಪದಂ**—ಪಾದನಿಕ್ಷೇಪವನ್ನು । **ನಿ ದಧೇ**—ಇಟ್ಟನು । **ಅಸ್ಯ**—ಈ ವಿಷ್ಣುವಿನ । **ಪಾಂಸುರೇ**—ಧೂಳಿಯುಕ್ತವಾದ ಪಾದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ । **ಸಮೂಳ್ಹಂ**—(ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತೂ) ಅಂತರ್ಭೂತವಾಯಿತು (ಲೀನವಾಯಿತು).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವಿಷ್ಣುವು (ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರಮಾಡಿ) ಈ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾದಪ್ರಕ್ಷೇಪಣದಿಂದ ಆಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಧೂಳಿಯುಕ್ತವಾದ ಪಾದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಈ ಜಗತ್ತು ಮುಚ್ಚಿಹೋಗಿ ಕಾಣದಂತಾಯಿತು.

English Translation.

Vishnu traversed this universe; three times he planted his foot and the whole universe was collected in the dust of his footsteps.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಾದ ಉಪಾಂಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ **ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿ ಚಕ್ರಮೇ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಮತ್ತು **ತ್ರಿರ್ದೇವಃ ಪೃಥಿವೀಮೇಷ ಏತಾಂ** (ಋ. ಸಂ. ೭-೧೦೦-೩) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಉಕ್ತಾ ದೇವತಾ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ (ಆ. ೧-೬) ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಈ **ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವಾಗಿರುವುದು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತವಾಗಿರುವ ಗಾರ್ಹಪತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಹವನೀಯವೆಂಬ ಅಗ್ನಿಕುಂಡಗಳ ನಡುವೆ ನಾಯಿಯು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದಲ್ಲಿ ಆ ದೋಷಪರಿಹಾರಕ್ಕಾಗಿ ನಾಯಿ ಕುಳಿತ ಸ್ಥಳದ ಮೇಲೆ **ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ** ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಭಸ್ಮವನ್ನು ಹಾಕಬೇಕು ಎಂದು **ವಿಧ್ಯಪರಾಧ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೩-೧೦). ಮತ್ತು **ಆತಿಥ್ಯ**ವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಅಥವಾ ಮುಖ್ಯವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಈ **ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ** ಎಂಬ ಮಂತ್ರವೇ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವಾಗಿರುವುದು. **ಅಥಾತಿಥ್ಯೇಳಾಂತೇತಿ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಮತ್ತು **ತದಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮಭಿಪಾಥೋ ಅಶ್ಯಾಂ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೫೪-೫) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮತ್ತು ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ (ಆ. ೪-೫) ಹೇಳಿರುವುದು. ಆತಿಥ್ಯವೆಂದರೆ ಸೋಮಯಾಗದಲ್ಲಿ ಸೋಮವನ್ನು ತರುವಾಗ ಸೋಮವು ರಾಜನೆಂದೂ ಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಅವನ ಅನುಚರರೆಂದೂ ಭಾವಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ರಾಜನಿಗೂ ರಾಜನ ಅನುಚರರಿಗೂ ಆತಿಥ್ಯವನ್ನು (Hospitality) ಮಾಡುವಂತೆ ಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳ ಪ್ರೀತ್ಯರ್ಥವಾಗಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ಪದ್ಧತಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯಲ್ಲಿ—

> **ಯಾವದ್ಭಿರ್ವೈ ರಾಜಾನುಚರೈರಾಗಚ್ಛತಿ ಸರ್ವೇಭ್ಯೋ ವೈ ತೇಭ್ಯ ಆತಿಥ್ಯಂ ಕ್ರಿಯತೇ ಛಂದಾಗ್ಂಸಿ ಖಲು ವೈ ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋಽನುಚರಾಣ್ಯಗ್ನೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ಸೋಮಸ್ಯಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ತ್ರಿಷ್ಟುಭ ಏವೈತೇನ ಕರೋತ್ಯತಿಥೇರಾತಿಥ್ಯಮಸಿ ವಿಷ್ಣವೇತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಜಗತ್ಯಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತ್ಯಗ್ನಯೇ ತ್ವಾ ರಾಯಸ್ಪೋಷದಾವ್ನ್ನೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹಾನುಷ್ಟುಭ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ಶ್ಯೇನಾಯ ತ್ವಾ ಸೋಮಭೃತೇ ವಿಷ್ಣವೇ ತ್ವೇತ್ಯಾಹ ಗಾಯತ್ರಿಯಾ ಏವೈತೇನ ಕರೋತಿ ॥**

ಇತ್ಯಾದಿ. ಈ ಹೋಮಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಮುಖ್ಯದೇವತೆಯು. ಅದರಂತೆ ಉಪಸದವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿಯೂ **ಗಯಸ್ಫಾನೋ ಅಮೀವಹಾ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೯೧-೧೨) **ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೭) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಯಾಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಅಥೋಪಸತ್** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. (ಆ. ೪-೮) ಇದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗಕ್ರಮವು ಮತ್ತು ಗೃಹಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ಮಾರ್ತಪ್ರಯೋಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಾದ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಯಾಸ್ಕಮಹರ್ಷಿಯು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರುಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ವಿಷ್ಣುಃ । ಅಥ ಯದ್ವಿಷಿತೋ ಭವತಿ ತದ್ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಶತೇರ್ವಾ ವ್ಯಶ್ನೋತೇರ್ವಾ ॥ (ನಿ. ೧೨-೧೮).

ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುವರು—

ಯದಾ ವಿಷಿತಃ ವ್ಯಾಪ್ತೋಽಯಮೇವ ಸೂರ್ಯೋ ರಶ್ಮಿಭಿಃ ಭವತಿ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ । ವಿಶತೇರ್ವಾ ಯದಾ ವಿಷ್ಟಃ ಪ್ರವಿಷ್ಟಃ ಸರ್ವತೋ ರಶ್ಮಿಭಿರ್ಭವತಿ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರ್ಭವತಿ । ವ್ಯಶ್ನೋತೇರ್ವಾ ವಿಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಾಶ್ನೋತೇಃ ಯದಾ ರಶ್ಮಿಭಿರತಿಶಯೇನಾಯಂ ವ್ಯಾಪ್ತೋ ಭವತಿ ವ್ಯಾಪ್ನೋತಿ ವಾ ರಶ್ಮಿಭಿರಯಂ ಸರ್ವಂ ತದಾ ವಿಷ್ಣುರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ ॥

ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನು ತನ್ನ ರಶ್ಮಿಯಿಂದ ಯಾವಾಗ ಸಮಸ್ತವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವನೋ ಆಗ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು; ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು ; ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳಿಂದ ಅತಿಶಯವಾಗಿ ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನೇ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವನು ಮತ್ತು—

ತಸ್ಯೈಷಾ ಭವತಿ ॥ ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ ತ್ರೇಧಾ ನಿದಧೇ ಪದಂ । ಸಮೂಳ್ಹಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ॥ ಯದಿದಂ ಕಿಂಚ ತದ್ವಿಕ್ರಮತೇ ವಿಷ್ಣುಸ್ತ್ರಿಧಾ ನಿಧತ್ತೇ ಪದಂ ತ್ರೇಧಾ ಭಾವಾಯ ಪೃಥಿವ್ಯಾಮಂತರಿಕ್ಷೇ ದಿವೀತಿ ಶಾಕಪೂಣಿಃ । ಸಮಾರೋಹಣೇ ವಿಷ್ಣುಪದೇ ಗಯಶಿರಸೀತ್ಯೌರ್ಣವಾಭಃ । ಸಮೂಳ್ಹಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ ಪ್ಯಾಯನೇಽನ್ತರಿಕ್ಷೇ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತೇ । ಅಪಿ ವೋಪಮಾರ್ಥೇ ಸ್ಯಾತ್ ಸಮೂಳ್ಹಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುಲ ಇವ ಪದಂ ನ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ॥ ಪಾಂಸವಃ ಪಾದೈಃ ಸೂಯಂತ ಇತಿ ವಾ, ಪನ್ನಾಃ ಶೇರತ ಇತಿ ವಾ, ಪಿಂಶನೀಯಾ ಭವಂತೀತಿ ವಾ ॥ (ನಿ. ೧೨-೧೯).

ವಿಷ್ಣುಶಬ್ದಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದನೆಗಾಗಿ **ಇದಂ ವಿಷ್ಣುರ್ವಿಚಕ್ರಮೇ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನೇ ಉದಾಹರಣೆಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ಅದರ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು–

ವಿಷ್ಣುವು (ಆದಿತ್ಯನು) ಈ ಜಗತ್ತನ್ನು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಭಾಗಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನು ಇಟ್ಟು ಪೃಥಿವೀ, ಅಂತರಿಕ್ಷ, ಸ್ವರ್ಗಗಳೆಂಬ ಮೂರು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಮಾಡಿರುವನು ಎಂದು ಶಾಕಪೂಣಿಯ ಮತವು. ಹೇಗೆಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ರಶ್ಮಿಗಳ ಮೂಲಕವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯುತ್ತಿನ (ಮಿಂಚಿನ) ಮೂಲಕವೂ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲದ ಮೂಲಕವೂ ಪ್ರಕಟವಾಗುವುದರಿಂದ ತ್ರೇಧಾ ಎಂದರೆ ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಪ್ರಕಟವಾಗುವನು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸೂರ್ಯನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದಯಿಸುವಾಗ (ಸಮಾರೋಹಣೇ) ಉದಯಗಿರಿಯಲ್ಲಿಯೂ, ಮಧ್ಯಾಹ್ನದಲ್ಲಿ (ವಿಷ್ಣುಪದೇ) ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ, ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ (ಗಯಶಿರಸಿ) ಅಸ್ತಮಾನಪರ್ವತದಲ್ಲಿಯೂ ಕಾಣಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ **ತ್ರೇಧಾ ನಿದಧೇ ಪದಂ** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಇದೇ ಅರ್ಥವೆಂದು ಔರ್ಣವಾಭನೆಂಬುವರು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. **ಸಮೂಳ್ಹಮಸ್ಯ ಪಾಂಸುರೇ** ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯಂದಿನಸವನಾದ ವಿದ್ಯುತ್ತು ಯಾವಾಗಲೂ ಕಾಣಿಸದೆ

ಅಂತರ್ಹಿತವಾಗಿರುವನೆಂದರ್ಥವು. ಅಥವಾ ಧೂಳಿನಿಂದ ಮುಚ್ಚಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುವು (ಅಥವಾ ಹೆಜ್ಜೆಯ ಗುರುತು) ಯಾವ ರೀತಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲವೋ ಅದರಂತೆ ಎಂದು ಉಪಮಾರ್ಥವನ್ನು ಬೇಕಾದರೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪಾಂಸುರೇ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ **'ಪಾದೈಃ ಸೂಯಂತೇ ಜನ್ಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ'** ಪಾದಗಳಿಂದ ಜನಿಸುವುವು, ಉಂಟಾಗುವವು ಎಂದರೆ ಉದುರುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಪಾದಗಳಿಂದ ಉದುರಿದ ಧೂಳಿಗೆ ಪಾಂಸುರ ಎಂಬು ಹೆಸರು. **ಅಥವಾ ಪನ್ನಾಃ ಶೇರತ ಇತಿ ವಾ । ಪಿಂಶನೀಯಾಃ ಧ್ವಂಸನೀಯಾಃ ಧ್ವಂಸನಾರ್ಹಾಸ್ತೇ ಭವಂತಿ** ಎಂದರೆ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಸೇರುವುದರಿಂದ ಅಥವಾ ಪಾದದಲ್ಲಿರುವ ಅದನ್ನು ಕೊಡವಿ ಧ್ವಂಸ(ನಾಶ) ಮಾಡಬೇಕಾದುದರಿಂದ ಪಾದದ ಧೂಳಿಗೆ ಪಾಂಸುರ ಎಂದು ಹೆಸರು.

ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷಯಗಳೆಲ್ಲಾ ಯಾಸ್ಕಮಹರ್ಷಿಯ ವಿವರಣೆಗಳು. ಪುರಾಣಾದಿಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಒಂದು ಪ್ರಾಮುಖ್ಯವಾದ ಸ್ಥಾನವಿದೆ. ಸಮಸ್ತ ವಿಶ್ವವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಪರಮೇಶ್ವರನೆಂದೂ ಪರಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಹೇಳುವರು. ಅಥವಾ ಜಗದುತ್ಪತ್ತಿಸ್ಥಿತಿಲಯಗಳನ್ನು ನಡೆಸುವ ಬ್ರಹ್ಮ, ವಿಷ್ಣು, ಮಹೇಶ್ವರರೆಂಬ ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಒಬ್ಬನಾಗಿ ಜಗತ್ತನ್ನು ಪಾಲಿಸುವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯು. ಈ ಜಗತ್ಪಾಲನಕಾರ್ಯಕ್ಕಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ಅನೇಕ ಅವತಾರಗಳನ್ನು ಕೈಗೊಳ್ಳಬೇಕಾದ ಅವಶ್ಯಕತೆಯುಂಟಾದುದರಿಂದ ಆ ಅವತಾರಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ವಾಮನ ಅಥವಾ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರವೇ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ಮತ್ತು ಇತರ ಪಂಡಿತರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಾದಿಗಳು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡದಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ವೇದದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಂಡ ಬರುವ ದೇವತಾಕಾರ್ಯಗಳೇ ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷರೀತಿಯಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪುರಾಣಕಥೆಗಳಿಗೆ ಮೂಲವು ವೇದವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಪುರಾಣಾಂತರ್ಗತವಾದ ಅವತಾರಾದಿಗಳನ್ನು ವೇದ ಮಂತ್ರಗಳಿಗೆ ಹೊಂದಿಸಿ ಅರ್ಥಮಾಡುವುದು ಸರಿಯಲ್ಲವೆಂದು ಪಾಶ್ಚಾತ್ಯ ಮತ್ತು ಆಧುನಿಕಪಂಡಿತರು ಅಭಿಪ್ರಾಯ ಪಡುವರು.

ಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಕಥೆಯಂತೆ, ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯೆಂಬ ಅಸುರನು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ರಾಜ್ಯಭಾರ ಮಾಡುತ್ತಿರುವಾಗ ಸೋತುಹೋದ ದೇವತೆಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಮೊರೆಯಿಡಲು ವಿಷ್ಣುವು ಅವರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ವಾಮನಾವತಾರವನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಲಿಚಕ್ರವರ್ತಿಯು ಯಾಗದೀಕ್ಷೆಯನ್ನು ಕೈಗೊಂಡಿರುವಾಗ ಅವನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ತನಗೆ ಮೂರು ಪಾದದಷ್ಟು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಲು ಅದಕ್ಕೆ ಬಲಿಯು ಸಮ್ಮತಿಸಿ ಅದರಂತೆ ಕೊಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿದನು. ಬಳಿಕ ವಾಮನಾವತಾರಿಯಾದ ವಿಷ್ಣುವು ತ್ರಿವಿಕ್ರಮಾವತಾರವನ್ನು ತಾಳಿ ಎಂದರೆ ಭೂಮ್ಯಂತರಿಕ್ಷಗಳೆಲ್ಲಾ ವ್ಯಾಪಿಸುವಂತೆ ಬೃಹದಾಕಾರವನ್ನು ತಾಳಿ ಒಂದು ಪಾದದಿಂದ ಭೂಮಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಮತ್ತೊಂದು ಪಾದದಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನೂ ಆಕ್ರಮಿಸಿ ಮೂರನೇ ಪಾದವನ್ನು ಎಲ್ಲಿಡಲೆಂದು ಬಲಿಯನ್ನು ಕೇಳಲು ಆ ರಾಜನು ಸತ್ಯಸಂಧನಾದುದರಿಂದ ಮೂರನೇ ಪಾದವನ್ನು ಬೇರೆ ಸ್ಥಳವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ತನ್ನ ತಲೆಯ ಮೇಲೆ ಇಟ್ಟು ಅನುಗ್ರಹಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅದರಂತೆ ತ್ರಿವಿಕ್ರಮನು ತನ್ನ ಮೂರನೆಯ ಪಾದವನ್ನು ಬಲಿಯ ತಲೆಯ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಅವನನ್ನು ಪಾತಾಳಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ರಾಜ್ಯಭಾರಮಾಡುತ್ತಾ ಸುಖದಿಂದಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅವನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ವರವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದು ವಿಸ್ತಾರವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು.

‖ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ‖

ತ್ರೇಧಾ—'**ಏಧಾಚ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೫–೩–೪೬) ದ್ವಿ, ತ್ರಿ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಧಾಚ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ '**ಸಂಖ್ಯಾಯಾ ವಿಧಾರ್ಥೇಧಾ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೫–೩–೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಧಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಏಧಾಚ್ ಆದೇಶ ತ್ರಿ+ಏಧಾ. '**ಯಸ್ಯೇತಿಚ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ '**ಚಿತಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರೇಧಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ.

ಸಮೂಳ್ಹಂ— '**ವಹ ಪ್ರಾಪಣೇ**' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ '**ನಿಷ್ಠಾ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೨–೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥವೃತ್ತಿಯಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪ. ವಹ್+ತ. ಈಗ '**ವಚಿಸ್ವಪಿಯಜಾದೀನಾಂ ಕಿತಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೫೧) ಕಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವಚ್, ಸ್ವಪ್, ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಯಜಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಸಹ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. 'ಯಜಿರ್ವಪಿರ್ವಹಿಶ್ಚೈವ ವಸಿರ್ವೇಞ್ ವ್ಯೇಞ್ ಇತ್ಯಪಿ। ಹ್ವೇಞ್ ವದೀ ಶ್ವಯತಿಶ್ಚೇತಿ ಯಜಾದ್ಯಾಸ್ಯುರಿಮೇ ನವ' ಎಂದು ಪರಿಗಣಿಸಿರುವ ಯಜಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ವಹ್ ಧಾತುವು ಸೇರಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ '**ವಚಿಸ್ವಪಿ**–' ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, ಉ+ಅಹ್+ತ–'**ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಉಹ್+ತ– '**ಹೋಢಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಉಢ್+ತ '**ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೪೦) ಧಾ ಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಝಷ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರ ಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಧ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಢಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧ್ ಆದೇಶ ಉಢ್+ಧ. '**ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೪–೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಉಢ್+ಢ, '**ಢೋಢೇಲೋಪಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೧೩) ಢಕಾರಾವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೆ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಉ+ಢ, '**ಢ್ರಲೋಪೇ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೩–೧೧೧) ಢಕಾರ ರೇಫಾನ್ಯತರ ಲೋಪನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಢಕಾರ ರೇಫಾನ್ಯತರಾವ್ಯವಹಿತ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವ ಅ–ಇ–ಉ ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ. ಊ+ಢ 'ಅಜ್ಮಧ್ಯಸ್ಥಡಕಾರಸ್ಯ ಳಕಾರಂ ಬಹ್ವೃಚಾ ಜಗುಃ। ಅಜ್ಮಧ್ಯಸ್ಥಢಕಾರಸ್ಯ ಳ್ಹಕಾರಂ ವೈ ಯಥಾಕ್ರಮಮ್' ಎಂಬ ಸಾಂಪ್ರದಾಯಿಕ ವಚನಾನುಸಾರ ಢಕಾಕ್ಕೆ ಳ್ಹಕಾರ. '**ಗತಿರನಂತರಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮ್ ಎಂಬ ಗತಿ ಸಂಜ್ಞಕಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ.

ಅಸ್ಯ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ ಙಸ್ '**ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೨–೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಇದ+ಅ+ಙಸ್ '**ಅತೋಗುಣೇ**' (ಪಾ. ಸೂ ೬–೧–೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ, ಇದ+ಙಸ್ '**ಟಾಙಸಿಙಸಾಮಿನಾತ್ಸ್ಯಾಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಸ್‌ಗೆ ಸ್ಯ ಆದೇಶ. ಇದ+ಸ್ಯ. '**ಇದಮೋಽನ್ವಾದೇಶೇಽಶನುದಾತ್ತ ಸ್ತೃತೀಯಾದೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೪–೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದ ಗೆ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಅಶ್ ಆದೇಶ ಅಸ್ಯ. '**ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೧–೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಅನುದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ.

ಪಾಂಸುರೇ—' **ಉಷಿ ಕುಷಿ ಮುಕ್ಷ ಮಧೋರಃ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೫–೨–೧೦೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು **[illegible]** ' ಎಂದು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಶಿಕಾವೃತ್ತಿಕಾರರು ' **ನಗಪಾಂಸು ಪಾಂಡುಭ್ಯಶ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್** ' (**[illegible]** ೫–೨–೧೦೭–೨) ಎಂದು ಪಠಿಸಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥವು ಇದು—ನಗ, ಪಾಂಸು, ಪಾಂಡು, ಶಬ್ದಗಳ **ಮುಂದೆ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ರ ಪ್ರತ್ಯಯ** ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಪಾಂಸು ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ರ **ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಪಾಂಸುರ** ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ರ ವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನದಲ್ಲಿ **ಪಾಂಸುರೇ** ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ॥ ೧೭ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತ್ರೀಣಿ ಪದಾ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ ವಿಷ್ಣುರ್ಗೋಪಾ ಅದಾಭ್ಯಃ ।
ಅತೋ ಧರ್ಮಾಣಿ ಧಾರಯನ್ ॥ ೧೮ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತ್ರೀಣಿ । ಪದಾ । ವಿ । ಚಕ್ರಮೇ । ವಿಷ್ಣುಃ । ಗೋಪಾಃ । ಅದಾಭ್ಯಃ ॥
ಅತಃ । ಧರ್ಮಾಣಿ । ಧಾರಯನ್ ॥ ೧೮ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಉಪಸದಿ ವೈಷ್ಣವಯಾಗಸ್ಯ ಪ್ರಾತಃಕಾಲೇ ಯಾಜ್ಯಾ ಸಾಯಂಕಾಲೇಽನುವಾಕ್ಯಾ ತ್ರೀಣಿ **ಪದೇತ್ಯೇಷಾ** । ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ । ತ್ರೀಣಿ ಪದಾ ವಿ ಚಕ್ರಮ ಇತಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದಾದಿ ಲುಪ್ಯತೇ । ಆ. ೪–೮ **[illegible]** ॥

ಅದಾಭ್ಯಃ ಕೇನಾಪಿ ಹಿಂಸಿತುಮಶಕ್ಯೋ ಗೋಪಾಃ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತೋ ರಕ್ಷಕೋ ವಿಷ್ಣುಃ **ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನೇಷ್ವತ** ಏತೇಷು ತ್ರೀಣಿ ಪದಾನಿ ವಿ ಚಕ್ರಮೇ । ಕಿಂ ಕುರ್ವನ್ । ಧರ್ಮಾಣ್ಯಗ್ನಿಹೋ**ತ್ರಾದೀನಿ ಧಾರಯನ್ ಪೋಷಯನ್** ॥ ಪದಾ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಡಾದೇಶಃ । **ತಸ್ಯ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವೇನಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ** ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಗೋಪಾಃ । **[illegible]** । **[illegible]** ೧–೧–೮ । ಇತ್ಯತ್ರೋಕ್ತಂ । ಅದಾಭ್ಯಃ । ದಭೇರ್ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯದಿತಿ **ಣ್ಯತ್ । ನಞ್ಸಮಾಸಃ** । ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಧಾರಯನ್ । ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನು**ದಾತ್ತತ್ವಂ । ತತಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ** ಣಿಚ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅದಾಭ್ಯಃ—ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಶಕ್ಯನಾದ । **ಗೋಪಾಃ**—ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತನ್ನೂ ರಕ್ಷಿಸುವ । **ವಿಷ್ಣುಃ**—ವಿಷ್ಣುವು । (ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ) **ಧರ್ಮಾಣಿ**—ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಸತ್ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನುರೂಪವಾದ ಧರ್ಮಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು । **ಧಾರಯನ್**—ಪೋಷಿಸುತ್ತಾ (ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ) । **ಅತಃ**—ಈ ವಿಧವಾದ ಕಾರ್ಯಕ್ರಮದಿಂದ । **ತ್ರೀಣಿ ಪದಾ**—ಮೂರು ಪಾದಗಳನ್ನು । **ವಿ ಚಕ್ರಮೇ**—ವಿಕ್ಷೇಪಮಾಡಿದನು ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲು ಯಾರಿಂದಲೂ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. ಇವನು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ರಕ್ಷಕನು ; ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿಧರ್ಮಗಳ ಪಾಲನೆಗಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪವನ್ನು ಮಾಡಿದನು.

English Translation.

Vishnu, the uninjurable and the protector of the Universe, stepped three steps, thereby preserving the Sacred laws.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು. ಉಪಸದನವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುಸಂಬಂಧವಾದ ಹೋಮವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪ್ರಾತಃಕಾಲದಲ್ಲಿ ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ; ಸಾಯಂಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿಯೂ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ತ್ರೀಣಿ ಪದಾ ವಿ ಚಕ್ರಮ ಇತಿ ಸ್ವಿಷ್ಟಕೃದಾದಿ ಲುಪ್ಯತೇ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೪-೮)

ಗೋಪಾಃ—ಗೋ ಎಂದರೆ ಭೂಮಿ, ಅದನ್ನು ಪಾಲಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಗೋಪಾಃ ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಹೆಸರು.

ಅದಾಭ್ಯಃ—ಅಹಿಂಸ್ಯಃ, ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡಲಶಕ್ಯನು. ಇವನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಯಾರಿಗೂ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂದರ್ಥವು.

ಧರ್ಮಾಣಿ, ಧಾರಯನ್—**ಸರ್ವಸ್ಯ ಹಿ ಭಗವಾನ್ ವಿಷ್ಣುರಾಶ್ರಯಃ** ಎಂಬ ವಚನಾನುಸಾರವಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೆ ಪಾಲಕನಾಗಿರುವುದಲ್ಲದೆ ಸಮಸ್ತ ಧರ್ಮಗಳಿಗೂ (Universal laws) ಆಶ್ರಯನಾಗಿ ಅವುಗಳ ಪಾಲಕನಾಗಿರುವನು ಎಂದರೆ ದುಷ್ಟಶಿಕ್ಷೆ ಮತ್ತು ಶಿಷ್ಟರಕ್ಷಣೆ ಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ಅಗ್ರಗಣ್ಯನಾಗಿರುವನು. ತ್ರಿಮೂರ್ತಿಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷ್ಣು ಮಹೇಶ್ವರರ ಕರ್ತವ್ಯಗಳಾದ ಸೃಷ್ಟಿ, ಸ್ಥಿತಿ, ಲಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ತನ್ನ ಕರ್ತವ್ಯವಾದ ಜಗತ್ಪರಿಪಾಲನೆ ಎಂದರೆ ದುಷ್ಟರನ್ನು ಶಿಕ್ಷಿಸಿ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾ ಇರುವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪದಾ—ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ **'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ **'ಡಾ'** ಆದೇಶ, ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶಸ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಡಾ ಆದೇಶವು

ಯದ್ಯಪಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಬೇಕು. ಆದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ ಡಿತ್ಕರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ **'ಟೇಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದ ಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಉದಾತ್ತ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತ ಲೋಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಅಕಾರಲೋಪ ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅನುದಾತ್ತ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಗೋಪಾಃ—**'ಗೋಪಾಮೃತಸ್ಯ'** (ಋ. ಸಂ. ೧-೧-೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿವೃತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವು, ಆದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಈಗ ಮುದ್ರಿತಕೋಶ ರೀತಿಯಾಗಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಗಾಂ (ಭೂಮಿಯನ್ನು) ಪಾತಿ (ಕಾಪಾಡುವನು) ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, **'ಕ್ವಿಪ್ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗಾಂ, ಎಂಬ ಕರ್ಮ ವಾಚಕವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ **'ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ'** ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು, ಪಾ, ಎಂಬುದು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಉಪಪದ ಸಮಾಸ, **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಅದಾಭ್ಯಃ—ದಭ್ ಧಾತುವು ಪಾಣಿನೀಯ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಈ ಧಾತುವು ಇದೆಯೆಂದೂ, ಇದಕ್ಕೆ ಹಿಂಸೆ ಅರ್ಥವೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವರ್ಣಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. **'ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೨೪) ಋಕಾರಾಂತ, ಹಲಂತವಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಣ್ಯತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ದಭ್+ಯ, **'ಅತಉಪಧಾಯಾಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಧಾ ವೃದ್ಧಿ, 'ನ, ದಾಭ್ಯಃ, ಅದಾಭ್ಯಃ' ಎಂದು **'ನಞ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಞ್‌ಸಮಾಸ, **'ನಲೋಪೋನಞಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರ ಲೋಪ **'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ, ತೃತೀಯಾ ಸಪ್ತಮ್ಯುಪಮಾನಾ, ವ್ಯಯ, ದ್ವಿತೀಯಾ, ಕೃತ್ಯಾಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಗಳಾದ ಈ ಏಳೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಞ್ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರಬರುತ್ತೆ.

ಧಾರಯನ್—ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ, ಣಿಚ್, ಧೃ+ಇ-**'ಅಚೋಞ್ಣಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿ, ರ ಪರವಾಗಿಬರುತ್ತೆ ಧಾರಿ ಎಂದಾಯಿತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, **'ಲಟಶ್ಶತೃಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಶತೃ ಆದೇಶ **'ಕರ್ತರಿಶಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಧಾರಿ+ಇ+ಅತ್, ಶಪ್ಪನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಣಿಚ್ಚಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣ ಏಕಾರ, ಆಯಾದೇಶ ಅಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪರರೂಪ ಧಾರಯತ್ ಇದರ ಮುಂದೆ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, **ಉಗಿದಚಾಂ**'-(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ನಕಾರಾಗಮ ಧಾರಯನ್‌ತ್‌ಸ್ **ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯಃ**'-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ, **'ಸಂಯೋಗಾಂತಸ್ಯ ಲೋಪಃ'** (ಪಾ ಸೂ. ೮-೨-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗದ ಕೊನೆಯ ತ್‌ಗೆ ಲೋಪ, **'ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ **'ನಲೋಪಃಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದಿಲ್ಲ ಧಾರಯನ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **'ಅನುದಾತ್ತೌಸುಪ್ಪಿತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಶತೃವು. ಅನುಪದೇಶವಾದ

ಶಪ್‌ಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ '**ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ಙಿದದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಮನುದಾತ್ತಮಹ್ನ್ವಿಙೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರವು ಸ್ಥಾನಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಣಿಚ್‌ನ ಇಕಾರವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲಲು ಆದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಏಕಾರವೂ ಆದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಅಯ್ ಆದೇಶವೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ॥ ೧೮ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವಿಷ್ಣೋಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪಶ್ಯತ ಯತೋ ವ್ರತಾನಿ ಪಸ್ಪಶೇ ।
ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯಃ ಸಖಾ ॥ ೧೯ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವಿಷ್ಣೋಃ । ಕರ್ಮಾಣಿ । ಪಶ್ಯತ । ಯತಃ । ವ್ರತಾನಿ । ಪಸ್ಪಶೇ ॥
ಇಂದ್ರಸ್ಯ । ಯುಜ್ಯಃ । ಸಖಾ ॥ ೧೯ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಋತ್ವಿಗಾದಯೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಕರ್ಮಾಣಿ ಪಾಲನಾದೀನಿ ಪಶ್ಯತ । ಯತೋ ಯೈಃ ಕರ್ಮಭಿರ್ವ್ರತಾನ್ಯಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದೀನಿ ಪಸ್ಪಶೇ ಸರ್ವೋ ಯಜಮಾನಃ ಸ್ಪೃಷ್ಟವಾನ್ । ವಿಷ್ಣೋರನುಗ್ರಹಾದನುತಿಷ್ಠತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ತಾದೃಶೋ ವಿಷ್ಣುರಿಂದ್ರಸ್ಯ ಯುಜ್ಯೋ ಯೋಜ್ಯೋಽನುಕೂಲಃ ಸಖಾ ಭವತಿ । ವಿಷ್ಣೋರಿಂದ್ರಾನುಕೂಲ್ಯಂ ತ್ವಷ್ಟಾ ಹತಪುತ್ರ ಇತ್ಯನುವಾಕೇಽಥ ವೈ ತರ್ಹಿ ವಿಷ್ಣುರಿತ್ಯಾದಿನಾ । ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨-೨ । ಪ್ರಪಂಚೇನ ತೈತ್ತಿರೀಯಾ ಆಮನಂತಿ ॥ ಪಸ್ಪಶೇ । ಸ್ಪಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ । ಲಿಟ್ । ದ್ವಿರ್ಭಾವೇ ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃ ಖಯಃ । ಪಾ. ೭-೪-೬೧ । ಇತಿ ಪಕಾರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಸಕಾರೋ ಲುಪ್ಯತೇ । ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ । ಯುಜ್ಯಃ । ಯುಜೇರ್ಬಾಹುಲಕಾತ್ಕ್ಯಪ್ । ಕಿತ್ತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ । ಕ್ಯಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಧಾತುಸ್ವರಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗಾದಿ ಜನರೇ,) **ಯತಃ**—ವಿಷ್ಣುವಿನ ಯಾವ ಕರ್ಮಗಳಿಂದ । (ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನು) **ವ್ರತಾನಿ**—ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಾನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು । **ಪಸ್ಪಶೇ**—ಮಾಡುವನೋ (ಮಾಡಿದನೋ) ।

(ಅಂತಹ) **ವಿಷ್ಣೋಃ**—ವಿಷ್ಣುವಿನ । **ಕರ್ಮಾಣಿ**—ಪಾಲನಾದಿಕರ್ಮಗಳನ್ನು । **ಪಶ್ಯತ**—ನೋಡಿರಿ । (ಅಂತಹ ವಿಷ್ಣುವು) **ಇಂದ್ರಸ್ಯ**—ಇಂದ್ರನ । **ಯುಜ್ಯಃ**—ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವ (ಅನುಕೂಲನಾದ) । **ಸಖಾ**—ಪ್ರಿಯ ಸ್ನೇಹಿತನು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದಿಯಾದ ಜನರೇ, ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪಾಲನಾದಿ (ಅದ್ಭುತ) ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ನೋಡಿರಿ. ಆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮಹಿಮೆಯಿಂದಲೇ ಯಜಮಾನನು ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗಿರುವನು. ಇಂತಹ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವ ಪರಮಮಿತ್ರನಾಗಿರುವನು.

English Translation.

See the deeds of Vishnu, through which (the worshipper) has accomplished the pious acts ; he is the intimate friend of Indra.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಾಹಾರಮಾಡಿಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿರುವುವು. **ಪಶ್ಯತ** ನೋಡಿರಿ ಎಂಬ ಪದವಿರುವುದರಿಂದ ಎಲೈ ಜನರೇ ಎಂಬ ಸಂಬೋಧನಪದವು ಆವಶ್ಯಕವು. ಹಾಗೆಯೇ ವ್ರತಾನಿ ಪಸ್ಪಶೇ—ವ್ರತಾಚರಣೆ ಮಾಡಿದನು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನು ಎಂಬ ಕರ್ತೃಪದವು ಆವಶ್ಯಕವು ಮತ್ತು **ಇಂದ್ರಸ್ಯ ಸಖಾ** ಎಂಬ ಪದಗಳ ಜತೆಗೆ **ವಿಷ್ಣುಃ** ಎಂಬ ಪದವೂ ಆವಶ್ಯಕವು.

ವ್ರತಾನಿ—ನಿಯಮವಾಗಿ ಮಾಡತಕ್ಕ ಸತ್ಕಾರ್ಯಗಳು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನಗಳು.

ಪಸ್ಪಶೇ-ಸ್ಪೃಷ್ಟವಾನ್-ಸ್ಪರ್ಶಮಾಡಿದನು ಎಂದರೆ ಉಪಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಪ್ರಾರಂಭಮಾಡಿದನು ಎಂಬರ್ಥವು.

ಯುಜ್ಯಃ—ಯೋಗ್ಯೋಽನುಕೂಲಃ ಅಥವಾ ಯೋಗ್ಯಃ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಅನುಕೂಲನಾದ, ಪ್ರಿಯಮಿತ್ರನಾದ, ಜತೆಯಲ್ಲಿರುವ, ಯೋಗ್ಯನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಷ್ಣುವಿನ ನಾನಾವಿಧ ಸಾಹಸಕೃತ್ಯ, ಇಂದ್ರನೊಡನೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಸ್ನೇಹ, ಇಂದ್ರವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನು ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದು ಮೊದಲಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವ ತೈತ್ತಿರೀಯ ಸಂಹಿತೆಯ (ತೈ. ಸಂ. ೨-೪-೧೨) ಒಂದು ಅನುವಾಕವನ್ನು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು. ಅದರ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಹೀಗಿರುವುದು—

ತ್ವಷ್ಟೃ ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ವಿಶ್ವರೂಪನೆಂಬ ಪುತ್ರನಿದ್ದನು. ಅವನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಪುರೋಹಿತನಾಗಿದ್ದರೂ ಅಸುರರಲ್ಲಿಯೂ ಅಭಿಮಾನವುಳ್ಳವನಾಗಿ ಅವರಿಗೂ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಾಗವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದನು. ಇದನ್ನು ತಿಳಿದು ಇಂದ್ರನು, ಈ ವಿಶ್ವರೂಪನು ಕಾಲಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ತನ್ನ ಸ್ವರ್ಗಾಧಿಪತ್ಯವನ್ನು ಅಸುರರಿಗೆ ಕೊಡಬಹುದೆಂದು ಊಹಿಸಿ ಅಸುರಪಕ್ಷಪಾತಿಯಾದ ಈ ವಿಶ್ವರೂಪನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿದನು. ತನ್ನ ಪುತ್ರನ ಸಂಹಾರದಿಂದ

ಕೋಪಗೊಂಡ ತ್ವಷ್ಟೃವು ತನಗೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡತಕ್ಕ ಪುತ್ರನಾಗಬೇಕೆಂದು ಬಯಸಿ ಅದಕ್ಕಾಗಿ ಯಜ್ಞ ಮಾಡಿದನು. ಯಜ್ಞಮಾಡುವಾಗ ಇಂದ್ರನ ಮೇಲಿನ ಕೋಪದಿಂದ ಆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನ ಕ್ಕಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡಲಿಲ್ಲ. ತನ್ನನ್ನೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಇಂದ್ರನು ಹೇಳಲು ತ್ವಷ್ಟೃವು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು—ನೀನು ನನ್ನ ಪುತ್ರನನ್ನು ಕೊಂದದ್ದರಿಂದ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಬಿಟ್ಟೇ ಯಜ್ಞಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ ಇಂದ್ರನು ಅವನ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಬಲಾ ತ್ಕಾರದಿಂದ ತ್ವಷ್ಟೃವಿನ ಅನುಮತಿಯಿಲ್ಲದೆ ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದನು. ಬಳಿಕ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಇಂದ್ರನು ಪಾನಮಾಡಿ ಮಿಕ್ಕ ಸೋಮ ಶೇಷವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಅದನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯು ವಂತೆ ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸಿ ಆ ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ, ತನಗೆ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಮಗನಾಗಬೇಕೆಂಬ ಅರ್ಥಬರುವ **'ಸ್ವಾಹೇಂದ್ರಶತ್ರುರ್ವರ್ಧಸ್ವ'** ಎಂಬ ಮಂತ್ರದಿಂದ ಹೋಮಮಾಡಿದನು. ಆದರೆ **ಇಂದ್ರಶತ್ರುಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಚ್ಚಾರಮಾಡುವಾಗ ಸ್ವರ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾದುದರಿಂದ ಮಂತ್ರದ ಅರ್ಥವೂ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವ ಮಗನೆಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವ ಮಗನೆಂದು ಅರ್ಥವಾಗಿ ಅದರಂತೆ ವೃತ್ರನೆಂಬ ಪುತ್ರನು ಉತ್ಪನ್ನನಾದನು. ಈ ಮಧ್ಯೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಷ್ಠಿತನಾದ ಅಗ್ನಿಯು—ಈ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವ ವೃತ್ರನು ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಬಾಧಿಸುವನೆಂದು ತಿಳಿದು ಯಜ್ಞ ಪೂರ್ತಿಯಾಗುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆಯೇ ಆರಿಹೋಗಿ ಯಜ್ಞಭಂಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಜ್ವಾಲೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾಗಿ ಧಗಧಗನೆ ಉರಿಯತೊಡಗಿದರೆ ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಸಿದ್ಧಿಯಾಗುವುದೆಂದೂ, ಅಗ್ನಿಯು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಉರಿಯದೆ ಆರಿಹೋದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಯಜ್ಞಾಹುತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನಾದ ವೃತ್ರನು ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೊಲ್ಲಲ್ಪಡುವಂತೆ ಆದನು. ಬಳಿಕ ಆ ವೃತ್ರನು ಬೇಗಬೇಗನೆ ಜಗತ್ತೆಲ್ಲವನ್ನೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ಬಿಲ್ಲಿನಿಂದ ಬಾಣವು ಹೋಗಿ ಬೀಳುವಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣದಂತೆ ಬೆಳೆಯಲುಪಕ್ರಮಿಸಿದನು. ಹೀಗೆ ತನ್ನ ಶರೀರದ ಬೆಳವಣಿಗೆಯಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತಿದ್ದುದರಿಂದ ಇವನಿಗೆ ವೃತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಕಂಡು ಇಂದ್ರನು ಹೆದರಿದನು. ತಂದೆಯಾದ ತ್ವಷ್ಟೃವಿಗೂ ಭಯವುಂಟಾಯಿತು. ಆಗ ತ್ವಷ್ಟೃವು ಒಂದು ದಿವ್ಯವಾದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅಭಿಮಂತ್ರಿಸಿ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಆ ತಪೋರೂಪವಾದ ಮಹಾ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಎತ್ತುವುದಕ್ಕೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲವಾಯಿತು. ಅದನ್ನು ಕಂಡು ಇದಕ್ಕೇನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಯೋಚಿಸುತ್ತಿರುವಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವು ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷನಾದನು. ಆಗ ಇಂದ್ರನು ವಿಷ್ಣುವನ್ನು ಇಂತು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು—ಎಲೈ ವಿಷ್ಣುವೇ, ವೃತ್ರಾಸುರನ ಶಕ್ತಿ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ನೋಡಿ ನನಗೆ ಬಹಳ ಭಯವಾಗಿದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಈ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಎತ್ತುವು ದಕ್ಕೂ ನನಗೆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸೇರಿ ಈ ವೃತ್ರಾಸುರನಿಗೆ ಇರುವ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪ್ತಿತ್ವಶಕ್ತಿಯನ್ನು ಆಪಹರಿಸೋಣ. ಇದಕ್ಕೆ ನೀನು ಸಹಾಯಮಾಡಬೇಕು ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು, ಆಗ ವಿಷ್ಣುವು ಹಾಗೆಯೇ ಮಾಡುವೆ ನೆಂದೊಪ್ಪಿ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು (ಅಥವಾ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು) ಮೂರು ಭಾಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ ಪೃಥಿವ್ಯಂತರಿಕ್ಷ ಸ್ವರ್ಗಗಳಲ್ಲಿ ಇಟ್ಟನು. ಬಳಿಕ ಇಂದ್ರನು ಪೃಥಿವಿಯ ಮೇಲಿದ್ದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಮೂರನೇ ಭಾಗವಾದ ಶರೀರದಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹಿಂದುಗಡೆ ಬಿದ್ದಿದ್ದ ವಜ್ರಾಯುಧವನ್ನು ಕೈಯಿಂದ ಎತ್ತಿ ತೆಗೆದುಕೊಂಡನು. ಆಗ ವೃತ್ರನು

ಹೆದರಿ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಕುರಿತು-ಎಲೈ ಇಂದ್ರನೇ, ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರಹರಿಸಬೇಡ. ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾಗಿರುವ ನನ್ನ ವೀರ್ಯವೆಲ್ಲವನ್ನು (ಶಕ್ತಿಯನ್ನು) ನಿನಗೆ ಕೊಡುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿ ಅದರಂತೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿದ್ದ ತನ್ನ ಶಕ್ತಿಯೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಇಂದ್ರನಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಇಂದ್ರನು ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ವಿಷ್ಣುವೂ ಅದನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು ಹಾಗೆಯೇ ಅಂತರಿಕ್ಷ ಮತ್ತು ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ವೃತ್ರನ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಇಂದ್ರನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟನು. ಅನಂತರ ವೃತ್ರನು ಇಂದ್ರನನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನಾವಿಬ್ಬರೂ ಸಂಧಿಯನ್ನು ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳೋಣ ನಿನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ನಾನು ಪ್ರವೇಶಮಾಡಲು ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಕೊಡು ಎಂದು ಕೇಳಲು ಇಂದ್ರನು, ನನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ನೀನು ಮಾಡುವುದೇನು? ನನ್ನನ್ನೇ ತಿಂದು ಹಾಕುವೆಯಲ್ಲವೇ ಎನ್ನಲು,? ವೃತ್ರನು—ಹಾಗಲ್ಲ, ನಾನು ನಿನ್ನ ಉದರದಲ್ಲಿ ಜಠರಾಗ್ನಿರೂಪದಲ್ಲಿದ್ದುಕೊಂಡು ನೀನು ತಿನ್ನುವ ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಪಚನಗೊಳಿಸುತ್ತಾ ನಿನ್ನ ಭೋಗಾರ್ಥವಾಗಿ ಇರುವೆನೆಂದು ಹೇಳಿ ಇಂದ್ರನ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿದನು. ಆಗಿನಿಂದ ವೃತ್ರನು ಮನುಷ್ಯರ ಉದರಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಷುದ್ರೂಪದಿಂದ (ಹಸಿವು) ಇರುತ್ತಾ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಿರುವನು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಇಂದ್ರನು ವೃತ್ರನಿಂದ ಮೂರಾವೃತ್ತಿ ವೀರ್ಯವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಕೊಟ್ಟದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಾವಿಷ್ಣುಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ಹೋಮಮಾಡುವ ಪುರೋಡಾಶವೆಂಬ ಹವಿಸ್ಸಿಗೆ ತ್ರಿಧಾತುಯುಕ್ತವೆಂದು ಹೆಸರಾಯಿತು. ಮತ್ತು ಈ ವಿಧವಾದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಸಮರ್ಪಿಸುವಾಗ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಗಳಿಬ್ಬರನ್ನು ಜತೆಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡಿ ಹೋಮಮಾಡುವುದು ರೂಢಿಯಾಯಿತು. ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಕರ್ಮಗಳನ್ನೂ, ಇಂದ್ರನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿದ್ದ ಸ್ನೇಹಭಾವವನ್ನೂ, ಸೂಚಿಸುವುದಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪಸ್ಪಶೇ—'**ಸ್ಪಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ**' ಧಾತು-ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್ '**ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಸ್ಪಶ್+ಸ್ಪಶ್+ಲಿಟ್, '**ಹಲಾದಿಶೇಷಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿವರ್ಣಕ್ಕೆ ಶೇಷವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ '**ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃಖಯಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಅಭ್ಯಾಸದ ಶ-ಷ-ಸ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಖ-ಫ-ಛ-ಠ-ಥ-ಚ-ಟ-ತ-ಕ-ಪ ವರ್ಣಗಳು ಉಳಿಯುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಕಾರವೇ ಉಳಿದರೆ ಆರ್ಥಿಕವಾಗಿ ಆದಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ **ಲೋಪ**ಬರುವುದು. ಪ+ಸ್ಪಶ್-ಲಿಟ್, ಲಿಟ್‌ಗೆ '**ತ**' ಆದೇಶ '**ಲಿಟಸ್ತಝಯೋರೇಶಿರೇಚ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ '**ತ**'ಗೆ ಏಶ್ ಆದೇಶ ಪಸ್ಪಶೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. '**ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದವಿದೆಯೋ ಆ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ '**ಯತೋ ವೃತಾನಿ ಪಸ್ಪಶೇ**' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯತಃ ಪದದ ಪರದಲ್ಲಿ ಇರುವ ಪಸ್ಪಶೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅನುದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. '**ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಮನುದಾತ್ತಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃಪೂಜಿತಗ್ರಹಣವಿರುವುದರಿಂದ '**ಅತ್ರಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮೀನಿರ್ದೇಶೇsಪಿನಾನನ್ತರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ**' ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ '**ವೃತಾನಿ**' ಎಂಬ ಪದದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಅನುದಾತ್ತನಿಷೇಧಬರುವುದು.

ಯುಜ್ಯಃ—'**ಉಣಾದಯೋ ಬಹುಲಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಬಹುಲಗ್ರಹಣಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಿಂದ ಯುಜ್‌ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಔಣಾದಿಕವಾದ ಕ್ಯಪ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ '**ಕ್ಙಿತಿಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂದು ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ '**ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯಚ**' (ಪಾ ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕ್ಯಪ್ ಪಿತ್ತು ಆದ್ದರಿಂದ '**ಅನುದಾತ್ತೌಸುಪ್ಪಿತೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಯುಜ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಉಕಾರವು '**ಧಾತೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬ ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಿ ನಿಲ್ಲುವುದು. ‖ ೧೯ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ತದ್ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ ಸದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ ಸೂರಯಃ ।
ದಿವೀವ ಚಕ್ಷುರಾತತಂ ‖ ೨೦ ‖

‖ ಪದಪಾಠಃ ‖

ತತ್ । ವಿಷ್ಣೋಃ । ಪರಮಂ । ಪದಂ । ಸದಾ । ಪಶ್ಯಂತಿ । ಸೂರಯಃ ‖
ದಿವಿಽಇವ । ಚಕ್ಷುಃ । ಆಽತತಂ ‖ ೨೦ ‖

‖ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ‖

ಸೂರಯೋ ವಿದ್ವಾಂಸ ಋತ್ವಿಗಾದಯೋ ವಿಷ್ಣೋಃ ಸಂಬಂಧಿ ಪರಮಮುತ್ಕೃಷ್ಟಂ ತಚ್ಛಾಸ್ತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧಂ । ಪದಂ ಸ್ವರ್ಗಸ್ಥಾನಂ ಶಾಸ್ತ್ರದೃಷ್ಟ್ಯಾ ಸರ್ವದಾ ಪಶ್ಯಂತಿ । ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ । ದಿವೀವ । ಆಕಾಶೇ ಯಥಾತತಂ ಸರ್ವತಃ ಪ್ರಸೃತಂ ಚಕ್ಷುರ್ನಿರೋಧಾಭಾವೇನ ವಿಶದಂ ಪಶ್ಯತಿ । ತದ್ವತ್ ‖ ಸದಾ । ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯೇತಿ । ಪಾ. ೫-೩-೧೫ । ದಾಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಸರ್ವಸ್ಯ ಸೋಽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ದಿ । ಪಾ. ೫-೩-೬ । ಇತಿ ಸರ್ವಶಬ್ದಸ್ಯ ಸಭಾವಃ । ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ದಿವಿ । ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಚೇತಿ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಚಕ್ಷುಃ । ನಬ್ವಿಷಯಸ್ಯೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಆತತಂ । ತನೋತೇಃ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ । ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷೇತೀಟ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ । ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾ ನಲೋಪಃ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ ‖

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಸೂರಯಃ—ವಿದ್ವಾಂಸರು । **ವಿಷ್ಣೋಃ**—ವಿಷ್ಣುವಿನ । **ತತ್**—ಆ । **ಪರಮಂ**—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ । **ಪದಂ**—ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ?) । **ದಿವಿ**—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ । **ಆತತಂ**—ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ (ಪ್ರಸರಿಸಿದ) । **ಚಕ್ಷುರಿವ**—ಕಣ್ಣಿನಂತೆ । **ಸದಾ**—ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ । **ಪಶ್ಯಂತಿ**—ನೋಡುತ್ತಾರೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಆಕಾಶವು ಬಹು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಯು ಎಲ್ಲವನ್ನೂ ನೋಡುವಂತೆ ವಿದ್ವಾಂಸರಾದವರು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವ ಸ್ಥಾನವನ್ನು (ಸ್ವರ್ಗ ಅಥವಾ ವೈಕುಂಠ?) ಸದಾ ನೋಡುವರು.

English Translation.

The wise always contemplate that supreme place of Vishnu as the eye fixed in broad heaven.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪರಮಂ ಪದಂ—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸ್ವರ್ಗವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ವಿಷ್ಣುವೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ **ವಿಷ್ಣೋಃ ಪರಮಂ ಪದಂ** ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶವಾನವಾದ ಸೂರ್ಯಮಂಡಲವೆಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಕೆಲವರು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವಂತೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂದರೆ ವೈಕುಂಠಲೋಕವೆಂದು ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು. ಆದರೆ ಪುರಾಣಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆ ಅರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಪದಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ **ತ್ರೀಣಿ ಪದಾ**-ಮೂರು ಪಾದವಿಕ್ಷೇಪಗಳು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. **ಈ ಪರಮಂ ಪದಂ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ದಿವೀವ ಚಕ್ಷುರಾತತಂ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ನೆಟ್ಟ ದೃಷ್ಟಿಯು ಬಹುದೂರದ ವರೆಗೆ ನೋಡಬಲ್ಲದು. ಎಂದರೆ ಬಹುದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನೂ ನೋಡುವ ಶಕ್ತಿಯು ಕಣ್ಣಿಗಿರುವಂತೆ ಪ್ರಾಜ್ಞರಾದವರಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಶ್ರೇಷ್ಠಸ್ಥಾನವನ್ನು ನೋಡುವ ಅಥವಾ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದೆಂದು ಭಾವವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಸದಾ—ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಕಾಲೇ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ **'ಸರ್ವೈಕಾನ್ಯಕಿಂಯತ್ತದಃ ಕಾಲೇದಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೫). ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಗಳೂ ಕಾಲಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವುವೂ ಆದ ಸರ್ವ, ಏಕ, ಅನ್ಯ, ಕಿಮ್, ಯತ್, ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ದಾಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಸ್ಮಿನ್ ಎಂಬುವರ ಮುಂದೆ ದಾಪ್ರತ್ಯಯ ಸರ್ವ+ಙಿ+ದಾ, ತದ್ಧಿತಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ **'ಕೃತ್ತದ್ಧಿತಸಮಾಸಾಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು **'ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಿಗೆ

ಲುಕ್ ಸರ್ವ+ದಾ, ಈಗ **‘ ಸರ್ವಸ್ಯಸೋऽನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ ದಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬) ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೀಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ದಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸರ್ವಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ **‘ಸರ್ವ’** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ **‘ ಸ ’** ಆದೇಶ, ಸದಾ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ, ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಬಂದು ಸದಾ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆದರೂ **‘ ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿವಿ—ದಿವ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಙಿಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ ದಿವ್+ಇ, **‘ ದಿವಿ ’** ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **‘ ಙಿ ’** ಪ್ರತ್ಯಯವು ಸುಪ್, ಆದ್ದರಿಂದ **‘ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ **‘ ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳೂ, ಏಕಾಚ್ಕಗಳೂ ಆದ ‘ ಊಠ್, ಇದಮ್, ಪತ್, ದತ್, ನಸ್, ಮಾಸ್, ಹೃತ್, ನಿಶ್ ’ ಈ ಆರು ಪದಾದ್ಯಾದೇಶಗಳು ಅಪ್, ಪುಮ್, ರೈ, ದಿವ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ದಿವ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದಿರುವ ಅಸರ್ವನಾಮ ಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯಾದ, ಙಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. **‘ ಇವೇನ ವಿಭಕ್ತ್ಯಲೋಪಃ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂಚ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೧-೪. ವಾ. ೨) ಸುಬಂತವು ಇವ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು, ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ, ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಿವಿ+ಇವ, ಎರಡಕ್ಕೂ ಸಮಾಸವೂ, ‘ ಇ ’ ಎಂಬವಿಭಕ್ತಿ ಲೋಪಾಭಾವವೂ, ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವೂ ಸಹ ಬರುತ್ತೆ. **‘ ಚಾದಯೋऽನುದಾತ್ತಾಃ ’** (ಫಿ. ಸೂ. ೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇವ ಶಬ್ದವು ಅನುದಾತ್ತವೆಂದು **‘ ಸನಃ ಪಿತೇವ ’** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨-೯) ರಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. **‘ ದಿವಿ ’** ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಕೊನೆಯ ಉದಾತ್ತ ಇಕಾರ, **‘ ಇವ ’** ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಅನುದಾತ್ತ ಇಕಾರ ಇವೆರಡಕ್ಕೂ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ **‘ ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾದೇಶವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇವ ಎಂಬ ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಪದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **‘ ಸ್ವರಿತೋ ವಾನುದಾತ್ತೇ ಪದಾದೌ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬) ಪದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಉದಾತ್ತದೊಂದಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಬರುವ ಏಕಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಸ್ವರಿತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಚಕ್ಷುಃ ಸಿತ್ತನಪುಂಸಕಲಿಂಗವಾದ ಶಬ್ದ. ಆದ್ದರಿಂದ **‘ ನಬ್ವಿಷಯಸ್ಯಾನಿಸಂತಸ್ಯ ’** (ಫಿ. ಸೂ. ೨೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಆತತನ್—ಆಙ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಆತನ್+ತ, ತನು ಧಾತು. ಉಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಧಾತು ಆದ್ದರಿಂದ **‘ ಉದಿತೋ ವಾ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೫೬) ಉದಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಕ್ತ್ವಾ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಡಾಗಮವು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ **‘ ಯಸ್ಯ ವಿಭಾಷಾ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೫) ಯಾವ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಚಿತ್ ಇಡಾಗಮವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ವಿಹಿತವಾಗಿ

ರುಪ್ಪದೋ ಆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಇಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ, ನಂತರ **‘ ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕ ಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ, ಅನುದಾತ್ತೋಪ ದೇಶವಾದ ಧಾತುಗಳು, ಅಂತಹ ತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ಇವುಗಳ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ವನ ಧಾತುವಿನ ಅನುನಾಸಿಕಕ್ಕೂ ಝಲಾದಿಯಾಗಿ ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಙಿತ್ ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಎಂಬುದರ ನ್‌ಗೆ ಲೋಪ, ಯಮಿ, ರಮಿ, ನಮಿ, ಗಮಿ, ಹನಿ, ಮನಿ, ಈ ಆರು ಧಾತುಗಳು ಅನುದಾತ್ತೋಪ ದೇಶಗಳು, ತನು, ಕ್ಷಣು, ಕ್ಷಿಣು, ಋಣು, ತೃಣು, ಘೃಣು, ವನು, ಮನು, ಈ ಎಂಟು ಧಾತುಗಳು ತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ಏವಂಚ **‘ ಆತತ ’** ಎಂದಾಯಿತು. **‘ ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **‘ ಥಾಥಘಞ್‌ಕ್ತಾಜಬಿತ್ರಕಾಣಾಂ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೪೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರ ಪದಾಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ **‘ ಗತಿರನಂತರಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಎಂಬ ಗತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ॥ ೨೦ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತದ್ವಿಪ್ರಾಸೋ ವಿಪನ್ಯವೋ ಜಾಗೃವಾಂಸಃ ಸಮಿಂಧತೇ ।
ವಿಷ್ಣೋರ್ಯತ್ಪರಮಂ ಪದಂ ॥ ೨೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತತ್ । ವಿಪ್ರಾಸಃ । ವಿಪನ್ಯವಃ । ಜಾಗೃಽವಾಂಸಃ । ಸಂ । ಇಂಧತೇ ॥
ವಿಷ್ಣೋಃ । ಯತ್ । ಪರಮಂ । ಪದಂ ॥ ೨೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪೂರ್ವೋಕ್ತಂ ವಿಷ್ಣೋರ್ಯತ್ಪರಮಂ ಪದಮಸ್ತಿ ತತ್ಪದಂ ವಿಪ್ರಾಸೋ ಮೇಧಾವಿನಃ ಸಮಿಂಧತೇ । ಸಮ್ಯಕ್ ದೀಪಯಂತಿ । ಕೀದೃಶಾಃ । ವಿಪನ್ಯವೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಸ್ತೋತಾರೋ ಜಾಗೃವಾಂಸಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥಯೋಃ ಪ್ರಮಾದರಾಹಿತ್ಯೇನ ಜಾಗರೂಕಾಃ ॥ ವಿಪ್ರಾಸಃ । ಅಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ । ವಿಪನ್ಯವಃ । ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಸ್ಯ ಪನೇರ್ಬಾಹುಲಕ ಔಣಾದಿಕೋ ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ । ತತ್ರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ಜಾಗೃವಾಂಸಃ । ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ । ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ । ಕ್ರಾದಿನಿಯಮಾತ್ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೇಟೋ ವಸ್ವೇಕಾಜಾದ್ಘಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾನ್ನಿವೃತ್ತಿಃ ॥ ೭ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವಿಪನ್ಯವಃ—ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ । **ವಿಪ್ರಾಸಃ**—ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು । **ವಿಷ್ಣೋಃ**—ವಿಷ್ಣುವಿನ । **ಯತ್**—ಹಿಂದೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಯಾವ । **ಪರಮಂ ಪದಂ**—ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಸ್ಥಾನವಿರುವುದೋ । **ತತ್**—ಅದನ್ನು । **ಜಾಗೃವಾಂಸಃ**—ಜಾಗರೂಕರಾಗಿ (ಬಹಳ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿ । **ಸಂ ಇಂಧತೇ**—ಸ್ತೋತ್ರಗಳಿಂದ ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವರು ಎಂದರೆ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ವಿವೇಕಿಗಳು ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪರಮಪದವೆಂಬ ಉತ್ಕೃಷ್ಟಸ್ಥಾನವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಬಹಳವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು.

English Translation.

The wise, vigilant and full of praises, glorify the supreme place of Vishnu.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿಪ್ರಾಸಃ—**ಮೇಧಾವಿನಃ**, ಬುದ್ಧಿವಂತರು, ವಿವೇಕಿಗಳು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಗಳು ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಿಪನ್ಯವಃ—**ಸ್ತುತಿಕಾಮಾಃ**, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲಪೇಕ್ಷಿಸುವವರು, ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವವರು.

ಜಾಗೃವಾಂಸಃ—**ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ.** ಜಾಗರೂಕರು, ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಿಂದ ಇರುವವರು.

ಸಂ ಇಂಧತೇ—ಉದ್ದೀಪನಗೊಳಿಸುವರು, ಕಾಂತಿಯನ್ನು ಹೆಚ್ಚಿಸುವರು ಎಂದರೆ ಸ್ತೋತ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವಿಪ್ರಾಸಃ—ವಿಪ್ರ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನ ಜಸ್, ವಿಪ್ರ+ಜಸ್, ಜಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ, ಲೋಪ, **'ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಅವರ್ಣಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜಸ್‌ಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್‌ಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ. ಅದು ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **'ಆದ್ಯನ್ತೌ ಟಕಿತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೪೬) ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷಾನುಸಾರ ಜಸ್‌ಗೆ ಅಂತಾವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ ವಿಪ್ರ+ಅಸ್‌ಅಸ್, **'ಪ್ರಥಮಯೋಃ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು, ವಿಪ್ರಾಸಃ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ.

ವಿಪನ್ಯವಃ—ಪಣ ವ್ಯವಹಾರೇ ಸ್ತುತೌ ಚ, ಪನ ಚ, ಎಂದು ಪನ ಧಾತು ವ್ಯವಹಾರ ಮತ್ತು ಸ್ತುತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಕವಾದ ಪನ ಧಾತುವು ಗ್ರಾಹ್ಯವು ಅದರ ಮುಂದೆ **'ಉಣಾದಯೋ**

ಬಹುಲಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಹುಲಗ್ರಹಣನಿರ್ದೇಶದಿಂದ ಬಾಹುಲಕವಾಗಿ ಯು ಪ್ರತ್ಯಯ, ವಿಪನ್ಯು, ಎಂದು ಉಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತೆ, ಯು ವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಪನ್ಯವಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ.

ಜಾಗೃವಾಂಸಃ—' **ಜಾಗೃ ನಿದ್ರಾಕ್ಷಯೇ** ' ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಿಟ್, ಲಿಟ್‌ಗೆ, ' **ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ' **ಕ್ವಸುಶ್ಚ** ' (೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ' **ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಹಿತವಾದ ದ್ವಿತ್ವವು ಇಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ ಗೆ ' **ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ' **ನೇಡ್ವಶಿಕೃತಿ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮) ವಶಾದಿಯಾದ ಕೃತ್ತಿಗೆ ಇಟ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ ನಂತರ, ' **ಕೃಸೃಭೃವೃ ಸ್ತುದ್ರುಸ್ರುಶ್ರುವೋಲಿಟಿ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೩) ' **ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್** ' (೭-೨-೧೦) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರ ವಿಹಿತವಾದ ಪ್ರಕೃತಿ ವಿಶೇಷ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ (ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಶ್ರಯ) ಇಣ್ನಿಷೇಧಗಳಾಗಲೀ, ' **ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧) ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರವಿಹಿತಗಳು ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶೇಷ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಇಣ್ನಿಷೇಧಗಳಾಗಲೀ, ಎಷ್ಟು ಇಣ್ನಿಷೇಧಶಾಸ್ತ್ರಗಳಿವೆಯೋ ಅವು ಲಿಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೃ, ಸೃ, ಭೃ, ವೃ, ಎಂಬೀ ನಾಲ್ಕು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಬರುವುವು. ಕ್ರಾದಿ ಚತುಷ್ಟಯಾತಿರಿಕ್ತ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಯಾವ ಇಣ್ನಿಷೇಧವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಕ್ರಾದಿ ನಿಯಮ ಶರೀರವು. ಈ ನಿಯಮದಿಂದ ಪ್ರಕೃತ ಕ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರದೇ ಇರುವ ಜಾಗೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಯಾವ ಇಣ್ನಿಷೇಧ ಶಾಸ್ತ್ರವೂ ಬರದೇ ಇರುವ ಕಾರಣ ಇಡಾಗಮ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ, ಆದರೆ ಇದು ' **ವಸ್ವೇಕಾಜಾದ್ಘಸಾಮ್** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದ ನಂತರ ಒಂದೇ ಸ್ವರವುಳ್ಳ ಧಾತುಗಳು, ಆಕಾರಾಂತ ಧಾತುಗಳು, ಘಸ್ಲೃ ಧಾತು ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದು. ಬಾಕಿ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಸ್ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬೀ ನಿಯಮದಿಂದ, ಜಾಗೃ ಧಾತುವು ಈ ಧಾತುಗಳಲ್ಲಿ ಸೇರದ ಕಾರಣ ವಾರಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಪ್ರಥಮ ಬಹುವಚನ ಜಸ್ ಜಾಗೃ ವಸ್+ಅಸ್, ಈಗ ' **ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ, ಜಾಗೃವಾನ್‌ಸ್+ಅಸ್ ' **ಸಾಂತ ಮಹತಸ್ಸಂಯೋಗಸ್ಯ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಜಾಗೃವಾನ್‌ಸ್+ಅಸ್, ' **ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯ ಝಲಿ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, ಜಾಗೃವಾಂಸ್+ಅಸ್=ಜಾಗೃವಾಂಸಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ॥ ೨೧ ॥

॥ ಶ್ರೀಃ ॥

ಇಪ್ಪತ್ತಮೂರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ತೀವ್ರಾ ಇತಿ ಚತುರ್ವಿಂಶತ್ಯೃಚಂ ಷಷ್ಠಸೂಕ್ತಂ । ಅತ್ರೇಯಮನುಕ್ರಮಣಿಕಾ । ತೀವ್ರಾಶ್ಚತುರ್ವಿಂಶತಿರ್ವಾಯವ್ಯೈಕೈಂದ್ರವಾಯವ್ಯಾ ನ್ಮೈತ್ರಾವರುಣಮರುತ್ವತೀಯವೈಶ್ವದೇವಪೌಷ್ಣಾಸ್ತ್ರ್ಯೃಚಾಃ ಶೇಷಾ ಆಪ್ಯೋಽಂತ್ಯಾಧ್ಯರ್ಧಾಗ್ನೇಯ್ಯಪ್ಸ್ವಂತಃ ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಪರಾನುಷ್ಟುಪ್ತಿಸ್ರಶ್ಚಾಂತ್ಯಾ ಏಕವಿಂಶೀ ಪ್ರತಿಷ್ಠೇತಿ । ಋಷಿಶ್ಚಾನ್ಯಸ್ಮಾತ್ । ಅನು. ೧೨-೨ । ಇತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾನುವರ್ತನಾನ್ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವ-ಋಷಿಃ । ಅಪ್ಸ್ವಂತರಿತ್ಯೇಷಾ ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ । ಪ್ರಥಮಪಾದಸ್ಯ ದ್ವಾದಶಾಕ್ಷರೇಣಾದ್ಯತ್ಕೇತ್ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ । ಅನು. ೫-೨ । ಇತಿ ಲಕ್ಷಣಸದ್ಭಾವಾತ್ । ಅಪ್ಸು ಮೇ ಸೋಮ ಇತ್ಯೇಷಾನುಷ್ಟುಪ್ । ಇದಮಾಪ ಇತ್ಯಾದ್ಯಾಸ್ತಿಸ್ರೋಽನುಷ್ಟುಭಃ । ಶಿಷ್ಟಾ ಏಕೋನವಿಂಶತಿಸಂಖ್ಯಾಕಾ ಋಚೋ ಗಾಯತ್ರ್ಯಃ । ಆದೌ ಗಾಯತ್ರಮಿತಿ ಪರಿಭಾಷಿತತ್ವಾತ್ । ಅನು. ೧೨-೧೪ । ಆದ್ಯಾ ವಾಯುದೇವತಾಕಾ । ತತೋ ದ್ವೇ ಋಚಾವಿಂದ್ರವಾಯೂದೇವತಾಕೇ । ತತ ಏಕಸ್ತ್ರ್ಯೃಚೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣದೇವತ್ಯಃ । ತತ ಉತ್ತರತ್ಯೃಚಸ್ಯ ಮರುದ್ಗಣವಿಶಿಷ್ಟೇಂದ್ರೋ ದೇವತಾ । ತತ ಏಕಸ್ತ್ರ್ಯೃಚೋ ವೈಶ್ವದೇವಃ । ತದನಂತರಭಾವೀ ಪೌಷ್ಣಃ । ಶಿಷ್ಟಾ ಋಚೋಽಬ್ದೇವತಾಕಾಃ । ಪಯಸ್ವಾನಗ್ನ ಇತ್ಯರ್ಧರ್ಚಯುಕ್ತಾ ಸಂ ಮಾಗ್ನ ಇತ್ಯೇಷಾ ತ್ವಗ್ನಿದೇವತಾಕಾ ॥ ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗೋ ಲಿಂಗಾದವಗಂತವ್ಯಃ । ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹಸ್ಯ ದ್ವಿತೀಯೇಽಹನಿ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರೇ ವಾಯುವ್ಯತೃಚಸ್ಯ ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಸ ಇತ್ಯೇಷಾ ತೃತೀಯಾ । ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಚತುರ್ವಿಂಶೇನೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಸ ಆ ಗಹೀತ್ಯೇಕಾ । ಆ.-೭-೬ । ಇತಿ । ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹೇಽಪಿ ದ್ವಿತೀಯೇಽಹನಿ ಪ್ರಉಗ ಏಷಾ ॥

ಅನುವಾದ—ತೀವ್ರಾ ಎಂಬ ಈ ಸೂಕ್ತವು ಐದನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಆರನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿವೆ. ಈ ಸೂಕ್ತದ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು:—ತೀವ್ರಾ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕು ವಾಯುದೇವತಾಕವು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳು ದೇವತೆಗಳು, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೂ, ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ಮರುತ್ತುಗಳೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಪೂಷಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ, ಅಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದಿನ ಏಳೂವರೆ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಆಪಃ (ಉದಕ) ಎಂಬ ದೇವತೆಯೂ ಕಡೆಯ ಒಂದೂವರೆ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯೂ ದೇವತೆಗಳು. ಛಂದಸ್ಸಿನ ವಿಷಯವಾಗಿ ಒಂದರಿಂದ ಹದಿನೆಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು, ಅಪ್ಸ್ವಂತಃ ಎಂಬ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕು ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಎಂದೂ, ಇಪ್ಪತ್ತು ಮತ್ತು ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡರಿಂದ ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕರ ವರೆಗೆ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸೆಂದೂ, ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸ್ಸೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಋಷಿಯು ಹಿಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಋಷಿಯಾದ ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ ಎಂಬುವನೇ

ಎಂದು ಅನು. ೧೨-೨ ರಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. **ಅಪ್ಸ್ವ ನ್ತಃ** ಎಂಬ ಹತ್ತೊಂಭತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕು ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಎಂಬ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುವುದು. ಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಥಮ ದ್ವಿತೀಯಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ತೃತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಇದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿಯೇ ಹನ್ನೆರಡು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ದ್ವಿತೀಯತೃತೀಯ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಎಂಟೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇದ್ದಲ್ಲಿ ಆ ಋಕ್ಕು ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು, ಆದುದರಿಂದ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ **ಅಪ್ಸ್ವ೧ ನ್ತಃ**-ಎಂಬ ಋಕ್ಕು ಪುರಉಷ್ಣಿಕ್ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುವುದು (ಅನು. ೫-೨). ಅಪ್ಸುಮೇ ಸೋಮ ಎಂಬ ಇಪ್ಪತ್ತನೆಯ ಋಕ್ಕೂ, ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರವಹತ ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳೂ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸುಗಳಾಗಿರುವವು. ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಟೆಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಇದು ಅನುಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣವು. ಮೊದಲಿನ ಹದಿನೆಂಟು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು, ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಪ್ರತಿಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂಟು ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳಿರುವವು. ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದನೆಯ ಋಕ್ಕು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಛಂದಸ್ಸಾಗಿರುವುದು. ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಪಾದಗಳಿದ್ದು ಪ್ರಥಮಪಾದದಲ್ಲಿ ಎಂಟು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ದ್ವಿತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಏಳು ಅಕ್ಷರಗಳೂ, ತೃತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿ ಆರು ಅಕ್ಷರಗಳೂ ಇರುವವು. ಇದು ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಲಕ್ಷಣವು. ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವೆವು. ಸೂಕ್ತವಿನಿಯೋಗವನ್ನು ಆಯಾ ಋಕ್ಕುಗಳ ಅರ್ಥಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದ ಎರಡನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಮಾಡುವಾಗ **ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಸ** ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ವಾಯುವ್ಯತೃಚವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯ ಚತುರ್ವಿಂಶೇನ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ. ೭-೬) ಪೃಷ್ಠ್ಯಷಡಹ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಎರಡನೆಯ ದಿವಸದಲ್ಲಿ ಈ ತೃಚವನ್ನು ಪ್ರಉಗಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಅಲ್ಲಿಯೇ ಹೇಳಿರುವುದು.

|| ಶ್ರೀಃ ||

ಸೂಕ್ತ—೨೩

|| ಮಂಡಲ—೧ || ಅನುವಾಕ—೫ || ಸೂಕ್ತ—೨೩ ||

|| ಅಷ್ಟಕ—೧ || ಅಧ್ಯಾಯ—೨ || ವರ್ಗ, ೮-೧೨ ||

|| ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೨೪ ||

|| ಋಷಿಃ—ಮೇಧಾತಿಥಿಃ ಕಾಣ್ವಃ |

|| ದೇವತಾ—೧ ವಾಯುಃ | ೨-೩ ಇಂದ್ರವಾಯೂ | ೪-೬ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ | ೭-೯ ಇಂದ್ರೋ ಮರುತ್ವಾನ್ || ೧೦-೧೨ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಃ | ೧೩-೧೫ ಪೂಷಾ | ೧೬-೨೩½ ಆಪಃ | ೨೩½-೨೪ ಅಗ್ನಿಃ ||

|| ಛಂದಃ—೧-೧೮ ಗಾಯತ್ರೀ | ೧೯ ಪುರ ಉಷ್ಣಿಕ್ | ೨೦ ಅನುಷ್ಟುಪ್ | ೨೧ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ | ೨೨-೨೪ ಅನುಷ್ಟುಪ್ ||

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತೀವ್ರಾಃ ಸೋಮಾಸ ಆ ಗಹ್ಯಾಶೀರ್ವಂತಃ ಸುತಾ ಇಮೇ ।
ವಾಯೋ ತಾನ್ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನ್ಪಿಬ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತೀವ್ರಾಃ । ಸೋಮಾಸಃ । ಆ । ಗಹಿ । ಆಶೀಃಽವಂತಃ । ಸುತಾಃ । ಇಮೇ ।
ವಾಯೋ ಇತಿ । ತಾನ್ । ಪ್ರಽಸ್ಥಿತಾನ್ । ಪಿಬ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ವಾಯೋ ಇಮೇ ಸೋಮಾಸ ಐಂದ್ರವಾಯವಗ್ರಹಾದಿರೂಪಾಃ ಸೋಮಾಃ ಸುತಾ ಅಭಿಷುತಾಃ । ತೇ ಚ ತೀವ್ರಾಃ ಪ್ರಭೂತತ್ವಾತ್ತರ್ಪಯಿತುಂ ಸಮರ್ಥಾ ಆಶೀರ್ವಂತ ಆಶಿರಯುಕ್ತಾಃ । ಅತಸ್ತ್ವಮಾ ಗಹಿ । ಅಸ್ಮಿನ್ಕರ್ಮಣ್ಯಾಗಚ್ಛ । ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನುತ್ತರವೇದಿಂ ಪ್ರತ್ಯಾನೀತಾಂಸ್ತಾನ್ಸೋಮಾನ್ಪಿಬ ॥ ಸೋಮಾಸಃ । ಅರ್ತಿಸ್ತುಸ್ವಿತ್ಯಾದಿನಾ ಮನ್ । ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ । ಗಹಿ । ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆ ಗಹಿ । ಋಗ್ವೇ. ೧–೧೯–೨ । ಇತ್ಯತ್ರೋಕ್ತಂ । ಆಶೀರ್ವಂತಃ । ಶ್ರೀಞ್ ಪಾಕೇ । ಅಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಮಿತ್ಯಾದಿಸೂತ್ರೇ । ಪಾ. ೬–೧–೩೬ । ಆಙ್ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕ್ವಿಪಿ ಶಿರಾದೇಶೋ ನಿಪಾತಿತಃ । ಕರಣಸ್ಯಾಪಿ ಶ್ರಯಣದ್ರವ್ಯಸ್ಯ ಸ್ವವ್ಯಾಪಾರೇ ಕರ್ತೃತ್ವವಿವಕ್ಷಯಾ ಕರ್ತರಿ ಕ್ವಿಪ್ ನ ವಿರುಧ್ಯತೇ । ಆಶೀರೇಷಾಮಸ್ತೀತ್ಯಾಶೀರ್ವಂತಃ । ಛಂದಸೀರ ಇತಿ ವತ್ವಂ । ವಾಯೋ । ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನ್ । ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಬಾಧಿತ್ವಾ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(ಹೇ) **ವಾಯೋ**—ಎಲೈ ವಾಯುವೇ । **ಇಮೇ ಸೋಮಾಸಃ**—ಈ ಸೋಮರಸಗಳು । **ತೀವ್ರಾಃ**—ಬಹಳ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ (ಅಥವಾ ಹೆಚ್ಚು ಸಾರವುಳ್ಳವುಗಳಾಗಿಯೂ) । **ಆಶೀರ್ವಂತಃ**—ದಧಿ, ಯವ ಮೊದಲಾದ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದವುಗಳಾಗಿಯೂ । **ಸುತಾಃ**—ಹಿಂಡಿ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾಗುವಂತೆ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ । **ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನ್**—ಯಜ್ಞದ ಉತ್ತರವೇದಿಗೆ ತರಲ್ಪಟ್ಟ । **ತಾನ್**—ಆ ಸೋಮರಸಗಳನ್ನು । **ಪಿಬ**—ಪಾನಮಾಡು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ವಾಯೂ, ಇದೋ, ಈ ಸೋಮರಸಗಳು ದಧಿ ಮೊದಲಾದ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿಯೂ, ಬಹಳ ಸಾರಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ ಇವೆ. ನಿನ್ನ ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈ ರೀತಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಉತ್ತರ ವೇದಿಯಲ್ಲಿ ತಂದಿಟ್ಟಿರುವೆವು. ಅದನ್ನು ಪಾನಮಾಡು.

English Translation.

These intoxicating Soma juice flavoured with milk, barley, and butter-milk are extracted and placed for your use. O Vayu, drink those Soma juices.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತೀವ್ರಾಃ—ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅಧಿಕಪ್ರಮಾಣದಲ್ಲಿ ಎಂದೂ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು, ಕಟುವಾದ (ತಿಕ್ತ ಅಥವಾ ಕಹಿಯಾದ) ಎಂದೂ, ವೆಂಕಟಮಾಧವನು ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. Wilson ಪಂಡಿತನೂ, ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರೂ Sharps ಎಂದು ಭಾಷಾಂತರಮಾಡಿರುವರು. ಈ ವಿವಿಧವಾದ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ವೆಂಕಟಮಾಧವರ ಅರ್ಥವೇ ಹೆಚ್ಚು ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಾರಯುಕ್ತವಾದ, highly-concentrated, intoxicating, ಮದವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಇಲ್ಲಿ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದು.

ಆಶೀರ್ವಂತಃ—ಸೋಮರಸವು ರುಚಿಕರವಾಗುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಅದಕ್ಕೆ ಹಾಲು, ಮೊಸರು, ಯವ ಎಂಬ ದ್ರವ್ಯಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವುದು ಪದ್ಧತಿಯು. ಈ ರೀತಿ ಸೇರಿಸುವ ಮಿಶ್ರಣದ್ರವ್ಯಗಳಿಗೆ ಆಶಿರದ್ರವ್ಯಗಳೆಂದು ಹೆಸರು. ಹಾಲು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ಸೋಮರಸಕ್ಕೆ ಗವಾಶಿರವೆಂದೂ, ಮೊಸರನ್ನು ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ರಸಕ್ಕೆ ದಧ್ಯಾಶಿರವೆಂದೂ, ಯವವನ್ನು (ಹಿಟ್ಟನ್ನು) ಮಿಶ್ರಮಾಡಿದ ರಸಕ್ಕೆ ಯವಾಶಿರವೆಂದೂ ಹೆಸರು. Wilson ಪಂಡಿತನು ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು Blessing-bearing ಎಂದು ಭಾಷಾಂತರಮಾಡಿರುವನು. ಅದು ಸರಿಯಾಗಿರುವಂತೆ ಕಾಣುವುದಿಲ್ಲ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಸೋಮಾಸಃ—‘ ಅರ್ತಿಸ್ತುಸುಹುಸೃಧೃಕ್ಷಿಕ್ಷುಭಾಯಾವಾಪದಿಯಕ್ಷಿನೀಭ್ಯೋಮನ್ ’ (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಋ ಗತೌ, ಷ್ಟುಇಞ್ ಸ್ತುತೌ, ಷುಇಞ್ ಅಭಿಷವೇ, ಹು ದಾನಾದನಯೋಃ, ಸೃ ಗತೌ, ಧೃಇಞ್ ಧಾರಣೇ, ಕ್ಷಿ ಕ್ಷಯೇ, ಕ್ಷು ಶಬ್ದೇ, ಭಾ ದೀಪ್ತೌ, ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ, ವಾ ಗತಿಗನ್ಧನಯೋಃ, ಪದ ಗತೌ, ಯಕ್ಷ ಪೂಜಾಯಾಂ, ಣೀಞ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷುಇಞ್ ಅಭಿಷವೇ ಎಂದು ಪಠಿತವಾಗಿರುವ ಕ್ಷು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ **‘ ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃಸಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ ಸು+ಮ **‘ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ ಧಾತುಕಯೋಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ ಅಂದರೆ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓಕಾರ ಬರುತ್ತ ಸೋಮ ಎಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಯಿತು. ಮನ್

ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸೋಮಶಬ್ದ, ಇದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್ **'ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಸ್ಸಿಗೆ ಅಸುಕ್ ಆಗಮ.

ಗಹಿ—'ಮರುದ್ಭಿರಗ್ನ ಆಗಹಿ' (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೯-೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಆಶೀರ್ವನ್ತಃ—'ಶ್ರೀಞ್ ಪಾಕೇ' ಧಾತು, **'ಅಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಮಾನೃಚುರಾನೃಹುಶ್ಚಿಚ್ಯುಷೇ ತಿತ್ಯಾಜ ಶ್ರಾತಾ ಶ್ರಿತಾಽಽಶೀ ರಾಶೀರ್ತಾಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೬) **'ಸ್ಪರ್ಧ ಸಂಘರ್ಷೇ'** ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಙ್. ಅದಕ್ಕೆ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನ ಆಥಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಸ್ಪರ್ಧ್+ಆಥಾಮ್ **'ಲುಙ್ ಲಙ್ ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ, ಶಪ್, ಅಸ್ಪರ್ಧ್+ಅ+ಆಥಾಮ್. **'ಆತೋಙಿತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೧) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಙಿತ್ತಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯ್ ಆದೇಶ ಅಸ್ಪರ್ಧ್+ಅ+ಇಯಥಾಂ ಗುಣ, ಯಲೋಪ, ಅಸ್ಪರ್ಧೇಥಾಮ್ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ, ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ, ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಋಕಾರವೂ, ಉತ್ತರಖಂಡದ ಸ್ಪ ಎಂಬುದರ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿಸಲಾಗುವುದು, ಏವಂಚ ಅ ಸ್ಪರ್ಧ್+ಸ್ಪರ್ಧ್+ಅ-ಆಥಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ **'ಶರ್ಪೂರ್ವಾಃಖಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ **'ಪ'** ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅ. ಪ. ಸ್ಪರ್ಧ್+ಅ+ಆಥಾಮ್ ಎರಡನೆಯದರಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರವೂ, ಸ್ಪ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬಂದರೆ ಶೇಷಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯನ್ನು ಮೊದಲಿನಂತೆ ಉಪಪಾದಿಸಲು ಅ ಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದೇ ಅಂಶವನ್ನು ಮಹಾ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು 'ಸ್ಪರ್ಧೇರ್ಲಙ್ಯಾತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂ ಮಧ್ಯಮ ಪುರುಷಸ್ಯ ದ್ವಿವಚನೇ ಆಥಾಮಿ ದ್ವಿರ್ವಚನೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಕಾರಲೋಪಶ್ಚ' ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು. ಈ ಉಪಪಾದನೆಯು ಅಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಮ್ ಒಂದೇ ಪದವೆಂದು ಯಾವ ಶಾಖೆಯಲ್ಲಿದೆಯೋ ಅದರ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ, ಮತ್ತೊಂದು ಶಾಖೆಯ ಪದದ್ವಯಾತ್ಮಕ ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಪ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವಕವಾದ ಸ್ಪರ್ಧಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಙ್ ಅದಕ್ಕೆ ಆಥಾಮ್ ಶಪ್, ಇಯಾದೇಶ ಗುಣ, ಯಲೋಪ, ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪ ಸ್ಪರ್ಧೇಥಾಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಋಕಾರವೂ ಸ್ಪನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಈ ಅಂಶವು—ಅಪರ ಆಹ **'ಅಪ ಪೂರ್ವಾತ್ ಸ್ಪರ್ಧೇರ್ಲಙ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷಸ್ಯ ದ್ವಿವಚನೇ ಆಥಾಮಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಮಕಾರ ಲೋಪಶ್ಚ'** ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ಪೃಧೇಥಾಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದ ಸ್ಪೃಧೇಥಾಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ **'ತಿಙ್ಚೋದಾತ್ತವತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತ. ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸ್ವರ ಸರ್ವನಾಮವಾದ ಏಕಶ್ರುತಿ ನಿರ್ದೇಶವಿರುವುದರಿಂದ, ಭಿನ್ನ ಸ್ವರಗಳಾದ ಎರಡಕ್ಕೂ ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗ್ರಹವಿದೆ. ಆನರ್ಚುಃ, ಆನರ್ಹುಃ ಎಂದು ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅರ್ಚ ಪೂಜಾಯಾಂ, ಅರ್ಹ ಪೂಜಾಯಾಂ ಎಂಬೀಧಾತುಗಳ ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ರೂಪವು. ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ರೇಫಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ, ಅಕಾರ ಲೋಪಗಳು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ಆನೃಚುಃ, ಆನೃಹುಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಚ್ಯುಙ್ ಧಾತು ಲಿಟ್ ಥಾಸ್ ಚುಚ್ಯುಷೇ ಎಂದಾಗುವುದು. ತ್ಯಜ ಧಾತು ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ, ತತ್ಯಾಜ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಎರಡು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಾಸದ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತೆ. **'ಶ್ರೀಣಾತೇಃ ಕ್ತೇಶ್ರಾಭಾವಶ್ರಿಭಾವೌ'**

ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕಾನುಸಾರ ಶ್ರೀಞ್ ಪಾಕೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಶ್ರಾ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ **ಶ್ರಾತ, ಎಂದೂ** ಶ್ರಿ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಶ್ರಿತ, ಎಂದೂ ಆಗುತ್ತೆ. ಆಙ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಶ್ರೀಞ್ ಪಾಕೇ, **ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ** ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ, ಧಾತುವಿಗೆ **'ಶಿರ್'** ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಪಾತಿ **ಸಲ್ಪಡುವುದು. ಕ್ವಿಪ್‌ನಲ್ಲಿ** ಎಲ್ಲ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ **ಲೋಪ**, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ **'ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. **೬-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ** ಸು **ಲೋಪ 'ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾದೀರ್ಘ ಇಕಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೬) ಪದಾಂತ **ವಿಷಯದಲ್ಲಿ** ರೇಫಾಂತ, ಅಥವಾ ವಕಾರಾಂತಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಗಳಾದ ಇ, ಉ, ಋ,ಲೃ, ಗಳಿಗೆ ದೀರ್ಘ **ಬರುವುದು,** ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ **'ಆಶೀರ್'** ಎಂದಾಯಿತು. ಆಶೀಃ ಏಷಾಮಸ್ತಿ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾದಾಗ **'ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿಮತುಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಆಶೀರ್+ ಮತ್ ಈಗ **'ಛಂದಸೀರಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೫) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇಕಾರಾಂತ ರೇಫಾಂತಗಳಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರಾದೇಶ, ಅಶೀರ್ವತ್ ಇದರ **ಮುಂದೆ ಜಸ್, 'ಉಗಿದಚಾಂ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು **ಆಶೀರ್ವನ್ತಃ** ಎಂದಾಗುವುದು.

ವಾಯೋ—ಇದು ಸಂಬೋಧನ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಾಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಸಾಮನ್ತ್ರಿತಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೪೮) ಸಂಬೋಧನೆಯ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನವು ಆಮನ್ತ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ **ಆಮಂನ್ತ್ರಿತ ಸಂಜ್ಞೆ**, ಇದೆ. **'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬ ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದಿಂದ **ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ.**

ಪ್ರಸ್ಥಿತಾನ್—ಸ್ಥಿತ ಎಂಬುದು ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ **'ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) **ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ,** ಈಗ **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ **ಕೃದುತ್ತರ ಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು** ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **'ವ್ಯತ್ಯಯಬಹುಲಂ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅವ್ಯಯ **ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು** ಬರುವುದು. ಪ್ರ ಎಂಬುದು **'ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ'** (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಅಭಿ **ಯನ್ನುಳಿದ** ಉಪಸರ್ಗಗಳು ಆದ್ಯುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಪ್ರಕಾರ ಅದೇ **ಸ್ವರ ಬರುವುದು.** ‖ ೧ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ಉಭಾ ದೇವಾ ದಿವಿಸ್ಪೃಶೇಂದ್ರವಾಯೂ ಹವಾಮಹೇ ।
ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ ‖ ೨ ‖

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಉಭಾ । ದೇವಾ । ದಿವಿಽಸ್ಪೃಶಾ । ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಇತಿ । ಹವಾಮಹೇ ।
ಅಸ್ಯ । ಸೋಮಸ್ಯ । ಪೀತಯೇ ॥ ೨ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಏವ ಶಸ್ತ್ರ ಉಭಾ ದೇವಾ ದಿವಿಸ್ಪೃಶೇತಿ ದ್ವೇ ಐಂದ್ರವಾಯವತೃಚಸ್ಯ ಪ್ರಥಮಾದ್ವಿತೀಯೇ । ತಥಾ ಚ ದ್ವಿತೀಯಸ್ಯೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಉಭಾ ದೇವಾ ದಿವಿಸ್ಪೃಶೇತಿ ದ್ವೇ । ಆ- ೭-೬ । ಇತಿ ॥

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ ದ್ಯುಲೋಕವರ್ತಿನಾವುಭಾ ದೇವಾ ದ್ವೌ ದೇವಾವಿಂದ್ರವಾಯೂ ಹವಾಮಹೇ । ಆಹ್ವಯಾಮಃ । ಕಿಮರ್ಥಂ । ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ ಪೀತಯೇ । ಅಸಕೃದ್ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಂ ॥ ಉಭಾ ದೇವಾ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ । ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ । ಹೃದ್ದ್ಯುಭ್ಯಾಂ ಙೇರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ । ಪಾ. ೬-೩-೯-೧ । ಇತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಅಲುಕ್ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಇಂದ್ರವಾಯೂ । ಇಂದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚೇತಿ ದ್ವಂದ್ವಃ । ಉಭಯತ್ರ ವಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧೋ ವಕ್ತವ್ಯಃ । ಪಾ. ೬-೩-೨೬-೧ । ಇತ್ಯಾನಙೋ ನಿಷೇಧಃ । ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯೋಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಸ್ಯ ನೋತ್ತರಪದೇಽನುದಾತ್ತಾದೌ । ಪಾ. ೬-೨-೧೪೨ । ಇತಿ ನಿಷೇಧಾತ್ಸಮಾಸಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಹವಾಮಹೇ । ಹ್ವೇಞ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ । ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚೇತಿ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ । ಶಪ್ । ಗುಣಾವಾದೇಶೌ । ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ತಿಙಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಪದಸ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತಿಙ್ಙತಿಙ ಇತ್ಯಾಷ್ಟಮಿಕೋ ನಿಘಾತಃ । ಅಸ್ಯ । ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪೀತಯೇ । ಪಾ ಪಾನೇ । ಸ್ಥಾಗಾಪಾಪಚಃ । ಪಾ. ೩-೩-೯೫ । ಇತಿ ಭಾವೇ ಕ್ತಿನ್ । ಘುಮಾಸ್ಥೇತೀತ್ವಂ । ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ । **ಉಭಾ ದೇವಾ**—ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳಾದ । **ಇಂದ್ರವಾಯೂ**—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು । **ಅಸ್ಯ ಸೋಮಸ್ಯ**—ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿರುವ ಈ ಸೋಮರಸದ । **ಪೀತಯೇ**—ಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ । **ಹವಾಮಹೇ**—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಈಗ ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿಟ್ಟಿರುವ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಪಾನಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿರುವ ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಎಂಬ ಇಬ್ಬರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇವೆ (ಕರೆಯುತ್ತೇವೆ)

English Translation.

We invoke the two gods Indra and Vayu that reach the sky, in order that they may drink this Soma.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—ದ್ವಿವಚನಾಂತವಾದ ಈ ಶಬ್ದವು ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಮುಟ್ಟುವ ಎಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ, ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಉಭಾ ದೇವಾ—ಉಭಾ, ದೇವಾ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದಿರುವ ದ್ವಿತೀಯಾದ್ವಿವಚನ ಔಟ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ **'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಾಽಽಚ್ಛೇ ಯಾಡಾಡ್ಯಾಯಾಜಾಲಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ದಿವಿಸ್ಪೃಶಾ—ದಿವಂ ಸ್ಪೃಶತ ಇತಿ ದಿವಿಸ್ಪೃಶೌ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಔಟ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಆಕಾರದೇಶ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ, **'ಹೃದ್ಯುಭ್ಯಾಂಙೇರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯-೧) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ಹೃತ್, ದಿವ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಅಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ವಿಧಾನಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ, ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುವುದು ಎಂದು **'ಅನ್ಯಾರ್ಥೇ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೯-೨) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವು. ಏವಂಚ ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ **'ಹೃದ್ಯುಭ್ಯಾಂ'** ಇತ್ಯಾದಿ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಪೃಕ್ ಎಂಬ ಕೃದಂತ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. ಉತ್ತರಪದವು ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಅದೇ ಸ್ವರ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಇನ್ದ್ರವಾಯೂ—ಇನ್ದ್ರಶ್ಚ ವಾಯುಶ್ಚ, ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ಇನ್ದ್ರ, ವಾಯು ಇವು ಎರಡೂ ದೇವತಾ ವಾಚಕಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಎಂಬುದು ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವ, **'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೬) ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವಪದಕ್ಕೆ ಆನಙ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಇನ್ದ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆನಙ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ **'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಉಭಯತ್ರ ವಾಯೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ'** (ಪಾಸೂ ೬-೩-೨೬-೧) ದೇವತಾವಾಚಕಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ವಾಯುಶಬ್ದವು ಪೂರ್ವಪದವಾಗಿದ್ದರೂ, ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಆನಙಾದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಆನಙ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇನ್ದ್ರಶಬ್ದವು **'ಋಜ್ರೇಂದ್ರಾಗ್ರ'** (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ, ವಾಯು ಶಬ್ದವು **'ಕೃವಾಪಾಜಿಮಿಸ್ವದಿ ಸಾಧ್ಯ ಶೂಭ್ಯ ಉಣ್'** (ಉ. ಸೂ. ೧-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ **ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇಚ'** (೬-೨-೧೪೧) ದೇವತಾಬೋಧಕ ಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತ

ವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೂ **‘ ನೋತ್ತರಪದೇಽನುದಾತ್ತಾದಾವಪೃಥಿವೀರುದ್ರಪೂಷಮಂಥಿಷು ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೨) ಪೃಥಿವೀ ಮೊದಲಾಗಿ ಈ ಸೂತ್ರ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾದ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೋಕ್ತವಾದ ಉಭಯಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಭಯಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **‘ ಸಮಾಸಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು.

ಹವಾಮಹೇ— ಹ್ವೇಞ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ ಧಾತು, ಲಟ್ ಉತ್ತಮ ಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಮಹಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರ ಟಿಗೆ **‘ ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ ಪದಾನಾಂಟೇರೇ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಎಕಾರ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. ಹ್ವೇ+ಅ+ಮಹೇ. ಈಗ **‘ ಬಹುಲಂಛಂದಸಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೩೪) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹ್ವೇಞ್‌ಧಾತುವಿಗೆ ಬಹುಲವಾಗಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಅಂದರೆ ವ್‌ಗೆ, ಉಕಾರ, ನಂತರ **‘ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಹು+ಅ-ಮಹೇ **‘ಸಾರ್ವಧಾತು-ಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಓ ಎಂಬ ಗುಣ ಬರುತ್ತೆ. **‘ ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ ’** (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಓಗೆ ಅವ್ ಆದೇಶ ಹವ+ಮಹೇ **‘ ಅತೋದೀರ್ಘೋಯಞಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಯಞಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಹವಾಮಹೇ ಎಂದಾಯಿತು, ಶಪ್ ಪಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ **‘ ಅನುದಾತ್ತೌಸುಪ್ಪಿತೌ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಮಹೇ ಎಂಬುದು ಲಕಾರದಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇದು ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದುಪದೇಶಕ್ಕೆ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದು. **‘ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ಙಿದದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ-ಮನ್ಹ್ವಿಙಿಜೋಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಅನುದಾತ್ತ, ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಹ ಉದಾತ್ತ ಏವಂಚ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗಬೇಕಾಗಿ ಬಂತು. ಆದರೆ **‘ ತಿಙ್ಙತಿಙಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬ ಎಂಟನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಸೂತ್ರದ ಪ್ರಕಾರ ಇದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಅಸ್ಯ—ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಇಟ್ಟರೆ ಇದಮ್ ಙಸ್- **‘ ತ್ಯದಾದಿನಾಮಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ವಿಭಕ್ತಿಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತ್ಯದಾದಿ ಗಣಪಠಿತವಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ್‌ಗೆ ಅಕಾರಾದೇಶ, **‘ ಅತೋಗುಣೇ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲಿಲ್ಲದ ಅಕಾರದ ಮುಂದೆ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಅ-ಏ-ಓ ಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ಪರಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಪರರೂಪ, ಇದ+ಙಸ್ **‘ ಟಾಙಸಿಙಸಾ-ಮಿನಾತ್ಸ್ಯಾಃ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೨) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಟಾ, ಙಸಿ, ಙಸ್ ಇವುಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಇನ-ಅತ್, ಸ್ಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಆದೇಶ, **‘ಹಲಿಲೋಪಃ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೩) ಹಲಾದಿಯಾದ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕಕಾರರಹಿತವಾದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಇದ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದು ಇದ್‌ಗೆ ಲೋಪ **‘ ಅಸ್ಯ ’** ಎಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗುತ್ತೆ. **‘ ಫಿಷೋಂತ ಉದಾತ್ತಃ ’** (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಫಿಟ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ, ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ. ಸ್ಯಗೆ **‘ ಅನುದಾತ್ತೌಸುಪ್ಪಿತೌ ’**

(ಪಾ. ಸೂ. ३-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **'ಊಡಿದಂ ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಊಠ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ, ಇದಮ್ ಶಬ್ದ **'ಪದ್ದನ್ನೋಮಾಸ್'**-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾದ ಆರು ಪದಾದಿಗಳು ಅಪ್, ಪುಮ್ ರೈ. ದಿವ್, ಎಂಬ ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳೂ ಏಕಾಚ್ಕಗಳೂ ಆದ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತ. ನಂತರ **'ಅನುದಾತ್ತಂ ಪದಮೇಕವರ್ಜಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕದ ಅಕಾರವು ಅನುದಾತ್ತ. ಪ್ರಯೋಜನವು ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದರಿಂದ ಬೋಧಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಾದೇಶವಿಲ್ಲ ಏವಂಚ, **'ಇದಮೋಽನ್ವಾದೇಶೇಽಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಅಶ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಸ್ಯ ಎಂಬುದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಪೀತಯೇ—ಪಾ ಪಾನೇ ಧಾತು, **'ಸ್ಥಾಗಾ ಪಾಪಚೋ ಭಾವೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ३-३-೯೫) ಷ್ಠಾ ಗತಿನಿವೃತ್ತೌ, ಗೈ ಶಬ್ದೇ–ಪಾ ಪಾನೇ, ಡುಪಚಷ್ ಪಾಕೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಾ+ತಿ. **'ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ಅಥವಾ **'ತಿತುತ್ರತಥಸಿಸುಸರಕಸೇಷು ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯) ಎಂಬುದರಿಂದಲೋ ಇಟ್‌ಗೆ ನಿಷೇಧ. **'ಘುಮಾಸ್ಥಾಗಾ ಪಾಜಹಾತಿಸಾಂ ಹಲಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೬) ಹಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್, ವಾ ಙಿತ್ ಆದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಘು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ದಾ, ಧಾ ಧಾತುಗಳು, ಷ್ಠಾ, ರಾ, ಪಾ. ಜಹಾ, ತಿ, ಸಾ, ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೂ ಸಹ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾಗೆ ಈ ಆದೇಶ, ಪೀತಿ ಎಂದಾಯಿತು, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು. ಚತುರ್ಥೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಏಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ಪೀತಯೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ‖ ೨ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಮನೋಜುವಾ ವಿಪ್ರಾ ಹವಂತ ಊತಯೇ ।
ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ ಧಿಯಸ್ಪತೀ ‖ ३ ‖

‖ ಪದಪಾಠಃ ‖

ಇಂದ್ರವಾಯೂ ಇತಿ । ಮನಃಽಜುವಾ । ವಿಪ್ರಾಃ । ಹವಂತೇ । ಊತಯೇ ।
ಸಹಸ್ರಽಅಕ್ಷಾ । ಧಿಯಃ । ಪತೀ ಇತಿ ‖ ३ ‖

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ವಿಪ್ರಾ ಮೇಧಾವಿನ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾ ಊತಯೇ ರಕ್ಷಣಾರ್ಥಮಿಂದ್ರವಾಯೂ ಹವಂತೇ । ಆಹ್ವಯಂತಿ । ಕೀದೃಶೌ । ಮನೋಜುವೌ ಮನ ಇವ ವೇಗವತ್ತರೌ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ ಸಹಸ್ರನಯನ-ಯುಕ್ತೌ । ಯದ್ಯಪೀಂದ್ರ ಏವ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಸ್ತಥಾಪಿ ಛತ್ರಿನ್ಯಾಯೇನ ವಾಯುರಪಿ ತಥೋಚ್ಯತೇ । ಧಿಯಸ್ಪತೀ । ಕರ್ಮಣೋ ಬುದ್ಧೇರ್ವಾ ಪಾಲಕೌ ॥ ಮನೋಜುವಾ । ಜವತಿರ್ಗತಿಕರ್ಮಾ । ಮನೋ-ವಜ್ಜವತ ಇತಿ ಮನೋಜುವಾ ಮನ ಇವ ವೇಗಯುಕ್ತೌ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ । ವಿಪ್ರಾಃ । ಔಣಾದಿಕೋ ರನ್ । ರನ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಊತಯೇ । ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ । ಸಹಸ್ರಮಕ್ಷೀಣಿ ಯಯೋಸ್ತೌ । ಬಹು-ವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ । ಪಾ. ೫-೪-೧೧೩ । ಇತಿ ಷಚ್‌ಸಮಾಸಾಂತಃ । ಬಹುವ್ರೀಹಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಸತಿ ಶಿಷ್ಟತ್ವಾಚ್ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಧಿಯಃ । ಸಾವೇಕಾಚಃ ಇತಿ ಜಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಕಾರಃ । ಪತೀ । ಡತ್ಯಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವಿಪ್ರಾಃ—ಮೇಧಾವಿಗಳಾದ (ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ) ಜನರು । **ಮನೋಜುವಾ**—ಮನಸ್ಸಿನ ವೇಗದಂತೆ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿಗಳಾದ ! **ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ**—ಸಾವಿರಾರು ಕಣ್ಣುಗಳುಳ್ಳ । **ಧಿಯಸ್ಪತೀ**—ಕರ್ಮಾಧಿಪತಿಗಳಾದ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳಾದ । **ಇಂದ್ರವಾಯೂ**—ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಎಂಬ ಈರ್ವರು ದೇವತೆಗಳನ್ನು । **ಊತಯೇ**—ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ । **ಹವಂತೇ**—ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಇಂದ್ರ ಮತ್ತು ವಾಯು ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳು ಮನೋವೇಗವುಳ್ಳವರು, ಸಹಸ್ರನಯನಯುಕ್ತರು, ಕರ್ಮಗಳಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಗಳು ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಯನ್ನು ಪ್ರೇರಿಸುವವರು. ಇಂತಹ ಇಂದ್ರವಾಯುಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧಿವಂತರಾದ ಜನರು ರಕ್ಷಣೆಗಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

The wise invoke for protection Indra and Vayu who are swift as thought, who have a thousand eyes and who are the lords of the pious acts (or of mind).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮನೋಜುವಾ—ಮನ ಇವ ವೇಗಯುಕ್ತೌ—ಮನಸ್ಸಿನಂತೆ ವೇಗವುಳ್ಳವರು. ಮನಸ್ಸು ಎಷ್ಟು ದೂರದಲ್ಲಿರುವ ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲಿ ಕ್ಷಣಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸಬಲ್ಲದು. ಆದುದರಿಂದ ಬಹು ವೇಗವನ್ನು ನಿರ್ದೇಶಿಸುವಾಗ ಮನೋವೇಗದಂತೆ ವೇಗವುಳ್ಳ ಎಂಬ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರುವುದು.

ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ **' ಓಸ್ಸುಪಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಯಣ್ ವಾರಿತವಾಗುತ್ತೆ ಇಲ್ಲಿ ಇವಾರ್ಥಸಾದೃಶ್ಯದಲ್ಲಿ ಮನಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾಂತವು ಅನ್ವಿತವಾಗುತ್ತೆ. ಕ್ರಿಯೆಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಿತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಗತಿಸಂಜ್ಞವೂ ಅಲ್ಲ. ಕಾರಕಸಂಜ್ಞಕವೂ ಅಲ್ಲ ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವು ವಿಪ್ರಾಃ, **' ಋಜ್ರೇನ್ದ್ರಾಗ್ರ-ವಿಪ್ರ-'** (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಡುವಪ್ ಬೀಜಸಂತಾನೇ, ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ, ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶವು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **' ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಊತಯೇ—' ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಕೀರ್ತಯಶ್ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) **' ಮನ್ತ್ರೇ ವೃಷೇಷಪಚಮನವಿದ ಭೂ ವೀರಾ ಉದಾತ್ತಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೬) ಎಂಬ ಹಿಂದಿನ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂಬ ಪದವು ಇಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದು, ಏವಂಚ, ಊತಿ ಮೊದಲಾದ ಕ್ತಿನ್ನಂತ ಪದಗಳು ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳಾಗಿ ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ. ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅವ್+ತಿ **' ಜ್ವರತ್ವರಸ್ರಿವ್ಯವಿಮವಾಮುಪಧಾಯಾಶ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರವಕಾರಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಊಠ್-ಊತಿ, ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುವುದು.

ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಾ—ಸಹಸ್ರಂ ಅಕ್ಷೀಣಿ ಯಯೋಸ್ತೌ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಯಾರಿಗೆ ಸಹಸ್ರ ಕಣ್ಣುಗಳಿವೆಯೋ ಅವರಿಬ್ಬರೂ ಎಂದರ್ಥ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ, **' ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃಸ್ವಾಂಗಾತ್ ಷಚ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೧೧೩) ಬಹುವ್ರೀಹೌ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಯೂ, ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಷಷ್ಠಿಯೂ ಸಹ ಪಂಚಮ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದು ಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣೋಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಆದ್ದರಿಂದ **' ಯೇನ ವಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತಲಾಭ, **' ಸಮಾಸಾಂತಾಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೪-೬೮) **' ತದ್ಧಿತಾಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೭೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಗಳು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುವು. ಸ್ವಾಂಗವಾಚಕಗಳಾದ ಯಾವ ಸಕ್ಥಿ ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದಗಳಿವೆಯೋ ಅವುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಮುಂದೆ ಷಚ್ ಬರುವುದು ಅದು ಸಮಾಸಾಂತಾವಯವವಾಗುವುದು. ತದ್ಧಿತಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. **' ಅದ್ರವಂ ಮೂರ್ತಿಮತ್ಸ್ವಾಂಗಂ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥಮವಿಕಾರಜಮ್ । ಅತತ್ಸ್ಥಂ ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಂ ಚ, ತಸ್ಯ ಚೇತ್ತತ್ತಥಾಯು-ತಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ ೪-೧-೫೪ ಶ್ಲೋಕ ವಾರ್ತಿಕ) ಎಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾಗಿ ಸ್ವಾಂಗಲಕ್ಷಣವು ನಿರುಕ್ತವಾಗಿದೆ, ದ್ರವಭಿನ್ನವೂ, ಅವಿಭುದ್ರವ್ಯ ಪರಿಮಾಣಕವೂ, ರೋಗಾದಿ ವಿಕಾರಾಜನ್ಯವೂ ಆಗಿ ಯಾವುದು ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿರುವುದೋ ಅದು ಸ್ವಾಂಗವೆನಿಸುವುದು ಎಂದು ಪ್ರಥಮ ಲಕ್ಷಣ. ಈಗ ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಯಾದಾಕದಾಚಿತ್ ಪ್ರಾಣಿಯಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟವಾದುದೂ ಸ್ವಾಂಗವೆನಿಸುವುದು ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯ ಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರತಿಮಾದ್ಯಪ್ರಾಣಿದ್ರವ್ಯವು, ಪ್ರಾಣವುಳ್ಳ ದ್ರವ್ಯದಂತೆಯೇ ಪ್ರಾಣಿಸ್ಥವಾದ ಸ್ತನಾದ್ಯಾಕೃತಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡಿರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆ ಸ್ತನಾದ್ಯಾಕೃತಿಯು ಅಪ್ರಾಣಿಸಂಬಂಧಿಯಾದಾಗ್ಯೂ ಸ್ವಾಂಗವೆನಿಸುವುದು ಎಂದು ತೃತೀಯ ಲಕ್ಷಣ, ಪ್ರಕೃತ ಸಕ್ಥಿ ಅಕ್ಷಿ ಇವುಗಳಿಗೆ, ಪ್ರಥಮ ಲಕ್ಷಣವೇ ಸಮನ್ವಿತವಾಗುವುದು. ಏವಂಚ, ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಚ್ ಬಂದರೆ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷಿನ್+ಅ, **' ನಸ್ತದ್ಧಿತೇ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೪) ತದ್ಧಿತಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾನಾಂತವಾದ ಭಸಂಜ್ಞಕಾಂಗದ ಟಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು

...ಅನ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಸಹಸ್ರಾಕ್ಷ, ಎಂದಾಯ್ತು. '**ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ, '**ಸತಿ ಶಿಷ್ಟ ಸ್ವರಃ ಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರವು ಪ್ರಬಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾದ '**ಚಿತಃ**' ಎಂಬ ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದು. ಚಸ್ ಚಿತ್ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಆ ಆದೇಶ.

ಧಿಯಃ—'**ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ**' (ಪಾ. ಸೂ ೬–೧–೧೬೮) ಸು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಬಹುವಚನವು ವಿವಕ್ಷಿತವು. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಒಂದೇ ಅಜ್ವರ್ಣವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವುದೋ ಆಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗು-ವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ, ಧೀಷು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧೀಶಬ್ದವು ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ಕವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಧೀಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಉದಾತ್ತ, ಧಿಯಃ+ಪತೀ, ಎಂಬಲ್ಲಿ '**ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರ-ಪೃಷ್ಠಪಾರಪದಪಯಸ್ಪೋಷೇಷು**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೫೩) ಪತಿಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿಸಂಬಂಧಿಯಾದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ, ಪತೀ. '**ಪಾ ರಕ್ಷಣೇ,** ಧಾತು '**ಪಾತೇರ್ಡತಿಃ**' (ಉ. ಸೂ. ೪–೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡತಿಪ್ರತ್ಯಯ, ಪ್ರತ್ಯಯ ಡಿತ್, ಡಿತ್ವಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಆ ಎಂಬ ಟಿಗೆ ಲೋಪ, ಪತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಏವಂ ಚ '**ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೩–೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ॥ ೩ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ ವರುಣಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ।
ಜಜ್ಞಾನಾ ಪೂತದಕ್ಷಸಾ ॥ ೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಮಿತ್ರಂ । ವಯಂ । ಹವಾಮಹೇ । ವರುಣಂ । ಸೋಮಽಪೀತಯೇ ॥
ಜಜ್ಞಾನಾ । ಪೂತಽದಕ್ಷಸಾ ॥ ೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಚತುರ್ವಿಂಶಕೇಽಹನಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಮೈತ್ರಾವರುಣಶಸ್ತ್ರೇ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹ ಇತಿ ತೃಚಃ ಷಡಹಸ್ತೋತ್ರಿಯಃ । ಚತುರ್ವಿಂಶ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ । ಆ. ೭–೨ । ಇತಿ ॥ ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹೇಽಪಿ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯಾಯಂ

ತೃಚ ಆವಾಪಾರ್ಥಃ । ಅಭಿಪ್ಲವಷೃಷ್ಠ್ಯಾಹಾನೀತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಪರಿಶಿಷ್ಟಾನಾವಾಪಾನುದ್ಧೃತ್ಯ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ । ಆ. ೭-೫ । ಇತಿ ॥ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ಯ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹ ಇತ್ಯೇಷಾ ಪ್ರಾತಃಸವನೇ ಪ್ರಸ್ಥಿತಯಾಜ್ಯಾ । ಪ್ರಶಾಸ್ತಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯೇದಂ ತೇ ಸೌಮ್ಯಂ ಮಧು ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ । ಆ. ೫-೫ । ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತಂ ॥

ವಯಮನುಷ್ಠಾತಾರಃ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಂ ಮಿತ್ರಂ ವರುಣಂ ಚೋಭಾವಾಹ್ವಯಾಮಃ । ಕೀದೃಶಾವುಭೌ । ಜಜ್ಞಾನಾ ಕರ್ಮಪ್ರದೇಶೇ ಪ್ರಾದುರ್ಭವಂತೌ ಪೂತದಕ್ಷಸಾ ಶುದ್ಧಬಲೌ ॥ ವರುಣಂ । ವೃಞ್ ವರಣೇ । ಕೃವೃಜೃ ದಾರಿಭ್ಯ ಉನನ್ । ಉ. ೩-೫೩ । ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಸೋಮಪೀತಯೇ । ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಜಜ್ಞಾನಾ । ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ । ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್ । ಪಾ. ೩-೨-೧೦೫ । ತಸ್ಯ ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ । ಪಾ. ೩-೨-೧೦೬ । ಇತಿ ಕಾನಜಾದೇಶಃ । ಗಮಹನೇತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೬-೪-೯೮ । ಉಪಧಾಲೋಪಃ । ತಸ್ಯಾಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಜ್ಜನಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ವಿರ್ವಚನಂ । ಸ್ತೋಃ ಶ್ಚುನಾ ಶ್ಚುಃ । ಪಾ. ೮-೪-೪೦ । ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ಞಕಾರಃ । ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪೂರ್ವವದಾಕಾರಃ । ಪೂತದಕ್ಷಸಾ । ಪೂಞ್ ಪವನೇ । ನಿಷ್ಠೇತಿ ಕ್ತಃ । ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ । ಪಾ. ೭-೨-೧೧ । ಇತೀಟ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ । ಪೂತಂ ದಕ್ಷೋ ಯಯೋಸ್ತೌ । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವಯಂ—(ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಿರುವ) ನಾವು । **ಜಜ್ಞಾನಾ**—(ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ) ಉತ್ಪನ್ನರಾಗುವ ಎಂದರೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾಗುವ । **ಪೂತದಕ್ಷಸಾ**—ಶುದ್ಧಬಲವುಳ್ಳ । **ಮಿತ್ರಂ**—ಮಿತ್ರನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೂ । **ವರುಣಂ**—ವರುಣನೆಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನೂ । **ಸೋಮಪೀತಯೇ**—ಸೋಮಪಾನಕ್ಕಾಗಿ । **ಹವಾಮಹೇ**—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಯಜ್ಞಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾಗಿ ಶುದ್ಧಬಲಯುಕ್ತರಾದ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ನಾವು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

We invoke Mitra and Varuna, present (at our Sacrifice) and of pure strength that they may drink Soma.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಮಂತ್ರದ ವಿನಿಯೋಗವಿಷಯವಾಗಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಈರೀತಿ ಹೇಳಿರುವರು. ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ದಿನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಃಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಮಾಡುವಾಗ ಷಡಹಸ್ತೋತ್ರಿಯಮಂತ್ರಗಳಿಗಾಗಿ

ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ ಎಂಬ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಚತುರ್ವಿಂಶೇ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಆ ನೋ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ** (ಋ. ಸಂ. ೭-೬೫-೪) **ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ** (ಋ. ಸೂ. ೧-೨೩-೪) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು. ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣಸ್ತೋತ್ರಾವಾಪಕ್ಕಾಗಿ ಈ ತೃಚವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು **ಅಭಿಪ್ಲವಷ್ಪೃಷ್ಠ್ಯಾಹಾನಿ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಪರಿಶಿಷ್ಟಾನಾವಾಪಾನುದ್ಧೃತ್ಯ ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. (ಆ, ೭-೫) ಮತ್ತು ಮೈತ್ರಾವರುಣಸಂಬಂಧವಾದ ಹೋಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾತಸ್ಸವನಕಾಲದಲ್ಲಿ **ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ** ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ **ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಚ್ಛಂಸೀ** ಎಂಬ ಖಂಡದ **ಇದಂ ತೇ ಸೋಮ್ಯಂ ಮಧು** (ಋ. ಸಂ. ೮-೬೫-೮) **ಮಿತ್ರಂ ವಯಂ ಹವಾಮಹೇ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು.

ಮಿತ್ರಂ—ಮಿತ್ರನೆಂಬ ದೇವತೆಯು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಮಿತ್ರ ಮತ್ತು ವರುಣ ಎಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವುದು ವಿಶೇಷಬಳಕೆಯಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿಯೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಿ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದು ಕಂಡುಬರುವುದು. ಮಿತ್ರಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರ ವಿವರಣೆಯು ಈರೀತಿ ಇರುವುದು—

ಮಿತ್ರಃ । ಮಿತ್ರಃ ಪ್ರಮೀತೇಸ್ತ್ರಾಯತೇ ॥

ಪ್ರಮೀತೇಃ—ಮರಣದಿಂದ, **ತ್ರಾಯತೇ**-ಸಂರಕ್ಷಿಸುವವನಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು. ಸರ್ವ ಲೋಕಗಳಿಗೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಕಾಪಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆಂಬ ಹೆಸರು.

ಸಂ ಮಿನ್ವಾನೋ ದ್ರವತೀತಿ ವಾ ॥

ಎಲ್ಲೆಲ್ಲಿಯೂ ವೃಷ್ಟಿಯನ್ನುಂಟುಮಾಡಿ ಉದಕದಿಂದ ಲೋಕವನ್ನು ದ್ರವಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು.

ಮೇದಯತೇರ್ವಾ ॥

ಮೇದಯತೇ—ಸ್ನೇಹಾರ್ಥಸ್ಯ—ಸರ್ವವನ್ನು ಉದಕದಿಂದ ಸ್ನೇಹಯುಕ್ತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ಮಿತ್ರನೆಂದು ಹೆಸರು ಈರೀತಿ ವಿವರಣೆಮಾಡಿ ಮಿತ್ರನು ಜನರನ್ನು ಕಾಪಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಮಿತ್ರೋ ಜನಾನ್ ಯಾತಯತಿ ಬ್ರುವಾಣೋ ಮಿತ್ರೋ ದಾಧಾರ ಪೃಥಿವೀಮುತ ದ್ಯಾಂ ।
ಮಿತ್ರಃ ಕೃಷ್ಟೀರನಿಮಿಷಾಭಿ ಚಷ್ಟೇ ಮಿತ್ರಾಯ ಹವ್ಯಂ ಘೃತವಜ್ಜುಹೋತ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೯-೧)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೨೧)

ವರುಣಃ—ವರುಣ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ **ವೃಣೋತೀತಿ ಸತಃ** ಅಂತರಿಕ್ಷವನ್ನು ಮೇಘಜಾಲದಿಂದ ಆವರಣಮಾಡುವವನಾದುದರಿಂದ ವರುಣನೆಂದು ಹೆಸರು ಎಂಬ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವರು. (ನಿ. ೧೦-೩)

ಜಜ್ಞಾನಾ—ಹುಟ್ಟಿದವರು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞವೇದಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಆವಿರ್ಭೂತರಾದವರು, ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಜನರಿಗೆ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷರಾದವರು ಎಂದರ್ಥವು.

ಪೂತದಕ್ಷಸಾ—ಪೂತ ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧವಾದ, ಬಹಳವಾದ, ದಕ್ಷ ಎಂದರೆ ಬಲ. ಬಹಳ ಬಲಶಾಲಿಗಳು, ಅತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯವುಳ್ಳವರು ಎಂದರ್ಥವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವರುಣಂ,—' ಕೃವೃದಾರಿಭ್ಯ ಉನನ್ ' (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೩೩) ಕೃ ವಿಕ್ಷೇಪೇ, ವೃಞ್ ವರಣೇ, ದೃ ವಿದಾರಣೇ ಣಿಜಂತ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಉನನ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ವೃ+ಉನ, ಗುಣ ರಪರತ್ವ ವರುಣ, ಎಂದಾಗುವುದು ' ತ್ರೋರಶ್ಚ ಲೋಪಾ ' ಎಂದು ಮುಂದಿನಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ತೃಗ್ರಹಣವು ಅನವಶ್ಯಕ, ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ವರುಣಶಬ್ದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ,

ಸೋಮಪೀತಯೇ,— ' ಅರ್ತಿಸ್ತುಸು ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೭) ಎಂಬುದ್ದರಿಂದ ಷುಞ್ ಅಭಿಷವೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಮನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಗಣ ಬಂದು ಸೋಮ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ ಇದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ **' ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುತ್ತೆ. ಸೋಮಸ್ಯಪೀತಿಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಆದರೂ ಸಮಾಸಾನಂತರ **' ಕುರುಗಾರ್ಹಪತ.... ದಾಸೀಭಾರಾಣಾಂ ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು.

ಜಜ್ಞಾನಾ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ **'ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೫) ಭೂತ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್, ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ **' ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ಟಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕಾನಚ್ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕಾನಚ್ ಆದೇಶ ಜನ್+ಆನ. ಈಗ, **' ಗಮಹನಜನಖನಘಸಾಂ ಲೋಪಃ ಕ್ಙಿತ್ಯನಙಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೯೮) ಅಙ್ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಕಿತ್, ವಾ ಙಿತ್ ಆದ ಅಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಗಮ್ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಜನ್ ಎಂಬುದರ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಜ್+ನ್+ಆನ. **'ದ್ವಿರ್ವಚನೇಽಚಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೯) ದ್ವಿರ್ವಚನೇ, ಅಚಿ, ಎಂದು ಪದಚ್ಛೇದ, **' ಯಂ ವಿನಾ ಯನ್ನೋಪಪದ್ಯತೇ ತತ್ತೇನಾಕ್ಷಿಪ್ಯತೇ '** ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂದು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುವುದು. **' ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವವಿಧೌ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವುದೆಂದು ನ್ಯಾಸಕಾರಾದಿಗಳು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ದ್ವಿರ್ವಚನೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಆವೃತ್ತಿ ದ್ವಿರ್ವಚನಮಸ್ಯಅಸ್ತಿ ಇತಿ ದ್ವಿರ್ವಚನಂ, ತಸ್ಮಿನ್ ಎಂದು ದ್ವಿರ್ವಚನೇ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಗ್ರಹ, ಇದು ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣ, ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ. ಆದ್ದರಿಂದ **' ಯಸ್ಮಿನ್ವಿಧಿಸ್ತದಾದಾವಲ್ಗ್ರಹಣೇ '** (ಪರಿಭಾ ೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಾದಿ–ಲಾಭ, ತಥಾಚಾಯಂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ–ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರದಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿಲ್ಲದೇ ಪರವಾಗಿದ್ದ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅಚ್‌ಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಆದೇಶವು ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ರೂಪವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು. ಎಂದು. ಏವಂಚ ಏಕವರ್ಣವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಈ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ಈ ಅಂಶವು ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರಕೌಸ್ತುಭದಲ್ಲಿ– **' ವಸ್ತುತಸ್ತು ದ್ವಿರ್ವಚನಾಕ್ಷಿಪ್ತಃ '** ಇತ್ಯಾದಿ ಗ್ರಂಥಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿ ವ್ಯಕ್ತವು ಪ್ರತ್ಯಯೇ ಎಂಬುದು ನಿಮಿತ್ತ ಸಪ್ತಮೀ–ತಥಾ ಚ ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಜಾದಿಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತಕಃ ಅಚ್‌ಸ್ಥಾನಿಕಃ ಆದೇಶಃ ಸ್ಥಾನಿವದ್ರೂಪಂ ಲಭತೇ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಉಪಧಾಲೋಪ ಬಂದನಂತರ, ಆನ ಎಂಬ ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತಭೂತ ಅಜಾದಿ

ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಉಪಧಾಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತದೆ, ಆದರೆ ಚಕ್ರತುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ತದ್ಭಾವ-ಭಾವಿತಾಮಾತ್ರೇಣಾಪಿ ನಿಮಿತ್ತತಾ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕಾಗುವುದು. ' ಕಾನಿ ಪುನರಸ್ಯ ಪ್ರಯೋಜನಾನಿ । ಪಪತುಃ ಪಪುಃ । ತಸ್ಥತುಃ ತಸ್ಥುಃ । ಜಗ್ಮತುಃ ಜಗ್ಮುಃ । ಆಟಿಟತ್ ಆಶಿಶತ್ । ಚಕ್ರತುಃ ಚಕ್ರುರಿತಿ । ಅಲ್ಲೋಪೋಪಧಾಲೋಪ ಣಿಲೋಪ ಯಣಾದೇಶೇಷ್ವನಚ್ಕತ್ವಾದ್ ದ್ವಿರ್ವಚನಂ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ । ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದ್ಭವತಿ (೧-೧-೫೯ ಮ.ಭಾ) ಎಂಬ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಿಂದಲೂ ಏಕವರ್ಣ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು, ಏವಂಚ ಸ್ಥಾನಿವದ್ರೂಪಾತಿದೇಶವು ಬಂದರೆ ಜನ್ ಇದ್ದಂತಾಯಿತು. ಈಗ **' ಲಿಟಿಧಾತೋರನಭ್ಯಾಸಸ್ಯ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಜನ್-ಜ್+ನ್-ಅನ, ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ರೂಪಾತಿದೇಶ ಬಂದರೂ ದ್ವಿತ್ವಾನಂತರ ಈ ಅತಿದೇಶವಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಉಪಧೆಗೆ ಶ್ರವಣವಿಲ್ಲ, ದ್ವಿತ್ವವು ಸ್ಥಾನಿಭೂತವಾದ ಅಚ್ಚಿಗೂ ಅದರ ಪೂರ್ವಪರ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೂ ಬರುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾಚಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ವಿಧಿಯಾಗಲೀ, ಸ್ಥಾನಿಭೂತಾಚಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯೋತ್ತರಸ್ಯ ವಿಧಿಯಾಗಲೀ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ **' ಅಚಃಪರಸ್ಮಿನ್ಪೂರ್ವವಿಧೌ '** (ಪಾ. ಸೂ ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವವು ಬರಲಾರದು. ಈಸೂತ್ರ ವ್ಯಾಖ್ಯಾವಸರದಲ್ಲಿ ಕೈಯಟಕಾರರು. ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯತ್ರ ಯೋಗವಿಭಾಗಾದಿಷ್ಟಾದಚಃ ಪೂರ್ವ ಇತಿ ಸ್ಥಿತವಮ್ । ಸಾಚ್ಕಸ್ಯ ಚ ದ್ವಿರ್ವಚನಮಿತಿ ಪೂರ್ವವಿಧಿತ್ವಾಭಾವಾದಪ್ರಾಪ್ತಂ ಸ್ಥಾನಿವತ್ವಂ ವಿಧೀಯತೇ ಎಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿರುವರು, ಉದ್ಯೋತಕಾರರೂ ಸಹ ಯದ್ಯಪಿ **' ನಪದಾಂತ ದ್ವಿರ್ವಚನವರೇ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಎಂಬಲ್ಲಿ ದ್ವಿರ್ವಚನ ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕ ದ್ವಿತ್ವಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಷಾಷ್ಠ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಆದರೂ **' ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ '** ಎಂಬಲ್ಲಿ **' ನಿಮಿತ್ತಭೂತಾಚಃ ಪೂರ್ವಸ್ಯ ಕಾರ್ಯೇ ಕರ್ತವ್ಯೇ '** ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಭಾಷ್ಯಾರೂಢವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿಂತು ನಾನು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಪ್ರದರ್ಶಿಸಿದಂತೆಯೇ ಅರ್ಥವು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ **' ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ '** ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ನಾಗೇಶರವಲ್ಲ ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರವ್ಯಾಖ್ಯಾನಾವಸರದಲ್ಲಿ 'ಸಾನ್ಯಚಃ ಪೂರ್ವತ್ವೇನ ದೃಷ್ಟಸ್ಯೈವ ಚಕ್ರೇ ' ಇತ್ಯಾದೌ ಕಾರ್ಯಭಾವಾತ್ **ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ನಿತ್ಯನೇನಾಸಿದ್ಧೇರಿದ**-ಮಾರಬ್ಧಂ ಏವಂ ಚ ಪ್ರಕೃತ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ **' ತಸ್ಯ ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ '** ಇತಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾತ್ ಜನಶಬ್ದಸ್ಯ ದ್ವಿರ್ವಚನಮ್, ಎಂಬುದನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸಬೇಕಾದರೆ, ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ, ' ಇತ್ಯತಃ ಪರಸ್ಮಿನ್ ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ **' ದ್ವಿರ್ವಚನೇಽಚಿ '** ಎಂದು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಸರಿಹೋಗುವುದಿಲ್ಲ. **' ದ್ವಿರ್ವಚನೇಽಚಿ '** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ದ್ವಿತ್ವನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತರ ವ್ಯವಧಾನರಹಿತವಾಗಿ ಪರವಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಚ್ಚಿನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವರ್ಣನೆ ಮಾಡಿದರೂ, ಮೊದಲು ಜನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದ್ವಿತ್ವ-ಜನ+ಜನ+ಅ, ಈಗ **' ಗಮಹನ '** ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾಲೋಪ ಬರುವುದು. ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ **' ಹಲಾದಿಃಶೇಷಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ-ಜಜ್+ನ್+ಅನ. **' ಸ್ತೋಃಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಸಕಾರ ತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗದಿಂದ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಕಾರತವರ್ಗಗಳಿಗೆ ಶಕಾರ ಚವರ್ಗಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಜ್ ಎಂಬುದರ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಞಕಾರ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ಜಜ್ಞಾನ ಎಂದಾಗುವುದು, ಕಾನಚ್, ಚಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ **' ಚಿತಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಅದಕ್ಕೆ **' ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ಪೂತದಕ್ಷಸಾ—ಪೂಞ್ ಪವನೇ—ಧಾತು **'ನಿಷ್ಠಾ'** (ಪಾ. ಸೂ ೩-೨-೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ, ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪೂ+ತ, ತ, ಎಂಬುದು ವಲಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕ, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಟ್ ಆಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ **'ಶ್ರ್ಯುಕಃ ಕಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧) ಶ್ರಿಞ್‌ಧಾತು, ಏಕಾಚ್ಕವಾಗಿಯೂ ಉಗಂತವಾಗಿಯೂ (ಉಕ್+ಉ-ಋ-ಇ) ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಇರುವ ಗಿತ್-ವಾ ಕಿತ್ ಆದ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಪೂತ ಶಬ್ದವು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಪೂತಃ ದಕ್ಷಃ ಯಯೋಸ್ತೌ, (ಶುದ್ಧವಾದ ಬಲವುಳ್ಳವರು ಎಂದು ಅರ್ಥ) ಹೀಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವನ್ನು ಮಾಡಿದರೆ **'ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ॥ ೪ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಋತೇನ ಯಾವೃತಾವೃಧಾವೃತಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷಸ್ಪತೀ ।
ತಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ಹುವೇ ॥ ೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಋತೇನ । ಯೌ । ಋತಽವೃಧೌ । ಋತಸ್ಯ । ಜ್ಯೋತಿಷಃ । ಪತೀ ಇತಿ ।
ತಾ । ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ । ಹುವೇ ॥ ೫ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಯೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವೃತೇನ ಸತ್ಯವಚನೇನ ಯಜಮಾನಾನುಗ್ರಹಕಾರಿಣಾ ಋತಾವೃಧಾ । ಋತಮವಶ್ಯಂ ಭಾವಿತಯಾ ಸತ್ಯಂ ಕರ್ಮಫಲಂ ತಸ್ಯ ವರ್ಧಕೌ । ಋತಸ್ಯ ಸತ್ಯಸ್ಯ ಪ್ರಶಸ್ತಸ್ಯ ಜ್ಯೋತಿಷಃ ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ ಪತೀ ಪಾಲಕೌ । ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಮಿತ್ರಾವರುಣಯೋರದಿತಿಪುತ್ರತ್ವೇನ ಶ್ರುತತ್ವಾ-ದ್ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯೇಷ್ವಂತರ್ಭೂತತ್ವೇನ ಜ್ಯೋತಿಷ್ಪಾಲಕತ್ವಂ ಯುಕ್ತಂ । ಶ್ರುತ್ಯಂತರೇ ಚಾಷ್ಟೌ ಪುತ್ರಾಸೋ ಅದಿತೇರಿತ್ಯುಪಕ್ರಮ್ಯ ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚೇತ್ಯಾದಿಕಮಾಮ್ನಾತಂ । ತೈ. ಆ. ೧-೧೩. ೨-೩ । ತಾ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ ತಥಾವಿಧೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣೌ ಹುವೇ । ಆಹ್ವಯಾಮಿ ॥ ಋತಾವೃಧಾ । ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ । ಕ್ವಿಪ್ಚೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ । ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಜ್ಯೋತಿಷಃ । ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ । ದ್ಯುತೇರಿಸಿನ್ನಾದೇಶ್ಚ ಜಃ । ಉ. ೨-೧೧೧ । ಇತೀಸಿನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ನಿತ್ತ್ವಾ-ದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರೇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ವಂ । ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ । ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯಾನಙ್ । ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚೇತ್ಯುಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಸುಪಾಂ ಸುಲು-

ಗಿತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಆಕಾರಃ । ಹುವೇ । ಹ್ವೇಞ್ । ಆತ್ಮನೇಪದೋತ್ತಮಪುರುಷೈಕವಚನೇ ಸಂಪ್ರಸಾರಣೇ ಪರಪೂರ್ವತ್ವೇ ಚ ಕೃತೇ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ । ಟೇರೇತ್ವಂ । ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಕ್ಙಿತಿ ಚ । ಪಾ. ೧-೧-೫ । ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ । ಉವಙಾದೇಶಃ ತಿಙ್ಙತಿಙ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ॥ ೮ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಯೌ— ಯಾವ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳು । **ಋತೇನ—** ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹವನ್ನುಂಟು ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ಸತ್ಯವಚನದಿಂದ ಕೂಡಿ । **ಋತಾವೃಧೌ—** ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಸತ್ಯವಾಗಿಯೂ ಕೊಡುವವರೋ । **ಋತಸ್ಯ—** ಸತ್ಯಸ್ವರೂಪವಾದ ಅಥವಾ ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ । **ಜ್ಯೋತಿಷಃ—** ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ । **ಪತೀ—** ಪಾಲಕರಾದ (ಒಡೆಯರಾದ) ವರೋ । **ತಾ—** ಅಂತಹ । **ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—** ಮಿತ್ರಾವರುಣರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು । **ಹುವೇ—** ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನು (ಕರೆಯುವೆನು)

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಮಿತ್ರಾವರುಣರು ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಸತ್ಯವಚನವುಳ್ಳವರು ; ಮತ್ತು ಮಾಡಿದ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ವೃದ್ಧಿ ಮಾಡುವವರು ; ಪ್ರಶಸ್ತವಾದ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಒಡೆಯರಾದವರು ; ಇಂತಹ ಮಿತ್ರಾವರುಣರೆಂಬ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆನು.

English Translation.

I invoke Mitra and Varuna who are true in speech and who are encouragers of pious acts and are the lords of true light.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಋತ ಮತ್ತು **ಋತಾವೃಧಾ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ಮಾಡಿದೇವೆ. (ಭಾಗ. ೧ ಪೇಜು 647 ಮತ್ತು 707) ಋತವೆಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಉದಕ ಅಥವಾ ಯಜ್ಞವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬಹುದು.

ಜ್ಯೋತಿಷಸ್ಪತೀ— ಪ್ರಕಾಶಸ್ಯ ಪಾಲಕೌ । ರಶ್ಮಿರೂಪವಾದ ಪ್ರಕಾಶಕ್ಕೆ ಅಧಿಪತಿಗಳು. ಮಿತ್ರ, ವರುಣ ಎಂಬ ಈ ಎರಡು ಹೆಸರುಗಳು ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರ ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಇವರನ್ನು ಜ್ಯೋತಿಷಸ್ಪತೀ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ಸಹಜವಾಗಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಋತಾವೃಧೌ— **' ವೃಧು ವೃದ್ಧೌ '** ಧಾತು, ಋತಂ (ಸತ್ಯಂ ಕರ್ಮಫಲಂ) ವರ್ಧಯತಃ ಇತಿ ವಿಗ್ರಹಃ । ವರ್ಧಯತಃ ಇತಿ ವೃಧೌ. ಋತಸ್ಯ ವೃಧೌ, ಎಂದಾಗಲೀ ವಿಗ್ರಹ, ಇಲ್ಲಿ **' ಕ್ವಿಪ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಸುಬಂತವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತೆ, ಕ್ವಿಪಸ್ಸರ್ವಸ್ಯಾಪಿ **ಲೋಪಃ,** ದ್ವಿತೀಯಾ ದ್ವಿವಚನ ಔಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಋತ ವೃಧೌ. **' ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ನಿಪಾತಕ್ಕಿಂತಲೂ ಬೇರೆಯಾದ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಥಗಳಿಗೂ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ

ಋತ ಎಂಬ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ವೃಧ ಎಂಬುದು ಕ್ವಿಬಂತ ಆದ್ದರಿಂದ ಕೃದಂತ, ಇದು ಉತ್ತರಪದವಾಗಿದೆ. ಏವಂಚ **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು. ವೃಧ್ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಋಕಾರ **'ಧಾತೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಇದೇ ಸ್ವರ ನಿಂತರೆ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಋತ. ಅನುದಾತ್ತ. ಸುಪ್ಸ್ವರದಿಂದ ಔ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿ **'ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ.

ಜ್ಯೋತಿಷಃ—**'ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ'** ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ **'ದ್ಯುತೇರಿಸಿನ್ನಾದೇಶ್ಚ ಜಃ'** (ಉ. ಸೂ. ೩–೨೬೭) **'ದ್ಯುತ ದೀಪ್ತೌ'** ಎಂಬ ದ್ಯುತ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಅದರ ಅಭಿನಿಹಿತವಾದ ದಕಾರಕೆ ಜಕಾರವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಸನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಜಕಾರವೂ ಬಂದರೆ ಜ್ಯುತ್+ಇಸ್, **'ಪುಗಂತ-ಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೩–೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಗೆ ಓಕಾರ ಗುಣ, ಜ್ಯೋತಿಸ್ ಎಂದಾಯಿತು, ಪ್ರತ್ಯಯ ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜ್ಯೋತಿಸ್ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಙಸ್ ಜೋತಿಸ್+ಅಸ್, **'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ, **'ಸಸಜುಷೋರುಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೬೬) ಎಂಬುದ-ರಿಂದ ಸಗೆ ರೇಫ, **'ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ವಿಸರ್ಗ ಜ್ಯೋತಿಷಃ ಎಂದಾಯಿತು, ಜೋತಿಷಃ ಪತೀ ಎಂದು ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ **'ಷಷ್ಠ್ಯಾಃ ಪತಿಪುತ್ರ ಪೃಷ್ಠ-ಪಾರಪದ ಪಯಸ್ಪೋಷೇಷು'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರ.

ಮಿತ್ರಾವರುಣಾ—**'ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವರುಣಶ್ಚ'** ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸ, **'ಮಿತ್ರಂ ಹುವೇ'** (ಋ. ಸಂ. ೧–೨–೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದ ಪುಲ್ಲಿಂಗ **'ಫಿಷೋಂತ ಉದಾತ್ತಃ'** (ಫಿ. ಸೂ. ೧) ಎಂಬ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂದೂ ವರುಣ ಶಬ್ದವು ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೆಂದೂ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. **'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೩–೨೬) ದೇವತಾವಾಚಕ ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಆನಙ್ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಿತ್ರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆನಙ್ ಬರುತ್ತೆ. ಅದು **'ಙಿಚ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧–೧–೫೩) ಙಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಆದೇಶವು ಅನೇಕಾಲ್ಲಾದರೂ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಬರುವುದು, ಅಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆನಙ್ ಬರುತ್ತೆ. ಮಿತ್ರಾ ವರುಣ, ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಂತರ್ಭೂತ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತೀಕರಿಸಿಕೊಂಡು ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ **'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಲೋಪ, **'ದೇವತಾದ್ವಂದ್ವೇ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೧೪೧) ದೇವತಾವಾಚಕಪದಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡ ದ್ವಂದ್ವಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಉತ್ತರಪದಗಳೆರಡೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪದಗಳೆರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು. ಮಿತ್ರಾವರುಣ+ಔ, ಎಂದಿರುವಾಗ **'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ'**-(ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಆಕಾರವು **'ಅ+ಔ'** ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು.

ಹುವೇ—**'ಹ್ವೇಞ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ'** ಧಾತು ಲಟ್, ಆತ್ಮನೇಪದ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಇಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹ್ವೇ+ಇ. ಈಗ **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೩೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಪ್ರ

ಸಾರಣ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಉಕಾರ, **' ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ, ಹು+ಇ **' ಕರ್ತರಿಶಪ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಶಪ್ ಅದಕ್ಕೆ **' ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ **' ಟಿತ ಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ '** (ಪಾ. ಸೂ ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಗೆ ಓಕಾರರೂಪವಾದ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, **' ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏ ಎಂಬುದು ಙಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **' ಕ್ಙಿತಿ ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣನಿಷೇಧ ಬರುವುದು, **' ಅಚಿಶ್ನುಧಾತುಭ್ರುವಾಂಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಗೆ ಉವಙ್ ಆದೇಶ ಹುವೇ, ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. **' ತಿಙ್ಙತಿಙಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ‖ ೫ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ವರುಣಃ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭುವನ್ಮಿತ್ರೋ ವಿಶ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ।
ಕರತಾಂ ನಃ ಸುರಾಧಸಃ ‖ ೬ ‖

‖ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ‖

ವರುಣಃ । ಪ್ರ ಽ ಅವಿತಾ । ಭುವತ್ । ಮಿತ್ರಃ । ವಿಶ್ವಾಭಿಃ । ಊತಿ ಽ ಭಿಃ ।
ಕರತಾಂ । ನಃ । ಸುಽ ರಾಧಸಃ ‖ ೬ ‖

‖ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ‖

ಅಯಂ ವರುಣೋಽಸ್ಮಾಕಂ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭುವತ್ । ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ರಕ್ಷಕೋ ಭವತು । ಮಿತ್ರಶ್ಚ ವಿಶ್ವಾಭಿರೂತಿಭಿಃ ಸರ್ವಾಭೀ ರಕ್ಷಾಭಿಃ ಪ್ರಾವಿತಾ ಭುವತ್ । ತಾವುಭಾವಪಿ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಸುರಾಧಸಃ ಪ್ರಭೂತಧನಯುಕ್ತಾನ್ಕರತಾಂ । ಕುರುತಾಂ ‖ ಅವಿತಾ । ತೃಚಶ್ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸೇ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇನ ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಭುವತ್ । ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ । ಲೇಟಸ್ತಿಪ್ । ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ । ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ । ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಙಿ । ಪಾ. ೭-೩-೮೮ । ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ । ಉವಙಾದೇಶಃ । ತಿಙ್ಙತಿಙ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ । ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಅಶಿಪ್ರುಷೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವನಂತೋ ವಿಶ್ವಶಬ್ದಃ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಟಾಪ್ಸುಪೋರನುದಾತ್ತತ್ವಾತ್ತದೇವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಊತಿಭಿಃ । ಊತಿಯೂತೀತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ತಿನ್ನುದಾತ್ತಃ । ಕರತಾಂ । ಕೃಞ್ ಕರಣೇ । ಭೌವಾದಿಕಃ । ಲೋಟಸ್ತಸ್ । ತಸಸ್ತಾಂ । ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ । ಗುಣೋ ರಪ-

ರತ್ವಂ । ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ತಿಙಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಸುರಾಧಸಃ । ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ । ರಾಧ್ನೋತ್ಯನೇನೇತಿ ರಾಧೋ ಧನಂ । ಶೋಭನಂ ರಾಧೋ ಯೇಷಾಂ ತೇ । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ ಪ್ರಾಪ್ತಂ ಸೋರ್ಮನಸೀ ಅಲೋಮೋಷಸೀ । ಪಾ. ೬-೨-೧೧೭ । ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇನ ಬಾಧ್ಯತೇ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವರುಣಃ—ವರುಣನು (ನಮ್ಮ) । **ಪ್ರಾವಿತಾ**—ಮುಖ್ಯರಕ್ಷಕನಾಗಿ । **ಭುವತ್**—ಆಗಲಿ । **ಮಿತ್ರಃ**—ಮಿತ್ರನು । **ವಿಶ್ವಾಭಿಃ**—ಸಮಸ್ತವಾದ । **ಊತಿಭಿಃ**—ರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ (ನಮ್ಮ ಸಂರಕ್ಷಕನಾಗಿ ಆಗಲಿ) । ಈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು । **ನಃ**—ನಮ್ಮನ್ನು । **ಸುರಾಧಸಃ**—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಧನಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ । **ಕರತಾಂ**—ಮಾಡಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಮುಖ್ಯ ಸಂರಕ್ಷಕನಾಗಿರಲಿ, ಮಿತ್ರನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಸಕಲ ರಕ್ಷಣೆಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ನಮ್ಮನ್ನು ಕಾಪಾಡಲಿ. ಮತ್ತು ಈ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರೂ ನಮ್ಮನ್ನು ಧನಯುಕ್ತರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಲಿ.

English Translation.

May Varuna be our special protector ; may Mitra protect us with all kinds of protections ; may they make us possessors of great riches.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಊತಿಭಿಃ—ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಸಂರಕ್ಷಣೆಗಳಿಂದ. ಇಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ವಿಧವಾದ ಎಂದರೆ, ಅನ್ನಾಚ್ಛಾದನಗಳು, ವಾಸಿಸುವ ಸ್ಥಳ, ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಒದಗುವ ಭಯವನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವುದು ಇವೇ ಮೊದಲಾದ ರಕ್ಷಣೆಗಳು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪ್ರಾವಿತಾ—ಅವ ರಕ್ಷಣೇ ಧಾತು **'ಣ್ವುಲ್‌ತೃಚೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ತೃಚ್, **'ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮ, ಅವಿತೃ **'ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ, ತೃಚ್ ಚಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಚಿತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿತೃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ, **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದೇ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು ಪ್ರಾವಿತೃ

ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ, **‘ ಋದುಶನಸ್ಪುರುದಂಸೋಽನೇಹಸಾಂ ಚ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಙ್ ಆದೇಶ, **ಅಪ್‌ತೃನ್‌ತೃಚ್–’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ **‘ ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯೋದೀರ್ಘಾತ್–’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಲೋಪ **‘ ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ.

ಭುವತ್— ಭೂ ಸತ್ತಾಯಾಂ, ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ **‘ ಲಿಙರ್ಥೇ ಲೇಟ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ ಆದೇಶ ಭೂ+ತಿ, **‘ ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೯೪) ಲೇಟ್ಟಿಗೆ ಅಟ್ ಆಟ್ ಆಗಮುಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಭೂ+ಅತಿ, **‘ ಇತಶ್ಚಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೯೭) ಪರಸ್ಮೈ ಪದದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. ಭೂ ಅತ್, ಶಪ್ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ **‘ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೪–೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, **‘ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೩–೮೪) ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಅಂದರೆ ತಿಙ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಮತ್ತು ಶಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇವು ಪರವಾಗಿರುವಾಗಲೂ, ಇವುಗಳನ್ನುಳಿದ-ಧಾತ್ವಧಿಕಾರ ವಿಹಿತ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಆರ್ಧಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಎಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಅದು ಪರವಾಗಿದ್ದರೂ ಇ, ಉ, ಋ, ಲೃಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಯದ್ಯಪಿ ಭೂ ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಊಗೆ ಓ ಎಂಬ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಆದರೆ **‘ ಭೂಸುವೋಸ್ತಿಙಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೩–೮೮) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಸಂಜ್ಞಕ-ವಾದ ತಿಙ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭೂ, ಸೂ, ಇವುಗಳಿಗೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **‘ ಅಚಿಶ್ನು ಧಾತು ಭ್ರುವಾಂಯ್ವೋರಿಯಙುವಙೌ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೭೭) ಅಚಿ, ಶ್ನುಧಾತು ಭ್ರುವಾಂ, ಯ್ವೋಃ, ಇಯಙುವಙೌ, ಇತಿ ಛೇದಃ ಇಶ್ಚ ಉಶ್ಚ=ಯೂ ತಯೋಃ ಯ್ವೋಃ ಇವರ್ಣ ಉವರ್ಣಗಳ ಎಂದು ಅರ್ಥ ಯ್ವೋಃ ಎಂಬುದು ಧಾತೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ, **‘ ಯೇನವಿಧಿಸ್ತದನ್ತಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೧–೧–೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದಂತ ಲಾಭ ಇ–ಉ ವರ್ಣಾನ್ತಗಳಾದ ಧಾತುಗಳ ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಯಿತು. ಶ್ನು–ಭ್ರು ಇವೆರಡೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಉವರ್ಣಾಂತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುವು, ಯಾವಾಗಲೂ ಇವರ್ಣಾಂತಗಳಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಏವಂಚ ಸಂಭವ ವ್ಯಭಿಚಾರಗಳು (ಇತರ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಯೋಗ್ಯತೆಗಳು) ಇಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಯ್ವೋಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಶ್ನು ಭ್ರೂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. **‘ ಸಂಭವ ವ್ಯಭಿಚಾರಾಭ್ಯಾಂ ಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷಣಮರ್ಥವತ್ ’** ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ನಾಲ್ಕನೇ ಪಾದ, ಏಳನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳು ಅಂತು ಅಷ್ಟಾಧ್ಯಾಯಿಯ ಐದು ಪಾದಗಳಿಗೆ ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುವು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ, ಇದೂ ಅಂಗಾಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **‘ ಅಂಗಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೧) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುವುದು. **‘ಯಂವಿನಾ–’** ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಃ ಎಂದು ಆಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗುವುದು, ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮವಾಗುವುದು. ಅಚಿ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ ತದಾದಿಲಾಭ ಶ್ನುಧಾತು ಭುವಾಂ, ಎಂಬುದು ಅಂಗಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದ್ದರಿಂದ **‘ ಯೇನವಿಧಿಸ್ತ-ದನ್ತಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೧–೧–೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ತದನ್ತಲಾಭಃ ತಥಾ ಚಾಯಂ ಸೂತ್ರಾರ್ಥಃ, ಶ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಅಂಗ ಇ ಉವರ್ಣಾಂತಗಳಾದ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗ, ಭ್ರೂಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಅಂಗ, ಇವಕ್ಕೆ ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಇಯಙ್ ಉವಙ್ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಎಂದು, ಇ ಗೆ ಇಯಙ್

ಉಗೆ ಉವಙ್ ಬರುವುದು. ಇ ಉ ಗಳು ಹ್ರಸ್ವಗಳೂ ದೀರ್ಘಗಳೂ ಸಹ ಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡುವವು. ಭೂ+ಅತ್, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಊಗೆ ಉವಙ್ ಬಂದರೆ ಭುವ್+ಅತ್=ಭುವತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ 'ತಿಙ್ಙತಿಙಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ

ವಿಶ್ವಾಭಿಃ—ವಿಶ ಪ್ರವೇಶನೇ, ಧಾತು '**ಅಶೂಪ್ರುಷಿ ಲಟಿಕಣಿ ಖಟಿ ವಿಶಿಭ್ಯಃ ಕ್ವನ್**' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶ್ವ ಎಂಬುದು ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ '**ಅಜಾದ್ಯತಷ್ಟಾಪ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಾಪ್, ತೃತೀಯಾಬಹುವಚನ ಭಿಸ್, ಟಾಪ್, ಭಿಸ್, ಎರಡೂ '**ಅನುದಾತ್ತೌಸುಪ್ಪಿತೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಏವಂಚ ವಿಶ್ವಾಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಊತಿಭಿಃ—'**ಊತಿಯೂತಿಜೂತಿಸಾತಿಹೇತಿಭ್ಯಶ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ವಾದ ಕ್ತಿನ್ ಬರುವುದು.

ಕರತಾಮ್—ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ ಧಾತು, ಭ್ವಾದಿ (೧ ನೇ ಗಣದ) ಯಲ್ಲಿರುವುದು ಲೋಟ್. ಅದಕ್ಕೆ '**ತಿಪ್ ತಸ್ ಝಿ**--' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ತಸ್ ಕೃ+ತಸ್ '**ಕರ್ತರಿಶಪ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಶಪ್ ವಿಕರಣ '**ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಗೆ ಗುಣವು ಬರುತ್ತೆ ಅದು '**ಉರಣ್ರಪರಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ರಪರವಾಗಿ ಬರುವುದು ಅಂದರೆ '**ಅರ್**' ಬರುತ್ತೆ, ಕರ್+ಅ+ತಸ್, '**ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಙ್ವದ್ಭಾವ '**ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ '**ತಾಮ್**' ಆದೇಶ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಇದರ ಮುಂದಿನ ತಾಮ್ ಎಂಬ ತಿಙ್ '**ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇನ್ಙಿದದುಪದೇಶಾಲ್ಲ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಮನುದಾತ್ತಮಹ್ನ್ವಿಙಯೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು.

ಸುರಾಧಸಃ—'**ರಾಧ್ಯ ಸಾಧ್ಯ ಸಂಸಿದ್ಧೌ**' ಧಾತು. ರಾಧ್ನೋತಿ ಅನೇನ-ಇದರಿಂದ ಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಇತಿ ರಾಧಃ, ಧನ ಎಂದು ಅರ್ಥ. ಶೋಭನಂ ರಾಧಃ ಯೇಷಾಂ ತೇ, ಒಳ್ಳೆಯ ಧನವುಳ್ಳವರು ಎಂದು '**ಅನೇಕಮನ್ಯಪದಾರ್ಥೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ, '**ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್**' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ರಾಧಃಶಬ್ದ ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸಾನಂತರ '**ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ '**ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧-೭೨) ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಞ್ ಸುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಉತ್ತರ ಪದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಇದನ್ನೂ ಬಾಧಿಸಿ '**ಸೋರ್ಮನಸೀ ಅಲೋಮೋಷಸೀ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೭) ಲೋಮನ್, ಉಷಸ್, ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮನ್ನಂತ, ಅಸಂತ ಶಬ್ದಗಳು ಸು ಎಂಬುದರ

ಮುಂದೆ ಇದ್ದರೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುದು, (ರ್ಮ, ಇದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದು ಮನ್ನಂತ, ಅಸ್, ಇದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವುದು ಅಸಂತ,) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಬರುವುದು ‖ ೬ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ಮರುತ್ವಂತಂ ಹವಾಮಹ ಇಂದ್ರಮಾ ಸೋಮಪೀತಯೇ ।
ಸಜೂರ್ಗಣೇನ ತೃಂಪತು ‖ ೭ ‖

‖ ಪದಪಾಠಃ ‖

ಮರುತ್ವಂತಂ । ಹವಾಮಹೇ । ಇಂದ್ರಂ । ಆ । ಸೋಮಽಪೀತಯೇ ‖
ಸಽಜೂಃ । ಗಣೇನ । ತೃಂಪತು ‖ ೭ ‖

‖ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ‖

ಮರುತ್ವಂತಂ ಮರುದ್ಭಿರ್ಯುಕ್ತಮಿಂದ್ರಂ ಸೋಮಪೀತಯೇ ಸೋಮಪಾನಾಯಾ ಹವಾಮಹೇ । ಆಹ್ವಯಾಮಃ । ಸ ಚೇಂದ್ರೋ ಗಣೇನ ಮರುತ್ಸಮೂಹೇನ ಸಜೂಃ ಸಹ ತೃಂಪತು । ತೃಪ್ತೋ ಭವತು ‖ ಮರುತ್ವಂತಂ । ಮರುತೋಽಸ್ಯ ಸಂತೀತಿ ಮರುತ್ವಾನ್ । ಝಯಃ । ಪಾ. ೮-೨-೧೦ । ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ವಂ । ತಸೌ ಮತ್ವರ್ಥೇ । ಪಾ. ೧-೪-೧೯ । ಇತಿ ಭಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಪದಸಂಜ್ಞಾಯಾ ಬಾಧಿತತ್ವಾಜ್ಜಶ್ತ್ವಾಭಾವಃ । ಮತುಪ್ಸುಪೌ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತೌ । ನನು ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಪ್ । ಪಾ. ೬-೧-೧೭೬ । ಇತಿ ಮತುಪ ಉದಾತ್ತತ್ವೇನ ಭವಿತವ್ಯಂ ಸ್ವರವಿಧೌ ವ್ಯಂಜನಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ । ಪರಿ. ೭೯ । ಇತಿ ತಕಾರಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ಹ್ರಸ್ವಾತ್ಪರತ್ವಾತ್ । ನ । ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಮಿತ್ಯತ್ರ ನುಡ್ಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾದವಿದ್ಯಮಾನಪರಿಭಾಷಾ ನಾಶ್ರೀಯತ ಇತಿ ವೃತ್ತಾವುಕ್ತಂ । ಕಾ. ೬-೧-೧೭೬ । ಅತೋ ಮರುಚ್ಛಬ್ದಸ್ಯ ಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಸಜೂಃ । ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ । ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ಕ್ವಿಪ್ । ಸಮಾನಾ ಪ್ರೀತಿರ್ಯಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿಃ । ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸೀತಿ ಸಭಾವಃ । ಸಸಜುಷೋ ರುಃ । ಪಾ ೮-೨-೬೬ । ಇತಿ ರುತ್ವಂ । ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ । ಪಾ. ೮-೨-೭೬ । ಇತ್ಯುಪಧಾದೀರ್ಘಃ । ಬಹುವ್ರೀಹಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತ್ರಿಚಕ್ರಾದೀನಾಂ ಛಂದಸಿ । ಪಾ. ೬-೨-೧೯೯-೧ । ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ತೃಂಪತು । ತೃಪ ತೃಂಪ ತೃಪ್ತೌ । ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ । ಶೇ ಮುಚಾದೀನಾಂ । ಪಾ. ೭-೧-೫೯ ಇತಿ ನುಗಾಗಮಃ ‖

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಮರುತ್ವಂತಂ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ । **ಇಂದ್ರಂ**—ಇಂದ್ರನನ್ನು । **ಸೋಮಪೀತಯೇ**—ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ । **ಆ ಹವಾಮಹೇ**—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು. (ಆ ಇಂದ್ರನು) । **ಗಣೇನ**—ಮರುದ್ಗಣಗಳಿಂದ । **ಸಜೂಃ**—ಸಹಿತನಾಗಿ । **ತೃಂಪತು**—ತೃಪ್ತನಾಗಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನನ್ನು ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು ಆ ಇಂದ್ರನು ಮರುತ್ತುಗಳೊಡನೆ (ಇಲ್ಲಿಗೆ ಬಂದು ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿ) ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ.

English Translation.

We invoke Indra with his Maruts to drink the Soma-juice; may he be satisfied with his host (of Maruts).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸಜೂಃ ತೃಂಪತು—ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ । ಸಮಾನಾ ಪ್ರೀತಿರ್ಯಸ್ಯ ಸಜೂಃ । ಇಂದ್ರನು ಮತ್ತು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಸಮನಾಗಿ ತೃಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಲಿ ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರೂ ತೃಪ್ತರಾಗಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಇಲ್ಲಿ **ಸಜೂಃ** ಎಂದರೆ ಸಮಾನತೃಪ್ತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ ಎಂದೂ **ತೃಂಪತು** ಎಂದರೆ ತೃಪ್ತನಾಗಲಿ ಎಂದೂ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ದ್ವಿರುಕ್ತಿದೋಷವು ಒದಗುವುದೆಂಬ ಶಂಕೆಗೆ- ಇಂತಹ ಅನೇಕ ಪ್ರಯೋಗಗಳು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಅಷ್ಟು ಗಮನಾರ್ಹವಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮರುತ್ವಂತಮ್—ಮರುತಃ ಅಸ್ಯ ಸಂತಿ-ಮರುತ್ತುಗಳು ಇವನಿಗೆ ಇವೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. **'ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮರುತ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಮರುತ್+ಮತ್, **'ಝಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೦) ಝಯ್ ವರ್ಣವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಕಾರ ಮರುತ್+ವತ್, ಮರುತ್ ಎಂಬುದು ತಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ, ಆದ್ದರಿಂದ **'ತಸೌ ಮತ್ವರ್ಥೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೯) ಮತ್ವರ್ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ತಕಾರಾಂತ ಸಕಾರಾಂತಗಳು ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭ ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತೆ. ಈ ಭ ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ಅಂತರ್ವರ್ತಿ ವಿಭಕ್ತಿಯನ್ನು ನಿಮಿತ್ತ ಮಾಡಿಕೊಂಡು **'ಸುಪ್ತಿಙಂತಂ ಪದಂ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಬರುವ ಪದಸಂಜ್ಞೆಯು ಬಾಧಿತವಾಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಮರುತ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪದಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲದಿರುವುದರಿಂದ **'ಝಲಾಂ ಝಶೋಽನ್ತೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಜ ಬ ಗ ಡ ದ ಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ ಗೆ ದ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮರುತ್ವತ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ

ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, **'ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇऽಧಾತೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ ಮರುತ್ವನ್‌ತ್+ಅಮ್–ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳು ಮರುತ್ವನ್ತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದಲೂ, ಅಮ್ ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಎರಡೂ **'ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು, ಸುಪ್ಪಾದ ಅಮ್ಮು ಪಿತ್ತಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಮತುಪ್ಸುಪೌ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತೌ'** (ಮತುಪ್, ಸುಪ್, ಎರಡೂ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು) ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದ ಪಂಕ್ತಿಯು ಪ್ರಾಮಾದಿಕವು **'ಸ್ವರವಿಧೌ ವ್ಯಂಜನಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್'** (ಪರಿಭಾ. ೭೯) ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ವ್ಯಂಜನವು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯಿಂದ ಮರುತ್ ಎಂಬುದರ ತ್‌ವು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ವತ್ ಎಂಬ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು 'ರು' ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಆಗುವುದು. ಏವಂಚ **'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗಿದ್ದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿರುವ ಶಬ್ದದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಥವಾ ನುಟ್ ಆಗಮದ ಅವ್ಯವಹಿತ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್ಪು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ **'ಮರು'** ನ ಮುಂದಿರುವ ಮತುಪ್ ಉದಾತ್ತವಾಗಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಕಾಶಿಕಾ ವೃತ್ತಿಕಾರರು (ಕಾ. ೬-೧-೧೭೬) ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. **'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನುಟ್ಟಿಗೆ ಉದಾಹರಣೆ ಅಕ್ಷಣ್ವಂತಃ ಎಂಬುದು. ಅಕ್ಷಿ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಮತುಪ್, **'ಅಸ್ಥಿದಧಿಸಕ್ಥ್ಯಕ್ಷ್ಣಾಮನಙುದಾತ್ತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೫) ಇತ್ಯನುವೃತ್ತೌ, **'ಛಂದಸ್ಯಪಿದೃಶ್ಯತೇ'** ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅಸ್ಥಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅನಙಾದೇಶ ದೃಷ್ಟವಾಗಿದೆ, ಇದು ಉದಾತ್ತವೂ ಆಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ, ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವೋಪಾಧಿಗಳಿಗೂ ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಬರುವುದು. ಅಜಾದಿ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನಙಾದೇಶವು ಪೂರ್ವಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇದು **'ಅಸ್ಥಭಿಃ'** ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, **'ಅಸ್ಥನ್ವನ್ತಂ ಯದನಸ್ಥಾಬಿಭರ್ತಿ'** ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಅನಙಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಅಸ್ಥನ್ವನ್ತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸ್ಥಿ ಶಬ್ದಾನ್ಮತುಪ್, ಅನಙಾದೇಶ, **'ಅನೋನುಟ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪಿಗೆ ನುಟ್, ಅನಙೋನಸ್ಯಲೋಪಃ, ಏವಂಚ ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನಙಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಅಕ್ಷನ್+ಮತ್, **'ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ **'ಅನೋನುಟ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೬) ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಮೊದಲು **'ನಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾನ್ತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಈಗ ಭೂತಪೂರ್ವಗತ್ಯಾ ಅನ್ನಂತವಾಗುವುದರಿಂದ **'ಅನೋನುಟ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧೬) **'ಅನ್'** ಎಂಬುದನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಮತುಪ್‌ಗೆ ನುಟ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಟ್ ಆಗಮ ಅಕ್ಷ+ನ್‌ಮತ್ ನುಟ್ಟು ಅಸಿದ್ಧ. (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ವಾಗುವುದರಿಂದ **'ಮಾದುಪಧಾಯಾಶ್ಚ ಮತೋರ್ವೋऽಯವಾದಿಭ್ಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ, ನಕಾರಕ್ಕೆ **'ಅಟ್ಕುಪ್ವಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಕಾರ ಅಕ್ಷಣ್ವಮ್, ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. **'ಕ್ಷ್ಣ'**ದ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ಏವಂಚ ಅಕ್ಷ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದರೂ ಇದರ ಮುಂದೆ **'ನ್'** ಎಂಬ ನುಡಾಗಮವಿರುವುದು. ಆದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ನುಡ್ಗ್ರಹಣವು **'ಹ್ರಸ್ವಾನುಡ್ಭ್ಯಾಂ–'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ

ಇಲ್ಲಿ **'ಸ್ವರವಿಧೌ ವ್ಯಂಜನಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್'** ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಬರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **'ನ್'**ಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದು ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು, ಆಗ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ **'ಅಕ್ಷ'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಮುಂದೆ ಇರುವಂತೆ ಮತ್ ಆಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತುಪ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಬಹುದು. ಹೀಗಿದ್ದರೆ ಪುನಃ ನುಡ್ಗ್ರಹಣವು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗಬೇಕಾದೀತು. ಹೀಗೆ ವ್ಯರ್ಥವಾದ ಪದಗಳನ್ನು ಪಾಣಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು ಪ್ರಯೋಗಿಸಲಾರರು, ಆದ್ದರಿಂದ ನುಡ್ಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಎಂಬ ಸೂತ್ರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ **'ಸ್ವರವಿಧೌ ವ್ಯಂಜನಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್'** ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಒಪ್ಪುತ್ತೇವೆ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಕಾಶಿಕಾವಾಕ್ಯವಿದು **'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಇತ್ಯತ್ರ ನಡ್‌ಗ್ರಹಣಸಾಮರ್ಥ್ಯಾತ್ ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪರಿಭಾಷಾ ನಾಶ್ರೀಯತೇ'** (ಕಾ. ೬-೧-೧೭) ಅವಿದ್ಯಮಾನ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಇಲ್ಲಿ ಬರದಿದ್ದರೆ ನ್ ಎಂಬುದು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪು ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾಂತೋದಾತ್ತವಾದ **'ಆಕ್ಷ'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪುನಃ ನುಡ್ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ **'ಸ್ವರವಿಧೌ'** ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ, ಎಂಬುದನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಬರದೇ ಹೋದರೆ ತ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನ ಬರುವುದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪು ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾಂತೋದಾತ್ತವಾದ **'ಮರು'** ವಿನ ಅವ್ಯವಹಿತ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಮತುಪ್ಪು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. **'ಮರುತ್'** ಎಂಬುದು **'ಮೃಗ್ರೋರುತಿಃ'** (ಉ. ಸ. ೧-೯೪) ಎಂದು ಉತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ, ಇದೇ ನಿಲ್ಲುವುದು., ಇಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಕೆಲವರು ಬೇರೆ ವಿಧವಾಗಿಯೂ ಮತುಪ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತವನ್ನು ವ್ಯಾವೃತ್ತಿ ಮಾಡುವರು. ಹೇಗೆಂದರೆ, **'ಸ್ವರವಿಧೌ'** ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಯು **'ನೋತ್ತರಪದೇಽನುದಾತ್ತಾದಾವಪೃಥಿವೀರುದ್ರಪೂಷಮಂಥಿಷು'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨ ೧೪೨) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಪೃಥಿವೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿ ನಿಷೇಧದಿಂದ ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗಿದೆ. **'ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ'** ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬುದು ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾಗದೇ ಇರುವುದರಿಂದ, ಅನುದಾತ್ತಾದೌ ಉತ್ತರಪದೇಪರತ ಉಭಯಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರಃ ನ ಭವತಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಕೊಡುವ **'ನೋತ್ತರಪದೇ ಅನುದಾತ್ತಾದೌ'** ಎಂಬುದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದೇ ಇಲ್ಲ. ಹೀಗಿದ್ದ ಮೇಲೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಪರ್ಯುದಾಸವು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ **'ವ್ಯರ್ಥಂ ಸತ್ ಕಿಂಚಿದರ್ಥಂಜ್ಞಾಪಯತಿ'** ಎಂಬ ನ್ಯಾಯಾನುಸಾರ **'ಸ್ವರವಿಧೌ'** ಎಂಬುದನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು. ಜ್ಞಾಪಿಸಿದನಂತರ ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಪಕಾರಾದಿ' ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾದಿಯಾಗುವುದು. ಪೃಥಿವೀ, ಎಂಬುದು, ಏವಂಚ **'ನೋತ್ತರಪದೇಽನುದಾತ್ತಾದೌ'** ಎಂಬ ಪ್ರತಿಷೇಧವು **'ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ'** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ತದ್ವ್ಯಾವೃತ್ತಿಗಾಗಿ ಅಪೃಥಿವೀತ್ಯಾದಿ ಪರ್ಯುದಾಸವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಈ ಜ್ಞಾಪಕಬಲದಿಂದ ಸ್ವರೋದ್ದೇಶ್ಯಕ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿಯೇ ಈ ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು ಎಂದರೆ, ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ **ಆದ್ಯವಯವತ್ವ** ವ್ಯವಹಾರ ವಿರೋಧಿಯಾದ ವ್ಯಂಜನ, ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಚರಮಾವಯವತ್ವ ವ್ಯವಹಾರ ವಿರೋಧಿಯಾದ ವ್ಯಂಜನ, ಇವೆರಡಕ್ಕೆ ಸ್ವರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ **'ಸ್ವರವಿಧೌ'** ಪರಿಭಾಷೆಯು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು. ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟೋದಾತ್ತಾದಿ ಸಂಬಂಧಿ ಚರಮಾವಯವತ್ವಾದಿ ವ್ಯವಹಾರ ವಿರೋಧಿ ವ್ಯಂಜನಂ ಸ್ವರವಿಧೌ ಅವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಭವತಿ, ಎಂದು ಪರಿಭಾಷಾ ನಿರ್ಗಲಿತಾರ್ಥ. ಪ್ರಕೃತ ಮರುತ್ ನ ತಕಾರವು ಇಂತಹದಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ, ಮರುತ್, ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೂ

ವಿರೋಧಿಯಾಗಿದೆ **' ತ್ '** ಎಂಬುದು, ಉದಾತ್ತವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾಂತೋದಾತ್ತಾವ್ಯವಹಿತ ಪರ ಮತುಪ್, ಉದ್ದೇಶ್ಯ, ಈ ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ ಉದಾತ್ತಚರಮಾವಯುವ ವ್ಯವಹಾರ ವಿರೋಧಿಯಾದ ತ್ ಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬಂದು ಮರುತ್ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದರೂ, ಹ್ರಸ್ವಾಂತ ವ್ಯವಹಾರವಿರೋಧಿಯಾದ ತ್‌ಗೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮರುತ್ ಎಂಬುದು ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ, **ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಪ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತವು **' ಮರುತ್ವನ್ತಂ '** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಅಕ್ಷಣ್ವಂತಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನ್‌ವು, ಮತುಪ್‌ಗೆ ಆದ್ಯವಯುವವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು **' ಹ್ರಸ್ವಾಂತಾಂತೋದಾತ್ತಾ ವ್ಯವಹಿತ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಮತುಪ್ '** ರೂಪವಾದ **' ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಪ್ '** ಎಂಬುದರ ಉದ್ದೇಶ್ಯಕೋಟಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ ಉದಾತ್ತಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಯಾವ ಚರಮಾವಯುವತ್ವ ವ್ಯವಹಾರವಿದೆಯೋ ಅದಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಬಂಧಕವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ **' ಸ್ವರವಿಧೌ '** ಎಂಬುದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ನುಡ್ಗ್ರಹಣವು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗುತ್ತೆ, ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನುಡ್ಗ್ರಹಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ **' ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ '** ಸೂತ್ರವಿಷಯದಲ್ಲಿ **' ಸ್ವರವಿಧೌ '** ಎಂಬ ಪರಿಭಾಷೆಗೆ ಅಪ್ರವರ್ತಿಯನ್ನು ಕಲ್ಪಿಸಬೇಕಾದ ಗೌರವವು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಪರಿಭಾಷೇಂದುಶೇಖರದಲ್ಲಿ (ಸ್ವರೋದ್ದೇಶ್ಯಕ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ಇದು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವದರಿಂದಲೇ) **' ಉದಶ್ವಿತ್ವಾನಿತ್ಯತ್ರ ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಮಿತಿ ಮತುಬುದಾತ್ತತ್ವಂ ಚ ನೇತ್ಯಾಕರಃ '** (ಪರಿ. ಶೇ. ೭೯) ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಸಜೂಃ—ಸಮಾನಃ ಜುಷ್ (ಸಮಾನಾ ಪ್ರೀತಿಃ) ಒಂದೇ ವಿಧವಾದ ಪ್ರೀತಿಯು ಯಾರಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಅವರು. **' ಜುಷೀ ಪ್ರೀತಿಸೇವನಯೋಃ '** ಧಾತು ಇದರ ಮುಂದೆ **' ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ ಕ್ವಿಪ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೦೮ ವಾರ್ತಿ ೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ, **' ಸಮಾನಸ್ಯ ಛಂದಸ್ಯಮೂರ್ಧ ಪ್ರಭೃತ್ಯುದರ್ಕೇಷು '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೮೪) ಮೂರ್ಧನ್, ಪ್ರಭೃತಿ, ಉದರ್ಕ ಈ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಳಿದ ಉತ್ತರಪದದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ **' ಸ '** ಆದೇಶವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸ ಆದೇಶ ಸಜುಷ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. **' ಸ ಸಜುಷೋರುಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಪದದ ಕೊನೆಯ ಸಕಾರಕ್ಕೂ, ಪದದಕೊನೆಯ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು, ಎಂದರ್ಥ, ಅಥವಾ ಸಾಂತವಾದ ಪದದ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಪದದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದರ್ಥ, ಇಲ್ಲಿ ಸಜುಷ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರ, ಏ, ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, ಅದಕ್ಕೆ **' ಹಲ್ಙ್ಯಾಭ್ಯಃ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ. ಈಗ ಸಜುಷ್ ಎಂಬುದು **' ಸುಪ್ತಿಙಂತಂಪದಂ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೧೪) ಎಂಬುದರ ಪ್ರಕಾರ ಪದವಾಗುವುದು, ವ್ಯಪದೇಶಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಾಂತವಾದ ಪದವೂ ಅದೇ ಆಗುತ್ತೆ. ಅದರ ಕೊನೆಯ ಷ್ ಗೆ **' ರು '** ಆದೇಶ ಸಜುರ್ ಎಂದಾಯಿತು. **' ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾ ದೀರ್ಘ ಇಕಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭೬) ರೇಫ ಅಥವಾ ವಕಾರವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘವು ಪದಾಂತ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಸಜೂರ್, **' ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ '** (ಪಾ. ಸೂ ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್‌ಗೆ ವಿಸರ್ಗ ಸಜೂಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಗಣೇನ ಸಜೂಃ ಗಣದಿಂದ ಸಮಾನ ಪ್ರೀತಿಯುಳ್ಳವನಾಗಿ, ಎಂದರ್ಥ, ಸಜೂಃ ಎಂಬುದು ಬಹುವ್ರೀಹಿ, ಆದ್ದರಿಂದ **' ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **' ಅಂತೋದಾತ್ತಪ್ರಕರಣೇ ತ್ರಿಚಕ್ರಾ-**

ದೀನಾಂ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂದೋದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುವುದು.

ತೃಮ್ಪತು—ತೃಪ ತೃಂಭ ತೃಪ್ತೌ' ಧಾತು, ಲೋಟ್, ತಿಪ್, '**ಏರುಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ 'ತಿ' ಗೆ ತು ಆದೇಶ ತೃಪ್+ತು '**ತುದಾದಿಭ್ಯಃಶಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ ವಿಕರಣ ತೃಪ್+ಅ+ತು, '**ಶೇ ತೃಮ್ಫಾದೀನಾಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೯-೧) ತೃಪ್ಪ ಮೊದಲಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಶ ಪ್ರತ್ಯಯು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನುಮ್ ಆಗಮ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ. ಇಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ '**ತೃಮ್ಪ-ತೃಮ್ಫ**' ಎಂದು ಪಾಠಮಾಡಿದರೆ ನಕಾರಕ್ಕೆ '**ಅನಿದಿತಾಂಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃಕ್ಙಿತಿ**' (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವಾರ್ತಿಕಾರಂಭ 'ಮುಚಾದಿಗಣದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪಾಠ ಮಾಡಿದರೆ ವಾರ್ತಿಕವು ಬೇಕಾಗುವುದಿಲ್ಲ' ತೃನ್ಪ್+ಅತು, '**ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುಸ್ವಾರ, '**ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯ ಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರಸವರ್ಣ ಮಕಾರ, ತೃಮ್ಪತು ಎಂದಾಗುವುದು. '**ತೃಪ ತೃಮ್ಪ ತೃಪ್ತೌ**' ಎಂದು ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದು. ಹೀಗೇ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಾಠವು ಉಪಲಬ್ಧವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ, '**ತೃಪ ತೃಮ್ಫ**' ಎಂಬುದು ಗೃಹೀತವಾಗಿದೆ || ೭ ||

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾ ಮರುದ್ಗಣಾ ದೇವಾಸಃ ಪೂಷರಾತಯಃ ।

ವಿಶ್ವೇ ಮಮ ಶ್ರುತಾ ಹವಂ || ೮ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಇಂದ್ರಽಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ । ಮರುತ್ಽಗಣಾಃ । ದೇವಾಸಃ । ಪೂಷಽರಾತಯಃ ||

ವಿಶ್ವೇ । ಮಮ । ಶ್ರುತ । ಹವಂ || ೮ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ದೇವಾಸ ಇಂದ್ರಮರುದ್ಪೂಷಾ ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇ ಯೂಯಂ ಮಮ ಹವಮಾಹ್ವಾನಂ ಶ್ರುತ । ಶೃಣುತ । ಕೀದೃಶಾಃ । ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ । ಇಂದ್ರೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠೋ ಮುಖ್ಯೋ ಯೇಷು ತೇ । ತಥಾವಿಧಾ

ಮರುದ್ಗಣಾಃ ಮರುತ್ಸಮೂಹರೂಪಾಃ । ಪೂಷರಾತಯಃ । ಪೂಷಾಖ್ಯೋ ದೇವೋ ರಾತಿರ್ದಾತಾ ಯೇಷಾಮಿಂದ್ರಮರುತಾಂ ತೇ ಪೂಷರಾತಯಃ ॥ ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ । ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ । ಮರುದ್ಗಣಾಃ । ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ ಬಹುವಚನಂ । ಪಾ. ೮-೧-೭೪। ಇತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವಾದನಿಘಾತಃ । ದೇವಾಸಃ ಪೂಷರಾತಯಃ । ಪೂರ್ವವತ್ । ಶ್ರುತ । ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ । ಲೋಣ್ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಂ ಥ । ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ । ಪಾ. ೩-೪-೧೦೧ । ಇತಿ ತಾದೇಶಃ । ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ । ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋರಿತಿ ಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಕ್ಙಿತಿ ಚೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ । ದ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಙ ಇತಿ ದೀರ್ಘಃ । ಹವಂ । ಹ್ವೇಞ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇ ಚ । ಭಾವೇಽನುಪಸರ್ಗಸ್ಯ । ಪಾ. ೩-೩-೭೫ । ಇತ್ಯಪ್ । ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವಂ ಗುಣಾವಾದೇಶೌ । ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಇಂದ್ರನೇ ಮುಖ್ಯರಾದ । **ಮರುದ್ಗಣಾಃ**– ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಮೂಹದಿಂದ ಕೂಡಿರುವ । **ಪೂಷರಾತಯಃ**—ಧನಪ್ರದಾತನಾದ ಪೂಷನೆಂಬ ದೇವತೆಯೊಡನಿರುವ । **ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾಸಃ**—ಎಲೈ ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) । **ಮಮ**—ನನ್ನ । **ಹವಂ**—ಆಹ್ವಾನವನ್ನು । **ಶ್ರುತ**— ಕೇಳಿರಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಸಮಸ್ತದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯನಾದ ಇಂದ್ರನಿಂದ ಸಹಿತರಾಗಿರುವವರು, ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳಿಂದಲೂ ಧನವನ್ನು ಕೊಡುವ ಪೂಷನೆಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದಲೂ ಕೂಡಿರುವವರು. ಇಂತಹ ನೀವು ನಾನು ಮಾಡುವ ಆಹ್ವಾನವನ್ನು ಕೇಳಿರಿ.

English Translation.

O Gods with the divine hosts of Maruts with Indra at your head among whom Pusha is most liberal, hear all of you this my call.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—**ಜ್ಯೇಷ್ಠಶಬ್ದಃ ಪ್ರಧಾನವಚನಃ । ಇಂದ್ರಃ ಪ್ರಧಾನಭೂತೋ ಯೇಷಾಂ ತ ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ ॥** ಜ್ಯೇಷ್ಠ ಎಂದರೆ ಪ್ರಧಾನ, ಮುಖ್ಯ ಎಂದರ್ಥವು. ಆದುದರಿಂದ ಇಂದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಇಂದ್ರನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವಾಗಿವುಳ್ಳ, ಇಂದ್ರನೇ ಪ್ರಧಾನನನ್ನಾಗಿವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು Indra at their heads. ಎಂದರೆ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಇಂದ್ರನೇ ನಾಯಕನು, leader. ಅವನನ್ನೇ ಮುಂದೆ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಹೊರಟಿರುವ ದೇವತೆಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ಪೂಷರಾತಯಃ—**ಪೂಷಾಖ್ಯೋ ದೇವೋ ರಾತಿರ್ದಾತಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ ಪೂಷರಾತಯಃ** ॥ ರಾತಿ ಎಂದರೆ ದಾತಾ, ಧನಪ್ರದನು, ಇಂತಹ ಪೂಷನೆಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿರುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಇನ್ದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ—ಇದು ಆಮನ್ತ್ರಿತ, ಆದರೆ ಇದು ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ **'ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ನಿಷೇಧವಿರುವುದರಿಂದ ಆಷ್ಟಮಿಕವಾದ **'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಪಠಿತವಾದ **'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು.

ಮರುದ್ಗಣಾಃ—ಇದು ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಆಮನ್ತ್ರಿತವು. ಇಲ್ಲಿ **'ವಿಭಾಷಿತಂ ವಿಶೇಷವಚನೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೪) ವಿಶೇಷಣವಾಗಿರುವ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಆಮನ್ತ್ರಿತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವದ ವಿಶೇಷ್ಯ ವಾಚಕ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ ಆಮನ್ತ್ರಿತವು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಅವಿದ್ಯವತ್ತಾಗಿ ಆಗುವುದು. (ಇಲ್ಲಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬಹು ವಚನ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲ. ಆದರೂ ಮಹಾಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಶೇಷಪೂರಣ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಉಕ್ತಾರ್ಥವು ಯುಕ್ತ ವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು). ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ, **'ಮರುದ್ಗಣಾಃ'** ಆ ಎಂಬ ಆಮನ್ತ್ರಿತದ ಹಿಂದಿನ ಪದವಾದ **'ಇನ್ದ್ರಜ್ಯೇಷ್ಠಾಃ'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನದ್ಭಾವ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ **'ಮರುದ್ಗಣಾಃ'** ಎಂಬುದು ಪದಾತ್ಪರ ವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಏವಂಚ ಆಷ್ಟಮಿಕವಾದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದೇವಾಸಃ, ಪೂಷರಾತಯಃ— ಈ ಎರಡೂ ಬಹುವಚನಾಂತಗಳಾದ ಆಮನ್ತ್ರಿತಗಳು. ಇಲ್ಲಿ **'ದೇವಾಃ'** ಎಂಬುದು ಎರಡನೇ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **'ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ **'ಪೂಷರಾತಯಃ'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತತ್ ಪೂರ್ವಪದಗಳಿಗೆ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದರಿಂದಲೂ ಆಷ್ಟಮಿಕಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿರುವ **'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬರುವುದು.

ಶ್ರುತ—**'ಶ್ರು ಶ್ರವಣೇ'** ಧಾತು. ಲೋಟ್-ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ **'ಥ'** ಪ್ರತ್ಯಯ. ಶ್ರು+ಥ **'ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಙ್ವದ್ಭಾವಾತಿದೇಶ. **'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಙಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ, ತಸ್-ಥಸ್-ಥ-ಮಿಪ್, ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್-ತಮ್-ತ-ಅಮ್. ಈ ನಾಲ್ಕು ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥಗೆ **'ತ'** ಆದೇಶ ಶ್ರು+ತ-**'ಶ್ರುವಃ ಶೃ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೪) ಶಪ್ ವಿಕರಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಶ್ರುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶ್ನುವಿಕರಣವೂ, ಧಾತುವಿಗೆ **'ಶೃ'** ಆದೇಶವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು, ವಿಕ ರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಪ್ ಬರುತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಸಾರ್ವ ಧಾತುಕ, ಆರ್ಧಧಾತುಕ, ಪ್ರತ್ಯಯಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇಗಂತವಾದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ರು ನ

ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಗುಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು ಅದಕ್ಕೆ '**ಕ್ಙಿತಿಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫) ಗಿತ್, ಕಿತ್, ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ನಿಮಿತ್ತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಗುಣವೃದ್ಧಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ...ರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ '**ತೆ**' ಎಂಬುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಗಿತ್, ಕಿತ್, ಅಥವಾ ಙಿತ್ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ '**ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೪) ಪಿತ್ತಲ್ಲದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಙಿತ್ತಿನಂತೆ ಆಗುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಙಿದ್ವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಙಿತ್ ಆಗುವುದು, ಶೃತ-ಈಗ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ '**ದ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಙಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ಎರಡು ಸ್ವರಗಳುಳ್ಳ ಅಕಾರಾಂತವಾದ ತಿಙಂತಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ.

ಹವಮ'—'**ಹ್ವೇಞ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಶಬ್ದೇಚ**' ಧಾತು. '**ಭಾವೇಽನುಪಸರ್ಗಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೫) '**ಋದೋರಪ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್, ಎಂಬುದೂ '**ಹ್ವಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಚ-**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ '**ಹ್ವ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ**' ಎಂಬುದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಉಪಸರ್ಗರಹಿತವಾದ ಹ್ವೇಞ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಹ್ವೇಞ್‌ಗೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವೂ ಸಹ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ್, ಸಂಪ್ರಸಾರಣಗಳು ಬಂದರೆ '**ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಹು+ಅ ಎಂದಿರುತ್ತೆ ಈಗ '**ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣ, ಹೋ+ಅ-'**ಏಚೋಽಯವಾಯಾವಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ '**ಅವ್**' ಆದೇಶ ಹವ ಎಂದಾಯಿತು. ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ '**ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಸುಪ್ ಪಿತ್, ಎರಡೂ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾಗುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಾನಂತರ ಧಾತುಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ '**ಹ**' ನ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹಚ್ಚಿದರೆ '**ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದು ಹವಮ್-ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ॥ ೮ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಹತ ವೃತ್ರಂ ಸುದಾನವ ಇಂದ್ರೇಣ ಸಹಸಾ ಯುಜಾ ।
ಮಾ ನೋ ದುಃಶಂಸ ಈಶತ ॥ ೯ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಹತ । ವೃತ್ರಂ । ಸುಽದಾನವಃ । ಇಂದ್ರೇಣ । ಸಹಸಾ । ಯುಜಾ ॥
ಮಾ । ನಃ । ದುಃಽಶಂಸಃ । ಈಶತ ॥ ೯ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಸುದಾನವಃ ಶೋಭನದಾನಯುಕ್ತಾಃ ಮರುದ್ಗಣಾಃ ಸಹಸಾ ಬಲವತಾ ಯುಜಾ ಯೋಗ್ಯೇ-ನೇಂದ್ರೇಣ ಸಹ ವೃತ್ರಂ ಶತ್ರುಂ ಹತ । ನಾಶಯತ । ದುಃಶಂಸೋ ದುಷ್ಟೇನ ಶಂಸನೇನ ಕೀರ್ತನೇನ ಯುಕ್ತೋ ವೃತ್ರೋ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಪ್ರತಿ ಮೇಶತ । ಸಮರ್ಥೋ ಮಾ ಭೂತ್ ॥ ಹತ । ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ । ಲೋಟಸ್ಥ । ತಸ್ಯ ತ । ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ । ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನು-ನಾಸಿಕಲೋಪಃ । ಸುದಾನವಃ । ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ । ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ । ಉ. ೩. ೩೨ । ಇತ್ಯೌಣಾದಿಕೋ ನುಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ । ಯುಜಾ । ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ । ಋತ್ವಿಗಿತ್ಯಾ-ದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ । ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ತೃತೀಯೈಕವಚನಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ದುಃಶಂಸಃ । ಈ ಷದ್ದುಃಸು ಷ್ವಿತಿ ಖಲ್ । ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಈಶತ । ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ । ಮಾಙಿ ಲುಙಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಛಂದಸಿ ಲುಙ್ಲಙ್ಲಿಟ ಇತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಲಙ್ । ತಸ್ಯ ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶಪೋ ಲುಗಭಾವಃ । ನ ಮಾಙ್ಯೋಗ ಇತ್ಯಾಡಾಗಮಾಭಾವಃ । ತಿಙ್ಙತಿಙ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(ಹೇ) **ಸುದಾನವಃ**—ಉತ್ತಮವಾದ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) । **ಸಹಸಾ**—ಬಲವುಳ್ಳ । **ಯುಜಾ**—ಯೋಗ್ಯನಾದ (ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮ ಜತೆಗಾರನಾದ) । **ಇಂದ್ರೇಣ**—ಇಂದ್ರನಿಂದ ಕೂಡಿ । **ವೃತ್ರಂ**—ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು (ಅಥವಾ ಶತ್ರುವನ್ನು) । **ಹತ**—ನಾಶಮಾಡಿರಿ । **ದುಃಶಂಸಃ**—ದುಷ್ಟನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಆ ವೃತ್ರನು । **ನಃ**—ನಮ್ಮನ್ನು । **ಮಾ ಈಶತ**—ಬಾಧೆಪಡಿಸದಿರಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಲೈ ಮರುದ್ಗಣಗಳೇ ನೀವು ಸಾಹಸವಂತನೂ ನಿಮ್ಮ ಜತೆಗಾರನೂ ಆದ ಇಂದ್ರನೊಡಗೂಡಿ ವೃತ್ರಾಸುರನನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಿರಿ. ದುಷ್ಟನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದ ಆ ವೃತ್ರನು ನಮಗೆ ತೊಂದರೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡದಿರಲಿ.

English Translation.

O liberal gods, aided by your powerful friend, Indra, destroy Vritra, let not the wicked one prevail against us.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸುದಾನವಃ—ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ । ಶೋಭನದಾನಯುಕ್ತಾಃ ॥ ಎಂದರೆ ಉತ್ತಮವಾದ ವಸ್ತುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ (ದೇವತೆಗಳು) liberal doners ಎಂದರ್ಥವು.

ಸಹಸಾ—ಸಹಃ ಎಂದರೆ ಬಲವು, ಶಕ್ತಿಯು. ಈ ಶಬ್ದವು ತೃತೀಯೈಕವಚನವು.

ಯುಜಾ—ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ | ಜೊತೆಯಲ್ಲಿರುವ, ಯೋಗ್ಯನಾದ.

ದುಃಶಂಸಃ—ದುಷ್ಟೇನ ಶಂಸನೇನ ಯುಕ್ತಃ | ಕೆಟ್ಟ ಮಾತುಗಳಿಂದ ನಿಂದಿಸಲ್ಪಡುವವನು, ಕೆಟ್ಟವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾದವನು. ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವದವನು.

ಈಶತ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ | ಮಾ ಈಶತ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಮೇಲೆ ಅಧಿಕಾರಮಾಡದಿರಲಿ, ನಮಗೆ ತೊಂದರೆಗಳನ್ನು ಕೊಡದಿರಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಹತ—'ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ' ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ **'ಥ'** ಪ್ರತ್ಯಯ. ಹನ್+ಥ **'ಲೋಟೋಲಙ್ವತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೫) ಎಂದು ಲಙ್ವದ್ಭಾವ, **'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ **'ತ'** ಆದೇಶ; ಹನ್+ತ, **'ಕರ್ತರಿ ಶಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಅದಕ್ಕೆ **'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಈಗ **'ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ ವನತಿ ತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಝಲಾದಿಯಾದ ಕಿತ್–ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ, ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಧಾತುಗಳು, ಅನುನಾಸಿಕವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ತನೋತ್ಯಾದಿ ಧಾತುಗಳು, ವನ್ ಧಾತು, ಇವುಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ನ್ ಗೆ ಲೋಪ, **'ಮನ್ಯಹನ್ನಾಪ್ ಕ್ಷಿಪ್ ಛುಪಿ ತಪ್ ತಿಪಸ್ತಿಪ್ಯತಿ ದೃಪ್ಯತೀ'** ಎಂದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿರುವ ಕಾರಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹನ್ ಸೇರಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶ.

ಸುದಾನವಃ—'ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ' ಧಾತು **'ದಾಭಾಭ್ಯಾಂ ನುಃ'** (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೨) ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ, ಭಾ ದೀಪ್ತೌ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ದಾನು ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಸು ಎಂಬುದರೊಂದಿಗೆ **'ಕುಗತಿಪ್ರಾದಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸ ಪದಾತ್ಪರವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದಲೂ, **'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬ ಆಷ್ಟಮಿಕ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ಯುಜಾ— 'ಯುಜಿರ್ ಯೋಗೇ' ಧಾತು. **'ಋತ್ವಿಗ್ದಧೃಕ್ಸ್ರಗ್ದಿಗುಷ್ಣಿಗಞ್ಚುಯುಜಿಕ್ರುಞ್ಚಾಂಚ'** (೩-೨-೫೯) ಋತು ಎಂಬುದು ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಯಜ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ ಧೃಷ್, ಸೃಜ್, ದಿಶ್, ಉತ್, ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಷ್ಣಿಹ್, ಅಞ್ಚು, ಯುಜ್, ಕ್ರುಞ್ಚ, ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಕೆಲವು ವಿಶೇಷ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುವು. ಧೃಷ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತೆ, ದಧೃಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಸೃಜ್ ನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದಾಗ ಅಮಾಗಮ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತೆ, ಸ್ರಕ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಉತ್ ಪೂರ್ವಕ ಸ್ನಿಹ್‌ನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿ– ಉಪಸರ್ಗದ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಯುಜ್

ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕ್ವಿನ್ ಬರುತ್ತೆ. ಕ್ವಿನ್ನಿನ ವರ್ಣಗಳೆಲ್ಲವೂ ಕ್ರಮಶಃ ಲುಪ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಇದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯುಜ್+ಆ, **'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸು, ಎಂಬ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವಾಗ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ದುಃಶಂಸಃ—'ಈಷದ್ದುಸ್ಸುಷು ಕೃಚ್ಛ್ರಾಕೃಚ್ಛ್ರಾರ್ಥೇಷು ಖಲ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೨೬) ಕೃಚ್ಛ್ರಾರ್ಥಕವಾದ ದುಸ್ ಎಂಬುದೂ ಅಕೃಚ್ಛ್ರಾರ್ಥಕವಾದ ಈಷತ್, ಸು ಗಳೂ ಉಪಪದವಾಗಿರುವಾಗ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವ, ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಖಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದುಸ್ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ, ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಖಲ್ ಬರುತ್ತೆ. ದುಸ್+ಶಂಸ್+ಅ, ದುಶ್ಶಂಸ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. **'ಲಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪೂರ್ವದ ಸ್ವರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ.

ಈಶತೆ—ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ, **'ಮಾನೋದುಶ್ಶಂಸ ಈಶತ'** ಎಂದು ಮಾಙ್ ಯೋಗವಿದೆ ಆದ್ದರಿಂದ **'ಮಾಙಿ ಲುಙ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೭೫) ಮಾಙ್ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲುಙ್ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಙ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೂ **'ಛಂದಸಿ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲಿಟಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಎರಡು ಧಾತ್ವರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧವು ತೋರುವಾಗ ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಲುಙ್, ಲಙ್, ಲಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಙ್ ಬರುತ್ತೆ. ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಈಶ್+ತ ಶಪ್ **'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಶ್ಶಪಃ'** (ಪಾ ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, **'ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲೃಙ್ಕ್ಷ್ವಡುದಾತ್ತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **'ನಮಾಙ್ಯೋಗೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಮಾಙ್ ಯೋಗವಿದ್ದರೆ ಅಟ್. ಆಟ್ ಈ ಆಗಮಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತೆ. ಈಶತ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. **'ತಿಙ್ಙತಿಙಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ತಿಙಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ ॥ ೯ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವಿಶ್ವಾನ್ದೇವಾನ್ಹವಾಮಹೇ ಮರುತಃ ಸೋಮಪೀತಯೇ ।
ಉಗ್ರಾ ಹಿ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ॥ ೧೦ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವಿಶ್ವಾನ್ । ದೇವಾನ್ । ಹವಾಮಹೇ । ಮರುತಃ । ಸೋಮಽಪೀತಯೇ ॥
ಉಗ್ರಾಃ । ಹಿ । ಪೃಶ್ನಿಽಮಾತರಃ ॥ ೧೦ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಮರುತೋ ಮರುತ್ಸಂಜ್ಞಕಾನ್ವಿಶ್ವಾನ್ಸರ್ವಾನ್ದೇವಾನ್ಸೋಮಪೀತಯೇ ಹವಾಮಹೇ । ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥಮಾಹ್ವಯಾಮಃ । ತೇ ಚ ಮರುತ ಉಗ್ರಾಃ ಶತ್ರುಭಿರಸಹ್ಯಬಲಾಃ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ಪೃಶ್ನೇರ್ನಾನಾವರ್ಣಯುಕ್ತಾಯಾ ಭೂಮೇಃ ಪುತ್ರಾಃ । ಹಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಃ । ಸಾ ಚ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಃ ಪೃಶ್ನೇಃ ಪುತ್ರಾಃ । ಋಗ್ವೇ. ೫-೫೮-೫ । ಇತಿ ಮಂತ್ರಾಂತರಾದವಗಂತವ್ಯಾ ॥ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ । ಪೃಶ್ನಿರ್ಮಾತಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ । ಪೃಶ್ನಿಶಬ್ದೋ ಘೃಣೇಃ ಪೃಶ್ನಿರಿತ್ಯುಣಾದಾವಾದ್ಯುದಾತ್ತೋ ನಿಪಾತಿತಃ । ಉ. ೪-೫೨. । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥ ೯ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಮರುತಃ—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ (ಮತ್ತು) । **ವಿಶ್ವಾನ್ ದೇವಾನ್**—ಸಮಸ್ತ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ । **ಸೋಮಪೀತಯೇ**—ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ । **ಹವಾಮಹೇ**—ಆಹ್ವಾನಮಾಡುವೆವು । (ಆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು) **ಉಗ್ರಾಃ**—ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ನಿಗ್ರಹಿಸಲ್ಪಡಲಸಾಧ್ಯರಾದವರು । **ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ**—ನಾನಾವಿಧವರ್ಣಯುಕ್ತವಾದ ಭೂಮಿಯ ಪುತ್ರರಾದವರು । **ಹಿ**—ಪ್ರಸಿದ್ಧವು ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನಾವು ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಇತರ ಎಲ್ಲಾ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಸೋಮಪಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಮಹಾಪರಾಕ್ರಮಿಗಳಾದ್ದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಸೋಲಿಸಲ್ಪಡಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅವರು ನಾನಾವಿಧವರ್ಣಯುಕ್ತವಾದ ಭೂಮಿಯ ಪುತ್ರರು. ಈ ವಿಷಯವು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇದೆ.

English Translation.

We invoke all the divine gods and the Maruts who are mighty and are the Sons of many coloured earth, to drink the Soma juice.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಉಗ್ರಾಃ—ಕ್ರೂರರಾದವರು, fierce. ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳೊಡನೆ ಯುದ್ಧಮಾಡುವಾಗ ಬಹಳ ಪರಾಕ್ರಮವುಳ್ಳವರು. ಆದುದರಿಂದ ಶತ್ರುಗಳಿಂದ ಅಜೇಯರಾದವರು.

ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ— ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಾನಾವಿಧವರ್ಣಯುಕ್ತವಾದ ಭೂಮಿಯ ಪುತ್ರರು ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿರುವರು. ಮತ್ತು ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—

ಪೃಶ್ನೇಃ ಪುತ್ರಾ ಉಪಮಾಸೋ ರಭಿಷ್ಠಾಃ ಸ್ವಯಾ ಮತ್ಯಾ ಮರುತಃ ಸಂ ಮಿಮಿಕ್ಷುಃ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೫-೫೮-೫)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಆ ಋಕ್ಕನ್ನು ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ಮಾಡುವಾಗ ಪೃಶ್ನೇಃ ಪುತ್ರಾಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ **ಗೋರೂಪಾಯಾ ಅಂತರಿಕ್ಷಸ್ಯ ವಾ ಪುತ್ರಸ್ಥಾನೀಯಾಃ**—ಎಂದರೆ ಗೋರೂಪವಾದ ಭೂಮಿಯ ಅಥವಾ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪುತ್ರರೆಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು—**ಪೃಶ್ನಿರಿತಿ ದ್ಯುನಾಮ । ದ್ಯೌರ್ಮಾತಾ ಯೇಷಾಂ ಮರುತಾಂ ತೇ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ । ದಿವಃ ಪುತ್ರಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ ॥** ಪೃಶ್ನಿಯೆಂದರೆ ಸ್ವರ್ಗವು, ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಪುತ್ರರು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಮರುತ್ತುಗಳ ಸಂಚಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಅದರಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಯಾಸ್ಕರು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಈ ರೀತಿ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು—

ಸ್ವಃ । ಪೃಶ್ನಿಃ । ನಾಕಃ । ಗೌಃ । ವಿಷ್ಟಂ । ನಭ ಇತಿ ಷಟ್
ಸಾಧಾರಣಾನಿ ॥ ಸಾಧಾರಣಾನ್ಯುತ್ತರಾಣಿ ದಿವಶ್ಚಾದಿತ್ಯಸ್ಯ ॥
(ನಿ. ೨-೧೩)

ಎಂದರೆ **ಸ್ವಃ ಪೃಶ್ನಿಃ ನಾಕಃ ಗೌಃ ವಿಷ್ಟಂ ನಭಃ** ಎಂಬ ಆರು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸ್ವರ್ಗಃ (ದಿವಃ) ಮತ್ತು ಆದಿತ್ಯರನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಸಾಧಾರಣ ಶಬ್ದಗಳು. ಮತ್ತು—

ಪೃಶ್ನಿರಾದಿತ್ಯೋ ಭವತಿ । ಪ್ರಾಶ್ನುತ ಏನಂ ವರ್ಣ ಇತಿ ನೈರುಕ್ತಾಃ
ಸಂಸ್ಪ್ರಷ್ಟಾ ರಸಾನ್ । ಸಂಸ್ಪ್ರಷ್ಟಾ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ ॥
ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ ॥
ಅಥ ದ್ಯೌಃ ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ಜ್ಯೋತಿಭಿಃ ಪುಣ್ಯಕೃದ್ಭಿಶ್ಚ ॥
(ನಿ. ೨-೧೪)

ಪೃಶ್ನಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು. ಉತ್ಕೃಷ್ಟವಾದ ಕಾಂತಿಯು ಇವನನ್ನು ಸುತ್ತಲೂ ವ್ಯಾಪಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಪೃಶ್ನಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನೆಂದು ನೈರುಕ್ತರು (ನಿರುಕ್ತಕಾರರು) ಹೇಳುವರು. **ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ರಸಾನ್** ಎಂದರೆ **ಸ ಹಿ ನಿತ್ಯಕಾಲಮೇವ ರಸಾನಾಂ ಸಂಸ್ಪ್ರಷ್ಟಾ ಭವತಿ । ಅಥಾಸ್ಯಕರ್ಮ ರಸಾದಾನಂ ।** ರಸವೆಂದರೆ ಉದಕವನ್ನು ಮಳೆಯ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಡುವುದಕ್ಕೆ ಕಾರಣಭೂತನಾದುದರಿಂದ ಆದಿತ್ಯನಿಗೆ ಪೃಶ್ನಿಯೆಂದು ಹೆಸರು. ಅಥವಾ **ಸಂಸ್ಪ್ರಷ್ಟಾ ಭಾಸಂ ಜ್ಯೋತಿಷಾಂ**—ಗ್ರಹನಕ್ಷತ್ರಚಂದ್ರಾದಿಗಳ ಪ್ರಕಾಶವು **ಸೂರ್ಯನ ಪ್ರಕಾಶಾಧಿಕ್ಯದಿಂದ** ಮಲಿನವಾಗುವುದು. ಅಥವಾ **ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟೋ ಭಾಸೇತಿ ವಾ**—ತನ್ನ ಕಾಂತಿಯಿಂದ ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವನು ಆದುದರಿಂದ ಪೃಶ್ನಿಯೆಂದರೆ ಆದಿತ್ಯನು.

ಇನ್ನು ಪೃಶ್ನಿಯೆಂದರೆ **ದ್ಯೌಃ** ಎಂದರ್ಥವು. ಏಕೆಂದರೆ **ಸಂಸ್ಪೃಷ್ಟಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಭಿಃ ಪುಣ್ಯಕೃದ್ಭಿಶ್ಚ**—ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೂ, ಪುಣ್ಯವಂತರಿಂದಲೂ ಹೊಂದಲ್ಪಡುವುದರಿಂದ ಪೃಶ್ನಿಯೆಂದರೆ ದ್ಯೌಃ (ಸ್ವರ್ಗವು) ಎಂದರ್ಥವು.

ಇದು ಯಾಸ್ಕರ ವಿವರಣೆಯು, ಆದುದರಿಂದ ಪೃಶ್ನಿಯೆಂದರೆ ದ್ಯೌಃ—ಸ್ವರ್ಗ, ಅಂತರಿಕ್ಷ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೇ ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ದಿವಸ್ಪುತ್ರಾಃ—ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದವರು ಎಂದು ಹೇಳುವುದೇ ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು.

ಯದ್ಯೂಯಂ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ಯಾತನ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೧–೩೮–೪)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡುವಾಗ **ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ **ಪೃಶ್ನಿನಾಮಕಧೇನುಪುತ್ರಾ ಮರುತಃ** ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿತ್ತೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಕೆಳಗೆ ಕೊಟ್ಟಿರುವೆವು—

ಯದ್ಯೂಯಂ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರೋ ಮರ್ತಾಸಃ ಸ್ಯಾತನ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೧–೩೮–೪)

ಅರ್ಚಂತೋ ಅರ್ಕಂ ಜನಯಂತ ಇಂದ್ರಿಯಮಧಿ ಶ್ರಿಯೋ ದಧಿರೇ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೧–೮೫–೨)

ಪೃಷದಶ್ವಾ ಮರುತಃ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ಶುಭಂಯಾವಾನೋ ವಿದಥೇಷು ಜಗ್ಮಯಃ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೧–೮೯–೭)

ಸುಜಾತಾಸೋ ಜನುಷಾ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರೋ ದಿವೋ ಮರ್ಯಾ ಆ ನೋ ಅಚ್ಛಾ ಜಿಗಾತನ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೫–೫೯–೬)

ಉದೀರಯಂತ ವಾಯುಭಿರ್ವಾಶ್ರಾಸಃ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೮–೭–೩)

ಉದು ಸ್ವಾನೇಭಿರೀರತ ಉದ್ರಥೈರುದು ವಾಯುಭಿಃ । ಉತ್ಸ್ತೋಮೈಃ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೮–೭–೧೭)

ಅಥೀಮೃತಸ್ಯ ವಿಷ್ಟಪಂ ದುಹತೇ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೯–೩೪–೫)

ಸ್ವಶ್ವಾಃ ಸ್ಥ ಸುರಥಾ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ಸ್ವಾಯುಧಾ ಮರುತೋ ಯಾಥನಾ ಶುಭಂ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೫–೫೭–೨)

ಕೋಪಯಥ ಪೃಥಿವೀಂ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ಶುಭೇ ಯದುಗ್ರಾಃ ಪೃಷತೀರಯುಗ್ಧ್ವಂ ॥
(ಋ. ಸಂ. ೫–೫೭–೩)

ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಮೇಲೆ ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತೆ. ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ **ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮರುತ್ತುಗಳೆಂದೇ ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಈ ದೇವತೆಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಒಂದು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

‖ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ‖

ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ—' ಪೃಶ್ನಿಃ ಮಾತಾ ಯೇಷಾಂ ತೇ, ' ಯಾರಿಗೆ ನಾನಾವರ್ಣವುಳ್ಳ ಭೂಮಿಯು ತಾಯಿಯೋ ಅವರು ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ ವಾಕ್ಯದ ಅರ್ಥ, ಪೃಶ್ನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಲ್ಪಶರೀರವುಳ್ಳವನು ಎಂದು ವೈಯ್ಯಾಕರಣರು ಅರ್ಥ ಹೇಳಿರುವರು. **' ಪೃಶ್ನಿರಲ್ಪತನೌ '** (ಅಮರಕೋಶ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೀಗೆಯೇ ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ: ಆದರೆ ವೇದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಇಲ್ಲಿ ನಾನಾ ವರ್ಣಗಳುಳ್ಳ ಭೂಮಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. **' ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ '** ಧಾತುವಿನಿಂದ ಈ ರೂಪವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. **' ಘೃಣಿ ಪೃಶ್ನಿ ಪಾರ್ಷ್ಣಿ ಚೂರ್ಣಿಭೂರ್ಣಿ '** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೨) ಘೃ ಕ್ಷರಣದೀಪ್ತ್ಯೋಃ, ಸ್ಪೃಶ ಸಂಸ್ಪರ್ಶನೇ, ಪೃಷು ಸೇಚನೇ, ಚರ ಗತೌ, ಡುಭೃಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬಂದು ಕೆಲವು ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವೂ ಸಹ ನಿಪಾತಿತವಾಗುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಘೃಣಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಘೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾ**– ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಭಾವವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಲು ನಕಾರಕ್ಕೆ **' ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಂ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದು ಘೃಣಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ, ಸ್ಪೃಶಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ನಿ ಪ್ರತ್ಯಯು ಬರಲು ಧಾತುಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಗುಣಕ್ಕೆ ಅಭಾವವೂ ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ನಿಪಾತಿತವಾಗುತ್ತವೆ. ಏವಂಚ ಪೃಶ್ನಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಹೀಗೆಯೇ ಪಾರ್ಷ್ಣಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಯೂ ಚೂರ್ಣಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತೂಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಊಕಾರಾದೇಶವೂ ಭೂರ್ಣಿ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧಾತು ಋಕಾರಕ್ಕೆ ಉತ್ವವೂ ನಿಪಾತಿತವಾಗಿ ಆಯಾ ರೂಪಗಳು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸ ಬಂದರೆ **' ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಪೃಶ್ನಿ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ‖ ೧೦ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ಜಯತಾಮಿವ ತನ್ಯತುರ್ಮರುತಾಮೇತಿ ಧೃಷ್ಣುಯಾ ।
ಯಚ್ಛುಭಂ ಯಾಥನಾ ನರಃ ‖ ೧೧ ‖

‖ ಪದಪಾಠಃ ‖

ಜಯತಾಂऽ ಇವ । ತನ್ಯತುಃ । ಮರುತಾಂ । ಏತಿ । ಧೃಷ್ಣುऽಯಾ ‖
ಯತ್ । ಶುಭಂ । ಯಾಥನ । ನರಃ ‖ ೧೧ ‖

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಮರುತಾಂ ದೇವಾನಾಂ ತನ್ಯತುಃ ಶಬ್ದೋ ಧೃಷ್ಣುಯಾಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯಯುಕ್ತಃ ಸನ್ನೇತಿ । ಗಚ್ಛತಿ । ಕೇಷಾಮಿವ । ಜಯತಾಂ ವಿಜಯಯುಕ್ತಾನಾಂ ಶೂರಾಣಾಂ ಭಟಾನಾಮಿವ । ಹೇ ನರೋ ನೇತಾರೋ ಮರುತೋ ಯೂಯಂ ಯದ್ಯದಾ ಶುಭಂ ಶೋಭನಂ ದೇವಯಜನಂ ಯಾಥನ ಪ್ರಾಪ್ನುಥ । ತದಾ ತ್ವದೀಯಃ ಶಬ್ದೋ ಗಚ್ಛತೀತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ ॥ ತನ್ಯತುಃ । ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ । ಋತನ್ಯಂಜೀತ್ಯಾದಿನಾ । ಉ. ೪-೨. । ಯತುಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಧೃಷ್ಣುಯಾ । ಞಿಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ । ಅಸಿಗೃಧಿಧೃಷಿಕ್ಷಿಪೇಃ ಕ್ನುಃ । ಪಾ. ೩-೨-೧೪೦ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸೋರ್ಯಾಜಾದೇಶಃ । ಚಿತ್ತ್ವಾದಂತೋದಾತ್ತಃ । ಯಾಥನ । ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚೇತಿ ಥನಾದೇಶಃ । ಯಚ್ಛಬ್ದಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(ಹೇ) ನರಃ—ಮನುಷ್ಯರಿಗೆ ಮುಖಂಡರಾದ ಎಲೈ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ (ನೀವು) । **ಯತ್**—ಯಾವಾಗ **ಶುಭಂ**—ಶೋಭನಕರ್ಮವಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಸ್ಥಳಗಳನ್ನು । **ಯಾಥನ**—ಹೊಂದುವಿರೋ (ಆಗ) । **ಮರುತಾಂ**—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ । **ತನ್ಯತುಃ**—(ಹರ್ಷಯುಕ್ತವಾದ) ಶಬ್ದವು । **ಜಯತಾಮಿವ**—ವಿಜಯಶಾಲಿಗಳಾದ ಯುದ್ಧಭಟರ ಜಯಶಬ್ದದಂತೆ । **ಧೃಷ್ಣುಯಾ**—ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿ । **ಏತಿ**—ಆಗುವುದು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ನಾಯಕರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳೇ, ನೀವು ಶೋಭನಕರ್ಮಗಳಾದ ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವಾಗ, ನೀವು ಮಾಡುವ ಹರ್ಷಧ್ವನಿಯು ಜಯಶಾಲಿಗಳಾದ ಯುದ್ಧಭಟರ ಹರ್ಷಧ್ವನಿಯಂತೆ ಬಹಳ ಗಂಭೀರವಾಗಿರುವುದು.

English Translation.

Brave Maruts, when you go to the Sacrifice, the shouts of Maruts spreads with exultation like that of conquerors.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಜಯತಾಮಿವ—ಯುದ್ಧದಲ್ಲಿ ಶತ್ರುಗಳನ್ನು ಗೆದ್ದು ಬಂದಿರುವ ಯೋಧರು ಜಯಸೂಚಕವಾದ ಹರ್ಷಧ್ವನಿಯನ್ನು ಮಾಡುವಂತೆ.

ತನ್ಯತುಃ—ಇದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರು **ತನ್ಯತುಸ್ತನಿತ್ರೀ ವಾಚೋಽನ್ಯಸ್ಯಾಃ** । ಶಬ್ದಮಾಡುವುದು, ಇನ್ನೊಬ್ಬ ದೇವತೆಯ ವಾಕ್ಯವು, ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. **ತನ್ಯತುಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೧-೩೨-೧೩; ೧-೧೧೬-೧೨; ೫-೨೫-೮; ೬-೬-೨; ೭-೩-೬; ೯-೧೦೦-೩; ೧೦-೬೫-೧೩ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಠಿತವಾಗಿದೆ.

ಧೃಷ್ಣುಯಾ—ಧಾರ್ಷ್ಟ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿ, ಗಂಭೀರವಾಗಿ, ಬಹಳ ಗಟ್ಟಿಯಾಗಿ.

ಯತ್—ಯದಾ । ಯಾವಾಗ

ಶುಭಂ—ಶುಭಕರ್ಮವನ್ನು ಎಂದರೆ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನ, ದೇವಯಜನ ಇತ್ಯಾದಿ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮೇಘದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಇದರಂತೆ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ಸಿಡಿಲು ಗುಡುಗು ಮೊದಲಾದ ಗರ್ಜನೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿ ಮೇಘದ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಮಳೆ ಹುಯ್ಯುವಂತೆ ಮಾಡುವರು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಯಾಥನ—ಛಂದಸ್ಸಿನ ಅನುಕೂಲಕ್ಕಾಗಿ ಅಂತ್ಯಾಕ್ಷರವು ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘವಾಗಿರುವುದು.

ನರಃ—ಸಂಬುದ್ಧಿಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನವು. **ನೇತಾರಃ**–ಎಂದರೆ ನಾಯಕರು, ಮುಖಂಡರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತ್ಯನತುಃ— 'ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ' ಧಾತು **'ಋತನ್ಯಞ್ಜಿವನ್ಯಞ್ಜ್ಯರ್ಪಿಮದ್ಯತ್ಯಙ್ಗಿಕುಯು-ಕೃಶಿಭ್ಯಃ, ಕತ್ನಿಜ್ಯತುಜಲಿಜಿಷ್ಣುಜಿಷ್ಮಜಿಸನ್ಸ್ಯನಿಥಿನುಲ್ಯಸಾಸಾನುಕಃ'** (ಉ. ಸೂ. ೪–೪೪೨) ಋ ಗತೌ ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ, ಅಞ್ಜೂ ವ್ಯಕ್ತ್ಯಾದೌ, ವನು ಯಾಚನೇ, ಅಞ್ಜೂ ವ್ಯಕ್ತ್ಯಾದೌ, ಋ ಗತೌ ಣಿಚ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಮದೀ ಹರ್ಷೇ, ಅತ ಸಾತತ್ಯಗಮನೇ, ಅಗಿ ಗತೌ, ಕು ಶಬ್ದೇ, ಯು ಮಿಶ್ರಣೇ, ಕೃಶ ತನೂಕರಣೇ, ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕತ್ನಿಚ್, ಯತುಚ್, ಅಲಿಚ್, ಇಷ್ಣುಚ್, ಇಷ್ಮಚ್, ಇಸನ್, ಸ್ಯನ್, ಇಥಿನ್, ಉಲಿ, ಅಸ ಆಸ, ಆನುಕ್, ಈ ಹನ್ನೆರಡು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯತುಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ.

ಧೃಷ್ಣುಯಾ—'ಞಿಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ **'ತ್ರಸಿ ಗೃಧಿ ಧೃಷಿ ಕ್ಷಿಪೇಃ, ಕ್ನುಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೨–೧೪೦) ತ್ರಸೀ ಉದ್ವೇಗೇ, ಗೃಧು ಅಭಿಕಾಂಕ್ಷಾಯಾಂ, ಞಿಧೃಷಾ ಪ್ರಾಗಲ್ಭ್ಯೇ, ಕ್ಷಿಪ ಪ್ರೇರಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ತಚ್ಛೀಲ, ತದ್ಧರ್ಮ, ತತ್ಸಾಧುಕಾರಿಗಳು ಕರ್ತೃಗಳಾಗಿರುವಾಗ ಕ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಪ್ರತ್ಯಯದಲ್ಲಿ **'ನು'** ಉಳಿಯುತ್ತೆ. ಧೃಷ್+ನು, **'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ನೋಣಃ ಸಮಾನಪದೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೪–೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಧೃಷ್ಣು ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ. ಆದಕ್ಕೆ **'ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ಪೂರ್ವಸವರ್ಣಾಚ್ಛೇಯಾಡಾಡ್ಯಾಯಾಜಾಲಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೩೯) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಪ್ಪುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ, ಸುಲುಕ್, ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ, ಆ–ಆತ್–ಶೇ–ಯಾ–ಡಾ–ಡ್ಯಾ–ಯಾಚ್–ಅಲ್ ಎಂಬ ಆದೇಶಗಳು ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಬರುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತದಲ್ಲಿ ಯಾಚ್ ಆದೇಶ, ಅದು ಚಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ **'ಚಿತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಯಾಥನ— 'ಯಾ ಪ್ರಾಪಣೇ' ಧಾತು–ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ. **'ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಙ್ವದ್ಭಾವ. **'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂತಾಂತಂತಾಮಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ತ ಆದೇಶವು ಥ ಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ, ಅದಕ್ಕೆ **'ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೪–೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಯಾ+ತ, ಈಗ **'ತಪ್ತನಪ್ತನಥನಾಶ್ಚ'**

(ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೫) ಲೋಟ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ' ತ ' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ತಪ್, ತನಪ್, ತನ, ಥನ ಎಂಬೀ ಆದೇಶಗಳಲ್ಲಿ ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರ ಯಾವುದಾದರೂ ಒಂದು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ' ಥನ ' ಆದೇಶ 'ಯಾಥನ ' ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ' ತಿಙ್ಙತಿಙಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೂ 'ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸಂಹಿತಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ' ಅನ್ಯೇಷಾಮಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಾಥನಾ ಎಂದಾಗುವುದು. ॥ ೧೧ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಹಸ್ಕಾರಾದ್ವಿದ್ಯುತಸ್ಪರ್ಯತೋ ಜಾತಾ ಅವಂತು ನಃ ।
ಮರುತೋ ಮೃಳಯಂತು ನಃ ॥ ೧೨ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಹಸ್ಕಾರಾತ್ । ವಿಽದ್ಯುತಃ । ಪರಿ । ಅತಃ । ಜಾತಾಃ । ಅವಂತು । ನಃ ।
ಮರುತಃ । ಮೃಳಯಂತು । ನಃ ॥ ೧೨ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹಸ್ಕಾರಾದ್ದೀಪ್ತಿಕರಾದ್ವಿದ್ಯುತೋ ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪ್ಯಮಾನಾದತೋಽಂತರಿಕ್ಷಾತ್ಪರಿ ಜಾತಾಃ ಸರ್ವತ ಉತ್ಪನ್ನಾ ಮರುತೋ ನೋಽಸ್ಮಾನವಂತು । ರಕ್ಷಂತು । ತಥಾವಿಧಾ ಮರುತೋ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮೃಳಯಂತು । ಸುಖಯಂತು ॥ ಹಸ್ಕಾರಾತ್ । ಹಸೇ ಹಸನೇ । ಅತ್ರ ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾತ್ರೇ ವರ್ತತೇ । ಅಸ್ಮಾತ್ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ಕ್ವಿಪ್ । ಅಸ್ಮಿನ್ನುಪಪದೇ ಡುಕೃಞ್ ಕರಣ ಇತ್ಯಾಸ್ಮಾತ್ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್ । ಪಾ. ೩-೨-೧ । ಇತ್ಯಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಗತಿಕಾರಕೇತ್ಯಾದಿನಾ ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಅತಃ ಕೃಕಮಿತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೮. ೩-೪೬. । ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಹಸ್ಕಾರಾತ್—ಬೆಳಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ । **ವಿದ್ಯುತಃ**—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ । **ಅತಃ**—ಅದರಿಂದ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ । **ಪರಿ**—ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ । **ಜಾತಾಃ**—ಉತ್ಪನ್ನರಾದ । **ಮರುತಃ**—ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು । **ನಃ**—ನಮ್ಮನ್ನು । **ಅವಂತು**—ರಕ್ಷಿಸಲಿ । (ಮತ್ತು) **ನಃ**—ನಮಗೆ । **ಮೃಳಯಂತು**—ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಥಳಥಳಿಸುವಂತೆ ಅತಿಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಮಿಂಚಿನ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಲಿ ಮತ್ತು ನಮಗೆ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ.

English Translation.

May the Maruts born from the lightning in the resplendent region protect us and make us happy.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಹಸ್ಕಾರಾತ್—ಹಸೇ ಹಸನೇ ಅತ್ರ ತು ಪ್ರಕಾಶಮಾತ್ರೇ ವರ್ತತೆ ॥ ಹಸಧಾತುವಿಗೆ ನಗುವುದು ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶವೆಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಹಃ+ಕಾರಾತ್ ಎಂದರೆ ಪ್ರಕಾಶವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಹಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು–ಜನರು ಕಷ್ಟದಲ್ಲಿದ್ದಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಆರ್ತನಾದಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದವೆಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ, ಜನರ ಆರ್ತನಾದವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಮೇಘವು ಮಳೆಯನ್ನು ಹುಯ್ಯುವಂತೆಮಾಡಿ ನಮ್ಮನ್ನು ಸಂರಕ್ಷಿಸಿ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡಲಿ ಎಂದರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ವಿದ್ಯುತಃ—**ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪ್ಯಮಾನಾತ್**—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಮಿಂಚಿನಿಂದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನೂ ಹೇಳಬಹುದು.

ಪರಿ ಅತಃ ಜಾತಾಃ—ಪ್ರಕಾಶದಿಂದಲೂ ಮಿಂಚಿನಿಂದಲೂ ಆವೃತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದ ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ, ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ, ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳು. ಮರುದ್ದೇವತೆಗಳ ಸಂಚಾರವು ಯಾವಾಗಲೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ತುಗಳು ಜನಿಸುವರೆಂದು ಹೇಳುವ ರೂಢಿಯಿರಬಹುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಹಸ್ಕಾರಾತ್—ಹಸ್–ಪ್ರಕಾಶವನ್ನು, ಕರೋತಿ–ಮಾಡುತ್ತದೆ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. '**ಹಸೇ ಹಸನೇ**' ಧಾತು. ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಧಾತುವಿರುವುದು. ಧಾತೂನಾಮನೇಕಾರ್ಥತ್ವಾತ್, '**ಸಂಪದಾದಿಭ್ಯಃ**

ಕ್ವಿಪ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೮, ವಾ. ೯) ಸಂಪದಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಸ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬರಲು ಆದರ ಎಲ್ಲಾ ವರ್ಣಗಳಿಗೂ ಲೋಪ ಬಂದು ಹಸ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಹಸ್ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನಾಂತವಾದ ಕರ್ಮವಾಚಕವು ಉಪಪದವಾದಾಗ '**ಕರ್ಮಣ್ಯಣ್**" (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧) ಕರ್ಮವಾಚಕವು ಉಪಪದವಾಗಿದ್ದರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಣ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು '**ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ**' ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುತ್ತೆ. ಹಸ್ ಕೃ+ಅ '**ಅಚೋಽಞ್ಣಿತಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋ ಗೆ ಆರ್ ಎಂಬ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತೆ, ಹಸ್ಕಾರ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. ಆದ್ದರಿಂದ '**ತತ್ಪುರುಷೇತುಲ್ಯಾರ್ಥ ತೃತೀಯಾ ಸಪ್ತಮ್ಯುಪ-ಮಾನಾವ್ಯಯ ದ್ವಿತೀಯಾ ಕೃತ್ಯಾಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದಗಳಾಗಿರುವ ತುಲ್ಯಾರ್ಥಕ (ಸಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ) ಗಳೇ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತೀಯಾಂತವಾದ ಹಸ್ ಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಅಂದರೆ '**ಧಾತೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದು ಉದಾತ್ತವಾದಕಾರಣ ಆದ್ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ '**ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಗತಿಸಂಜ್ಞಕ, ಕಾರಕಸಂಜ್ಞಕ, ಉಪಪದಸಂಜ್ಞಕ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಕೃದಂತ ಶಬ್ದವು ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುವುದು, ಕಾರ ಎಂಬ ಉತ್ತರಪದವು ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ. '**ತತ್ರೋಪಪದಂ ಸ್ಥಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೨) ಸನ್ನಿಹಿತ ವಾದ '**ಧಾತೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೧) ಎಂಬ ಅಧಿಕಾರದಲ್ಲಿರುವ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ '**ಕರ್ಮಣಿ**' ಇತ್ಯಾದಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತಪದಬೋಧ್ಯವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ, '**ಹಸ್**' ಮೊದಲಾದವು ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಸ್ ಗೆ ಉಪಪದ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಹಸ್+ಕಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ '**ಸ ಸ ಜುಷೋ ರುಃ**" (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೬೬) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೂ ಸಜುಷ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೂ '**ರು**' ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ರು ಆದೇಶ, '**ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ**' (ಪಾ. ಸೂ ೮-೩-೧೫) ಪದಾಂತಸಮಯದಲ್ಲಿ ಖರ್ ವರ್ಣದ ಹಿಂದಿನ ರೇಫಕ್ಕೂ ಅವಸಾನ (ಕೊನೆಯದಾ) ದ ರೇಫಕ್ಕೂ ವಿಸರ್ಗ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ. ಹಃ+ಕಾರ, '**ಅತಃ ಕೃಕಮಿಕಂಸಕುಂಭಪಾತ್ರಕುಶಾಕರ್ಣೀಷ್ವನವ್ಯಯಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೪೬) ಕೃ ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರತಕ್ಕುದೂ, ಅವ್ಯಯಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದುದೂ ಆದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು. ಆದರೆ ಉತ್ತರಪದದಲ್ಲಿ ವಿಸರ್ಗ ವಿದ್ದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ, ಹಸ್ಕಾರ ಎಂದು ಸಿದ್ಧ ವಾಗುತ್ತೆ ॥ ೧೨ ॥

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ಆ ಪೂಷಞ್ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಮಾಘೃಣೇ ಧರುಣಂ ದಿವಃ |
ಆಜಾ ನಷ್ಟಂ ಯಥಾ ಪಶುಂ || ೧೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ಆ | ಪೂಷನ್ | ಚಿತ್ರಽಬರ್ಹಿಷಂ | ಆಘೃಣೇ | ಧರುಣಂ | ದಿವಃ |
ಆ | ಅಜ | ನಷ್ಟಂ | ಯಥಾ | ಪಶುಂ || ೧೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ಪೂಷನ್ ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ ವಿಚಿತ್ರೈರ್ದರ್ಭೈರ್ಯುಕ್ತಂ ಧರುಣಂ ಯಾಗಸ್ಯ ಧಾರಕಂ ಸೋಮಂ ದಿವ ಆ ದ್ಯುಲೋಕಾದಾ ಹರೇತಿ ಶೇಷಃ | ಪೂಷಾ ವಿಶೇಷ್ಯತೇ | ಆಘೃಣೇ ಆಗತದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ಹೇ ಅಜ ಗಮನಶೀಲ ಯಥಾ ಲೋಕೇ ನಷ್ಟಂ ಪಶುಂ ಮಹಾರಣ್ಯಾದಾವನ್ವೀಕ್ಷ್ಯ ಕಶ್ಚಿದಾಹರತಿ ತದ್ವತ್ || ಆಘೃಣೇ | ಘೃ ಕ್ಷರಣದೀಪ್ತ್ಯೋರಿತ್ಯಸ್ಮಾದ್ಘೃಣಿಃ ಪೃಶ್ನಿರಿತಿ ನಿಪ್ರತ್ಯಯೋ ನಿಪಾತಿತಃ | ಋವರ್ಣಾಚ್ಚೇತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮಿತಿ ಣತ್ವಂ | ಪ್ರಾದಿಸಮಾಸಃ | ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಧರುಣಂ | ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ | ಅಸ್ಮಾಣ್ಯಂತಾದ್ಧಾತೋರರ್ಜೇರ್ಣಿಲುಕ್ಚ | ಉ. ೩-೫೮ | ಇತ್ಯುನನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ನಿತ್ಸ್ವರಾಭಾವೇ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ | ದಿವಃ | ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಅಜ | ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಆಘೃಣೇ—ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾದ | **ಅಜ**—ಗಮನಶೀಲನಾದ | **ಪೂಷನ್**—ಎಲೈ ಪೂಷನೇ, | **ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ**—ವಿಚಿತ್ರವಾದ ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ | **ಧರುಣಂ**—ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಸೋಮವನ್ನು | (ಒಬ್ಬಾನೊಬ್ಬ ಪ್ರ.ಷ.ಸು.) **ನಷ್ಟಂ**—ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಿರುವ | **ಪಶುಂ**—ಪಶುವನ್ನು | **ಯಥಾ**—ಯಾವ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ | ಆ (ಹರತಿ)—ಹುಡುಕಿ ತರುವನೋ | (ಅದರಂತೆ) **ದಿವಃ**—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ | ಆ (ಹರ)—ತಂದುಕೊಡು.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಪ್ರಕಾಶಯುಕ್ತನಾದ ಪೂಷನೇ, ನೀನು ಗಮನಶೀಲನಾದುದರಿಂದ, ವಿಚಿತ್ರದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದುದೂ ಆದ ಸೋಮವನ್ನು, ಲೋಕದಲ್ಲಿ ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋದ ಪಶುವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ತರುವಂತೆ, ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಡು.

English Translation.

Resplendent and swift-moving Pushan, bring from heaven the Soma juice with the variegated sacred grass as a man brings back a stray animal.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಸ್ವಲ್ಪ ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು--ಎಲೈ ಪೂಷನೇ, ನೀನು ಮಹಾ ತೇಜಸ್ವಿಯು ಮತ್ತು ವೇಗವಾಗಿ ಸಂಚರಿಸಬಲ್ಲವನು. ಆದುದರಿಂದ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಕಳೆದು ಹೋದ ಪಶುವನ್ನು (ಹಸು, ಆಡು ಇತ್ಯಾದಿ) ಹುಡುಕಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತರುವಂತೆ ವಿಚಿತ್ರ ದರ್ಭೆಯುಕ್ತವೂ ಯಜ್ಞಾಧಾರಭೂತವೂ ಆದ ಸೋಮವನ್ನು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ನಮಗೆ ತಂದು ಕೊಡು ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪೂಷನ್—ಪೂಷ ಶಬ್ದವು ಗೌಃ ಗ್ಮಾ ಜ್ಮಾ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪೃಥಿವೀವಾಚಕಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಪೂಷ ಎಂದರೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದೂ ಅರ್ಥವಾಗುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಪೂಷನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೂಷನೆಂಬ ದೇವತೆಯು. ಈ ದೇವತೆಯು ಕಳೆದುಹೋದ ವಸ್ತುವನ್ನು ಹುಡುಕಿ ಹಿಂದಕ್ಕೆ ತಂದುಕೊಡುವನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಈ ವಿಧವಾದ ವರ್ಣನೆ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾಸ್ಕರ ವಿವರಣೆಯು—

ಪೂಷಾ । ಅಥ ಯದ್ರಶ್ಮಿಪೋಷಂ ಪುಷ್ಯತಿ ತತ್ಪೂಷಾ ಭವತಿ ॥

(ನಿ. ೧೨-೧೬) ಎಂದಿರುವುದು.

ಎಂದರೆ ರಶ್ಮಿ ಅಥವಾ ಕಿರಣಗಳಿಂದ ಪೂರ್ಣವಾದುದರಿಂದ ಈ ದೇವತೆಗೆ ಪೂಷಾ ಎಂದು ಹೆಸರು. ದ್ವಾದಶಾದಿತ್ಯರಲ್ಲಿ ಪೂಷಾ ಒಬ್ಬನಾದುದರಿಂದ ಪೂಷನೆಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ರೂಪವಿಶೇಷವೆಂದು ಹೇಳುವರು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಈ ದೇವತೆಯನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವಾಗ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದವನು, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನು, ದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತನು ಮೊದಲಾದ ವಿಶೇಷಣ ಪದಗಳನ್ನು ಉಪಯೋಗಿಸುವರು. ಮತ್ತು **ಅಜಾಃ ಪೂಷ್ಣಃ** (ನಿ. ೨-೨೮) ಎಂದು ಯಾಸ್ಕರು ಆದಿಷ್ಟೋಪಯೋಜನಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಸೇರಿಸಿರುವರು. ಆದಿಷ್ಟೋಪಯೋಜನವೆಂದರೆ ಆ ಶಬ್ದವು ಆಯಾ ದೇವತೆಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವಂತೆ ಅನುರೂಪವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ವಿವರಿಸುವ ವಿಶೇಷಣಪದವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿ ಬಳಕೆಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಉದಾಹರಣೆಗಾಗಿ—ಹರೀ ಇಂದ್ರಸ್ಯ; ರಾಸಭಾ ಅಶ್ವಿನೋಃ; ನಿಯುತೋ ವಾಯುಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಎಂದರೆ ಹರೀ (ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳು) ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವೇದದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಅದರಂತೆ ರಾಸಭಾ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಅಶ್ವಿನೀ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ತುತಿಯಲ್ಲಿಯೂ ನಿಯುತಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ವಾಯುವನ್ನು ಪ್ರಶಂಸೆ ಮಾಡುವಾಗಲೂ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅಜ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪೂಷಾ ಎಂಬ ದೇವತೆಯನ್ನು ಪ್ರಶಂಸಿಸುವಾಗ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಜಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗವಿರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಗಮನಶೀಲ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಸೂರ್ಯನು (ಪೂಷಾ) ಮೂರು ಲೋಕವನ್ನು ಸಂಚರಿಸುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಎಲ್ಲವನ್ನು ನೋಡುವವನಾದುದರಿಂದಲೂ, ಗಮನಶೀಲನೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿದೆ. ಪೂಷಾ

ಎಂಬ ಶಬ್ದನ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಸ್ಕರು-ಶುಕ್ರಂ ತೇ ಅನ್ಯದ್ಯಜತಂತೇ (ಋ. ಸಂ. ೬-೫೮-೧) ಘೃಷ್ವೃಘಃ ಪರಿಪಶಿಂ ವಚಸ್ಯಾ (ಋ. ಸಂ. ೬-೪೯-೮) ಎಂಬ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಉದಾಹರಣೆಯಾಗಿ ಕೊಟ್ಟಿರುವರು.

ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ—ವಿಚಿತ್ರದರ್ಭೈರ್ಯುಕ್ತಂ । ವಿಚಿತ್ರ ದರ್ಭೆಗಳಿಂದ ಸಹಿತನ್ನಾದ ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಸೋಮವು ಹೇಗೆ ದರ್ಭೆಯಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದುದು ಎಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಬಹುಶಃ ದರ್ಭೆಯ ಮೇಲೆ ಸೋಮಪಾತ್ರೆಯನ್ನು ಇಡುವುದರಿಂದ ಆರೀತಿ ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಚಿತ್ರಂ ಎಂದರೆ ಪೂಜ್ಯಂ ಎಂದೂ ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ವೇದಾರ್ಥಯತ್ನಕಾರರು ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಚಿತ್ರವಾದ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿಂದ (feathers) ಕೂಡಿದ ಎಂದರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಸೋಮಕ್ಕೆ ರೆಕ್ಕೆಗಳಿರುವುದೆಂದರೆ ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ತೋರುವುದು. ಆ ಅರ್ಥವು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿಲ್ಲ.

ಆ ಘೃಣೇ—ವಸ್ತೋಃ ದ್ಯಾಃ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಹರ್ನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಘೃಣಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಘೃಣಃ ಎಂದರೆ ಹಗಲು ಎಂದು ಹೆಸರು. (ನಿ. ೨-೨೧) ಹಗಲನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯನಿಗೆ (ಪೂಷಾ) ಘೃಣಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. **ಘೃಣಿಃ ಸೂರ್ಯ ಆದಿತ್ಯಃ** ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. (ತೈ. ಉ.) ಮತ್ತು ಘೃಣಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಜಮತ್ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೊಂದು ಜ್ವಲತಃ ಎಂಬ ಅರ್ಥಸೂಚಕವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೨-೨೮) ಘೃಣಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂದರ್ಥವು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಈ ಪದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಸಮಂತಾತ್ ದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತಃ-ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಸರಿಸಿರುವ ಅಥವಾ ಹರಡಿರುವ ಕಾಂತಿಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರ್ಥವು.

ಧರುಣಂ—ಯಾಗಸ್ಯ ಧಾರಕಂ । ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಮುಖ್ಯ ವಸ್ತು ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ದಿವಃ—ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಿಂದ. ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಧರುಣಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದವನ್ನು ದಿವಃ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸೇರಿಸಿ ದಿವಃ ಧರುಣಂ-ದಿವಃ ಧರ್ತಾರಂ, ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಧರಿಸುವ, ಸ್ವರ್ಗವನ್ನು ಪೋಷಿಸುವ ಎಂದರ್ಥಮಾಡಿರುವರು. ಸೋಮರಸವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ತಂದುಕೊಡು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥವೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. **ತೃತೀಯಸ್ಯಾಮಿತೋ ದಿವಿ ಸೋಮ ಆಸೀತ್** (ತೈ. ಬ್ರಾ. ೩-೨-೧) ಎಂಬ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಸೋಮವು ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿತ್ತೆಂಬ ವಿಷಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುವುದು.

ಅಜ—ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ ಅಜ ಧಾತುವಿಗೆ ಗಮನಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಗಮನಶೀಲ ಎಂಬರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು.

ನಷ್ಟಂ ಯಥಾ ಪಶುಂ—ಕಳೆದು ಹೋದ ಪಶುವು ಸಿಕ್ಕಿದರೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವಂತೆ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿರುವ ಸೋಮವನ್ನು ನಮಗೆ ತಂದುಕೊಟ್ಟರೆ ಸಂತೋಷವಾಗುವುದೆಂದು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಉಪಮಾನದ ಪ್ರಯೋಗವಿರಬಹುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ॥

ಆ ಘೃಣೀ— **'ಘೃ ಕ್ಷರಣದೀಪ್ತ್ಯೋಃ'** ಧಾತು. **'ಘೃಣಿ ಪೃಶ್ನಿ–'** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೨) ಇದರ ಅರ್ಥವು (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೩-೧) **'ಉಗ್ರಾಹಿ ಪೃಶ್ನಿಮಾತರಃ'** ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿವೃತವು. ಇದರಿಂದ **'ನಿ'** ಪ್ರತ್ಯಯ, ಘೃ+ನಿ, **'ಋವರ್ಣಾನ್ನಸ್ಯ ಣತ್ವಂ ವಾಚ್ಯಮ್'** ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ, ಆ, ಎಂಬ ಉಪಸರ್ಗ ಜೊತೆಗೆ **'ಕುಗತಿ ಪ್ರಾದಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸ, ಪ್ರಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅಷ್ಟಮಿಕ **'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆರನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ **'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ಧರುಣಮ್—**'ಧೃಞ್ ಧಾರಣೇ'** ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಧೃ+ಇ ಈಗ **'ಧಾರೇರ್ಣಿಲುಕ್ ಚ'** (ದಶಪಾ. ೫) ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದ ಧೃಞ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಲುಕ್ಕೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉನನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಣಿ ಲೋಪವೂ ಬಂದರೆ ಧೃ+ಉನ **'ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಗೆ ಅರ್‌ಗುಣ, ಧರುನ-ಈಗ **'ಅಟ್ಕುಪ್ವಾಙ್ನುಮ್ವ್ಯವಾಯೇಽಪಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರ ಧರುಣ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **'ಆದ್ಯುದಾತ್ತಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ತಾಗಿರುವುದರಿಂದ **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದ್ಯುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು, ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ **'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬಂದು ಉ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ದಿವಃ—**ಊಡಿದಮ್ ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಇಲ್ಲಿ ಏಕಾಚಃ, ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್, ಎಂಬಿವು ಅನುವೃತ್ತಗಳಾಗುವುವು. ಏಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಸ್ವಾಪ್ರತಿಬಾರದ ಕಾರಣ ಊಠಿಗೆ ವಿಶೇಷಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಊಡಿನಿಂದ ಕೂಡಿದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವಾದರೂ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಷ್ಠೌಹ್ ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳ ಊಟ್ ಘಟಿತವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥವುಳ್ಳದ್ದೂ ಆಗಿರುವ ಊಹ್ ಎಂಬುದು ದೊರೆಯುವುದು. ಏವಂಚ ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳೂ ಏಕಾಚ್ಕಗಳೂ ಆದ ಊಠ್ ಮೊದಲಾದುವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅಜ—**'ಅಜ ಗತಿಕ್ಷೇಪಣಯೋಃ'** ಎಂಬ ಧಾತುವಿನಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ॥ ೧೩ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಪೂಷಾ ರಾಜಾನಮಾಘೃಣಿರಪಗೂಳ್ಹಂ ಗುಹಾ ಹಿತಂ ।

ಅವಿಂದಚ್ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಪೂಷಾ । ರಾಜಾನಂ । ಆಘೃಣಿಃ । ಅಪऽಗೂಳ್ಹಂ । ಗುಹಾ । ಹಿತಂ ।
ಅವಿಂದತ್ । ಚಿತ್ರऽಬರ್ಹಿಷಂ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಆಘೃಣಿಃ ಪೂಷಾ ರಾಜಾನಂ ಸೋಮಮವಿಂದತ್ । ಅಲಭತ । ಕೀದೃಶಂ । ಅಪಗೂಳ್ಹಮತ್ಯಂತ ಗೂಢಂ । ತತ್ರ ಹೇತುಃ । ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಗುಹಾಸದೃಶೇ ದುರ್ಗಮೇ ದ್ಯುಲೋಕೇ ಸ್ಥಿತಂ । ತಥಾ ಚಿತ್ರ ಬರ್ಹಿಷಂ ॥ ಅಪಗೂಳ್ಹಂ । ಗುಹೂ ಸಂವರಣೇ । ನಿಷ್ಠೇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ಕ್ತಃ । ಹೋ ಢಃ । ಪಾ. ೮-೨-೩೧ । ಇತಿ ಢತ್ವಂ । ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ । ಪಾ. ೮-೨-೪೦ । ಇತಿ ಧಕಾರಃ । ಷ್ಟುತ್ವಢಲೋಪದೀರ್ಘಾಃ । ಸಮಾಸೇ ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಗುಹಾ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಲುಕ್ । ಹಿತಂ । ನಿಷ್ಠಾಯಾಂ ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಆಘೃಣಿಃ—ದೀಪ್ತಿಯುಕ್ತನಾದ । ಪೂಷಾ—ಪೂಷನು । ಅಪಗೂಳ್ಹಂ—ಅತ್ಯಂತಗೂಢವಾದ । ಗುಹಾ—ಗುಹಾ ಸದೃಶವಾದ ದುರ್ಗಮಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ । ಹಿತಂ—ಇಡಲ್ಪಟ್ಟಿರುವ । ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ—ವಿಚಿತ್ರ ದರ್ಭಯುಕ್ತವಾದ । ರಾಜಾನಂ—ಸೋಮರಸವನ್ನು । ಅವಿಂದತ್—ದೊರಕಿಸಿದನು ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಪೂಷನು ಅತಿರಹಸ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ವಿಚಿತ್ರದರ್ಭೆಯುಕ್ತವಾದ ಸೋಮರಸವನ್ನು (ನಮಗಾಗಿ) ತಂದುಕೊಟ್ಟನು.

English Translation.

The resplendent Pushan found out the Soma (king) although concealed in a secret cave placed upon the sacred grass.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ರಾಜಾನಂ—ಸೋಮನನ್ನು ರಾಜನೆಂದು ಕರೆಯುವ ರೂಢಿಯಿದೆ. ಈ ವಿಧವಾದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದಕ್ಕಿಂತ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಕಂಡುಬರುವುದು.

ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಮವಸೇಽಗ್ನಿಂ ಗೀರ್ಭಿರ್ಹವಾಮಹೇ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೪೧-೩)

ಸೋಮಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ವರುಣಸ್ಯ ಧರ್ಮಣಿ ಬೃಹಸ್ಪತೇರನುಮತ್ಯಾ ಉ ಶರ್ಮಣಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧೦-೧೬೭-೩)

ಇತ್ಯಾದಿ ಅನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ. ಯಜುರ್ವೇದದ ತೈತ್ತಿರೀಯಸಂಹಿತೆಯ ಆರನೇ ಕಾಂಡದ ಎರಡನೇ ಅಧ್ಯಾಯದ ಪ್ರಥಮಾನುವಾಕದಲ್ಲಿ (ತೈ. ಸಂ. ೬-೨-೧) ಸೋಮನು ರಾಜನೆಂದೂ ಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿ ಛಂದಸ್ಸುಗಳು ಅವನ ಭೃತ್ಯರೆಂದೂ ವಿವರಣೆ ಇದೆ.

ಅಪಗೂಳ್ಹಂ—ಅತ್ಯಂತಗೂಢಂ | ನಿಗೂಳ್ಹಮಾಚ್ಛಾದಿತಂ | ಅತ್ಯಂತರಹಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿದ್ದ ಎಂದರ್ಥವು ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಒಂದು ಪೂರ್ವೇತಿಹಾಸವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು—

ಅತ್ರೇತಿಹಾಸಮಾಚಕ್ಷತೇ | ಅಸುರಾಃ ಸೋಮಂ ರಾಜಾನಂ ದೀಯಮಾನಮಗ್ನೇರ್ಹಸ್ತಾದಪಹೃತ್ಯ ಗುಹಾಯಾಂ ನ್ಯದಧುಃ | ತಂ ಪರ್ಯೇಷಮಾಣಾ ಅನ್ಯೇ ದೇವಾನಾವಿಂದನ್ | ಪೂಷಾ ತ್ವವಿಂದತ್ |

ಎಂದರೆ ಅಸುರರು ಅಗ್ನಿಯ ಹಸ್ತದಿಂದ ಸೋಮನನ್ನು ಅಪಹರಿಸಿ ಅದನ್ನು ಅತಿ ರಹಸ್ಯಸ್ಥಾನವಾದ ಗುಹೆಯೊಂದರಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಟ್ಟಿದ್ದರು. ದೇವತೆಗಳು ಅದನ್ನು ಎಷ್ಟು ಹುಡುಕಿದರೂ ಸಿಕ್ಕಲಿಲ್ಲ. ಅದನ್ನು ಪೂಷನೇ ಹುಡುಕಿ ತಂದು ಕೊಟ್ಟನು ಎಂದು.

ಗುಹಾ ಹಿತಂ—ಗುಹೆಯಂತಿರುವ ಎಂದರೆ ದುರ್ಗಮವಾದ ರಹಸ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಚ್ಚಿಡಲ್ಪಟ್ಟ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಗುಹಾ ಎಂದರೆ ಗುಹೆಯೆಂದಾಗಲಿ ರಹಸ್ಯಪ್ರದೇಶವೆಂದಾಗಲಿ ಅರ್ಥ ಮಾಡಬಹುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ ಉಪನಿಷತ್ತುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಯಾರಿಗೂ ತಿಳಿಯದಂತಿರುವ ರಹಸ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಇಡಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತುವನ್ನು **ಗುಹಾ ಹಿತಂ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಿಸುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ—

ಗುಹಾ ತ್ರೀಣಿ ನಿಹಿತಾ ನೇಂಗಯಂತಿ ತುರೀಯಂ ವಾಚೋ ಮನುಷ್ಯಾ ವದಂತಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೬೪-೪೫)

ಅವಿಂದದ್ದಿವೋ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾ ನಿಧಿಂ ವೇರ್ನ ಗರ್ಭಂ ಪರಿವೀತಮಶ್ಮನ್ಯನಂತೇ ಅಂತರಶ್ಮನಿ ||

(ಋ. ಸಂ. ೧-೧೩೦-೩)

ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಗುಹ್ಯಂ ಗೂಳ್ಹಮಪ್ಸ್ವಪೀವೃತಂ ಮಾಯಿನಂ ಕ್ಷಿಯಂತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೧೧-೫)

ಅಭಿನಕ್ಷಂತೋ ಅಭಿ ಯೇ ತಮಾನಶುರ್ನಿಧಿಂ ಪಣೀನಾಂ ಪರಮಂ ಗುಹಾ ಹಿತಂ ||

(ಋ. ಸಂ. ೨-೨೪-೬)

ಶಿಶ್ರೋ ಮಹೀರುಪರಾಸ್ತಸ್ಥುರತ್ಯಾ ಗುಹಾ ದ್ವೇ ನಿಹಿತೇ ದರ್ಶ್ಯೇಕಾ ||

(ಋ. ಸಂ. ೩-೫೬-೨)

ಪ್ರವಾಚ್ಯಂ ವಚಸಃ ಕಿಂ ಮೇ ಅಸ್ಯ ಗುಹಾ ಹಿತಮುಪ ನಿಣಿಗ್ವದಂತಿ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೪–೫–೮)

ಚಿತ್ರಂ ಸನ್ತಂ ಗುಹಾ ಹಿತಂ ಸುವೇದಂ ಕೂಚಿದರ್ಥಿನಂ ॥

(ಋ. ಸಂ ೪–೭–೬)

ತ್ವಾಮಗ್ನೇ ಅಂಗಿರಸೋ ಗುಹಾ ಹಿತಮನ್ವವಿಂದಞ್ಛಿಶ್ರಿಯಾಣಂ ವನೇವನೇ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೫–೧೧–೬)

ಇತ್ಯಾದ್ಯನೇಕ ಉದಾಹರಣೆಗಳಿವೆ.

ಚಿತ್ರಬರ್ಹಿಷಂ—ಈ ಶಬ್ದವು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದದ ಸರಿಯಾದ ಅರ್ಥವೇನೆಂಬುದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅಪಗೂಳ್ಹಮ್—ಅಪ ಉಪಸರ್ಗ, ‘ **ಗುಹೂ ಸಂವರಣೇ** ’ ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ **ನಿಷ್ಠಾ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೨–೧೦೨) ಭೂತಾರ್ಥವೃತ್ತಿಯಾದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ತ ಕ್ತವತು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ‘ **ಕ್ತ** ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು, ಅಪ್+ಗುಹ್+ತಃ ಈಗ ‘ **ಹೋಢಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೩೧) ಝಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ, ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ‘ ತ ’ ಎಂಬ ಝಲ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಹಕಾರಕ್ಕೆ, ಢಕಾರಾದೇಶ ಗುಢ್+ತ ‘ **ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೪೦) ಧಾಧಾತು ಸಂಬಂಧಿಯಲ್ಲದ ಝಷ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಕಾರ ಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಧಕಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಗುಢ್+ಧ ‘ **ಷ್ಟುನಾಷ್ಟುಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೪–೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ, ಷ್ಟುತ್ವ ಧಕಾರಕ್ಕೆ ಢಕಾರ ಗುಢ್+ಢ. ‘ **ಢೋಢೇಲೋಪಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೧೩) ಢಕಾರದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಢಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಗು+ಢ. ‘ **ಢ್ರಲೋಪೇಪೂರ್ವಸ್ಯ ದೀರ್ಘೋಽಣಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೩–೧೧೧) ಢಕಾರರೇಫಾನ್ಯತರ ಲೋಪಕ್ಕೆ ನಿಮಿತ್ತಗಳಾದ ಢಕಾರರೇಫಾನ್ಯತರಗಳ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ಅಣ್‌ಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಗೆ ದೀರ್ಘ ಗೂ+ಢ, ಅಪಗೂಢ ಎಂದಾಯಿತು. ಈಗ ‘ **ಅಜ್ಮಧ್ಯಸ್ಥಡಕಾರಸ್ಯ ಳಕಾರಂ ಬಹ್ವೃಚಾ ಜಗುಃ । ಅಜ್ಮಧ್ಯಸ್ಥಢಕಾರಸ್ಯ ಳ್ಹಕಾರಂ ವೈ ಯಥಾಕ್ರಮಮ್** ॥ ಎಂದು ಬಹ್ವೃಚರ ಸಂಪ್ರದಾಯಾನುಸಾರ ಸ್ವರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಢ್ ಗೆ ಳ್ಹ್ ಬರುತ್ತೆ. ಅಪಗೂಳ್ಹಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಅಪ, ಗೂಳ್ಹಂ, ಎರಡಕ್ಕೂ ಪ್ರಾ[illegible]. ‘ **ಗತಿರನಂತರಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೪೯) ಕರ್ಮಣಿಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪ ಎಂಬದರ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು. ಅಪ ಎಂಬುದು ‘ **ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಮ್** ’ (ಫಿ. ಸೂ. ೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಗುಹಾ—ಈ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಬರುವ ಸಪ್ತಮೀ ಏಕವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ‘ **ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೩೯) ಸೂತ್ರಾರ್ಥಕ್ಕೆ ೧೧ ನೆ ಮಂತ್ರ ನೋಡಿ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಗುಹಾಯಾಂ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ‘ **ಗುಹಾ** ’ ಎಂದೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ

ಹಿತಂ—'**ಡುಧಾಞ್ ಧಾರಣಪೋಷಣಯೋಃ**' ಎಂಬ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ '**ಕ್ತ**' ಪ್ರತ್ಯಯ ಧಾ+ತ '**ದಧಾತೇರ್ಹಿಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೨) ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾ ಧಾತುವಿಗೆ 'ಹಿ' ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾಗೆ 'ಹಿ' ಬಂದರೆ ಹಿ+ತ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಹಿತಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ॥ ೧೪ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಉತೋ ಸ ಮಹ್ಯಮಿಂದುಭಿಃ ಷಡ್ಯುಕ್ತಾಁ ಅನುಸೇಷಿಧತ್ ।
ಗೋಭಿರ್ಯವಂ ನ ಚರ್ಕೃಷತ್ ॥ ೧೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಉತೋ ಇತಿ । ಸಃ । ಮಹ್ಯಂ । ಇಂದುಽಭಿಃ । ಷಟ್ । ಯುಕ್ತಾನ್ । ಅನುಽಸೇಸಿಧತ್ ।
ಗೋಭಿಃ । ಯವಂ । ನ । ಚರ್ಕೃಷತ್ ॥ ೧೫ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಉತೋ ಅಪಿ ಚ ಸ ಪೂಷಾ ಮಹ್ಯಂ ಯಜಮಾನಾಯೇಂದುಭಿರ್ಯಾಗಹೇತುಭಿಃ ಸೋಮೈ-ರ್ಯುಕ್ತಾನ್ ಷಡ್ವಸಂತಾದೀನೃತೂನನುಸೇಷಿಧತ್ । ಅನುಕ್ರಮೇಣ ಪುನಃಪುನರ್ನಯನ್ವರ್ತತ ಇತಿ ಶೇಷಃ । ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ । ಗೋಭಿರ್ಬಲೀವರ್ದೈರ್ಯವಂ ನ ಚರ್ಕೃಷತ್ । ನಶಬ್ದ ಉಪಮಾರ್ಥಃ । ಯಥಾ ಯವಮುದ್ದಿಶ್ಯ ಭೂಮಿಂ ಪ್ರತಿಸಂವತ್ಸರಂ ಪುನಃಪುನಃ ಕೃಷತಿ ತದ್ವತ್ । ಮಹ್ಯಂ । ಜಯಿ ಚ । ಪಾ. ೬-೧-೨೧೨ । ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಇಂದುಭಿಃ । ಉಂದೀ ಕ್ಲೇದನೇ । ಉಂದೇರಿಚ್ಚಾದೇಃ । ಉ. ೧-೧೩ । ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯ ಉಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಾದೇಶಶ್ಚ । ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಯುಕ್ತಾನ್ । ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ । ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯ-ಮಿತಿ ಸಾನುನಾಸಿಕ ಆಕಾರಃ । ಅನುಸೇಷಿಧತ್ । ಷಿಧು ಗತ್ಯಾಂ । ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ । ಪಾ. ೩-೧-೨೨ । ಇತಿ ಯಙ್ । ಯಙೋಽಚಿ ಚ । ಪಾ. ೨-೪-೭೪ । ಇತಿ ತಸ್ಯ ಲುಕ್ । ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ಸನ್ಯಙೋಃ । ಪಾ. ೬-೧-೯ । ಇತಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಃ । ಹಲಾದಿಶೇಷಃ । ಗುಣೋ ಯಙ್ಲುಕೋಃ । ಪಾ. ೭-೪-೮೨ । ಇತ್ಯ-ಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ಗುಣಃ । ಇಣ್ಕೋಃ । ಪಾ. ೮-೩-೫೭ । ಇತಿ ಷತ್ವಂ । ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವ ಇತಿ ಧಾತುಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಲಟಃ

ಶತ್ರ | ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ | ಅದಾದಿವಚ್ಚೇತಿ ವಚನಾತ್ತಸ್ಯ ಲುಕ್ | ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ | ಪಾ. ೭-೧-೭೮ | ಇತಿ ನುಮ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇಽಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಗೋಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾ ಚ ಇತಿ ಭಿಸ ಉದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನ ಗೋಶ್ವನ್ನಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ | ಚರ್ಕೃಷತ್ | ಕೃಷ ವಿಲೇಖನೇ | ಯಙ್ಲುಕಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಚರ್ತ್ವಾನಿ | ರುಗ್ರಿಕೌ ಚ ಲುಕಿ | ಪಾ. ೭-೪-೯೧ | ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯ ರುಗಾಗಮಃ | ಅಸ್ಮಾದ್ಯಙ್ಲುಗಂತಾಲ್ಲೇಟಸ್ತಿಪ್ | ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ | ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ | ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪ ಇತಿ ಶಪೋ ಲುಕ್ | ಲಘೂಪಧಗುಣೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿ ಪಿತಿ | ಪಾ. ೭-೩-೮೭ | ಇತಿ ನಿಷೇಧಃ | ತಿಙ್ಙತಿಙ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ || ೧೦ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಉತೋ—ಮತ್ತು | **ಸಃ**—ಆ ಪೂಷನು | **ಮಹ್ಯಂ**—ಯಜ್ಞಮಾಡುತ್ತಿರುವ ನನಗಾಗಿ | **ಇಂದುಭಿಃ**—ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವಸ್ತುವಾದ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ | **ಯುಕ್ತಾನ್**—ಸಹಿತನಾದ | **ಷಟ್**—ವಸಂತಾದಿ ಆರು ಋತುಗಳನ್ನು | (ವ್ಯವಸಾಯ ಮಾಡುವವನು) **ಗೋಭಿಃ**—ಎತ್ತುಗಳಿಂದ | **ಯವಂ**—ಯವವೆಂಬ (ಗೋಧಿ, barley) ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಪಡೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ | **ನ ಚರ್ಕೃಷತ್**—ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಉಳುವಂತೆ | **ಅನುಸೇಷಿಧತ್**—ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪರಿವರ್ತನ ಕ್ರಮದಿಂದ ನಡೆಸಲಿ ||

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವ್ಯವಸಾಯಗಾರನು ಯವವೆಂಬ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಎಂದರೆ ಅನೇಕಾವರ್ತಿಎತ್ತುಗಳಿಂದ ಉಳುವಂತೆ, ಆ ಪೂಷನು ಯಜ್ಞಸಾಧಕವಾದ ಸೋಮರಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಆರು ಋತುಗಳನ್ನು ಒಂದಾಗುತ್ತಲೊಂದು ಪರಿವರ್ತನಕ್ರಮದಿಂದ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

And he has brought to me successively the six (seasons) connected with the drops of the Soma juice as a man repeatedly ploughs a field with bullocks for the sake of barley.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಅಷ್ಟು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಉಪಮಾನವೂ ಚೆನ್ನಾಗಿಲ್ಲ. ಯವ ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಕೃಷೀವಲನು ಭೂಮಿಯನ್ನು ಪದೇ ಪದೇ ಉಳುವಂತೆ ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳು, ಆ ಋತುಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಮಾಡುವ ಸೋಮಯಾಗಗಳು ಪದೇ ಪದೇ ಬರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅಭಿಪ್ರಾಯವಿರಬಹುದು. ವಸಂತಾದಿ ಋತುಗಳು ಪ್ರತಿ ಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುವುದರಿಂದ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಬಂದಹಾಗಾಯಿತು. ಧಾನ್ಯವನ್ನು ಬೆಳೆಯುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಅನೇಕಾವರ್ತಿ ಉಳಬೇಕಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಅನೇಕಾವರ್ತಿ

ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಈ ಉಪಮಾನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುತ್ತಾರೆ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಷಟ್ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಷಟ್ ಎಂದರೆ ಷಡೃತುಗಳು (ಆರು ಋತುಗಳು) ಎಂದು ವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು.

ಇಂದುಭಿಃ— ಸೋಮರಸದ ಬಿಂದುಗಳಿಂದ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಲತೆಯಿಂದ ಜಜ್ಜಿ ಹಿಂಡುವಾಗ ತೊಟ್ಟುತೊಟ್ಟಾಗಿ ಬೀಳುವುದರಿಂದ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಬಿಂದುಗಳೆಂಬ(ಇಂದವಃ ಇಂದುಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ) ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ಹೇಳುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ.

ಗೋಭಿಃ— ಗೋಭಿಃ ಎಂದರೆ ಗೋವುಗಳಿಂದ, ಪಶುಗಳಿಂದ ಎಂದರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಗೋಭಿಃ ಎಂದರೆ ಕೃಷಿಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಸಾಧನಭೂತವಾದ ಎತ್ತುಗಳಿಂದ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರೂ, ಸ್ಕಂದ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಅಭಿಪ್ರಾಯಪಡುವರು.

ನ— ಈ ಶಬ್ದವು ಇಲ್ಲಿ ಉಪಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮಹ್ಯಂ— ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಙೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. ಯುಷ್ಮದ್+ಙೇ, ಈಗ **'ತುಭ್ಯ ಮಹ್ಯೌ ಙಯಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೨–೯೫) ಙೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದ್, ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳ ಮ ಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಅಂದರೆ ಯುಷ್ಮ್-ಅಸ್ಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತುಭ್ಯ-ಮಹ್ಯ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯುಷ್ಮ್‌ಗೆ ತುಭ್ಯ ಆದೇಶ. ತುಭ್ಯ+ಅದ್+ಙೇ, **ಅತೋಗುಣೇ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ತುಭ್ಯದ್+ಙೇ **' ಙೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೇಗೆ ಅಮ್ ಆದೇಶ ತುಭ್ಯದ್+ಅಮ್ **' ಶೇಷೇಲೋಪಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೨–೯೦) ಅದ್‌ಗೆ ಲೋಪ. ಶೇಷೇಲೋಪವು ಅಂತ್ಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಎಂಬ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬಂದರೆ **' ಅಮಿಪೂರ್ವಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪ ತುಭ್ಯಮ್ ಎಂದು ಆಗುತ್ತೆ. ಅಂತ್ಯಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಏಕಾದೇಶವು **' ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. ಅಂದರೆ ತುಭ್ಯಮ್ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರವು ಉದಾತ್ತ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುತ್ತಿತ್ತು. ಟಿಲೋಪ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **' ಅನುದಾತ್ತಸ್ಯಚ ಯತ್ರೋದಾತ್ತಲೋಪಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೬೧) ಎಂಬ ಉದಾತ್ತ ನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರದಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತಿತ್ತು. ಹೀಗೆ ಬಂದರೆ **' ಙಯಿ ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೨೧೨) ಙೇಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ.

ಇನ್ದುಭಿಃ— **' ಉನ್ದೀ ಕ್ಲೇದನೇ '** ಧಾತು **' ಉನ್ದೇರಿಚ್ಚಾದೇಃ '** (ಉ. ಸೂ ೧–೧೨) ಉನ್ದ್ ಧಾತು ವಿನ ಮುಂದೆ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಮೊದಲನೆಯ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರಾದೇಶವೂ ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪ್ರತ್ಯಯ. ಉಕಾರಕ್ಕೆ ಇಕಾರ ಬಂದರೆ ಇನ್ದು ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. **' ಧಾನ್ಯೇನಿತ್ '** (ಉ. ಸೂ. ೧–೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿತ್ ಎಂಬುದು ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್ ಆಗುವುದು ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು ಏವಂಚ **' ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ.

ಯುಕ್ತಾನ್— ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನಾಂತ ಯುಕ್ತಾನ್+ಅನು ಇವಕ್ಕೆ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ **' ದೀರ್ಘಾದಟಿಸಮಾನಪಾದೇ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೯) ನಕಾರವೂ ಅಟ್‌ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ವರ್ಣವೂ ಒಂದೇ ಪಾದ

ದಲ್ಲಿದ್ದರೆ, ಆ ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದಿರುವ ಸಕಾರವು ದೀರ್ಘವರ್ಣಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅದಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರು ಆದೇಶ ಯುಕ್ತಾರ್+ಅನು ಈಗ **' ಅತೋಽಟಿನಿತ್ಯಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಅಡ್ವರ್ಣದ ಹಿಂದೆ ಇರುವ **'ರು'**ವಿನ ಹಿಂದೆ ಇರುವ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕ, ಯುಕ್ತಾ̐ರ್+ಅನು **' ಭೋಭಗೋ ಅಘೋ ಅಪೂರ್ವಸ್ಯಯೋಽಶಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ರ್‌ಗೆ ಯತ್ವ **' ಲೋಪಶ್ಶಾಕಲ್ಯಸ್ಯ '** (ಪಾ. ಸೂ ೮-೩-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಲೋಪ, ಪೂರ್ವತ್ರಾಸಿದ್ಧಮ್ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಯಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಅನುಸೇಷಿಧತ್—**' ಷಿಧು ಗತ್ಯಾಂ '** ಧಾತು, **' ಧಾತೋರೇಕಾಚೋಹಲಾದೇಃ ಕ್ರಿಯಾಸಮಭಿಹಾರೇಯಙ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಪೌನಃಪುನ್ಯ, ಭೃಶಾರ್ಥ ಇವು ತೋರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ಕವೂ ಹಲಾದಿಯೂ ಆದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯಙ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಙ್ ಷಿಧ್+ಯ **' ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರ. ಸಿಧ್+ಯ **' ಯಙೋಽಚಿಚ '** (ಪಾ.ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಅಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ ಅಚ್ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಯಙ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಙ್‌ಗೆ ಲುಕ್ (ಲೋಪ) ಸಿಧ್ ಎಂದೇ ಆಗುವುದು. ಹೀಗೆ ಯಙ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೂ **' ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಲೋಪಬಂದಿದ್ದರೂ, ಪ್ರತ್ಯಯನಿಮಿತ್ತವಾದಕಾರ್ಯವು ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಙ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಯಙ್ ಇದ್ದರೆ ಯಾವ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತಿತ್ತೋ ಅದು ಈಗಲೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಲುಕ್ ಶಬ್ದವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪ ಬಂದಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **' ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರಲಿ ಎನ್ನಬಹುದು. ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಲುಶಬ್ದವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಲುಕ್-ಶ್ಲು-ಲುಪ್ ಈ ಶಬ್ದಗಳನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ ಲೋಪಬಂದಿರುವೆಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಲುಪ್ತಪ್ರತ್ಯಯ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯವು ಅಂಗಾಧಿಕಾರವಿಹಿತವಾಗಿದ್ದರೂ ಸರಿಯೇ, ಅಂಗಾಧಿಕಾರ ವಿಹಿತವಲ್ಲದೆ ಇದ್ದರೂ ಸರಿಯೇ, ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಅರ್ಥವು ಪ್ರಕೃತ ದ್ವಿತ್ವವು ಯಙಂತಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಂಗೋದ್ದೇಶ್ಯವಾದ ಕಾರ್ಯವಲ್ಲ. ಆದಕಾರಣ ಈ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **' ಸನ್ಯಙೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಸನ್ನಂತ ಅಥವಾ ಯಙಂತ ಧಾತುವಿನ ಮೊದಲನೆಯ ಏಕಾಚ್ಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತೆ, ಅಜಾದಿ ಧಾತುವಾಗಿದ್ದರೆ ಎರಡನೆಯ ಏಕಾಚ್ಕಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದರೆ ಸಿಧ್+ಸಿಧ್. **' ಹಲಾದಿಶ್ಶೇಷಃ '** (೭-೪-೬೦) ಅಭ್ಯಾಸದ ಮೊದಲನೆಯ ವ್ಯಂಜನವು ನಿಲ್ಲುವುದು ಮಿಕ್ಕ ಅಭ್ಯಾಸದ ವ್ಯಂಜನಗಳಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಧ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಸಿ+ಸಿಧ್. **' ಗುಣೋಯಙ್‌ಲುಕೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೨) ಯಙ್‌ನಲ್ಲಿಯೂ ಯಙ್ ಲುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ: ಗುಣ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಗೆ ಗುಣ. ಇಕಾರ ಏಕಾರ-' ಸೇಸಿಧ್ ' **' ಇಣ್ಕೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೭) ಇಣ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಮೂರ್ಧನ್ಯಾದೇಶ (ಷತ್ವ) ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷಕಾರ ಸೇಷಿಧ್.

ಸನ್‌ಕ್ಯಚ್‌ಕಾಮ್ಯಚ್ ಕ್ಯಙ್ ಕ್ಯಷೋಥಾಚಾರಕ್ವಬ್ಣಿಜ್ಯಙೌ ತಥಾ ।
ಯಗಾಯ ಈಯಙ್ ಣಿಙ್ ಚೇತಿ ದ್ವಾದಶಾಮೀ ಸನಾದಯಃ ॥

ಎಂದು ಸನಾದಿಗಳನ್ನು ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಏವಂಚ ಯಙಂತವು ಸನಾದ್ಯಂತವಾಗುತ್ತೆ. ತಥಾಚ **' ಸನಾ-**

ದ್ಯನ್ತಾ ಧಾತವಃ ' (ಪಾ- ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಸನಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವವು ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇಷಿಧ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ, **'ಲಟಶ್ಶತೃಶಾನ-ಚಾವಪ್ರಥಮಾಸ್ ಮಾನಾಧಿಕರಣೇ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಶತೃ ಬಂದರೆ ಸೇಷಿಧ್+ಅತ್. **' ಕರ್ತರಿಶಪ್ '** (ಪಾ. ಸೂ ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ. **' ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್ ಅದಾದಿವಚ್ಚ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ '** (ಋ. ಸಂ. ೧-೮-೪) ಚರ್ಕರಿತಂ ಎಂದು ಯಙ್ಲುಗಂತಕ್ಕೆ ಸಂಜ್ಞೆ. ಅದು ಪರಸ್ಮೈಪದವೇ ಆಗುವುದು. ಅದು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆಯೂ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಙ್ಲುಗಂತವು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿದ್ದಂತೆ ಆಯಿತು. ಆದ್ದರಿಂದ **' ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತೆ. ಇದೇ ಅರ್ಥವು ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವ **' ಚರ್ಕರೀತಂಚ '** ಎಂಬ ಗಣಸೂತ್ರದಿಂದ ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ. **' ಅಥ ತ್ರಯಃ ಪರಸ್ಮೈಪದಿನಃ '** ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿ ಷಸ-ಸಸ್ತಿ ಸ್ವಪ್ನೇ, ವಶ ಕಾನ್ತೌ ಧಾತುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಿ ನಂತರ ಈ ಗಣಸೂತವಿರುವುದರಿಂದ ಯಙ್ಲುಜಂತವು ಪರಸ್ಮೈಪದವೆಂದು ಏರ್ಪಡುತ್ತೆ. ಅದಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅದಾದಿಯೂ ಆಗುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಯಾವ ವಿಕರಣದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯಾದರೂ ಸರಿಯೆ ಯಙ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣವೇ ಬರುತ್ತೆ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆಯೆಂದೂ ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಸೇಷಿಧತ್, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟಾಗ **' ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇऽಧಾತೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದಕ್ಕೆ **' ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೮) ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ **' ಉಭೇ-ಅಭ್ಯಸ್ತಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೫) ಷಾಷ್ಠಸೂತ್ರದಿಂದ ದ್ವಿತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ ಸಮುದಾಯಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಸ್ತವೆಂದು ಸಂಜ್ಞೆ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ **' ಸೇಷಿಧ್ '** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಅಭ್ಯಸ್ತ ಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ, ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯದ ಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲಬೇಕಾಗಿ ಬಂಡರೆ **' ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಇಡಾಗಮ ಭಿನ್ನವಾದ ಅಜಾದಿಯಾದ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಸೇ ಎಂಬುದು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ.

ಗೋಭಿಃ—'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸು-ಎಂದರೆ ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನ, ಸಪ್ತಮಿ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಒಂದೇ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವಿದೆಯೋ, ಅದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂದೆ ಹೇಳುವ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತೆ. **' ನ ಗೋಶ್ವನ್ಸಾವವರ್ಣ-ರಾಡಙ್ಕ್ರುಙ್ಕೃದ್ಭ್ಯಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) ಗೋ, ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದಗಳು, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು, ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ರಾಟ್ ಶಬ್ದ-ಅಞ್ಚು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅಙ್ ಶಬ್ದ, ಕೃಞ್ಚ ಗತಿಕೌಟಿಲ್ಯಾಲ್ಪೀಭಾವಯೋಃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕ್ರುಙ್ ಶಬ್ದ, ಕೃಞ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕೃತ್ ಶಬ್ದ, ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮತುಪ್ಪಿಗೂ ಷಷ್ಠಾಧ್ಯಾಯಸೂತ್ರವಿಹಿತವಾದ ಉದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ **'ಚೌ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೨) ಈ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ **'ನಗೋಶ್ವನ್ '** ಎಂಬ ಸೂತ್ರವನ್ನು ಪ್ರಸ್ತಾಪಿಸಿ, **' ಕಸ್ಯತರ್ಹಿ ? ಯೇನ ಕೇನ ಚಿಲ್ಲಕ್ಷಣೇನ**

ಪ್ರಾಪ್ತಸ್ಯ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಮ್. ಯದಿ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರಸ್ಯ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ, ವೃಕ್ಷವರ್ಣ, ಪ್ಲಕ್ಷವಾನ್, ಅತ್ರ ನ ಪ್ರಾಪ್ನೋತಿ । ಮತುಬ್‌ಗ್ರಹಣಮಪಿ ಪ್ರಕೃತಮನುವರ್ತತೇ ಕ್ವ ಪ್ರಕೃತಮ್ ? 'ಹ್ರಸ್ವನುಡ್ಭ್ಯಾಂ ಮತುಪ್, ಇತಿ' ಎಂಬ ಮಹಾಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮತುಪ್ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರಗಳಿಗೆ ಇದು ನಿಷೇಧವೆಂದೂ, ಷಾಷ್ಠಸ್ವರ ಸಾಮಾನ್ಯಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧವೆಂದೂ ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿವೆ. ಈ ಅಂಶಗಳು ಇದೇ ಭಾಷ್ಯದ ಕೈಯಟದಿಂದಲೂ ಸಿದ್ಧವಾಗುವವು.

ಚರ್ಕೃಷತ್—'**ಕೃಷ ವಿಲೇಖನೇ**' ಧಾತು. '**ಧಾತೋರೇಕಾಚಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೨೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಙ್ ಅದಕ್ಕೆ '**ಯಙೋಽಚಿ ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್, ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಯಙಂತ. '**ಸನ್ಯಙೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. ಕೃಷ್+ಕೃಷ್, '**ಉರತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೬) ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸದ ಋ ಗೆ ಅಕಾರ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಗೆ ಅರ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿದೆ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಯಙ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದಿದ್ದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಲಕ್ಷಣದಿಂದ '**ಉರತ್**' ಎಂಬುದು ಬಂದೇ ಬರುವುದು ಎಂದು '**ನಲುಮತಾಂಗಸ್ಯ**' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶೇಖರಕಾರರು ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸಿರುವರು ಕರ್+ಕೃಷ್, '**ಹಲಾದಿಶ್ಶೇಷಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ರೇಫಕ್ಕೆ ನಿವೃತ್ತಿ. '**ಅಭ್ಯಾಸೇಚರ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೪) ಅಭ್ಯಾಸದ ಝಲ್ ವರ್ಣಗಳಿಗೆ ಚರ್ ವರ್ಣಗಳೂ ಜರ್ ವರ್ಣಗಳೂ ಬರುವುವು, ಎಂಬುದರಿಂದ, ಮೊದಲನೆ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ ಚಕೃಷ್ '**ರುಗ್ರಿಕೌ ಚ ಲುಕಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೧) ಯಙ್ಲುಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾರೋಪಧಕವಾದ (ಉಪಾಂತ್ಯ ವರ್ಣ ಋಕಾರವಾದ) ಧಾತುವಿನ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ರುಕ್, ರಿಕ್, ರೀಕ್ ಈ ಆಗಮಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. '**ರೀಗೃದುಪಧಸ್ಯ ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋದುಪಧಸ್ಯ ರೀಕ್ ಎಂಬೀ ಪದಗಳು ಪೂರ್ವ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಗಳಾಗುವವು. ಚರ್‌ಕೃಷ್ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ '**ಲಿಙರ್ಥೇ ಲೇಟ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟ್ ಅದಕ್ಕೆ ತಿಪ್, '**ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಪರಸ್ಮೈಪದದಲ್ಲಿ ಲೇಟ್ ನ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ತಿಙ್ ನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ. '**ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗಮ. ಚರ್ಕೃಷ್+ಅತ್-ವಿಕರಣ ಶಪ್-'**ಅದಿಪ್ರಭೃತಿಭ್ಯಃ ಶಪಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್-'**ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ,** (ಪಾ. ಸೂ ೭-೩-೮೬) ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುಗಂತ ಅಥವಾ ಲಘೂಪಧವಾದ ಅಂಗದ ಇಗ್ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಗುಣಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿ ಬರುತ್ತೆ. ಆದರೆ '**ನಾಭ್ಯಸ್ತಸ್ಯಾಚಿಪಿತಿ ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೭) ಅಜಾದಿಯೂ ಪಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವೂ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲಘೂಪಧಗುಣವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತೆ. ಆದಕಾರಣ ಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. '**ತಿಙ್ಙತಿಙಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ತಿಙಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ '**ನ**' ಎಂಬ ತಿಙಂತವಲ್ಲದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಚರ್ಕೃಷತ್ ಎಂಬ ತಿಙಂತವು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ॥ ೧೫ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಂಬಯೋ ಯನ್ತ್ಯಧ್ವಭಿರ್ಜಾಮಯೋ ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ ।
ಪೃಂಚತೀರ್ಮಧುನಾ ಪಯಃ ॥ ೧೬ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಂಬಯಃ । ಯಂತಿ । ಅಧ್ವಽಭಿಃ । ಜಾಮಯಃ । ಅಧ್ವರಿಽಯತಾಂ ।
ಪೃಂಚತೀಃ । ಮಧುನಾ । ಪಯಃ ॥ ೧೬ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಪೋನಪ್ತ್ರೀಯೇ ಏಕಧನಾಸೂಪಾನೀತಾಸು ಸ್ವಯಮನುಗಚ್ಛನ್ನಂಬಯ ಇತಿ ದ್ವೇ ಅನುಬ್ರೂಯಾತ್ । ತೃತೀಯಯಾಪೋ ದೇವೀರಿತ್ಯನಯೈಕಧನಾಸು ಹವಿರ್ಧಾನಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟಾಸು ಸ್ವಯಮನುಪ್ರವಿಶೇತ್ । ತಥೈವ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಅಂಬಯೋ ಯಂತ್ಯಧ್ವಭಿರಿತಿ ತಿಸ್ರ ಉತ್ತಮಯಾನುಪ್ರಪದ್ಯೇತ । ಆ. ೫-೧ । ಇತಿ ॥

ಅಧ್ವರೀಯತಾಮಧ್ವರಮಾತ್ಮನ ಇಚ್ಛತಾಮಸ್ಮಾಕಮಂಬಯೋ ಮಾತೃಸ್ಥಾನೀಯಾ ಆಪಃ । ತಥಾ ಚ ಕೌಷೀತಕಿಬ್ರಾಹ್ಮಣೇ ಸಮಾಮ್ನಾಯತೇ । ಅಂಬಯೋ ಯಂತ್ಯಧ್ವಭಿರಿತ್ಯಾಪೋ ವಾ ಅಂಬಯ ಇತಿ । ತಾ ಅಪೋಽಧ್ವಭಿರ್ದೇವಯಜನಮಾರ್ಗೈರ್ಯಂತಿ । ಗಚ್ಛಂತಿ । ಕೀದೃಶ್ಯ ಆಪಃ । ಜಾಮಯೋ ಹಿತಕಾರಿಣ್ಯೋ ಬಂಧವಃ । ತಥಾ ಮಧುನಾ ಮಾಧುರ್ಯರಸೇನ ಯುಕ್ತಂ ಪಯಃ ಪೃಂಚತೀರ್ಗವಾದಿಷು ಯೋಜಯಂತ್ಯಃ ॥ ಅಂಬಯಃ । ರಬಿ ಲಬಿ ಅಬಿ ಶಬ್ದೇ । ಏತಸ್ಮಾದಚ ಇಃ । ಉ. ೪-೧೩೮ । ಇತಿ ಪ್ರಕರಣೇ ಬಾಹುಲಕಾದಿಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ಅಧ್ವಭಿಃ । ಅದೇರ್ಧ ಚ । ಉ. ೪-೧೧೫ । ಇತಿ ಕ್ವನಿಪ್ । ಪಿತ್ತ್ವಾತ್ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ । ಜಾಮಯಃ । ಜಮು ಅದನೇ । ಬಾಹುಲಕಾದಿಃ । ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ । ಅಧ್ವರಶಬ್ದಾತ್ಸುಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಜಿತಿ ಕ್ಯಚ್ । ಕ್ಯಚಿ ಚೇತೀತ್ವಂ । ಅಪುತ್ರಾದೀನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ । ಮ, ೭-೪-೩೫ । ಇತಿ ವಚನಾನ್ನ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯೇತೀತ್ವನಿಷೇಧಾಭಾವಃ । ಸರ್ವೇ ವಿಧಯಶ್ಛಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತ ಇತಿ ಕವ್ಯಧ್ವರಪೃತನಸ್ಯ । ಪಾ. ೭-೪-೩೯ । ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೋಽಪಿ ನ ಭವತಿ । ಕ್ಯಚ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತಧಾತೋರ್ಲಟಃ ಶತೃ । ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ತಯೋಃ ಕ್ಯಚಾ ಸಹೈಕಾದೇಶಃ । ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ಇತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪೃಂಚತೀಃ । ಪೃಚೀ

ಸಂಪರ್ಕೇ । ಲಟಃ ಶತೃ । ರುಧಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಮ್ । ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ । ಅನುಸ್ವಾರಪರಸವರ್ಣೌ । ಉಗಿತಶ್ಚೇತಿ ಙೀಪ್ । ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘತ್ವಂ । ಶತುರನುಮ ಇತಿ ಙೀಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ—ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಮಗೆ । **ಜಾಮಯಃ**—ಬಂಧುಗಳಂತೆ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ । **ಅಂಬಯಃ**—ಮಾತೃಸ್ವರೂಪರಾದ ಉದಕಗಳು (ಉದಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು) । **ಪಯಃ**—ಗೋವುಗಳ ಹಾಲನ್ನು । **ಮಧುನಾ**—ಮಾಧುರ್ಯರಸದಿಂದ । **ಪೃಂಚತೀಃ**—ಕೂಡಿರುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತಾ । **ಅಧ್ವಭಿಃ**—ದೇವರ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವಾಗಿ । **ಯಂತಿ**—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತವೆ ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಉದಕಗಳು (ನೀರು) ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸುವ ನಮಗೆ ಮಾತೃಸ್ವರೂಪವಾಗಿರುವವು ಎಂದರೆ ತಾಯಿಯಂತೆ ಪೂಜ್ಯವಾಗಿರುವವು. ಬಂಧುಗಳಂತೆ ಹಿತವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುವು. ಗೋವುಗಳ ಹಾಲನ್ನು ಸಿಹಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವವು. ಇಂತಹ ಉದಕವು ನಮ್ಮ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವುದು (ಹರಿಯುತ್ತಿರುವುದು)

English Translation.

The Sacred waters (dear mothers) of the Sacrificers are flowing by the way mixing the milk (of cows) with sweetness.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅಂಬಯಃ—ಕೌಷೀತಕೀಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿ **ಅಂಬಯೋ ಯಂತ್ಯಧ್ವಭಿರಿತ್ಯಾಪೋ ವಾ ಅಂಬಯಃ** ಎಂದು ಅಂಬಯ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಉದಕಗಳೆಂದು (ನೀರು) ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಇರುವುದು. ತಾಯಿಯನ್ನು ಅಂಬ ಎಂದು ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದಕವನ್ನು ಪ್ರೀತಿವಾಚಕವಾದ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಆಪೋ ದೇವೀಃ ಎಂದು ಉದಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು (ಅಥವಾ ಉದಕವನ್ನು) ಪೂಜ್ಯಸ್ತ್ರೀಯರಂತೆ ಪೂಜ್ಯಭಾವದಿಂದಲೇ ಕರೆಯುವುದು ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ. ಅಲ್ಲದೆ ಈ ಉದಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳನ್ನು ಯಾವಾಗಲೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿಯೇ ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡುವುದೂ ರೂಢಿಯಾಗಿದೆ ಈ ಆಪೋದೇವತಾಕವಾದ ಸೂಕ್ತಗಳು ಬಹುಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಅರ್ಥಗರ್ಭಿತವಾಗಿಯೂ ಭಕ್ತಿಭಾವದಿಂದ ಸಹಿತವಾಗಿ ಬಹುಸುಂದರವಾಗಿಯೂ ಇರುವವು.

ಜಾಮಯಃ—ಹಿತಕಾರಿಣ್ಯೋ ಬಂಧವಃ । ಹಿತೈಷಿಗಳಾದ ಬಂಧುಗಳು. ಈ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ೧-೩೧-೧೦; ೩-೫೭-೩; ೪-೨೫-೩; ೮-೧೭೨-೧೩; ೯-೨೬-೫; ೯-೬೫-೧; ೯-೬೬-೮; ೯-೮೯-೪; ೧೦-೧೦-೧೦ ಈ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿರುವುದು.

ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ—ಅಧ್ವರೇಣ (ಯಜ್ಞೇನ) ದೇವಯಜನಂ ಕರ್ತುಮಿಚ್ಛತಾಂ || ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ

ಪೃಂಚತೀಃ—ಮಿಶ್ರಯಂತ್ಯಃ-ಮಿಶ್ರಮಾಡುವವು.

ಮಧುನಾ ಪಯಃ—ಜಲವು ಜೀವನಾಧಾರಕ್ಕೆ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದುದರಿಂದಲೂ, ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಪ್ರವಾಹಜಲವು ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿನಂತಲ್ಲದೆ ಸಿಹಿಯಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಗೋವುಗಳು ಇಂತಹ ಜಲಪಾನದಿಂದ ರುಚಿಕರವಾದ ಹಾಲನ್ನು ಕೊಡುವುದರಿಂದಲೂ ಶ್ರುತಿಯು ಈ ಶಬ್ದಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿರಬಹುದು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಅಂಬಯಃ—' ರಬಿ ಲಬಿ ಅಬಿ ಶಬ್ದೇ ' ಧಾತು, ಅಬಿ ಧಾತುವಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಲೋಪಗಳು ಬಂದಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದು ಇದಿತ್ತು ಅಂದರೆ ಇಕಾರವನ್ನು ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿವುಳ್ಳದ್ದು, ಏವಂಚ **' ಇದಿತೋ-ನುಮ್ ಧಾತೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫೮) ಇದಿತ್ತಾದ ಧಾತುವಿನ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರದ ಮುಂದೆ ನುಮ್ (ನ್ ಆಗಮ) **ಬರುತ್ತೆ** ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ **' ಅಚ ಇಃ '** (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೭೮) ಸ್ವರವನ್ನು ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಅಮ್ಬ್ ಧಾತುವು ಅಜಂತವಲ್ಲ ಆದರೂ ಈ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಬಹುಲಂ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇ-ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ.

ಅಧ್ವಭಿಃ—' ಅದೇರ್ಧಚ ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೫೫೫) ಅದ ಭಕ್ಷಣೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕ್ವನಿಪ್ **ಪ್ರತ್ಯಯ** ಬರುತ್ತೆ, ಧಾತುವಿನ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ದ ಗೆ ಧ ಬಂದರೆ ಅಧ್ವನ್ ಎಂದಾಗುವುದು. ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ **' ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಧಾತುಸ್ವರವೇ ನಿಲ್ಲುವುದು.

' ಜಾಮಯಃ—' ಜಮು ಅದನೇ ' ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಇಪ್ರತ್ಯಯ.

ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಧ್ವರಃ-ಹಿಂಸಾ ಯಸ್ಮಿನ್ ಸಃ, ಅಧ್ವರಃ **' ನಞ್ ಸುಭ್ಯಾಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಅಧ್ವರಂ ಆತ್ಮನಃ ಇಚ್ಛಂತೀತಿ ಅಧ್ವರೀಯನ್ತಃ ತೇಷಾಂ **ಅಧ್ವರೀಯತಾಂ** ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ **' ಸು ಪ ಆತ್ಮನಃ ಕ್ಯಚ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧ ೮) **' ಪ್ರತ್ಯಯಗ್ರಹಣೇ ಯಸ್ಮಾತ್ಸವಿಹಿತಸ್ತದಾದೇಸ್ತದಂತಸ್ಯಗ್ರಹಣಮ್ '** (ಪರಿಭಾ ೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸುಪಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ತದಂತಲಾಭ ಬರುತ್ತ. ಸುಬಂತಾತ್ ಎಂದಾಯಿತು, **' ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ ಸಮಾನಕರ್ತೃಕಾದಿಚ್ಛಾಯಾಂವಾ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಣಃ, ಇಚ್ಛಾಯಾಂ, ವಾ, ಎಂಬ ಮೂರು ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸುವವು. ಕರ್ಮಣಃ ಎಂಬುದು ಪಂಚಮ್ಯಂತಪದ, ಕರ್ಮವಾಚಕಾತ್ ಎಂದು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು. ಯಾವುದನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ಮ ಎಂದು. ಆಕಾಂಕ್ಷೆ ಬಂದರೆ ಇಚ್ಛಾಯಾ ಎಂದು ಉಪಸ್ಥಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಇಷಿ ಧಾತುವನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ಮವಾಗಿರುವ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ. **ಆತ್ಮ** ಶಬ್ದವು **'ಸ್ವ'** ಎಂದರೆ ತಾನು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ತಾದರ್ಥ್ಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಆತ್ಮನೇ ಎಂದು ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿಯು ಉಚಿತವು. ಆದರೂ ತಾದರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಶೇಷತ್ವೇನ

ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿ ‘ **ಷಷ್ಠೀಶೇಷೇ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೫೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠೀವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ. ಏವಂಚ ಆತ್ಮನಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸ್ವಾರ್ಥಕ್ಕಾಗಿ ಎಂದು ಅರ್ಥವು. ಸ್ವ-ಎಂದರೆ ಇಚ್ಛಿಸುವವನೇ ವಿವಕ್ಷಿತ. ಏವಂ ಚ ಇಚ್ಛಿಸುವವನ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾವ ಕರ್ಮ ಕಾರಕವಿದೆಯೋ, ಆ ಕರ್ಮವಾಚಕವಾದ ಸುಬಂತದ ಮುಂದೆ ಇಚ್ಛಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ಯ**ಚ್** ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಈ ಮಂತ್ರವು ಅಬ್ದೇವತಾಕವಾದಮಂತ್ರ. ಅಬ್ದೇವತೆಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವವರು ತಮ್ಮ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಅಧ್ವರವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸುವರು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ. **ಅಂದಮೇಲೆ** ಅಧ್ವರಂ, ಎಂಬುದು ಇಚ್ಛತಿ ಎಂಬ ಇಷ್‌ಧಾತುವನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ಮವಾಗಿರುವ ಸುಬಂತವು. ಈ ಕರ್ಮಕಾರಕವು ಯಾರು ಇಚ್ಛಿಸುವರೋ ಅವರ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಾಗಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಅಧ್ವರಂ, ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಕ್ಯಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧ್ವರ+ಅಮ್+ಕ್ಯಚ್ ‘ **ಸನ್‌ಕ್ಯಚ್‌ಕಾಮ್ಯಚ** ’-ಇತ್ಯಾದಿಪರಿಗಣಿತವಾದ ಸನಾದಿ ೧೨ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ಯಚ್‌ಸೇರಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ‘ **ಸನಾದ್ಯನ್ತಾಧಾತವಃ** ’ (ಪಾ ಸೂ. ೩-೧-೩೨) **ಸನ್ ಮೊದಲಾದುವನ್ನು ಕೊನೆ**ಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವವು ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವವು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಧ್ವರಂಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆ ‘ **ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೧) ಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವವಾದ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಮ್‌ಗೆ ಲುಕ್, ಅಧ್ವರ+ಯ ‘ **ಕ್ಯಚಿಚ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೩) ಕ್ಯಚ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅ ಗೆ ಈ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಯ ಗೆ ಹಿಂದಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶ, ಅಧ್ವರೀ+ಯ ಎಂದಾಯಿತು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ‘ **ನ ಛಂದಸ್ಯಪುತ್ರಸ್ಯ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫) ಕ್ಯಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪುತ್ರಶಬ್ದಭಿನ್ನವಾದ ಅಕಾರಾಂತಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈಕಾರಾದೇಶ ದೀರ್ಘ ಇವೆರಡೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂಬುದರಿಂದ (ಪುತ್ರಶಬ್ದವಲ್ಲದ) ಅಧ್ವರ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ನಿಷೇಧ ಬರಲಿ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುವುದು. ಇದಕ್ಕೆ ವಾರ್ತಿಕಕಾರರು ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಪುತ್ರಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ‘ **ಅಪುತ್ರಾದೀನಾಂ** ’ ಎಂದು ಪಠಿಸಬೇಕು ಎಂದು ‘ **ಅಪುತ್ರಾದೀನಾ-ಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಮ್** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೫-ವಾ) ಎಂಬ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಹೇಳಿರುತ್ತಾರೆ, ಈಗ ಪುತ್ರ ಶಬ್ದ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು, ಅಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ಯಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಈತ್ವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು. ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತೆ. ಪುತ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧ್ವರ ಶಬ್ದವು ಸೇರುವುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಈತ್ವ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವಿರುವುದು. ‘**ಕವ್ಯಧ್ವರಪೃತನಸ್ಯರ್ಚಿಲೋಪಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೩೯) ಋಕ್ಕಿನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ, ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕವಿ, ಅಧ್ವರ, ಪೃತನಾ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅಧ್ವರ ಶಬ್ದದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದು. ಆದರೆ ‘ **ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಛಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ** ’ (ಪರಿಭಾ. ೩೬) ವೇದದಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ಪಾಕ್ಷಿಕವಾಗಿ ಬರುವವು. ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ‘ **ವರ್ತಮಾನೇಲಟ್** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ **ಅಧ್ವರೀಯ** ’ ಎಂಬ ಕ್ಯಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಬರುತ್ತೆ, ಅದಕ್ಕೆ ‘ **ಲಟಃಶತೃಶಾನಚಾವಪ್ರಥಮಾಸಮಾನಾಧಿಕರಣೇ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತೃ ಆದೇಶ ‘ **ಕರ್ತರಿಶಪ್** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ (ಅ) ವಿಕರಣ ಅಧ್ವರೀಯ+ಅ+ಅತ್ ಎಂದಾಯಿತು. ‘ **ಚಿತಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಿತ್ತಾದ ಕ್ಯಚ್‌ನ ಅಕಾರ ಉದಾತ್ತ. ‘ **ಅನುದಾತ್ತೌಸುಪ್ಪಿತೌ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ಅನುದಾತ್ತ. ಶತೃವು ಲಸ್ಥಾನಿಕವಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಇದು ಶಪ್ ಎಂಬ ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ‘ **ತ್ಯಾಸ್ಯನು**

ದಾತ್ತೇನ್ನಿದದುಪದೇಶಾತ್ '-(ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತೃವು ಅನುದಾತ್ತ, ಈ ಅನುದಾತ್ತಗಳಾದ ಎರಡು ಅಕಾರಕ್ಕೂ ' ಅತೋಗುಣೇ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಬರುವುದು. ಅದು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವೇ ಆಗುತ್ತೆ. ಈ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಕ್ಯಚ್‌ನ ಅಕಾರಕ್ಕೂ ಪುನಃ ಪರರೂಪದಿಂದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಬಂದೇ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಉದಾತ್ತಅನುದಾತ್ತಗಳೆರಡರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ' ಏಕಾದೇಶ ಉದಾತ್ತೇನೋದಾತ್ತಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಹೀಗೆ ' ಅಧ್ವರೀಯತ್ ' ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಷಷ್ಠೀ ಬಹುವಚನ ಆಮ್, ಅಧ್ವರೀತ್+ಆಮ್ ಇಲ್ಲಿ 'ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ನುಮಾಗಮವನ್ನು ಹೊಂದದ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಅಜಾದಿಯಾದ ಶಸಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮ್ ಉದಾತ್ತ.

ಪೃಞ್ಚತೀಃ—' ಪೃಚೀ ಸಂಪರ್ಕೇ ' ಧಾತು. ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ಶತೃ, ಪೃಚ್+ಅತ್ ' ರುಧಾದಿಭ್ಯಃಶ್ನಮ್ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನ ವಿಕರಣ. ವು ಪೃ ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಮಿತ್ಕರಣ ಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಬರುವುದು ಪೃ+ನಚ್+ಅತ್, ' ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೧) ಕಿತ್, ಅಥವಾ ಙಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಅಸ್‌ಧಾತು ಇವುಗಳ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ, ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಪೃಚ್+ನ್+ಅತ್. ' ಸ್ತೋಃಶ್ಚುನಾಶ್ಚುಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೪೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಞಕಾರರೂಪವಾದ ಶ್ಚುತ್ವವು ಅನುಸ್ವಾರವನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ಅಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತೆ ಆದ್ದರಿಂದ ' ನಶ್ಚಾಪದಾಂತಸ್ಯಝಲಿ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೨೪) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ನಕಾರ ಮಕಾರಗಳಿಗೆ ಝಲ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಅನುಸ್ವಾರ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುಸ್ವಾರ, ಅದಕ್ಕೆ ' ಅನುಸ್ವಾರಸ್ಯಯಯಿ ಪರಸವರ್ಣಃ ' (ಪಾ ಸೂ. ೮-೪-೫೮) ಯಯ್ ವರ್ಣ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅನುಸ್ವಾರಕ್ಕೆ ಪರಸವರ್ಣ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಕಾರಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನದಿಂದ ಸವರ್ಣವೂ ಅನುನಾಸಿಕವೂ ಆದ ಞಕಾರ ಬರುವುದು. ಪೃಞ್ಚ್+ಅತ್, ಅನುಸ್ವಾರ ಪರಸವರ್ಣಗಳನ್ನು ಮಾಡುವಾಗ ' ನಪದಾಂತ . . . . ಸ್ವರ ಸವರ್ಣಾನುಸ್ವಾರ-' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೮) ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಬರುವುದರಿಂದ ' ಅಚಃ ಪರಸ್ಮಿನ್-' (ಪಾ. ಸೂ ೧-೧-೫೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಕಾರಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಶತೃವಿನ ಋಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬಂದಿದೆ, ಋವು ಉಕ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದಲ್ಲಿ ಸೇರಿದೆ ಎವಂಚ ಶತೃವು ಉಗಿತ್, ' ಉಗಿತಶ್ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಉಗಿದಂತವಾದ ಪ್ರಾತಿಪದಕದ ಮುಂದೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಙೀಪ್ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಪ್ ಬರುತ್ತೆ ಪೃಞ್ಚತ್+ಈ, ವರ್ಣಸಂಜ್ಞಾಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ' ಯೂಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌನದೀ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಗೆ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ, ಏವಂಚ ' ಶತುರನುಮೋನದ್ಯಜಾದೀ ' ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಯು ಉದಾತ್ತ, ' ಪೃಂಚತೀ ' ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಜಸ್, ' ವಾ ಛಂದಸಿ ' (ಪಾ ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ವೇದದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು. ॥ ೧೬ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಮೂರ್ಯಾ ಉಪ ಸೂರ್ಯೇ ಯಾಭಿರ್ವಾ ಸೂರ್ಯಃ ಸಹ ।
ತಾ ನೋ ಹಿನ್ವನ್ತ್ವಧ್ವರಂ ॥ ೧೭ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಮೂಃ । ಯಾಃ । ಉಪ । ಸೂರ್ಯೇ । ಯಾಭಿಃ । ವಾ । ಸೂರ್ಯಃ । ಸಹ ।
ತಾಃ । ನಃ । ಹಿನ್ವನ್ತು । ಅಧ್ವರಂ ॥ ೧೭ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಯಾ ಅಮೂರಾಪಃ ಸೂರ್ಯೇ ಉಪ ಸಮೀಪೇನಾವಸ್ಥಿತಾಃ । ಅಪಃ ಸೂರ್ಯೇ ಸಮಾಹಿತಾ ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ । ವಾಥವಾ ಸೂರ್ಯೋ ಯಾಭಿರದ್ಭಿಃ ಸಹ ವರ್ತತೇ । ಪೂರ್ವತ್ರಾಪಾಂ ಪ್ರಧಾನ್ಯ-ಮುತ್ತರತ್ರ ಸೂರ್ಯಸ್ಯೇತಿ ವಿಶೇಷಃ । ತಾಸ್ತಾದೃಶ್ಯ ಆಪೋ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಧ್ವರಂ ಯಾಗಂ ಹಿನ್ವಂತು । ಪ್ರೀಣಯಂತು ॥ ಯಾಭಿಃ । ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯುದಾತ್ತಸ್ಯ ನ ಗೋಶ್ವನ್ಸಾವವರ್ಣೇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಃ । ಶೇಷಾ ತು ಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ಸ್ಪಷ್ಟಾ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಯಾ ಅಮೂಃ—ಯಾವ ಈ ಉದಕಗಳು । **ಸೂರ್ಯೇ ಉಪ**—ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವವೋ । **ವಾ**—ಅಥವಾ । **ಸೂರ್ಯಃ**—ಸೂರ್ಯನು । **ಯಾಭಿಃ**—ಯಾವ ಉದಕಗಳಿಂದ । **ಸಹ**—ಸಹಿತನಾಗಿರುವನೋ । **ತಾ**—ಆ ಉದಕಗಳು । **ನಃ**—ನಮ್ಮ । **ಅಧ್ವರಂ**—ಯಜ್ಞವನ್ನು । **ಹಿನ್ವಂತು**—ಪ್ರೀತಿಯಿಂದ ನಿರ್ವಹಿಸಲಿ ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಯಾವ ಉದಕಗಳು ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವವೋ ಅಥವಾ ಸೂರ್ಯನು ಯಾವ ಉದಕಗಳ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವನೋ ಅಂತಹ ಉದಕಗಳು ನಮ್ಮ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಸಂತೋಷದಿಂದ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

English Translation.

Those sacred waters who are near the sun or to whom the sun is near, may they promote our sacrifice.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯಾ ಉಪ ಸೂರ್ಯೇ—ಸೂರ್ಯನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಉದಕಗಳು ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಕ (ಸಮುದ್ರೋದಕವು) ಆಕರ್ಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮೇಘರೂಪದಿಂದ ಇರುವ ಜಲವು. ತೈತ್ತಿರೀಯ ಆರಣ್ಯಕದಲ್ಲಿಯೂ—**ಆಪಃ ಸೂರ್ಯೇ ಸಮಾಹಿತಾಃ** ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದು. **ಯಾಭಿರ್ವಾ ಸೂರ್ಯಃ ಸಹ**—ಈ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೂ ಇದೇ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಕಾರಾಂತರವಾಗಿ ವಿಭಕ್ತಿ ವಚನಗಳನ್ನು ವ್ಯತ್ಯಾಸ ಮಾಡಿ ಹೇಳಲಾಗಿರುವುದು. ಅಥವಾ ನದೀ ಮೊದಲಾದ ಜಲಾಶಯದ ಮೇಲೆ ಸೂರ್ಯನ ಕಿರಣಗಳು ಬೀಳುವುದರಿಂದ ನೀರಿನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಇರುವನೆಂದು ಹೇಳಿರಬಹುದು. ಒಟ್ಟಿನಲ್ಲಿ ನೀರಿಗೂ ಸೂರ್ಯನಿಗೂ ನಿಕಟಸಂಬಂಧವಿರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಈ ಮಂತ್ರವು ಸೂಚಿಸುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಯಾಭಿಃ—ಯದ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ, ಭಿಸ್, **'ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ತ್ಯದಾದಿ ಗಣಪಠಿತ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಅಕಾರಾದೇಶವು ವಿಭಕ್ತಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಬರುವುದು. ಎಂಬುದರಿಂದ, ದಕಾರಕ್ಕೆ ಅಕಾರ ಪರರೂಪ, ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ತೋರುವಾಗ ಟಾಪ್, ಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ, ಯಾ+ಭಿಸ್ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು, ಯಾಭಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **'ಸಾವೇಕಾಚಸ್ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ರೂಪವಿದೆಯೋ, ಅದೇ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ರೂಪದ ಮುಂದಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ. ಈ ಸೂತ್ರದ ಮಹಾಭಾಷ್ಯ **'ಸಾವಿತಿ ಕಿಮಿದಂ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಮಾಹೋ ಸ್ವಿತ್ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಸ್ಯ'** ಇದರ ಅರ್ಥ **ಸೌ**—ಎಂಬ ಪದದಿಂದ, ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿ ಏಕವಚನ **ಸು** ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೇ, ಅಥವಾ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ **'ಸುಪ್'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೇ? ಭಾಷ್ಯ—**'ಕುತಃ ಸಂದೇಹಃ?'** ಸಂದೇಹಕ್ಕೆ ಕಾರಣವೇನು? **ಸಮಾನೋ ನಿರ್ದೇಶಃ** ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ **'ಸು'** ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮೀವಿಭಕ್ತಿ ಙಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೂ **'ಸೌ'** ಎಂದಾಗುವುದು. ಸಪ್ತಮೀಬಹುವಚನ ಸುಪ್ ನ ಪಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆಯಿಂದ ನಿವೃತ್ತಿ ಬಂದರೆ ಸು ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನ ಙಿ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನಿಟ್ಟರೂ **'ಸೌ'** ಎಂದೇ ಆಗುತ್ತೆ. ಹೀಗೆ ಪ್ರಥಮಾಸಪ್ತಮೀಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ವಿಧವಾಗಿ **'ಸೌ'** ಎಂಬ ರೂಪವಾಗುವಕಾರಣ ಸಂದೇಹ ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೈಯಟಕಾರರು ಭಾವವನ್ನು ಹೀಗೆ ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. **'ಯದಿ ಶಾಸ್ತ್ರೀಯಂ ಸುರೂಪಂ ಗೃಹ್ಯತೇ ತದಾ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಾತ್ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಸ್ಯ ಗ್ರಹಣೇನ ಭಾವ್ಯಮ್, ಅಥ ಪ್ರಾಯೋಗಿಕಂ ತತಸ್ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಸ್ಯ । ತದ್ಧಿ ಪ್ರಯೋಗೇ ಸುರೂಪಂ ಶ್ರೂಯತೇ । ಪ್ರಥಮೈಕವಚನೇ ತು ವಿಕೃತರೂಪಪ್ರಯೋಗೇ ನ ಸುರೂಪಮಿತಿ ಸಂಶಯಾನಃ ಪೃಚ್ಛತಿ ಸಾವಿತಿ ಕಿಮಿತಿ** ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಇದರ ಅರ್ಥ—ಶಾಸ್ತ್ರವ್ಯವಹಾರಸಿದ್ಧವಾದ ಸು ರೂಪವನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳುವ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ, ಸು ಮೊದಲಾದ ೨೧ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಲ್ಲಿ **'ಪ್ರಥಮೋಪಸ್ಥಿತೆ ಪರಿತ್ಯಾಗೇ ಕಾರಣಾಭಾವಃ'** ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಮೊದಲನೆಯದಾದ ಸು ಎಂಬ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಕ್ಕೇ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು, ಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೂಯಮಾಣವಾಗುವ **'ಸು'** ಗೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ, ಸಪ್ತಮೀಬಹುವಚನಕ್ಕೇ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು. ಏಕೆಂದರೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸು ಆನುಪೂರ್ವಿಯು

ವಿಕಾರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ **'ಸು'** ರೂಪದಿಂದ ಶ್ರೂಯಮಾಣವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಉದಾಹರಣೆ—ರಾಮಃ, ಇತ್ಯಾದಿ, ಇಲ್ಲಿ ಸು ಗೆ ವಿಸರ್ಗ ಬಂದಿದೆ. ರಮಾಸು ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ **'ಸು'** ಎಂಬ ಆನುಪೂರ್ವಿಯು ಶ್ರೂಯಮಾಣವಾಗುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಪ್ರಾಯೋಗಿಕಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮಿಗೇ ಗ್ರಹಣ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಈ ರೀತಿ ಸಂಶಯ ಬರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೇ, ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೇ ಎಂದು ವಿಚಾರ ಮಾಡಿರುವರು.

ಉತ್ತರ-ಭಾಷ್ಯ—**ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ** ॥ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಕ್ಕೇ ಗ್ರಹಣವು.

ಭಾಷ್ಯ—**ಕಥಂಜ್ಞಾಯತೇ** ॥ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದೆಂದು ಹೇಗೆ ಏರ್ಪಡುವುದು?

ಭಾಷ್ಯ—**ಯದಯಂ—'ನಗೋಶ್ವನ್ಸಾವವರ್ಣ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೨) **'ಇತಿಪ್ರತಿಷೇಧಂ-ಶಾಸ್ತಿ'** ॥ ಪಾಣಿನ್ಯಾಚಾರ್ಯರು, **'ನಗೋಶ್ವನ್'** ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ, ಗೋಶಬ್ದ ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದಗಳಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು, ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ತಿಳಿಯಬರುತ್ತದೆ.

ಭಾಷ್ಯ—ಕಥಂ ಕೃತ್ವಾ ಜ್ಞಾಪಕಮ್ ? ಗೋಶ್ವನ್‌ಗಳಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ವೆಂಬ ಪ್ರತಿಷೇಧದಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಹೇಗೆ ಏರ್ಪಡುವುದು ?

ಭಾಷ್ಯ—**'ಯದಿಪ್ರಥಮೈಕವಚನಸ್ಯ ಗ್ರಹಣಂ ಸ್ಯಾದ್ಗೋಶುನೋಃ ಪ್ರತಿಷೇಧವಚನಮನ-ರ್ಥಕಂಸ್ಯಾತ್'** ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ **'ಗೌಃ'** ಶ್ವಾ ಎಂದು ರೂಪವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ **'ಗೌಃ'** ಎಂದು ಔಕಾರಾಂತವು ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ರೂಪವು. ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದದಲ್ಲಿ **'ಶ್ವಾ'** ಎಂಬ ಆಕಾರಾಂತವು ಏಕಾಚ್ಕ ವಾದ ರೂಪವು. ಗೋಭ್ಯಾಂ ಶ್ವಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಗೋ ಎಂಬ ಓಕಾರಾಂತವಾದ ಏಕಾಚ್ಕದ ಮುಂದೆಯೂ ಶ್ವ, ಎಂಬ ಹ್ರಸ್ವಾಂತವಾದ ಏಕಾಚ್ಕದ ಮುಂದೆಯೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಎಂತಹ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ರೂಪವಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ಏಕಾಚ್ಕದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಇಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ **'ಸಾವೇಕಾಚಃ'** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂದಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವಚನವು ವ್ಯರ್ಥವೇ ಆಗುವುದು. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಗೋಷು, **'ಶ್ವಸು'** ಎಂದಾಗುವುದರಿಂದ **'ಗೋ'** **'ಶ್ವ'** ಎಂಬುದು ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ರೂಪವು ಸಪ್ತಮೀಬಹುವಚನ ಸುಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಸಿಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗೋ, ಶ್ವ-ಎಂಬ ಏಕಾಚ್ಕದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭ್ಯಾಂ ಗೋಭ್ಯಾಂ, ಶ್ವಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಅದನ್ನು ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡಲು **'ನಗೋಶ್ವನ್'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಗೋ ಶ್ವನ್‌ಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತನಿಷೇಧವು ಸಾರ್ಥಕವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀಬಹು ವಚನಕ್ಕೇ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ಜ್ಞಾಪಕವನ್ನು ಹೇಳುವ ಭಾಷ್ಯದಿಂದಲೇ **'ಸಾವೇ ಕಾಚಃ'** ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೂಪಗ್ರಹಣವು ವಿವಕ್ಷಿತವೆಂದು ಏರ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ **'ಸೌ ಯ ಏಕಾಚ್'** ಸು ಎಂಬ

ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಗೌಃ, **ಶ್ವಾ** ಎಂದು ಏಕಾಚ್ಕವಿರುವುದರಿಂದ, ಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗುವುದರಿಂದ ನಿರುಕ್ತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕನಾಗಲಾರದು, ರೂಪಗ್ರಹಣವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ **'ಸೌಯದ್ರೂಪವಿಶಿಷ್ಟಃ ಏಕಾಚ್'** ಪ್ರಥಮೈಕವಚನ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ಯಾವ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಗೌಃ, **ಶ್ವಾ** ಎಂದು ಅದರ ಮುಂದೆ **ಗೋಭ್ಯಃ**, ಶ್ವಭ್ಯಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ ನಿಷೇಧವು ಅಸಂಗತವಾಗಿ ನಿರುಕ್ತಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಜ್ಞಾಪಕ ವಾಗುತ್ತೆ.

ಪ್ರಥಮೈಕವಚನವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ, ಯಾ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಲಟ್, ಅದಕ್ಕೆ ಶತೃ, ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್, ತೃತೀಯೈಕವಚನ ಟಾ ಪ್ರತ್ಯಯ ಯಾತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬರುತ್ತೆ, ಹೇಗೆಂದರೆ, ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ **'ಯಾನ್'** ಎಂದಾಗಲಿ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪವು ಅಸಿದ್ಧವಾಗುವುದರಿಂದ ಯಾ್ನತ್ ಎಂದಾಗಲೀ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ರೂಪವು ಇರುವುದು. ಅದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲ, ಕಿಂತು **'ಯಾತ್'** ಎಂಬುದರ ಮುಂದೆ ತೃತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನೇ ಯದರ್ಥವಿಶಿಷ್ಟಮೇಕಾಜ್ರೂಪಂ, ತದರ್ಥ ವಿಶಿಷ್ಟೈಕಾಚಃ ಪರವಾದ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ **'ಸಾವೇಕಾಚಃ'** ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಬರದೇ ಹೋಗುವುದು. ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿರುವ **'ಯಾ್ನತ್'** ಎಂಬ ವಿಕೃತಿರೂಪಗ್ರಹಣದಿಂದ ಯಾತ್ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿರೂಪಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣ ಬರಲಾರದು, ಯದಾಗಮಾಸ್ತದ್ಗುಣೀಭೂತಾಸ್ತದ್ಗ್ರಹಣೇನ ಗೃಹ್ಯಂತೇ ಎಂಬ ನ್ಯಾಯವು ಆಗಮರಹಿತಗ್ರಹಣವಿರುವ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಗಮವಿಶಿಷ್ಟಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣ ಬರುವುದು ಎಂದು ಹೇಳುವುದು ಆದ್ದರಿಂದ ಆಗಮವಿಶಿಷ್ಟವಾದ ಯಾ್ನಸ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೂ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ಆಗಮರಹಿತವಾದ **'ಯಾತ್'** ಗೆ ಗ್ರಹಣಬರಲಾರದು. **'ತನ್ಮಧ್ಯ ಪತಿತಸ್ತ ದ್ಗ್ರಹಣೇನ-ಗೃಹ್ಯತೇ'** (ಪರಿಭಾ. ೯೦) ಎಂಬುದೂ ಕೇವಲ ಗ್ರಹಣದಿಂದ ವಿಶಿಷ್ಟಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತೆ. ವಿಶಿಷ್ಟವಾದ **'ಯಾನ್‌ತ್'** ಎಂಬುದರಿಂದ **'ಯಾತ್'** ಎಂಬ ಕೇವಲಕ್ಕೆ ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಬೋಧಿಸಲಾರದು.

ಸಾವೇಚಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ಅರ್ಥಬೋಧಕವಾದ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ರೂಪವಿದೆಯೊ, ಎಂದು ರೂಪಗ್ರಹಣ ವಿವಕ್ಷೆಯನ್ನು ಮಾಡಿ ಅರ್ಥವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿಂತು ಸು ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಶಬ್ದವು ಏಕಾಚ್ಕವಾಗಿದೆಯೋ ಆ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತೃತೀಯಾದಿವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು **'ಸಾವೇಚಃ'** ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಏವಂಚ, ಯಾತ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಕವಾಗಿದೆ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದಿರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬಹುದು, ಎಂದರೆ, ಈಗ ಯದ್ಯಪಿ **'ಯಾತಾ'** ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷವಿಲ್ಲ ಆದರೂ ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬರುವುದು. **'ದೋಃ'** ಎಂದು ಪ್ರಥಮೈಕ ವಚನದಲ್ಲಿ ದೋಃಶಬ್ದವು ಏಕಾಚ್ಕವಾಗಿದೆ. ಇದರ ಮುಂದೆ ಭ್ಯಾಮ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ **'ಪದ್ದನ್ನೋಮಾಸ್ ಹೃನಿಶಸ್ಸನ್ಯೂಷನ್ದೋಷನ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೋಷನ್ ಆದೇಶ ಬಂದ ಮೇಲೆ ದೋರ್ಷ+ಭ್ಯಾಂ ಎಂದಿರುವಾಗಲೂ ಭ್ಯಾಮ್‌ಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. **'ದೋಷಭ್ಯಾಮ್'** ಎಂದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಇಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟವು ಆದ್ದರಿಂದ ರೂಪಗ್ರಹಣವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಲೇಬೇಕು. ಈಗ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ರೂಪವು **'ದೋಃ'** ಎಂದು. ಅದರ ಮುಂದೆ ಭ್ಯಾಂ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಸಾವೇಕಾಚಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಕಿಂತು **'ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ. ದೋಃಶಬ್ದವು

' ದಮೋರ್ಡೋಸಿಃ ' (ಉ. ಸೂ. ೨೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಡೋಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತ, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಇದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ದೋಷನ್ ಆದೇಶವೂ ಸಹ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾಗಿ ಬಂದರೆ ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ, ಸೌ ಎಂಬುದು ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನವೆಂದು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೂ, **' ಸೌವೇಕಾಚಃ '** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತರೀತಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪ ಗ್ರಹಣ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡದೇ ಇದ್ದರೆ ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ಏವಂಚ ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವಾರಣೆಗಾಗಿ **' ಸಾವೇಕಾಚಃ '** ಎಂಬಲ್ಲಿ ರೂಪ ಗ್ರಹಣವಿವಕ್ಷೆಯು ಅವಶ್ಯಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಥಮೈಕವಚವನ್ನು ಗ್ರಹಿಸಿದರೆ ಯಾತಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ ಬರಲಾರದು. ಅದಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನಕ್ಕೇ ಗ್ರಹಣವೆಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ **' ಯಾತ್ಸು '** ಎಂದು ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಸೌಯದೇಕಾಜ್ರೂಪಂ ಯಾತ್, ಇತಿ, ತತಃಪರವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಯಾತಾ, ಯಾದ್ಭ್ಯಾಮ್, ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದು. **' ಸಾವೇಕಾಚಃ '** ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಪ್ತಮೀ ವಿಭಕ್ತಿ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ರೂಪಗ್ರಹಣವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೂ **' ದೋಷಭ್ಯಾಂ '** ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಷ ಬಂದೇ ಬರುವುದು. ದೋಃಸು ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸುಪರದಲ್ಲಿ **' ದೋಃ '** ಎಂಬ ರೂಪವಿದೆ. ಇದು ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ ಶ್ರುತವಾಗಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ದೋಷ್ ಎಂಬುದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ದೋಷನ್–ಆದೇಶ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ **' ಸ್ಥಾನಿವದಾದೇಶಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೫೬) ಎಂಬ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ದೋಷನ್ ಎಂಬ ರೂಪವೇ ದೋಃ ಎಂಬ ರೂಪದಂತೆ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಯಾವ ರೂಪವಿದೆಯೋ ತತಃಪರವಾದ ತೃತೀಯಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಭ್ಯಾಂ, ಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. **' ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಸ್ವಾಹಾ '** ತೈತ್ತಿರೀಯದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವೇ ಇರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಇಷ್ಟವು ಎನ್ನಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ರೂಪವಿದೆಯೋ ಆ ರೂಪವೇ ಶ್ರುತವಾಗಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿಯೇ **'ಸಾವೇಕಾಚಃ'** ಎಂಬುದು ಬರುವುದು. ಎಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶ್ರುತವಾಗದೆ ಇದೆಯೋ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾದಿಗಳಿಂದ ಅದೇ ರೂಪವಿದೆ ಎಂದು ಭಾವಿಸಿ ಪ್ರಕೃತ ಸೂತ್ರವು ಪ್ರವೇಶಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎನ್ನುತ್ತೇವೆ. ಏವಂಚ ದೋಷಭ್ಯಾಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೋಃ ಎಂಬುದು ಶ್ರುತವಾಗಿಲ್ಲದ ಕಾರಣ ಇಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಎಂದರೆ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **'ನಗೋಶ್ವನ್'** ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಶುನಃ, ಶುನಾ, ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಉದಹರಿಸಿರುವುದು ಅಸಂಗತವಾಗಬೇಕಾಗುವುದು. **' ಶ್ವಸು '** ಎಂದು ಸಪ್ತಮೀ ಬಹು ವಚನದ ರೂಪ, ಇಲ್ಲಿ ಶ್ವ ಎಂಬ ರೂಪವು ಶ್ರುತ, ನಲೋಪಕ್ಕೆ ಸ್ವರವಿಧಿಯಾದ್ದರಿಂದ **' ನಲೋಪಃ ಸುಪ್‌ಸ್ವರ– '** (ಪಾ ಸೂ ೮-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸಿದ್ಧತ್ವ ಬಂದರೂ **' ಶ್ವನ್ '** ಎಂದು ಇದ್ದಂತೆ ಆಗುತ್ತೆ. ಶುನಃ, ಶುನಾ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ವನ್, ಎಂಬ ರೂಪವು ಶ್ರುತವೇದಿನಾ, ಶ್ವ ಎಂದಾಗಲಿ ಶ್ವ, ಎಂದಾಗಲೀ ಶ್ರುತವಾಗಿಲ್ಲ, ಆದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ **' ಸಾವೇಕಾಚಃ– '** ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಅಂದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಇಲ್ಲಿ ಬರಬೇಕು, ಆದ್ದರಿಂದ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಶ್ರುತವಾದ ರೂಪವೇ ಇರಬೇಕೆಂದು ನಿರ್ಬಂಧವಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಈಗ, ಶ್ವನ್‌ನ ಏಕದೇಶವಾದ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣದಿಂದ ಉಕಾರ ಬಂದು ಏಕದೇಶಕ್ಕೆ ವಿಕಾರ ಬಂದಿದ್ದರೂ **' ಏಕದೇಶವಿಕೃತಮನನ್ಯವತ್ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ವನ್ ಎಂಬುದೇ ಇದೆಯೆಂದು ಭಾವಿಸಿ **' ಸಾವೇಕಾಚಃ– '** ಎಂಬುದು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, ಅದನ್ನು ತಪ್ಪಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶುನಃ, ಶುನಾ ಎಂಬ ಪ್ರತಿಷೇಧವಾದ ಉದಾಹರಣೆಯು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ದೋಷಭ್ಯಾಂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ದೋಃ, ಎಂಬ ರೂಪ

ವಿರುವುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಲಿ ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನ, ಲಕ್ಷ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ **'ಏಕಾಚಃ'** ಎಂಬುದನ್ನು ಆವೃತ್ತಿ ಮಾಡಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇವೆ. ತಥಾಚ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯಾವ ಅರ್ಥ ಕೊಡುವ ಏಕಾಚ್ಕವಾದ ಶಬ್ದವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆಯೋ ಅಂತಹ ರೂಪದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಏಕಾಚ್ಕದ ಮುಂದೆಯೇ ಇರುವ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಅದಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸೂತ್ರನಿಷ್ಕರ್ಷಾರ್ಥವಾಗುವುದು, ದೋಷಭ್ಯಾಂ, ಎಂಬುದು ದೋಷ ಎಂಬ ಅನೇಕಾಚ್ಕದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸೌ ಎಂಬ ಪದವೇ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಏಕಾಚಃ ಪರಂ, ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾ ಸ್ಯಾತ್, ಎಂದು ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತೆ. ರಾಜ್ಞಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಟಾವು **'ರಾಜ್ಞ್'** ಎಂಬ ಏಕಾಚ್ಕದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತೆ. ಏಕಾಚಃ ಎಂದಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ, ಸೌ, ವರ್ತಮಾನಾತ್ ಶಬ್ದಾತ್ಪರಾ ತೃತೀಯಾದಿರ್ವಿಭಕ್ತಿರುದಾತ್ತಾಸ್ಯಾತ್, ಎಂದು **ಸಾವೇಕಾಚ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವಾಗುವುದು. ಈಗಲೂ ರಾಜ್ಞಾ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸೌ ವರ್ತಮಾನ ಶಬ್ದಾತ್ಪರವಾದ ಟಾ ಇರುವುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತೆ. ಸೌ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **'ದ್ವಾಭ್ಯಾಂ'** ಎಂಬ ಸು ಪರಕತ್ವ ಸಂಭವಿಸದ ಶಬ್ದವು ವ್ಯಾವರ್ತ್ಯವಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ಇಲ್ಲಿ ಸೌ, ಏಕಾಚಃ ಎಂದೆರಡೂ ಇರಲೇಬೇಕು. ಸೌ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಪ್ತಮೀಬಹುವಚನವನ್ನೇ ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ರೂಪಗ್ರಹಣವನ್ನೂ ವಿವಕ್ಷಿಸಬೇಕು ಎಂದು ತೀರ್ಮಾನವು ಏರ್ಪಟ್ಟಿತು.

ಹೀಗಾದರೂ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಭ್ಯಾಂ, ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲೂ, ಏಭಿಃ, ಏಷಾಮ್, ಇತ್ಯಾದಿ ರೂಪಗಳಲ್ಲೂ **ಸಾವೇಕಾಚಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಲಭಿಸಲಾರದು ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಸು, ಎಂದು ಸಪ್ತಮೀರೂಪವು, ಆದ್ದರಿಂದ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ–ಎಂಬ ಏಕಾಚ್ಕ ರೂಪವು ಶ್ರುತವು, **ಆಭ್ಯಾಂ**, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತಹ, ಆ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಭ್ಯಾಂ ಗೆ ಸಾವೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ, ಪುಲ್ಲಿಂಗ ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಏಷು, ಸಪ್ತಮಿಯಲ್ಲಿ ರೂಪ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏ, ಎಂದು ಏಕಾಚ್ಕವಾದರೂ, ಏಭಿಃ, ಏಷಾಂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಂತಹ ಏ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ, ಭಿಸ್ ಸಾಮ್‌ಗಳಿಗೆ ಸಾವೇಕಾಚಃ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬಂದರೆ **'ಅನುದಾತ್ತಂಪದಮೇಕವರ್ಜಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೫೮) ಎಂಬ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತಸ್ವರದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗುವುದು. ಹೀಗಿರುವಲ್ಲಿ **'ಇದಮೋನ್ವಾದೇಶೇಽಶನುದಾತ್ತಸ್ತೃತೀಯಾದೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೩೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಅಶ್‌ಗೆ ಅನುದಾತ್ತ ವಿಧಿಯು ವ್ಯರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದು ವ್ಯರ್ಥವಾಗಿ, ಅನ್ವಾದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಶ್ ಬಂದಿದ್ದರೆ ಅಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಜ್ಞಾಪಿಸಿಕೊಡುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಹೇಳಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಏಕೆಂದರೆ ಸರ್ವಥಾ ಅಶ್‌ಗೆ ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯು ವ್ಯರ್ಥವಾದರೆ **'ವ್ಯರ್ಥಂಸತ್ ಕಿಂಚಿದರ್ಥಂ ಜ್ಞಾಪಯತಿ'** ಎಂಬ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿರುಕ್ತಾರ್ಥವನ್ನು ಜ್ಞಾಪಿಸುವುದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದು. ಆದರೆ ಅದು ಸರ್ವಥಾ ವ್ಯರ್ಥವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎಲ್ಲಿ **ಸಾವೇಕಾಚಃ** ಎಂದು ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರಬಾರದೋ ಅಲ್ಲಿ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವಾಗಲಾರದು. ಅಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತ ವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವು. ಉದಾಹರಣೆ–ಪುಲ್ಲಿಂಗ

ನಪುಂಸಕಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಆಭ್ಯಾಮ್ ಇತ್ಯಾದಿಗಳು, ಪುಂ, ನಪುಂಸಕಲಿಂಗಗಳಲ್ಲಿ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಏ, ಏಕಾಚ್ಕ ರೂಪ, ಆ ಎಂದಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತವಿಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಎಂತಹ ಏಕಾಚ್ಕರೂಪವಿದೆಯೋ ಅದು ಇಲ್ಲವು. ಆಸು ಎಂಬ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗದಲ್ಲಿ ಸಪ್ತವಿಾ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆ ಎಂಬ ರೂಪವು ಯದ್ಯಪಿ ಇದೆ. ಆದರೇನು, ಅರ್ಥವು ಬೇರೆಯಾಗುತ್ತದೆ, ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಬೋಧಕವಾದ ಆ, ಎಂಬ ಏಕಾಚ್ಕ ರೂಪವಿದು, ಪುಂನಪುಂಸಕದ ಆಭ್ಯಾಂ ನ ಆ ವು ಪುಂ. ನಪುಂಸಕ ಬೋಧಕವಾದ ಏಕಾಚ್ಕರೂಪವು. ಏವಂಚ ಸೌ ಯದರ್ಥ ವಿಶಿಷ್ಟಮೇಕಾಜ್ರೂಪಂತತಃಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಪು. ನ. ಲಿಂ. ಆಭ್ಯಾಂಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧಿಸದು, ಆದ್ದರಿಂದ ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತಸಿದ್ಧಿಗಾಗಿ ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯು ಸಾರ್ಥಕವೇ ಆಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನ್ವಾದೇಶವಿಷಯದಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯು ಜ್ಞಾಪಿಸಲಾರದು. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾಗುವುದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ **' ನಗೋಶ್ವನ್ '**–ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಭಿಃ ಇತ್ಯಾದಿಯಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧಬರುವುದು ಎನ್ನಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. **' ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೭೧) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್; ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಭ್ಯಾಂನಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅನುದಾತ್ತ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಾತ್ಪರವಾದ ವಿಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದಕಾರಣ **' ಊಡಿದಂ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಏವಂಚ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಇಷ್ಟವೆಂದು ಹೇಳಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. **' ಏಭಿರಗ್ನೇ ಪಿಬಸಿ ತ್ವಮೇ ಷಾಮ್ ' ' ಏಭಿರಗ್ರೇ ದುವೋ ಗಿರಃ '**–(ಋ. ಸಂ. ೧–೧೪–೧) ಇತ್ಯಾದಿ ವೈದಿಕಪ್ರಯೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವೇ ಶ್ರುತವಾಗಿರುವುದು. ಇಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಿಷ್ಕೃತವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಇಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಏಭಿಃ–ಇತ್ಯಾದಿ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಛಾಂದಸವೆಂದೇ ಇಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗುತ್ತೆ **' ಏಭಿರಗ್ನೇ ಇತ್ಯಾದೌ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಪದಶ್ರವಣಂತು ಛಾಂದಸಮಿತಿ ತದ್ಭಾವಃ '** (ಉದ್ಯೋತ ೬–೧–೧೬೮) ಅನ್ಯೇತು, ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರದೀಪಾಶಯವರ್ಣನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉದ್ಯೋತಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು ಪ್ರಕೃತಸೂತ್ರದ ಶೇಖರದಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರಕಲೆಯನ್ನು ನೋಡಿದ ಸಮಾಧಾನಗ್ರಂಥವು ಲುಪ್ತವಾಗಿದೆ ಎಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಈಗ ಉಪಲಬ್ಧಶೇಖರರೀತ್ಯಾ ಸಾವೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪರಿಷ್ಕೃತಾರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಂಡರೂ ಏಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯನ್ನು ತಡೆಯಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಏರ್ಪಡುವುದು. ಪ್ರಕೃತವನ್ನು ವಿಚಾರಿಸುವ, ಯಾಭಿಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸಾವೇಕಾಚಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಯದ್ಯಪಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಅದಕ್ಕೆ **' ನಗೋಶ್ವನ್ಸಾವವರ್ಣರಾಡಙ್ಕ್ರುಙ್ಕೃದ್ಭ್ಯಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೮೨) ಗೋಶಬ್ದ, ಶ್ವನ್ಶಬ್ದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಶಬ್ದ ಕ್ವಿಬಂತವಾದ ರಾಟ್ ಶಬ್ದ, ಅಞ್ಚು ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಅಙ್ ಶಬ್ದ, ಕ್ರುಞ್ಚ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿನ್ ಬಂದು ಸಿದ್ಧವಾದ ಕ್ರುಙ್ ಶಬ್ದ, ಕೃಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ ಕೃತ್ ಶಬ್ದ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ವಿಭಕ್ತಿಗೂ ಮತುಪ್ಪಿಗೂ ಉದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮೈಕವಚವದಲ್ಲಿ **' ಯಾ '** ಎಂದು ಅವರ್ಣಾಂತವಾದ ಯಾ ನ ಮುಂದಿರುವ ಭಿಸ್ಗೆ ಉದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮಿಕ್ಕ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿರುವುದು ॥ ೧೭ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಪೋ ದೇವೀರುಪ ಹ್ವಯೇ ಯತ್ರ ಗಾವಃ ಪಿಬಂತಿ ನಃ ।
ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ ಕರ್ತ್ವಂ ಹವಿಃ ॥ ೧೮ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಪಃ । ದೇವೀಃ । ಉಪ । ಹ್ವಯೇ । ಯತ್ರ । ಗಾವಃ । ಪಿಬಂತಿ । ನಃ ।
ಸಿಂಧುಽಭ್ಯಃ । ಕರ್ತ್ವಂ । ಹವಿಃ ॥ ೧೮ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ನೋಽಸ್ಮದೀಯಾ ಗಾವೋ ಯತ್ರ ಯಾಸ್ವಪ್ಸು ಪಿಬಂತಿ ಪಾನಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತಾ ಆಪೋ ದೇವೀರುಪ ಹ್ವಯೇ । ಆಹ್ವಯಾಮಿ । ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾಭ್ಯೋಽದ್ಭ್ಯೋ ದೇವತಾಭ್ಯೋ ಹವಿಃ ಕರ್ತ್ವಂ । ಅಸ್ಮಾಭಿಃ ಕರ್ತವ್ಯಂ ॥ ಅಪಃ । ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಶಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪಿಬಂತಿ । ಪಾಘ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ಪಿಬಾದೇಶಃ । ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ತಿಙಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ॥ ನಿಪಾತೈರ್ಯದ್ಯದೀತ್ಯಾದಿನಾ ನಿಘಾತಾಭಾವಃ । ಕರ್ತ್ವಂ । ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ । ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನ್ಕೇನ್ಯತ್ವನಃ । ಪಾ. ೩-೪-೧೪ । ಇತಿ ಕರ್ಮಣಿ ತ್ವನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಗುಣಃ । ನಿತ್ಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ನಃ— ನಮ್ಮ । **ಗಾವಃ**— ಹಸುಗಳು । **ಯತ್ರ**— ಯಾವ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ । **ಪಿಬಂತಿ**— ನೀರು ಕುಡಿಯುವವೋ । (ಆ) **ಅಪೋ ದೇವೀಃ**— ಉತ್ತಮವಾದ ಆ ಉದಕವನ್ನು । **ಉಪ ಹ್ವಯೇ**— ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು । **ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ**— ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಆ ಉದಕಗಳನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ । **ಹವಿಃ**— ಹವಿಃಪ್ರದಾನವು । **ಕರ್ತ್ವಂ**— ಮಾಡಲ್ಪಡಬೇಕು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನದಿಯೇ ಮುಂತಾದ ಯಾವ ಜಲಾಶಯದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಗೋವುಗಳು ನೀರನ್ನು ಕುಡಿಯುವವೋ ಆ ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಉದಕವನ್ನು ಆಹ್ವಾನ ಮಾಡುವೆನು. ಹರಿಯುತ್ತಿರುವ ಆ ಉದಕವನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿ ನಾವು ಹವಿಃಪ್ರದಾನವನ್ನು ಅವಶ್ಯಕವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು.

English Translation.

I invoke hither the sacred waters at which our cows drink; our oblations are to be made to those streams.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸಿಂಧುಭ್ಯಃ—ಸ್ಯಂದನಶೀಲಾಭ್ಯೋ ದೇವತಾಭ್ಯಃ— ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಇತರ ಉದಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುವ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಆಪೋ ದೇವೀಃ ಎಂದರೆ, ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಅಥವಾ ಪೂಜ್ಯವಾದ ಹರಿಯುವ ನೀರನ್ನುದ್ದೇಶಿಸಿಯೇ ಋಷಿಗಳು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರುವರು. ಕೆಲವು ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹರಿಯದಿರುವ ಸರೋವರ, ತಟಾಕಾದಿಗಳ ಉದಕವೂ ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಡುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಪಾನಯೋಗ್ಯವಾದ ಸಿಹಿನೀರನ್ನೇ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡಲಾಗಿರುವುದು. ಸಮುದ್ರದ ನೀರಿಗೆ ಅಷ್ಟು ಪ್ರಾಶಸ್ತ್ಯ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅಪಃ—ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾಬಹುವಚನ ಶಸ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಶ್‌ಗೆ ‘ **ಲಶಕ್ವತದ್ಧಿತೇ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ಬರಲು ‘ **ತಸ್ಯಲೋಪಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ, ಅಪ್+ಅಸ್-ಅಪಸ್, ಸ್, ಗೆ ‘ **ಸಸಜುಷೋರುಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ- ೮-೨-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವ, ‘ **ಖರವಸಾನಯೋರ್ವಿಸರ್ಜನೀಯಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗ, ಅಪಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ‘ **ಊಡಿದಮ್‌ಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ರೈದ್ಯುಭ್ಯಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ‘ **ಸಾವೇಕಾಚಃ** ’-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ‘ **ಏಕಾಚಃ** ’ ಎಂದೂ, ‘ **ಅಂತೋದಾದುತ್ತರಪದಾತ್** ’-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಎಂದೂ, ‘ **ಅಂಚೇಶ್ಛಂದಸ್ಯಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಮ್** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಂ ಎಂದೂ ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಊಠ್ ಏಕಾಚ್ರೂಪವು ಆಗಿದೆ. ಏಕಾಚ್ಕವಾಗಿಲ್ಲದಕಾರಣ ಏಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಅದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ ಅಲ್ಲ, ಅಸಂಭವಾತ್. ‘ **ಸಂಭವವ್ಯಭಿಚಾರಾಭ್ಯಾಂಸ್ಯಾದ್ವಿಶೇಷಣಮರ್ಥವತ್** ’ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವು. ಸಂಭವ-ಯೋಗ್ಯತಾ, ವ್ಯಭಿಚಾರಃ-ಇತರಾವೃತ್ತಿಃ ಈಗ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಊಠ್, ಅಂತೋದಾತ್ತಗಳೂ ಏಕಾಚ್ಕಗಳೂ ಆದ ಇದಮ್ ಶಬ್ದ, ಆರು ಪಾದಾದಿಗಳು, ಅಪ್, ಪುಮ್, ರೈ, ದಿವ್ ಇವುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಊಠ್‌ಘಟಿತಸಮುದಾಯವನ್ನು ಊಠ್ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಏಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಊಠಿನಲ್ಲಿಯೂ ವಿಶೇಷಣವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಉಪಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆದ ಊಠ್‌ಘಟಿತವಾದ ಏಕಾಚ್ಕಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ, ಎಂದು ಊಠ್ ಎಂಬ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಅರ್ಥವು. ಪ್ರಷ್ಠೌಹಃ, ವಿಶ್ವೌಹಃ ಇತ್ಯಾದಿ ಉದಾಹರಣೆಗಳು. ಏಕಾಚಃ ಎಂಬುದು ಸೂತ್ರೋಪಾತ್ತವಾದುದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣವು ‘ **ಶ್ರುತಾನುಮಿತಯೋಃ ಶ್ರುತಸಂಬಂಧೋ ಬಲೀಯಾನ್** ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಗ್ಗೆವಿಶೇಷಣವಲ್ಲ. ಏವಂಚ, ಪ್ರಷ್ಠೌಹ್, ವಿಶ್ವೌಹ್ ಎಂಬ ಪ್ರಕೃತಿಯು ಅನೇಕಾಚ್ಕವಾದರೂ, ಊಠ್ ಎಂಬುದು ಏಕಾಚ್ಕವೇ ಆಗಿರುವುದರಿಂದ ಸ್ವರವು ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುದು, ಏವಂಚ, ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪದಾ ಇತ್ಯಾದಿ

ಗಳಲ್ಲೂ ಅಂತೋದಾತ್ತಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ಅಪ್ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವೂ ಏಕಾಚ್ಕವೂ ಆಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಶಸ್ ಎಂಬ ಅಸರ್ವಸ್ಥಾನವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು.

ಪಿಬಂತಿ—**' ಪಾ ಪಾನೇ '** ಧಾತು, ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಝಿಪ್ರತ್ಯಯ, **' ಝೋಽನ್ತಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝ್‌ಗೆ ಅನ್ತ್ ಆದೇಶ ಪಾ+ಅನ್ತಿ **' ಕರ್ತರಿಶಪ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಪಾ+ಅ+ಅನ್ತಿ ಈಗ **' ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾಸ್ಥಾಮ್ನಾದಾಣ್ದೃಶ್ಯರ್ತಿಸರ್ತಿಶದಸದಾಂ ಪಿಬಜಿಘ್ರಧಮತಿಷ್ಠಮನಯಚ್ಛಪಶ್ಯರ್ಚ್ಛಧೌಶೀಯ ಸೀದಾಃ ।** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಇತ್ಸಂಜ್ಞಕಶಕಾರಾದಿಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪಾ ಮೊದಲಾದ ೧೧ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಪಿಬ ಮೊದಲಾದ ೧೧ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು. ಪಿಬ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವೇ ಅಥವಾ ಪಿಬ್ ಎಂದು ಬಾಂತವೇ ಎಂಬುದನ್ನು (ಋ. ಸಂ. ೧-೧೮-೧೧) ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿರುವೆವು. ಪಿಬ ಆದೇಶ ಬಂದರೆ ಪಿಬ+ಅ+ಅನ್ತಿ, ಎರಡಾವರ್ತಿ **' ಅತೋ ಗುಣೇ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಅ, ಏ, ಓ ಎಂಬ ಗುಣಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣಗಳ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಪರಸ್ಥಾನಗಳಿಗೆ ಪರರೂಪ ಒಂದೇ ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪ ಪಿಬನ್ತಿ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **' ಪಿಬಾದಾನಿಪಾತನಾತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ವಾ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂದು **' ಧಾತೋಃ '** ಎಂಬ ಸೂತ್ರಪಠಿತವಾದ ವಾರ್ತಿಕದಿಂದ ಪಿಯ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಬ ನ ಅಕಾರ ಶೇಷಾನುದಾತ್ತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಶಪ್ ವಿಕರಣದ ಅಕಾರ ಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **' ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, ಈ ಅನುದಾತ್ತ ಅಕಾರಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಪರರೂಪದಿಂದ ಬಂದ ಅಕಾರ ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ, **' ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ '**-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಲಸ್ಥಾನಿಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರದಿಂದ ಅನ್ತಿಯ ಅಕಾರ ಅನುದಾತ್ತ. ಪುನಃ ಪರರೂಪವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ. ಈ ಅನುದಾತ್ತವು ಇ ಎಂಬ ಉದಾತ್ತದ ಮುಂದೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **' ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ಸ್ವರಿತಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಎಂದು ಅದಂತಾದೇಶದಪಕ್ಷದ ಸ್ಥಿತಿ, ಪಿಬ್ ಎಂದು ಹಲಂತಾದೇಶ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **' ಧಾತೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಯ ಇಕಾರ ಉದಾತ್ತ, ಶಪ್ ಮೊದಲಿನಂತೆ ಅನುದಾತ್ತ. ಅನ್ತಿಯೂ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಪರರೂಪವೂ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಸ್ವರಿತವೂ ಮೊದಲಿನಂತೆಯೇ ಮೊದಲನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **' ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೬) ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲ. ಪಿ ಬ ಎಂದು ಅಕಾರಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ ಉಪಧೆಯಾಗುತ್ತೆ. ಲಘುವು ಉಪಧೆಯಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ **' ಅಂಗವೃತ್ತೇಪುನರ್ವೃತ್ತಾವವಿಧಿರ್ನಿಷ್ಠಿತಸ್ಯ '** (ಪರಿಭಾ ೯೦) ಅಂಗಾಧಿಕಾರಶಾಸ್ತ್ರ ಬಂದು ಒಂದು ರೂಪವು ಪರಿನಿಷ್ಠಿತವಾದಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಂದು ಅಂಗಾಧಿಕಾರೀಯ ಶಾಸ್ತ್ರಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಿಬಾದೇಶ ಬಂದನಂತರ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಗುಣಕ್ಕೆ ವಾರಣೆ, ೬ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ೪ನೇ ಪಾದ ಮತ್ತು ೭ನೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಪೂರ್ತಾ ಅಂಗಾಧಿಕಾರವು ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. **' ನಿಪಾತೈರ್ಯದ್ಯದಿಹನ್ತಕುವಿನ್ನೇಚ್ಚೇಚ್ಚಣಕಚ್ಚಿದ್ಯತ್ರ ಯುಕ್ತಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೩೦) ಯದಿತ್ಯಾದಿ ಯತ್ರ ಎಂಬಲ್ಲಿಗೆ ಪೂರ್ತಾ ಒಂದೇ ಪದ ಉಪ್ತತೃತೀಯಾಂತ, ಇಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ನಿಪಾತೈಃ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಅನನ್ವಿತವಾಗುವುದು. ಸಮಾಸವೆಂದು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಯತ್ರಾಂತಪದವು ಸಮಾಸದ ಏಕದೇಶವಾಗುವುದು. ಆಗ **' ಪದಾರ್ಥಃ ಪದಾರ್ಥೇನಾನ್ವೇತಿ ನತು ತದೇಕದೇಶೇನ '** ಎಂದು

ಪದ, ಪದದ ಅರ್ಥವು ಮತ್ತೊಂದು ಪದದಿಂದ ಉಪಸ್ಥಿತವಾದ ವಿಶೇಷ್ಯವಾದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿಯೇ ಅನ್ವಯಿಸುವುದು ಏಕ ದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ '**ನಿಪಾತೈಃ**' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸೈಕದೇಶವಾದ ಯತ್ರಾಂತ ಪದದಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಹಾಗೆ ಅನ್ವಯವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದರಿಂದ ಸಮಾಸ ಬರಲಾರದು. ಆದ್ದರಿಂದಲೇ '**ಋದ್ಧಸ್ಯ ರಾಜಪುರುಷಃ**' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಋದ್ಧಸ್ಯ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸೈಕದೇಶವಾದ ರಾಜ್ಞಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂದು ಸರ್ವತಾಂತ್ರಿಕರೂ ಒಪ್ಪಿರುವರು. ಏವಂಚ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವು ಹೀಗೆ ಏರ್ಪಡುತ್ತ ನಿಪಾತ ಗಳಾದ ಯತ್, ಯದಿ, **ಹನ್ತ**, ಕುವಿತ್, ನೇತ್, ಚೇತ್, ಚಣ್, ಕಚ್ಚಿತ್, ಯತ್ರ, ಇವುಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಈ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿಷೇಧಬರುವುದರಿಂದ '**ಪಿಬನ್ತಿ**' ಎಂಬುದಕ್ಕೆ '**ತಿಙ್ಙತಿಙಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕರ್ತ್ವಮ್—'(ಡು) **ಕೃಞ್ ಕರಣೇ**' ಧಾತು, ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ **ತವೈಕೇನ್‌ಕೇನ್ಯತ್ವನಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) '**ತಯೋರೇವಕೃತ್ಯಕ್ತಖಲರ್ಥಾಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೦) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಕ್ತ-ಪ್ರತ್ಯಯ, ಖಲರ್ಥಪ್ರತ್ಯಯ ಇವು ಭಾವ, ಕರ್ಮ ಈ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಬರುವುವು ಎಂದು ಹೇಳಲಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭಾವ, **ಕರ್ಮ** ಈ ಎರಡೂ ಕೃತ್ಯಾರ್ಥಗಳು. '**ಕೃತ್ಯಾಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೯೫) ಈ ಸೂತ್ರವು '**ಣ್ವುಲ್ ತೃಚೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೧೩೩) ಸೂತ್ರದವರೆಗೆ (ಸಂಬಂಧಿಸುವುದು) ಅಧಿಕೃತವಾಗುದು. ಈ ಅಧಿ ಕಾರಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯವೆಂದು ವ್ಯಾಕರಣಶಾಸ್ತ್ರದಲ್ಲಿ ವ್ಯವಹರಿಸುವರು. ಏವಂಚ, ಭಾವ ಕರ್ಮ ರೂಪವಾದ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತವೈ, ಕೇನ್, ಕೇನ್ಯ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವುವು ಎಂದು ಸೂತ್ರಾರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ಕೃ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ತ್ವನ್ ಬಂದರೆ ಕೃ+ತ್ವನ್ '**ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾರ್ಧ ಧಾತುಕಯೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೪) ಸಾರ್ವಧಾತುಕ, ಅರ್ಧಧಾತುಕ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಂತಾಂ ಗಕ್ಕೆ ಗುಣವಿರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ವನ್ ಎಂಬ ಆರ್ಧಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಋಗೆ ಗುಣ. ಅದು ರ ಪರವಾಗಿ ಬರು ತ್ತದೆ. ಕರ್+ತ್ವನ್, ನ್‌ಗೆ ಇತ್ಸಂಜ್ಞೆ ನಿವೃತ್ತಿ, ಕರ್‌ತ್ವ, ಇದು '**ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕರ್ತ್ವಮ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ॥ ೧೮ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಪ್ಸ್ವ1ನ್ತರಮೃತಮಪ್ಸು ಭೇಷಜಮಪಾಮುತ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ।
ದೇವಾ ಭವತ ವಾಜಿನಃ ॥ ೧೯ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಪ್ ऽ ಸು । ಅನ್ತಃ । ಅಮೃತಂ । ಅಪ್ ऽ ಸು । ಭೇಷಜಂ । ಅಪಾಂ । ಉತ ।

ಪ್ರ ऽ ಶಸ್ತಯೇ ।

ದೇವಾಃ । ಭವತ । ವಾಜಿನಃ ॥ ೧೯ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಪ್ಸು ಜಲೇಷ್ವಂತರ್ಮಧ್ಯೇಽಮೃತಂ ಪೀಯೂಷಂ ವರ್ತತೇ । ತಸ್ಯಾಬ್ವಿಕಾರತ್ವಾತ್ । ಅಮೃತಂ ವಾ ಆಪ ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾಚ್ಚ । ತಥೈವಾಪ್ಸು ಭೇಷಜಮೌಷಧಂ ವರ್ತತೇ । ಕ್ಷುದ್ರೋಗನಿವರ್ತಕಸ್ಯಾನ್ನಸ್ಯಾಪ್ಕಾರ್ಯತ್ವಾತ್ । ಉತಾಪಿ ಚ ತಾದೃಶೀನಾಮಪಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥಂ ಹೇ ದೇವಾ ಋತ್ವಿಜಾದಯೋ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ । ಏತೇ ವೈ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾ ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ । ವಾಜಿನೋ ವೇಗವಂತೋ ಭವತ । ಶೀಘ್ರಂ ಸ್ತುತಿಂ ಕುರುತೇತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಅಪ್ಸು । ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಸಪ್ತಮ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಸಂಹಿತಾಯಾಮುದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತ ಇತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ । ಅಮೃತಂ । ನಞೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾಃ । ಪಾ. ೬-೨-೧೧೬ । ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ । ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ । ಪಾ. ೬-೨-೫೦ । ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಭವತ । ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತಿ ಪೂರ್ವಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಸ್ಯಾವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇನ ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನ ನಿಘಾತಃ ।

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅಪ್ಸು ಅಂತಃ—ನೀರಿನ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ (ನೀರಿನಲ್ಲಿ) । **ಅಮೃತಂ**—ಅಮೃತವಿರುವುದು । **ಅಪ್ಸು**—ನೀರಿನಲ್ಲಿ । **ಭೇಷಜಂ**—ವ್ಯಾಧಿನಾಶಕವಾದ ಔಷಧವು ಇರುವುದು । **ಉತ**—ಮತ್ತು । (ಹೇ) **ದೇವಾಃ**—ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ (ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದಿ ಜನಗಳೇ) । **ಅಪಾಂ**—ಉದಕಗಳ (ನೀರಿನ) । **ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ**—ಪ್ರಶಂಸಾರ್ಥವಾಗಿ ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ । **ವಾಜಿನಃ**—ತ್ವರಿತಯುಕ್ತರಾಗಿ (ಬೇಗನೆ ಸಿದ್ಧರಾಗಿ) । **ಭವತ**—ಆಗಿರಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಮೃತವಿರುವುದು, ನೀರಿನಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧಿಯನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸುವ ಔಷಧ ಎಂದರೆ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ಎಲೈ ದೇವತೆಗಳೇ ಮತ್ತು ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನಾದಿಜನರೇ, ನೀವು ಬೇಗನೆ ಆ ಉದಕಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಲು ಸಿದ್ಧರಾಗಿ.

English Translation.

(There is) ambrosia in the waters, (there is) medicine in the waters; therefore divine priests, be prompt in their praise.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ನೀರಿನ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯನ್ನೂ ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವು ಬಹು ಚೆನ್ನಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಿರುವುದು—**ಆಪೋ ವಾ ಇದಗ್ಂ ಸರ್ವಂ ವಿಶ್ವಾ ಭೂತಾನ್ಯಾಪಃ ಪ್ರಾಣಾ ವಾ ಆಪಃ ಪಶವ ಆಪೋಽನ್ನಮಾಪೋಽಮೃತಮಾಪಃ ಸಂರಾಡಾಪೋ ವಿರಾಡಾಪಃ ಸ್ವರಾಡಾಪಶ್ಛಂದಾಗ್‌ಸ್ಯಾಪೋ ಜ್ಯೋತಿಗ್‌ಷ್ಯಾಪೋ ಯಜೂಗ್‌ಷ್ಯಾಪಃ ಸತ್ಯಮಾಪಃ ಸರ್ವಾ ದೇವತಾ ಆಪೋ ಭೂರ್ಭುವಸ್ಸುವರಾಪ ಓಂ ॥**

ಎಂದರೆ ಸಮಸ್ತವೂ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಉಂಟಾಗಿರುವುದು. ಸಮಸ್ತ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಪಶುಗಳೂ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಜೀವಿಸುವವು ಎಂದರೆ ನೀರೇ ಸಮಸ್ತ ಜೀವಜಂತು ವನಸ್ಪತಿಗಳಿಗೂ ಆಧಾರಭೂತವಾದುದು. ನೀರಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯೂ ಜೀವಿಸಲಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ನೀರೇ ಪ್ರಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ನೀರಿನಿಂದ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳೂ ಸಸ್ಯವರ್ಗವೂ ಬೆಳೆಯುವುದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೀರು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಪರೋಕ್ಷವಾಗಿಯೂ ಆಹಾರ (ಅನ್ನ) ವಾಗಿರುವುದು. ಆಹಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಕೆಲವು ದಿವಸ ಜೀವಿಸಬಹುದು. ನೀರಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಜೀವಿಸಲು ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ನಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಬಹುಭಾಗ ನೀರು ರಕ್ತ ಮುಂತಾದವು ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಜೀವಿಸುವುದಕ್ಕೆ ನೀರು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ ನೀರನ್ನು ಅಮೃತವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಅತಿಶಯೋಕ್ತಿಯಲ್ಲ. ನೀರು ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ, "**ಆಪೋವಾ ಇದಮಗ್ರೇ ಸಲಿಲಮಾಸೀತ್**' ಎಂದು ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವುದರಿಂದಲೂ ನೀರಿನಿಂದಲೇ ಇತರ ವಸ್ತುಗಳು ಸೃಷ್ಟಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಎಲ್ಲವೂ ನೀರಿನ ಸ್ವರೂಪವೇ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲಾ ವಸ್ತುಗಳಿಗೂ ನೀರೇ ಮೂಲಭೂತವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು. ಆದುದರಿಂದ ನೀರು ಸಮಸ್ತ ದೇವತಾಸ್ವರೂಪವೆಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಸಾರುತ್ತಿರುವುದು.

ಅಮೃತಂ ಭೇಷಜಂ—ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ನೀರು ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾಗಿಯೂ ಜೀವನಾಧಾರವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದರಿಂದ ಅಮೃತವೆಂದು ಹೇಳಲ್ಪಡುವುದು. ಅಮೃತವು ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದ್ರವರೂಪವಾದ ವಸ್ತುಗಳೆಲ್ಲವೂ ಆಪಃ—ನೀರು ಎಂಬ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸೂಚಿಸಲ್ಪಡುವುದರಿಂದಲೂ ನೀರನ್ನು ಅಮೃತವೆಂದು ಹೇಳುವುದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ನೀರಿನಿಂದ ಅನೇಕ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಗುಣಪಡಿಸಬಹುದು. ಮತ್ತು ಔಷಧಿಗಳು ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ನೀರು ಮಿಶ್ರಿತವಾಗಿ ದ್ರವರೂಪದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಔಷಧಿಗಳು ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವುದೆಂದು ಹೇಳುವುದೂ ಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ವ್ಯಾಧಿ ನಿವಾರಣೆ ಮಾಡುವ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಪ್ರಾಧಾನ್ಯತೆಯು ಎಷ್ಟುಮಟ್ಟಿಗೆ ಇರುವುದೆಂಬುದನ್ನು ಆಯುರ್ವೇದ ಮೊದಲಾದ ವೈದ್ಯ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವರ್ಣಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದೇವಾಃ—ಇಲ್ಲಿ ದೇವಾಃ ಎಂದು ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಋತ್ವಿಗ್ಯಜಮಾನರಾದಿ ಜನರೆಂದೂ, ದೇವತೆಗಳೆಂದೂ ಹೇಳಬಹುದು. ಅಥವಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರಾದ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷದೇವತೆಗಳೆಂದು—

“ ಏತೇ ವೈ ದೇವಾಃ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಂ ಯದ್ಬ್ರಾಹ್ಮಣಾಃ ” ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯಗಳು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣರನ್ನು ದೇವ ಶಬ್ದದಿಂದ ಸಂಬೋಧನೆ ಮಾಡಿರುವುದು.

ವಾಜಿನಃ—ವೇಗವಂತಃ, ಶೀಘ್ರಗಾಮಿನಃ—ಬೇಗನೆ, ತ್ವರಿತಯುಕ್ತರಾಗಿ, ಕಾಲವಿಳಂಬವಿಲ್ಲದೆ, ಇತ್ಯಾದಿ. ಅಥವಾ **“ಅನ್ನಂ ವೈ ವಾಜಃ”** ವಾಜ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ ಶ್ರುತಿವಾಕ್ಯವಿರುವದರಿಂದ ಅನ್ನ ಅಥವಾ ಹವಿಸ್ಸಿನಿಂದ ಯುಕ್ತರಾಗಿ ಎಂದರೆ ಹವಿಃಪ್ರದಾನಾದಿಗಳಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿರಿ ಎಂದು ಬೇಕಾದರೂ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ॥

ಅಪ್ಸು—ಅಪ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನ ಸುಪ್ರತ್ಯಯ, **‘ ಊಡಿದಂಪದಾದ್ಯಪ್ಪುಮ್ರೈ-ದ್ಯುಭ್ಯಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೧) ಇದಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ನೋಡಿ. ಇದರಿಂದ ಸು ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತ. ಇಲ್ಲಿಯ ಉದಾತ್ತ ಉಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಅಂತಃ ಪದದ ಸ್ವರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **‘ ಇಕೋ ಯಣಚಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ ಎಂಬ ಯಣ್ ಬರುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಈ ವ್-ಕಾರವು ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್, **‘ ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋಽನುದಾತ್ತಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತ ಇವುಗಳ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್‌ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನ್ತಃ ಶಬ್ದದ ಅನುದಾತ್ತ ಅ-ಗೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಮೃತಂ—ಮೃತ ಶಬ್ದದೊಂದಿಗೆ ನಞ್‌ಗೆ ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ ಬಂದರೆ, ನ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಬಂದು ಅ, ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **‘ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ.’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **‘ ನಞೋ ಜರಮರ ಮಿತ್ರ ಮೃತಾಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ- ೬-೨-೧೧೬) ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಞ್‌ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಜರ, ಮರ, ಮಿತ್ರ, ಮೃತ, ಈ ನಾಲ್ಕು ಶಬ್ದಗಳು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದವಾದ ಮೃತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ—ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ, **‘ ಶಂಸು ಸ್ತುತೌ ’** ಧಾತು. **‘ ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ ಕ್ತಿನ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೯೪) ಎಂದು ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ನಕಾರಕ್ಕೆ **‘ ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪ ‘ ಪ್ರಶಸ್ತಿ ’ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ, ಪ್ರಶಸ್ತಯೇ ಇಲ್ಲಿ **‘ ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ ಕೃತ್ಯತೌ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೫೦) ತು, ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ನಕಾರೇಂತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾಗಿಯೂ, ತಕಾರಾದಿಯಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಕೃತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರದಿದ್ದರೆ ಅವ್ಯವಹಿತವಾದ ಗತಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರ ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. **ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ಕೃತ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಎಂದು ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಕೃತ್ಸ್ವರಕ್ಕೆ ಇದು ಅಪವಾದ, ಪ್ರ, **‘ ಉಪಸರ್ಗಾಶ್ಚಾಭಿವರ್ಜಂ ’** (ಫಿ. ಸೂ. ೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಇದೇ ಸ್ವರವು ಸಮಾಸಾನಂತರವೂ ಪೂರ್ವಪ್ರದರ್ಶಿತ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲುವುದು.

ಭವತ—ಇದರ ಹಿಂದೆ **‘ ದೇವಾಃ ’** ಎಂಬ ಆಮನ್ತ್ರಿತವಿದೆ, **‘ ಆಮನ್ತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾ ವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವು ಅವಿದ್ಯಮಾನದಂತೆ ಆಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುತ್ತೆ. ಏವಂಚ ಭವತ, ಎಂಬುದು ಪದಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರ

ತಕ್ಕುದೂ ಆಗುವುದು ಅನುದಾತ್ತವಿಧಿಯಲ್ಲಿ '**ಪದಾತ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೭) ಎಂದು ಅಧಿಕಾರ ಇರುವುದರಿಂದ ಪದದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದಕ್ಕೇ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. '**ಅನುದಾತ್ತಂ ಸರ್ವಮಪಾದಾದೌ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೮) ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿರುವುದಕ್ಕೂ ಅನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಆದ್ದರಿಂದ ಭವತ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ '**ತಿಙ್ಙತಿಙಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ॥ ೧೯ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಪ್ಸು ಮೇ ಸೋಮೋ ಅಬ್ರವೀದನ್ತರ್ವಿಶ್ವಾನಿ ಭೇಷಜಾ ।
ಅಗ್ನಿಂ ಚ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಮಾಪಶ್ಚ ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ ॥ ೨೦ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಪ್ಽಸು । ಮೇ । ಸೋಮಃ । ಅಬ್ರವೀತ್ । ಅನ್ತಃ । ವಿಶ್ವಾನಿ । ಭೇಷಜಾ ।
ಅಗ್ನಿಂ । ಚ । ವಿಶ್ವಽಶಂಭುವಂ । ಆಪಃ । ಚ । ವಿಶ್ವಽಭೇಷಜೀಃ ॥ ೨೦ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಕಾರೀರ್ಯಾಮುತ್ತರಸ್ಯಾಜ್ಯಭಾಗಸ್ಯಾಪ್ಸು ಮ ಇತ್ಯೇಷಾನುವಾಕ್ಯಾ । **ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ಟಿರಿತಿ ಖಂಡೇ**ಽ**ಪ್ಸ್ವಗ್ನೇ ಸಧಿಷ್ಟವಾಪ್ಸು ಮೇ ಸೋಮೋ ಅಬ್ರವೀತ್** । ಆ. ೨-೦೩ । **ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತಂ** ॥

ಅಪ್ಸು ಜಲೇಷ್ವಂತರ್ಮಧ್ಯೇ ವಿಶ್ವಾನಿ ಭೇಷಜಾ ಸರ್ವಾಣ್ಯೌಷಧಾನಿ ಸಂತೀತಿ ಮೇ ಮಹ್ಯಂ ಮಂತ್ರದರ್ಶಿನೇ ಮುನಯೇ ಸೋಮೋ ದೇವೋಽಬ್ರವೀತ್ । ತಥಾ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ ಸರ್ವಸ್ಯ ಜಗತಃ ಸುಖಕರಮೇತನ್ನಾಮಕಂ ಚಾಗ್ನಿಂ ಚಾಪ್ಸು ವರ್ತಮಾನಂ ಸೋಮೋಽಬ್ರವೀತ್ । ತಥಾ ಚ ತೈತ್ತರೀಯಾ ಅಗ್ನೇಸ್ತ್ರಯೋ ಜ್ಯಾಯಾಂಸ ಇತ್ಯನುವಾಕೇ ಸೋಽಪಃ ಪ್ರಾವಿಶದಿತ್ಯಗ್ನೇರಪ್ಸು ಪ್ರವೇಶಮಾಮನಂತಿ । ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೧ । ಲತಾಗುಲ್ಮವೃಕ್ಷಮೂಲಾದೀನಾಮೌಷಧಾನಾಂ ವೃಷ್ಟಿಜನ್ಯತ್ವೇನ ಜಲವರ್ತಿತ್ವಂ ಪ್ರಸಿದ್ಧಂ । ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ । ವಿಶ್ವಾನಿ ಭೇಷಜಾನಿ ಯಾಸು ತಥಾವಿಧಾ ಅಪೋಽಪ್ಯಬ್ರವೀತ್ ॥ ಭೇಷಜಾ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ । ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ । ಭವತೇರಂತರ್ಭಾವಿತಣ್ಯರ್ಥಾತ್ ಕ್ವಿಪ್ । ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಯದ್ವಾ । ವಿಶ್ವೇ ಸರ್ವೇಽಪಿ ವ್ಯಾಪಾರಾಃ ಸುಖಕರಾ ಯಸ್ಯ । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ । ಪಾ. ೬-೨-೧೦೬ । ಇತಿ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಆಪಃ । ಕರ್ಮಣಿ ಶಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಜಸ್ । ಅಪ್ತೃನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋಪಧಾದೀರ್ಘಃ । ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ । ವಿಶ್ವಶಂಭುರಿತಿವತ್ ॥ ೧೧ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅಪ್ಸು ಅಂತಃ—ಜಲಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ । **ವಿಶ್ವಾನಿ**—ಸಮಸ್ತವಾದ । **ಭೇಷಜಾ**—ವ್ಯಾಧಿನಾಶಕವಾದ ಔಷಧಗಳು ಇರುವುವೆಂದೂ । **ಅಗ್ನಿಂ ಚ**—ಅಗ್ನಿಯನ್ನು । **ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ**—ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನನ್ನಾಗಿಯೂ । **ಆಪಃ**—ಉದಕಗಳು । **ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ**—ವ್ಯಾಧಿನಾಶಕವಾದ ಸಮಸ್ತ ಔಷಧಿಯುಕ್ತಗಳೆಂದೂ । **ಸೋಮಃ**—ಸೋಮದೇವತೆಯು । **ಮೇ**—ನನಗೆ । **ಅಬ್ರವೀತ್**—ಹೇಳಿದನು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಜಲಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಸಮಸ್ತ ಔಷಧಗಳೂ ಇರುವವು. ಅಗ್ನಿಯು ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವವನು ಉದಕಗಳು (ಜಲವು) ಸಮಸ್ತ ಔಷಧಿಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವು. ಹೀಗೆಂದು ನನಗೆ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಹೇಳಿದನು.

English Translation.

Soma has revealed to me that in the waters are all medicaments; that Agni is the benefactor of the Universe, the waters contain all the healing medicines.

॥ ವಿಶೇಷ ವಿಷಯಗಳು ॥

ಕಾರೀರಿಯಾಗದಲ್ಲಿ ಈ **ಅಪ್ಸುಮೇ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಆಜ್ಯಭಾಗ ಹೋಮಮಾಡುವಾಗ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸುವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ವರ್ಷಕಾಮೇಷ್ಟಿ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಅಪ್ಸ್ವಗ್ನೇ ಸಧಿಷ್ಟವ** (೮-೪೩-೯) **ಅಪ್ಸು ಮೇ ಸೋಮೋ ಅಬ್ರವೀತ್** (೧-೨೩-೨೦) ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಯಾ ಪುರೋನುವಾಕ್ಯಾ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೩). ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು-ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಸುಖವನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಅಗ್ನಿಯು ವಿದ್ಯುದ್ರೂಪದಿಂದಿರುವನು. ಮತ್ತು ಪ್ರಾಣಿಗಳ ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡುವ ಸಮಸ್ತ ಔಷಧಿಗಳೂ ನೀರಿನಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವವು ಎಂದು ಸೋಮನೇ ನನಗೆ ಹೇಳಿರುವನು ಎಂದು. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯು ಇರುವನೆಂಬ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು (ತೈ. ಸಂ. ೨-೬-೬-೧) ಯಲ್ಲಿರುವ **ಅಗ್ನೇಸ್ತ್ರಯೋ ಜ್ಯಾಯಾಗ್ಂಸೋ ಭ್ರಾತರ ಆಸನ್** ಎಂಬ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿರುವ **'ಸೋಽಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್ತಂ ದೇವತಾಃ ಪ್ರೈಷಮೈಚ್ಛನ್'** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಾಹರಿಸಿರುವನು. ಇದರ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಇರುವ ವಿವರಣೆಯನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದೆಯೇ ( ) ವಿವರಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ಅಗ್ನಿಂ ಚ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ—ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿಗೂ ಉಂಟಾಗುವ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ವಿವರಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆಯಿಲ್ಲ. ಅಗ್ನಿಯು ನಮಗೆ ಚಳಿಯಾಗಿರುವಾಗ ಶಾಖವನ್ನು ಕೊಡುವುದಲ್ಲದೆ, ಆಹಾರಾದಿಗಳನ್ನು ಬೇಯಿಸುವುದಕ್ಕೂ ಇನ್ನೂ ಅನೇಕ ಉಪಯೋಗವಾದ ಅಥವಾ ಅತ್ಯವಶ್ಯಕವಾದ ಕಾರ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ನಾವು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು

ಉಪಯೋಗಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ವಿಷಯವು ಸರ್ವರ ಅನುಭವವೇದ್ಯವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೆಚ್ಚು ಹೇಳಬೇಕಾದ ಆವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ.

ಆಪಶ್ಚ ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ—ವ್ಯಾಧಿಗಳನ್ನು ಪರಿಹಾರಮಾಡುವುದರಲ್ಲಿ ನೀರಿನ ಪಾತ್ರವೇನೆಂಬುದನ್ನು ನಾವು ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೇ ವಿವರಿಸಿದೇವೆ

ಸೋಮಃ—ಸೋಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸೋಮದೇವಃ ಸೋಮದೇವತೆಯು ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ಸೋಮನೆಂದರೆ ಓಷಧಿ ವನಸ್ಪತಿಗಳಿಗೆ ಅಧಿಷ್ಠಾನದೇವತೆಯಾದ ಚಂದ್ರನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಭೇಷಜಾ—‘ ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ ’-(ಪಾ.ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ ಜಸ್‌ಗೆ ಆಕಾರಾದೇಶ.

ವಿಶ್ವಶಂಭುವಮ್—ವಿಶ್ವಸ್ಯ ಶಂ ಭವತೀತಿ (ಭಾವಯತೀತಿ) ವಿಶ್ವಶಂಭೂಃ, ತಂ. ಎಂದು ವಿಗ್ರಹವು ಇಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಭಾವಿತ ಣಿಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥಕ ಭೂ-ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ **‘ ಕ್ವಿಪ್ ಚ ’** (ಪಾ.ಸೂ. ೩-೨-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾವಯವ ಸುಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್, ವಿಶ್ವಶಂಭೂ, ಇದರ ಮುಂದೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್ **‘ ನ ಭೂಸುಧಿಯೋಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೮-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಣ್‌ಗೆ ನಿಷೇಧ. **‘ ಅಚಿಶ್ನುಧಾತು ’**-(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉವಙ್ ಆದೇಶ. ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ, ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಯದ್ಯಪಿ **‘ ಸಮಾಸಸ್ಯ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ (ಸತಿಶಿಷ್ಟನಾದ) ಅಂತೋದಾತ್ತವು ನ್ಯಾಯವು, ಆದರೂ ಪ್ರತ್ಯಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ವಿಶ್ವ-ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಬರುವುದು. ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಮಿಕ್ಕ ವರ್ಣಗಳು ಅನುದಾತ್ತಗಳು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಕಾರದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ **‘ ಉದಾತ್ತಾದನುದಾತ್ತಸ್ಯ ’**-(ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ವರಿತ ಬರುತ್ತೆ. ಮಿಕ್ಕ ಎರಡು ವರ್ಣಗಳೂ, **‘ ಸ್ವರಿತಾತ್ಸಂಹಿತಾಯಾಮನುದಾತ್ತಾನಾಂ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಚಯಗಳು ಎಂದು ಸ್ಥಿತಿ. ಇಲ್ಲಿ ವಿಶ್ವಶಬ್ದವು **‘ ಅಶೂಪ್ರುಷಿಲಟಿ ’**-(ಉ. ಸೂ. ೧-೧೧೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ನಿಷ್ಪನ್ನವಾಗಿದೆ. ಅದ್ದರಿಂದ ಇದು **‘ ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಎಂದು (ಋ. ಸಂ. ೧-೯-೧) ವರ್ಣಿಸಿರುವರು. ಅಂದಮೇಲೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದರೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವೇ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ, ಎಂದು ರೂಪವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ ಎಂದಾಗಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಏವಂಚ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ **‘ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪೂರ್ವಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಮ್ ’** ಎಂದು ಇರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಹೀಗಿದ್ದರೂ ಶೋಧಕಾದಿಗಳ ಪ್ರಮಾದದಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ಎಂದು ಬಿದ್ದಿರಬಹುದು. ಇದು ಹೇಗಾದರೂ ಇರಲಿ ಅರ್ಥವರ್ಣನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಗೆ ಅನುಗುಣವಾದ ಅರ್ಥಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವರ್ಣನೆಯೇ ಇಲ್ಲವು. ಅಂದಮೇಲೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಿಗೆ ಈ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅರುಚಿ ಇದೆ ಎಂದು ವ್ಯಕ್ತವು. ಆದುದರಿಂದಲೇ **‘ ಯದ್ವಾ ’** ಎಂದು ಆರಂಭಿಸಿ ಬೇರೆ ವ್ಯುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳುವರು. ವಿಶ್ವೇ-ಸರ್ವವ್ಯಾಪಾರಗಳೂ ಶಂಭುವಃ-ಸುಖಕರಗಳಾಗಿ, ಯಸ್ಯ-ಯಾವನಿಗೆ ಇದೆಯೋ ಸಃ-ಅವನು ವಿಶ್ವಶಂಭೂಃ, ತಂ, ಎಂದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸಮಾಸಾಂತೋ

ದಾತ್ತವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ' **ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇದು ' **ಬಹುವ್ರೀಹೌ ವಿಶ್ವಂ ಸಂಜ್ಞಾಯಾಮ್** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೦೬) ಇಲ್ಲಿ ' **ಬಹುವ್ರೀಹೌಪ್ರಕೃತ್ಯಾಪೂರ್ವಪದಂ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಂ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಅನುಗುಣವಾಗಿ ಅದನ್ನು ಷಷ್ಠ್ಯಂತವಾಗಿ ವಿಪರಿಣಾಮಮಾಡಿ ಕೊಳ್ಳಬೇಕು, ' **ಅನ್ತಃ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೯೨) ಎಂಬುದು ಅಧಿಕೃತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಥಾಚ ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ಅಂತಃ, ಎಂದಾಯಿತು, ' **ಆದಿರುದಾತ್ತಃ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತಃ ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುತ್ತೆ. **ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ** ಎಂಬುದು ಸಮುದಾಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷಣ, ಏವಂಚ ಸಮುದಾಯದಿಂದ ಸಂಜ್ಞೆ ತೋರುವಾಗ ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದ ಪೂರ್ವಪದವಾದ ವಿಶ್ವ-ಶಬ್ದದ ಅಂತವು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು, ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಶ್ವ-ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವೇ ಆಗುತ್ತೆ. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಸ್ವರೋಪಪಾದನೆ ಮಾಡಬೇಕಾದ ಕ್ಲೇಶವಿಲ್ಲ.

ಅಪಃ—ಇದು ಅಬ್ರವೀತ್-ಎಂಬ ಧಾತುವನ್ನು ಕುರಿತು ಕರ್ಮ ಪದ. ಆದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ' **ಕರ್ಮಣಿ ದ್ವಿತೀಯಾ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೨) ಎಂಬ ಅನುಶಾಸನದಂತೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ವಿಭಕ್ತಿಯು, ಅಪ್ ಶಬ್ದ ನಿತ್ಯ ಬಹುವಚನಾಂತವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥಗತಬಹುತ್ವವನ್ನು ವಿವಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ' **ಬಹುಷು ಬಹುವಚನಂ** ' (ಪಾ ಸೂ. ೧-೪-೨೧) ಎಂದು ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್-ಬರುವುದು ಯುಕ್ತವು. ಆದರೂ ' **ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನ ಜಸ್-ವಿಭಕ್ತಿ ಬಂದಿದೆ, ಅಪ್+ಅಸ್, ಈಗ ಅಸ್ ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ' **ಅಪ್ತೃನ್ತೃಚ್** ' (ಪಾ. ಸೂ ೬-೪-೧೧) ಸಂಬುದ್ಧಿಭಿನ್ನಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಅಪ್ ಶಬ್ದ ತೃನ್ ಮೊದಲಾದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಶಬ್ದ, ಇವುಗಳ ಉಪಾಂತ್ಯವರ್ಣಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ, ಆಪಸ್, ಸ್ ಗೆ ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು.

ವಿಶ್ವಭೇಷಜೀಃ—ವಿಶ್ವಾನಿ ಭೇಷಜಾನಿ ಯಾಸು ತಾಃ । ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ, ಇಲ್ಲಿ ಬಹುವ್ರೀಹಿನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ವಿಶ್ವಶಂಭುವಂ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ರೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ ' **ಭಿಯಃಷುಗ್ಘ್ರಸ್ವಶ್ಚ** ' (ಉ. ಸೂ. ೧-೧೩೫) ಞಿಭೀ ಭಯೇ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಜಿಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗ ಷುಕ್ ಆಗಮವೂ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೀ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಜ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವವೂ ಷುಕ್ ಆಗಮವೂ ಬಂದರೆ ಭಿಷಜ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಭಿಷಜಃ ಇಮಾಃ ಎಂದು ವಿಗ್ರಹ. ' **ತಸ್ಯೇದಮ್** ' (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೩-೧೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಣ್ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಭಿಷಜ್+ಅ- ಈಗ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಣಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ **ತದ್ಧಿತೇಷ್ವಚಾಮಾದೇ** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೧೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೀ ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿಬಂದು ಭೈ ಎಂದು ಯದ್ಯಪಿ ಆಗಬೇಕಾಗುವುದು ಆದರೆ ನಿಪಾತನದಿಂದ ಭೀ ಯ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಏಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ. ಙೀಷ್ ಬಂದು ಭೇಷಜೀಃ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಙೀಷ್ ನ ಈಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಉದಾತ್ತ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಆಪಃ ಪೃಣೀತ ಭೇಷಜಂ ವರೂಥಂ ತನ್ವೇ ೩ ಮಮ ।
ಜ್ಯೋಕ್ ಚ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶೇ ॥ ೨೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಆಪಃ । ಪೃಣೀತ । ಭೇಷಜಂ । ವರೂಥಂ । ತನ್ವೇ । ಮಮ ।
ಜ್ಯೋಕ್ । ಚ । ಸೂರ್ಯಂ । ದೃಶೇ ॥ ೨೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಆಪೋ ಮಮ ತನ್ವೇ ಶರೀರಾರ್ಥಂ ವರೂಥಂ ರೋಗನಿವಾರಕಂ ಭೇಷಜಮೌಷಧಂ ಪೃಣೀತ । ಪೂರಯತ । ಕಿಂಚ ಜ್ಯೋಕ್ ಚಿರಂ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶೇ ದ್ರಷ್ಟುಂ ನಿರೋಗಾ ವಯಂ ಶಕ್ನು-ವಾಮೇತಿ ಶೇಷಃ ॥ ಪೃಣೀತ । ಪೃ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ । ಲೋಣ್ಮಧ್ಯಮಬಹುವಚನಂ ಥ । ತಸ್ಯ ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಮಿತಿ ತಾದೇಶಃ । ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ । ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವ ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವಃ । ಈ ಹಲ್ಯಘೋರಿ-ತೀತ್ವಂ । ಋವರ್ಣಾಚ್ಚೇತಿ ಣತ್ವಂ । ಸತಿ ಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ತಿಙಃ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಆಪ ಇತ್ಯಸ್ಯಾಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವದಿತ್ಯವಿದ್ಯಮಾನವತ್ತ್ವೇ ಪಾದಾದಿತ್ವಾ-ನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ । ವರೂಥಂ । ವೃಞ್ ವರಣೇ । ಜ್ಯಾವೃಞ್ಭ್ಯಾಮೂಥನ್ । ಉ. ೨-೬ । ನಿತ್ತ್ವಾ-ದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ತನ್ವೇ । ಙಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ । ಪಾ. ೧-೪-೬ । ಇತಿ ನದೀಸಂಜ್ಞಾ ಪಾಕ್ಷಿಕೀತ್ಯಾಡಾಗಮಾಭಾವಃ । ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಪೂರ್ವಾದಿತಿ ವಿಭಕ್ತ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ।ವ್ಯತ್ಯಯೇನೋದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರಿತಿ ಸ್ವರಿತತ್ವಂ । ದೃಶೇ । ದೃಶೇ ವಿಖ್ಯೇ ಚ । ಪಾ. ೩-೪-೧೧ । ಇತಿ ತುಮರ್ಥೇ ನಿಪಾತ್ಯತೇ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಆಪಃ—ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ, ಅಥವಾ ಉದಕಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳೇ । **ಮಮ**—ನನ್ನ । **ತನ್ವೇ**—ಶರೀರಕ್ಕಾಗಿ । **ವರೂಥಂ**—ರೋಗನಿವಾರಕವಾದ । **ಭೇಷಜಂ**—ಔಷಧವನ್ನು । **ಪೃಣೀತ**—ಪೂರ್ಣಮಾಡಿ (ಎಂದರೆ ಶರೀರವು ರೋಗವಿಲ್ಲದಂತೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿರುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ) । (ಹೀಗೆ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ನಾನು) **ಸೂರ್ಯಂ**—ಸೂರ್ಯನನ್ನು । **ಜ್ಯೋಕ್**—ಬಹಳಕಾಲದವರೆಗೆ । **ದೃಶೇ**—ನೋಡುವೆನು (ನೋಡಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವೆನು ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಲು ಸಮರ್ಥನಾಗುವೆನು).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಉದಕಗಳೇ (ಅಥವಾ ಉದಕಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳೇ), ನನ್ನ ಶರೀರವು ರೋಗವಿಲ್ಲದಂತೆ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ತಮವಾದ ಔಷಧವನ್ನು ಪೂರ್ಣಮಾಡಿ (ಸಿದ್ಧಪಡಿಸಿ) ಅದರಿಂದ ನಾನು ರೋಗರಹಿತನಾಗಿ ಬಹುಕಾಲ ಸೂರ್ಯನನ್ನು ನೋಡುವಂತಾಗಲಿ ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸುವಂತಾಗಲಿ.

English Translation.

Waters, grant me a medicament that shall be an armour to my body that I may long behold the Sun.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪೃಣೀತ—ಪೃ ಪಾಲನಪೂರಣಯೋಃ ॥ ಪೂರ್ಣಮಾಡಿರಿ ಎಂದರೆ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ರೋಗಾದಿಗಳಿಲ್ಲದಂತೆ, ಶರೀರವು ತನ್ನ ಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಕ್ರಮವಾಗಿ ಮಾಡಲು ಶಕ್ತವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿರಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ವರೂಥಂ—ವರಣೀಯಂ, ರೋಗನಿವಾರಕಂ ॥ ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯವಾದ ಎಂದರೆ ರೋಗನಿವಾರಕವಾದ.

ಜ್ಯೋಕ್ ಚ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶೇ—ಸೂರ್ಯನನ್ನು ಬಹುಕಾಲ ನೋಡುತ್ತಿರುವುದು ಎಂದರೆ ಬಹುಕಾಲ ಜೀವಿಸಿರುವುದು ಎಂದರ್ಥವು. ಇದೇ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಕೆಲವು ಋಕ್ಕುಗಳು ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ಕೆಲವಿವೆ.

ತಸ್ಮಾ ಅಗ್ನಿರ್ಭಾರತಃ ಶರ್ಮ ಯಂಸಜ್ಜ್ಯೋಕ್ ಪಶ್ಯಾತ್ಸೂರ್ಯಮುಚ್ಚರಂತಂ ।

(ಋ. ಸಂ. ೪–೨೫–೪.)

ತವ ಕ್ರತ್ವಾ ತವೋತಿಭಿರ್ಜ್ಯೋಕ್ ಪಶ್ಯೇಮ ಸೂರ್ಯಂ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೯–೪–೬)

ಶಂ ನಃ ಕ್ಷೇತ್ರಮುರು ಜ್ಯೋತೀಂಷಿ ಸೋಮ ಜ್ಯೋಙ್ನಃ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶಯೇ ರಿರೀಹಿ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೯–೯೧–೬)

ಉದ್ಯಂತಂ ತ್ವಾ ಮಿತ್ರಮಹೋ ದಿವೇದಿವೇ ಜ್ಯೋಗ್ಜೀವಾಃ ಪ್ರತಿ ಪಶ್ಯೇಮ ಸೂರ್ಯ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦–೩೭–೭)

ಜ್ಯೋಕ್ ಪಶ್ಯೇಮ ಸೂರ್ಯಮುಚ್ಚರಂತಮನುಮತೇ ಮೃಳಯಾ ನಃ ಸ್ವಸ್ತಿ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೧೦–೫೯–೬)

ಇವುಗಳಲ್ಲದೆ ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿಯೂ— **" ಪಶ್ಯೇಮ ಶರದಃ ಶತಂ .... ಜ್ಯೋಕ್ ಚ ಸೂರ್ಯಂ ದೃಶೇ, " " ಜ್ಯೋಕ್ ಚ ಪಶ್ಯಾಮಿ ಸೂರ್ಯಂ "** ಮೊದಲಾದ ಈ ಅಭಿಪ್ರಾಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಅನೇಕವಾಕ್ಯಗಳಿವೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪೃಣೀತ—ಪೃ–ಪಾಲನ ಪೂರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಥ ಪ್ರತ್ಯಯ, ಪೃ+ಥ. **'ಲೋಟೋ ಲಙ್ವತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೮೫) ಲೋಟಿಗೆ ಲಙ್ಗೆ ಕಾರ್ಯ ಬರುವಂತೆ ಕಾರ್ಯ ಬರು

ವುದು ಎಂದು ಲಙ್ವದ್ಭಾವ ಇದೆ. **'ತಸ್ಥಸ್ಥಮಿಪಾಂ ತಾಂತಂತಾಮಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೧) ತಸ್-ಥಸ್-ಥ-ಮಿಪ್ ಈ ನಾಲ್ಕು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ತಾಮ್-ತಮ್-ತ-ಅಮ್ ಈ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂಬುದರಿಂದ ಥ ಗೆ ತ ಆದೇಶ ಪೄ+ತ. **'ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಕರ್ತ್ರರ್ಥಕಸಾರ್ವಧಾತುಕಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಕ್ರ್ಯಾದಿಗಣದ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಶ್ನಾ (ನಾ) ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಇದರಿಂದ ಶ್ನಾ ಬಂದರೆ ಪೄ+ನಾ+ತ. **'ಪ್ವಾದೀನಾಂ ಹ್ರಸ್ವಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೦) ಪೂಞ್ ಪವನೇ ಮೊದಲಾಗಿ ಧಾತುಪಾಠದಲ್ಲಿ ಪಠಿಸಿರುವ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೄ-ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ೠಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವಾದ ಋ ಆದೇಶ-ಪೃ+ನಾ+ತ, **'ಈಹಲ್ಯಘೋಃ'** (ಪಾ. ೬-೪-೧೧೩) ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಙಿತ್ ಆದ ಹಲಾದಿಯಾದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಆ ಗೂ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆ ಗೂ ಈಕಾರ ಆದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಕಾರಾದೇಶ ಬಂದರೆ ಪೃ+ನೀ+ತ, **'ಋವರ್ಣಾಚ್ಚೇತಿವಕ್ತವ್ಯಂ'** ಇದು **'ರಷಾಭ್ಯಾಂ ಣತ್ವೇ ಋಕಾರಗ್ರಹಣಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೧ ವಾರ್ತಿಕ ೧) ಎಂಬುದರ ಅರ್ಥಾನುವಾದ. ಋಕಾರದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ. ಇದರಿಂದ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣಕಾರಾದೇಶ ಪೃಣೀತ ಎಂದಾಗುವುದು.

ಆಪಃ— ಎಂಬುದು ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತ. ಆದುದರಿಂದ **'ಸಾಮಂತ್ರಿತಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೩-೪೮) ಸಂಬೋಧನಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತ್ಯಂತವು 'ಆಮನ್ತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ'ಯನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಮನ್ತ್ರಿತಸಂಜ್ಞೆ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಆಮಂತ್ರಿತಂ ಪೂರ್ವಮವಿದ್ಯಮಾನವತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೨) ಹಿಂದಿರುವ ಆಮಂತ್ರಿತವು ಅವಿದ್ಯಮಾನವತ್ ಅಂದರೆ ಇದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಂತೆ ಆಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವಿದ್ಯಮಾನವದ್ಭಾವ ಬರುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಪೃಣೀತ ಎಂಬುದು ಪದಾತ್ಪರವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾದಾದಿಯಲ್ಲಿರುವುದೂ ಆಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅತಿಙಂತಪದದ ಮುಂದೆ ಇಲ್ಲದ ಕಾರಣ **ತಿಙ್ಙತಿಙಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ** ವಿಕರಣ ವಿಚಾರದಲ್ಲಿ ಅದು **ಸತಿಶಿಷ್ಟ**ವಾದರೂ ಅಂದರೆ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಬಂದರೂ ಆ ಸ್ವರವು ಬಲವಾದುದಲ್ಲ ಎಂದು **'ಅನ್ಯತ್ರವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ** ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು. ತಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯವಾದ ತ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು. ಮಿಕ್ಕವು ಶೇಷಾನುದಾತ್ತ ಸ್ವರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಗಳು.

ವರೂಥಮ್—ವೃಞ್ ವರಣೇ ಧಾತು. **'ಜ್ಯಾವೃಞ್ಭ್ಯಾಮೂಥನ್'** (ಉ. ಸೂ. ೨-೧೬೩) ಜ್ಯಾ ವಯೋಹಾನೌ, ಕ್ರ್ಯಾದಿ-ಜ್ಯಾಷ್ ವಯೋಹಾನೌ ದಿವಾದಿ, ವೃಞ್ ವರಣೇ ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಊಥನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂದು ಊಥನ್ ಬಂದರೆ ವೃ+ಊಥ. ಋಗೆ ಗುಣ ಬಂದು ಅರ್ ಆಗುತ್ತೆ ವರೂಥ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿತ್, ಆದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುವುದು.

ತನ್ವೇ—ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ ಧಾತು. **'ಭೃಮೃಶೀ ತೄ ಚರಿತ್ಸರಿ ತನಿ ಧನಿ ಮಿ ಮಸ್ಜಿಭ್ಯಉಃ'** (ಉ. ಸೂ. ೧-೭) ಭೃಞ್ ಭರಣೇ, ಮೃಙ್ ಪ್ರಾಣತ್ಯಾಗೇ ಶೀಙ್ ಸ್ವಪ್ನೇ, ತೄ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ, ಚರ ಗತಿಭಕ್ಷಣಯೋಃ ತ್ಸರ ಚ್ಛದ್ಮಗತೌ, ತನು ವಿಸ್ತಾರೇ, ಧನ ಧಾನ್ಯೇ, ಡುಮಿಞ್ ಪ್ರಕ್ಷೇಪಣೇ, ಟುಮಸ್ಜೋ ಶುದ್ಧೌ; ಈ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಉಪ್ರತ್ಯಯ ತನ್+ಉ=ತನು, ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಇದರ ಮುಂದೆ ಚತುರ್ಥೀವಿಭಕ್ತಿ ಙೇ ಪ್ರತ್ಯಯ ತನು+ಏ **'ಙಿತಿ ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೬)

ಇಲ್ಲಿ ಚಕಾರವಿರುವುದರಿಂದ ಎರಡು ವಾಕ್ಯಗಳು ಏರ್ಪಡುವುವು. **ಯೂಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌನದೀ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಅನುವೃತ್ತ ವಾಗುವುದು, ಈಶ್ಚ-ಊಶ್ಚ=ಯೂ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ದೀರ್ಘದ ಮುಂದೆ ಇಚ್‌ವರ್ಣ ಇದ್ದರೂ ಸೂತ್ರವಾದ್ದರಿಂದ **'ದೀರ್ಘಾಜ್ಜಸಿಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಸ್ತ್ರಿಯಮೇವಾಚಕ್ಷತೇ ಇತಿ ಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯಾ=ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸತಕ್ಕವು ಎಂದರೆ ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳು ಎಂದರ್ಥ. **'ನೇಯಙುವಙ್‌ಸ್ಥಾನಾವಸ್ತ್ರೀ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೪) ನ ವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಸಂಪೂರ್ಣಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಅನುವೃತ್ತಿ, ಇಯಙುವಙೋಃ ಸ್ಥಾನಂ=ಸ್ಥಿತಿಃ ಯಯೋಸ್ತೌ. ಇಯಙ್ ಉವಙ್ ಆದೇಶ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯಗಳು ಎಂದರ್ಥ. **'ವಾಮಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೪-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾ ಎಂದು ಬರುತ್ತೆ, ಏವಂಚ ಙಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕವಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ನಿತ್ಯ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳೂ ಇಯಙುವಙಾದೇಶಪ್ರಾಪ್ತಿಯೋಗ್ಯಗಳೂ ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದಕ್ಕಿಂತ ಬೇರೆಯಾದವೂ ಆದ ಈಕಾರಾಂತ ಊಕಾರಾಂತ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು **ಙಿತಿ ಎಂಬ** ಮೊದಲನೇ ವಾಕ್ಯಕ್ಕೆ ಅರ್ಥ. **ಹ್ರಸ್ವಶ್ಚ** ಎಂದು ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಯೂಸ್ತ್ರ್ಯಾಖ್ಯೌನದೀ ವಾ-ಙಿತಿ ಎಂಬ ಪದಗಳು ಅನುವರ್ತಿಸುವುವು. ಏವಂಚ ಙಕಾರೇತ್ಸಂಜ್ಞಕಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಗಳಾದ ಇಕಾರಾಂತ ಅಥವಾ ಹ್ರಸ್ವ ವಾದ ಉಕಾರಾಂತವಾದ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ನದೀಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಇದರ ಅರ್ಥ, ಮೊದಲ ನೆಯ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಯದ್ಯಪಿ ಎರಡನೇ ವಾಕ್ಯಾರ್ಥಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇದೆ. ಆದರೂ ಅಲ್ಲಿ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಎಂದಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತನು ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ನದೀಸಂಜ್ಞೆ ಇಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ **'ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಟ್ ಆಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ, ಯಣಾದೇಶದಿಂದ ಉಗೆವ್ ಬಂದರೆ ತನ್ವೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಇಲ್ಲಿ ಏ ಎಂಬುದು ಸುಪ್ಪಾದ್ದರಿಂದ **'ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **'ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಯ್-ವ್-ಲ್ ಗಳು ಉದಾತ್ತವಾದ ವರ್ಣದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದವುಗಳಾಗಿ ವ್ಯಂಜನದ ಮುಂದೆ ಇರುವುವು ಆದರೆ ಅಂತಹ ಯ್-ವ್-ಲ್ ಗಳ ಮುಂದೆ ಬರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವರ್ಣಗಳೂ, ಶಸ್ ಮೊದಲಾದ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಸಹ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ವ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಏಗೆ ಉದಾತ್ತವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ಆದರೂ **'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ'** ಎಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ **'ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತ ಅಥವಾ ಸ್ವರಿತದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಯಣ್ ನ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು ಎಂಬುದರಿಂದ, ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಏ ಗೆ ಸ್ವರಿತ ಬರುವುದು. ಈ ಸ್ವರಿತವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ ಇದರ ಮುಂದೆ ೩ ಎಂಬ ಅಂಕವು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ದೃಶೇ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು **'ದೃಶೇ ವಿಖ್ಯೇ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೧) ತುಮುನ್ ಪ್ರತ್ಯ ಯದ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಂದರೆ ಭಾವ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ದೃಶೇ ಎಂದೂ, ವಿಖ್ಯೇ ಎಂದೂ ಎರಡು ರೂಪಗಳು ನಿಪಾತಿಸ **ಲ್ಪಡುವುವು** ಎಂದು ಅರ್ಥ ಇಲ್ಲಿ ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆಯೂ, ವಿ **ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕವಾದ** ಖ್ಯಾ ಧಾತುವಿನ **ಮುಂದೆಯೂ ತುಮುನ್** ಪ್ರತ್ಯಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕೇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುವುವು. ದೃಶ್+ಏ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್. ದೃಶ್ ಗೆ **ಲಘೂಪಧಗುಣ** ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಿಖ್ಯಾ+ಏ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಕಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **'ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆ ಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು. ॥ ೨೧ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರ ವಹತ ಯತ್ಕಿಂ ಚ ದುರಿತಂ ಮಯಿ ।
ಯದ್ವಾಹಮಭಿದುದ್ರೋಹ ಯದ್ವಾ ಶೇಪ ಉತಾನೃತಂ ॥೨೨॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಇದಂ । ಆಪಃ । ಪ್ರ । ವಹತ । ಯತ್ । ಕಿಂ । ಚ । ದುಃऽಇತಂ । ಮಯಿ ।
ಯತ್ । ವಾ । ಅಹಂ । ಅಭಿऽದುದ್ರೋಹ । ಯತ್ । ವಾ । ಶೇಪೇ । ಉತ ।
ಅನೃತಂ ॥ ೨೨ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪಶ್ವಾ ಮಾರ್ಜನ ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರ ವಹತೇತ್ಯೇಷಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ । ಹುತಾಯಾಂ ವಪಾಯಾಮಿತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರವಹತ । ಆ ೩-೫ । ಇತಿ ॥ ಏಷೈವಾವಭೃಥೇಷ್ಟೌ ಸ್ನಾನೇ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ । ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜೈಶ್ಚರಿತ್ವೇತಿ ಖಂಡ ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರ ವಹತ ಸುಮಿತ್ರ್ಯಾ ನ ಆಪ ಓಷಧಯಃ ಸಂತು । ಆ ೬-೧೩ । ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತಂ ॥

ಮಯಿ ಯಜಮಾನೇ ಯತ್ಕಿಂ ಚ ದುರಿತಮಜ್ಞಾನಾನ್ನಿಷ್ಪನ್ನಂ । ವಾಥವಾಹಂ ಯಜಮಾನೋಽಭಿದುದ್ರೋಹ ಸರ್ವತೋ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕಂ ದ್ರೋಹಂ ಕೃತವಾನಸ್ಮಿ ವಾಥವಾ ಶೇಪೇ ಸಾಧುಜನಂ ಶಪ್ತವಾನಸ್ಮೀತಿ ಯದಸ್ತಿ । ಉತಾಪಿ ಚಾನೃತಮುಕ್ತವಾನಿತಿ ಯದಸ್ತಿ । ತದಿದಂ ಸರ್ವಮಪರಾಧಜಾತಂ ಪ್ರ ವಹತ । ಮತ್ತೋಽಪನೀಯ ಪ್ರವಾಹೇಣಾನ್ಯತೋ ನಯತ॥ ಮಯಿ । ಮಪರ್ಯಂತಸ್ಯ ತ್ವಮಾವೇಕವಚನ ಇತಿ ಮಾದೇಶೇ ಕೃತೇಽತೋ ಗುಣ ಇತಿ ಪರರೂಪೇ ಚ ಸತಿ ಯೋಽಚೀತಿ ದಕಾರಸ್ಯ ಯಕಾರಾದೇಶಃ । ಏಕಾದೇಶಸ್ವರೇಣ ಮಕಾರಾತ್ಪರಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ದುದ್ರೋಹ । ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ । ಣಲಿ ಗುಣೇ ದ್ವಿರ್ವಚನಹ್ರಸ್ವಹಲಾದಿಶೇಷಾಃ । ಲಿತೀತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾತ್ಪೂರ್ವಸ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ । ಶೇಪೇ । ಶಪ ಆಕ್ರೋಶೇ । ಲಿಟ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ತಙ್ । ಉತ್ತಮೈಕವಚನಮಿಟ್ । ಟೇರೇತ್ವಂ । ಅತ ಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇ । ಪಾ. ೬-೪-೧೨೦ । ಇತ್ಯೇತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರೇಣಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪೂರ್ವವನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಮಯಿ— ಯಜಮಾನನಾದ ನನ್ನಲ್ಲಿ । **ಯತ್ಕಿಂಚ—** ಯಾವುದಾದರೂ । **ದುರಿತಂ—** ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾಪಗಳಿವೆಯೋ । **ವಾ—** ಅಥವಾ । **ಅಹಂ—** ನಾನು । **ಯತ್ ಅಭಿದುದ್ರೋಹ—** ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ (ಯಾರಿಗಾದರೂ) ದ್ರೋಹವೆಣಿಸಿದ್ದರೂ । **ವಾ—** ಅಥವಾ । **ಯತ್ ಶೇಪೇ—** ಯಾರ ವಿಚಾರವಾಗಿ ಕೆಟ್ಟ ಮಾತನ್ನಾಡಿದ್ದರೂ । **ಉತ—** ಮತ್ತು । **ಅನೃತಂ—** ಸುಳ್ಳನ್ನು (ಹೇಳಿದ್ದರೂ) । **ಇದಂ—** ಅಂತಹ ಪಾಪವನ್ನು । **ಆಪಃ—** ಉದಕಗಳು । **ಪ್ರ ವಹತ—** (ನನ್ನಿಂದ ಬೇರ್ಪಡಿಸಿ) ಪ್ರವಾಹರೂಪದಿಂದ ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ನನ್ನಲ್ಲಿರಬಹುದಾದ ಅಜ್ಞಾನವಶದಿಂದ ಮಾಡಿದ ಪಾಪಗಳು, ಅಥವಾ ನಾನು ಯಾರಿಗಾದರೂ ದ್ರೋಹವೆಣಿಸಿದ್ದರೂ, ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟಮಾತನ್ನಾಡಿದ್ದರೂ ಮತ್ತು ಸುಳ್ಳನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಅಂತಹ ಪಾಪಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಉದಕಗಳು (ಹರಿಯುವ ನೀರು) ಪ್ರವಾಹರೂಪದಲ್ಲಿ ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲಿ.

English Translation.

O Waters, whatever sin there is in me, whatever ill-will I may have borne to others, whatever imprecations I may have uttered, and whatever falsehood I may have told, wash it away all from me.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಜನ (ಪ್ರೋಕ್ಷಣ) ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ **ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರವಹತ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಹುತಾಯಾಂ ವಪಾಯಾಂ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರವಹತ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಮಾರ್ಜನಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೩-೫). ಇದಲ್ಲದೆ ಯಜ್ಞಾಂತ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಅವಭೃಥೇಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ನಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಮಂತ್ರದ ಉಪಯೋಗವಿರುವುದು. ಈ ವಿಷಯವು **ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜೈಶ್ಚರಿತ್ವಾ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಇದಮಾಪಃ ಪ್ರವಹತ** ಮತ್ತು **ಸುಮಿತ್ರ್ಯಾ ನ ಆಪ ಓಷಧಯಃ ಸಂತು** ಎಂಬ ಮಂತ್ರಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದು (ಆ. ೬-೧೩).

ದುರಿತಂ— ಅಜ್ಞಾನಾನ್ನಿಷ್ಪನ್ನಂ ಕಾಯಿಕಂ ಪಾಪಂ। ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಥವಾ ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಮಾಡಿದ ಕಾರ್ಯರೂಪವಾದ ಪಾಪವು ಎಂದರೆ ಯಾರನ್ನಾದರೂ ಹೊಡೆಯುವುದು ಮೊದಲಾದ ಬಲಪ್ರಯೋಗಮಾಡಿ ಮಾಡುವ ಪಾಪಗಳು ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಭಿದುದ್ರೋಹ— ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ಕೆಟ್ಟದ್ದನ್ನು ಯೋಚಿಸುವದಕ್ಕೆ ದ್ರೋಹವೆಂದು ಹೆಸರು. ಇದು ಮಾನಸಿಕವಾದ ಪಾಪವು.

ಶೇಪೇ, ಅನೃತಂ— ಬೈಯ್ಯುವುದು ಮತ್ತು ಸುಳ್ಳು ಹೇಳುವುದು ಮೊದಲಾದವು ಮಾತಿನಿಂದ ಮಾಡುವ ಪಾಪವು. ಇದು ವಾಚಿಕವು ಈ ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಹರಿಯುವ ನೀರು ಕೊಚ್ಚಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮಯಿ—ಯುಷ್ಮದ್ ಶಬ್ದ ಸಪ್ತಮ್ಯೇಕವಚನ ಯುಷ್ಮ ಎಂಬ ಮಪರ್ಯಂತ ಭಾಗಕ್ಕೆ **'ತ್ವಮಾವೇಕವಚನೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮ-ಆದೇಶ ಮ+ಅದ್-ಇ. **'ಅತೋ ಗುಣೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೭) ಪರರೂಪ. ಮದ್+ಇ. **'ಯೋಽಚಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೯) ಆದೇಶವನ್ನು ಹೊಂದದ ಅಜಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದಗಳ ದ್‌ಗೆ ಯ್ ಬರುತ್ತೆ. ಇದರಿಂದ ಯ್ ಬಂದರೆ ತ್ವಯಿ ಆಗುತ್ತೆ.

ದುದ್ರೋಹ—ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದ ಪ್ರ-ಪು-ಏ-ತಿ ಪ್ರತ್ಯಯ, **'ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣಲ್ ದ್ರುಹ್+ಅ. **ಲಿಟಿಧಾತೋಃ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದ್ವಿತ್ವ. **'ಹ್ರಸ್ವಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ-ಯದ್ಯಪಿ ಇಲ್ಲಿ ಹ್ರಸ್ವವೇ ಇದೆ. ಆದರೂ **'ಪರ್ಜನ್ಯವಲ್ಲಕ್ಷಣಂ ಪ್ರವರ್ತತೇ'** (ಪರಿಭಾ. ೧೨೦) ಎಂದು ಇರುವುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತೆ. **'ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮೊದಲನೇ ದ್ರುಹ್‌ನ ರ್‌ಹ್‌ಗಳಿಗೆ ಲೋಪ. ದುದ್ರುಹ್+ಅ ಲಘೂಪಧಗುಣ. **'ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಯಾವ ಪದದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದವಿದೆಯೋ ಅದರ ಮುಂದೆ ಇರುವ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ **'ಪೂಜನಾತ್ಪೂಜಿತಂ'** (ಪಾ. ೮-೧-೬೭) ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪೂಜಿತಗ್ರಹಣದಿಂದ **'ಅತ್ರ ಪ್ರಕರಣೇ ಪಂಚಮೀ ನಿರ್ದೇಶೇಪಿ ನಾನಂತರ್ಯಮಿಷ್ಯತೇ'** ಎಂದು ಜ್ಞಾಪಿತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ವ್ಯವಧಾನವಿದ್ದರೂ ಇದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ ಬರುವುದು. ಇದೇರೀತಿ **'ಶೇಪೇ'** ಎಂಬಲ್ಲಿಯೂ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ.

ಶೇಪೇ—ಶಪ ಆಕ್ರೋಶೇ ಧಾತು, ಲಿಟ್, ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿಧಾತುವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ, ಇಟ್-ಶಪ್+ಇ. **'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ'**-(ಪಾ. ೩-೪-೭೯) ಇಗೆ ಏ ದ್ವಿತ್ವ, **'ಅತಏಕಹಲ್ಮಧ್ಯೇಽನಾದೇಶಾದೇರ್ಲಿಟಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೨೦) ಕಿತ್ತಾದ **ಲಿಟ್** ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಲಿಣ್ನಿಮಿತ್ತಕವೈರೂಪ್ಯಸಂಪಾದಕಾದೇಶಾದ್ಯವಕವಲ್ಲದ ಅಂಗಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಅಸಂಯುಕ್ತಹಲ್ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ಏತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಶೇಪೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ॥ ೨೨ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಆಪೋ ಅದ್ಯಾನ್ವಚಾರಿಷಂ ರಸೇನ ಸಮಗಸ್ಮಹಿ ।
ಪಯಸ್ವಾನಗ್ನ ಆ ಗಹಿ ತಂ ಮಾ ಸಂ ಸೃಜ ವರ್ಚಸಾ ॥ ೨೩ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಆಪಃ । ಅದ್ಯ । ಅನು । ಅಚಾರಿಷಂ । ರಸೇನ । ಸಂ । ಅಗಸ್ಮಹಿ ।

ಪಯಸ್ವಾನ್ । ಅಗ್ನೇ । ಆ । ಗಹಿ । ತಂ । ಮಾ । ಸಂ । ಸೃಜ । ವರ್ಚಸಾ ॥ ೨೩ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪಶಾವಾಹವನೀಯೋಪಸ್ಥಾನ ಆಪೋ ಅದ್ಯಾನ್ವಚಾರಿಷಮಿತ್ಯೇಷಾ । ಮನೋತಾಯೈ ಸಂಪ್ರೇಷಿತ ಇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಏತ್ಯೋಪತಿಷ್ಠಂತೆ ಆಪೋ ಅದ್ಯಾನ್ವಚಾರಿಷಂ । ಆ. ೩-೬ । ಇತಿ ॥

ಅದ್ಯಾಸ್ಮಿನ್ದಿನೇಽವಭೃಥಾರ್ಥಮಾಪೋಽನ್ವಚಾರಿಷಂ । ಜಲಾನ್ಯನುಪ್ರವಿಷ್ಟೋಽಸ್ಮಿ । ಪ್ರವಿಶ್ಯ ಚ ರಸೇನ ಜಲಸಾರೇಣ ಸಮಗಸ್ಮಹಿ । ಸಂಗತಾಃ ಸ್ಮಃ । ಹೇ ಅಗ್ನೇ ಪಯಸ್ವಾನ್ ಜಲೇ ವರ್ತಮಾನತ್ವೇನ ಪಯೋಯುಕ್ತಸ್ತ್ವಮಾ ಗಹಿ । ಅಸ್ಮಿನ್ಕರ್ಮಣ್ಯಾಗಚ್ಛ । ತಂ ಮಾ ತಾದೃಶಂ ಸ್ನಾತಂ ಮಾಂ ವರ್ಚಸಾ ತೇಜಸಾ ಸಂ ಸೃಜ । ಸಂಯೋಜಯ ॥ ಆಪಃ । ಕರ್ಮಣಿ ಶಸಿ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಜಸ್ । ಅಚಾರಿಷಂ । ಚರ ಗತ್ಯರ್ಥಃ । ಲುಙಿ ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ । ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ । ಪಾ. ೭-೨-೩೫ । ಇತೀಟ್ । ನೇಟಿ । ಪಾ. ೭-೨-೪ । ಇತಿ ವೃದ್ಧಿಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ತದಪವಾದತಯಾತೋ ಲ್ರಾಂತಸ್ಯ । ಪಾ. ೭-೨-೨ । ಇತ್ಯುಪಧಾಯಾ ವೃದ್ಧಿಃ । ಅಗಸ್ಮಹಿ । ಸಮೋ ಗಮ್ಯೃಚ್ಛೀತ್ಯಾತ್ಮನೇಪದಂ । ಪಾ. ೧-೩-೨೯ । ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್ । ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾದಿನಾ ಚ್ಲೇರ್ಲುಗಭಾವಶ್ಛಾಂದಸಃ । ಏಕಾಚ ಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾದಿತೀಟ್ಪ್ರತಿಷೇಧಃ । ವಾ ಗಮಃ । ಪಾ. ೧-೨-೧೩ । ಇತಿ ಸಿಚಃ ಕಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ । ಗಹಿ । ಲೋಟಿ ಗಮೇಃ ಸಿಪೋ ಹಿಃ । ಅಪಿತ್ತ್ವೇನ ಙಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತೋಪದೇಶೇತ್ಯಾದಿನಾನುನಾಸಿಕಲೋಪಃ । ಅತೋ ಹೇರಿತಿ ಲುಗ್ನ ಭವತಿ । ಅಸಿದ್ಧವದತ್ರಾಭಾದಿತಿ ಮಲೋಪಸ್ಯಾಸಿದ್ಧತ್ವಾತ್ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅದ್ಯ—ಈಗ (ಈ ದಿನದಲ್ಲಿ) । **ಆಪಃ**—ಉದಕಗಳನ್ನು (ನೀರನ್ನು) । **ಅನ್ವಚಾರಿಷಂ**—(ಅವಭೃಥ ಸ್ನಾನಾರ್ಥವಾಗಿ) ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವೆನು । (ಬಳಿಕ) । **ರಸೇನ**—ಜಲದ ಸಾರದಿಂದ । **ಸಮಗಸ್ಮಹಿ**—ಕೂಡಿರುವೆವು । (ಹೇ) **ಅಗ್ನೇ**—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ । **ಪಯಸ್ವಾನ್**—ನೀರಿನಿಂದ ಯುಕ್ತನಾದ ಎಂದರೆ ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವ ನೀನು । **ಆ ಗಹಿ**—(ಈ ಸ್ನಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ಬಾ । (ಮತ್ತು) **ತಂ ಮಾ**—(ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ) ನನ್ನನ್ನು । **ವರ್ಚಸಾ**—ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ । **ಸಂಸೃಜ**—ಸೇರಿಸು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

(ಅವಭೃಥ) ಸ್ನಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈಗ ನೀರನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿರುವೆನು. ನೀರಿನಲ್ಲಿರುವ ಸಾರವೆಲ್ಲವೂ ನಮ್ಮೊಡನೆ ಸೇರಲಿ. ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ ನೀನು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾದುದರಿಂದ ಈ ಸ್ನಾನಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಬಂದು ಸ್ನಾನಮಾಡಿದ ನನ್ನನ್ನು ತೇಜಸ್ವಿಯನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು.

English Translation.

I have this day entered into the waters; we have mingled with their essence; O Agni, existing in the waters, approach and fill me with vigour.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಉಪಸ್ಥಾನಕಾಲದಲ್ಲಿ **ಅಪೋ ಅದ್ಯಾನ್ವಚಾರಿಷಂ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವರು. ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಮನೋತಾಯೈ ಸಂಪ್ರೇಷಿತ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಏತ್ಯೋಪತಿಷ್ಠಂತ ಅಪೋ ಅದ್ಯಾನ್ವಚಾರಿಷಂ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಆ. ೩-೬).

ಅಪಃ—ದ್ವಿತೀಯಾರ್ಥೇ ಪ್ರಥಮಾ ಎಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಹೇಳಿರುವರು. ಎಂದರೆ ಅಪಃ ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಪಃ ಎಂಬ ದ್ವಿತೀಯಾವಿಭಕ್ತಿಯ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

ರಸೇನ—ಜಲಸಾರೇಣ, ಜಲಸಾರದಿಂದ, essence of water. ಎಂದರೆ ಶುದ್ಧವಾದ ಜಲವು ನನ್ನ ಶರೀರದ ಅಂತರ್ಬಾಹ್ಯದೋಷಗಳನ್ನು (ಕೊಳೆಯನ್ನು) ಪರಿಹರಿಸಲಿ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಪಯಸ್ವಾನ್—ಪಯಸಾ ಜಲೇನ ಯುಕ್ತಃ ಅಥವಾ ಪಯಸಿ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಪಯಸ್ವಾನ್. ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವನು. ಯಜುರ್ವೇದದಲ್ಲಿ '**ಸೋಽಪಃ ಪ್ರಾವಿಶತ್**' ಮೊದಲಾದ ವಾಕ್ಯಗಳು, ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಅಡಗಿಕೊಂಡಿದ್ದನೆಂದು ಹೇಳುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಅಗ್ನಿಯು ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಇರುವನು ಎಂದು ಅನೇಕ ಸಂದರ್ಭಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವುದು. ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಉತ್ತರಾರ್ಧವು ಅಗ್ನಿದೇವತಾಕವಾಗಿರುವುದು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅಪಃ—ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದು ಅಪಃ ಎಂದು ನ್ಯಾಯವಾಗಿರುವುದು. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ '**ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಮ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಸ್‌ಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಜಸ್ ವಿಭಕ್ತಿಯೇ ಬರುತ್ತೆ.

ಅಚಾರಿಷಂ—'ಚರ ಗತೌ' ಧಾತು, '**ಲುಙ್ ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್, ಮಿಪ್-ಅಮಾದೇಶ-ಅಡಾಗಮ ಅಚರ್+ಸ್+ಅಮ್, '**ಆರ್ಧಧಾತುಕಸ್ಯೇಡ್ವಲಾದೇಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೫) ಯಕಾರವನ್ನುಳಿದ ವ್ಯಂಜನಾದಿಯಾದ ಆರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗಮ ಬರುತ್ತೆ. ಇಟ್ ಬಂದರೆ ಅಚರ್-ಇಸ್+ಅಮ್, '**ಸಿಚಿವೃದ್ಧಿಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧) ವೃದ್ಧಿಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ '**ನೇಟಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪) ಇಡಾದಿಯಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಯದ್ಯಪಿ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ಇದಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾದ '**ಅತೋಲ್ರಾಂತಸ್ಯ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೨) ಪರಸ್ಮೈಪದಪರಕ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ರೇಫ ಅಥವಾ ಲಕಾರಗಳನ್ನು ಕೊನೆಯಲ್ಲಿ ಹೊಂದಿರುವ ಅಂಗದ ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತೆ, ಷತ್ವ. ಅಚಾರಿಷಂ ಆಗುತ್ತೆ.

ಅಗಸ್ಮಹಿ—' ಸಮೋಗಮ್ಯೃಚ್ಛಿಭ್ಯಾಂ ' (ಪಾ; ಸೂ. ೧-೩-೨೯) ಸಮ್ ಉಪಸರ್ಗದ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಅಕರ್ಮಕಗಳಾದ ಗಮ್-ಋ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಇರುವ ಲಕಾರಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮನೇಪದ ಬರುವುದು ಎಂದು ಆತ್ಮನೇಪದಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಲುಙ್ ಉ. ಪು. ಬ. ಮಹಿಙ್-ಚ್ಲಿಗೆ ಸಿಚ್-ಗಮ್+ಸ್+ಮಹಿ, ಅಡಾಗಮ. **' ಮಂತ್ರೇ ಘಸಹ್ವರಣ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೮೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚ್ಲಿಗೆ ಲುಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತೆ. ಆದರೂ ಇದು ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ **' ಸರ್ವೇವಿಧಯಶ್ಛಂದಸಿ ವಿಕಲ್ಪ್ಯಂತೇ '** ಎಂದು ಚ್ಲಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ **' ಏಕಾಚಉಪದೇಶೇಽನುದಾತ್ತಾತ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಏಕಾಚ್ಕವಾಗಿಯೂ ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅನುದಾತ್ತವಾಗಿಯೂ ಇರುವ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಬರುವ ವಲಾದ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕಕ್ಕೆ ಇಟ್ ಆಗುವ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ಇಟ್ಟಿಗೆ ನಿಷೇಧ. **' ವಾ ಗಮಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೩) ಗಮ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಲಿಙ್‌ಸಿಚ್‌ಗಳು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಕಿತ್ ಆಗುವುವು ಎಂದು ಸಿಚ್ ಕಿತ್. ಆದ್ದರಿಂದ **' ಅನುದಾತ್ತೋಪದೇಶವನತಿತನೋತ್ಯಾದೀನಾಮನುನಾಸಿಕಲೋಪೋ ಝಲಿ ಕ್ಙಿತಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೩೭) ಎಂದು ಅನುನಾಸಿಕ, ಮ್‌ಗೆ ಲೋಪ, ಅಡಾಗಮ, ಅಗಸ್ಮಹಿ ಎಂದು ಆಗುತ್ತೆ. ॥ ೨೩ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಸಂ ಮಾಗ್ನೇ ವರ್ಚಸಾ ಸೃಜ ಸಂ ಪ್ರಜಯಾ ಸಮಾಯುಷಾ ।
ವಿದ್ಯುರ್ಮೇ ಅಸ್ಯ ದೇವಾ ಇಂದ್ರೋ ವಿದ್ಯಾತ್ಸಹ ಋಷಿಭಿಃ ॥೨೪॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸಂ । ಮಾ । ಅಗ್ನೇ । ವರ್ಚಸಾ । ಸೃಜ । ಸಂ । ಪ್ರಽಜಯಾ । ಸಂ । ಆಯುಷಾ ।
ವಿದ್ಯುಃ । ಮೇ । ಅಸ್ಯ । ದೇವಾಃ । ಇಂದ್ರಃ । ವಿದ್ಯಾತ್ । ಸಹ । ಋಷಿಽಭಿಃ ॥ ೨೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಅಗ್ನೇ ವರ್ಚಃ ಪ್ರಜಾಯುರ್ಭಿರ್ಮಾಂ ಸಂಯೋಜಯ । ದೇವಾಃ ಸೋಮಪಾತಾರೋಽಸ್ಯ ಮೇ ಯಜಮಾನಸ್ಯ ವಿದ್ಯುಃ । ಅನುಷ್ಠಾನಂ ಜಾನೀಯುಃ । ಕಿಂಚ ಇಂದ್ರಶ್ಚ ಋಷಿಗಣೈಃ ಸಹ ಮಮಾನುಷ್ಠಾನಂ ವಿದ್ಯಾತ್ । ಜಾನೀಯಾತ್ ॥ ವಿದ್ಯುಃ । ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ । ಲಿಙಿ ಝೋರ್ಜುಸ್ । ಪಾ.

೩-೪-೧೦೮ | ಯಾಸುಟ್ | ಲಿಜಃ ಸಲೋಪಃ | ಪಾ. ೭-೨-೭೯ | ಇತಿ ಸಕಾರಲೋಪಃ | ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್ | ಪಾ. ೬-೧-೯೬ | ಇತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ | ಯಾಸುಟ ಉದಾತ್ತತ್ವೇನೈಕಾದೇಶ ಉಕಾರೋಽಪ್ಯುದಾತ್ತಃ || ಅಸ್ಯ | ಇದಮೋಽನ್ವಾದೇಶ ಇತ್ಯಶನುದಾತ್ತಃ | ವಿಭಕ್ತಿರಪಿ ಸುಪ್ತ್ವೇನಾನುದಾತ್ತಾ | ಸಹ ಋಷಿಭಿರಿತ್ಯತ್ರ ಋತ್ಯಕಃ | ಪಾ. ೬-೧-೧೨೮ | ಇತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ || ೧೨ || || ೫ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಹೇ ಅಗ್ನೇ—ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ | **ಮಾ**—ನನ್ನನ್ನು | **ವರ್ಚಸಾ**—ವರ್ಚಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ (ಶಕ್ತಿಯಿಂದಲೂ) | **ಪ್ರಜಯಾ**—ಪುತ್ರಸಂತಾನಾದಿಗಳಿಂದಲೂ | **ಆಯುಷಾ**—ಆಯುಸ್ಸಿನಿಂದಲೂ | **ಸಂ ಸೃಜ**—ಸೇರಿಸು | **ದೇವಾಃ**—(ಸೋಮಪಾನಮಾಡಿದ) ದೇವತೆಗಳು | **ಅಸ್ಯ ಮೇ**—ನನ್ನ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು (ತಿಳಿಯಲಿ) | **ಇಂದ್ರಃ**—ಇಂದ್ರನು | **ಋಷಿಭಿಃ ಸಹ**—ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾಗಿ | **ವಿದ್ಯಾತ್**—ನಾನು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು ತಿಳಿಯಲಿ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ಅಗ್ನಿಯೇ, ನನಗೆ ವರ್ಚಸ್ಸನ್ನೂ, ಪುತ್ರಸಂತಾನವನ್ನೂ, ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸನ್ನೂ ಕರುಣಿಸು. ನಾನು ಮಾಡಿದ ಯಜ್ಞವನ್ನು ದೇವತೆಗಳೂ ಋಷಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತನಾದ ಇಂದ್ರನೂ ತಿಳಿಯಲಿ.

English Translation.

O Agni, confer upon me vigour, progeny and long life; the gods may know of this my sacrifice and Indra, with the Rishis may know it.

|| ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ||

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಪೂರ್ವಾರ್ಧ ಅರ್ಥವು ಸುಲಭವಾಗಿ ತಿಳಿಯುವಂತೆ ಇರುವುದು. ವರ್ಚಸ್ಸು, ಪುತ್ರಸಂತಾನ, ದೀರ್ಘಾಯುಸ್ಸು ಇವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುವಂತೆ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರಾರ್ಧದ ಅರ್ಥವು ಅಷ್ಟು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲ; **'ವಿದ್ಯುರ್ಮೇ ಅಸ್ಯ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ "ನಾನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನವನ್ನು" ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. **ಇಂದ್ರೋ ವಿದ್ಯಾತ್ಸಹ ಋಷಿಭಿಃ** ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಋಷಿಭಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಏತಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂಬುದೂ ಅಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿಯೇ ಇದೆ. ದೇವತೆಗಳನ್ನು ದ್ದೇಶಿಸಿ ಮಾಡುವ ಈ ಯಜ್ಞವು ಅಥವಾ ಸ್ತೋತ್ರವು ಇಂದ್ರನಿಗೂ, ದೇವತೆಗಳಿಗೂ, ಇತರ ಋಷಿಗಳಿಗೂ ತಿಳಿಯಲಿ ಎಂದು ಋಷಿಯ ಆಶಯವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಿದ್ಯುಃ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಲಿಙ್ ಪ್ರ-ಪು-ಬ-ಝಿ **'ಝೇರ್ಜುಸ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಲಿಙ್‌ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಝಿಗೆ ಜುಸ್. ಬರುವುದು ಎಂದು ಜುಸ್ ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ, ವಿದ್+ಯಾಸ್+ಉಸ್, ಸಲೋಪ,

ವಿದ್ಯಾ+ಉಸ್ **' ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧೯೬) ಪದದ ಕಡೆಯಲ್ಲಿಲ್ಲದ ಅವರ್ಣದ ಮುಂದೆ ಉಸ್ ಇದ್ದರೆ ಪರರೂಪವು ಏಕಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುವುದು, ಎಂದು ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ, ವಿದ್ಯುಸ್. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು.

ಸಹ ಋಷಿಭಿಃ—' ಋತ್ಯಕಃ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨೮) ಹ್ರಸ್ವ ಋ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವ ಅ-ಇ-ಉ-ಋಗಳು ಹ್ರಸ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುವುವು, ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನೂ ಹೊಂದುವುವು ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವ ಬಂದು ಪ್ರಕೃತಿಭಾವ ಬರುತ್ತೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುಣಬರುವುದಿಲ್ಲ. || ೨೪ ||

ಇಪ್ಪತ್ತನಾಲ್ಕನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಪ್ರಥಮಮಂಡಲಸ್ಯ ಷಷ್ಠೇನುವಾಕೇ ಸಪ್ತ ಸೂಕ್ತಾನಿ । ತತ್ರ ಕಸ್ಯ ನೂನಮಿತಿ ಪಂಚದಶರ್ಚಂ ಪ್ರಥಮಂ ಸೂಕ್ತಂ । ಆಜೀಗರ್ತಪುತ್ರಸ್ಯ ಶುನಃಶೇಪಸ್ಯಾರ್ಷಂ । ತ್ರೈಷ್ಟುಭಂ । ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವೇತಿ ತೃಚೋ ಗಾಯತ್ರಃ । ಆದ್ಯಾಯಾ ಅನಿರುಕ್ತತ್ವಾತ್ಪ್ರಜಾಪತಿರ್ದೇವತಾ । ಅಗ್ನೇರ್ವಯಮಿತ್ಯಸ್ಯಾಗ್ನಿಃ । ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವೇತ್ಯಸ್ಯ ತೃಚಸ್ಯ ಸವಿತಾ । ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯೇತ್ಯೇಷಾ ಭಗದೇವತಾಕಾ ವಾ । ಶೇಷಾ ವಾರುಣ್ಯಃ । ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ । ಕಸ್ಯ ಪಂಚೋನಾಜೀಗರ್ತಿಃ ಶುನಃಶೇಪಃ ಸ ಕೃತ್ರಿಮೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ದೇವರಾತೋ ವಾರುಣಂ ತು ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾದಾ ಕಾಯ್ಯಾಗ್ನೇಯ್ಯಾ ಸಾವಿತ್ರಸ್ತೃಚೋ ಗಾಯತ್ರೋಽಸ್ಯಾಂತ್ಯಾ ಭಾಗೀ ಚೇತಿ ॥ ರಾಜಸೂಯೇಽಭಿಷೇಚನೀಯೇಽಹನಿ ಮರುತ್ವತೀಯೇ ಪರಿಸಮಾಪ್ತೇ ಸತ್ಯೇತದಾದಿಕಂ ಸೂಕ್ತಸಪ್ತಕಮಭಿಷಿಕ್ತಸ್ಯ ಪುತ್ರಾದಿಭಿಃ ಪರಿವೃತಸ್ಯ ರಾಜ್ಞಃ ಪುರಸ್ತಾದ್ಧೋತ್ರಾಖ್ಯಾತವ್ಯಂ । ತಥಾ ಚ ಸೂತ್ರೇಽಭಿಹಿತಂ । ಸಂಸ್ಥಿತೇ ಮರುತ್ವತೀಯೇ ದಕ್ಷಿಣತ ಆಹವನೀಯಸ್ಯ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನೋಽಭಿಷಿಕ್ತಾಯ ಪುತ್ರಾಮಾತ್ಯಪರಿವೃತಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಶೌನಃಶೇಪಮಾಚಕ್ಷೀತ । ಆ. ೯-೩ । ಇತಿ । ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚ ಭವತಿ । ತದೇತತ್ಪರಋಕ್ಶತಗಾಥಂ ಶೌನಃಶೇಪಮಾಖ್ಯಾನಂ ತದ್ಧೋತಾ ರಾಜ್ಞೇಽಭಿಷಿಕ್ತಾಯಾಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನ ಆಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನಃ ಪ್ರತಿಗೃಣಾತಿ । ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೮ । ಇತಿ ॥

|| ಅನುವಾದವು ||

ಈ ಸೂಕ್ತದಿಂದ ಪ್ರಥಮಮಂಡಲದ ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕವು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವುದು. ಇದರಲ್ಲಿ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳಿರುವವು. **ಕಸ್ಯ ನೂನಂ** ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳಿಗೂ ಅಜೀಗರ್ತಪುತ್ರನಾದ ಶುನಃಶೇಪನೆಂಬುವನು ಋಷಿಯು. **ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ** ಎಂದು ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಮೊದಲನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ದೇವತೆಯನ್ನೂ ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿ ಪ್ರತಿಪಾದನೆಮಾಡಿಲ್ಲವಾದುದರಿಂದ

ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೇ ದೇವತೆಯು; **ಅಗ್ನೇರ್ವಯಂ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಯು; **ಅಭಿತ್ವಾ** ಎಂಬ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸವಿತೃವು ದೇವತೆಯು. ಆದರೆ ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯ ಋಕ್ಕಾದ **ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸವಿತೃ ಅಥವಾ ಭಗನು ದೇವತೆಯು; ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ವರುಣನು ದೇವತೆಯು. ಈ ವಿಷಯವಾಗಿ ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು—

> **ಕಸ್ಯ ಪಂಚೋನಾಜೀಗರ್ತಿಃ ಶುನಶೇಪಃ ಸ ಕೃತ್ರಿಮೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ದೇವರಾತೋ ವಾರುಣಂ ತು ತ್ರೈಷ್ಟುಭಮಾದೌ ಕಾಯ್ಯಾಗ್ನೇಯ್ಯೌ ಸಾವಿತ್ರಸ್ತ್ರೃಚೋ ಗಾಯತ್ರೋಽಸ್ಯಾಂತ್ಯಾ ಭಾಗೀ ವೇತಿ ||**

ಎಂದರೆ—**ಕಸ್ಯ ನೂನಂ** ಎಂಬ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನೊಳಗೊಂಡಿರುವ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಅಜೀಗರ್ತಪುತ್ರನಾದ ಶುನಃಶೇಪನು ಋಷಿಯು. ಈ ಶುನಶ್ಶೇಪನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಯ ಕೃತ್ರಿಮಪುತ್ರನೆಂದು ದೇವರಾತ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವನು. ಈ ಸೂಕ್ತವು ವರುಣದೇವತಾಕವು ಮತ್ತು ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸಿನ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವುದು. ಆದರೆ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಕಃ ಅಥವಾ ಪ್ರಜಾಪತಿ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಯು ದೇವತೆಗಳು. ಅದರ ಮುಂದಿನ ಎಂದರೆ ೩–೫ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸವಿತೃವು ದೇವತೆಯು, ಐದನೇ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಸವಿತೃ ಅಥವಾ ಭಗನು ದೇವತೆಯೆಂದೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಈ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳು ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸಿನವು. ಉಳಿದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ವರುಣನು ದೇವತೆಯು, ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್ ಛಂದಸ್ಸು—ಎಂದು.

ಇದರ ವಿನಿಯೋಗವು—ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ಅಭಿಷೇಚನ ಮಾಡುವ ದಿವಸ ಮರುತ್ವತೀಯ ಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ ಪಠನಾನಂತರದಲ್ಲಿ **ಕಸ್ಯ ನೂನಂ** ಮೊದಲಾದ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನೂ (ಈ ಅನುವಾಕದ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳು) ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ಮತ್ತು ಪುತ್ರಾದಿಬಂಧುಜನಗಳಿಂದ ಪರಿವೃತನಾದ ರಾಜನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿ ಹೋತೃವು ಪಠಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಿರುವುದು—

> **ಸಂಸ್ಥಿತೇ ಮರುತ್ವತೀಯೇ ದಕ್ಷಿಣತ ಆಹವನೀಯಸ್ಯ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನೋಽಭಿಷಿಕ್ತಾಯ ಪುತ್ರಾಮಾತ್ಯಪರಿವೃತಾಯ ರಾಜ್ಞೇ ಶೌನಶ್ಶೇಪಮಾಚಕ್ಷೀತ (ಆ. ೯–೩).**
>
> **ಬ್ರಾಹ್ಮಣಂ ಚ ಭವತಿ — ತದೇತತ್ಪರಋಕ್ಶತಗಾಥಂ ಶೌನಃಶೇಪಮಾಖ್ಯಾನಂ ತದ್ಧೋತಾ ರಾಜ್ಞೇಽಭಿಷಿಕ್ತಾಯಾಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನ ಆಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನ ಪ್ರತಿಗೃಣಾತಿ (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭–೧೮).**

ಎಂದರೆ—

ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ಮರುತ್ವತೀಯಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನವಾದ ಬಳಿಕ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾದ ರಾಜನು ಪುತ್ರಾಮಾತ್ಯರೊಡಗೂಡಿ ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ದಕ್ಷಿಣಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿನ್ನದ ಚಾಪೆಯ (ಆಸನದ) ಮೇಲೆ ಕುಳಿತುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆಗ ಹೋತೃವು ಶುನಃಶೇಪಸಂಬಂಧಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಶುನಃಶೇಪನು ಋಷಿಯಾಗಿರುವ **ಕಸ್ಯಂ ನೂನಂ** ಎಂದ ಮೊದಲಾಗುವ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕು (ಆ. ೯–೩).

ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ—ಶುನಃಶೇಪಮಾಖ್ಯಾನವನ್ನೊಳಗೊಂಡ **ಕಸ್ಯ ನೂನಂ** ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳ ನೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು (೯೭ ಋಕ್ಕುಗಳು) ಹೋತೃವು, ಚಿನ್ನದ ಆಸನದ ಮೇಲೆ ಅಭಿಷಿಕ್ತನಾಗಿ ಕುಳಿತಿರುವ ರಾಜನನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಮಾಡುತ್ತಾ ಪಠಿಸಬೇಕು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೮).

ಸೂಕ್ತ—೨೪

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೬ ॥ ಸೂಕ್ತ—೨೪ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ, ೧೩–೧೫ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೧೫ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ಶುನಃಶೇಪ ಆಜೀಗರ್ತಿಃ ॥ ಕೃತ್ರಿಮೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ದೇವರಾತಃ ॥

ದೇವತಾ—೧. ಕಃ (ಪ್ರಜಾಪತಿಃ)। ೨, ಅಗ್ನಿಃ। ೩–೪, ಸವಿತಾ। ೫. ಸವಿತಾ ಭಗೋ ವಾ। ೬–೧೫. ವರುಣಃ ॥

ಛಂದಃ ೧–೨, ೬–೧೫ ತ್ರಿಷ್ಟುಪ್। ೩–೫ ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಕತಮಸ್ಯಾಮೃತಾನಾಂ ಮನಾಮಹೇ ಚಾರು
ದೇವಸ್ಯ ನಾಮ ।
ಕೋ ನೋ ಮಹ್ಯಾ ಅದಿತಯೇ ಪುನರ್ದಾತ್ಪಿತರಂ ಚ
ದೃಶೇಯಂ ಮಾತರಂ ಚ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಕಸ್ಯ । ನೂನಂ । ಕತಮಸ್ಯ । ಅಮೃತಾನಾಂ । ಮನಾಮಹೇ । ಚಾರು ।
ದೇವಸ್ಯ । ನಾಮ ।

ಕಃ । ನಃ । ಮಹ್ಯೈ । ಅದಿತಯೇ । ಪುನಃ । ದಾತ್ । ಪಿತರಂ । ಚ । ದೃಶೇಯಂ ।
ಮಾತರಂ । ಚ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಕಸ್ಯೇತ್ಯನಯರ್ಚಾ ಶುನಃಶೇಪೋ ಯೂಪೇ ಬದ್ಧಃ ಕಾಂದಿಶೀಕಃ ಕಂ ದೇವಮುಪಧಾವಾನೀತಿ ವಿಚಿಕಿತ್ಸತಿ । ತಥಾ ಚಾಮ್ನಾಯತೇ । ಹಂತಾಹಂ ದೇವತಾ ಉಪಧಾವಾಮೀತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಮೇವ ಪ್ರಥಮಂ ದೇವತಾನಾಮುಪಸಸಾರ । ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ । ಇತಿ । ವಯಂ ಶುನಃಶೇಪನಾಮಕಾ ಅಮೃತಾನಾಂ ದೇವತಾನಾಂ ಮಧ್ಯೇ ಕತಮಸ್ಯ ಕಿಂಜಾತೀಯಸ್ಯ ಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಚಾರು ಶೋಭನಂ ನಾಮ ಮನಾಮಹೇ । ಉಚ್ಚಾರಯಾಮಃ । ಕೋ ದೇವೋ ಮಾಂ ಮುಮೂರ್ಷುಂ ಪುನರಪಿ ಮಹ್ಯೈ ಮಹತ್ಯೈ ಅದಿತಯೇ ಪೃಥಿವ್ಯೈ ದಾತ್ । ದದ್ಯಾತ್ । ತೇನ ದಾನೇನಾಹಮಮೃತಃ ಸನ್ ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ ದೃಶೇಯಂ । ಪಶ್ಯೇಯಂ । ಕೋ ಹ ವೈ ನಾಮ ಪ್ರಜಾಪತಿರಿತಿ ಶ್ರುತೇಃ ಕಸ್ಯೇತಿ ಶಬ್ದಸಾಮಾನ್ಯಾದನಯಾ ಪ್ರಜಾಪತಿರೇವೋಪಸೃತ ಇತಿ ಗಮ್ಯತೇ ॥ ಕತಮಸ್ಯ । ಕಿಂಶಬ್ದಾದ್ವಾ ಬಹೂನಾಂ ಜಾತಿಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ ಡತಮಚ್ । ಪಾ. ೫-೩-೯೩ । ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅಮೃತಾನಾಂ । ನಞ್‌ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ನಞೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾ ಇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ। ಮನಾಮಹೇ । ಮನ ಜ್ಞಾನೇ । ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ । ಪಾದಾದಿತ್ವಾದನಿಘಾತಃ । ಮಹ್ಯೈ । ಉದಾತ್ತಯಣೋ ಹಲ್ಪೂರ್ವಾದಿತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ದಾತ್ । ಗಾತಿಸ್ಥಾ । ಪಾ. ೨-೪-೭೭ । ಇತಿ ಸಿಚೋ ಲುಕ್ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಙ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಾಗಮಾಭಾವಃ । ದೃಶೇಯಂ ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ । ಆಶೀರ್ಲಿಙಿ ಮಿಪೋಽಮ್ । ದೃಶೇರಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ । ಮ. ೩-೧-೮೬-೨ । ಇತ್ಯಕ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಶಪೋಽಪವಾದಃ । ಕಿತ್ತ್ವಾಲ್ಲಘೂಪಧಗುಣಾಭಾವಃ । ಲಿಙ್ಯಾಶಿಷ್ಯಙ್ । ಪಾ. ೩-೧-೮೬ । ಇತ್ಯಙಿ ಹಿ ಸತಿ ಋದೃಶೋಽಙಿ ಗುಣಃ । ಪಾ. ೭-೪-೧೬ । ಇತಿ ಗುಣಃ ಸ್ಯಾತ್ । ಯಾಸುಟ್ । ಸಲೋಪಃ । ಅತೋ ಯೇಯಃ । ಆದ್ಗುಣಃ । ಯಾಸುಟಃ ಸ್ವರೇಣೈಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ । ಮಾತರಂ ಚೇತ್ಯತ್ರ ಚ ಶಬ್ದಾದ್ದೃಶೇಯಮಿತ್ಯನುಷಜ್ಯತೇ । ಅತಸ್ತದಪೇಕ್ಷಯೈಷಾ ತಿಙ್ವಿಭಕ್ತಿಃ ಪ್ರಥಮೇತಿ ಚವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮೇತಿ ನ ನಿಹನ್ಯತೇ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(**ವಯಂ**—ಶುನಶ್ಶೇಪನೆಂಬ ಹೆಸರಿನ ನಾವು) **ಅಮೃತಾನಾಂ**—ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ । **ಕತಮಸ್ಯ**—ಯಾವ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ । **ಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ**—ಯಾವ ದೇವನ । **ಚಾರು**—ಶೋಭನಕರವಾದ । **ನಾಮ**—ಹೆಸರನ್ನು । **ಮನಾಮಹೇ**—ಉಚ್ಚರಿಸೋಣ? । **ಕಃ**—ಯಾವ ದೇವನು । **ನಃ**—ನಮ್ಮನ್ನು । **ಮಹ್ಯೈ**—ವಿಶಾಲವಾದ । **ಅದಿತಯೇ**—ಭೂಮಿಗೆ (ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವಂತೆ ಎಂದರೆ ಜೀವಿಸಿರುವಂತೆ) । **ದಾತ್**—ಕೊಡುವನು? (ಹಾಗೆ ಕೊಡುವುದರಿಂದ ನಾನು) । **ಪಿತರಂ ಚ**—(ನನ್ನ) ತಂದೆಯನ್ನೂ । **ಮಾತರಂ ಚ**—(ನನ್ನ) ತಾಯಿಯನ್ನು । **ಪುನಃ**—ಮತ್ತೆ । **ದೃಶೇಯಂ**—ನೋಡೇನು?

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು ? ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ನೆನೆದರೆ (ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರೆ) ನನ್ನ ಈ ಕಷ್ಟವು ಪರಿಹಾರವಾಗಿ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆಯಾಗುವುದು ಮತ್ತು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಂತೆ ವಾಸಿಸಲು ಅನುಗ್ರಹಮಾಡುವನು ? ನನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನೂ ಮತ್ತು ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಮತ್ತೆ ಯಾವಾಗ ನೋಡುವೆನು ?

॥ ವಿಶೇಷಾರ್ಥ ॥

ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನೆಂಬ ರಾಜನು ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಪಶುವಾಗಿ ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ದಿಕ್ಕುಕಾಣದೆ ಮರಣವನ್ನು ಎದುರುನೋಡುತ್ತಿರುವ ಶುನಃಶೇಪನೆಂಬ ಋಷಿಯು ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಮರೆಹೊಕ್ಕರೆ ತನಗೆ ಬಂಧ ವಿಮೋಚನೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಆರ್ತನಾದದಿಂದ ಈ ರೀತಿ ಹೇಳುವನು—ದೆವತೆಗಳು ಅನೇಕರಿರುವರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಯಾರು ಶ್ರೇಷ್ಠರು ? ಯಾರ ಹೆಸರನ್ನ ಉಚ್ಚರಿಸಿದರೆ ಅಥವಾ ಯಾರನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿದರೆ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಪಾಶದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿ ಪುನಃ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಇತರ ಜನರಿಗೆ ಸಮಾನರಂತೆ ಜೀವಿಸಲು ನನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡುವನು ? ಈ ಕಷ್ಟದಿಂದ ಪಾರಾಗಿ ನನ್ನ ತಂದೆಯನ್ನೂ ತಾಯಿಯನ್ನೂ ಯಾವಾಗ ನೋಡೇನು ? ಈ ರೀತಿ ವಿಲಾಪನೆಮಾಡಿ ಮೊದಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯನ್ನು ನೆನೆಯುವನು. ಬಳಿಕ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ನೆನೆದರೆ ತನಗೆ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆಯಾಗುವುದೆಂದು ಅವನಿಂದ ತಿಳಿದು ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು.

English Translation.

Of many immortal gods whose good name should we contemplate ? Who will deliver us back to the vast earth that I may again behold my father and mother ?

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿರುವ ಏಳು ಸೂಕ್ತಗಳೂ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದಲ್ಲಿ ಯಜಮಾನನಾದ ಅಭಿಷಕ್ತರಾಜನನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಣೆಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಡುವುವೆಂದು ಹಿಂದೆಯೇ ಹೇಳಿರುವುದಷ್ಟೆ. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶುನಃಶೇಪನ ವಿಚಾರವಾದ ಇತಿಹಾಸವು ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿಯೂ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಇತಿಹಾಸವು ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿರುವುದರಿಂದಲೂ ಅಷ್ಟು ಪ್ರಮಾಣಾರ್ಹವಲ್ಲದ್ದರಿಂದಲೂ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದಲ್ಲಿರುವ ಇತಿಹಾಸವನ್ನೇ ನಾವು ಇಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸುತ್ತೇವೆ. ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣದ ೩೩ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಈ ರೀತಿ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ—

ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರೋ ಹ ವೈಧಸ ಐಕ್ಷ್ವಾಕೋ ರಾಜಾಽಪುತ್ರ ಆಸ। ತಸ್ಯ ಹ ಶತಂ ಜಾಯಾ ಬಭೂವುಸ್ತಾಸು ಪುತ್ರಂ ನ ಲೇಭೇ । ತಸ್ಯ ಹ ಪರ್ವತನಾರದೌ ಗೃಹ ಊಷತುಃ ಸ ಹ ನಾರದಂ ಪಪ್ರಚ್ಛ— ಯಂ ನ್ವಿಮಂ ಪುತ್ರಮಿಚ್ಛಂತಿ ಯೇ ವಿಜಾನಂತಿ ಯೇ ಚ ನ। ಕಿಂಸ್ವಿತ್ಪುತ್ರೇಣ ವಿಂದತೇ ತನ್ಮ ಆಚಕ್ಷ್ವ ನಾರದೇತಿ ॥ ಸ ಏಕಯಾ :ಪೃಷ್ಟೋ ದಶಭಿಃ ಪ್ರತ್ಯುವಾಚ ಋಣಮಸ್ಮಿನ್ ಸಂನಯತ್ಯಮೃತತ್ವಂ ಚ

ಗಚ್ಛತಿ । ಪಿತಾ ಪುತ್ರಸ್ಯ ಜಾತಸ್ಯ ಪಶ್ಯೇಚ್ಚೇಜ್ಜೀವತೋ ಮುಖಂ ॥ ಯಾವಂತಃ ಪೃಥಿವ್ಯಾಂ ಭೋಗಾ ಯಾವಂತೋ ಜಾತವೇದಸಿ । ಯಾವಂತೋ ಅಪ್ಸು ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ಭೂಯಾನ್ಪುತ್ರೇ ಪಿತುಸ್ತತಃ ॥ ಶಶ್ವತ್ಪುತ್ರೇಣ ಪಿತರೋಽತ್ಯಾಯನ್ಬಹುಲಂ ತಮಃ । ಆತ್ಮಾ ಹಿ ಜಜ್ಞ ಆತ್ಮನಃ ಸ ಇರಾವತ್ಯತಿತಾರಿಣೀ ॥ ಕಿಂ ನು ಮಲಂ ಕಿಮಜಿನಂ ಕಿಮು ಶ್ಮಶ್ರೂಣಿ ಕಿಂ ತಪಃ । ಪುತ್ರಂ ಬ್ರಹ್ಮಾಣ ಇಚ್ಛಧ್ವಂ ಸ ವೈ ಲೋಕೋಽವದಾವದಃ ॥ ಅನ್ನಂ ಹ ಪ್ರಾಣಃ ಶರಣಂ ಹ ವಾಸೋ ರೂಪಂ ಹಿರಣ್ಯಂ ಪಶವೋ ವಿವಾಹಾಃ । ಸಖಾ ಹ ಜಾಯಾ ಕೃಪಣಂ ಹ ದುಹಿತಾ ಜ್ಯೋತಿರ್ಹ ಪುತ್ರಃ ಪರಮೇ ವ್ಯೋಮನ್ ॥ ಪತಿರ್ಜಾಯಾಂ ಪ್ರವಿಶತಿ ಗರ್ಭೋ ಭೂತ್ವಾ ಸ ಮಾತರಂ । ತಸ್ಯಾಂ ಪುನರ್ನವೋ ಭೂತ್ವಾ ದಶಮೇ ಮಾಸಿ ಜಾಯತೇ ॥ ತಜ್ಜಾಯಾ ಜಾಯಾ ಭವತಿ ಯದಸ್ಯಾಂ ಜಾಯತೇ ಪುನಃ । ಆಭೂತಿರೇಷಾ ಭೂತಿರ್ಬೀಜಮೇತನ್ನಿಧೀಯತೇ ॥ ದೇವಾಶ್ಚೈತಾಮೃಷಯಶ್ಚ ತೇಜಃ ಸಮಭರನ್ಮಹತ್ । ದೇವಾ ಮನುಷ್ಯಾನಬ್ರುವನ್ನೇಷಾ ವೋ ಜನನೀ ಪುನಃ ॥ ನಾಪುತ್ರಸ್ಯ ಲೋಕೋಽಸ್ತೀತಿ ತತ್ಸರ್ವೇ ಪಶವೋ ವಿದುಃ । ತಸ್ಮಾತ್ತು ಪುತ್ರೋ ಮಾತರಂ ಸ್ವಸಾರಂ ಚಾಧಿರೋಹತಿ । ಏಷ ಪನ್ಥಾ ಉರುಗಾಯಃ ಸುಶೇವೋ ಯಂ ಪುತ್ರಿಣ ಆಕ್ರಮಂತೇ ವಿಶೋಕಾಃ । ತಂ ಪಶ್ಯಂತಿ ಪಶವೋ ವಯಾಂಸಿ ಚ ತಸ್ಮಾತ್ತೇ ಮಾತ್ರಾಪಿ ಮಿಥುನೀ ಭವಂತಿ । ಇತಿ ಹಾಸ್ಮಾ ಆಖ್ಯಾಯ ॥ ೧ ॥

ಅಥೈನಮುವಾಚ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಧಾವ ಪುತ್ರೋ ಮೇ ಜಾಯತಾಂ ತೇನ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ । ತಥೇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಸಸಾರ ಪುತ್ರೋ ಮೇ ಜಾಯತಾಂ ತೇನ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ ತಸ್ಯ ಪುತ್ರೋ ಜಜ್ಞೇ ರೋಹಿತೋ ನಾಮ । ತಂ ಹೋವಾಚಾಜನಿ ವೈ ತೇ ಪುತ್ರೋ ಯಜಸ್ವ ಮಾಽನೇನೇತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ಯದಾ ವೈ ಪಶುರ್ನಿರ್ದಶೋ ಭವತ್ಯಥ ಸ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ನಿರ್ದಶೋ ನ್ವಸ್ತ್ವಥ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ । ಸ ಹ ನಿರ್ದಶ ಆಸ ತಂ ಹೋವಾಚ ನಿರ್ದಶೋ ನ್ವಭೂದ್ಯಜಸ್ವ ಮಾಽನೇನೇತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ಯದಾ ವೈ ಪಶೋರ್ದಂತಾ ಜಾಯಂತೇಽಥ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ದಂತಾ ನ್ವಸ್ಯ ಜಾಯಂತಾಮಥ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ । ತಸ್ಯ ಹ ದಂತಾ ಜಜ್ಞಿರೇ ತಂ ಹೋವಾಚಾಜ್ಞತ ವಾ ಅಸ್ಯ ದಂತಾ ಯಜಸ್ವ ಮಾಽನೇನೇತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ಯದಾ ವೈ ಪಶೋರ್ದಂತಾಃ ಪದ್ಯಂತೇಽಥ ಸ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ದಂತಾ ನ್ವಸ್ಯ ಪದ್ಯಂತಾಮಥ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ । ತಸ್ಯ ಹ ದಂತಾಃ ಪೇದಿರೇ ತಂ ಹೋವಾಚಾಪತ್ಸತ ವಾ ಅಸ್ಯ ದಂತಾ ಯಜಸ್ವ ಮಾಽನೇನೇತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ಯದಾ ವೈ ಪಶೋರ್ದಂತಾಃ ಪುನರ್ಜಾಯಂತೇಽಥ ಸ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ದಂತಾ ನ್ವಸ್ಯ ಪುನರ್ಜಾಯಂತಾಮಥ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ । ತಸ್ಯ ಹ ದಂತಾಃ ಪುನರ್ಜಜ್ಞಿರೇ ತಂ ಹೋವಾಚಾಜ್ಞತ ವಾ ಅಸ್ಯ ಪುನರ್ದಂತಾ ಯಜಸ್ವ ಮಾಽನೇನೇತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ಯದಾ ವೈ ಕ್ಷತ್ರಿಯಃ ಸಾಂನಾಹುಕೋ ಭವತ್ಯಥ ಸ ಮೇಧ್ಯೋ ಭವತಿ ಸಂನಾಹಂ ನು ಪ್ರಾಪ್ನೋತ್ವಥ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ । ಸ ಹ ಸಂನಾಹಂ ಪ್ರಾಪತ್ತಂ ಹೋವಾಚ ಸಂನಾಹಂ ನು ಪ್ರಾಪ್ನೋದ್ಯಜಸ್ವ ಮಾಽನೇನೇತಿ ಸ ತಥೇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಪುತ್ರಮಾಮಂತ್ರಯಾಮಾಸ ತತಾಯಂ ವೈ ಮಹ್ಯಂ ತ್ವಾಮದದಾದ್ಧಂತ ತ್ವಯಾಹಮಿಮಂ ಯಜಾ ಇತಿ । ಸ ಹ ನೇತ್ಯುಕ್ತ್ವಾ ಧನುರಾದಾಯಾರಣ್ಯಮುಪಾತಸ್ಥೌ ಸ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ ॥ ೨ ॥

ಅಥ ಹೈಕ್ಷ್ವಾಕಂ ವರುಣೋ ಜಗ್ರಾಹ ತಸ್ಯ ಹೋದರಂ ಜಜ್ಞೇ ತದು ಹ ರೋಹಿತಃ ಶುಶ್ರಾವ ಸೋಽರಣ್ಯಾದ್ಗ್ರಾಮಮೇಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋವಾಚ— ನಾನಾಶ್ರಾಂತಾಯ ಶ್ರೀರಸ್ತೀತಿ ರೋಹಿತ ಶುಶ್ರುಮ । ಪಾಪೋ ನೃಷದ್ವರೋ ಜನ ಇಂದ್ರ ಇಚ್ಚರತಃ ಸಖಾ ಚರೈವೇತಿ ॥ ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽವೋಚದಿತಿ ಹ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ ಸೋಽರಣ್ಯಾದ್ಗ್ರಾಮಮೇಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋವಾಚ— ಪುಷ್ಪಿಣ್ಯೌ ಚರತೋ ಜಂಘೇ ಭೂಷ್ಣುರಾತ್ಮಾ ಫಲಗ್ರಹಿಃ । ಶೇರೇಽಸ್ಯ ಸರ್ವೇ ಪಾಪ್ಮಾನಃ ಶ್ರಮೇಣ ಪ್ರಪಥೇ ಹತಶ್ಚರೈವೇತಿ ॥ ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽವೋಚದಿತಿ ಹ ತೃತೀಯಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ ಸೋಽರಣ್ಯಾದ್ಗ್ರಾಮಮೇಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋವಾಚ— ಆಸ್ತೇ ಭಗ ಆಸೀನಸ್ಯೋರ್ಧ್ವಸ್ತಿಷ್ಠತಿ ತಿಷ್ಠತಃ । ಶೇತೇ ನಿಪದ್ಯಮಾನಸ್ಯ ಚರಾತಿ ಚರತೋ ಭಗಶ್ಚರೈವೇತಿ ॥ ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽವೋಚದಿತಿ ಹ ಚತುರ್ಥಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ ಸೋಽರಣ್ಯಾದ್ಗ್ರಾಮಮೇಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋವಾಚ— ಕಲಿಃ ಶಯಾನೋ ಭವತಿ ಸಂಜಿಹಾನಸ್ತು ದ್ವಾಪರಃ । ಉತ್ತಿಷ್ಠಂಸ್ತ್ರೇತಾ ಭವತಿ ಕೃತಂ ಸಂಪದ್ಯತೇ ಚರಂಶ್ಚರೈವೇತಿ ॥ ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽವೋಚದಿತಿ ಹ ಪಂಚಮಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ ಸೋಽರಣ್ಯಾದ್ಗ್ರಾಮಮೇಯಾಯ ತಮಿಂದ್ರಃ ಪುರುಷರೂಪೇಣ ಪರ್ಯೇತ್ಯೋವಾಚ— ಚರನ್ವೈ ಮಧುವಿಂದತಿ ಚರನ್ಸ್ವಾದುಮುದುಂಬರಂ । ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪಶ್ಯ ಶ್ರೇಮಾಣಂ ಯೋ ನ ತಂದ್ರಯತೇ ಚರಂಶ್ಚರೈವೇತಿ ॥ ಚರೈವೇತಿ ವೈ ಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋಽವೋಚದಿತಿ ಹ ಷಷ್ಠಂ ಸಂವತ್ಸರಮರಣ್ಯೇ ಚಚಾರ ಸೋಽಜೀಗರ್ತಂ ಸೌಯವಸಿಮೃಷಿಮಶನಯಾ ಪರೀತಮರಣ್ಯ ಉಪೇಯಾಯ । ತಸ್ಯ ಹ ತ್ರಯಃ ಪುತ್ರಾ ಆಸುಃ ಶುನಃಪುಚ್ಛಃ ಶುನಃಶೇಪಃ ಶುನೋಲಾಂಗೂಲ ಇತಿ ತಂ ಹೋವಾಚ ಋಷೇಽಹಂ ತೇ ಶತಂ ದದಾಮ್ಯಹಮೇಷಾಮೇಕೇನಾಽಽತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣಾ ಇತಿ ಸ ಜ್ಯೇಷ್ಠಂ ಪುತ್ರಂ ನಿಗೃಹ್ಣಾನ ಉವಾಚ ನನ್ವಿಮಮಿತಿ ನೋ ಏವೇಮಮಿತಿ ಕನಿಷ್ಠಂ ಮಾತಾ ತೌ ಹ ಮಧ್ಯಮೇ ಸಂಪಾದಯಾಂಚಕ್ರತುಃ ಶುನಃಶೇಪೇ ತಸ್ಯ ಹ ಶತಂ ದತ್ವಾ ಸ ತಮಾದಾಯ ಸೋಽರಣ್ಯಾದ್ಗ್ರಾಮಮೇಯಾಯ । ಸ ಪಿತರಮೇತ್ಯೋವಾಚ ತತ ಹಂತಾಹಮನೇನಾಽಽತ್ಮಾನಂ ನಿಷ್ಕ್ರೀಣಾ ಇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಸಸಾರಾನೇನ ತ್ವಾ ಯಜಾ ಇತಿ ತಥೇತಿ ಭೂಯಾನ್ವೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕ್ಷತ್ರಿಯಾದಿತಿ ವರುಣ ಉವಾಚ ತಸ್ಮಾ ಏತಂ ರಾಜಸೂಯಂ ಯಜ್ಞಕ್ರತುಂ ಪ್ರೋವಾಚ ತಮೇತಮಭಿಷೇಚನೀಯೇ ಪುರುಷಂ ಪಶುಮಾಲೇಭೇ ॥೩॥

ತಸ್ಯ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ಹೋತಾಽಽಸೀಜ್ಜಮದಗ್ನಿರಧ್ವರ್ಯುರ್ವಸಿಷ್ಠೋ ಬ್ರಹ್ಮಾಽಯಾಸ್ಯ ಉದ್ಗಾತಾ ತಸ್ಮಾ ಉಪಾಕೃತಾಯ ನಿಯೋಕ್ತಾರಂ ನ ವಿವಿದುಃ ಸ ಹೋವಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿರ್ಮಹ್ಯಮಪರಂ ಶತಂ ದತ್ತಾಹಮೇನಂ ನಿಯೋಕ್ಷ್ಯಾಮೀತಿ ತಸ್ಮಾ ಅಪರಂ ಶತಂ ದದುಸ್ತಂ ಸ ನಿನಿಯೋಜ । ತಸ್ಮಾ ಉಪಾಕೃತಾಯ ನಿಯುಕ್ತಾಯಾಽಽಪ್ರೀತಾಯ ಪರ್ಯಗ್ನಿಕೃತಾಯ ವಿಶಸಿತಾರಂ ನ ವಿವಿದುಃ ಸ ಹೋವಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿರ್ಮಹ್ಯಮಪರಂ ಶತಂ ದತ್ತಾಹಮೇನಂ ವಿಶಸಿಷ್ಯಾಮೀತಿ ತಸ್ಮಾ ಅಪರಂ ಶತಂ ದದುಃ ಸೋಽಸಿಂ ನಿಃಶಾನ ಏಯಾಯ । ಅಥ ಹ ಶುನಃಶೇಪ ಈಕ್ಷಾಂಚಕ್ರೇಽ-

ಮಾನುಷಮಿವ ನ್ವೈ ಮಾ ವಿಶಸಿಷ್ಯಂತಿ ಹಂತಾಹಂ ದೇವತಾ ಉಪಧಾವಾಮೀತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಮೇವ
ಪಥಮಂ ದೇವತಾನಾಮುಪಸಸಾರ-ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಕತಮಸ್ಯಾಮೃತಾನಾಮಿತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ । ತಂ ಪ್ರಜಾ-
ಪತಿರುವಾಚಾಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ನೇದಿಷ್ಠಸ್ತಮೇವೋಪಧಾವೇತಿ ಸೋಽಗ್ನಿಮುಪಸಸಾರಾಗ್ನೇರ್ವಯ
ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಮೃತಾನಾಮಿತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ । ತಮಗ್ನಿರುವಾಚ ಸವಿತಾ ವೈ ಪ್ರಸವಾನಾಮೀಶೇ ತಮೇವೋ-
ಪಧಾವೇತಿ ಸ ಸವಿತಾರಮುಪಸಸಾರಾಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತ್ಯೇತೇನ ತೃಚೇನ । ತಂ ಸವಿತೋವಾಚ
ವರುಣಾಯ ವೈ ರಾಜ್ಞೇ ನಿಯುಕ್ತೋಽಸಿ ತಮೇವೋಪಧಾವೇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಸಸಾರಾತ
ಉತ್ತರಾಭಿರೇಕತ್ರಿಂಶತಾ । ತಂ ವರುಣ ಉವಾಚಾಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ಮುಖಂ ಸುಹೃದಯತಮಸ್ತಂ
ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸೋಽಗ್ನಿಂ ತುಷ್ಟಾವಾತ ಉತ್ತರಾಭಿರ್ದ್ವಾವಿಂಶತ್ಯಾ । ತಮಗ್ನಿ-
ರುವಾಚ ವಿಶ್ವಾನ್ನು ದೇವಾನ್ ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸ ವಿಶ್ವಾನ್ದೇವಾಂಸ್ತುಷ್ಟಾವ-ನಮೋ
ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮೋ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯ ಇತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ । ತಂ ವಿಶ್ವೇ ದೇವಾ ಊಚುರಿಂದ್ರೋ ವೈ
ದೇವಾನಾಮೋಜಿಷ್ಠೋ ಬಲಿಷ್ಠಃ ಸಹಿಷ್ಠಃ ಸತ್ತಮಃ ಪಾರಯಿಷ್ಣುತಮಸ್ತಂ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರ-
ಕ್ಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸ ಇಂದ್ರಂ ತುಷ್ಟಾವ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಪಾ ಇತಿ ಚೈತೇನ ಸೂಕ್ತೇನೋತ್ತರಸ್ಯ ಚ
ಪಂಚದಶಭಿಃ । ತಸ್ಮಾ ಇಂದ್ರಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ ಪ್ರೀತೋ ಮನಸಾ ಹಿರಣ್ಯರಥಂ ದದೌ ತಮೇತಯಾ
ಪ್ರತೀಯಾಯ ಶಶ್ವದಿಂದ್ರ ಇತಿ । ತಮಿಂದ್ರ ಉವಾಚಾಶ್ವಿನೌ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರಕ್ಷ್ಯಾಮ ಇತಿ
ಸೋಽಶ್ವಿನೌ ತುಷ್ಟಾವಾತ ಉತ್ತರೇಣ ತೃಚೇನ । ತಮಶ್ವಿನಾ ಊಚತುರುಷಸಂ ನು ಸ್ತುಹ್ಯಥ ತ್ವೋತ್ಸ್ರ-
ಕ್ಷ್ಯಾಮ ಇತಿ ಸ ಉಷಸಂ ತುಷ್ಟಾವಾತ ಉತ್ತರೇಣ ತೃಚೇನ । ತಸ್ಯ ಹ ಸ್ಮರ್ಚ್ಯೃಚ್ಯುಕ್ತಾಯಾಂ ವಿ
ಪಾಶೋ ಮುಮುಚೇ ಕನೀಯ ಐಕ್ಷ್ವಾಕಸ್ಯೋದರಂ ಭವತ್ಯುತ್ತಮಸ್ಯಾಮೇವರ್ಚ್ಯುಕ್ತಾಯಾಂ
ವಿಪಾಶೋ ಮುಮುಚೇಽಗದ ಐಕ್ಷ್ವಾಕ ಆಸ ॥ ೪ ॥

ತಮೃತ್ವಿಜ ಊಚುಸ್ತ್ವಮೇವ ನೋಽಸ್ಯಾಹ್ನಃ ಸಂಸ್ಥಾಮಧಿಗಚ್ಛೇತ್ಯಥ ಹೈತಂ ಶುನಃಶೇಪೋ-
ಽಞ್ಜಸ್ಸವಂ ದದರ್ಶ ತಮೇತಾಭಿಶ್ಚತಸೃಭಿರಭಿಸುಷಾವ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತ್ವಂ ಗೃಹೇ ಗೃಹ ಇತ್ಯಥೈನಂ ದ್ರೋಣ-
ಕಲಶಮಭ್ಯವನಿನಾಯೋಚ್ಛಿಷ್ಟಂ ಚಮ್ವೋರ್ಭರೇತ್ಯೇತಯರ್ಚಾಥ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನನ್ವಾರಬ್ಧೇ ಪೂರ್ವಾಭಿ
ಶ್ಚತಸೃಭಿಃ ಸ ಸ್ವಾಹಾಕಾರಾಭಿರ್ಜುಹವಾಂಚಕಾರಾಥೈನಮವಭೃಥಮಭ್ಯವನಿನಾಯ ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ
ವರುಣಸ್ಯ ವಿದ್ವಾನಿತ್ಯೇತಾಭ್ಯಾಮಥೈನಮತ ಊರ್ಧ್ವಮಗ್ನಿಮಾಹವನೀಯಮುಪಸ್ಥಾಪಯಾಂಚಕಾರ
ಶುನಶ್ಚಿಚ್ಛೇಪಂ ನಿದಿತಂ ಸಹಸ್ರಾದಿತಿ । ಅಥ ಹ ಶುನಶ್ಶೇಪೋ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯಾಂಕಮಾಸಸಾದ ಸ
ಹೋವಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿರ್‌ಋಷೇ ಪುನರ್ಮೇ ಪುತ್ರಂ ದೇಹೀತಿ ನೇತಿ ಹೋವಾಚ ವಿಶ್ವಾ-
ಮಿತ್ರೋ ದೇವಾ ವಾ ಇಮಂ ಮಹ್ಯಮರಾಸತೇತಿ ಸ ಹ ದೇವರಾತೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಆಸ ತಸ್ಯೈತೇ
ಕಾಪಿಲೇಯಬಾಭ್ರವಾಃ । ಸ ಹೋವಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿಸ್ತ್ವಂ ವೇಹಿ ವಿಹ್ವಯಾವಹಾ ಇತಿ ಸ
ಹೋವಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿರಾಂಗಿರಸೋ ಜನ್ಮನಾಽಸ್ಯಾಜೀಗರ್ತಿಃ ಶ್ರುತಃ ಕವಿಃ । ಋಷೇ
ಪೈತಾಮಹಾತ್ತಂತೋರ್ಮಾಽಪಗಾಃ ಪುನರೇಹಿ ಮಾಮಿತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ಶುನಃಶೇಪೋಽದರ್ಶಸ್ತ್ವಾ
ಶಾಸಹಸ್ತಂ ನ ಯಚ್ಛೂದ್ರೇಷ್ವಲಪ್ಸತ । ಗವಾಂ ತ್ರೀಣಿ ಶತಾನಿ ತ್ವಮವೃಣೀಥಾ ಮದಂಗಿರ ಇತಿ । ಸ
ಹೋವಾಚಾಜೀಗರ್ತಃ ಸೌಯವಸಿಸ್ತದ್ವೈ ಮಾ ತಾತ ತಪತಿ ಪಾಪಂ ಕರ್ಮ ಮಯಾ ಕೃತಂ । ತದಹಂ

ನಿಹ್ನುವೇ ತುಭ್ಯಂ ಪ್ರತಿಯಂತು ಶತಾ ಗವಾಮಿತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ಶುನಃಶೇಪೋ ಯಃ ಸಕೃತ್ಪಾಪಕಂ ಕುರ್ಯಾತ್ಕುರ್ಯಾದೇನತ್ತತೋಽಪರಂ । ನಾಪಾಗಾಃ ಶೌದ್ರಾನ್ನ್ಯಾಯಾದಸಂಧೇಯಂ ತ್ವಯಾ ಕೃತ-ಮಿತಿ । ಅಸಂಧೇಯಮಿತಿ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರ ಉಪಸಸಾದ ಸ ಹೋವಾಚ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ಭೀಮ ಏವ ಸೌಯವಸಿಃ ಶಾಸೇನ ವಿಶಿಶಾಸಿಷುಃ । ಅಸ್ಥಾನ್ನೈತಸ್ಯ ಪುತ್ರೋ ಭೂರ್ಮಮೈವೋಪೇಹಿ ಪುತ್ರತಾಮಿತಿ । ಸ ಹೋವಾಚ ಶುನಃಶೇಪಃ ಸ ವೈ ಯಥಾ ನೋ ಜ್ಞಪಯಾ ರಾಜಪುತ್ರ ತಥಾ ವದ । ಯಥೈವಾಂಗಿರಸಃ ಸನ್ನುಪೇಯಾಂ ತವ ಪುತ್ರತಾಮಿತಿ ಸ ಹೋವಾಚ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರೋ ಜ್ಯೇಷ್ಠೋ ಮೇ ತ್ವಂ ಪುತ್ರಾಣಾಂ ಸ್ಯಾಸ್ತವ ಶ್ರೇಷ್ಠಾ ಪ್ರಜಾ ಸ್ಯಾತ್ । ಉಪೇಯಾ ದೈವಂ ಮೇ ದಾಯಂ ತೇನ ವೈ ತ್ವೋಪಮಂತ್ರಯ ಇತಿ । ಸ ಹೋವಾಚ ಶುನಃಶೇಪಃ ಸಂಜ್ಞಾನಾನೇಷು ವೈ ಬ್ರೂಯಾತ್ಸೌಹಾರ್ದ್ಯಾಯ ಮೇ ಶ್ರಿಯೈ । ಯಥಾಹಂ ಭರತಋಷಭೋಪೇಯಾಂ ತವ ಪುತ್ರತಾಮಿತ್ಯಥ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಪುತ್ರಾನಾಮಂತ್ರಯಾ-ಮಾಸ ಮಧುಚ್ಛಂದಾಃ ಶೃಣೋತನ ಋಷಭೋ ರೇಣುರಷ್ಟಕಃ । ಯೇ ಕೇ ಚ ಭ್ರಾತರಃ ಸ್ಥ ನಾಸ್ಮೈ ಜ್ಯೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ಕಲ್ಪಧ್ವಮಿತಿ ॥ ೫ ॥

ತಸ್ಯ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಸ್ಯೈಕಶತಂ ಪುತ್ರಾ ಆಸುಃ ಪಂಚಾಶದೇವ ಜ್ಯಾಯಾಂಸೋ ಮಧುಚ್ಛಂದಸಃ ಪಂಚಾಶತ್ಕನೀಯಾಂಸಃ । ತದ್ಯೇ ಜ್ಯಾಯಾಂಸೋ ನ ತೇ ಕುಶಲಂ ಮೇನಿರೇ ತಾನನು ವ್ಯಾಜಹಾರಾ-ನ್ತಾನ್ವಃ ಪ್ರಜಾ ಭಕ್ಷೀಷ್ಟೇತಿ ತ ಏತೇಽನ್ಧ್ರಾಃ ಪುಂಡ್ರಾಃ ಶಬರಾಃ ಪುಲಿಂದಾ ಮೂತಿಬಾ ಇತ್ಯುದಂತ್ಯಾ ಬಹವೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಾ ದಸ್ಯೂನಾಂ ಭೂಯಿಷ್ಠಾಃ । ಸ ಹೋವಾಚ ಮಧುಚ್ಛಂದಾಃ ಪಂಚಾಶತಾ ಸಾರ್ಧಂ ಯನ್ನಃ ಪಿತಾ ಸಂಜಾನೀತೇ ತಸ್ಮಿಂಸ್ತಿಷ್ಠಾಮಹೇ ವಯಂ । ಪುರಸ್ತ್ವಾ ಸರ್ವೇ ಕುರ್ಮಹೇ ತ್ವಾಮನ್ವಂಚೋ ವಯಂ ಸ್ಮಸೀತಿ । ಅಥ ಹ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಪ್ರತೀತಃ ಪುತ್ರಾಂಸ್ತುಷ್ಟಾವ । ತೇ ವೈ ಪುತ್ರಾಃ ಪಶುಮಂತೋ ವೀರವಂತೋ ಭವಿಷ್ಯಥ । ಯೇ ಮಾನಂ ಮೇಽನುಗೃಹ್ಣಂತೋ ವೀರವಂತಮಕರ್ತ ಮಾ । ಪುರ ಏತ್ರಾ ವೀರವಂತೋ ದೇವರಾತೇನ ಗಾಥಿನಾಃ । ಸರ್ವೇ ರಾಧ್ಯಾಃ ಸ್ಥ ಪುತ್ರಾ ಏಷ ವಃ ಸದ್ವಿವಾಚನಂ । ಏಷ ವಃ ಕುಶಿಕಾ ವೀರೋ ದೇವರಾತಸ್ತಮನ್ವಿತ । ಯುಷ್ಮಾಂಶ್ಚ ದಾಯಂ ಮ ಉಪೇತಾ ವಿದ್ಯಾಂ ಯಾಮು ಚ ವಿದ್ಮಸಿ । ತೇ ಸಮ್ಯಂಚೋ ವೈಶ್ವಾಮಿತ್ರಾಃ ಸರ್ವೇ ಸಾಕಂ ಸರಾತಯಃ । ದೇವರಾತಾಯ ತಸ್ಥಿರೇ ಧೃತ್ಯೈ ಶ್ರೈಷ್ಠ್ಯಾಯ ಗಾಥಿನಾಃ । ಅಧೀಯತ ದೇವರಾತೋ ರಿಕ್ಥಯೋರುಭಯೋರೃಷಿಃ । ಜಹ್ನೂನಾಂ ಚಾಧಿಪತ್ಯೇ ದೈವೇ ವೇದೇ ಚ ಗಾಥಿನಾಂ । ತದೇತತ್ಪರಋಕ್ಶತಗಾಥಂ ಶೌನಃಶೇಪಮಾಖ್ಯಾ-ನಂ । ತದ್ಧೋತಾ ರಾಜ್ಞೇಽಭಿಷಿಕ್ತಾಯಾಽಽಚಷ್ಟೇ । ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾಸೀನ ಆಚಷ್ಟೇ ಹಿರಣ್ಯಕಶಿಪಾವಾ-ಸೀನಃ ಪ್ರತಿಗೃಹ್ಣಾತಿ ಯಶೋ ವೈ ಹಿರಣ್ಯಂ ಯಶಸೈವೈನಂ ತತ್ಸಮರ್ಧಯತಿ । ಓಮಿತ್ಯೃಚಃ ಪ್ರತಿಗರ ಏವಂ ತಥೇತಿ ಗಾಥಾಯಾ ಓಮಿತಿ ವೈ ದೈವಂ ತಥೇತಿ ಮಾನುಷಂ ದೈವೇನ ಚೈವೈನಂ ತನ್ಮಾನುಷೇಣ ಚ ಪಾಪಾದೇನಸಃ ಪ್ರಮುಂಚತಿ । ತಸ್ಮಾದ್ಯೋ ರಾಜಾ ವಿಜಿತೀ ಸ್ಯಾದಪ್ಯಯಜಮಾನ ಆಖ್ಯಾಪಯೇತೈವೈತ-ಚ್ಛೌನಃಶೇಪಮಾಖ್ಯಾನಂ ನ ಹಾಸ್ಮಿನ್ನಲ್ಪಂ ಚನೈನಃ ಪರಿಶಿಷ್ಯತೇ । ಸಹಸ್ರಮಾಖ್ಯಾತ್ರೇ ದದ್ಯಾಚ್ಛತಂ ಪ್ರತಿಗರಿತ್ರ ಏತೇ ಚೈವಾಽಸನೇ ಶ್ವೇತಶ್ಚಾಶ್ವತರೀರಥೋ ಹೋತುಃ । ಪುತ್ರಕಾಮಾ ಹಾಪ್ಯಾಖ್ಯಾಪ-ಯೇರಂಲ್ಲಭಂತೇ ಹ ಪುತ್ರಾಂಲ್ಲಭಂತೇ ಹ ಪುತ್ರಾನ್ ॥

ಶುನಶ್ಶೇಪಾಖ್ಯಾನವು

[ದೊರೆಯಾದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಪುತ್ರೇಚ್ಛೆ—ಪುತ್ರಸಂಪತ್ತಿನ ಪ್ರಶಂಸೆ.]

ಇಕ್ಷ್ವಾಕುವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವೇಧಸ್ಸಿನ ಮಗನಾದ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಿಗೆ ನೂರುಜನ ಹೆಂಡತಿಯರಿದ್ದರೂ ಸಹ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಒಂದುಸಲ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಮನೆಗೆ ಪರ್ವತನಾರದರೆಂಬ ಋಷಿಗಳು ಬಂದಾಗ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ನಾರದನನ್ನು ಕುರಿತು ಎಲೈ ನಾರದನೇ, ವಿವೇಚನಾಶಕ್ತಿಯಿರುವ ಮಾನವನೂ ಅವನಂತೆಯೇ ಆ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದಿರುವ ಇತರ ಪ್ರಾಣಿಗಳೂ ಸಹ ಸಂತಾನಕ್ಕಾಗಿ ಉತ್ಕಟವಾದ ಆಸೆಪಡುತ್ತವೆ. ಸಂತಾನೋತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಆಗತಕ್ಕ ಲಾಭವೇನು? ಎಂದು ಕೇಳಿದನು.

ಹೀಗೆ ಒಂದು ಮಾತಿನಲ್ಲಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಕೇಳಿದ ಪ್ರಶ್ನೆಗೆ ನಾರದನು ಮುಂದೆ ವರ್ಣಿತವಾದಂತೆ ಹತ್ತು ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತರವನ್ನು ಹೇಳುವನು—

(೧) ತಂದೆಯಾದವನು ತನಗೆ ಹುಟ್ಟಿದ ಮಗನ ಮುಖದರ್ಶನದಿಂದ ಅನುಭವಿಸುವ ಆನಂದದ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಆ ಮಗನ ಮೂಲಕ ತನ್ನ ಪಿತೃಋಣವನ್ನೂ ತೀರಿಸಿ ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

(೨) ಮಗನನ್ನು ಪಡೆಯುವ ತಂದೆಯ ಸಂತೋಷವು ಪೃಥ್ವಿಯಿಂದ ಸಿಕ್ಕುವ ಭೋಗಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದುದು. ಅಗ್ನಿಯಿಂದಾಗತಕ್ಕ ಉಪಕಾರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಹೆಚ್ಚಿನದು. ಮತ್ತು ಜಲದಿಂದಾಗತಕ್ಕ ಪ್ರಯೋಜನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೀರಿದುದು. ಈ ಎಲ್ಲಾ ಭೋಗಗಳಿಗಿಂತಲೂ ಪುತ್ರಪ್ರಾಪ್ತಿಯಿಂದಾಗುವ ಭೋಗವು ಅತ್ಯಧಿಕವಾದುದು.

(೩) ಪುತ್ರನ ಮೂಲಕ ತಂದೆಯಾದವನು ಅನೇಕ ದೊಡ್ಡ ದೊಡ್ಡ ಆಪತ್ತುಗಳನ್ನು ದಾಟಿದ್ದಾನೆ. ತಂದೆಯಾದವನು ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಪುತ್ರರೂಪದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವುದರಿಂದ ಆಹಾರಸಾಮಗ್ರಿಗಳನ್ನು ಮುಂಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿಕೊಂಡಿರುವ ದೋಣಿಯು, ಮನುಷ್ಯನನ್ನು ನದಿ ಅಥವಾ ಸಾಗರಗಳ ಮೇಲೆ ದಾಟಿಸುವಂತೆ ತಂದೆಯನ್ನು ಮಗನಾದವನು ಸಂಸಾರಸಾಗರದ ಐಹಿಕ ಮತ್ತು ಆಮುಷ್ಮಿಕವಾದ ದುಃಖಗಳಿಂದ ಪಾರುಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೪) ಪುತ್ರಸಂತಾನವಿಲ್ಲದಿರುವ ಗಾರ್ಹಸ್ಥ್ಯಜೀವನದಿಂದೇನು ಪ್ರಯೋಜನ? ಬ್ರಹ್ಮಚರ್ಯವೇತಕ್ಕೆ? ವಾನಪ್ರಸ್ಥಾಶ್ರಮವೇತಕ್ಕೆ? ಪರಿವ್ರಾಜಕನೇತಕ್ಕಾಗಬೇಕು? ಇವುಗಳಿಂದೇನು ಪ್ರಯೋಜನ? ಎಲೈ ಬ್ರಾಹ್ಮಣೋತ್ತಮರೇ, ಸಂತಾನವನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿರಿ ಎಂಬುದಾಗಿ ವೈದಿಕಕರ್ಮಾಚರಣೆಗಾಗಿ ದಾಂಪತ್ಯಜೀವನವನ್ನು ತ್ಯಾಗಮಾಡತಕ್ಕ ಜನರನ್ನು ಕುರಿತು ಲೋಕವು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

(೫) ಅನ್ನವು ಜೀವವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತದೆ. ಬಟ್ಟೆಗಳು ಚಳಿಯಿಂದ ಕಾಪಾಡುತ್ತವೆ. ಚಿನ್ನವು ಆಭರಣದ ಪ್ರಯೋಜನವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತದೆ. ವಿವಾಹಾದಿಗಳು ಗೋರೂಪದ ಐಶ್ವರ್ಯವನ್ನು ತರುತ್ತದೆ. ಭಾರ್ಯೆಯು ಸುಹೃತ್ತಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಮಗಳು ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರಳಾಗುತ್ತಾಳೆ. ಆದರೆ ಪುತ್ರನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಅತ್ಯುತ್ತಮವಾದ ದೇವಲೋಕದಲ್ಲಿ ಆತ್ಮಪ್ರಕಾಶಕನಾದ ದೀಪವಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಾನೆ.

(೬) ಪತಿಯು ಹೆಂಡತಿಯಲ್ಲಿ ಬೀಜದ ರೂಪದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಬೀಜವು ಗರ್ಭದ ರೂಪಕ್ಕೆ ಪರಿವರ್ತಿತವಾಗುವಾಗ ಅವಳನ್ನು ತಾಯಿಯಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅನಂತರ ಅವಳಿಂದ ಪುನರುತ್ಪನ್ನನಾಗಿ ಹತ್ತನೆಯ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿ ಜನಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೭) ಹೆಂಡತಿಯ ಗರ್ಭದಲ್ಲಿ ಪತಿಯು ಜನಿಸಿದಾಗ ಮಾತ್ರ ಅವಳು ನಿಜವಾಗಿಯೂ **'ಜಾಯಾ'** ಎಂಬ ಅನ್ವರ್ಥನಾಮವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾಳೆ. ಅವಳಲ್ಲಿ ಉಪ್ತವಾದ ಬೀಜವನ್ನು ಅವಳು ಪುತ್ರರೂಪದಲ್ಲಿ ಬೆಳೆಸಿ ಅದನ್ನು ಪ್ರಕಾಶಿಸುವಂತೆ ಮಾಡಿ ಅಂದಗೊಳಿಸುತ್ತಾಳೆ.

(೮) ದೇವತೆಗಳೂ ಮತ್ತು ಋಷಿಗಳೂ ಸಹ ಜಾಯೆಯಾದವಳಿಗೆ ಅತ್ಯತ್ತಮವಾದ ಕಾಂತಿಯನ್ನನು ಗ್ರಹಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಅನಂತರ ದೇವತೆಗಳು ಮಾನವರನ್ನು ಕುರಿತು **'ಇವಳು ನಿಮ್ಮ ಜನನಿಯಾಗುತ್ತಾಳೆ'** ಎಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(೯) ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದವನಿಗೆ ಶಾಶ್ವತವಾದ ಸ್ಥಿತಿಯಿಲ್ಲ ಎಂಬುದನ್ನು ಪಶ್ವಾದಿಗಳೂ ತಿಳಿದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವಂತ ಗಂಡು ಮರಿಯೂ ಸಹ ತಾಯಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಅಥವಾ ಸಹೋದರಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಧರ್ಷಿಸುತ್ತದೆ.

(೧೦) ಇದು ಪುತ್ರಸಂತಾನವುಳ್ಳವರು ದುಃಖರಹಿತರಾಗಿ ತಿರುಗಾಡುವ ದಾರಿ. ಪಶುಪಕ್ಷ್ಯಾದಿಗಳಿಗೂ ಸಹ ಇದು ಗೊತ್ತು ಎಂಬುದಾಗಿ ಪುತ್ರಸಂತಾನದ ಪ್ರಶಂಸೆಯನ್ನು ಮಾಡಿದನು.

[ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಪುತ್ರೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗುವುದು. ವರುಣನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಬಂದು ಅವನ ಮಗನನ್ನು ತನಗೆ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು. ಆದರೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಕಾರಣಗಳನ್ನು ಮುಂದೆಮಾಡಿ ಯಜ್ಞವನ್ನು ಮುಂದಕ್ಕೆ ಹಾಕಿ ನುಣುಚಿಕೊಳ್ಳುವುದು.]

ಅನಂತರ ನಾರದನು—ವರುಣನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ನಿನಗೆ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನನುಗ್ರಹಿಸುವಂತೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು. ಮತ್ತು ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನಂತರ ಅವನಿಗೇ ಪುನಃ ಯಜ್ಞದಲ್ಲಿ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಅರ್ಪಿಸುವಂತೆ ಭರವಸೆ ಕೊಡು ಎಂದು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಅದೇಪ್ರಕಾರ ವರುಣನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ ನನಗೆ ಒಬ್ಬ ಪುತ್ರನನ್ನನುಗ್ರಹಿಸು. ಅವನನ್ನು ನಿನಗೆ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಎಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಕೂಡಲೇ ರೋಹಿತನೆಂಬ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದನು. ವರುಣನು ಬಂದು ನಿನಗೆ ಮಗನು ಹುಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅವನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡು ಎಂದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಗಳಾಗಲಿ, ಆಹುತಿಯಾಗಬೇಕಾದ ಅಧಿಕಾರ ಬರಬೇಕಾದರೆ ಹತ್ತು ದಿನಗಳು ಕಳೆಯಬೇಕು. ನನ್ನ ಮಗನಿಗೂ ಹತ್ತುದಿನಗಳು ಕಳೆಯಲಿ. ಅನಂತರ ನಿನಗರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು. ರೋಹಿತನಿಗೆ ಹತ್ತುದಿನಗಳು ಕಳೆದನಂತರ ವರುಣನು ಬಂದು ಅವನನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆಗ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನಾಗಲಿ, ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ದಂತೋತ್ಪತ್ತಿಯಾಗಬೇಕು, ನನ್ನ ಮಗನಿಗೂ ದಂತೋತ್ಪತ್ತಿಯಾದನಂತರ ಅರ್ಪಿಸುತ್ತೇನೆ ಎಂದನು. ರೋಹಿತನಿಗೆ ಹಲ್ಲು ಹುಟ್ಟಿದ ಮೇಲೆ ವರುಣನು ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದನು. ಆಗ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ದಂತಪಾತವಾಗುವವರೆಗೂ ಯಾವ ಪ್ರಾಣಿಯನ್ನೂ ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡಕೂಡದು. ಇವನಿಗೂ ದಂತಪಾತವಾಗಲಿ ಎಂದನು. ವರುಣನು ಪುನಃ ಬಂದು, ರೋಹಿತನಿಗೆ ದಂತಪಾತವಾಗುತ್ತಿದೆ, ಅವನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡೆಂದನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಅವನಿಗೆ ಪುನಃ ದಂತವು ಬೆಳೆಯುವವರೆಗೂ

ಅವಕಾಶವನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಅನಂತರ ವರುಣನು ಬಂದಾಗ ಯೋಧವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ಯೋಧಕವಚವನ್ನು ತೊಡುವವರೆಗೂ ಆಹುತಿಯಾಗುವ ಅರ್ಹತೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿಯವರೆಗೂ ತಡೆ ಎಂದನು. ಆ ಕಾಲವೂ ಬಂದು ವರುಣನು ರೋಹಿತನನ್ನು ಕಡ್ಡಾಯವಾಗಿ ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿದಾಗ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ಮಗನನ್ನು ಕರೆದು "ಮಗುವೇ, ನಿನ್ನನ್ನು ನನಗೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದ ವರುಣನಿಗೆ ಪುನಃ ನಿನ್ನನ್ನು ಆಹುತಿಯಾಗಿ ಕೊಡಬೇಕಾಗಿದೆ" ಎನ್ನಲು ರೋಹಿತನು "ಅದೆಲ್ಲಾ ಆಗುವುದಿಲ್ಲ" ಎಂದು ತನ್ನ ಧನುಸ್ಸನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ನಿರ್ಜನವಾದ ಕಾಡೊಂದಕ್ಕೆ ತಲೆತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಓಡಿಹೋಗಿ ಅಲ್ಲಿ ಒಂದು ವರ್ಷ ಕಾಲ ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿದ್ದನು.

[ರೋಹಿತನು ನಿಷ್ಪ್ರಯೋಜಕನಾಗಿ ಆರು ವರ್ಷಗಳ ಕಾಲ, ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆದುದು. ಅನಂತರ ತನಗೆ ಬದಲಾಗಿ ವರುಣನಿಗೆ ಆಹುತಿಕೊಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಶುನಃಶೇಪನೆಂಬ ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಪುತ್ರನನ್ನು ಅವನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳಿಂದ ಬೆಲೆಗೆ ಕೊಂಡುದು.]

ರೋಹಿತನು ತಲೆತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಸೋಲಿಸಿ ಹೋದಮೇಲೆ ವರುಣನು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನನ್ನು ಬಂಧಿಸಿದನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನಿಗೆ ಮಹೋದರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಯಿತು. ರೋಹಿತನು ಈ ವಾರ್ತೆಯನ್ನು ಕೇಳಿ ಕಾಡನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಒಂದು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬಂದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಮನುಷ್ಯರೂಪದಿಂದ ಬಂದು ಅವನನ್ನು ಸಂಧಿಸಿ—ಎಲೈ ರೋಹಿತನೇ, ದೇಶಾಟನೆ ಮಾಡದವನಿಗೆ ಸುಖವಿಲ್ಲ. ಒಂದೇ ಜಾತಿಯ ಜನರ ನಡುವೆ ಬೆಳೆದರೆ ಎಂತಹ ಉತ್ತಮನಾದ ಪುರುಷನೂ ಸಹ ದುರ್ಮಾರ್ಗಕ್ಕೆ ಬಿದ್ದು ಕೆಡುತ್ತಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ನಿರ್ಜನವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಸಂಚರಿಸು. ಈ ರೀತಿ ಪರ್ಯಟನೆ ಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಇಂದ್ರನು ಸ್ನೇಹಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ. ನೀನೂ ಸಂಚರಿಸು ಎಂದು ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟನು

ರೋಹಿತನು—ಒಬ್ಬ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ನನಗೆ ಪರ್ಯಟನೆಮಾಡು ಎಂದು ಸಲಹೆಯನ್ನು ಕೊಟ್ಟಿರುವನು ಎಂದು ತಿಳಿದು ಎರಡನೆಯ ವರ್ಷವೂ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆದು ಅನಂತರ ಒಂದು ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಿರುವಾಗ ಇಂದ್ರನು ಪುನಃ ಮನುಷ್ಯರೂಪದಲ್ಲಿ ಬಂದು ಪರ್ಯಟನೆಮಾಡುವವನ ಮನುಷ್ಯನ ಪಾದಗಳು ಪುಷ್ಪರಸಕ್ಕೆ ಸಮಾನವಾದವು. ಆ ಪುಷ್ಪದಿಂದ ಆತ್ಮನು ಬೆಳೆದು ಆರೋಗ್ಯರೂಪವಾದ ಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಪಾಪವೆಲ್ಲವೂ ಆ ಪರ್ಯಟನದ ಶ್ರಮದಿಂದ ಪರಿಹಾರವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಚರಿಸು ಎಂದನು.

ಆ ಮಾತಿನಂತೆಯೇ ರೋಹಿತನು ಮೂರನೆಯ ವರ್ಷವೂ ಸಂಚರಿಸಿ ಪುನಃ ಗ್ರಾಮವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಸಮಯಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಒಂದೇಕಡೆ ಕುಳಿತಿರುವ ಮನುಷ್ಯನ ಭಾಗ್ಯವು ಅವನಂತೆಯೇ ಒಂದೇಕಡೆ ಕುಳಿತಿರುತ್ತದೆ ಅವನು ಸಂಚರಿಸಿದರೆ ಅದೂ ಸಂಚರಿಸಿ ಬೆಳೆಯುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದ ಸಂಚರಿಸು ಎಂದನು.

ಹಾಗೆಯೇ ನಾಲ್ಕನೆಯ ವರ್ಷವೂ ಆಗಿ ಪುನಃ ಗ್ರಾಮಪ್ರವೇಶ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು—ಚತುರ್ಯುಗಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸಿ. ರೋಹಿತನನ್ನು ಮತ್ತೆ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಹೇಳಿದನು. ರೋಹಿತನು ಐದನೇ ವರ್ಷವನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಮುಗಿಸಿ ಗ್ರಾಮಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶಿಸುವ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಪರ್ಯಟನೆಮಾಡುವ ಮನುಷ್ಯನಿಗೆ ಮಧುವೂ, ಮಧುರವಾದ ಉದುಂಬರಫಲವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತವೆ. ತನ್ನ ಸಂತತವಾದ ಸಂಚಾರದಿಂದಲೂ ಶ್ರಾಂತನಾಗದಿರುವ ಸೂರ್ಯನ ಕಾಂತಿಯನ್ನು ನೋಡು. ಅವನಂತೆಯೇ ನೀನೂ ಸಂಚರಿಸು ಎಂಬುದಾಗಿ ಹೇಳಿದನು.

ರೋಹಿತನು ಆರನೆಯ ವರ್ಷವೂ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅಲೆದು ಅನಂತರ ಸುಯವಸ್ಸೆಂಬುವನ ಮಗನಾದ ಅಜೀಗರ್ತನೆಂಬ ಋಷಿಯನ್ನು ಸಂಧಿಸಿದನು. ಆ ಅಜೀಗರ್ತನು ದಾರಿದ್ರ್ಯದಿಂದ ಕಾಡಿನಲ್ಲಿ ಅನ್ನಾಹಾರವಿಲ್ಲದೇ ಉಪವಾಸ ಮಾಡುತ್ತಿದ್ದನು. ಅವನಿಗೆ ಶುನಃಪುಚ್ಛ, ಶುನಃಶೇಪ ಮತ್ತು ಶುನೋಲಾಂಗೂಲ ಎಂಬ ಮೂವರು ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ರೋಹಿತನು ಆ ಋಷಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗಿ—ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನಿನಗೆ ನೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ನಿನ್ನ ಮೂವರು ಪುತ್ರರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನನ್ನು ಕೊಡು. ನನಗೆ ಬದಲು ಅವನನ್ನು ವರುಣನಿಗೆ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಟ್ಟು ನಾನು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ ಎನ್ನಲು ಅದಕ್ಕೆ ಅಜೀಗರ್ತನು ಒಪ್ಪಿಕೊಂಡನು, ದೊಡ್ಡ ಮಗನನ್ನು ಮಾತ್ರ ಕಳುಹಿಸ್ಸಪಡಲಿಲ್ಲ. ಅವನ ಹೆಂಡತಿಯು ಚಿಕ್ಕ ಮಗನನ್ನು ಬಿಡಲೊಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. ಇವರಿಬ್ಬರನ್ನೂ ಬಿಟ್ಟು ಮಧ್ಯದವನೊಬ್ಬನು ಮಾತ್ರ ಸಿಕ್ಕಿಕೊಂಡನು. ಒಪ್ಪಂದದಂತೆ ರೋಹಿತನು ಅಜೀಗರ್ತನಿಗೆ ನೂರುಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಶುನಃಶೇಪನನ್ನು ತನ್ನ ತಂದೆಯ ಹತ್ತಿರ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಬಂದು ತಾನು ಮಾಡಿದ ಏರ್ಪಾಡನ್ನು ತಿಳಿಸಿದನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ವರುಣನಲ್ಲಿಗೆ ಹೋಗಿ—ನನ್ನ ಮಗನಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಇವನನ್ನು ನಿನಗೆ ಆಹುತಿಯನ್ನಾಗಿ ಕೊಡುತ್ತೇನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅದಕ್ಕೆ ವರುಣನು ಕ್ಷತ್ರಿಯನಿಗಿಂತ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಅಧಿಕನಾದುದರಿಂದ ಹಾಗೆಯೇ ಆಗಬಹುದೆಂದೊಪ್ಪಿಕೊಂಡನು. ಅನಂತರ ವರುಣನು ದೊರೆಗೆ ರಾಜಸೂಯಯಾಗದ ವಿಧಿಯನ್ನು ವಿವರಿಸಿ ಯಾಗದ ದಿನ ಪಶುಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ನರಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಅಣಿಮಾಡಿದನು.

[ನಾಲ್ಕು ಮಂದಿ ಮಹಾಋಷಿಗಳು ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳಾಗುವುದು—ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ ನರಯಜ್ಞಕಾಲವು ಸಮೀಪಿಸುವುದು—ಭೀಕರವಾದ ಮರಣದಿಂದ ತಪ್ಪಿಸಲಾಗಿ ಶುನಃಶೇಪನು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮೊರೆಯಿಡುವುದು—ಅವನು ಮೊರೆಯಿಟ್ಟ ದೇವತೆಗಳು ಮತ್ತು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ಮಂತ್ರಗಳು.]

ಈ ನರಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಹೋತೃವಾಗಿಯೂ ಜಮದಗ್ನಿಯು ಅಧ್ವರ್ಯುವಾಗಿಯೂ ವಸಿಷ್ಠನು ಬ್ರಹ್ಮನಾಗಿಯೂ ಆಯಾಸ್ಯನು ಉದ್ಗಾತೃವಾಗಿಯೂ ನಿಯಮಿತರಾದರು. ಯಜ್ಞಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಭಾವಿಯಾದ ವಿಧಿಯು ಜರುಗಿದ ಮೇಲೆ ಶುನಃಶೇಪನನ್ನು ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲು ಯಾರೂ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ. “ ನನಗೆ ಇನ್ನೂ ನೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ನಾನು ಕಟ್ಟುತ್ತೇನೆ ” ಎಂದು ಅಜೀಗರ್ತನು ಮುಂದೆ ಬಂದನು. ಅವರು ಹಾಗೆಯೇ ಅಗಲೆಂದು ಅವನಿಗೆ ನೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರು. ಬಳಿಕ ಮಗನನ್ನು ಅಜೀಗರ್ತನು ಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಿದನು. ಅನಂತರ ಆಪ್ರೀಸೂಕ್ತವನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅವನ ಸುತ್ತಲೂ ತೆಗೆದುಕೊಂಡುಹೋದಮೇಲೆ ಅವನನ್ನು ಕಡಿಯಲು ಯಾರೂ ಒಪ್ಪಲಿಲ್ಲ.—ನನಗೆ ಪುನಃ ನೂರುಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟರೆ ನಾನೇ ಕಡಿಯುವೆನು ಎಂದು ಅಜೀಗರ್ತನು ಅದಕ್ಕೂ ಮುಂದೆ ಬಂದನು. ಹಾಗೆಯೇ ನೂರುಗೋವುಗಳನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿ ತನ್ನ ಚಾಕುವನ್ನು ಹರಿತಮಾಡಿಕೊಂಡು ಪುತ್ರವಧೆಗೆ ಸಿದ್ಧನಾದನು. ಶುನಃಶೇಪನು ಎಚ್ಚತ್ತು ತನ್ನನ್ನು ಪಶುವಿನಂತೆ ಕಡಿಯುತ್ತಾರೆಂದರಿತು—ನಾನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮೊರೆಹೋಗುತ್ತೇನೆಂದು ಮನಸ್ಸುಮಾಡಿ “ **ಕಸ್ಯ ನೂನಂ ಕತಮಸ್ಯ** ” (ಋ. ಸಂ. ೧–೨೪–೧) ಎಂಬ **ಸೂಕ್ತದಿಂದ** ಪ್ರಜಾಪತಿಗೆ ಮೊರೆಯಿಟ್ಟನು. ಪ್ರಜಾಪತಿಯು ಆವಿರ್ಭೂತನಾಗಿ “ ಅಗ್ನಿಯು ನಿಮಗೆಲ್ಲರಿಗೂ **ಅತ್ಯಂತ ಸಮೀಪಸ್ಥನಾದ** ದೇವತೆಯಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮರೆಹೊಗು” ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಅನಂತರ ಶುನಃಶೇಪನು “ **ಅಗ್ನೇರ್ವಯಂ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಮೃತಾನಾಂ** ” ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಅಗ್ನಿಪ್ರಾರ್ಥನೆಮಾಡಿದಾಗ ಅಗ್ನಿಯು ಬಂದು—ಸವಿತೃವು ಸಕಲಭೂತಗಳಿಗೂ ಒಡೆಯನಾದುದರಿಂದ ಅವನನ್ನು ಮರೆಹೊಗು ಎಂದನು. ಆಗ

ಅವನು—“ **ಅಭಿತ್ವಾದೇವಸವಿತಃ** ” ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಿಂದ ಪ್ರಾರಂಭವಾಗುವ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದನು. ಆಗ ಸವಿತೃವು ಬಂದು—“ನೀನು ಪ್ರಭುವಾದ ವರುಣನಿಂದ ಬಂಧಿತನಾದ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಾರೆನು ಅವನನ್ನು ಮರೆಹೊಗು” ಎಂದು ಹೇಳಿದನು. ಆಗ ಮುಂದಿನ ಮೂವತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ವರುಣನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದಾಗ ವರುಣನು ಬಂದು—“ ಅಗ್ನಿಯು ಸಕಲ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಮುಖಪ್ರಾಯನು ಮತ್ತು ಅತ್ಯಂತ ದಯಾಶಾಲಿ–ನೀನು ಈಗ ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ನಾವೆಲ್ಲ ನಿನ್ನ ಬಂಧನವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವೆವು ” ಎಂದನು. ಪುನಃ ಇಪ್ಪತ್ತೆರಡು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲು ಅಗ್ನಿಯು ಬಂದು—“ ವಿಶ್ವೇದೇವರನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ನಿನ್ನ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗುವುದು ” ಎಂದನು. ಆಗ ಶುನಶ್ಶೇಪನು—**“ನಮೋ ಮಹದ್ಭ್ಯೋ ನಮ ಅರ್ಭಕೇಭ್ಯಃ”** (ಋ. ಸಂ. ೧–೨೭–೧೩) ಎಂದು ಅವರನ್ನು ಬೇಡಿದನು. ಅವರು ಬಂದು—“ ಇಂದ್ರನು ಎಲ್ಲರಿಗಿಂತಲೂ ಅತ್ಯಂತ ಶಕ್ತನು; ಪ್ರಬಲನು; ಸಹಿಷ್ಣುವು–ದೇವತೆಗಳಿಗೆಲ್ಲಾ ಸತ್ಯಪ್ರಾಯನು–ವ್ಯವಹಾರಗಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕೊನೆಗಾಣಿಸುವ ಉಪಾಯವನ್ನು ತಿಳಿದವನು. ಅವನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದರೆ ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವೆವು ” ಎಂದರು. ಆಗ ಶುನಃಶೇಪನು **“ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಸತ್ಯ ಸೋಮಪಾ”** ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಿಂದಲೂ ಅದರ ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಹದಿನೈದು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದಲೂ ಪ್ರಾರ್ಥಿದಾಗ ಇಂದ್ರನು ಬಂದು ಅವನ ಸ್ತೋತ್ರಕ್ಕೆ ಮೆಚ್ಚಿ ಅವನಿಗೆ ಒಂದು ಸುವರ್ಣನಿರ್ಮಿತವಾದ ರಥವನ್ನು ಅನುಗ್ರಹಿಸಿದನು ಅದನ್ನು ಶುನಃಶೇಪನು “ ಶಶ್ವದಿಂದ್ರ ” ಎಂಬ ಹೇಳಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಿದನು. ಇಂದ್ರನು ಪುನಃ “ ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು. ಅನಂತರ ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡುವೆವು ” ಎಂದುಪದೇಶಿಸಿದನು. ಅಶ್ವಿನೀದೇವತೆಗಳು ಪ್ರಾರ್ಥಿತರಾಗಿ ಬಂದು “ಉಷೋದೇವಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸು. ನಾವು ನಿನ್ನನ್ನು ಬಿಡಿಸುವೆವು ” ಎಂದರು. ಉಷೋದೇವಿಯ ಪ್ರಾರ್ಥನೆಯಾಗುತ್ತಿದ್ದಾಗ ಒಂದೊಂದಾಗಿ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಿದ್ದಾಗಲೇ ವರುಣನ ಬಂಧನದ ಪಾಶವು ಕ್ರಮಕ್ರಮವಾಗಿ ಸಡಿಲವಾಗಿ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಮಹೋದರವು ಗುಣವಾಗುತ್ತಾ ಬಂದಿತು. ಕೊನೆಯ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿದಾಗ ಪಾಶವು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತೆಗೆಯಲ್ಪಟ್ಟು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನು ತನ್ನ ಆರೋಗ್ಯವನ್ನು ಹಿಂದಿನಂತೆ ಪಡೆದನು.

[ಶುನಃಶೇಪನ ವಿಮೋಚನೆ, ಅವನ ಅಂಜಸ್ಸವರೂಪದ ಸೋಮರಸದ ನಿಷ್ಪೀಡನದ ಕ್ರಮ. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅವನನ್ನು ಮಗನನ್ನಾಗಿ ಅಂಗೀಕರಿಸುವನು.]

ಅನಂತರ ಋತ್ವಿಕ್ಕುಗಳು ಶುನಃಶೇಪನನ್ನು ಕುರಿತು, “ ಈಗ ನೀನೂ ನಮ್ಮಂತೆಯೇ ಋತ್ವಿಕ್ಕಾಗಿರುತ್ತೀಯೆ. ಈ ವಿಶೇಷ ವಿಧಿಯಲ್ಲಿ ನಮ್ಮಂತೆ ನೀನೂ ಭಾಗವಹಿಸು” ಎಂದರು. ಅನಂತರ ಅವನು ಅಂಜಃಸವರೂಪದಲ್ಲಿ ಅತಿ ಜಾಗ್ರತೆಯಾಗಿಯೇ ಆಗುವ ಸೋಮರಸನಿಷ್ಪೀಡನಕ್ರಮವನ್ನು ತಿಳಿದನು. ಅದನ್ನು ಹಿಂಡಿದ ಮೇಲೆ **“ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿತ್ವಂ ಗೃಹೇ ಗೃಹೇ”** ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಪಠಿಸುತ್ತಾ ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋದನು. **“ಉಚ್ಛಿಷ್ಟಂ ಚಮ್ವೋಃ”** ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸಿ ದ್ರೋಣಕಲಶದೊಳಕ್ಕೆ ತಂದನು. ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನ ಸ್ಪರ್ಶವಾದೊಡನೆ **“ಯತ್ರಗ್ರಾವಾ ”** ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನುಚ್ಚರಿಸಿ “ ಸ್ವಾಹಾ ”ಕಾರದೊಡನೆ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿದನು. ಅನಂತರ ಅವನು ಅವಭೃಥಕ್ಕೆ ಬೇಕಾದ ಸಲಕರಣಗಳೊಡನೆ ಬಂದು **“ತ್ವಂ ನೋ ಅಗ್ನೇ ವರುಣಸ್ಯ”** ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಅವಭೃಥವನ್ನು ನೆರವೇರಿಸಿದನು. ಇದಾದ ಮೇಲೆ ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನನ್ನು ಆಹವನೀಯಾಗ್ನಿಯ ಹತ್ತಿರ ಕರೆದು **“ ಶುನಶ್ಶಿಚ್ಛೇಪಂ ನಿದಿತಂ ”** ಎಂಬ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಿದನು.

ಕೊನೆಗೆ ಶುನಃಶೇಪನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಸಮೀಪಕ್ಕೆ ಹೋದನು. ಅಜೀಗರ್ತನೂ ಸಹ ಅವನನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ "ಎಲೈ ಋಷಿಯೇ, ನನ್ನ ಮಗನನ್ನು ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಕೊಡು" ಎನ್ನಲು, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು—"ಅದಾಗುವುದಿಲ್ಲ; ಇವನನ್ನು ದೇವತೆಗಳು ನನಗೆ ದಾನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ" ಎಂದನು. ಅಲ್ಲಿಂದ ಮೊದಲು ಅವನು ದೇವರಾತನೆಂಬ (ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಕೊಡಲ್ಪಟ್ಟವನು) ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಮಗನಾದನು. (ಮುಂದೆ ಅವನಿಂದ ಕಾಪಿಲೇಯರೂ, ಬಭ್ರುಗಳೂ ಉತ್ಪನ್ನರಾದರು.) ಬಳಿಕ ಅಜೀಗರ್ತನು ಶುನಃಶೇಪನನ್ನು ಕುರಿತು "ಎಲೈ, ನೀನು ಅಜೀಗರ್ತನ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟ ಋಷಿಯಾಗಿದ್ದೀಯೆ. ಆದುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ವಂಶವನ್ನು ಮರೆಯದೆ ಪುನಃ ನಮ್ಮಲ್ಲಿಗೆ ಬಾ" ಎಂದು ಕರೆಯಲು ಶುನಃಶೇಪನು ತಂದೆಗೆ ಎತ್ತರವಾಗಿ "ಚಂಡಾಲನೂ ಸಹ ಪುತ್ರವಧಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನಗೆ ನನಗಿಂತಲೂ ಮುನ್ನೂರು ಗೋವುಗಳೇ ಹೆಚ್ಚಾದವು. ಅವಕ್ಕಾಗಿ ಆಸೆಪಟ್ಟು ನಿನ್ನ ಪುತ್ರನಾದ ನನ್ನನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಲು ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದೆ" ಎಂದು ಮೂದಲಿಸಿದಾಗ ಅಜೀಗರ್ತನು—"ಮಗುವೇ, ನಾನು ಹಿಂದೆ ಮಾಡಿದುದು ತಪ್ಪಾಯಿತು. ಈ ಪಾಪವನ್ನು ನೀಗಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತೇನೆ. ನಿನಗೂ ನೂರು ಗೋವುಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತೇನೆ. ಮನೆಗೆ ಬಾ" ಎಂದನು. ಅದಕ್ಕೆ ಬದಲಾಗಿ ಶುನಃಶೇಪನು—ಒಂದು ಸಲ ಈ ಪಾಪಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ನೀನು ಇಂತಹ ಕೃತ್ಯವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಮಾಡುವುದಕ್ಕೂ ಹಿಂಜರಿಯುವುದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಈ ಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಸಮಾಧಾನವೇ ಇಲ್ಲ" ಎನ್ನಲಾಗಿ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನೂ ಸಹ—"ಹೌದು, ಈ ಕೃತ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಯಶ್ಚಿತ್ತವೇ ಇಲ್ಲ" ಎಂದನು.

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಶುನಃಶೇಪನನ್ನು ಕುರಿತು "ನಿನ್ನ ವಧಕ್ಕಾಗಿ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಕತ್ತಿಯನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಗ ಅಜೀಗರ್ತನು ಭೀಕರಸ್ವರೂಪನಾಗಿದ್ದನು. ಪುನಃ ಅವನ ಮಗನಾಗಬೇಡ. ನನ್ನ ಮನೆಗೆ ಬಂದು ನನ್ನ ಮಗನಾಗಿರು" ಎಂದನು. ಆಗ ಶುನಃಶೇಪನು—"ಅಂಗಿರಸ್ಸಿನ ವಂಶದಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟಿದವನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಬಂಧುವಾಗುವುದು ಹೇಗೆ?" ಎಂದು ಸಂಶಯವನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸಿದಾಗ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ತನ್ನ ಮಕ್ಕಳನ್ನೆಲ್ಲಾ ಕರೆದು—ಎಲೈ ಮಧುಚ್ಛಂದಾದಿಗಳೇ, ಇಂದಿನಿಂದ ನಿಮಗೆ ನನ್ನ ಆಸ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಯೇಷ್ಠತ್ವದ ಅಧಿಕಾರವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಂದಿನಿಂದ ಅದೆಲ್ಲವೂ ಶುನಃಶೇಪನದು. ಅವನೇ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಜ್ಯೇಷ್ಠನು ಎಂದು ಪ್ರಕಟಿಸಿದನು.

[ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಸಂತತಿ. ಶುನಃಶೇಪನ ಕಥೆಯನ್ನು ಪಠಿಸಿದವರಿಗೆ ಪ್ರತಿಫಲ.]

ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಋಷಿಗೆ ನೂರುಜನ ಮಕ್ಕಳಿದ್ದರು. ಮಧುಚ್ಛಂದನಿಗೆ ಹಿರಿಯವರು ಐವತ್ತು ಜನವೂ ಮತ್ತು ಉಳಿದವರು ಕಿರಿಯುವರೂ ಆಗಿದ್ದರು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ಆಸ್ತಿಗೆ ಶುನಃಶೇಪನು ಹಕ್ಕುದಾರನಾಗಿರುವುದು ಹಿರಿಯ ಐವತ್ತು ಜನಕ್ಕೆ ಒಪ್ಪಿಗೆಯಾಗಲಿಲ್ಲ. ಅವರು ವಿರೋಧಿಸಿದಾಗ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅವರಿಗೆ ನೀಚಸಂತತಿಯುಂಟಾಗಲೆಂದು ಶಪಿಸಿದನು. ಆ ಶಾಪಕ್ಕೆ ಪ್ರತಿಫಲವಾಗಿ ಶಬರ, ಪುಲಿಂದರಾದಿಯಾಗಿ ನಾನಾ ನೀಚ ಕುಲಗಳು ಹುಟ್ಟಿದವು. ಮಧುಚ್ಛಂದಾದಿ ಕಿರಿಯ ಐವತ್ತು ಜನವೂ ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನ ತೀರ್ಮಾನಕ್ಕೆ ತಲೆಬಾಗಿ "ಎಲೈ ಶುನಃಶೇಪನೇ, ನಮ್ಮ ತಂದೆಯ ಅಪ್ಪಣೆಗೆ ನಾವು ಯಾವಾಗಲೂ ವಿಧೇಯರಾಗಿ, ಅವನ ಇಷ್ಟದಂತೆ ನಿನಗೆ ಅಗ್ರಮರ್ಯಾದೆಯನ್ನು ಸಲ್ಲಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದು ಅವನನ್ನು ಆದರಿಸಿದರು. ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನು ಅವರ ವಿಧೇಯತೆಗೆ ಸಂತೋಷಪಟ್ಟು, "ಎಲೈ ಮಕ್ಕಳೇ, ನೀವು ನನ್ನ ಇಷ್ಟಕ್ಕೆ ಸಮ್ಮತಿಸಿ ನನ್ನನ್ನು ಗೌರವಿಸಿ ನನ್ನ ಪಿತೃತ್ವವನ್ನು ಸಾರ್ಥಕಪಡಿಸಿದುದಕ್ಕಾಗಿ ನಿಮಗೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಗೋವುಗಳೂ, ಸಂತತಿಗಳೂ ಪ್ರತಿಫಲಗಳಾಗಲಿ. "ಈ ದೇವರಾತನನ್ನು ನಿಮ್ಮ ನಾಯಕನನ್ನಾಗಿಟ್ಟುಕೊಂಡು

ಜಯಶಾಲಿಗಳಾಗಿ ಜಹ್ನುಸಂತತಿಯ ಮೇಲ್ಮೆಯನ್ನೂ. ಗಾಧಿವಂಶದ ದಿವ್ಯಜ್ಞಾನವನ್ನೂ ಹೊಂದಿ ಈ ದೇವರಾತನು ಋಷಿಯೆಂದು ಪ್ರಖ್ಯಾತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಋಷಿಯ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವ ನೀವೂ ನಿಮ್ಮ ಮಕ್ಕಳೂ ಸಕಲ ಸಂಪತ್ತನ್ನೂ ಹೊಂದಿರಿ" ಎಂಬುದಾಗಿ ಆಶೀರ್ವಾದಮಾಡಿದನು.

ಈ ಶುನಃಶೇಪನ ಕಥೆಯು ನೂರಕ್ಕಿಂತಲೂ ಅಧಿಕವಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ವರ್ಣಿತವಾಗಿದೆ. ರಾಜನಿಗೆ ಪವಿತ್ರವಾದ ನೀರನ್ನು ಪ್ರೋಕ್ಷಿಸಿದನಂತರ ಸ್ವರ್ಣಕಸೂತಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತವಾದ ರತ್ನಗಂಬಳಿಯ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತು ಹೋತೃವು ಇದನ್ನು ಪಠಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತಾನೆ. "ಓಂ ತಥಾ" ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಂಗೀಕಾರಮಾಡುವ ಅಧ್ವರ್ಯುವೂ ಸಹ ಅದೇ ರೀತಿ ಕುಳಿತು ರಾಜನ ಪ್ರಭಾವವನ್ನು ಹೆಚ್ಚುಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಅಪೌರುಷೇಯಗಳಾದ ಋಕ್ಕುಗಳಿಗೆ ಸಂಬಂಧಿಸಿ ದಂತೆ "ಓಂ" ಎಂಬ ದಿವ್ಯವಾಣಿಯಿಂದಲೂ "ತಥಾ" ಎಂಬ ಮಾನುಷವಾದ ಅಂಗೀಕಾರದಿಂದಲೂ ಸಹ ಅಧ್ವರ್ಯುವು ರಾಜನನ್ನು ಪಾಪರಹಿತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ. ಆದುದರಿಂದ ಜಯಶಾಲಿಯಾಗಬೇಕೆಂದು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಪ್ರತಿಯೊಬ್ಬ ರಾಜನೂ ಸಹ ತನ್ನ ಜಯಕ್ಕೂ ಅದರ ಅನುಷಂಗವಾಗಿ ಉಂಟಾಗತಕ್ಕ ಪಾಪಕೃತ್ಯಗಳ ಶುದ್ಧಿಗೂ ಸಹ ಈ ಶುನಃಶೇಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಶ್ರವಣಮಾಡಬೇಕು. ಈ ಕಥೆಯನ್ನು ಪಠಿಸತಕ್ಕವರಿಗೆ ಸಹಸ್ರಗೋವುಗಳನ್ನೂ— ಅವಶ್ಯವಾದ ಅಂಗೀಕಾರವಚನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟು, ದೊರೆಗೆ ಪ್ರೋತ್ಸಾಹಿಸತಕ್ಕ ಅಧ್ವರ್ಯುವಿಗೆ ನೂರುಗೋವುಗಳನ್ನೂ ಕೊಡಬೇಕು. ಹೋತೃವಿಗೆ ಉತ್ತಮವಾದ ಕುದುರೆಗಳನ್ನು ಕಟ್ಟಿದ ಬೆಳ್ಳಿಯ ರಥವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕು. ಪುತ್ರ ಸಂತಾನವಿಲ್ಲದವರು ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಪಠಿಸಿದರೂ ಶ್ರವಣಮಾಡಿದರೂ ಅವರು ನಿಶ್ಚಯವಾಗಿಯೂ ಪುತ್ರರನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

॥ ಶುನಶ್ಶೇಪಾಖ್ಯಾನವು ಮುಗಿದುದು ॥

ಈ ಶುನಶ್ಶೇಪನ ಚರಿತ್ರೆಯು ವಾಲ್ಮೀಕಿ ರಾಮಾಯಣದಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಶುನಶ್ಶೇಪನು ಋಚೀಕನೆಂಬ ಋಷಿಯ ಪುತ್ರನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಮತ್ತು ಹರಿಶ್ಚಂದ್ರನೆಂಬ ರಾಜನ ಹೆಸರಿಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಯೋಧ್ಯಾದಿ ಪತಿಯಾದ ಅಂಬರೀಷನೆಂಬ ರಾಜನ ಹೆಸರಿದೆ. ಭಾಗವತ ಮತ್ತು ವಿಷ್ಣುಪುರಾಣಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನದ ವಿವರಣೆ ಇದೆ. ಆದರೆ ಪುರಾಣಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಉಪಾಖ್ಯಾನವು ಅಲ್ಪಸ್ವಲ್ಪ ವ್ಯತ್ಯಾಸಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದೆ. ಮುಖ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇದರಂತೆಯೇ ಇದೆ.

ಕಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ ಅಥವಾ ಕಸ್ಯ ಕತಮಸ್ಯ ದೇವಸ್ಯ—ಯಾವ ದೇವನ ಎಂತಹ ದೇವನ ಎಂದರ್ಥವು. ಇಲ್ಲಿ ಶುನಶ್ಶೇಪನು ಯಜ್ಞಪಶುವನ್ನು ಕಟ್ಟುವ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಲು ಯಾವ ದೇವನನ್ನು ಮರೆ ಹೋಗಬೇಕೆಂದು (ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಬೇಕೆಂದು) ತನ್ನಲ್ಲಿ ತಾನೇ ಆಲೋಚಿಸುತ್ತಾ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸುವನು. **ಕಸ್ಯ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಯಾವ ಎಂಬ ಸಾಮಾನ್ಯಾರ್ಥವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯೆಂದೂ ಅರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸುತ್ತಾ—ಶುನಶ್ಶೇಪನು ಮೊದಲು ಪ್ರಜಾಪತಿಯ ನೆರವನ್ನು ಬೇಡುವನೆಂದು ಹೇಳಿರು ವರು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—**ಹಂತಾಹಂ ದೇವತಾ ಉಪಧಾವಾಮೀತಿ ಸ ಪ್ರಜಾಪತಿಮೇವ ಪ್ರಥಮಂ ದೇವತಾ ನಾಮುಪಸಸಾರ** । (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬) ಎಂಬ ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ವಾಕ್ಯವನ್ನು ಉದಹರಿಸಿರುವರು.

ಅಮೃತಾನಾಂ—ಮರಣರಹಿತಾನಾಂ ದೇವಾನಾಂ । ಮರಣರಹಿತರಾದ ದೇವತೆಗಳ.

ಮಹ್ಯೈ ಅದಿತಯೇ—ಗೌಃ ಗ್ಮಾ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಪೃಥಿವೀನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ **ಮಹೀ ಅದಿತಿಃ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ (ನಿ. ೧–೧) ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಇಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದರಿಂದ ಮಹೀಶಬ್ದಕ್ಕೆ ವಿಸ್ತಾರವಾದ, ದೊಡ್ಡದಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದು.

ಪುನರ್ದಾತ್, ಪಿತರಂ ಚ ದೃಶೇಯಂ ಮಾತರಂ ಚ—ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಪಶುಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಇದ್ದ ಶುನಃಶೇಪನು ತನಗೆ ಮರಣವು ಸನ್ನಿಹಿತವಾಗಿರುವುದೆಂದು ತಿಳಿದು ಭಯದಿಂದ ದಿಕ್ಕುಕಾಣದೆ—ಪುನಃ ನಾನು ಎಂದಿನಂತೆ ಭೂಮಿಗೆ ಸೇರಿದ ಪ್ರಾಣಿಯಾಗುವೆನು ಎಂದರೆ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ನಾನು ಮತ್ತೆ ಜೀವಿಸುವಂತೆ ಯಾವ ದೇವತೆಯು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವನು ? ಮತ್ತೆ ನಾನು ಈ ಮೃತ್ಯುಪಾಶದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯಾಗಿ ನನ್ನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಹೇಗೆ ನೋಡುವೆನು ? ಎಂದು ಪ್ರಲಾಪಿಸುತ್ತಿರುವನು. ತನ್ನ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆಗಾಗಿ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವನು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯ ॥

ಕತಮಸ್ಯ—'ವಾಬಹೂನಾಂ ಜಾತಿಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ ಡತಮಚ್' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೯೩) ಬಹುಸಂಖ್ಯಾಕಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಒಂದರ ನಿರ್ಧಾರಣದಲ್ಲಿ, ಜಾತಿ ತೋರುವಾಗ ಕಿಮ್–ಯತ್–ತದ್ ಶಬ್ದಗಳ, ಪರಿಪ್ರಶ್ನೆ ತೋರುವಾಗ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆಯೂ ಡತಮಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. **'ಕಿಮಾದೀನಾಂ ದ್ವಿಬಹ್ವರ್ಥೇ ಪ್ರತ್ಯಯವಿಧಾನಾದುಪಾಧ್ಯಾನರ್ಥಕ್ಯಂ'** ಎಂಬಲ್ಲಿ **'ಪೂರ್ವಸೂತ್ರೇ ದ್ವಯೋರಿತಿ ಅತ್ರ ಸೂತ್ರೇ ಜಾತಿಪರಿಪ್ರಶ್ನೇ ಇತಿ ಚ ನ ಕರ್ತವ್ಯಮಿತಿಭಾವಃ'** ಎಂದು ಕೈಯಟಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದ್ದರಿಂದ ಕತಮ ಏಷಾಂ ಪಾಚಕಃ, ಶೂರೋ-ದೇವದತ್ತಃ, ಎಂದು ಕ್ರಿಯಾ ಗುಣ ಸಂಜ್ಞೆಗಳು ತೋರುವಾಗಲೂ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುವುದು. ಕಿಮ್+ಅತಮ— ಟಿ ಲೋಪ.

ಅಮೃತಾನಾಂ—ನಞ್ಸುಭ್ಯಾ—(ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೧೭೨) ಎಂದು ಉತ್ತರಪದದ ಕಡೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **'ನಞೋ ಜರಮರಮಿತ್ರಮೃತಾಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೧೧೬) ನಞ್‌ನ ಮುಂದಿರುವ ಉತ್ತರಪದಗಳಾದ ಜರ–ಮರ–ಮಿತ್ರ–ಮೃತ ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಆದಿಯು ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಉದಾತ್ತ.

ಮನಾಮಹೇ—ಮನ ಜ್ಞಾನೇ–ಧಾತು ದಿವಾದಿಗಣ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣನ್ಯಾಯ್ಯ, ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಸ್ತವಾತ ಶಪ್ ಬರುತ್ತೆ. ಲಟ್–ಉ–ಪು–ಬ–ಮಹಿಙ್–ಏತ್ವ, **'ಅಕೃತ್ಸಾರ್ವ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೪–೨೫) ಎಂದು ದೀರ್ಘ

ದಾತ್—ಡುದಾಞ್ ದಾನೇ, ಲುಙ್ ಪ್ರ-ಪು-ಏ-ತಿಪ್-ಚ್ಲಿ ಇದಕ್ಕೆ ಸಿಚ್ ದಾ+ಸ್–ತಿ, **'ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೯೭) ಇಲೋಪ, **ಗಾತಿಸ್ಥಾಘುಪಾಭೂಭ್ಯಃ ಸಿಚಃಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೭)

ಗೈ-ಸ್ಥಾ-ದಾ-ಧಾ-ಪಾ-ಭೂ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಸಿಚ್ ಗೆ ಲುಕ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಸಿಚ್ ಗೆ ಲುಕ್, ಅಡಾಗಮ ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ದೃಶೇಯಂ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಉ-ಪು-ಏ-ಮಿಪ್-ಅಮ್ ಆದೇಶ. '**ದೃಶೇರಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ**' (ಪಾ ವಾ. ೩-೧-೮೬-೩) ದೃಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಆಶೀರರ್ಥ ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅ ಬರುವುದು ಎಂದು ಶಪ್ ಗೆ ಬದಲಾಗಿ ಅಕ್. ಅಕ್ ಕಿತ್ ಆದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. '**ಲಿಙ್ಯಾಶಿಷ್ಯಙ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಆಶೀರ್ಲಿಙ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಙ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು. ಅಙ್ ಬಂದರೆ '**ಋದೃಶೋಽಙಿ ಗುಣಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೬) ಅಙ್ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಋವರ್ಣಾಂತ ಧಾತು ದೃಶ್ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಗುಣ ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತೆ. ಯಾಸುಟ್ ಆಗಮ. ದೃಶ್+ಯಾಸ್+ಅಮ್-ಸಕಾರ ಲೋಪ. '**ಅತೋಯೇಯಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೦) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರದ ಮುಂದಿರುವ ಸಾರ್ವಧಾತುಕಾವಯವವಾದ ಯಾ ಗೆ ಇಯ್ ಬರುವುದು ಎಂದು ಇಯ್-ಗುಣ. ॥ ೧ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಗ್ನೇರ್ವಯಂ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಮೃತಾನಾಂ ಮನಾಮಹೇ ಚಾರು
ದೇವಸ್ಯ ನಾಮ ।
ಸ ನೋ ಮಹ್ಯಾ ಅದಿತಯೇ ಪುನರ್ದಾತ್ಪಿತರಂ ಚ ದೃಶೇಯಂ
ಮಾತರಂ ಚ ॥ ೨ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

**ಅಗ್ನೇಃ । ವಯಂ । ಪ್ರಥಮಸ್ಯ । ಅಮೃತಾನಾಂ । ಮನಾಮಹೇ । ಚಾರು ।
ದೇವಸ್ಯ । ನಾಮ ।
ಸಃ । ನಃ । ಮಹ್ಯೈ । ಅದಿತಯೇ । ಪುನಃ । ದಾತ್ । ಪಿತರಂ । ಚ । ದೃಶೇಯಂ ।
ಮಾತರಂ । ಚ ॥ ೨ ॥**

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಇತ್ಥಂ ಪ್ರಥಮಯರ್ಚಾ ವಿಚಿಕಿತ್ಸಾಂ ಕೃತ್ವಾ ಪ್ರಜಾಪತೇಃ ಸಕಾಶಾತ್ತಂ ದೇವಮಗ್ನಿಂ ನಿಶ್ಚಿತ್ಯಾನಯಾ ತುಷ್ಟಾವ । ತಥಾ ಚ ಶ್ರೂಯತೇ । ತಂ ಪ್ರಜಾಪತಿರುವಾಚಾಗ್ನಿರ್ವೈ ದೇವಾನಾಂ ನೇದಿಷ್ಠಸ್ತಮೇವೋಪಧಾವೇತಿ ಸೋಽಗ್ನಿಮುಪಸಸಾರಾಗ್ನೇರ್ವಯಂ ಪ್ರಥಮಸ್ಯಾಮೃತಾನಾಮಿತ್ಯೇತಯರ್ಚಾ । ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ । ಇತಿ । ಪೂರ್ವವದ್ಯೋಜನಾ । ದಾದ್ದದಾತು ದೃಶೇಯಂ ಪಶ್ಯಾನೀತ್ಯೇವಮಾಶೀಃ ಪರತ್ವೇನ ಪದದ್ವಯಂ ಯೋಜ್ಯಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವಯಂ—(ಶುನಃಶೇಪನೆಂಬ) ನಾವು । **ಅಮೃತಾನಾಂ**—ಮರಣರಹಿತರಾದ (ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ) । **ಪ್ರಥಮಸ್ಯ**—ಮೊದಲನೆಯವನಾದ । **ದೇವಸ್ಯ**—ದೇವತೆಯಾದ । **ಅಗ್ನೇಃ**—ಅಗ್ನಿಯ । **ಚಾರು**—ಮಂಗಳಕರವಾದ । **ನಾಮ**—ಹೆಸರನ್ನು । **ಮನಾಮಹೇ**—ಉಚ್ಚರಿಸೋಣ । **ಸಃ**—ಆ ಅಗ್ನಿದೇವತೆಯು । **ನಃ**—(ಮರಣೋನ್ಮುಖರಾದ) ನಮ್ಮನ್ನು । **ಮಹ್ಯೈ**—ಮಹನೀಯಳಾದ । **ಅದಿತಯೇ**—ಭೂಮಿಗೆ । **ಪುನಃ ದಾತ್**—ಪುನಃ ದಾನಮಾಡಲಿ । **ಪಿತರಂ ಮಾತರಂ ಚ**—ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು । **ದೃಶೇಯಂ**—ನೋಡೋಣ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮನೆಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು (ಶುನಃಶೇಪನಾದ) ನಾನು ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖಂಡನಾದ ಅಗ್ನಿಯ ಮಂಗಳಕರವಾದ ನಾಮವನ್ನು ಉಚ್ಚರಿಸುತ್ತೇನೆ. (ಆದರಿಂದ ತುಷ್ಟನಾದ) ಅಗ್ನಿಯು (ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾದ) ನನ್ನನ್ನು ಮಹನೀಯಳಾದ ಭೂಮಿಗೆ ಪುನಃ ಕಳುಹಿಸಿಕೊಡಲಿ. (ಅಗ್ನಿಯ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಅಮರನಾದ) ನಾನು ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ನೋಡುವೆನು.

English Translation.

Of many immortal gods we shall contemplate the god Agni's name first; he will deliver us back to this vast earth that I may again behold my father and mother.

ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಲು ಅಗ್ನಿಯು ಶಕ್ತನೆಂದು ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ತಿಳಿದು ಅಗ್ನಿಯೇ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠನೆಂದೂ ಅವನೇ ತನ್ನನ್ನು ಕಾಪಾಡಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತೆ ಜೀವಿಸುವಂತೆಯೂ ತನ್ನ ತಂದೆತಾಯಿಗಳನ್ನು ಮತ್ತೆ ನೋಡಲು ಅನುಗ್ರಹಿಸುವಂತೆಯೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಶುನಃಶೇಪನು ಮೊದಲು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ.

ಹಿಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ವಿಶೇಷವಿವರಣೆಯು ಈ ಋಕ್ಕಿಗೂ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

ವಯಂ—ಇಲ್ಲಿ ನಾವು ಎಂದು ಬಹುವಚನಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವ ಶುನಶ್ಶೇಪನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವುದೆಂದ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮಹ್ಯೈ—ಮಹತ್ಯೈ ಎಂದರ್ಥ. **' ವರ್ತಮಾನೇ ಪೃಷದ್ಬೃಹನ್ಮಹಜ್ಜಗಚ್ಛತೃವಚ್ಚ '** (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೪೨) ಅತಿಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾಗಿ ಇವು ನಿಪಾತಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. ಶತೃವದ್ಭಾವದಿಂದ **' ಉಗಿತಶ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೬) ಎಂದು ಙೀಪ್ ಅತ್ ಗೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ, **' ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಂ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩ವಾ. ೧) ಎಂದು ಙೀಪ್ ಉದಾತ್ತ. ಮಹೀ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಙೇ ಪ್ರತ್ಯಯ. **' ಆಣ್ನದ್ಯಾಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೧೨) ನದ್ಯಂತಾಂಗದ ಮುಂದಿರುವ ಙಿದ್ವಚನಕ್ಕೆ ಆಟ್-ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಆಟ್-**' ಆಟಶ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೦) ಎಂದು ವೃದ್ಧಿ. ಮಹೀ+ಐ-ಯಣಾದೇಶ. **' ಉದಾತ್ತಯಣೋಹಲ್ಪೂರ್ವಾತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೪) ಉದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದು ವ್ಯಂಜನಕ್ಕಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಯಣ್‌ಗಿಂತಲೂ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನದೀಸಂಜ್ಞಕವೂ, ಶಸಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯೂ ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು, ವಿಭಕ್ತಿ ಉದಾತ್ತ.

ದ್ವಿಶೇಯಂ—ಇದರ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆ ಪೂರ್ವಮಂತ್ರದಲ್ಲಿದೆ. ಮಾತರಂ ಚ-ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ಚಕಾರದಿಂದ ದ್ವಿಶೇಯಂ ಎಂಬುದು ಅನುಕೃಷ್ಟವಾಗುವುದು. ಇದನ್ನಪೇಕ್ಷಿಸಿ ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿರುವ ದ್ವಿಶೇಯಂ ಎಂಬುದು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾಗುವುದು. **' ಚವಾಯೋಗೇ ಪ್ರಥಮಾ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೫೯) ಚ-ವಾ ಇವುಗಳ ಸಂಬಂಧ ಇದ್ದರೆ ಮೊದಲು ಉಚ್ಚರಿಸಿದ ತಿಙಂತವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ, ಎಂದು ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ನಿಷೇಧ. ॥ ೨ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರೀಶಾನಂ ವಾರ್ಯಾಣಾಂ ।
ಸದಾವನ್ಭಾಗಮೀಮಹೇ ॥ ೩ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಭಿ । ತ್ವಾ । ದೇವ । ಸವಿತಃ । ಈಶಾನಂ । ವಾರ್ಯಾಣಾಂ ।
ಸದಾ । ಅವನ್ । ಭಾಗಂ । ಈಮಹೇ ॥ ೩ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪ್ರಥಮೋ ಛಂದೋಮೋ ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರ ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತಿ ಸಾವಿತ್ರಸ್ತೃಚಃ ಸೂಕ್ತಸ್ಥಾನೀಯಃ । ಅಥ ಛಂದೋಮಾ ಇತಿ ಖಂಡೇಽಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವಾ ।

ಆ. ೮-೯ । ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತಂ ॥ ಅಭಿತ್ವೇತ್ಯೇಷಾಗ್ನಿಮಂಥನೇಽಪಿ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ । ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವ್ಯಾಮಿತಿ ಖಂಡೇಽಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರ್ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನಃ । ಆ. ೨-೧೬ । ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಶ್ರೂಯತೇ ಚ । ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತಿ ಸಾವಿತ್ರೀಮನ್ವಾಹ । ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬ । ಇತಿ ॥ ತಥಾ ಪ್ರವರ್ಗ್ಯೇಽಪ್ಯೇಷಾ ವಿನಿಯುಕ್ತಾ । ಅಥೋತ್ತರಮಿತಿ ಖಂಡೇಽಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಸಮಿಾ ವತ್ಸಂ ನ ಮಾತೃಭಿಃ । ಆ. ೪-೭ । ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತಂ ॥ ತಥಾ ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರೇಽಪಿ । ಏತಸ್ಮಿನ್ಕಾಲೇ ಗ್ರಾವಸ್ತುದಿತಿ ಖಂಡೇ ಮಧ್ಯಮಸ್ವರೇಣೇದಂ ಸವನಮಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ । ಆ. ೫-೧೨ । ಇತಿ ಸೂತ್ರಿತಂ ॥

ಅಥಾಗ್ನಿನಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಸನ್ಸವಿತಾರಮಭಿ ತ್ವೇತ್ಯನೇನ ತೃಚೇನ ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ । ತಥೈವ ಶ್ರೂಯತೇ । ತಮಗ್ನಿರುವಾಚ ಸವಿತಾ ವೈ ಪ್ರಸವಾನಾಮೀಶೇ ತಮೇವೋಪಧಾವೇತಿ ಸ ಸವಿತಾರಮುಪಸಸಾರಾಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತ್ಯೇತೇನ ತೃಚೇನ । ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ । ಇತಿ । ಹೇ ಸದಾವನ್ ಸದಾ ಸರ್ವದಾ ರಕ್ಷಕ ಹೇ ಸವಿತರ್ದೇವ ವಾರ್ಯಾಣಾಂ ವರಣೀಯಾನಾಂ ಧನಾನಾಮೀಶಾನಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ ಭಾಗಂ ಭಜನೀಯಂ ಧನಮಭಿ ಸರ್ವತ ಈಮಹೇ । ಯಾಚಾಮಹೇ ॥ ಈಶಾನಂ । ಈಶ ಐಶ್ವರ್ಯೇ । ಲಟಃ ಶಾನಚ್ । ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇದಿತಿ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರಃ । ವಾರ್ಯಾಣಾಂ । ವೃಙ್ ಸಂಭಕ್ತೌ । ಋಹಲೋರ್ಣ್ಯತ್ । ಈಡವಂದೇತ್ಯಾದಿನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅವನ್ । ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ । ಭಾಗಂ । ಕರ್ಷಾತ್ವತ ಇತಿ ಘಞೋಽಂತ ಉದಾತ್ತಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಸದಾವನ್—ಸರ್ವದಾ ರಕ್ಷಕನಾದ । **ಸವಿತಃ ದೇವ**—ಸವಿತೃದೇವನೇ । **ವಾರ್ಯಾಣಾಂ**—ಅಪೇಕ್ಷಣೀಯವಾದ ಧನದ (ಪದಾರ್ಥಗಳ) । **ಈಶಾನಂ**—ಸ್ವಾಮಿಯಾದ (ನಿನ್ನನ್ನು) । **ಭಾಗಂ**—ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಧನವನ್ನು । **ಅಭಿ ಈಮಹೇ**—ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸರ್ವದಾ ರಕ್ಷಕನಾದ ಸವಿತೃದೇವನೇ, ಧನಸ್ವಾಮಿಯಾದ (ಧನ ಅಥವಾ ಅಪೇಕ್ಷಿತ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ) ನಿನ್ನನ್ನು (ನಮಗೆ) ಇಷ್ಟವಾದ ಧನಕ್ಕಾಗಿ ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

Divine and ever protecting Savitri, the lord of all that is desirable, we ask for wealth-

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ವಿನಿಯೋಗವು ಈ ರೀತಿ ಇರುವುದು—

ವೈಶ್ವದೇವಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರಪಠನಕಾಲದಲ್ಲಿ ಸವಿತೃದೇವತಾಕವಾದ **ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವಸಹಿತಃ** ಎಂಬ ತೃಚ (ಮೂರು ಋಕ್ಕನ್ನು) ಪ್ರಥಮಛಂದೋಮಾ ಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಅಥ**

ಛಂದೋಮಾ ಎಂಬ ಖಂಡದ **ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩) **ಪ್ರೇತಾಂ ಯಜ್ಞಸ್ಯ ಶಂಭುವಾ** (ಋ. ಸಂ. ೨-೪೧-೧೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೮-೯).

ಯಜ್ಞಾರಂಭದಲ್ಲಿ ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಅರಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಥನಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ **ಅಭಿತ್ವಾ** ಎಂಬ ಈ ಋಕ್ಕನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾತರ್ವೈಶ್ವದೇವಂ ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩) **ಮಹೀ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚ ನ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೨-೧೩) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೬) ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—**ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತರಿತಿ ಸಾವಿತ್ರೀಮನ್ವಾಹ** ಎಂದು ಐತರೇಯಬ್ರಾಹ್ಮಣವಾಕ್ಯವಿರುವುದು (ಐ. ಬ್ರಾ. ೧-೧೬).

ಮತ್ತು ಪ್ರವರ್ಗ್ಯವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿಯೂ ಇದನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಅಥೋತ್ತರಂ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಅಭಿ ತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ** (ಋ. ಸಂ. ೧-೨೪-೩) **ಸಮೀ ವತ್ಸಂ ನ ಮಾತೃಭಿಃ** (ಋ. ಸಂ. ೯-೧೦೪-೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ಸೂಚಿಸುವುದು (ಆ. ೪-೭).

ಮತ್ತು ಗ್ರಾವಸ್ತೋತ್ರದಲ್ಲಿಯೂ ಎಂದರೆ ಸೋಮರಸವನ್ನು ಜಜ್ಜುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸುವ ಕಲ್ಲುಗಳನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಮಂತ್ರವನ್ನು ಪಠಿಸಬೇಕೆಂದು **ಗ್ರಾವಸ್ತುತ್** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿರುವ **ಮಧ್ಯಮಸ್ಸರಣೇದಂ ಸವನಮಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರವು ತಿಳಿಸುವುದು (ಆ. ೫-೧೨).

ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದ ಪ್ರೇರಿತನಾದ ಶುನಃಶೇಪನು ಅಗ್ನಿಯನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿ ಅವನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಿ ಬಳಿಕ ಅವನಿಂದ ಸವಿತೃವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಪ್ರೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟು **ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವಸವಿತಃ** ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸವಿತೃವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಶುನಃಶೇಪನು ತನಗೆ ಧನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಸವಿತೃವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು. ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟು ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿರುವ ಶುನಃಶೇಪನು ತನ್ನ ಬಿಡುಗಡೆಗಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮರಣಸನ್ನಿಹಿತನಾದ ತನಗೆ ಧನಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯಗಳು ಬೇಕೆಂದು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುವುದು ವಿಚಿತ್ರವಾಗಿ ಕಾಣುವುದು.

ಈಶಾನಂ ವಾರ್ಯಾಣಾಂ—ವರಣೀಯಾನಾಂ ಧನಾನಾಂ ಸ್ವಾಮಿನಂ । ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯಾದ ಎಂದರೆ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳನ್ನು ಕೊಡುವ ಎಂದರ್ಥವು.

ಭಾಗಂ-ಭಜನೀಯಂ । ಪೂಜಿಸಲ್ಪಡಲು ಅರ್ಹನಾದ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು ಹೀಗಿರುವುದು—ಎಲೈ ಸವಿತೃದೇವನೇ, ನೀನು ಎಲ್ಲರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಧನಾದ್ಯೈಶ್ವರ್ಯಗಳಿಗೆ ಸ್ವಾಮಿಯೂ ಪೂಜಾರ್ಹನೂ ಆಗಿರುವೆ. ಇಂತಹ ನಿನ್ನನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ. ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಶುನಃಶೇಪನು ಸವಿತೃವನ್ನು ಇಷ್ಟಾರ್ಥದಾಯಕನೆಂದೂ, ಪೂಜಾರ್ಹನೆಂದೂ ಹೇಳಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನೇ ಹೊರತು ತನಗೆ ಧನವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಕೇಳಿರುವಂತೆ ಕಂಡುಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಧನವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವ ಯಾವ ಶಬ್ದವೂ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ವಾರ್ಯಾಣಾಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಧನಗಳ ಎಂದರ್ಥ ಮಾಡಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಸ್ತುವು ಧನವಲ್ಲವೆಂದೂ ಮರಣದಿಂದ ಬಿಡುಗಡೆಯೆಂದೂ ಧಾರಾಳವಾಗಿ ಹೇಳಬಹುದು.

ಸ್ವಕೀಯೇ ಧನೇ ವೈರಿಭಿರಪಹೃತೇ ಸತಿ ವೈರಿಗೃಹೀತಂ ಧನಂ ಸರ್ವೋ ಲೋಕೋ ನಿಂದತಿ ದ್ವೇಷ್ಟಿ ಚ । ಅತೋ ಧನಸ್ತುತಿರ್ನ ನಿಯುತೇತ್ಯಾಶಂಕ್ಯಾಹ । ನಿದಃ ಪುರಾ ಅದ್ವೇಷೋ ನಿಂದಾಯಾಃ ಪೂರ್ವಂ ಸ್ವಕೀಯತ್ವೇನ ವ್ಯವಸ್ಥಿತೇ ಸತಿ ತದಾನೀಂ ದ್ವೇಷರಹಿತಃ । ತಸ್ಮಾತ್ಸ್ವಕೀಯತ್ವಾಭಿಪ್ರಾಯೇಣ ಸ್ತೂಯಮಾನತ್ವಮುಕ್ತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಇತ್ಥಾ । ಪ್ರಕಾರವಚನ ಇದಮುಸ್ಥಮುಃ । ಪಾ ೫-೩-೨೪ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ವಿಭಕ್ತೇರ್ಡಾದೇಶಃ । ಟಿಲೋಪ ಉದಾತ್ತನಿವೃತ್ತಿಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ । ಶಶಮಾನಃ । ಶಶ ಪ್ಲುತಗತೌ । ಇಹ ತು ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥಃ । ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವಯೋವಚನೇತಿ । ಪಾ. ೩-೨-೧೨೯ । ತಾಚ್ಛೀಲಕಶ್ಚಾನಶ್ । ಕರ್ತರಿ ಶಪ್ । ಪಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ನಿದಃ । ಣಿದಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ । ಸಂಪದಾದಿಲಕ್ಷಣಃ ಕ್ವಿಪ್ । ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ಪಂಚಮ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅದ್ವೇಷಃ । ನ ವಿದ್ಯತೇ ದ್ವೇಷೋಽಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ದಧೇ । ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟ್ । ತಸ್ಯಾರ್ಧಧಾತುಕತ್ವೇನಾಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತೋ ನ ಭವತಿ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(**ಹೇ ಸವಿತಃ**—ಎಲೈ ಸವಿತೃದೇವನೇ) **ನಿದಃ ಪುರಾ**—ನಿಂದಿಸಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ । **ಅದ್ವೇಷಃ**—ದ್ವೇಷಾರ್ಹವಲ್ಲದ । **ಇತ್ಥಾ**—ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ । **ಶಶಮಾನಃ**—ಸ್ತುತ್ಯವಾದ । **ಯಃ ಭಗಃ**—ಯಾವ ಭಜನೀಯವಾದ ಧನವು । **ತೇ**—ನಿನ್ನ । **ಹಸ್ತಯೋಃ**—ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿ । **ದಧೇ**—ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತೋ (ಆ ಧನವನ್ನು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ) । **ಚಿತ್ ಹಿ**—(ಧನವು ಸ್ತುತ್ಯವೆಂದು) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಷ್ಟೇ.?

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಸವಿತೃದೇವನೇ, (ಅಪಹೃತವಾದ, ನಷ್ಟವಾದ ಧನವು ನಿಂದಾರ್ಹವಾದರೂ) ಅದಕ್ಕೆ ಮುಂಚೆ ದ್ವೇಷಾರ್ಹವಲ್ಲದ, ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ನಿನ್ನ ಹಸ್ತಗಳಲ್ಲಿರುವ (ಧನವನ್ನು ನಾವು ಯಾಚಿಸುತ್ತೇವೆ).

English Translation.

(We ask for) that wealth which has been retained in your hand and is so much praised against every envy or reproach

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ತೊಡಕಾಗಿರುವುದು. ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಚಿತ್—ಈ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಶ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದೆಂದೂ **ಹಿ** ಶಬ್ದವು ಪ್ರಸಿದ್ಧಾರ್ಥವಾಚಕವೆಂದೂ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿರುವರು.

ಇತ್ಥಾ—ಈ ಪ್ರಕಾರವಾಗಿ ; ಎಂದರೆ ಧನವನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಉತ್ತಮ ವಸ್ತುವೆಂದು ಹೊಗಳುವರು. ಇಂತಹ **ಭಗಃ** ಎಂದರೆ **ಭಜನೀಯೋ ಧನವಿಶೇಷಃ**—ಆಸೆಪಡುವ ಧನವಿಶೇಷವು.

ಶಶಮಾನಃ—**ಶಶ ಪ್ಲುತಪತಾ । ಶಸ್ಯಮಾನಃ ಸ್ತೂಯಮಾನಃ** । ಪ್ರಶಂಸಿಸಲ್ಪಡುವ, ಹೊಗಳಲ್ಪಡುವ

ಪುರಾ ನಿದಃ—ಈ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಉಪಯೋಗವೇನೆಂಬುದೂ ಅರ್ಥವೂ ಯಾವುದೂ ವಿಶದವಾಗಿಲ್ಲ. ನಿದಃ—ಣಿದಿ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ । ನಿಂದಿಸಲ್ಪಡುವ; ಧನವನ್ನು ಯಾರೂ ನಿಂದಿಸುವುದಿಲ್ಲ ಅದನ್ನು ಎಲ್ಲರೂ ಪ್ರಶಂಸೆಮಾಡುವರು. ಆದರೆ ಅದನ್ನು ವೈರಿಗಳು ಎಂದರೆ ಶತ್ರುಗಳು ಅಪಹರಿಸಿದಾಗ ಅದನ್ನು ನಿಂದಿಸುವರು ಎಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರ ವಿವರಣೆಯು. ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ.

ಭಗಃ—ಭಜನೀಯಃ ಧನವಿಶೇಷಃ । ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಧನವಿಶೇಷವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಹೇಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ವಸ್ತುವು ಧನವಲ್ಲವೆಂದೂ, ಆಯುಸ್ಸು ಅಥವಾ ಜೀವಿತವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಅದ್ವೇಷಃ— ಅವಿದ್ಯಮಾನೋ ದ್ವೇಷೋ ಯಸ್ಮಿನ್ಸೋಽದ್ವೇಷಃ । ದ್ವೇಷವರ್ಜಿತಃ—ದ್ವೇಷವಿಲ್ಲದಿರುವ, ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಬೇಕಾಗಿರುವ, ಎಲ್ಲರೂ ಹೊಗಳುವ ಇತ್ಯಾದಿ.

ಈ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಶುನಶ್ಶೇಪನು—ಎಲ್ಲರೂ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಜೀವಿತವನ್ನು ಕೊಡಬೇಕೆಂದು ಸವಿತೃವನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿರುವನು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಇತ್ಥಾ— **' ಇದಮುಸ್ಥಮುಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೨೪) ಪ್ರಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿರುವ ಇದಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಥಮು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ, ಎಂದು ಥಮ್-ಇದಮ್ +ಥಮ್, **' ಏತೇತೌ ರಥೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೪) ರೇಫಾದಿ ಅಥವಾ ಥಕಾರಾದಿಯಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಮ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಏತ-ಇತ್ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಇತ್ ಆದೇಶ-ಇತ್+ಥಮ್=ಇತ್ಥಮ್. ಇದು **' ತದ್ಧಿತಶ್ಚಾಸರ್ವವಿಭಕ್ತಿಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೩೮) ಎಂದು ಅವ್ಯಯ. ಆದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದಿನ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುವುದು ನ್ಯಾಯ. ಆದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ **' ಸುಪಾಂಸುಲುಕ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂದು ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಟಾಗೆ ಡಾ ಆದೇಶ, ಅಮ್ ಎಂಬ ಟಿ ಗೆ ಲೋಪ ಇತ್ಥಾ-ಎಂದಾಗುವುದು.

ಶಶಮಾನಃ—ಶಶ ಪ್ಲುತಗತೌ, ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತುತ್ಯರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುವುದು **' ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯವಯೋವಚನ ಬಂಧುಷು ಚಾನಶ್** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೨೯) ಎಂದು ತಾಚ್ಛೀಲ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಚಾನಶ್, ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಶಶ್+ಅ-ಆನ. **' ಆನೇಮುಕ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೮೨) ಎಂದು ಮುಕ್ ಆಗಮ. **' ಚಿತಃ '** ಎಂದು ಅಂತೋದಾತ್ತ. ॥ ೪ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ ತೇ ವಯಮುದಶೇಮ ತವಾವಸಾ ।

ಮೂರ್ಧಾನಂ ರಾಯ ಆರಭೇ ॥ ೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಭಗಽಭಕ್ತಸ್ಯ । ತೇ । ವಯಂ । ಉತ್ । ಅಶೇಮ । ತವ । ಅವಸಾ ।

ಮೂರ್ಧಾನಂ । ರಾಯಃ । ಆಽರಭೇ ॥ ೫ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ಸವಿತಃ ತೇ ತ್ವದೀಯಾ ವಯಂ ಶುನಃಶೇಪನಾಮಾನೋ ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ ಧನೇನ ಸಂಯುಕ್ತಸ್ಯ ತವಾವಸಾ ರಕ್ಷಣೇನೋದಶೇಮ । ಉತ್ಕರ್ಷೇಣ ವ್ಯಾಪ್ನುಮಃ । ಕಿಂ ಕರ್ತುಂ । ರಾಯೋ ಧನಸ್ಯ ಮೂರ್ಧಾನಮುತ್ಕರ್ಷಮಾರಭೇ । ಪ್ರಾರಬ್ಧುಂ । ಧನಿಕತ್ವಪ್ರಸಿದ್ಧ್ಯಾ ವ್ಯಾಪ್ತಾ ಭೂಯಾಸ್ಮೇತ್ಯರ್ಥಃ ಭಗಶಬ್ದೋ ವೃಷಾದಿತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣೀತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಅಶೇಮ । ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ । ಲಿಜಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪರಸ್ಮೈಪದಂ । ಶಪ್ । ರಾಯಃ । ಊಡಿದಮಿತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಆರಭೇ । ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನಿತಿ ತುಮರ್ಥೇ ಕೇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ನಿತ್ಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ॥ ೧೩ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(**ಹೇ ಸವಿತಃ**—ಸವಿತೃವೇ) । **ತೇ**—ನಿನ್ನವರಾದ । **ವಯಂ**—ನಾವು (ಶುನಃಶೇಪರು) । **ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ**—ಧನಯುಕ್ತನಾದ । **ತವ**—ನಿನ್ನ । **ಅವಸಾ**—ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ । **ರಾಯಃ**—ಧನದ । **ಮೂರ್ಧಾನಂ**—ಉತ್ಕರ್ಷಾವಸ್ಥೆಯನ್ನು । **ಆರಭೇ**—(ಅನುಭವಿಸಲು) ಆರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ । **ಉದಶೇಮ**—ವ್ಯಾಪಿಸೋಣ (ಪ್ರವರ್ತಿಸೋಣ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ಸವಿತೃವೇ, ನಿನ್ನವರಾದ ನಾವು ಧನಯುಕ್ತನಾದ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಧನದ ಉತ್ಕರ್ಷವನ್ನು (ಅತ್ಯಂತ ಧನಾಢ್ಯರೆಂಬ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯನ್ನು) ಅನುಭವಿಸಲು ಪ್ರಾರಂಭಿಸೋಣ.

English Translation.

(O Savitri,) may we under the protection of you who are rich in wealth obtain the best of prosperity that we may enjoy it.

॥ ವಿಶೇಷಪದಗಳು ॥

ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ—ಧನೇನ ಸಂಯುಕ್ತಸ್ಯ । ಧನದಿಂದ ಸಹಿತನಾದ; ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ— **ಭಗೋ ದೇವಃ ತೇನಾಪಿ ಸೇವಿತಸ್ಯ, ಭಜನೀಯೇನ ವಾ ಹವಿಷಾ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ವಾ ಸರ್ವಮನುಷ್ಯೈಃ ಸೇವಿತಸ್ಯ** ॥ ಎಂದರೆ ಭಗನೆಂಬ ದೇವತೆಯಿಂದ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ; ಅಥವಾ ಪೂಜಾರ್ಹವಾದ ಹವಿಸ್ಸೇ ಮೊದಲಾದ ಪೂಜಾದ್ರವ್ಯಗಳಿಂದ ಸರ್ವಮನುಷ್ಯರಿಂದಲೂ ಸೇವಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಉತ್ ಅಶೇಮ—ಉತ್ಕರ್ಷೇಣ ವ್ಯಾಪ್ನುಮಃ । ವಿಶೇಷವಾಗಿ ವ್ಯಾಪಿಸುವೆವು ಎಂದರೆ ಪಡೆಯುವೆವು. **ತವ ಅವಸಾ**—ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ವ್ಯಾಪಿಸುವೆವು ಎಂದರೆ ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಪಡೆಯುವೆವು, ನಿನ್ನ ರಕ್ಷಣೆಯನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮೂರ್ಧಾನಂ ರಾಯಃ—ಧನದ ಉತ್ಕೃಷ್ಟತೆಯನ್ನು ಎಂದರೆ ಬಹಳವಾದ ಧನವನ್ನು, Plenty of riches.

ಆರಭೇ, ಆರಬ್ಧುಂ—ಪ್ರಾರಂಭಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಅನುಭವಿಸುವುದಕ್ಕೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಭಗಭಕ್ತಸ್ಯ—'ಘಞರ್ಥೇ ಕವಿಧಾನಂ-' ಎಂದು ಭಜ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕಪ್ರತ್ಯಯ ಕುತ್ವ. ಭಗೇನ ಭಕ್ತಃ ಎಂದು ತೃತೀಯಾತತ್ಪುರುಷ, ಭಗಶಬ್ದ ವೃಷಾದಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ಶೇಷನಿಘಾತದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾದ ಕಡೆಯವರ್ಣ ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತೆ. ಸಮಾಸ ಬಂದ ಮೇಲೆಯೂ **'ತೃತೀಯಾ ಕರ್ಮಣಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೮) ಕರ್ಮಾರ್ಥಕ ಕ್ತಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ತೃತೀಯಾಂತವು ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದು ಎಂದು ಥಾಥಾದಿಸ್ವರಕ್ಕೆ ಅಪವಾದವಾಗಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬಂದು ಅದೇ ಸ್ವರವು.

ಆರಭೇ—'ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನ್ಕೇನ್ಯತ್ವನಃ' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) **'ತಯೋರೇವ ಕೃತ್ಯಕ್ತ ಖಲರ್ಥಾಃ'** ಎಂದು ಭಾವ-ಕರ್ಮಾರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ಕೃತ್ಯಪ್ರತ್ಯಯಗಳನ್ನು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಭಾವಕರ್ಮಗಳು ಕೃತ್ಯಾರ್ಥಗಳು-ಏವಂಚ ಭಾವ ಮತ್ತು ಕರ್ಮ ಎಂಬ ಅರ್ಥಗಳಲ್ಲಿ ತವೈ-ಕೇನ್-ಕೇನ್ಯ-ತ್ವನ ಎಂಬ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಆಙ್ಪೂರ್ವಕ ರಭ್ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಕೇನ್ಪ್ರತ್ಯಯ. ಇದರ ಏ ಮಾತ್ರ ಉಳಿಯುತ್ತೆ ಆ+ರಭ್+ಏ=ಆರಭೇ. ನಿತ್ಸ್ವರದಿಂದ ಇದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ॥ ೫ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ನಹಿ ತೇ ಕ್ಷತ್ರಂ ನ ಸಹೋ ನ ಮನ್ಯುಂ ವಯಶ್ಚನಾಮೀ
ಪತಯಂತ ಆಪುಃ ।

ನೇಮಾ ಆಪೋ ಅನಿಮಿಷಂ ಚರಂತೀರ್ನ ಯೇ ವಾತಸ್ಯ
ಪ್ರಮಿನನ್ತ್ಯಭ್ವಂ ॥ ೬ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ನಹಿ । ತೇ । ಕ್ಷತ್ರಂ । ನ । ಸಹಃ । ನ । ಮನ್ಯುಂ । ವಯಃ । ಚನ । ಅಮೀ
ಇತಿ । ಪತಯನ್ತಃ । ಆಪುಃ ।
ನ । ಇಮಾಃ । ಆಪಃ । ಅನಿಽಮಿಷಂ । ಚರನ್ತೀಃ । ನ । ಯೇ । ವಾತಸ್ಯ ।
ಪ್ರಽಮಿನನ್ತಿ । ಅಭ್ವಂ ॥ ೬ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಥ ಸವಿತ್ರಾ ಪ್ರೇರಿತಃ ಶುನಃಶೇಪ ಏತದಾದಿಸೂಕ್ತಶೇಷೇಣೋತ್ತರೇಣ ಚ ಸೂಕ್ತೇನ ವರುಣಂ ತುಷ್ಟಾವ । ತಥಾ ಚ ಶ್ರೂಯತೇ । ತಂ ಸವಿತೋವಾಚ ವರುಣಾಯ ವೈ ರಾಜ್ಞೇ ನಿಯುಕ್ತೋಽಸಿ ತಮೇವೋಪಧಾವೇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಸಸಾರಾತ ಉತ್ತರಾಭಿರೇಕವಿಶಂತಾ । ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬ । ಇತಿ । ಹೇ ವರುಣ ಪತಯಂತಃ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪತತ್ಯೇಕೋಪತಂತೋಽಮೀ ದೃಶ್ಯಮಾನಾ ವಯಶ್ಚನ ಶ್ಯೇನಾದಯಃ ಪಕ್ಷಿಣೋಽಪಿ ತೇ ಕ್ಷತ್ರಂ ತ್ವದೀಯಂ ಶರೀರಬಲಂ ನ ಹ್ಯಾಪುಃ । ನೈವ ಪ್ರಾಪ್ತಾಃ । ತ್ವತ್ಸದೃಶಂ ಶರೀರಬಲಂ ಪಕ್ಷಿಣಾಮಪಿ ನಾಸ್ತೀತ್ಯರ್ಥಃ । ತಥಾ ಸಹಸ್ತ್ವದೀಯಂ ಪರಾಕ್ರಮಂ ತವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯಮಪಿ ನ ಪ್ರಾಪುಃ । ತಥಾ ಮನ್ಯುಂ ತ್ವದೀಯಂ ಕೋಪಮಪಿ ನ ಪ್ರಾಪುಃ । ತ್ವಯಿ ಕ್ರುದ್ಧೇ ಸತಿ ಸೋಢುಮಶಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ಅನಿಮಿಷಂ ಸರ್ವದಾ ಚರಂತೀಃ ಪ್ರವಾಹರೂಪೇಣ ಗಚ್ಛಂತ್ಯ ಆಪಸ್ತ್ವದೀಯಂ ಬಲಂ ನ ಪ್ರಾಪುಃ । ವಾತಸ್ಯ ವಾಯೋರ್ಯೇ ಗತಿವಿಶೇಷಾಸ್ತ್ವದೀಯಮಭ್ವಂ ವೇಗಂ ನ ಪ್ರಮಿನಂತಿ ನ ಹಿಂಸಂತಿ । ಅತಿಕ್ರಮಂ ಕರ್ತುಂ ನ ಶಕ್ತಾ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ತೇಽಪಿ ನ ಪ್ರಾಪುರಿತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ ॥ ಪತಯಂತಃ । ಪತ ಗತೌ । ಚುರಾದಿರದಂತಃ । ಲಟಃ ಶತೃ । ಶಪ್ । ಗುಣಾಯಾದೇಶೌ । ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಣಿಚಃ ಸ್ವರಃ । ಆಪುಃ । ಆಪ್ಲೃ ಗತೌ । ಲಿಟ್ಯುಸಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷೌ । ಅತ ಆದೇಃ । ಪಾ. ೭-೪-೭೦ । ಇತ್ಯಾತ್ವಂ । ಅತ್ರ ನ ಸಹೋ ನ ಮನ್ಯುಮಿತ್ಯಾದಿಭಿರಾಪುರಿತ್ಯಸ್ಯ ಸಂಬಂಧಾತ್ತದಪೇಕ್ಷಯಾ ಪ್ರಾಥಮ್ಯಾಚ್ಛಾದಿ-

ಲೋಪೇ ವಿಭಾಷೇತಿ ಪ್ರಥಮಾ ತಿಙ್ವಿಭಕ್ತಿರ್ನ ನಿಹನ್ಯತೇ । ಚರಂತೀಃ । ವಾ ಛಂದಸೀತಿ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘಃ । ಪ್ರಮಿನಂತಿ । ಮೀಙ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ । ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ । ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ । ಪಾ. ೬-೪-೧೧೨ । ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ । ಮೀನಾತೇರ್ನಿಗಮೇ । ಪಾ. ೭-೩-೮೧ । ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ । ಪ್ರತ್ಯಯ । ಸ್ವರಃ । ತಿಙಿ ಚೋದಾತ್ತವತಿ । ಪಾ. ೮-೧-೭೧ । ಇತಿ ಗತಿರನುದಾತ್ತಃ । ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ ॥ ೬ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(**ಹೇ ವರುಣ**—ಎಲೈ ವರುಣನೇ) । **ಪತಯಂತಃ**—ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ । **ಅಮೀ**—ಈ (ದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ) । **ವಯಶ್ಚನ**—ಪಕ್ಷಿಗಳೂ । **ತೇ**—ನಿನ್ನ । **ಕ್ಷತ್ರಂ**—ಶರೀರ ಬಲವನ್ನು । **ನಹಿ ಆಪುಃ**—ಪಡೆದೇ ಇಲ್ಲ । (**ತಥಾ**—ಹಾಗೆಯೇ) । **ಸಹಃ**—(ನಿನ್ನ) ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನೂ । **ನ** (**ಆಪುಃ**)—ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ । **ಮನ್ಯುಂ**—ಕೋಪವನ್ನೂ । **ನ**—ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ । **ಅನಿಮಿಷಂ**—ಸರ್ವದಾ । **ಚರಂತಃ**—ಪ್ರವಹಿಸುತ್ತಿರುವ । **ಆಪಃ**—ನೀರು । **ನ**—(ನಿನ್ನ ಬಲವನ್ನು) ಪಡೆಯಲಿಲ್ಲ । **ವಾತಸ್ಯ**—ವಾಯುವಿನ । **ಯೇ**—ಯಾವ ಗಮನವೋ (ಅದು) । **ಅಭ್ವಂ**—(ನಿನ್ನ) ವೇಗವನ್ನು । **ನ ಪ್ರಮಿನಂತಿ**—ಹಿಂಸಿಸುವುದಿಲ್ಲ (ಅತಿಕ್ರಮಿಸುವುದಿಲ್ಲ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ಈ ಮೇಲೆ ಹಾರಾಡುತ್ತಿರುವ ಪಕ್ಷಿಗಳೂ, ಸದಾ ಪ್ರವಹಿಸುವ ಉದಕವೂ, ನಿನ್ನ ಶರೀರ ಬಲವನ್ನಾಗಲೀ, ಪರಾಕ್ರಮವನ್ನಾಗಲೀ ಪಡೆದಿಲ್ಲ. ನಿನ್ನ ಕೋಪವನ್ನು ತಡೆಯಲಾರವು. ವಾಯುವಿನ ಗಮನವೂ ನಿನ್ನ ವೇಗವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲಾರದು. ವಾಯುವಿಗೆ ನಿನ್ನ ಬಲಾದಿಗಳೂ ಇಲ್ಲ.

English Translation.

O Varuna, these birds that are flying have not obtained your strength or your power; they are not able to endure your wrath; these waters that flow without interruption or the winds have not surpassed your speed.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ನಿನ್ನ ಶಕ್ತಿಸಾಮರ್ಥ್ಯಗಳು ಅಪಾರವಾದವು. ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡುವ ಪಕ್ಷಿಗಳಿಗೂ ನಿನಗಿರುವ ಶೀಘ್ರಗಾಮಿತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳಾಗಲಿ, ಬಲವಾಗಲಿ ಇಲ್ಲ. ಅವು ನಿನ್ನ ಕೋಪಕ್ಕೆ ಎದರಾಗುವಂತಿಲ್ಲ. ಸತತವಾಗಿ ಹರಿಯುವ ನೀರೂ ಎಂದರೆ ನದಿಯ ಪ್ರವಾಹವೂ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ವೇಗವಾಗಿ ಬೀಸುವ ಗಾಳಿಯೂ ವೇಗದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನನ್ನು ಸರಿಗಟ್ಟಲಾರವು.

ಶುನಶ್ಶೇಪನು ಅಭಿತ್ವಾ ದೇವ ಸವಿತಃ ಎಂದು ಮೊದಲಾದ ಮೂರು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ ಸವಿತೃವನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಿ ಆ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಸನ್ನನಾದ ಸವಿತೃವಿನ ಪ್ರೇರಣೆಯಿಂದ ವರುಣನನ್ನು, ಈ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಉಳಿದಿರುವ ಹತ್ತು

ಋಕ್ಕುಗಳು ಮುಂದಿನ ಸೂಕ್ತದ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳು ಒಟ್ಟು ಮೂವತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿಂದ (ವರುಣನನ್ನು) ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವನು. ಈ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ—**ತಂ ಸವಿತೋವಾಚ ವರುಣಾಯ ವೈ ರಾಜ್ಞೇ ನಿಯುಕ್ತೋಽಸಿ ತಮೇವೋಪಧಾವೇತಿ ಸ ವರುಣಂ ರಾಜಾನಮುಪಸಸಾರಾತ ಉತ್ತರಾಭಿರೇಕತ್ರಿಂಶತಾ** (ಐ. ಬ್ರಾ. ೭-೧೬) ಎಂದು ಐತರೇಯ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ್ಯವಾಕ್ಯವಿರುವುದು.

ಕ್ಷತ್ರಂ—ತ್ವದೀಯಂ ಶರೀರಬಲಂ, ನಿನಗೆ ಇರುವ ಶರೀರಬಲ, ಸಾಮರ್ಥ್ಯ, bodily strength.

ಸಹಃ—ತ್ವದೀಯಂ ಪರಾಕ್ರಮಂ, ನಿನ್ನ ಪರಾಕ್ರಮ, ಶೌರ್ಯ, valour, prowess &c.

ಮನ್ಯುಂ—ಕೋಪಂ, ಕೋಪವನ್ನು (ಎದುರಿಸುವ ಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು).

ಅನಿಮಿಷಂ, ಚರಂತೀಃ—ಸರ್ವದಾ ಚರಂತೀಃ ಪ್ರವಾಹರೂಪೇಣ ಗಚ್ಛಂತೀಃ । ಸದಾ ಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ಹರಿಯುವ, flowing unceasingly.

ನ ಪ್ರಮಿನಂತಿ ಅಭ್ವಂ—ವೇಗಂ ನ ಹಿಂಸಂತಿ । ನ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ನಿನ್ನ ವೇಗವನ್ನು ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲಾರವು ಎಂದರೆ ಸರಿಗಟ್ಟಲಾರವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪತಯಂತಃ—ಪತ್ಲೃ ಗತೌ-೧೦ ನೇ ಗಣದ ಧಾತು. ಅಕಾರಾಂತ-ಇದರ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕಣಿಚ್ ಲಟ್-ಶತೃಶಪ್. ಪತ+ಇ+ಅ-ಅತ್ '**ಅತೋಲೋಪಃ**' ಎಂದು ಧಾತುವಿನ ಅ-ಗೆ **ಲೋಪ.** ಗುಣ-ಅಯಾದೇಶ ಪತಯ+ಅತ್ ಪರರೂಪ, ಪ್ರ-ಬ-ಜಸ್, ಉಗಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ ನುಮ್ ಆಗಮ-ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಅನುದಾತ್ತ. ಅದುಪದೇಶದ ಮುಂದೆ ಇರುವುದರಿಂದ ಅತ್ ಅನುದಾತ್ತ ಣಿಚ್‌ಸ್ವರ ಉಳಿಯುವುದು.

ಆಪುಃ—'**ಆಪ್ಲೃ ವ್ಯಾಪ್ತೌ**' ಲಿಟ್-ಝಿ-'**ಪರಸ್ಮೈಪದಾನಾಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೨) ಎಂದು ಝಿಗೆ ಉಸ್-ದ್ವಿತ್ವ-ಆಪ್+ಆಪ್+ಉಸ್, ಅಭ್ಯಾಸದ ಪ್‌ಗೆ ಲೋಪ '**ಹ್ರಸ್ವಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೯) ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವ. '**ಅತ ಆದೇಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿರುವ ಮೊದಲನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುವುದು ಎಂದು ದೀರ್ಘ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ-ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು. ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಆಪುಃ ಎಂಬ ಕ್ರಿಯಾಪದಕ್ಕೆ **ವಯಶ್ಚನ ಕ್ಷತ್ರಂ ನಾಪುಃ ವಯಶ್ಚನ ಸಹೋ ನಾಪುಃ, ವಯಶ್ಚನ ತೇ ಮನ್ಯುಂ ನಾಪುಃ, ಅನಿಮಿಷಂ ಚರಂತೀಃ ಇಮಾ ಆಪಃ ತೇ ಕ್ಷತ್ರಂ ನಾಪುಃ ಎಂದು** ಪ್ರತಿಯೊಂದು ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿಯೂ ಸಂಬಂಧವಿದೆ. ಏವಂಚ ಉತ್ತರವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಂಬಂಧಿಸಿದ ಆಪುಃ ಎಂಬುದಕ್ಕಿಂತಲೂ ಇದು ಪ್ರಥಮೋಚ್ಚರಿತವಾಗುವುದು. ಆದ್ದರಿಂದ '**ಚಾದಿಲೋಪೇ ವಿಭಾಷಾ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೩) ಎಂದು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ.

ಚರಂತೀಃ—'**ವಾ ಛಂದಸಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦೬) ವೇದದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘದ ಜಸ್ ಅಥವಾ ಇಚ್ ಪ್ರತ್ಯಾಹಾರದ ವರ್ಣಗಳು ಇದ್ದರೆ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ.

ಪ್ರಮಿನಂತಿ—'**ಮೀಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ**' ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಶ್ನಾ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ. '**ಶ್ನಾಭ್ಯಸ್ತಯೋರಾತಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೧೨) ಕಿತ್ ಅಥವಾ ಙಿತ್ ಆದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯ–

ಅಭ್ಯಸ್ತ ಇವುಗಳ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಗೆ ಲೋಪ. ಲಟ್-ಝಿ-ಅಸ್ತ್ರಾದೇಶ ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ ಪ್ರ+ಮೀ+ನ್+ಅನ್ತಿ. **'ಮೀನಾತೇರ್ನಿಗಮೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೧) ವೇದದಲ್ಲಿ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಮೀಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಹ್ರಸ್ವ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರ **'ತಿಙಿಚೋದಾತ್ತವತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಉದಾತ್ತವನ್ನು ಹೊಂದಿರುವ ತಿಙಂತವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅನಂತರವಾದ ಗತಿಸಂಜ್ಞಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುವುದು. ಎಂದು ಪ್ರ-ಅನುದಾತ್ತ. ಯೇ ವಾತಸ್ಯ ಎಂದು ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ॥ ೬ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಬುಧ್ನೇ ರಾಜಾ ವರುಣೋ ವನಸ್ಯೋರ್ಧ್ವಂ ಸ್ತೂಪಂ ದದತೇ ಪೂತದಕ್ಷಃ ।
ನೀಚೀನಾಃ ಸ್ಥುರುಪರಿ ಬುಧ್ನ ಏಷಾಮಸ್ಮೇ ಅನ್ತರ್ನಿಹಿತಾಃ ಕೇತವಃ ಸ್ಯುಃ ॥ ೭ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಬುಧ್ನೇ । ರಾಜಾ । ವರುಣಃ । ವನಸ್ಯ । ಊರ್ಧ್ವಂ । ಸ್ತೂಪಂ । ದದತೇ । ಪೂತಽದಕ್ಷಃ ।
ನೀಚೀನಾಃ । ಸ್ಥುಃ । ಉಪರಿ । ಬುಧ್ನಃ । ಏಷಾಂ । ಅಸ್ಮೇ ಇತಿ । ಅನ್ತಃ । ನಿಽಹಿತಾಃ । ಕೇತವಃ । ಸ್ಯುರಿತಿ ಸ್ಯುಃ ॥ ೭ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಪೂತದಕ್ಷಃ ಶುದ್ಧಬಲೋ ವರುಣೋ ರಾಜಾಬುಧ್ನೇ ಮೂಲರಹಿತೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ತಿಷ್ಠನ್ವನಸ್ಯ ವನನೀಯಸ್ಯ ತೇಜಸಃ ಸ್ತೂಪಂ ಸಂಘಮೂರ್ಧ್ವಮುಪರಿದೇಶೇ ದದತೇ। ಧಾರಯತಿ। ನೀಚೀನಾಃ ಸ್ಥುಃ। ಊರ್ಧ್ವದೇಶೇ ವರ್ತಮಾನಸ್ಯ ವರುಣಸ್ಯ ರಶ್ಮಯ ಇತ್ಯಧ್ಯಾಹಾರ್ಯಂ । ತೇ ಹ್ಯಧೋಮುಖಾಸ್ತಿಷ್ಠಂತಿ।

ಏಷಾಂ ರಶ್ಮೀನಾಂ ಬುಧ್ನೋ ಮೂಲಮುಪರಿ ತಿಷ್ಠತೀತಿ ಶೇಷಃ । ತಥಾ ಸತಿ ಕೇತವಃ ಪ್ರಜ್ಞಾಪಕಾಃ ಪ್ರಾಣಾ ಅಸ್ಮೇಽಸ್ಮಾಸ್ವಂತರ್ನಿಹಿತಾಃ ಸ್ಥಾಪಿತಾಃ ಸ್ಯುಃ । ಮರಣಂ ನ ಭವಿಷ್ಯತೀತ್ಯರ್ಥಃ ॥ ಅಬುಧ್ನೇ । ನ ವಿದ್ಯತೇ ಬುಧ್ನೋ ಮೂಲಮಸ್ಯೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಸ್ತೂಪಂ । ಸ್ತ್ಯೈ ಶಬ್ದಸಂಘಾತಯೋಃ । ಸ್ತ್ಯಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮೂಚ್ಚೇತಿ ಪಪ್ರತ್ಯಯಃ । ತತ್ಸಂನಿಯೋಗೇನ ಯಕಾರಸ್ಯ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ ಪರಪೂರ್ವತ್ವ ಊಕಾರಾದೇಶಶ್ಚ । ನಿದಿತ್ಯನುವೃತ್ತೇರಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ದದತೇ । ಭೌವಾದಿಕಃ । ನೀಚೀನಾಃ । ನಿಪೂರ್ವಾದಂಚತೇಃ ಋತ್ವಿಗಿತ್ಯಾದಿನಾ ಕ್ವಿನ್ । ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ । ನ್ಯಚ್ ಶಬ್ದಾತ್ಸ್ವಾರ್ಥೇ ವಿಭಾಷಾಂಚೇರದಿಕ್ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ । ಪಾ. ೫. ೪. ೮ । ಇತಿ ಖಃ ಆಯನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ ತಸ್ಯೇನಾದೇಶಃ । ಆಯನಾದಿಷೂಪದೇಶಿವದ್ವಚನಂ ಸ್ವರಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ । ಪಾ. ೭. ೧. ೨. ೧ । ಇತಿ ವಚನಾದೀಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ । ಅಚ ಇತ್ಯಕಾರಲೋಪೇ ಚಾವಿತಿ ದೀರ್ಘತ್ವಂ । ಸ್ಥುಃ । ಗಾತಿಸ್ಥೇತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೨. ೪. ೭೭ । ಸಿಚೋ ಲುಕ್ । ಆತಃ । ಪಾ ೩. ೪. ೧೧೦ । ಇತಿ ಝೇರ್ಜುಸಾದೇಶಃ । ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್ । ಪಾ ೬. ೧. ೯೬ । ಇತಿ ಪರರೂಪತ್ವಂ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಙ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಾಗಮಾಭಾವಃ । ಅಸ್ಮೇ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತಿ ಸಪ್ತಮ್ಯಾಃ ಶೇಆದೇಶಃ । ನಿಹಿತಾಃ । ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಸ್ಯುಃ । ಅಸ್ತೇರ್ಲಿಙಿ ಶ್ನಸೋರಲ್ಲೋಪಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಪೂತದಕ್ಷಃ—ಶುದ್ಧವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ । **ರಾಜಾ**—ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ । **ವರುಣಃ**—ವರುಣನು । **ಅಬುಧ್ನೇ**—ಮೂಲರಹಿತವಾದ (ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಂತು) । **ವನಸ್ಯ**—ಸ್ತುತ್ಯವಾದ ತೇಜಸ್ಸಿನ । **ಸ್ತೂಪಂ**—ರಾಶಿಯನ್ನು । **ಊರ್ಧ್ವಂ**—ಮೇಲೆ । **ದದತೇ**—ಉಂಟುಮಾಡುತ್ತಾನೆ (ಆ ತೇಜಸ್ಸಿನ ರಶ್ಮಿಗಳು) । **ನೀಚೀನಾಃ**—ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ । **ಸ್ಥುಃ**—ಇರುತ್ತವೆ । **ಏಷಾಂ**—ಈ ರಶ್ಮಿಗಳ । **ಬುಧ್ನಂ**—ಮೂಲವು । **ಉಪರಿ**—ಮೇಲೆ (ಇದೆ ಹೀಗಿರಲು) । **ಕೇತವಃ**—(ನಮಗೆ) ಆಧಾರಭೂತವಾದ (ಪ್ರಾಣಗಳು) । **ಅಸ್ಮೇ**—ನಮ್ಮಲ್ಲಿ । **ಅಂತರ್ನಿಹಿತಾಃ ಸ್ಯುಃ**—ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗುತ್ತವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಶುದ್ಧವಾದ ಬಲವುಳ್ಳ, ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ವರುಣನು ನಿರಾಧಾರವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿಂತು ತೇಜೋರಾಶಿಗೆ ಆಶ್ರಯನಾಗಿರುತ್ತಾನೆ. ಈ ತೇಜೋರಾಶಿಯ ಕಿರಣಗಳು ಅಧೋ ಮುಖವಾಗಿ, ಊರ್ಧ್ವಮೂಲವಾಗಿವೆ. ಹೀಗಿರಲು ನಮಗೆ ಆಧಾರಭೂತವಾದ ಪ್ರಾಣವು ನಮ್ಮ ಶರೀರದಲ್ಲಿ ಸ್ಥಾಪಿತವಾಗಿದೆ.

English Translation.

The king Varuna of pure strength being in baseless firmament, sustains on high a heap of light, the rays of which are pointed downwards while their base is above; may they become concentrated in us as the source of existence.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಈ ಋಕ್ಕಿನ ಅರ್ಥವು ಕಠಿನವಾಗಿರುವುದು. ಅರ್ಥವು ಸಮಂಜಸವಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಿಲ್ಲ. ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವೇನೆಂದರೆ—ರಾಜನಾದ ವರುಣನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತೇಜೋಯುತನಾಗಿ ಬೆಳಗುತ್ತಿರುವನು. ಅವನ ಪ್ರಕಾಶಮಾನವಾದ ಕಿರಣಗಳು ಅಂತರಿಕ್ಷದಿಂದ ಅಧೋಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಹೊರಟು ಈ ಭೂಮಿಯನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸುವುವು. ಆದುದರಿಂದ ಆ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಸ್ಥಾನವು ವರುಣನಿರುವ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಇದ್ದು ಅವುಗಳ ತೇಜಸ್ಸು ಒಟ್ಟುಗೂಡಿ ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿ ವಾಸಿಸುತ್ತಿರುವ ನಮ್ಮ ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಆಧಾರಭೂತವಾಗಿರಲಿ.

ಪೂತದಕ್ಷಃ—ಶುದ್ಧ ಬಲವುಳ್ಳವನು, of pure strength, mighty.

ರಾಜಾ—ವರುಣನನ್ನು ರಾಜನೆಂದು ಸಂಬೋಧನೆಮಾಡುವ ರೂಢಿ ಇರುವುದು. ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಉರುಂ ಹಿ ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಎಂದು ರಾಜಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವೇ ಇರುವುದು. ಈ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾದ ಎಂಬರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬಹುದಾಗಿದ್ದರೂ ವರುಣನಿಗೆ ರಾಜಾ-ದೊರೆ ಎಂಬ ಅರ್ಥವೇ ಅನ್ವರ್ಥವಾಗಿರುವುದು.

ಅಬುಧ್ನೇ—ಬುಧ್ನವೆಂದರೆ ಮೂಲ. ಅಬುಧ್ನೇ ಎಂದರೆ ಮೂಲವಿಲ್ಲದ ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಅಂತರಿಕ್ಷವು ಭೂಮಿಯಲ್ಲಿರುವ ಯಾವ ವಸ್ತುವಿನ ಆಧಾರದ ಮೇಲೆಯೂ ನಿಂತಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮೂಲ ಅಥವಾ ಆಧಾರ ರಹಿತವಾದ, ಆಶ್ರಯರಹಿತವಾದ ಎಂಬ ವಿಶೇಷಣವು ಯುಕ್ತವಾಗಿರುವುದು

ವನಸ್ಯ—ವನನೀಯಸ್ಯ ತೇಜಸಃ—ತೇಜಸ್ಸು ಅಥವಾ ರಶ್ಮಿಗಳು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳದ್ದರಿಂದ ವನಸ್ಯ ಎಂದರೆ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಎಂದರ್ಥವು ಇಲ್ಲಿ ವನಸ್ಯ ಎಂದು ಏಕವಚನ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ **ತೇಜಸಾಂ** ಎಂದು ಬಹುವಚನಾರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯ ಅಭಿಮತವು.

ಸ್ತೂಪಂ ದದತೇ—ಸಂಘಂ ದಧತೇ । ಸಂಘವನ್ನು ಅಥವಾ ಸಮೂಹವನ್ನು ಧರಿಸುವನು ಎಂದರೆ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಆವೃತನಾಗಿರುವನು, ಇವನಿಂದ ತೇಜಸ್ಸು ಸುತ್ತಲೂ ಹೊರಟು ಎಲ್ಲೆಡೆಯಲ್ಲಿಯೂ ವ್ಯಾಪಿಸುವವು.

ನೀಚೀನಾಃ—ಅಧೋಮುಖಾಃ । ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ, ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ಕಿರಣಗಳು ಕೆಳಮುಖವಾಗಿ ಹೊರಟು ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಭೂಮಿಯನ್ನು ಸೇರುವವು.

ಉಪರಿ ಬುಧ್ನ ಏಷಾಂ—ಈ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಸ್ಥಾನವು ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವ ವರುಣನ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವವು ವರುಣನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಅವನ ಕಿರಣಗಳ ಮೂಲಸ್ಥಾನವೂ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಅಂತರ್ನಿಹಿತಾಃ—ಸ್ಥಾಪಿತಾಃ । ಶೇಖರಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ, concentrated

ಕೇತವಃ—ಪ್ರಜ್ಞಾನಾನಿ ಪ್ರಾಣಾಃ । ಪ್ರಾಣಗಳು. ಕೇತುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ರಶ್ಮಿ, ಕರ್ಮ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕಾರ್ಥಗಳಿರುವವು

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಸ್ತೂಪಃ—‘ **ಸ್ತ್ಯೈ ಷ್ಟ್ಯೈ ಶಬ್ದಸಂಘಾತಯೋಃ** ’ ಧಾತು. ‘ **ಸ್ತ್ಯಾಯಸ್ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮೂಚ್ಚ** ’ ಸ್ತ್ಯೈ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪಪ್ರತ್ಯಯವೂ, ಧಾತುವಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಅಂದರೆ ಇಕಾರವೂ ಬರುತ್ತೆ ಅಲ್ಲದೆ ಊ ಆದೇಶವು ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಪಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದರೆ ಸ್ತ್ಯೈ+ಪ–‘ **ಆದೇಚ ಉಪದೇಶೇಽಶಿತಿ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೪೫) ಎಂದು ಐಗೆ ಆಕಾರ. ಯ್‌ಗೆ ಇ=ಸ್ತಿ+ಆ–ಪ. ‘ **ಸಂಪ್ರಸಾರಣಾಚ್ಚ** ’ ಎಂದು ಪೂರ್ವರೂಪ ಸ್ತಿ+ಆ. ಕೊನೆಯ ವರ್ಣವಾದ ಇಗೆ ಊ ಆದೇಶ ‘ **ಸ್ತುವೋದೀರ್ಘಶ್ಚ** ’ (ಉ. ಸೂ. ೩–೩೦೫). ಷ್ಟುಞ್ ಸ್ತುತೌ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪ ಬರುತ್ತೆ ಅದು ನಿತ್ತಾಗುತ್ತೆ ಅಲ್ಲದೆ ಧಾತುವಿನ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಸ್ತುಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಪಪ್ರತ್ಯಯಾದಿಗಳು ಬಂದರೆ ಸ್ತೂಪ ಎಂದಾಗುವುದು ಎಂದು ರೂಪನಿಷ್ಪತ್ತಿಯು ಉಣಾದಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಎರಡು ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ನಿತ್ಸ್ವರ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ಈಗಿರುವ ಉಣಾದಿಪಾಠದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಎರಡನೆಯ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿರುವ ಅರ್ಥ ಸಿದ್ಧಿಸದು.

ನೀಚೀನಾಃ—‘**ನಿ ಉಪಸರ್ಗಪೂರ್ವಕ ಅಞ್ಚು ಗತಿಪೂಜನಯೋಃ**’ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ‘ **ಋತ್ವಿಕ್ ದಧೃಕ್**–’ (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೨–೫೯) ಎಂದು ಕ್ವಿನ್ ‘ **ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉಪಧಾಯಾಃ ಕ್ಙಿತಿ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೨೪) ಕಿತ್ತು ಅಥವಾ ಙಿತ್ತು ಆದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇದಿತ್ತಲ್ಲದ ವ್ಯಂಜನಾಂತವಾದ ಅಂಗದ ಉಪಾಂತ್ಯ ನ್‌ಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ನಲೋಪ. ನಿ+ಅಚ್–ಯಣಾದೇಶ–ನ್ಯಚ್. ಇದರ ಮುಂದೆ ‘ **ವಿಭಾಷಾಂಚೇರದಿಕ್ಸ್ತ್ರಿಯಾಂ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೫–೪–೮) ದಿಗ್ವಾಚಕ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದವನ್ನುಳಿದು ಅಂಚತ್ಯಂತವಾದ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಸ್ವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಖ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಖಪ್ರತ್ಯಯ. ಖಗೆ ‘ **ಆಯನೇಯೀನೀಯಿಯಃ**–’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೨) ಎಂದು ಈನ್ ಆದೇಶ ‘ **ಆಯನ್ನಾದಿಷೂಪದೇಶಿವದ್ವಚನಂ**–’ (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೨–೧ ವಾ) ಫಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯೋಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿಯೇ ಆಯನ್ ಮೊದಲಾದ ಆದೇಶಗಳು ಬರುವುವು ಎಂದು ಉಪದೇಶಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಈನ್ ಬಂದು–ಈಕಾರ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ‘ **ಅಚಃ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೧೩೮) ಎಂದು ಅಕಾರ ಲೋಪ ‘ **ಚೌ** ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೩–೧೩೮) ಎಂದು ನಿಗೆ ದೀರ್ಘ ನೀಚೀನಾಃ–ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಪ್ರಥಮಾಬಹುವಚನ. ॥ ೭ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಉರುಂ ಹಿ ರಾಜಾ ವರುಣಶ್ಚಕಾರ ಸೂರ್ಯಾಯ ಪಂಥಾ-
ಮನ್ವೇತವಾ ಉ ।
ಅಪದೇ ಪಾದಾ ಪ್ರತಿಧಾತವೇಽಕರುತಾಪವಕ್ತಾ ಹೃದಯಾ-
ವಿಧಶ್ಚಿತ್ ॥ ೮ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಉರುಂ । ಹಿ । ರಾಜಾ । ವರುಣಃ । ಚಕಾರ । ಸೂರ್ಯಾಯ । ಪಂಥಾಂ ।
ಅನುಽಏತವೈ । ಊಂ ಇತಿ ।
ಅಪದೇ । ಪಾದಾ । ಪ್ರತಿಽಧಾತವೇ । ಅಕಃ । ಉತ । ಅಪಽವಕ್ತಾ ।
ಹೃದಯಽವಿಧಃ । ಚಿತ್ ॥ ೮ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ವರುಣೋ ರಾಜಾ ಸೂರ್ಯಾಯ ಸೂರ್ಯಸ್ಯ ಪಂಥಾಂ ಮಾರ್ಗಮುರುಂ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಂ ಚಕಾರ । ಹಿಶಬ್ದಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧೌ । ಉತ್ತರಾಯಣದಕ್ಷಿಣಾಯನಮಾರ್ಗಸ್ಯ ವಿಸ್ತಾರಃ ಪ್ರಸಿದ್ಧಃ । ಕಿಮರ್ಥಮೇವಂ ಕೃತವಾನಿತಿ ತದುಚ್ಯತೇ । ಅನ್ವೇತವಾ ಉ । ಅನುಕ್ರಮೇಣೋದಯಾಸ್ತಮಯೌ ಗಂತುಮೇವ । ತಥಾ- ಪದೇ ಪಾದರಹಿತೇಽಂತರಿಕ್ಷೇ ಪಾದಾ ಪ್ರತಿಧಾತವೇ । ಪಾದೌ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ್ತುಂ । ಅಕಃ । ಮಾರ್ಗಂ ಕೃತ- ವಾನ್ । ಪೂರ್ವತ್ರ ರಥಸ್ಯ ಮಾರ್ಗಃ ಅತ್ರ ಪಾದಯೋರಿತಿ ವಿಶೇಷಃ । ಯದ್ವಾ । ಅಪದೇ ಯೂಪೇ ಬದ್ಧೇನ ಮಯಾ ಗಂತುಮಶಕ್ಯೇ ಭೂಪ್ರದೇಶೇ ಪಾದೌ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ್ತುಮುಪಾಯಂ ಬಂಧವಿಮೋಚನ- ರೂಪಂ ಕರೋತ್ವಿತ್ಯರ್ಥಃ । ಉತಾಪಿ ಚ ಹೃದಯಾವಿಧಶ್ಚಿದಸ್ಮದೀಯವೇಧಕಸ್ಯ ಶತ್ರೋರಪ್ಯಪವಕ್ತಾ- ಪವದಿತಾ ನಿರಾಕರ್ತಾ ಭವತು ॥ ಚಕಾರ । ಲಿಟ್ಸ್ವರೇಣಾಕಾರ ಉದಾತ್ತಃ । ಹಿ ಚೇತಿ ನಿಘಾತಪ್ರತಿಷೇಧಃ । ಪಂಥಾಂ । ಪಥಿಮಥ್ಯೃಭುಕ್ಷಾಮಾತ್ । ಪಾ ೭. ೧. ೮೫ । ಇತಿ ದ್ವಿತೀಯಾಯಾಮಪಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ವಂ । ಪಥಿನ್ಶಬ್ದಸ್ಯ ಪತೇಸ್ಥ ಚ । ಉ. ೪. ೧೨ । ಇತಿ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತತ್ವೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪಥಿ- ಮಥೋಃ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ । ಪಾ ೬. ೧. ೧೯೯ । ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅನ್ವೇತವೈ । ಅನುಪೂರ್ವಾ- ದೇತೇಸ್ತುಮರ್ಥೇ ಸೇಸೇನಿತಿ ತವೈಪ್ರತ್ಯಯಃ । ತವೈ ಚಾಂತಶ್ಚ ಯುಗಪತ್ । ಪಾ. ೬. ೨. ೫೧ । ಇತ್ಯಾ- ದ್ಯಂತಯೋರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪಾದಾ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ । ಪ್ರತಿಧಾತವೇ । ದಧಾತೇಸ್ತುಮರ್ಥ ಇತಿ ಸೂತ್ರೇಣೈವ ತವೇನ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ತಾದೌ ಚ ನಿತಿ । ಪಾ. ೬. ೨. ೫೦ । ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಅಕಃ । ಕರೋತೇಶ್ಛಂದಸಿಲುಙ್ಲಙ್ಲಿಟ ಇತಿ ಲೋಡರ್ಥೇ ಲುಙ್ । ತಸ್ಯ ತಿಪ್ । ಮಂತ್ರೇ ಘಸೇತ್ಯಾ- ದಿನಾ । ಪಾ. ೨. ೪. ೮೦ । ಚ್ಲೇರ್ಲುಕ್ । ಗುಣೋ ರಪರತ್ವಂ । ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯಃ । ಪಾ. ೬. ೧. ೬೮ । ಇತಿ ತಿಪೋ ಲೋಪಃ । ಅಡಾಗಮಃ । ಹೃದಯಾವಿಧಃ । ಹೃಞ್ ಹರಣೇ । ವೃಹ್ರೋಃ ಷುಗ್ದುಕೌ ಚ । ಉ. ೪. ೧೦೦ । ಇತಿ ಕಯನ್ । ವ್ಯಧ ತಾಡನೇ । ಕ್ವಿಪ್ । ನಹಿವೃತೀತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೬. ೩. ೧೧೬ । ಪೂರ್ವಪದಸ್ಯ ದೀರ್ಘತ್ವಂ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವರುಣಃ ರಾಜಾ—ವರುಣರಾಜನು । **ಸೂರ್ಯಾಯ**—ಸೂರ್ಯನಿಗೋಸ್ಕರ । **ಪಂಥಾಂ**—ಸೂರ್ಯ ಪಥವನ್ನು । **ಅನ್ವೇತವಾ ಉ**—ಉದಯಾಸ್ತಗಳನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿಯೇ । **ಉರುಂ ಚಕಾರ**—ವಿಸ್ತೀರ್ಣ ವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು । **ಹಿ**—(ಸೂರ್ಯಪಥವು ಉತ್ತರಾಯಣ ದಕ್ಷಿಣಾಯನ ರೂಪವಾಗಿ ವಿಸ್ತೀರ್ಣವೆಂದು) ಪ್ರಸಿದ್ಧ ವಷ್ಟೇ । **ಅಪದೇ**—ಪಾದರಹಿತವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ । **ಪಾದಾ**—ಪಾದಗಳನ್ನು । **ಪ್ರತಿಧಾತವೇ**—ಇಡುವುದ ಕ್ಕಾಗಿಯೇ । **ಅಕಃ**—(ಮಾರ್ಗವನ್ನು) ಮಾಡಿದನು । (ಅಥವಾ) **ಅಪದೇ**—(ಯೂಪದಲ್ಲಿ ಬದ್ಧನಾದ ನನ್ನಿಂದ) ಸಂಚರಿಸಲು ಅಶಕ್ಯವಾದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ । (**ಪಾದಾ ಪ್ರತಿಧಾತವೇ**—ಪಾದಗಳನ್ನಿಡಲು ಬಂಧನ ಮೋಚನಕ್ಕೆ ಉಪಾಯವನ್ನು) । **ಅಕಃ**—ಮಾಡಲಿ । **ಉತ**—ಮತ್ತು । **ಹೃದಯಾವಿಧಶ್ಚಿತ್**—(ನನ್ನನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸುತ್ತಿರುವ (ಶತ್ರುವನ್ನೂ) ಕೂಡ । **ಅಪವಕ್ತಾ**—ಪರಿಹರಿಸುವವನೂ (ಆಗಲಿ).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವರುಣರಾಜನು ಸೂರ್ಯನ ಉದಯಾಸ್ತಗಳಿಗಾಗಿಯೇ ದಕ್ಷಿಣಾಯನೋತ್ತರಾಯಣಗಳೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವಿಸ್ತೃತವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿದನು. ಯಾವ ಆಧಾರವೂ ಇಲ್ಲದ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ಮಾಡಿದನು. (ಅಂತಹ ವರುಣನು) ಬದ್ಧನಾದ ನನಗೆ ಸಂಚಾರಯೋಗ್ಯವಾದ ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವಂತೆ ಬಂಧ ಮೋಚನೋಪಾಯವನ್ನು ಮಾಡಿ, ನನ್ನ ಹಿಂಸಕನಾದ ಶತ್ರುವನ್ನೂ ಪರಿಹಾರಮಾಡಲಿ.

English Translation.

The King Varuna made wide the path of the sun by which to travel on his daily course; a path to traverse in pathless space; may he be the repeller of every foe that breaks the heart.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಅನ್ವೇತವೈ ಉ—ಉದಯಾಸ್ತಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ.

ಚಕಾರ ಸೂರ್ಯಾಯ ಪಂಥಾಂ—ಸೂರ್ಯನು ಸಂಚರಿಸುವುದಕ್ಕೆ ಅನುಕೂಲವಾಗಿ ಮಾರ್ಗವನ್ನು (ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ) ಮಾಡಿದನು. ಇಲ್ಲಿ ವರುಣನು ಸೂರ್ಯನು ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗವನ್ನು ವಿಸ್ತಾರಮಾಡುವುದು ಹೇಗೆ ಎಂಬುದನ್ನು ವಿಶದವಾಗಿ ತಿಳಿಸಿಲ್ಲ.

ಅಪದೇ—ಪಾದರಹಿತೇಂತರಿಕ್ಷೇ । ಪಾದಗಳಿಂದ ನಡೆಯಲು ಸಾಧ್ಯವಾಗದ ಪ್ರದೇಶ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷ. ಅಥವಾ **ಅಪದೇ, ಯೂಪೇ ಬದ್ಧೇನ ಮಯಾ ಗಂತುಮಶಕ್ಯೇ ಭೂಪ್ರದೇಶೇ ।** ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಟ್ಟಿ ರುವ ನನ್ನಿಂದ (ಶುನಶ್ಶೇಪನಿಂದ) ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗಲು ಶಕ್ಯವಲ್ಲದ ಭೂಪ್ರದೇಶ, ಎಂದರೆ ಯೂಪಸ್ತಂಭದಿಂದ ಬಿಡಿಸಿಕೊಂಡು ಬೇರೆ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಹೋಗಲು ಅನುಕೂಲವಾಗುವಂತೆ.

ಪಾದಾ ಪ್ರತಿಧಾತವೇ—ಪಾದೌ ಪ್ರಕ್ಷೇಪ್ತುಂ, ಪಾದೌ ಪ್ರತಿ ನಿಧಾತುಂ। ಪಾದಗಳನ್ನು ಇಡುವುದಕ್ಕೆ ನಡೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುವುದಕ್ಕೆ.

ಅಕಃ—(ಮಾರ್ಗವನ್ನು) ಮಾಡಿದನು.

ಅಪವಕ್ತಾ—ಅಪವದಿತಾ । ಕೆಟ್ಟಮಾತನ್ನಾಡುವ.

ಹೃದಯಾವಿಧಃ—ಅಸ್ಮದೀಯವೇಧಕಸ್ಯ ಶತ್ರೋಃ । ಅಥವಾ ಪರುಷವಚನಾಯೋಗ್ಯವ್ಯವಹಾರಸಮಾಚರಣಾದಿಭಿರ್ಹೃದಯಂ ಯೋ ವಿಧ್ಯತಿ ಪೀಡಯತಿ ಸ ಹೃದಯಾವಿತ್ ತಸ್ಯ । ನಮ್ಮ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ವ್ಯಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಶತ್ರುವಿನ ಅಥವಾ ಕೆಟ್ಟಮಾತುಗಳು, ಕೆಟ್ಟನಡತೆ, ದುರ್ವ್ಯಾಪಾರ ಮೊದಲಾದವುಗಳ ಆಚರಣೆಯಿಂದ ಹೃದಯಕ್ಕೆ (ಮನಸ್ಸಿಗೆ) ವ್ಯಥೆಯನ್ನುಂಟುಮಾಡುವ ಪುರುಷನಿಗೆ ಹೃದಯಾವಿಧಃ ಎಂದು ಹೇಳುವರು. ಇಂತಹ ಪುರುಷನನ್ನು ನಿಗ್ರಹಿಸುವ ವರುಣನೇ ನಿಗ್ರಹಕರ್ತನು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪನ್ಥಾಂ—ಪತ್ಲೃ ಗತೌ–**'ಪತೇಸ್ಥ ಚ'** (ಉ. ಸೂ. ೪–೪೫೨) ಪತ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಇನ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ತ್‌ಗೆ ಥ್ ಆದೇಶವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಇನ್‌ಬಂದು ಥ್‌ಬಂದರೆ ಪಥಿನ್ ಆಗುತ್ತೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ಅಮ್, **'ಪಥಿಮಥಿ ಋಭುಕ್ಷಾಮಾತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೮೫) ಸು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪಥಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಕೊನೆಯ ವರ್ಣಕ್ಕೆ ಆಕಾರದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಿಧಿಸಿರುವ ಆತ್ವವು ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ವ್ಯತ್ಯಾಸದಿಂದ ದ್ವಿತೀಯೈಕವಚನದಲ್ಲಿಯೂ ಬರುತ್ತೆ. ಪಥಿ+ಆ+ಅಮ್–**'ಇತೋऽತ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭.೧–೮೬) ಸು ಮೊದಲಾಗಿ ೫ ವಿಭಕ್ತಿಗಳು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪಥಿ ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಇಗೆ ಅ–ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಅಕಾರ. **'ಥೋನ್ಥಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೮೭) ಸು ಮೊದಲಾದ ೫ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಇರುವಾಗ ಪಥಿಮಥ್‌ಗಳ ಥ್‌ಗೆ ನ್ಥ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ನ್ಥ್ ಬಂದರೆ ಪನ್ಥಾ+ಅಮ್ ಪೂರ್ವರೂಪ. **'ಪಥಿಮಥೋಸ್ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೯೯) ಸು ಮೊದಲಾದ ೫ ಪ್ರತ್ಯಯ ಇರುವಾಗ ಪಥಿ ಮಥ್‌ಗಳ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುವುದು ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಆದಿಗೆ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ಅಕಃ—ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ. **'ಛಂದಸಿ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲಿಟಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೪–೬) ಧಾತ್ವರ್ಥಗಳ ಸಂಬಂಧ ತೋರಿದರೆ ಕಾಲತ್ರಯದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ವೇದದಲ್ಲಿ ಬರುವುವು ಎಂದು. ಲುಙ್–ತಿಪ್–ಕೃ+ತಿ **'ಮಂತ್ರೇಘಸಹ್ವರಣಶವೃದಹಾದ್ವೃಚ್ಕೃಗಮಿಜನಿಭ್ಯೋ ಲೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೪–೮೦) ಮಂತ್ರದಲ್ಲಿ ಇವುಗಳ ಮುಂದಿರುವ ಲಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು **'ಚ್ಲಿ ಲುಙ್'** ಎಂದು ಬರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಲುಕ್, ಗುಣಬಂದು ಅರ್ ಆಗುತ್ತೆ. ಕರ್+ತಿ **'ಹಲ್ಙ್ಯಾಬ್ಭ್ಯಃ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೬೮) ಎಂದು ಅಪೃಕ್ತವಾದ ತಿಗೆ ಲೋಪ. ಅಡಾಗಮ ರ್‌ಗೆ ವಿಸರ್ಗ.

ಹೃದಯಾವಿಧಃ—ಹೃಞ್ ಹರಣೇ, **'ವೃಹ್ರೋಃ ಷುಗ್ದುಕೌ'** (ಉ. ಸೂ. ೪–೫೪೦) ವೃಞ್ ವರಣೇ, ಹೃಞ್ ಧಾತುಗಳ ಮುಂದೆ ಕಯನ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಷುಕ್, ದುಕ್ ಆಗಮವೂ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಹೃನ ಮುಂದೆ ಕಯನ್ ಬಂದು, ಹೃ+ಅಯ ದ್ ಆಗಮ–ಹೃದ್+ಅಯ=ಹೃದಯ. ವ್ಯಧ ಧಾತು ಮುಂದೆ ಕ್ವಿಪ್, **'ನಹಿವೃತಿವೃಷಿವ್ಯಧಿ ರುಚಿಸಹಿತನಿಷು ಕ್ವೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೩–೧೧೬) ಎಂದು ಪೂರ್ವಪದಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ, ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನ. ॥ ೮ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಶತಂ ತೇ ರಾಜನ್ಭಿಷಜಃ ಸಹಸ್ರಮುರ್ವೀ ಗಭೀರಾ ಸುಮತಿಷ್ಟೇ ಅಸ್ತು ।
ಬಾಧಸ್ವ ದೂರೇ ನಿರ್ಋತಿಂ ಪರಾಚೈಃ ಕೃತಂ ಚಿದೇನಃ ಪ್ರ ಮುಮುಗ್ಧ್ಯಸ್ಮತ್ ॥ ೯ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಶತಂ । ತೇ । ರಾಜನ್ । ಭಿಷಜಃ । ಸಹಸ್ರಂ । ಉರ್ವೀ । ಗಭೀರಾ । ಸುಽಮತಿಃ । ತೇ । ಅಸ್ತು ।
ಬಾಧಸ್ವ । ದೂರೇ । ನಿಃಽಋತಿಂ । ಪರಾಚೈಃ । ಕೃತಂ । ಚಿತ್ । ಏನಃ । ಪ್ರ । ಮುಮುಗ್ಧಿ । ಅಸ್ಮತ್ ॥ ೯ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ರಾಜನ್ವರುಣ ತೇ ತವ ಶತಂ ಭಿಷಜೋ ಬಂಧನಿವಾರಕಾಣಿ ಶತಸಂಖ್ಯಾಕಾನ್ಯೌಷಧಾನಿ ವೈದ್ಯಾ ವಾ ಸಂತಿ । ತೇ ತವ ಸುಮತಿರಸ್ಮದನುಗ್ರಹಬುದ್ಧಿರುರ್ವೀ ವಿಸ್ತೀರ್ಣಾ ಗಭೀರಾ ಗಾಂಭೀರ್ಯೋಪೇತಾ ಸ್ಥಿರಾಸ್ತು । ನಿರ್ಋತಿಮಸ್ಮದನಿಷ್ಟಕಾರಿಣೀಂ ನಿರ್ಋತಿಂ ಪಾಪದೇವತಾಂ ಪರಾಚೈಃ ಪರಾಙ್ಮುಖಾಂ ಕೃತ್ವಾ ದೂರೇಽಸ್ಮತ್ತೋ ವ್ಯವಹಿತೇ ದೇಶೇ ಸ್ಥಾಪಯಿತ್ವಾ ತಾಂ ಬಾಧಸ್ವ ಕೃತಂ ಚಿದಸ್ಮಾಭಿರನುಷ್ಠಿತಮಪ್ಯೇನಃ ಪಾಪಮಸ್ಮತ್ ಪ್ರ ಮುಮುಗ್ಧಿ । ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಮುಕ್ತಂ ನಷ್ಟಂ ಕುರು ॥ ಸುಮತಿಃ । ತಾದೌ ಚೇತಿ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಮನ್ಕ್ತಿನ್ನಿತ್ಯಾದಿನೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ವಿಸರ್ಜನೀಯಸಕಾರಸ್ಯ ಯುಷ್ಮತ್ತತ್ತತಕ್ಷುಃಷ್ವಂತಃಪಾದಂ । ಪಾ. ೮. ೩. ೧೦೩ । ಇತಿ ಷತ್ವಂ । ಬಾಧಸ್ವ ಬಾಧೃ ವಿಲೋಡನೇ । ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ತಿಙಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರ ಏವ ಶಿಷ್ಯತೇ । ನಿರ್ಋತಿಂ । ತಾದೌ ಚೇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಮುಮುಗ್ಧಿ । ಮುಚ್ಲೃ ಮೋಕ್ಷಣೇ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ಶ್ಲುಃ । ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ । ಪಾ. ೬. ೪. ೧೦೧ । ತಸ್ಯಾಪಿತ್ತ್ವೇನ ಙಿತ್ತ್ವಾದ್ಗುಣಾಭಾವಃ । ಚೋಃ ಕುಃ । ಪಾ. ೮. ೨. ೩೦ । ಇತಿ ಕುತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಹೇ ರಾಜನ್—ಎಲೈ ರಾಜನಾದ ವರುಣನೇ । **ತೇ**—ನಿನಗೆ (ನಿನ್ನಲ್ಲಿ) । **ಶತಂ**—ನೂರುಗಟ್ಟಲೆಯಾಗಿಯೂ । **ಸಹಸ್ರಂ**—ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆಯಾಗಿಯೂ । **ಭಿಷಜಃ**—(ರೋಗನಿವಾರಕಗಳಾದ) ಔಷಧಿಗಳು ಇವೆ । **ತೇ**—ನಿನಗೆ । **ಸುಮತಿಃ**—(ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ಅನುಗ್ರಹ) ಬುದ್ಧಿಯು । **ಉರ್ವೀ**—ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ । **ಗಭೀರಾ**—ಗಾಂಭೀರ್ಯಯುಕ್ತವಾಗಿಯೂ । **ಅಸ್ತು**—ಸ್ಥಿರವಾಗಿರಲಿ । **ನಿರ್ಋತಿಂ**—(ನಮಗೇ ಅನಿಷ್ಟಕಾರಕವಾದ) ಪಾಪದೇವತೆಯನ್ನು । **ಪರಾಚೈಃ**—ಪರಾಙ್ಮುಖವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿ । **ದೂರೇ**—(ನಮಗೆ) ದೂರವಾದ ಸ್ಥಳದಲ್ಲಿ । **ಬಾಧಸ್ವ**—(ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು) ಹಿಂಸಿಸು । **ಅಸ್ಮತ್**—ನಮ್ಮಿಂದ । **ಕೃತಂ**—ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ । **ಏನಃ ಚಿತ್**—ಪಾಪವನ್ನೂ ಕೂಡ । **ಪ್ರ ಮುಮುಗ್ಧಿ**—ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಾಶಪಡಿಸು.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ರಾಜನೇ, ನಿನ್ನ (ಅಧೀನದಲ್ಲಿ) ನೂರುಗಟ್ಟಲೆ, ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಔಷಧಿಗಳು ಇವೆ. ನಮ್ಮಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಅನುಗ್ರಹ ಬುದ್ಧಿಯೂ ಹೆಚ್ಚಾಗಿಯೂ ಗಂಭೀರವಾಗಿಯೂ ಸ್ಥಿರವಾಗಿಯೂ ಇರಲಿ. ನಮಗೆ ಅನಿಷ್ಟಕಾರಕವಾದ ಪಾಪದೇವತೆಯನ್ನು ನಮ್ಮಿಂದ ಹಿಂತಿರುಗಿಸು. ದೂರವಾದ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಆ ದೇವತೆಯನ್ನು ಹಿಂಸಿಸು. ನಾವು ಮಾಡಿದ ಪಾಪಗಳನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ನಾಶಮಾಡು.

English Translation.

O king, you have a hundred and a thousand medicaments ; may your kindness to us be great ; keep away from us Nirriti (the god of sin) and torture him ; liberate us from whatever sin we may have eommitted.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಶತಂ ಸಹಸ್ರಂ ಭಿಷಜಃ—ನಿನ್ನಲ್ಲಿರುವ ಔಷಧಿಗಳು ನೂರುಗಟ್ಟಲೆ ಸಾವಿರಗಟ್ಟಲೆ ಎಂದರೆ ಅಸಂಖ್ಯಾತವಾಗಿರುವವು ಎಂದರ್ಥವು

ಉರ್ವೀ ಗಭೀರಾ ಸುಮತಿಃ—ನಮ್ಮ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ನಿನ್ನ ಬುದ್ಧಿಯು ಬಹಳ ಒಳ್ಳೆಯದಾಗಿಯೂ ಉದಾರತೆಯಿಂದ ಕೂಡಿದುದೂ ಆಗಲಿ

ನಿರ್ಋತಿಂ—ನಿರುಕ್ತದಲ್ಲಿ (೨-೫) ಯಾಸ್ಕರು ನಿರ್ಋತಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಿರುವರು. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಪಾಪದೇವತೆ ಎಂದು ಹೇಳಿರುವರು.

ಮೋ ಷು ಣಃ ಪರಾಪರಾ ನಿರ್ಋತಿರ್ದುರ್ಹಣಾ ವಧೀತ್ ।

(ಋ. ಸಂ; ೧-೩೮-೬)

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ನಿರ್ಋತಿಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು, ರಕ್ಷೋಜಾತಿದೇವತಾ ಎಂದು ಅರ್ಥವಿವರಣೆ ಮಾಡಿರುವರು. ಈ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಪ್ರಕೃತ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿಯೂ ಹೇಳಬೇಕು. ಏಕೆಂದರೆ ಇದಕ್ಕೆ ಸಂಬಂಧಪಟ್ಟಂತೆ ಬಾಧಸ್ವ-ಹಿಂಸೆಮಾಡು

ಎಂಬ ಶಬ್ದವಿರುವುದರಿಂದ ಅಚೇತನವಾದ ಭೂಮಿಯನ್ನಾಗಲಿ ಇತರ ವಸ್ತುವನ್ನಾಗಲಿ ಬಾಧೆಪಡಿಸುವುದು ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ರಾಕ್ಷಸಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ ದುಷ್ಟಸ್ವಭಾವದವನಾದ ಪಾಪದೇವತೆಯನ್ನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವುದೇ ಸಮಂಜಸವಾಗಿರುವುದು. ಆಧುನಿಕ ಸಂಸ್ಕೃತದಲ್ಲಿಯೂ ಸಹ ನಿರ್ಋತಿ ಎಂದರೆ ಯಾತುಧಾನ, ರಕ್ಷೋವಿಶೇಷ ಎಂಬ ಅರ್ಥವು ರೂಢಿಯಲ್ಲಿರುವುದು. ಈ ನಿರ್ಋತಿಯು ರಾಕ್ಷಸಜಾತಿಗೆ ಸೇರಿದ್ದರೂ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ದಿಕ್ಕುಗಳ ನಡುವೆ ಇರುವ ವಿದಿಕ್ಕಿಗೆ ಅಧಿಪತಿಯೆನಿಸಿ ಅಷ್ಟದಿಕ್ಪಾಲಕರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಋತಿಶಬ್ದವು, ದುಃಖ, ಪಾಪ, ರಾಕ್ಷಸ ಎಂದು ಸೋದಲಾದ ದುಷ್ಟವಾದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುವ ಸಂದರ್ಭದಲ್ಲಿಯೇ ಉಪಯೋಗಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು. ಋಗ್ವೇದದಲ್ಲಿ ನಿರ್ಋತಿಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದದ ಪ್ರಯೋಗವು ಋ. ಸಂ. ೧–೩೮–೬; ೫–೪೧–೧೭; ೭–೩೭–೭; ೧೦–೧೦–೧೧; ೧೦–೩೬–೨; ೧೦–೫೯–೧; ರಲ್ಲಿಯೂ ನಿರ್ಋತಿಂ ಎಂಬ ಶಬ್ದ ಪ್ರಯೋಗವು ೧–೨೪–೯; ೧–೧೬೪–೩೨; ೬–೭೪–೨; ೧೦–೩೬–೪; ೧೦–೭೬–೪ ಎಂಬ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಇರುವುದು. ಇದಲ್ಲದೆ ನಿರ್ಋತೀಃ, ನಿರ್ಋತೀನಾಂ, ನಿರ್ಋತೇಃ, ನಿರ್ಋತ್ಯಾಃ, ನಿರ್ಋತ್ಯೈ ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳ ಪ್ರಯೋಗವೂ ಅನೇಕ ಋಕ್ಕುಗಳಲ್ಲಿವೆ.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ಸುಮತಿಷ್ಟೇ—**'ತಾದೌ ಚ ಕೃತಿನಿತ್ಯತೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೫೦) ಎಂದು ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕ್ತಿನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **ಮನ್ಕ್ತಿನ್**—(ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೧೫೧) ಎಂದು ಉತ್ತರಪದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತಬರುತ್ತೆ. **ಯುಷ್ಮತ್ತತ್ತತಕ್ಷುಃಷ್ವಂತಃಪಾದಂ**— (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೧೦೩) ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಯುಷ್ಮತ್ ಶಬ್ದ, ತತ್- ತತಕ್ಷು ಇವು ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಪಾದಮಧ್ಯೆ ಇರುವ ಸ್ ಗೆ ಷ್ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು **ವಿಸರ್ಜನೀಯಸ್ಯ ಸಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೩೪) ಇದರಿಂದ ವಿಸರ್ಗಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬಂದ ಸ್ ಗೆ ಷ್ ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತೆ.

ಮುಮುಗ್ಧಿ— **'ಮುಚ್ಲೃ ಮೋಕ್ಷಣೇ'** ಲೋಟ್–ಸಿಪ್ ಹಿ ಆದೇಶ ಮುಚ್+ಹಿ, ಶ ವಿಕರಣ ಅದಕ್ಕೆ **ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೪–೭೬) ಎಂದು ಶ್ಲು (ಲೋಪ) ಬರುತ್ತೆ. **ಹು ಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೧೦೧) ಹುಧಾತು, ಝಲಂತಗಳ ಮುಂದಿನ ಹಿಗೆ ಧಿ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಧಿ ಬರುತ್ತೆ. ಮುಚ್+ಧಿ **ಶ್ಲೌ** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೦) ದ್ವಿತ್ವ ಮುಚ್+ಮುಚ್+ಧಿ. **ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ** ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸದ ಚ್ ಗೆ ಲೋಪ. ಹಿಯು ಅಪಿತ್ತಾದ್ದರಿಂದ **ಸಾರ್ವಧಾತುಕಮಪಿತ್** ಎಂದು ಙಿತ್ ಆಗುತ್ತೆ ಆದ್ದರಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **ಚೋಃ ಕುಃ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೨–೩೦) ಝಲ್ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗಲೂ ಪದಾಂತವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಚ ವರ್ಗಕ್ಕೆ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಕವರ್ಗ ಬರುತ್ತೆ. ಮುಮುಕ್+ಧಿ, **ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೪–೫೩) ಎಂದು ಜಶ್ತ್ವದಿಂದ ಕ್ ಗೆ– ಗ್ ಬಂದು ಮುಮುಗ್ಧಿ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. || ೯ ||

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅಮೀ ಯ ಋಕ್ಷಾ ನಿಹಿತಾಸ ಉಚ್ಚಾ ನಕ್ತಂ ದದೃಶ್ರೇ ಕುಹ ಚಿದ್ದಿವೇಯುಃ ।
ಅದಬ್ಧಾನಿ ವರುಣಸ್ಯ ವ್ರತಾನಿ ವಿಚಾಕಶಚ್ಚಂದ್ರಮಾ ನಕ್ತ-ಮೇತಿ ॥ ೧೦ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅಮೀ ಇತಿ । ಯೇ । ಋಕ್ಷಾಃ । ನಿऽಹಿತಾಸಃ । ಉಚ್ಚಾ । ನಕ್ತಂ । ದದೃಶ್ರೇ । ಕುಹ । ಚಿತ್ । ದಿವಾ । ಈಯುಃ ।
ಅದಬ್ಧಾನಿ । ವರುಣಸ್ಯ । ವ್ರತಾನಿ । ವಿऽಚಾಕಶತ್ । ಚಂದ್ರಮಾಃ । ನಕ್ತಂ । ಏತಿ ॥ ೧೦ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅಮೀ ರಾತ್ರಾವಸ್ಮಾಭಿರ್ದೃಶ್ಯಮಾನಾ ಋಕ್ಷಾಃ ಸಪ್ತ ಋಷಯಃ । ತಥಾ ಚ ವಾಜಸನೇಯಿನ ಆಮನಂತಿ । ಋಕ್ಷಾ ಇತಿ ಹ ಸ್ಮ ವೈ ಪುರಾ ಸಪ್ತ ಋಷೀನಾಚಕ್ಷತ ಇತಿ । ಯದ್ವಾ । ಋಕ್ಷಾಃ ಸರ್ವೇಽಪಿ ನಕ್ಷತ್ರವಿಶೇಷಾಃ । ಋಕ್ಷಾಃ ಸ್ತೃಭಿರಿತಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಣಾಂ । ನಿ. ೩-೨೦ । ಇತಿ ಯಾಸ್ಕೇನೋಕ್ತತ್ವಾತ್ । ಉಚ್ಚಾ ಉಚ್ಚೈರುಪರಿ ದ್ಯುಪ್ರದೇಶೇ ನಿಹಿತಾಸಃ ಸ್ಥಾಪಿತಾ ಯೇ ಸಂತಿ ತೇ ಋಕ್ಷಾ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರೌ ದದೃಶ್ರೇ । ಸರ್ವೈರಪಿ ದೃಶ್ಯಂತೇ । ದಿವಾಹನಿ ಕುಹ ಚಿದೀಯುಃ । ಕ್ವಾಪಿ ಗಚ್ಛೇಯುಃ । ನ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತ್ಯರ್ಥಃ । ವರುಣಸ್ಯ ರಾಜ್ಞೋ ವ್ರತಾನಿ ಕರ್ಮಾಣಿ ನಕ್ಷತ್ರದರ್ಶನಾದಿರೂಪಾಣ್ಯದಬ್ಧಾನಿ ಕೇನಾಪ್ಯಹಿಂಸಿತಾನಿ । ಕಿಂಚ ವರುಣಸ್ಯಾಜ್ಞಯೈವ ಚಂದ್ರಮಾ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರೌ ವಿಚಾಕಶತ್ ವಿಶೇಷೇಣ ದೀಪ್ಯಮಾನ ಏತಿ । ಗಚ್ಛತಿ ॥ ನಿಹಿತಾಸಃ । ಆಜ್ಜಸೇರಸುಕ್ । ಥಾಥಾದಿಸ್ವರೇಣೋತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ । ಪಾ. ೬-೨-೧೪೪ । ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ದದೃಶ್ರೇ । ದೃಶೇರ್ಲಿಟಿ ಇರಯೋ ರೇ । ಪಾ. ೬-೪-೭೬ । ಇತಿ ರೇಆದೇಶಃ । ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ । ಕುಹ । ವಾ ಹ ಚ ಛಂದಸಿ । ಪಾ. ೫-೩-೧೩ । ಇತಿ ಕಿಂಶಬ್ದಾದು-

ತ್ತರಸ್ಯ ತ್ರೆಲೋ ಹಾದೇಶಃ । ಕು ತಿಹೋಃ । ಪಾ ೭-೨-೧೦೪ । ಇತಿ ಕಿಂಶಬ್ದಸ್ಯ ಕುಆದೇಶಃ । ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವಾಲ್ಲಿತ್ಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ವಿಚಾಕಶತ್ । ಕಶೇರ್ದೀಪ್ತ್ಯರ್ಥಾದ್ಯಙ್‌ಲುಗಂತಾಚ್ಛತೃಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಸಮಾಸೇ ಕೃತ್ಸ್ವರಃ । ಯದ್ವಾ । ಕಾಶತೇರ್ವಾರ್ಣ ವ್ಯತ್ಯಯೇನೋಪಧಾಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ । ಚಂದ್ರಮಾಃ । ಚಂದ್ರೇ ಮಾಙೋ ಡಿತ್ । ಉ. ೪-೨೨೭ । ಇತ್ಯಸಿಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅಮೀ—(ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಪರಿದೃಶ್ಯಮಾನವಾದ) ಈ । **ಋಕ್ಷಾಃ**—ಸಪ್ತರ್ಷಿಮಂಡಲವು (ನಕ್ಷತ್ರಗಳು) । **ಉಚ್ಚಾಃ**—ಮೇಲೆ (ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ) । **ನಿಹಿತಾಸಃ**—ಸ್ಥಾಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟ । **ಯೇ**—ಯಾವುವು (ಇವೆಯೋ ಅವು) । **ನಕ್ತಂ**—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ । **ದದೃಶ್ರೇ**—ಕಾಣಿಸುತ್ತವೆ । **ದಿವಾ**—ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ । **ಕುಹ ಚಿತ್**—ಎಲ್ಲಿಯೋ । **ಈಯುಃ**—ಹೋಗುವುವು । **ವರುಣಸ್ಯ**—(ರಾಜನಾದ) ವರುಣನ । **ವ್ರತಾನಿ**—(ನಕ್ಷತ್ರ ದರ್ಶನಾದರ್ಶನರೂಪವಾದ) ಕರ್ಮಗಳು । **ಅದಬ್ಧಾನಿ**—(ಯಾರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯವು) ಅಪ್ರತಿಹತವಾದವು । (ಮತ್ತು ವರುಣನ ಅಪ್ಪಣೆಯಿಂದಲೇ) । **ಚಂದ್ರಮಾಃ**—ಚಂದ್ರನು । **ನಕ್ತಂ**—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ । **ವಿಚಾಕಶತ್**—ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತಾನೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವುದೂ, ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಿಯೋ ಹೊರಟುಹೋಗುವುದೂ ವರುಣನ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದ ಕರ್ಮಗಳೇ ಆಗಿರುವವು. ಇವನ ಆಜ್ಞೆಯಿಂದಲೇ ಚಂದ್ರನೂ ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುವನು.

English Translation.

These constellations placed on high which are visible by night and go elsewhere by day are the undisturbed acts of Varuna and by his commands, the moon moves and shines brightly by night.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಋಕ್ಷಾಃ—ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ರಾತ್ರಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಕಾಣಿಸುವ ಸಪ್ತರ್ಷಿಮಂಡಲವೆಂಬ ನಕ್ಷತ್ರಮಂಡಲ-ಋಕ್ಷಾಃ ಎಂದರೆ ನಕ್ಷತ್ರಗಳು ಎಂದರ್ಥವಾದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ಸಪ್ತರ್ಷಿಗಳೆಂದು ವಿವರಣೆಮಾಡಿರುವರು.

ಅದಬ್ಧಾನಿ—ಯಾರಿಂದಲೂ ತಡೆಯಲಸಾಧ್ಯವು ವರುಣನ ಕರ್ಮಗಳ ಅಪ್ರತಿಹತವಾದವು.

ವ್ರತಾನಿ—ಕರ್ಮಗಳು, ಕೆಲಸಗಳು, ಸಾಹಸಕೃತ್ಯಗಳು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದದೃಶ್ರೇ—' ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ' ಲಿಟ್-ಝ-ಇರೇಚ್-ದ್ವಿತ್ವ, ಅಭ್ಯಾಸಲೋಪ. ದದೃಶ್+ಇರೆ **ಇರಯೋರೇ** (ಪಾ. ಸೂ ೬-೪-೭೬) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಇರೇಗೆ ರೇ ಆದೇಶಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ರೇ ಬಂದರೆ ದದೃಶ್ರೇ ಎಂದಾಗುತ್ತೆ. ಯೇ ಎಂಬ ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಛಂದಸ್ಸಾದ್ದರಿಂದ ನ್ಯಾಯವಾದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಬರದೆ ವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಬರುತ್ತೆ.

ಕುಹ—ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ **' ಸಪ್ತಮ್ಯಾಸ್ತ್ರಲ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೦) ಎಂದು ತ್ರಲ್. ಅದಕ್ಕೆ **' ವಾಹ ಚ ಛಂದಸಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧೩) ಛಂಧಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ತ್ರಲ್‌ಗೆ ಹ ಆದೇಶ ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಹ ಆದೇಶ. ಹೀಗೆ ವೇದಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿದೆ. ವೈಯಾಕರಣರು **' ವಾಹಚ '** ಎಂಬ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಸಪ್ತಮ್ಯಂತವಾದ ಕಿಮ್ ಶಬ್ದದ ಮುಂದೆ ಹಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಚಕಾರದಿಂದ ಅತ್-ತ್ರಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳೂ ಬರುವುವು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಹೇಳುವರು. ಈ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರವಾದ ಹಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ. ಕಿಮ್+ಹ-**' ಕುತಿಹೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೪) ತಕಾರಾದಿ ಅಥವಾ ಹಕಾರಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿ ಪರವಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಕಿಮ್‌ಗೆ ಕು ಆದೇಶ ಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಕು-ಆದೇಶ. ಮೊದಲನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತ್ರಲ್ ಲಿತ್-ಆದ್ದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಬರುವ ಹ-ವು ಸ್ಥಾನಿವದ್ಭಾವದಿಂದ ಲಿತ್-ಏವಂಚ **' ಲಿತಿ '** ಎಂದು ಪ್ರತ್ಯಯದ ಹಿಂದಿನ ವರ್ಣ ಉದಾತ್ತ. ಎರಡನೇ ಪಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಉಪಪಾದಿಸಬೇಕು.

ವಿಚಾಕಶತ್—' ಕಶ ಗತಿಶಾಸನಯೋಃ-' ಅದಾದಿ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೀಪ್ತಿ ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನಿಟ್ಟುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಅಥವಾ ಕಾಶೃ ದೀಪ್ತೌ ಧ್ವಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘಾಕಾರಕ್ಕೆ ಹ್ರಸ್ವವು ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಬರುತ್ತೆ. ಅಂತು ಈ ರೂಪವು ಲೋಕವ್ಯವಹಾರಕ್ಕೆ ಸೇರದು. ಕಶ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಯಙ್-ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್. **' ಸನ್ಯಙೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ದ್ವಿತ್ವ. **' ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ '** ಎಂದು ಅಭ್ಯಾಸ ಶ್‌ಗೆ ಲೋಪ. **' ಅಭ್ಯಾಸೇ ಚರ್ಚ '** ಎಂದು ಮೊದಲನೆ ಕಕಾರಕ್ಕೆ ಚಕಾರ. ಚ+ಕಶ್-**' ದೀರ್ಘೋऽಕಿತಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೮೩) ಕಿತ್ ಅಲ್ಲದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಕೊನೆಯ ಸ್ವರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘಬರುತ್ತೆ ಎಂದು ಚ-ಗೆ ದೀರ್ಘ. **' ಚರ್ಕರೀತಂ ಪರಸ್ಮೈ ಪದಮ್ ಅದಾದಿ ವಚ್ಚ ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ '** ಎಂದು ಪರಸ್ಮೈಪದವಾದ್ದರಿಂದ ಇದರ ಮುಂದೆ ಲಟ್‌ಗೆ ಶತೃ ಆದೇಶ. ಶಪ್‌ಗೆ ಲುಕ್. ಚಾಕಶತ್ ಎಂದಾಯಿತು. **' ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೯) ಇಡ್ಭಿನ್ನ ಅನಾದಿಲಸಾರ್ವಧಾತುಕ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೆ ಅಭ್ಯಸ್ತದ ಆದಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತೆ ಎಂದು ಚಾಕಶತ್ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ. ವಿ ಉಪಸರ್ಗದೊಂದಿಗೆ ಸಮಾಸ ಬಂದಮೇಲೆ ಉತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರದಿಂದ ಅದೇ ನಿಲ್ಲುತ್ತೆ.

ಚಂದ್ರಮಾಃ—' ಚಂದ್ರೇ ಮಾಙೋ ಡಿತ್ ' (ಉ. ಸೂ. ೪-೬೬೭) ಚಂದ್ರಶಬ್ದೋಪಪದಕ ಮಾಙ್ ಧಾತುವಿನ ಮುಂದೆ ಅಸಿಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತೆ ಅದು ಡಿತ್ ಆಗುತ್ತೆ. ಎಂದು ಅಸ್-ಟಿಲೋಪ ಚಂದ್ರಮಸ್ ಇಲ್ಲಿ **' ಕುರುಗಾರ್ಹಪತ+ದಾಸೀಬಾರಾಣಾಂಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತೆ. ॥ ೧೦ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವನ್ದಮಾನಸ್ತದಾ ಶಾಸ್ತೇ ಯಜಮಾನೋ ಹವಿರ್ಭಿಃ ।
ಅಹೇಳಮಾನೋ ವರುಣೇಹ ಬೋಧ್ಯುರುಶಂಸ ಮಾನ ಆಯುಃ ಪ್ರ ಮೋಷೀಃ ॥ ೧೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತತ್ । ತ್ವಾ । ಯಾಮಿ । ಬ್ರಹ್ಮಣಾ । ವನ್ದಮಾನಃ । ತತ್ । ಆ । ಶಾಸ್ತೇ । ಯಜಮಾನಃ । ಹವಿಃಽಭಿಃ
ಅಹೇಳಮಾನಃ । ವರುಣ । ಇಹ । ಬೋಧಿ । ಉರುಽಶಂಸ । ಮಾ । ನಃ । ಆಯುಃ । ಪ್ರ । ಮೋಷೀಃ ॥ ೧೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಏಕಾದಶಿನಸ್ಯ ವಾರುಣಸ್ಯ ಪಶೋರ್ವಪಾಪುರೋಡಾಶಯೋಸ್ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮೀತಿ ದ್ವೇ ಋಚೌ ಯಾಜ್ಯೇ । ಸೂತ್ರಿತಂ ಚ । ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನ ಇತಿ ದ್ವೇ ಅಸ್ತಭ್ನಾದ್ದ್ಯಾಂ । ಆ. ೩-೭ । ಇತಿ ॥ ವರುಣಪ್ರಘಾಸೇಷು ವಾರುಣಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾ ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮೀತ್ಯೇಷಾ ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಮಿತ್ಯತ್ರ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಇಮಂ ಮೇ ವರುಣ ಶ್ರುಧಿ ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನಃ । ಆ. ೨-೧೭ । ಇತಿ ॥

ಹೇ ವರುಣ ಮುಮೂರ್ಷುರಹಂ ತ್ವಾಂ ಪ್ರತಿ ತದಾಯುರ್ಯಾಮಿ । ಯಾಚೇ । ಕೀದೃಶಃ । ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪ್ರೌಢೇನ ಸ್ತೋತ್ರೇಣ ವಂದಮಾನಃ ಸ್ತುವನ್ । ಸರ್ವತ್ರ ಯಜಮಾನೋಽಪಿ ಹವಿರ್ಭಿಸ್ತದಾಯುರಾ ಶಾಸ್ತೇ । ಪ್ರಾರ್ಥಯತೇ । ತ್ವಂ ಚೇಹ ಕರ್ಮಣ್ಯಹೇಳಮಾನೋಽನಾದರಮಕುರ್ವನ್ಬೋಧಿ । ಅಸ್ಮದಪೇಕ್ಷಿತಂ ಬುಧ್ಯಸ್ವ । ಹೇ ಉರುಶಂಸ ಬಹುಭಿಃ ಸ್ತುತ್ಯ ನೋಽಸ್ಮದೀಯಮಾಯುರ್ಮಾ ಪ್ರ ಮೋಷೀಃ । ಪ್ರಮುಷಿತಂ ಮಾ ಕುರು । ಸಪ್ತದಶಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ಯಾಚ್ಞಾಕರ್ಮಸ್ವೀ-

ಮಹೇ ಯಾಮೀತಿ ಪಠಿತಂ । ಚಾಶಬ್ದಲೋಪಶ್ಛಾಂದಸಃ ॥ ಅಹೇಳಮಾನಃ । ಹೇಡೃ ಅನಾದರೇ । ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಶಪಶ್ಚ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಧಾತುಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ । ತತೋ ನಞ್ಸಮಾಸೇಽವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಬೋಧಿ । ಬುಧ ಅವಗಮನೇ । ಲೋಟಃ ಸೇರ್ಹಿಃ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ । ವಾ ಛಂದಸಿ । ಪಾ. ೩-೪-೮೮ । ಇತ್ಯಪಿತ್ತ್ವಾಭಾವೇನ ಙಿತ್ತ್ವಾಭಾವಾಲ್ಲಘೂಪಧಗುಣಃ । ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿರಿತಿ ಹೇರ್ಧಿರಾದೇಶಃ । ಧಾತೋರಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಛಾಂದಸಃ । ಮೋಷೀಃ । ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ । ಲೋಡರ್ಥೇ ಛಾಂದಸೋ ಲುಙ್ । ವದವ್ರಜೇತಿ ಪ್ರಾಪ್ತಾಯಾ ವೃದ್ಧೇರ್ನೇಟಿ । ಪಾ. ೭-೨-೩, ೪ । ಇತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧೇ ಸತಿ ಲಘೂಪಧಗುಣಃ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಙ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡಭಾವಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಹೇ ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ (ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾದ ನಾನು) । **ಬ್ರಹ್ಮಣಾ**—ಉತ್ತಮವಾದ ಸ್ತೋತ್ರದಿಂದ । **ವಂದಮಾನಃ**—ಸ್ತುತಿಸುವವನಾಗಿ । **ತ್ವಾ**—ನಿನ್ನನ್ನು । **ತತ್**—ಆಯುಸ್ಸನ್ನು । **ಯಾಮಿ**—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತೇನೆ । **ಯಜಮಾನಃ**—ಯಜಮಾನನೂ (ಕೂಡ) । **ಹವಿರ್ಭಿಃ**—ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ । **ತತ್**—ಆಯುಸ್ಸನ್ನು । **ಆ ಶಾಸ್ತೇ**—ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ (ನೀನೂ ಕೂಡ) । **ಇಹ**—ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ । **ಅಹೇಳಮಾನಃ**—ಅನಾದರಮಾಡದೇ । **ಬೋಧಿ**—(ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟವನ್ನು) ತಿಳಿದುಕೋ । **ಉರು ಶಂಸ**—ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನಾದ ಎಲೈ ವರುಣನೇ। **ನಃ**—ನಮ್ಮ । **ಆಯುಃ**—ಆಯುಸ್ಸನ್ನು । **ಮಾ ಪ್ರಮೋಷೀಃ**—ಅಪಹರಿಸಬೇಡ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವರುಣನೇ, (ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾದ) ನಾನು ಉತ್ತಮಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಿ, ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಬೇಡುತ್ತೇನೆ. ಯಜಮಾನನೂ ಕೂಡ ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ (ತುಷ್ಟಿಪಡಿಸಿ) ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಪ್ರಾರ್ಥಿಸುತ್ತಾನೆ. ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತುತ್ಯನಾದ ನೀನು ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನಮ್ಮ ಇಷ್ಟಾರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿದುಕೋ. ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಅಪಹರಿಸಬೇಡ.

English Translation.

With adoration I ask you for that life which the sacrificer solicits with oblations; Varuna, do not neglect us; praised by many, do not deprive us of our life.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವರುಣಸಂಬಂಧವಾದ ಪಶುಯಾಗದಲ್ಲಿ ಏಕಾದಶಪ್ರಯಾಜಗಳೆಂಬ ಪಶುವಿನ ವಪಾಹೋಮಮಾಡುವಾಗ **ತತ್ತ್ವಾಯಾಮಿ** ಎಂದು ಮೊದಲಾಗುವ ಎರಡು ಋಕ್ಕುಗಳನ್ನು ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರಗಳನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕು. ಈ ವಿಷಯವು ಆಶ್ವಲಾಯನಶ್ರೌತಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ **ತತ್ತ್ವಾಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನ ಇತಿ ದ್ವೇ ಅಸ್ತಭ್ನಾದ್ದ್ಯಾಂ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಆ. ೩-೭).

ಮತ್ತು ವರುಣಪ್ರಘಾಸವೆಂಬ ಹೋಮದಲ್ಲಿಯೂ ಕೂಡ ವರುಣನಿಗೆ ಹವಿಃಪ್ರದಾನಮಾಡುವಾಗ ಈ **ತತ್ತ್ವಾಯಾಮಿ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕನ್ನು ಯಾಜ್ಯಾಮಂತ್ರವನ್ನಾಗಿ ಉಪಯೋಗಿಸಬೇಕೆಂದು **ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾಂ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಇಮಂ ಮೇ ವರುಣ ಶ್ರುಧಿ ತತ್ತ್ವಾ ಯಾಮಿ ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ವಂದಮಾನಃ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವುದು (ಆ. ೨-೧೭)

ತತ್—ಅದನ್ನು ಎಂದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿರುವ ಶುನಶ್ಶೇಪನಿಗೆ ಬೇಕಾದ ಆಯುಸ್ಸು ಎಂದರ್ಥವು

ತದಾಶಾಸ್ತೇ ಯಜಮಾನಃ—ಯಜ್ಞಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನೂ ಸಹ ಹವಿಸ್ಸನ್ನರ್ಪಿಸಿ ವರುಣನಿಂದ ಆಯುಸ್ಸನ್ನೇ ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವನು.

ಬ್ರಹ್ಮಣಾ—ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅನ್ನವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೯) ಧನವೆಂದೂ (ನಿ. ೩-೯) ಸ್ತೋತ್ರವೆಂದೂ ಅನೇಕ ಅರ್ಥಗಳಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸ್ತೋತ್ರವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಅಹೇಳಮಾನಃ—**ಅನಾದರಮಕುರ್ವನ್ । ಹೇಡ ಅನಾದರೆ,** ಅಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡದೆ.

ಉರುಶಂಸ—ಬಹುಭಿಃ ಸ್ತುತ್ಯ । ಅನೇಕರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರ ಮಾಡಲ್ಪಡುವವನು.

ಮಾ ನ ಆಯುಃ ಪ್ರಮೋಷೀಃ—ಮೋಷೀಃ । ಮುಷ ಸ್ತೇಯೇ । ನ ಮೋಷೀಃ—ಎಂದರೆ ಕದಿಯ ಬೇಡ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಆಯುಸ್ಸನ್ನು ಕಡಮೆ ಮಾಡಬೇಡ; ಮೊಟಕುಮಾಡಬೇಡ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅಹೇಳಮಾನಃ—ಹೇಡೃ ಅನಾದರೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಅನುದಾತ್ತೇತ್. **'ಲಟಃ ಶತೃಶಾನಚಾ**—ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯೆ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬಂದರೆ ಹೇಳಮಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಶಾನಚ್ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ **'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ **'ಧಾತೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ. ಹೇಳಮಾನಃ ಎಂಬುದರೊಡನೆ ನಞ್ ಸಮಾಸ ಮಾಡಿದ ಮೇಲೆ **'ನಲೋಪೋನಞಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೭೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಞಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹೇಳಮಾನಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. **'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಹೇಳಮಾನಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಬೋಧಿ—ಬುಧ ಅವಗಮನೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಲೋಟ್ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. **'ವಾ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೮) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಹಿ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಅಪಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ **'ಸೇರ್ಹ್ಯಪಿಚ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಿತ್ಯ

ವಾಗಿ ಹಿಗೆ ಅಪಿತ್ವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಪಿತ್ತಾಗದಿರುವುದರಿಂದ ಙಿತ್ವವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಹಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಲಘೂಪಧಕ್ಕೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಬೋಧ್+ಹಿ ಎಂದಿರುವಾಗ **'ಹುಝಲ್ಭ್ಯೋ ಹೇರ್ಧಿಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಝಲಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಿಗೆ ಧಿ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಬೋಧ್+ಧಿ ಎಂದಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತ್ಯಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಲೋಪವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು. ಬೋಧಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ, ಅತಿಙಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಮೋಷೀಃ—ಮುಷ ಸ್ತೇಯೆ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. **'ಛಂದಸಿ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲಿಟಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲೋಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. **ಲುಙ್** ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. **ಇತಶ್ಚ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಚ್ಲಿ ಲುಙಿ'** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ **ಚ್ಲೇಃ ಸಿಚ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಇಡಾಗವು ಬರುತ್ತದೆ. **'ಅಸ್ತಿಸಿಚೋಽಪೃಕ್ತೇ'** (ಪಾ.ಸೂ. ೭-೩-೯೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಪೃಕ್ತವಾದ (ಏಕಾಲಾದ) ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ಈಡಾಗವು ಬರುತ್ತದೆ. **'ವದವ್ರಜಹಲಂತಸ್ಯಾಚಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಹಲಂತವಾದ ಮುಷ್ ಎಂಬುದರ ಉಕಾರಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿಯು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ **'ನೇಟಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪) ಇಡಾದಿಯಾದ ಸಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹಲಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ವೃದ್ಧಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲವೆಂಬುದರಿಂದ ವೃದ್ಧಿನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ **ಪುಗಂತಲಘೂಪಧಸ್ಯ ಚ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಇಟ ಈಟಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೨೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಟನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಿಚಿಗೆ ಈಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸಿಚಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಙ್‌ಯೋಗೇಽಪಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಙ್ ಸಂಬಂಧವಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಮಾಙ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಮೋಷೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತದಿನ್ನಕ್ತಂ ತದ್ದಿವಾ ಮಹ್ಯಮಾಹುಸ್ತದಯಂ ಕೇತೋ ಹೃದ ಆ ವಿ ಚಷ್ಟೇ ।
ಶುನಃಶೇಪೋ ಯಮಹ್ವದ್ಗೃಭೀತಃ ಸೋ ಅಸ್ಮಾನ್ರಾಜಾ ವರುಣೋ ಮುಮೋಕ್ತು ॥ ೧೨ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ತತ್ | ಇತ್ | ನಕ್ತಂ | ತತ್ | ದಿವಾ | ಮಹ್ಯಂ | ಆಹುಃ | ತತ್ | ಅಯಂ |
ಕೇತಃ | ಹೃದಃ | ಆ | ವಿ | ಚಷ್ಟೇ ||

ಶುನಃಶೇಪಃ | ಯಂ | ಅಹ್ವತ್ | ಗೃಭೀತಃ | ಸಃ | ಅಸ್ಮಾನ್ | ರಾಜಾ | ವರುಣಃ
ಮುಮೋಕ್ತು || ೧೨ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ತದಿತ್ತದೇವ ವರುಣವಿಷಯಂ ಸ್ತೋತ್ರಂ ನಕ್ತಂ ರಾತ್ರೌ ಮಹ್ಯಂ ಶುನಃಶೇಪಾಯಾಹುಃ | ಕರ್ತವ್ಯತ್ವೇನಾಭಿಜ್ಞಾಃ ಕಥಯಂತಿ | ತಥಾ ದಿವಾಪಿ ತದೇವಾಹುಃ | ಹೃದೋ ಮದೀಮನಸೋ ನಿಷ್ಪನ್ನೋಽಯಂ ಕೇತಃ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷೋಽಪಿ ತದೇವ ಕರ್ತವ್ಯತ್ವೇನಾ ವಿ ಚಷ್ಟೇ | ಸರ್ವತೋ ವಿಶೇಷೇಣ ಪ್ರಕಾಶಯತಿ | ಗೃಭೀತೋ ಗೃಹೀತೋ ಯೂಪೇ ಬದ್ಧಃ ಶುನಃಶೇಪ ಏತನ್ನಾಮಕೋ ಜನೋ ಯಂ ವರುಣಮಹ್ವತ್ ಆಹೂತವಾನ್ ಸ ವರುಣೋ ರಾಜಾಸ್ಮಾನ್ ಶುನಃಶೇಪಾನ್ಮುಮೋಕ್ತು | ಬಂಧಾನ್ಮುಕ್ತಂ ಕರೋತು || ಮಹ್ಯಂ | ಙಯಿ ಚೇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಆಹುಃ | ಬ್ರುವಃ | ಪಂಚಾನಾಂ | ಪಾ ೩.೪.೮೪ | ಇತಿ ಬ್ರೂಞೋ ಲಟಿ ಝೇರುಸಾದೇಶೋ ಧಾತೋರಾಹಾದೇಶಶ್ಚ | ಹೃದಃ | ಪದ್ದನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ | ಪಾ. ೬.೧.೬೩ | ಹೃದಯಶಬ್ದಸ್ಯ ಹೃದಾದೇಶಃ | ಊಡಿದಂಪದಾದೀತಿ ಪಂಚಮ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶುನಃಶೇಪಃ | ಶುನ ಇವ ಶೇಪೋ ಯಸ್ಯೇತಿ ಸಮಾಸೇ ಶುನಃಶೇಪಪುಚ್ಛಲಾಂಗೂಲೇಷು ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಅಲುಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ | ಪಾ. ೬.೩.೨೧.೪ | ಇತ್ಯಲುಕ್ | ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು | ಪಾ. ೬-೨-೧೪೦ | ಇತಿ ಪೂರ್ವೋತ್ತರಪದಯೋರ್ಯುಗಪತ್ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಅಹ್ವತ್ | ಹ್ವೇಞೋ ಲುಙಿ ಲಿಪಿಸಿಚಿಹ್ವಶ್ಚ | ಪಾ. ೩-೧-೫೩ | ಇತಿ ಚ್ಲೇರಙಾದೇಶಃ | ಆತೋ ಲೋಪ ಇಟಿ ಚ | ಪಾ. ೬.೪.೬೪ | ಇತ್ಯಾಕಾರಲೋಪಃ | ಅಡಾಗಮ ಉದಾತ್ತಃ | ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ | ಗೃಭೀತಃ | ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭ ಇತಿ ಭತ್ವಂ | ಸೋ ಅಸ್ಮಾನ್ | ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮಿತಿ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವಃ | ಮುಮೋಕ್ತು | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲುಃ ||

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ತದಿತ್—ಅದನ್ನೇ (ವರುಣವಿಷಯಕವಾದ ಸ್ತುತಿಯನ್ನೇ) | **ನಕ್ತಂ**—ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ | **ಮಹ್ಯಂ**—(ಶುನಃಶೇಪನಾದ) ನನಗೆ | **ಆಹುಃ**—(ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು ತಿಳಿದವರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ | **ತಥಾ**—(ಹಾಗೆಯೇ) | **ದಿವಾ (ಅಪಿ)**—ಹಗಲಿನಲ್ಲಿಯೂ | **ತತ್ (ಏವ)**—ಅದನ್ನೇ | **ಆಹುಃ**—(ಹೇಳುತ್ತಾರೆ) | **ಹೃದಃ**—ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ (ನಿಷ್ಪನ್ನವಾದ) | **ಅಯಂ ಕೇತಃ**—ಈ ಜ್ಞಾನವೂ | **ಆ ವಿ ಚಷ್ಟೇ**—(ಕರ್ತವ್ಯವೆಂದು) ಪ್ರಕಾಶ

ಪಡಿಸುತ್ತದೆ । **ಗೃಭೀತಃ**—ಗೃಹೀತನಾದ (ಯೂಪಕ್ಕೆ ಬದ್ಧನಾದ) । **ಶುನಃಶೇಪಃ**—ಶುನಃಶೇಪನೆಂಬ (ಈ ಮನುಷ್ಯನು) । **ಯಂ**—ಯಾವ ವರುಣನನ್ನು । **ಅಹ್ವತ್**—ಆಹ್ವಾನಿಸಿದನೋ । **ಸಃ ವರುಣಃ ರಾಜಾ**—ಆ ವರುಣರಾಜನು । **ಅಸ್ಮಾನ್**—ನಮ್ಮನ್ನು (ಶುನಃಶೇಪನನ್ನು) । **ಮುಮೋಕ್ತು**—(ಬಂಧನದಿಂದ) ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಶುನಃಶೇಪನಾದ ನನಗೆ ವರುಣನ ಸ್ತೋತ್ರವನ್ನು ರಾತ್ರಿಯಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಹಗಲಿನಲ್ಲಿ ಹಾಡಬೇಕೆಂದು (ತಿಳಿದವರು) ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ನನ್ನ ಮನಸ್ಸೂ ಕೂಡ ಇದೇ ವಿಷಯವನ್ನೇ ಸ್ಪಷ್ಟಪಡಿಸುತ್ತದೆ. (ಯೂಪಕ್ಕೆ) ಬದ್ಧನಾದ ಶುನಃಶೇಪನಾದ ನನ್ನಿಂದ ಆಹೂತನಾದ ವರುಣನು ನನ್ನನ್ನು ಬಿಡುಗಡೆಮಾಡಲಿ.

English Translation.

This (your praise) is what they have told me at night, this in the day-time; this knowledge speaks to my heart; may that king Varuna whom Sunashepa, invoked when fettered liberate us.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ತತ್ ಇತ್—ಅದನ್ನೇ, ಆ ವರುಣನ ವಿಷಯವನ್ನೇ.

ತತ್ ಅಯಂ ಕೇತಃ ಹೃದ ಆ ವಿ ಚಷ್ಟೇ—ಈ ವಿಷಯವು ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿಗೆ ನಾಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಕೇತಃ ಎಂದರೆ ಪ್ರಜ್ಞಾವಿಶೇಷ, ತಿಳುವಳಿಕೆ.

ಶುನಃಶೇಪಃ ಯಂ ಅಹ್ವತ್ ಸಃ—ಶುನಶ್ಶೇಪನೆಂಬ ನಾನು ಯಾವ ವರುಣನನ್ನು ಕರೆಯುತ್ತಿರುವೆನೋ ಆ ವರುಣನು.

ಗೃಭೀತಃ—ಗೃಹೀತಃ । ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ ಶುನಶ್ಶೇಪನಾದ ನಾನು.

ಅಸ್ಮಾನ್ ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಮುಮೋಕ್ತು—ನನ್ನಿಂದ ಕರೆಯಲ್ಪಟ್ಟ ವರುಣರಾಜನು ಈ ಯೂಪಸ್ತಂಭ ಬಂಧನದಿಂದ ನಮ್ಮನ್ನು (ನನ್ನನ್ನು) ಬಿಡುಗಡೆ ಮಾಡಲಿ, ಬಿಡಿಸಲಿ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮಹ್ಯಮ್—ಅಸ್ಮಚ್ಛಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ ಙೆ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **ಙೇಪ್ರಥಮಯೋರಮ್** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಅಮಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. '**ತುಭ್ಯಮಹ್ಯೌ ಙಯಿ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೯೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಅಸ್ಮತ್ ಪ್ರಕೃತಿಯ ಮಪರ್ಯಂತಕ್ಕೆ ಮಹ್ಯ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. **ಶೇಷೇ ಲೋಪಃ** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಳಿದಿರುವ ಅದ್ ಎಂಬುದಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಹ್ಯ+ಅಮ್ ಎಂದಿರುವಾಗ **ಅಮಿ ಪೂರ್ವಃ** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವರೂಪಬಂದರೆ ಮಹ್ಯಮ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

' ಜಯಿ ಚ ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೨) ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಯುಷ್ಮದ್ ಅಸ್ಮದ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂ..ನ..ನ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಆಹುಃ— ಬ್ರೂಞ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಝಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಬ್ರುವಃ ಪಂಚಾನಾಮಾದಿತ ಆಹೋ ಬ್ರುವಃ '** (ಪಾ ಸೂ. ೩-೪-೮೪) ಬ್ರೂಞ್ ಧಾತುವಿನ ಲಟ್ಟಿನ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಮೊದಲನೆಯ ಐದು ಪ್ರತ್ಯಯಗಳಿಗೆ ಲಿಟ್ಟಿನ ಆದೇಶವಾದ ಣಲಾದಿಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ; ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಆಹ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಉಸ್ ಎಂಬ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಹ+ಉಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ **' ಉಸ್ಯಪದಾಂತಾತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪರರೂಪ ಬಂದರೆ ಆಹುಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೃದಃ—ಹೃದಯ ಶಬ್ದದ ಪಂಚಮೀರೂಪ. ಹೃದಯ+ಙಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ **' ಪದ್ದನ್ನೋಮಾಸ್‌ಹೃ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಹೃದಯ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಹೃದ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಹೃದಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **' ಊಡಿದಂಪದಾದಿ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಂಚಮಿಗೆ ಅನುದಾತ್ತವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತ ಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. **ಪದ್ದನ್ನೋಮಾಸ್** ಸೂತ್ರದ ಆರು ಆದೇಶಗಳನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಆದುದರಿಂದ ಹೃದಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಶುನಃಶೇಪಃ—ಶುನ ಇವ ಶೇಪೋ ಯಸ್ಯ ಸಃ ಶುನಃಶೇಪಃ, ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ **' ಸುಪೋಧಾತುಪ್ರಾತಿಪದಿಕಯೋಃ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ, **' ಶುನಃ ಶೇಪಪುಚ್ಛಲಾಂಗೂಲೇಷು ಸಂಜ್ಞಾಯಾಂ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಅಲುಗ್ವಕ್ತವ್ಯಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೨೧-೪) ಶ್ವನ್ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಶೇಪಾದಿ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ, ಸಮಾಸದಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುವಾಗ, ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಷಷ್ಠಿಗೆ ಅಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶುನಃಶೇಪಃ ಎಂಬುದು ಇಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬನಿಗೆ ಹೆಸರಾದುದರಿಂದ ಸಂಜ್ಞಾ ತೋರುತ್ತದೆ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ **' ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **' ಉಭೇ ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಷು ಯುಗಪತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೪೦) ವನಸ್ಪತ್ಯಾದಿಗಣಪಠಿತವಾದವುಗಳಿಗೆ ಪೂರ್ವೋತ್ತರ ಪದಗಳಿಗೂ ಏಕಕಾಲದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಈ ಶಬ್ದವು ಆ ಗಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿರುವುದರಿಂದ ಯುಗಪತ್ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಎರಡು ಉದಾತ್ತಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಅಹ್ವತ್—ಹ್ವೇಞ್ ಸ್ಪರ್ಧಾಯಾಂ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ, ಲುಙ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಇತಶ್ಚ '** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಙಿನ ಚ್ಲಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ **' ಲಿಪಿಸಿಚಿಹ್ವಶ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಙಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಙಾದಿ ಙಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **' ಆತೋಲೋಪ ಇಟಿ ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೬೪) ಎಂಬುದರಿಂದ **' ಆದೇಚ '** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಙ್ ನಿಮಿತ್ತಕ ಅಡಾಗಮ ಬಂದರೆ ಅಹ್ವತ್ ಎಂದು ರೂಪ ಆಗುತ್ತದೆ.

ಅಡಾಗಮವು ಉದಾತ್ತವೆಂದು ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಂ ಎಂದು ಯಚ್ಛಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **'ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಗೃಭೀತಃ—ಗ್ರಹ ಉಪಾದಾನೆ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ, ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **'ಗ್ರಹಿಜ್ಯಾ'** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಂಪ್ರಸಾರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ **'ಗ್ರಹೋಽಲಿಟಿ ದೀರ್ಘಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೩೭) ಏಕಾಚಾದ ಗ್ರಹಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವ ಇಟ್ಟಿಗೆ ಲಿಟ್ ಭಿನ್ನವಾದದ್ದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೃಹೀತಃ ಎಂದಿರುವಾಗ **'ಹೃಗ್ರಹೋರ್ಭಃ ಛಂದಸಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಹಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಗೃಭೀತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸೋ ಅಸ್ಮಾನ್— 'ಪ್ರಕೃತ್ಯಾಂತಃಪಾದಮವ್ಯಪರೇ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧೫) ಋಕ್ಪಾದದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿರುವ ಏಙ್ (ಏ ಓ) ಹ್ರಸ್ವಾಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಪ್ರಕೃತಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ, ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವರೂಪಾದಿಗಳು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ಮುಮೋಕ್ತು—ಮುಚ್ಲೃ ಮೋಕ್ಷಣೆ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲೋಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನಕ್ಕೆ **'ಏರುಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ವಬಂದು ತು ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **'ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೪-೭೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶ್ಲು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಹಲಾದಿಶ್ಶೇಷವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಘೂಪಧಗುಣ ಬಂದು ಕುತ್ವ ಬಂದರೆ ಮುಮೋಕ್ತು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಶುನಃಶೇಪೋ ಹ್ಯಹ್ವದ್ಗೃಭೀತಸ್ತ್ರಿಷ್ವಾದಿತ್ಯಂ ದ್ರುಪದೇಷು ಬದ್ಧಃ ।
ಅವೈನಂ ರಾಜಾ ವರುಣಃ ಸಸೃಜ್ಯಾದ್ವಿದ್ವಾँ ಅದಬ್ಧೋ ವಿ ಮುಮೋಕ್ತು ಪಾಶಾನ್ ॥ ೧೩ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಶುನಃಶೇಪಃ । ಹಿ । ಅಹ್ವತ್ । ಗೃಭೀತಃ । ತ್ರಿಷು । ಆದಿತ್ಯಂ । ದ್ರುಪದೇಷು । ಬದ್ಧಃ ।

ಅವ । ಏನಂ । ರಾಜಾ । ವರುಣಃ । ಸಸೃಜ್ಯಾತ್ । ವಿದ್ವಾನ್ । ಅದಬ್ಧಃ । ವಿ । ಮುಮೋಕ್ತು । ಪಾಶಾನ್ ॥ ೧೩ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಗೃಭೀತೋ ಬಂಧನಾಯ ಗೃಹೀತಸ್ತ್ರಿಸಂಖ್ಯಾಕೇಷು ದ್ರುಪದೇಷು ದ್ರೋಃ ಕಾಷ್ಠಸ್ಯ ಯೂಪಸ್ಯ ಪದೇಷು ಪ್ರದೇಶವಿಶೇಷೇಷು ಬದ್ಧಃ ಶುನಃಶೇಪ ಆದಿತ್ಯಮದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಯಂ ವರುಣಮಹ್ವತ್ ಆಹೂತವಾನ್ । ಹಿ ಯಸ್ಮಾದೇವಂ ತಸ್ಮಾತ್ಸ ವರುಣೋ ರಾಜೈನಂ ಶುನಃಶೇಪಮುವ ಸಸೃಜ್ಯಾತ್ । ಅವಸೃಷ್ಟಂ ಬಂಧನಾದ್ವಿಮುಕ್ತಂ ಕರೋತು । ವಿಮೋಕಪ್ರಕಾರ ಏವ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕ್ರಿಯತೇ । ವಿದ್ವಾನ್ ವಿಮೋಕಪ್ರಕಾರಾಭಿಜ್ಞಃ ಅದಬ್ಧಃ ಕೇನಾಪ್ಯಹಿಂಸಿತೋ ವರುಣಃ ಪಾಶಾನ್ಬಂಧನರಜ್ಜುವಿಶೇಷಾನ್ವಿ ಮುಮೋಕ್ತು । ವಿಚ್ಛಿದ್ಯೈನಂ ಮುಕ್ತಂ ಕರೋತು ॥ ತ್ರಿಷು । ಷಟ್ತ್ರಿಚತುರ್ಭ್ಯೋ ಹಲಾದಿಃ । ಪಾ. ೬-೧-೧೭೯ । ಇತಿ ವಿಭಕ್ತೇರುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಸಂಹಿತಾಯಾಮುದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣ ಇತಿ ಪರ ಆಕಾರಃ ಸ್ವರ್ಯತೇ । ಸಸೃಜ್ಯಾತ್ । ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ । ಪ್ರಾರ್ಥನಾಯಾಂ ಲಿಙ್ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಶ್ಲುಃ । ವಿದ್ವಾನ್ । ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ । ವಿದೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ । ಪಾ. ೭-೧-೩೬ । ಉಗಿದಚಾಮಿತಿ ನುಮ್ । ಹಲ್ಙ್ಯಾದಿಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪೌ । ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದ ಇತಿ ನಕಾರಸ್ಯ ರುತ್ವಂ । ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಸಾನುನಾಸಿಕ ಆಕಾರಃ । ಅದಬ್ಧಃ । ದನ್ಭು ದಂಭೇ । ನಿಷ್ಠಾಯಾಮನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪೇ ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ । ಪಾ. ೮-೨-೪೦ । ಇತಿ ಧತ್ವಂ । ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಗೃಭೀತಃ—(ಬಂಧನಕ್ಕಾಗಿ) ಹಿಡಿದು ತರಲ್ಪಟ್ಟ । **ತ್ರಿಷು**—ಮೂರು । **ದ್ರುಪದೇಷು**—ಯೂಪ ಪ್ರದೇಶಗಳಲ್ಲಿ । **ಬದ್ಧಃ**—ಬಂಧಿತನಾಗಿರುವ । **ಶುನಃಶೇಪಃ**—ಶುನಃಶೇಪನು । **ಆದಿತ್ಯಂ**—(ಯಾವ) ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನಾದ (ವರುಣನನ್ನು) । **ಅಹ್ವತ್ ಹಿ**—(ಯಾವ ಕಾರಣದಿಂದ) ಆಹ್ವಾನಿಸಿದನೋ (ಆ ಕಾರಣದಿಂದ) । **ಸಃ**—(ಅಂಥ) । **ವರುಣಃ ರಾಜಾ**—ವರುಣರಾಜನು । **ಏನಂ**—ಈ ಶುನಶ್ಶೇಪನನ್ನು । **ಅವ ಸಸೃಜ್ಯಾತ್**—ಬಂಧನದಿಂದ ವಿಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ । **ವಿದ್ವಾನ್**—(ಬಂಧನವಿಮೋಚನ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು) ತಿಳಿದ । **ಅದಬ್ಧಃ**—ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ (ವರುಣನು) । **ಪಾಶಾನ್**—ಬಂಧನರಜ್ಜುಗಳನ್ನು । **ವಿ ಮುಮೋಕ್ತು**—ಬಿಡಿಸಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಮೂರು ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ಯೂಪಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಬಂಧಿತನಾಗಿರುವ ಶುನಃಶೇಪನನ್ನು, ಅವನಿಂದ ಆಹೂತನಾದ, ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನಾದ, ವರುಣನು ಬಂಧವಿಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ. ಬಂಧನವಿಮೋಚನ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ತಿಳಿದ, ಅಪ್ರತಿಹತನಾದ ವರುಣನು ಬಂಧನರಜ್ಜುಗಳನ್ನು ಬಿಡಿಸಲಿ.

English Translation.

Sunashepa, seized and bound to the three-fold post has invoked the Son of Aditi (Varuna); may the King Varuna who knows all and whom none can deceive liberate him and loosen his bonds.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಗೃಭೀತಃ—ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟಲ್ಪಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಹಿಡಿಯಲ್ಪಟ್ಟ.

ಆದಿತ್ಯಂ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರಂ ಆದಿತ್ಯಂ । ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಮಗನಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವರುಣನನ್ನು ಆದಿತ್ಯಶಬ್ದದಿಂದ ಸ್ತುತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ದ್ರುಪದೇಷು—ದ್ರುಮಮಯೇಷು, ದಾರುಮಯೇಷು । ವೃಕ್ಷ ಅಥವಾ ಮರದ ಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದರೆ ಮರದ ಕಂಭಗಳು. Wooden pillar or post to which the animal to be sacrificed is tied before being killed.

ಕನೀನಕೇವ ವಿದ್ರೇಧೆ ನವೇ ದ್ರುಪದೇ ಅರ್ಭಕೇ ॥

(ಋ. ಸಂ. ೪–೩೨–೨೩).

ಎಂಬ ಋಕ್ಕಿಗೆ ನಿರ್ವಚನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಯಾಸ್ಕರು ವಿದ್ರಧೇ, ದ್ರುಪದೇ ಎಂಬ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮಾನಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳೆಂದೂ ದ್ರುಪದಶಬ್ದಕ್ಕೆ-**ದಾರು ದೃಣಾತೇರ್ವಾ ದ್ರೂಣಾತೇರ್ವಾ । ತಸ್ಮಾದೇವ ದ್ರು ।** ಎಂದು ರೂಪ ನಿಷ್ಪತ್ತಿಯನ್ನೂ ಹೇಳಿರುವರು (ನಿ. ೪–೧೫).

ಅವ ಸಸೃಜ್ಯಾತ್—ಅವಸೃಷ್ಟಂ, ಬಂಧನಾದ್ವಿಮುಕ್ತಂ ಕರೋತು । ಬಂಧನದಿಂದ ಮುಕ್ತನನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಲಿ, ಬಿಡಿಸಲಿ.

ವಿದ್ವಾನ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ । ವಿಮೋಕಪ್ರಕಾರಾಭಿಜ್ಞಃ । ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು ಎಂದರೆ ಬಂಧವನ್ನು ಬಿಡಿಸುವುದನ್ನು ತಿಳಿದವನು.

ಅದಬ್ಧಃ—ದಭ್ನು ದಂಭೇ । ಕೇನಾಪ್ಯಹಿಂಸಿತಃ । ಯಾರಿಂದಲೂ ಹಿಂಸಿಸಲ್ಪಡಲಸಾಧ್ಯನು ಅಪ್ರತಿಹತನು.

ಪಾಶಾನ್—ಶುನಶ್ಶೇಪನನ್ನು ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಬಿಗಿದು ಕಟ್ಟಿರುವ ಹಗ್ಗಗಳನ್ನು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ತ್ರಿಷು—ತ್ರಿ ಶಬ್ದದ ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. **' ಷಟ್‌ತ್ರಿಚತುರ್ಭ್ಯೋ ಹಲಾದಿಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೯) ಷಟ್ ಮುಂತಾದ ಮೂರು ಶಬ್ದಗಳ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹಲಾದಿ ವಿಭಕ್ತಿಯು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ವಿಭಕ್ತಿಯ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ಉದಾತ್ತ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ತ್ರಿಷು+ಆದಿತ್ಯಂ ಎಂದಿರುವಾಗ ಯಣಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ರಿಷು ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದ. **' ಉದಾತ್ತಸ್ವರಿತಯೋರ್ಯಣಃ ಸ್ವರಿತೋನುದಾತ್ತಸ್ಯ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪) ಉದಾತ್ತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಸ್ವರಿತಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿಯೂ ಬಂದಿರುವ ಯಣಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅನುದಾತ್ತಕ್ಕೆ ಸ್ವರಿತವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ತ್ರಿಷ್ವಾದಿತ್ಯಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉದಾತ್ತ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಯಣ್ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಆಕಾರವು ಸ್ವರಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಸೃಜ್ಯಾತ್—ಸೃಜ ವಿಸರ್ಗೇ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. **' ವಿಧಿನಿಮಂತ್ರಣ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೧೬೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರೂಪ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **' ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಿಪ್ಪಿನ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **' ಶ್ಲೌ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಯಾಸುಟ್‌ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷೂದಾತ್ತೋ ಙಿಚ್ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲಙಿಗೆ ಯಾಸುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ, ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಶೇಷವು ಉರದತ್ವವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಸಸೃಜ್ಯಾತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಙಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ವಿದ್ವಾನ್—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ **' ಲಟಃಶತೃಶಾನಚಾ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೨-೨-೧೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತೃ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ **' ವಿದೇಃ ಶತುರ್ವಸುಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೬) ವಿದ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ವಸು ಎಂಬ ಆದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ವಸುರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಸು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **' ಉಗಿದಚಾಂ ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಽಧಾತೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಸು ಎಂಬುದು ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವನ್‌ಸ್+ಸ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **' ಹಲ್‌ಙ್ಯಾದಿ '** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸುಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪದಿಂದ ಅಂತ್ಯದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಅತ್ವಸಂತಸ್ಯ '** (ಪಾ. ಸೂ ೬-೪-೧೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ **' ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ದೀರ್ಘದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಮುಂದೆ ಅದಬ್ಧಃ ಎಂಬುದು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ರುತ್ವಕ್ಕೆ ಯಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅಶ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಆತೋಽಟಿ ನಿತ್ಯಂ "** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ರುತ್ವಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಅದರ ಹಿಂದಿರುವ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿದ್ವಾँ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅದಬ್ಧಃ—ದಂಭು ದಂಭೇ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ನಕಾರೋಪಧೆಯುಳ್ಳ ಧಾತು. ಇದಕ್ಕೆ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **' ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ '** (ಪಾ. ಸೂ . ೬-೪-೨೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ

ಉಪಧಾಭೂತ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ ದಭ್+ತ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ‘ಝಷಸ್ತಥೋರ್ಧೋಽಧಃ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೪೦) ಝ ನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರ ಥಕಾರಗಳಿಗೆ ಧಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಭಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ತಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ‘ಝಲಾಂ ಜಶ್ ಝಶಿ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೫೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಜಸ್ತ್ವ ಬಂದರೆ ಬಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ದಬ್ಧಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ; ನಞ್ತತ್ಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಅದಬ್ಧ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ‘ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ’ (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವ ಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಅದಬ್ಧಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅವ ತೇ ಹೇಳೋ ವರುಣ ನಮೋಭಿರವ ಯಜ್ಞೇಭಿರೀಮಹೇ ಹವಿರ್ಭಿಃ ।
ಕ್ಷಯನ್ನಸ್ಮಭ್ಯಮಸುರ ಪ್ರಚೇತಾ ರಾಜನ್ನೇನಾಂಸಿ ಶಿಶ್ರಥಃ ಕೃತಾನಿ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅವ । ತೇ । ಹೇಳಃ । ವರುಣ । ನಮಃಽಭಿಃ । ಅವ । ಯಜ್ಞೇಭಿಃ । ಈಮಹೇ । ಹವಿಃಽಭಿಃ ।
ಕ್ಷಯನ್ । ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ । ಅಸುರ । ಪ್ರಚೇತ ಇತಿ ಪ್ರಽಚೇತಃ । ರಾಜನ್ । ಏನಾಂಸಿ । ಶಿಶ್ರಥಃ । ಕೃತಾನಿ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅವಭೃಥೇಽವ ತೇ ಹೇಳ ಇತಿ ದ್ವೇ ಋಚೌ ವಾರುಣಸ್ಯ ಹವಿಷೋ ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯೇ । ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜ್ಯೈಶ್ಚರಿತ್ವೇತಿ ಖಂಡೇ ಸೂತ್ರಿತಂ । ಅವ ತೇ ಹೇಳೋ ವರುಣ ನಮೋಭಿರಿತಿ ದ್ವೇ । ಆ ೬-೧೩ । ಇತಿ ॥

ಹೇ ವರುಣ ತೇ ತವ ಹೇಳಃ ಕ್ರೋಧಂ ನಮೋಭಿರ್ನಮಸ್ಕಾರೈರವೇಮಹೇ । ಅವನಯಾಮಃ । ವರುಣಂ ಪರಿತೋಷ್ಯ ಕ್ರೋಧ-ತಥಾ ಯಜ್ಞೈಃ ಸಾಂಗಾನುಷ್ಠಾನೇನ ಪೂಜ್ಯೈರ್ಹವಿರ್ಭಿರವೇಮಹೇ । ವರುಣಂ ಪರಿತೋಷ್ಯ ಕ್ರೋಧ-ಮಪನಯಾಮಃ । ಹೇ ಅಸುರಾನಿಷ್ಟಕ್ಷೇಪಣಶೀಲ ಪ್ರಚೇತಃ ಪ್ರಕರ್ಷೇಣ ಪ್ರಜ್ಞಾಯುಕ್ತ ರಾಜನ್ ದೀಪ್ಯಮಾನ ವರುಣಾಸ್ಮಭ್ಯಮಸ್ಮದರ್ಥಂ ಕ್ಷಯನ್ನಸ್ಮಿನ್ಕರ್ಮಣಿ ನಿವಸನ್ಕೃತಾನ್ಯಸ್ಮಾಭಿರನುಷ್ಠಿತಾನ್ಯೇ-ನಾಂಸಿ ಪಾಪಾನಿ ಶಿಶ್ರಥಃ । ಶ್ರಥಿತಾನಿ ಶಿಥಿಲಾನಿ ಕುರು ॥ ಹೇಳಃ । ಅಸುನೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ. ಯಜ್ಞೇಭಿಃ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತ್ಯೈಸಭಾವಃ । ಈಮಹೇ । ಈಙ್ ಗತೌ । ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ । ಕ್ಷಯನ್ । ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ । ಲಟಃ ಶತೃ । ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ । ಆಮಂತ್ರಿತಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅಸುರ । ಅಸೇರುರನ್ । ಉ. ೧-೪೩ । ಆಮಂತ್ರಿತನಿಘಾತಃ । ಶಿಶ್ರಥಃ । ಶ್ರಥ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ । ಚುರಾದಿರದಂತಃ । ಛಾಂದಸೇ ಲುಙಿ ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ರುಭ್ಯಃ । ಪಾ ೩-೧-೪೮ । ಇತಿ ಚ್ಲೇಶ್ಚಙ್ । ದ್ವಿರ್ಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷೌ । ಅಗ್ಲೋಪಿತ್ವಾತ್ ಸನ್ವದ್ಭಾವಾಭಾವೇಽಪಿ । ಪಾ. ೭-೪-೯೩ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ । ಪಾ. ೭-೪-೭೮ । ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಸ್ಯೇತ್ವಂ । ಪೂರ್ವವದಡಭಾವಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಹೇ ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ । **ತೇ**—ನಿನ್ನ । **ಹೇಳಃ**—ಕ್ರೋಧವನ್ನು । **ನಮೋಭಿಃ**—ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ । **ಅವ ಈಮಹೇ**—ಇಳಿಸುತ್ತೇವೆ । (**ತಥಾ**—ಹಾಗೆಯೇ) । **ಯಜ್ಞೈಃ**—ಪೂಜ್ಯವಾದ । **ಹವಿರ್ಭಿಃ**—ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದ । **ಅವ(ಈಮಹೇ)**—ಕಡಿಮೆಮಾಡುತ್ತೇವೆ । **ಹೇ ಅಸುರ**—ಎಲೈ ಅನಿಷ್ಟವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುವ ಸ್ವಭಾವವುಳ್ಳ । **ಪ್ರಚೇತಃ**—ಜ್ಞಾನಿಯಾದ । **ರಾಜನ್**—ದೀಪ್ಯಮಾನನಾದ (ವರುಣನೇ) । **ಅಸ್ಮಭ್ಯಂ**—ನಮಗಾಗಿ । **ಕ್ಷಯನ್**—(ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ವಾಸಿಸುವವನಾಗಿ । **ಕೃತಾನಿ**—ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ । **ಏನಾಂಸಿ**—ಪಾಪಗಳನ್ನು । **ಶಿಶ್ರಥಃ**—ಶಿಥಿಲವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡು ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಹೇ ವರುಣ, ನಿನ್ನ ಕ್ರೋಧವನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದಲೂ, ಯಜ್ಞಗಳಿಂದಲೂ, ಹವಿಸ್ಸುಗಳಿಂದಲೂ ಕಡಿಮೆಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ. ಎಲೈ ಅನಿಷ್ಟಪರಿಹಾರಕ, ಜ್ಞಾನಿ ಮತ್ತು ದೇದೀಪ್ಯಮಾನನಾದ ವರುಣ, ನಮಗಾಗಿ, ನಮ್ಮ ಈ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಇರುವವನಾಗಿ, ನಮ್ಮಿಂದ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಪಾಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸು.

English Translation.

Varuna, we propitiate your anger with prostrations, with sacrifices, with oblations ; averter of misfortunes and the wise, be present amongst us and slacken the sins we have committed.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಯಜ್ಞಸಮಾಪ್ತಿಕಾಲದಲ್ಲಿ ಮಾಡುವ ಅವಭೃಥವೆಂಬ ಸ್ನಾನಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ವರುಣನಿಗೆ ಹವಿಃಪ್ರದಾನ ಮಾಡುವಾಗ **ಅವ ತೇ ಹೇಳ** ಎಂಬ ಋಕ್ಕು **ಉದುತ್ತಮಂ** ಎಂಬ ಮುಂದಿನ ಋಕ್ಕು ಯಾಜ್ಯಾನುವಾಕ್ಯಗಳೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಪತ್ನೀಸಂಯಾಜೈಶ್ಚರಿತ್ವಾ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಅವ ತೇ ಹೇಳೋ ವರುಣ ನಮೋಭಿರಿತಿ ದ್ವೇ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ವಿವೃತವಾಗಿರುವುದು. (ಆ ೬-೧೩).

ಹೇಳಃ—ಕ್ರೋಧಂ । ಕೋಪವನ್ನು; ಹೇಳಃ ಹರಃ ಮೊದಲಾದ ಹನ್ನೆಂದು ಕ್ರೋಧನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಹೇಳಃ ಎಂದರೆ ಕೋಪವೆಂದರ್ಥವು (ನಿ. ೩-೯).

ಅವ ಈಮಹೇ—ಅವನಯಾಮಃ । ಶಮನ ಮಾಡುತ್ತೇವೆ; ಸಮಾಧಾನಮಾಡುತ್ತೇವೆ.

ನಮೋಭಿಃ—ನಮಸ್ಕಾರಗಳಿಂದ । **ಯಜ್ಞೇಭಿಃ**—ಯಜ್ಞಾನುಷ್ಠಾನಕರ್ಮಗಳಿಂದ । **ಹವಿರ್ಭಿಃ**—ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವುದರಿಂದ ನಿನ್ನ ಕೋಪವನ್ನು ಸಮಾಧಾನಗೊಳಿಸುವೆವು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಕ್ಷಯನ್—ನಿವಸನ್ । ವಾಸಮಾಡುತ್ತಾ । **ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ**-ಕ್ಷಯವೆಂದರೆ ವಾಸಸ್ಥಾನ (ನಿ. ೮-೧೮

ಪ್ರಚೇತಃ—ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿ.

ಶಿಶ್ರಥಃ—ಶ್ರಥ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ । ಶ್ರಥಿತಾನಿ ಶಿಥಿಲಾನಿ । ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವಂತೆ ಮಾಡು, ಸಡಿಲಗೆಮಾಡು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಹೇಳಃ—ಹೇಡೃ ಅನಾದರೇ ಧಾತು. **ಭ್ವಾದಿ ' ಸರ್ವಧಾತುಭ್ಯೋಽಸುನ್ '** (ಉ. ಸೂ. ೪-೬-೨೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಹೇಳಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತ ನಪುಂಸಕ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸುನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **' ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ

ಯಜ್ಞೇಭಿಃ—ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಭಿಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಅದಂತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಐಸಾದೇಶವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **' ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೧೦) ಛಂದಸ್ಸಿನ ಐಸಾದೇಶವು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಬಹುವಚನೇ ಝಲ್ಯೇತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬಂದು ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಯಜ್ಞೇಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈಮಹೇ—ಈಙ್ ಗತೌ ಧಾತು ದಿವಾದಿ **'ಟಿತಆತ್ಮನೇಪದಾನಾಂ ಟೇರೇ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಟ್ಟಿನ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದ ಮಹಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಟಿಗೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಶ್ಯನ್ ವಿಕರಣ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **' ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಈಮಹೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕ್ಷಯನ್—ಕ್ಷಿ ನಿವಾಸಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ವರ್ತಮಾನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದ ಲಟ್ಟಿಗೆ ಶತ್ರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. **' ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾದ

ಗುಣವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಕ್ಷಯತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ನುಮಾಗಮ ಹಲ್‌ಙ್ಯಾದಿ ಲೋಪ, ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಕ್ಷಯನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **' ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಸುರ—ಅಸು ಕ್ಷೇಪಣೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. **' ಅಸೇರುರನ್ '** (ಉ. ಸೂ. ೧-೪೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉರನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂಬುದ್ಧಿಯಲ್ಲಿ ಅಸುರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **' ಆಮಂತ್ರಿತಸ್ಯ ಚ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೧೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಶಿಶ್ರಥಃ—ಶ್ರಥ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ ಧಾತು. ಚುರಾದಿ. ಇದು ಅದಂತವಾದ ಧಾತು. ಚುರಾದಿಗೆ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕವಾದ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **' ಅತೋ ಲೋಪಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) **ಸೂತ್ರ**ದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರಥಿ ಎಂಬುದು **' ಸನಾದ್ಯಂತಾ ಧಾತವಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುಸಂಜ್ಞೆಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ **' ಛಂದಸಿ ಲುಙ್‌ಲಙ್‌ಲಿಟಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥನಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲುಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಇತಶ್ಚ "** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೦೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಲುಙ್‌ನಲ್ಲಿ ಚ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ **' ಣಿಶ್ರಿದ್ರುಸ್ರುಭ್ಯಃ ಕರ್ತರಿ ಚಙ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಣ್ಯಂತಾದಿಗಳ ಮೇಲೆ ಇರುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಚಙ್ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಚಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಚಙ್‌ನ ಅಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **' ಣೇರನಿಟಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರಥ+ಅ-ಸ್, ಎಂದಿರುವಾಗ **' ಚಙಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಏಕಾಚಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಆಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ **' ಹಲಾದಿಃ ಶೇಷಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೬೦) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿ ಹಲ್ ಶೇಷವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶಶ್ರಥ್+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಣಿಚ್ ನಿಮಿತ್ತಕ ಅಕ್ ಲೋಪವು ಬಂದುದರಿಂದ ಇನ್ನು ಯಾವ ಕಾರ್ಯವೂ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. **' ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ ಚಙ್ ಪರೇ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವವು ಅಗ್ಲೋಪವಾದರೆ ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂದು ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. ಆದರೆ **' ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವ ಇಲ್ಲದೇ ಇದ್ದರೂ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವವು ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಶಿಶ್ರಥಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **' ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಙ್ಯೋಗೇಽಪಿ '** (ಪಾ. ಸೂ ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಲುಙ್ ನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಅಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ತಿಙಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಉದುತ್ತಮಂ ವರುಣ ಪಾಶಮಸ್ಮದವಾಧಮಂ ವಿ ಮಧ್ಯಮಂ ಶ್ರಥಾಯ ।
ಅಥಾ ವಯಮಾದಿತ್ಯ ವ್ರತೇ ತವಾನಾಗಸೋ ಅದಿತಯೇ ಸ್ಯಾಮ ॥ ೧೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಉತ್ । ಉತ್ऽತಮಂ । ವರುಣ । ಪಾಶಂ । ಅಸ್ಮತ್ । ಅವ । ಅಧಮಂ । ವಿ । ಮಧ್ಯಮಂ । ಶ್ರಥಯ ।
ಅಥ । ವಯಂ । ಆದಿತ್ಯ । ವ್ರತೇ । ತವ । ಅನಾಗಸಃ । ಅದಿತಯೇ । ಸ್ಯಾಮ ॥ ೧೫ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ವರುಣ ಉತ್ತಮಮುತ್ಕೃಷ್ಟಂ ಶಿರಸಿ ಬದ್ಧಂ ಪಾಶಮಸ್ಮದಸ್ಮತ್ತ ಉಚ್ಛ್ರಥಾಯ । ಉತ್ಕೃಷ್ಯ ಶಿಥಿಲಂ ಕುರು । ಅಧಮಂ ನಿಕೃಷ್ಟಂ ಪಾದೇಽವಸ್ಥಿತಂ ಪಾಶಮವ ಶ್ರಥಾಯ । ಅಧಸ್ತಾದವಕೃಷ್ಯ ಶಿಥಿಲೀಕುರು । ಮಧ್ಯಮಂ ನಾಭಿಪ್ರದೇಶಗತಂ ಪಾಶಂ ವಿ ಶ್ರಥಾಯ । ವಿಯುಜ್ಯ ಶಿಥಿಲೀಕುರು । ಅಥಾನಂತರಂ ಹೇ ಆದಿತ್ಯ ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರ ವರುಣ ವಯಂ ಶುನಃಶೇಪಾಸ್ತವ ವ್ರತೇ ತ್ವದೀಯೇ ಕರ್ಮಣ್ಯದಿತಯೇ ಖಂಡನರಾಹಿತ್ಯಾಯಾನಾಗಸೋಽಪರಾಧರಹಿತಾಃ ಸ್ಯಾಮ । ಭವೇಮ ॥ ಉತ್ತಮಂ । ತಮಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇನಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತ ಉತ್ತಮಶಶ್ವತ್ತಮೌ ಸರ್ವತ್ರೇತ್ಯುಂಛಾದಿಷು ಪಾಠಾದಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪಾ. ೬-೧-೧೬೦ । ಅಧಮಂ । ಅವದ್ಯಾವಮಾಧಮಾರ್ವರೇಫಾಃ ಕುತ್ಸಿತೇ । ಉ. ೫-೫೪ । ಇತ್ಯವತೇರಮಚ್ । ವಸ್ಯ ಧಃ । ಶ್ರಥಾಯ । ಶ್ರಥ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ । ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ಛಾಂದಸೋ ದೀರ್ಘಃ । ತವ । ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋರ್ಙಸೀತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅನಾಗಸಃ । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಮಿತಿ ತು ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಪ್ರವರ್ತತೇ ।

ಯೆದ್ವಾ । ಆಗಸ್‌ಶಬ್ದಾದಸ್ಮಾಯೊಮೇಧೇತಿ । ಪಾ. ೫-೨-೧೨೧ । ಮತ್ವರ್ಥೀಯೋ ವಿನಿಃ । ತಸ್ಯ ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ' । ಪಾ. ೫-೩-೬೫ । ಇತಿ ಲುಕ್ । ನಞ್‌ಸಮಾಸೇಽವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರತ್ವಂ ॥ ೧೫ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಹೇ ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ । **ಉತ್ತಮಂ**—(ಶಿರಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ) ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಿರುವ । **ಪಾಶಂ**—ಹಗ್ಗವನ್ನು । **ಅಸ್ಮತ್**—ನಮ್ಮಿಂದ । **ಉತ್ ಶ್ರಥಾಯ**—ಮೇಲಿನಿಂದ (ತೆಗೆದು) ಬಿಡಿಸು । **ಅಧಮಂ**—ಕೆಳಗಡೆ (ಪಾದಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಕಟ್ಟಿರುವ (ಹಗ್ಗವನ್ನು) । **ಅವ (ಶ್ರಥಾಯ)**—ಕೆಳಗಡೆಯಿಂದ ಬಿಡಿಸು । **ಮಧ್ಯಮಂ**—ಮಧ್ಯೆ (ನಾಭಿ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ) ಇರುವ (ಹಗ್ಗವನ್ನು) । **ವಿ ಶ್ರಥಾಯ**—ಕತ್ತರಿಸಿ ಬಿಡಿಸು । **ಅಥ**—ಅನಂತರ । **ಆದಿತ್ಯ**—ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನಾದ ವರುಣನೇ । **ವಯಂ**—(ಶುನಃಶೇಪರಾದ) ನಾವು । **ತವ ವ್ರತೇ**—ನಿನ್ನ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ । **ಅದಿತಯೇ**—ವಿಚ್ಛೇದವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ । **ಅನಾಗಸಃ**—ದೋಷರಹಿತರಾಗಿ (ಶುದ್ಧರಾಗಿ) । **ಸ್ಯಾಮ**—ಆಗೋಣ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ವರುಣ, ನನ್ನ ತಲೆಯ ಭಾಗದಲ್ಲಿರುವ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಮೇಲಿನಿಂದಲೂ, ಪಾದಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಕೆಳಗಡೆಯಿಂದಲೂ, ಮಧ್ಯಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿರುವುದನ್ನು ಕತ್ತರಿಸಿಯೂ, ಬಿಡಿಸು. ಅನಂತರ ನಾವು (ಶುನಃಶೇಪರು) ನಿನ್ನ ಕರ್ಮಗಳು ವಿಚ್ಛೇದವಿಲ್ಲದೇ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ, ದೋಷರಹಿತ (ಶುದ್ಧ)ರಾಗೋಣ.

English Translation.

Loosen up, Varuna, the upper bond from us, loosen down the lower bond, and loosen the middle bond, that we may then O Aditya (son of Aditi or Varuna) be free from sin in your worship.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಉತ್ತಮಂ, ಅಧಮಂ ಮಧ್ಯಮಂ—ಮೇಲಿನ, ಕೆಳಗಿನ, ಮಧ್ಯದ ಪಾಶಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ಹಗ್ಗವನ್ನು ಬಿಡಿಸು. ಪಶುವನ್ನು ಯೂಪಸ್ತಂಭಕ್ಕೆ ಕಟ್ಟುವಾಗ ಅದು ತಪ್ಪಿಸಿಕೊಂಡು ಹೋಗದಂತೆಯೂ ಅದನ್ನು ಕೊಲ್ಲುವಾಗ ಅಲುಗಾಡದಂತೆಯೂ ಇರುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಪಶುವಿನ ಶರೀರದ ಮೇಲುಭಾಗ (ಎಂದರೆ ಕತ್ತು) ಕೆಳಭಾಗ (ಪಾದಗಳು) ಮಧ್ಯಭಾಗ (ಉದರ) ಗಳನ್ನು ಹಗ್ಗದಿಂದ ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬಿಗಿದಿರುವುದನ್ನು ಬಿಡಿಸಬೇಕೆಂದು ಮೂರು ವಿಧವಾದ ಪಾಶ ಬಂಧನ ಸ್ಥಳಗಳನ್ನು ಋಷಿಯು ನಿರ್ದೇಶಿಸಿರುವನು.

ಅವ ಶ್ರಥಾಯ—ವಿಯುಜ್ಯ ಶಿಥಿಲೀಕುರು । ಹಗ್ಗವನ್ನು ಬಿಚ್ಚಿ ವಿಮೋಚನೆಮಾಡು.

ಆದಿತ್ಯ—ಅದಿತೇಃ ಪುತ್ರ, ವರುಣ । ದೇವಮಾತೆಯಾದ ಅದಿತಿಯ ಪುತ್ರನಾದ ವರುಣ.

ವ್ರತೇ—ತ್ವದೀಯೇ ಕರ್ಮಣಿ । ನಿನ್ನನ್ನು ಆರಾಧಿಸುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಮಾಡುವ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ (ಭಾಗ ವಹಿಸುವಂತೆ ಮಾಡು).

ಅನಾಗಸಃ—ಅಪರಾಧರಹಿತಾಃ । ತಪ್ಪುಗಳಿಲ್ಲದವರನ್ನಾಗಿ, ಪಾಪರಹಿತರನ್ನಾಗಿ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಉತ್ತಮಮ್— ಅತಿಶಯಾರ್ಥವು ತೋರುವಾಗ ತಮಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **‘ ಅನುದಾತ್ತೌ ಸುಪ್ಪಿತೌ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪) ಸೂತ್ರದಿಂದ ತಮಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಬಾಧಕವಾಗಿ ಉಂಛಾದಿಗಳಿಗೆ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ **‘ ಉತ್ತಮಶಶ್ವತ್ತಮೌ ಸರ್ವತ್ರ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦ ಗ) ಎಂದು ಉಂಛಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅಧಮಮ್—‘ ಅವದ್ಯಾವಮಾಧಮಾರ್ವರೇಫಾಃ ಕುತ್ಸಿತೇ ’ (ಉ. ಸೂ. ೫-೭೩೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ ರಕ್ಷಣೆ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಮಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸಂನ್ನಿಯೋಗದಿಂದ ಧಾತುವಿನ ವಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಧಮ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **‘ ಚಿತಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಅನೇಕಾರ್ಥವಿರುವುದರಿಂದ ರಕ್ಷಣಾಭಿನ್ನಾರ್ಥದಲ್ಲಿದೆ.

ಶ್ರಥಾಯ—ಶ್ರಥ ದೌರ್ಬಲ್ಯೇ ಧಾತು ಚುರಾದಿ. ಲೋಟ್‌ಮಧ್ಯಮಪುರುಷದ ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಹಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತವು ಧಾತುವಾದುದರಿಂದ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಪ್ ವಿಕರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **‘ ಅತೋ ಹೇಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೦೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಹೀಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಚ್ಚಿಗೆ ಗುಣ ಅಯಾದೇಶವು ಬಂದರೆ ಶ್ರಥಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಹಿತಾಕಾಲದಲ್ಲಿ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬಂದುದರಿಂದ ಶ್ರಥಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಙಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ

ತವ—ಯುಷ್ಮಚ್ಛಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತವ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **‘ ಯುಷ್ಮದಸ್ಮದೋ-ರ್ಙಸಿ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೨೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಅನಾಗಸಃ—ನ ವಿದ್ಯತೇ ಆಗಃ ಏಷಾಂ ತೇ ಅನಾಗಸಃ ಅಪರಾಧವಿಲ್ಲದವರು ಎಂದರ್ಥ. ನಞ್‌ನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವಾದರೆ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಅಚ್ಚಿಗೆ ನುಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಬಹುವ್ರೀಹಿಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ **‘ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರ-’** (ಪಾ. ೬-೨-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅನಾಗಸಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ **‘ ನಞ್ ಸುಭ್ಯಾಂ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಉತ್ತರಪದಾಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಅಥವಾ ಆಗಃ ಶಬ್ದವು ಸಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ **‘ ಅಸ್ಮಾಯಾ ಮೇಧಾ ಸ್ರಜೋ ವಿನಿಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೧೨೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ (ಅಪರಾಧ ಉಳ್ಳವರು) ವಿನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ **‘ ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೬೫) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗಸ್ ಎಂದೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಅದರೊಡನೆ ನಞ್ ಸಮಾಸಮಾಡಿದರೆ ತತ್ಪುರುಷಸಮಾಸವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ, **ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ-** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಇಪ್ಪತ್ತೈದನೆಯ ಸೂಕ್ತವು

ಯಚ್ಚಿದಿತ್ಯೇಕವಿಂಶತ್ಯೃಚಂ ದ್ವಿತೀಯಂ ಸೂಕ್ತಂ । ತಥಾ ಚಾನುಕ್ರಾಂತಂ । ಯಚ್ಚಿತ್ಸೈಕೇತಿ । ಋಷಿಶ್ಚಾನ್ಯಸ್ಮಾದಿತಿ ಪರಿಭಾಷಯಾ ಶುನಃಶೇಪ ಏವ ಋಷಿಃ । ಆದೌ ಗಾಯತ್ರಮಿತಿ ಪರಿಭಾಷಿತ-ತ್ವಾದ್ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಃ । ವಾರುಣಂ ತ್ವಿತಿ ಪೂರ್ವೋಕ್ತತ್ವಾತ್ತುಹ್ಯಾದಿಪರಿಭಾಷಯಾ । ಅನು. ೧೨-೩ । ವರುಣೋ ದೇವತಾ ॥ ವಿನಿಯೋಗ ಉಕ್ತಃ ಶೌನಃಶೇಪಾಖ್ಯಾನೇ ॥ ವಿಶೇಷವಿನಿಯೋಗಸ್ತು । ಅಭಿಪ್ಲವ-ಷಡಹ ಇದಂ ಸೂಕ್ತಂ ಹೋತ್ರಕಶಸ್ತ್ರೇ ಸ್ತೋಮನಿಮಿತ್ತಮಾವಾಪಾರ್ಥಂ । ಅಭಿಪ್ಲವಪೃಷ್ಠ್ಯಾಹಾನೀತಿ ಖಂಡೇ ತಥೈವ ಸೂತ್ರಿತಂ ॥ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತೇ ವಿಶ ಇತಿ ವಾರುಣಮೇತಸ್ಯ ತೃಚಮಾವಪೇತ ಮೈತ್ರಾ-ವರುಣಃ । ಆ. ೭-೫ । ಇತಿ ॥

ಅನುವಾದವು—**ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತೇ** ಎಂಬುದು ಆರನೆಯ ಅನುವಾಕದಲ್ಲಿ ಎರಡನೆಯ ಸೂಕ್ತವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವವು. ಅನುಕ್ರಮಣಿಕೆಯಲ್ಲಿಯೂ **ಯಚ್ಚಿತ್** ಎಂಬ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿ ಇಪ್ಪತ್ತೊಂದು ಋಕ್ಕುಗಳಿರುವುವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ಶುನಃಶೇಪನು ಋಷಿಯು. ಗಾಯತ್ರೀ ಛಂದಸ್ಸು. ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿರುವಂತೆಯೇ ಈ ಸೂಕ್ತಕ್ಕೆ ವರುಣನೇ ದೇವತೆಯು. ಶೌನಶ್ಶೇಪಸಂಬಂಧವಾದ ಎಂದರೆ ಶುನಶ್ಶೇಪಾಖ್ಯಾನವನ್ನು ಹೇಳುವಾಗ ಇದರ ವಿನಿಯೋಗ[illegible]. ಇದಲ್ಲದೆ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಶೇಷ ವಿನಿಯೋಗವೂ ಇರುವುದು—ಅಭಿಪ್ಲವಷಡಹವೆಂಬ ಯಾಗದಲ್ಲಿ ಹೋತ್ರಕಶಸ್ತ್ರಮಂತ್ರ[illegible]ಗ ಸ್ತೋಮಾವಾಪನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಮೈತ್ರಾವರುಣನೆಂಬ ಋತ್ವಿಜನು ಈ ಸೂಕ್ತವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಆಶ್ವಲಾಯನ ಶ್ರೌತಸೂತ್ರದ **ಅಭಿಪ್ಲವಪೃಷ್ಠ್ಯಾಹಾನಿ** ಎಂಬ ಖಂಡದಲ್ಲಿ **ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತೇ ವಿಶ ಇತಿ ವಾರುಣಮೇತಸ್ಯ ತೃಚಮಾವಪೇತ ಮೈತ್ರಾವರುಣಃ** ಎಂಬ ಸೂತ್ರವಿರುವುದು (ಆ. ೭-೫).

ಸೂಕ್ತ—೨೫

॥ ಮಂಡಲ—೧ ॥ ಅನುವಾಕ—೬ ॥ ಸೂಕ್ತ—೨೫ ॥

॥ ಅಷ್ಟಕ—೧ ॥ ಅಧ್ಯಾಯ—೨ ॥ ವರ್ಗ, ೧೬, ೧೭, ೧೮, ೧೯ ॥

॥ ಸೂಕ್ತದಲ್ಲಿರುವ ಋಕ್ಸಂಖ್ಯೆ—೨೧ ॥

॥ ಋಷಿಃ—ಶುನಃಶೇಪ ಆಜೀಗರ್ತಿಃ ॥

ದೇವತಾ—ವರುಣಃ ॥

ಛಂದಃ—ಗಾಯತ್ರೀ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ತೇ ವಿಶೋ ಯಥಾ ಪ್ರ ದೇವ ವರುಣ ವ್ರತಂ ।
ಮಿನೀಮಸಿ ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ ॥ ೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಯತ್ । ಚಿತ್ । ಹಿ । ತೇ । ವಿಶಃ । ಯಥಾ । ಪ್ರ । ದೇವ । ವರುಣ । ವ್ರತಂ ।
ಮಿನೀಮಸಿ । ದ್ಯವಿಽದ್ಯವಿ ॥ ೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ವರುಣ ಯಥಾ ಲೋಕೇ ವಿಶಃ ಪ್ರಜಾಃ ಕದಾಚಿತ್ಪ್ರಮಾದಂ ಕುರ್ವಂತಿ ತಥಾ ವಯಮಪಿ ತೇ ತವ ಸಂಬಂಧಿ ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ ಯದೇವ ಕಿಂಚಿದ್ವ್ರತಂ ಕರ್ಮ ದ್ಯವಿ ದ್ಯವಿ ಪ್ರತಿದಿನಂ ಪ್ರ ಮಿನೀಮಸಿ ಪ್ರಮಾದೇನ ಹಿಂಸಿತವಂತಃ । ತದಪಿ ವ್ರತಂ ಪ್ರಮಾದಪರಿಹಾರೇಣ ಸಾಂಗಂ ಕುರ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ ॥ ಯಥಾ । ಲಿತ್ಸರ್ವೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಯಥೇತಿ ಪಾದಾಂತೇ । ಫಿ. ೪-೧೭ । ಇತಿ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಮಿನೀಮಸಿ । ಮೀಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ । ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ । ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ । ಮೀನಾತೇರ್ನಿಗಮೇ । ಪಾ. ೭-೩-೮೧ । ಇತಿ ಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ । ಈ ಹಲ್ಯಘೋರಿತೀಕಾರಃ । ಸತಿ ಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಮನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯ ಇತಿ ವಚನಾತ್ತಿಙ ಏವ ಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ । ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣದೇವನೇ । **ವಿಶಃ ಯಥಾ**—(ಲೋಕದ) ಪ್ರಜೆಗಳು (ಕೆಲವುಸಲ) ತಪ್ಪು ಮಾಡುವಂತೆ ನಾವು ಮನುಷ್ಯಮಾತ್ರದವರಾದ್ದರಿಂದ (ನಾವೂ ಸಹ) । **ತೇ**—ನಿನ್ನ (ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿದ) । **ಯಚ್ಚಿದ್ಧಿ**—ಯಾವುದೇ ಆದರೂ । **ವ್ರತಂ**—ಕರ್ಮವನ್ನು (ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) । **ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ**—ಪ್ರತಿದಿನವೂ । **ಪ್ರ ಮಿನೀಮಸಿ**—ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ತಪ್ಪುಮಾಡುತ್ತೇವೆ (ಆ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಸರಿಪಡಿಸು).

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ವರುಣದೇವನೇ, ಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಕೆಲವು ವೇಳೆ ತಪ್ಪುಮಾಡುವಂತೆ ನಾವು ಸಹ ಪ್ರತಿದಿನವೂ ನಿನ್ನನ್ನು ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ನೆರವೇರಿಸುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಜ್ಞಾನದಿಂದ ನ್ಯೂನತೆಯನ್ನು ಉಂಟುಮಾಡಿದರೆ ಅದನ್ನು ನೀನು ಸರಿಪಡಿಸಿ ನಮ್ಮ ಕರ್ಮವು ಸಾಂಗವಾಗಿ ನೆರವೇರುವಂತೆ ಮಾಡು

English Translation.

O Varuna, inasmuch as all people commit errors so do we; daily we cause imperfections to be made in your worships.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಿಶಃ ಯಥಾ—ಪ್ರಜೆಗಳು ಅಥವಾ ಸಾಮಾನ್ಯಜನರು ತಪ್ಪುಮಾಡುವಂತೆ ನಾವೂ ಮಾಡುವೆವು. ಅದು ಸಹಜವು.

ಮಿನೀಮಸಿ—ಪ್ರಮಾದೇನ ಹಿಂಸಿತವಂತಃ । ಪ್ರಮಾದದಿಂದ, ತಿಳಿಯದೆ, ಬುದ್ಧಿಪೂರ್ವಕವಲ್ಲದೆ ತಪ್ಪುಮಾಡುವೆವು. ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಿಮ್ಮನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರಮಾಡುವ ಕರ್ಮದಲ್ಲಿ ನ್ಯೂನತೆ ಉಂಟಾಗುವಂತೆ ಮಾಡುವೆವು.

ದ್ಯವಿದ್ಯವಿ—ಪ್ರತಿದಿನವೂ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಯಥಾ—'**ಪ್ರಕಾರವಚನೇ ಥಾಲ್**' (ಪಾ.ಸೂ. ೫-೩-೨೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಯಚ್ಛಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಥಾಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. '**ಪ್ರಾಗ್ದಿಶೋ ವಿಭಕ್ತಿಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೩-೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಭಕ್ತಿಸಂಜ್ಞಾ ಇರುವುದರಿಂದ '**ತ್ಯದಾದೀನಾಮಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೧೦೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅತ್ವವು ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ ಯಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ '**ಲಿತಿ**' ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ '**ಯಥೇತಿ ಪಾದಾಂತೇ**' (ಫಿ. ಸೂ. ೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾದದ ಕೊನೆಯಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಮಿನೀಮಸಿ—ಮೀಞ್ ಹಿಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ '**ಇದಂತೋ ಮಸಿಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೪೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾಗಮವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಸಿಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ '**ಕ್ರ್ಯಾದಿಭ್ಯಃ ಶ್ನಾ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣಶ್ನಾ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮೀನಾಮಸಿ ಎಂದಿರುವಾಗ '**ಈಹಲ್ಯಘೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ ೬-೪-೧೧೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾಪ್ರತ್ಯಯದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಈಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ, '**ಮೀನಾತೇರ್ನಿಗಮೇ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೮೧) ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೀಞ್ ಧಾತುವಿನ ಈಕಾರಕ್ಕೆ ಶಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಹ್ರಸ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಮಿನೀಮಸಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಧಾತುಸ್ವರವನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಮಸಿನ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು (ಪ್ರತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ) ಬರುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣವು ಕೊನೆಗೆ ಬರುವುದರಿಂದ ಅದರ ಸ್ವರವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ ಆದರೆ '**ಸತಿಶಿಷ್ಟಸ್ವರಬಲೀಯಸ್ತ್ವಂ ಅನ್ಯತ್ರ ವಿಕರಣೇಭ್ಯಃ**' (ವಾ. ೩೬೫೦) ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿಕರಣವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಕಡೆಯಲ್ಲಿ ಈ ಬಾಧ್ಯಬಾಧಕಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನಾ ವಿಕರಣವಾದುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಾಬಲ್ಯ ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ತಿಙ್ನ ಸ್ವರವೇ ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ

ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬಂದರೆ ಮಕಾರದ ಮೇಲಿರುವ ಆಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಥಾ ಎಂಬ ಯಚ್ಛಬ್ದದ ಯೋಗವಿರುವುದರಿಂದ '**ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೬೬) ಎಂಬುವದರಿಂದ ತಿಙಂತನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧವು ಬರುತ್ತದೆ. ॥ ೧ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಮಾ ನೋ ವಧಾಯ ಹತ್ನವೇ ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ ರೀರಧಃ ।
ಮಾ ಹೃಣಾನಸ್ಯ ಮನ್ಯವೇ ॥ ೨ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಮಾ । ನಃ । ವಧಾಯ । ಹತ್ನವೇ । ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ । ರೀರಧಃ ।
ಮಾ । ಹೃಣಾನಸ್ಯ । ಮನ್ಯವೇ ॥ ೨ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ವರುಣ ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯಾನಾದರಂ ಕೃತವತೋ ಹತ್ನವೇ ಹಂತುಃ ಪಾಪಿಹನನಶೀಲಸ್ಯ ತವ ಸಂಬಂಧಿನೇ ತ್ವತ್ಕರ್ತೃಕಾಯ ವಧಾಯ ನೋಽಸ್ಮಾನ್ಮಾ ರೀರಧಃ । ಸಂಸಿದ್ಧಾನ್ವಿಷಯಭೂತಾನ್ಮಾ ಕುರು । ಹೃಣಾನಸ್ಯ । ಹೃಣೀಯಮಾನಸ್ಯ ಕ್ರುದ್ಧಸ್ಯ ತವ ಮನ್ಯವೇ ಕ್ರೋಧಾಯ ಮಾ ಅಸ್ಮಾನ್ ರೀರಧಃ ॥ ವಧಾಯ । ಹನಶ್ಚ ವಧಃ । ಪಾ. ೩-೩-೭೬ । ಇತ್ಯಬಂತೋ ವಧಶಬ್ದಃ । ಉಂಛಾದಿಷು ಪಾಠಾದಂತೋದಾತ್ತಃ । ಹತ್ನವೇ । ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ । ಕೃಹನಿಭ್ಯಾಂ ಕ್ನುಃ । ಉ. ೩-೩೦ । ಇತಿ ಕ್ನುಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಧಾತೋರ್ನಕಾರಸ್ಯ ತಕಾರಃ । ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ । ಹೇಡೃ ಅನಾದರೇ । ಆಸ್ಮಾಲ್ಲಿಟಃ ಕಾನಚ್ । ದ್ವಿರ್ಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷಹ್ರಸ್ವಚುತ್ವಜಶ್ತ್ವಾನಿ । ಏಕಾರಸ್ಯ ಈಕಾರಾದೇಶಶ್ಛಾಂದಸಃ । ಚಿತ ಇತ್ಯಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ರೀರಧಃ । ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ । ಚಙಿ ಣಿಲೋಪ ಉಪಧಾಹ್ರಸ್ವತ್ವಂ । ದ್ವಿರ್ವಚನ ಹಲಾದಿಶೇಷಃ । ಹ್ರಸ್ವತ್ವಸನ್ವದ್ಭಾವೇತ್ವಾಭ್ಯಾಸದೀರ್ಘಾಃ । ನ ಮಾಙ್ಯೋಗ ಇತ್ಯಡಭಾವಃ । ಹೃಣಾನಸ್ಯ । ಹೃಣೀಙ್ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ । ಅಸ್ಮಾಚ್ಛಾನಚಿ ಪೃಷೋದರಾದಿತ್ವಾದಭಿಮತರೂಪಸಿದ್ಧಿಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

(ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ) । **ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ**—(ನಿನಗೆ) ಅನಾದರವನ್ನು ತೋರಿಸತಕ್ಕವನ । **ಹತ್ನವೇ**—ನಾಶಕನಾದ ನಿನ್ನ (ಕರ್ತೃಕವಾದ) । **ವಧಾಯ**—ನಾಶಕ್ಕೆ । **ನಃ**—ನಮ್ಮನ್ನು । **ಮಾ ರೀರಧಃ**—ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಡ । **ಹೃಣಾನಸ್ಯ**—ಕ್ರುದ್ಧನಾದ ನಿನ್ನ । **ಮನ್ಯವೇ**—ಕೋಪಕ್ಕೂ । **ಮಾ**—(ನಮ್ಮನ್ನು ವಿಷಯಗಳನ್ನಾಗಿ) ಮಾಡಬೇಡ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ವರುಣದೇವನೇ, ನಿನಗೆ ಅನಾದರವನ್ನು ತೋರಿಸುವವರನ್ನು ನೀನು ಖಂಡಿತ ನಾಶಮಾಡತಕ್ಕವನು. ಆದರೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಆ ನಾಶಕ್ಕೆ ವಿಷಯರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಡ. ಕ್ರುದ್ಧನಾದ ನಿನ್ನ ಕ್ರೂರವಾದ ಕೋಪಕ್ಕೂ ಪಾತ್ರರನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಬೇಡ.

English Translation.

Make us not the objects of death through your wrath, though your wrath is directed towards a person who neglects (to worship) you.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವಧಾಯ ಹತ್ನವೇ—ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಶಿಕ್ಷೆಮಾಡುವುದಕ್ಕೆ ಅವರನ್ನು ನೀನು ಕೊಲ್ಲುವಕಾರ್ಯಕ್ಕೆ (ನಮ್ಮನ್ನು ಈಡುಮಾಡಬೇಡ) ಈ ಎರಡು ಶಬ್ದಗಳೂ ಒಂದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವವು. ಆದರೂ ಪಾಪಿಗಳನ್ನು ಅಥವಾ ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡಲುದ್ಯುಕ್ತನಾದ ನಿನ್ನ ಶಿಕ್ಷಾರೂಪವಾದ ವಧ (ಸಂಹಾರ) ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಎಂದು ಈ ಶಬ್ದಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ—ಅನಾದರಂ ಕೃತವತಃ । ನಿನ್ನನ್ನು ಅಲಕ್ಷ್ಯಮಾಡಿದವನ (ವಧಾಯ).

ಹೃಣಾನಸ್ಯ—ಹೃಣೀಯಮಾನಸ್ಯ ಕ್ರುದ್ಧಸ್ಯ ರುಷ್ಟಸ್ಯ । ಕೋಪವುಳ್ಳ ನಿನ್ನ.

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಎಲೈ ವರುಣನೇ ನಿನ್ನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ತಿರಸ್ಕಾರಬುದ್ಧಿಯಿಂದ ವರ್ತಿಸುವ ದುಷ್ಟಜನರನ್ನು ನೀನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವೆಯಷ್ಟೆ. ದುಷ್ಟರನ್ನು ಸಂಹಾರಮಾಡುವ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನೀನು ಕೋಪಯುಕ್ತನಾಗಿರುವೆ. ಅಂತಹ ಕೋಪಕ್ಕೆ ನಮ್ಮನ್ನು ಈಡುಮಾಡಬೇಡ. ನಿನ್ನ ಕೋಪಕ್ಕೆ ನಾವು ಪಾತ್ರರಾಗದಂತೆ ಅನುಗ್ರಹಿಸು ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ವಧಾಯ—ಹನ ಹಿಂಸಾಗತ್ಯೋಃ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. **‘ ಹನಶ್ಚ ವಧಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೭೬) ಅನುಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಹನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದರೊಡನೆ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ವಧಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಧಾಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **‘ ಉಂಛಾದೀನಾಂ ಚ ’**

(ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಂಛಾದಿಯಲ್ಲಿ ಇದನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಧಾಯ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹತ್ನವೇ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತುವಿಗೆ **' ಕುಹನಿಭ್ಯಾಂಕ್ನುಃ '** (ಉ. ಸೂ. ೩-೩೧೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ನು ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರೊಡನೆ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ತಕಾರಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಹತ್ನು ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ವಿಭಕ್ತಿಯು ಅನುದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ—ಹೇಡೃ ಅನಾದರೆ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. **' ಛಂದಸಿ ಲಿಟ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೫) ಎಂದು ಅನುವೃತ್ತವಾಗುವಾಗ **' ಲಿಟಃ ಕಾನಜ್ವಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟಿಗೆ ಕಾನಚ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಕಾನಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಹೇಡ್ ಹೇಡ್+ಆನ ಎಂದಿರುವಾಗ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಹಲಾದಿಶೇಷ, ಹ್ರಸ್ವ, ಚುತ್ವ, ಜಸ್ತ್ವಕಾರ್ಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಧಾತುವಿನ ಏಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾದ ಈಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಜಿಹೀಳಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **' ಚಿತಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಜಿಹೀಳಾನಸ್ಯ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ರೀರಧಃ—ರಾಧ ಸಾಧ ಸಂಸಿದ್ಧೌ ಧಾತು. ಸ್ವಾದಿ. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಣಿಜಂತದ ಮೇಲೆ ಲುಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಣಿಶ್ರಿದ್ರು-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚ್ಲಿ ವಿಕರಣಕ್ಕೆ ಚಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಣೌಚಙ್ಯು-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಚಙ್ ಪರಕವಾದ ಣಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧೆಗೆ ಹ್ರಸ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಚಙಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ಹಲಾದಿಶೇಷ ಹ್ರಸ್ವಗಳು ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಬಂದರೆ ಲುಙಿನ ಮಧ್ಯಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ರರಧ್+ಇ+ಅ+ಸ್ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. **' ಣೇರನಿಟಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೫೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣಿಗೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಸನ್ವಲ್ಲಘುನಿ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸನ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದರಿಂದ **' ಸನ್ಯತಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಇತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ **' ದೀರ್ಘೋಲಘೋಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘವು ಬರುತ್ತದೆ. **' ನಮಾಙ್ಯೋಗೇ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಙ್ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯಯಕ್ಕೆ ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ರೀರಧಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೃಣಾನಸ್ಯ—ಹೃಣೀಙ್ ರೋಷಣೇ ಲಜ್ಜಾಯಾಂ ಚ, ಧಾತು. ಕಂಡ್ವಾದಿ ಇದಕ್ಕೆ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶಾನಚ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಪೃಷೋದರಾದೀನಿ ಯಥೋಪದಿಷ್ಟಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೩-೧೦೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದು ಪೃಷೋದರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಠಿತವಾದುದರಿಂದ ವರ್ಣಲೋಪದಿಂದ ಹೃಣಾನ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದುದರಿಂದಲೇ ಸ್ವಾರ್ಥಿಕವಾದ ಯಕ್ ಪ್ರತ್ಯಯವೂ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ಚಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುವುದರಿಂದ ನಕಾರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ॥ ೨ ॥

|| ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ||

ವಿ ಮೃಳೀಕಾಯ ತೇ ಮನೋ ರಥೀರಶ್ವಂ ನ ಸಂದಿತಂ |
ಗೀರ್ಭಿರ್ವರುಣ ಸೀಮಹಿ || ೩ ||

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವಿ | ಮೃಳೀಕಾಯ | ತೇ | ಮನಃ | ರಥೀಃ | ಅಶ್ವಂ | ನ | ಸಂऽದಿತಂ |
ಗೀಃऽಭಿಃ | ವರುಣ | ಸೀಮಹಿ || ೩ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಹೇ ವರುಣ ಮೃಳೀಕಾಯಾಸ್ಮತ್ಸುಖಾಯ ತೇ ತವ ಗೀರ್ಭಿಃ ಸ್ತುತಿಭಿರ್ವಿ ಸೀಮಹಿ | ವಿಶೇಷೇಣ ಬಧ್ನೀಮಃ | ಪ್ರಸಾದಯಾಮ ಇತ್ಯರ್ಥಃ | ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ | ರಥೀಃ ರಥಸ್ವಾಮಿ ಸಂದಿತಂ ಸಮ್ಯಕ್ ಖಂಡಿತಂ ದೂರಗಮನೇನ ಶ್ರಾಂತಮಶ್ವಂ ನ ಅಶ್ವಮಿವ | ಯಥಾ ಸ್ವಾಮಿ ಶ್ರಾಂತಮಶ್ವಂ ಘಾಸಪ್ರದಾನಾದಿನಾ ಪ್ರಸಾದಯತಿ ತದ್ವತ್ || ರಥೀಃ | ಮತ್ವರ್ಥೀಯ ಈಕಾರಃ | ಸಂದಿತಂ | ದೋ ಅವಖಂಡನೇ | ನಿಷ್ಠೇತಿ ಕ್ತಃ | ದ್ಯತಿಸ್ಯತಿಮಾಸ್ಥಾಂ | ಪಾ. ೭-೪-೪೦ | ಇತೀಕಾರಾಂತಾದೇಶಃ | ಗತಿರನಂತರ ಇತಿ ಗತೇಃ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ | ಗೀರ್ಭಿಃ | ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ಭಿಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸೀಮಹಿ | ಷಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ | ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾತ್ಮನೇಪದಂ | ಬಹುಲಂ ಛಂದಸೀತಿ ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ವಲಿ ಲೋಪಃ | ಪಾ. ೬-೧-೬೬ | ಯದ್ವಾ | ಷಿಞ್ ಬಂಧನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ವಿಕರಣಸ್ಯ ಲುಕ್ | ದೀರ್ಘಶ್ಛಾಂದಸಃ ||

| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ | **ರಥೀಃ**—ರಥದ ಯಜಮಾನನು (ಸಾರಥಿಯು) | **ಸಂದಿತಂ**—(ದೂರ ಪ್ರಯಾಣದಿಂದ) ಬಳಲಿದ | **ಅಶ್ವಂ ನ**—ಕುದುರೆಯನ್ನು (ಹುಲ್ಲುಹಾಕ ನೀರುಕುಡಿಸುವುದೇ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಂದ) ಸಮಾಧಾನ ಪಡಿಸುವಂತೆ (ನಾವೂ ಸಹ) | **ಮೃಳೀಕಾಯ**—ನಮ್ಮ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ | **ತೇ**—ನಿನ್ನ | **ಮನಃ**—ಮನಸ್ಸನ್ನು | **ಗೀರ್ಭಿಃ**—ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ | **ವಿ ಸೀಮಹಿ**—ಸಂತೈಸುತ್ತೇವೆ.

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ಸಾರಥಿಯು ಬಳಲಿದ ತನ್ನ ಕುದುರೆಗೆ ನೀರುಕುಡಿಸಿ ಹುಲ್ಲುಹಾಕಿ ಸಮಾಧಾನಪಡಿಸುವಂತೆ ನಾವೂ ಸಹ ನಮ್ಮ ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ ನಿನ್ನ ಮನಸ್ಸನ್ನು ನಮ್ಮ ಸ್ತುತಿವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಂತೈಸುತ್ತೇವೆ.

English Translation.

O Varuna, We soothe your mind by our praises for our good as a charioteer soothes (or unties) his weary horse.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮೃಳೀಕಾಯ—ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ.

ರಥೀಃ ಅಶ್ವಂ ನ ಸಂದಿತಂ—ರಥದ ಸಾರಥಿಯು ಬಳಲಿ ಬಂದ ತನ್ನ ಕುದುರೆಯನ್ನು ಹಸ್ತದಿಂದ ಮೆಲ್ಲನೆ ತಟ್ಟಿ ಸಮಾಧಾನಮಾಡುವಂತೆ ನಾವು ವರುಣನನ್ನು ಸ್ತೋತ್ರರೂಪವಾದ ವಾಕ್ಯಗಳಿಂದ ಸಂತೈಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದರೆ ಸಂತೋಷಪಡಿಸುತ್ತೇವೆ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಸಂದಿತಂ-ದೋ ಅವಖಂಡನೇ । ಸಮ್ಯಕ್ ಖಂಡಿತಂ ದೂರಗಮನೇನ ಶ್ರಾಂತಂ । ದೂರಪ್ರಯಾಣದಿಂದ ಬಹಳವಾಗಿ ಆಯಾಸಗೊಂಡ, ಬಳಲಿದ ಇತ್ಯಾದಿ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ರಥೀಃ—ರಥ ಅಸ್ಯ ಅಸ್ತಿ ಇತಿ ರಥೀಃ. ಮತ್ವರ್ಥದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮೈಕವಚನದಲ್ಲಿ ರಥೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಂದಿತಮ್—ದೋ ಅವಖಂಡನೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. ಸಂ ಉಪಸರ್ಗ **'ನಿಷ್ಠಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭೂತಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **'ದ್ಯತಿಸ್ಯತಿಮಾಸ್ಥಾಮಿತ್ತಿಕಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೪೦) ಈ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ತಕಾರಾದಿಯಾದ ಕಿತ್ತಾದ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಇತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರವು ಅಂತಾದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಂದಿತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನ ರೂಪ. **'ಗತಿರನಂತರಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಗೀರ್ಭಿಃ—ಗಿರ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾದ **'ರ್ವೋರುಪಧಾಯಾಃ'** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಕ್ಕಿಗೆ ದೀರ್ಘಬಂದರೆ ಗೀರ್ಭಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **'ಸಾವೇಕಾಚಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಏಕಾಚಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭಿಸಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ

ಸೀಮಹಿ—ಷಿವು ತಂತುಸಂತಾನೇ ಧಾತು ದಿವಾದಿ. ಧಾತ್ವಾದಿ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಸಕಾರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಇದು ಪರಸ್ಮೈಪದಿ ಧಾತುವಾದರೂ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಆತ್ಮನೇಪದ ಪ್ರತ್ಯಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕರಣದ ಶ್ಯನ್ನಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಉಪಧಾದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ವಕಾರಕ್ಕೆ **'ಲೋಪೋ ವ್ಯೋರ್ವಲಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಲ್‌ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಷಿಞ್ ಬಂಧನೇ ಧಾತು ಉಭಯಪದಿ ಸ್ವಾದಿ **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶ್ನು ವಿಕರಕ್ಕೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಛಾಂದಸವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಸೀಮಹಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಙಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ॥ ೩ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಪರಾ ಹಿ ಮೇ ವಿಮನ್ಯವಃ ಪತಂತಿ ವಸ್ಯಇಷ್ಟಯೇ ।
ವಯೋ ನ ವಸತೀರುಪ ॥ ೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಪರಾ । ಹಿ । ಮೇ । ವಿऽಮನ್ಯವಃ । ಪತಂತಿ । ವಸ್ಯಃऽಇಷ್ಟಯೇ ।
ವಯಃ । ನ । ವಸತೀಃ । ಉಪ ॥ ೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹೇ ವರುಣ ಮೇ ಮಮ ಶುನಃಶೇಪಸ್ಯ ವಿಮನ್ಯವಃ ಕ್ರೋಧರಹಿತಾ ಬುದ್ಧಯೋ ವಸ್ಯ-ಇಷ್ಟಯೇ ವಸೀಯಸೋऽತಿಶಯೇನ ವಸುಮತೋ ಜೀವನಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಯೇ ಪರಾ ಪತಂತಿ । ಪರಾ-ಙ್ಮುಖಾಃ ಪುನರಾವೃತ್ತಿರಹಿತಾಃ ಪ್ರಸರಂತಿ। ಹಿಶಬ್ದೋऽಸ್ಮಿನ್ನರ್ಥೇ ಸರ್ವಜನಪ್ರಸಿದ್ಧಿಮಾಹ । ಪರಾಪತನೇ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ । ವಯೋ ನ। ಪಕ್ಷಿಣೋ ಯಥಾ ವಸತೀರ್ನಿವಾಸಸ್ಥಾನಾನ್ಯುಪ ಸಾಮೀಪ್ಯೇನ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ತದ್ವತ್ ॥ ಪತಂತಿ । ಪಾದಾದಿತ್ವಾನ್ನಿಘಾತಾಭಾವಃ ವಸ್ಯಇಷ್ಟಯೇ ವಸುಮಚ್ಛಬ್ದಾದ್ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಗಿತಿ ಮತುಪೋ ಲುಕಿ ಟಿಲೋಪ ಈಯಸುನೋ ಯಕಾರಲೋಪಶ್ಛಾಂದಸಃ । ವಸತೀಃ । ಶತುರನುಮ ಇತಿ ಙೀಪ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವರುಣ—ಎಲೈ ವರುಣನೇ । **ಮೇ**—(ಶುನಃಶೇಪನಾದ) ನನ್ನ । **ವಿಮನ್ಯವಃ**—ಕ್ರೋಧರಹಿತ (ಪ್ರಶಾಂತ) ಗಳಾದ ಮನಶ್ಚಿಂತನೆಗಳು । **ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ ಹಿ**—ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಜೀವನದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೇ । **ವಸತೀಃ ಉಪ**—(ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ) ಗೂಡುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ । **ವಯೋ ನ**—ಪಕ್ಷಿಗಳು ಸುಳಿದಾಡುವಂತೆ । **ಪರಾ ಪತಂತಿ** (ಉತ್ಕಟೇಚ್ಛೆಯಿಂದ) ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿವೆ ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಎಲೈ ವರುಣನೇ, ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಗೂಡುಗಳ ಸುತ್ತಲೂ ಅಭಿಮಾನದಿಂದ ಸುಳಿದಾಡುವಂತೆ ನನ್ನ ಪ್ರಶಾಂತಗಳಾದ ಮನಶ್ಚಿಂತನೆಗಳೂ ಸಹ ಅತ್ಯಂತ ಬೆಲೆಬಾಳುವ ಜೀವನದ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿಯೇ ಉತ್ಕಟವಾದ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಅಲೆದಾಡುತ್ತಿವೆ.

English Translation.

My peaceful meditations revert to the desire of life as birds hover around their nests.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮೇ—ಮಮ ಶುನಃಶೇಪಸ್ಯ । ಶುನಶ್ಶೇಪನಾಮಕನಾದ ನನ್ನ.

ವಿಮನ್ಯವಃ—ಕ್ರೋಧರಹಿತವಾದ, peaceful thoughts ಕೆಟ್ಟ ಆಲೋಚನೆಗಳಿಂದ ದೂರವಾದ ಇತ್ಯಾದಿ.

ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ—ಅತಿಶಯೇನ ವಸುಮತೋ ಜೀವನಸ್ಯ ಪ್ರಾಪ್ತಯೇ । ಧನಾದಿಗಳಿಂದ ಸಹಿತವಾದ ಉತ್ತಮ ಜೀವನಾರ್ಥವಾಗಿ ಈಗ ನಾನು ಯೂಪಬದ್ಧನಾಗಿ ಮರಣೋನ್ಮುಖನಾಗಿದ್ದರೂ ನನ್ನ ಆಸೆಗಳು ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ದೊರೆಯುವ ನಾನಾವಿಧ ಉಪಭೋಗಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ ಎಂದು ಶುನಶ್ಶೇಪನು ತನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನಲ್ಲಿರುವ ಅಪೇಕ್ಷೆಯನ್ನು ವ್ಯಕ್ತಪಡಿಸುವನು.

ವಯೋ ನ ವಸತೀರುಪ—ಪಕ್ಷಿಗಳು ತಮ್ಮ ಪ್ರೀತಿಪಾತ್ರವಾದ ಗೂಡನ್ನು ಸಮೀಪಿಸಿದಾಗ ಸ್ವಲ್ಪಹೊತ್ತು ಸುತ್ತಲೂ ಹಾರಾಡಿ ಬಳಿಕ ಒಳಹೊಗುವಂತೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸಿನ ವೃತ್ತಿಗಳು ಉಪಭೋಗಗಳ ಕಡೆಗೆ ಪ್ರವರ್ತಿಸುವುವು ಎಂದು ದೃಷ್ಟಾಂತಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಪತಂತಿ—ಪತ್ಲೃ ಗತೌ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪತಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅತಿಙಂತದ ಪರದಲ್ಲಿದ್ದರೂ **'–ಅಪಾದಾದೌ'** ಎಂದು ನಿಷೇಧಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪಾದದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವುದರಿಂದ ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಧಾತುಸ್ವರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ—ವಸು ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ **'ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯ'** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅತಿಶಯೇನ ವಸುಮತ್ ಎಂಬ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ **'ದ್ವಿವಚನ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫–೩–೫೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸುಮತ್+ಈಯಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ **'ವಿನ್ಮತೋರ್ಲುಕ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೫–೩–೬೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಈಯಸುನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸು+ಈಯಸ್ ಎಂದು ಆಗುತ್ತದೆ. ಈಯಸುನಿನ ಯಕಾರಕ್ಕೆ ಛಾಂದಸವಾಗಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಜಾದಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಟಿಲೋಪ ಬಂದರೆ ವಸ್ಯಸ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವಸ್ಯಸಃ ಇಷ್ಟಿಃ ಎಂದು ಸಮಾಸಮಾಡಿದಾಗ ವಸ್ಯಇಷ್ಟಿಃ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವಸ್ಯ ಇಷ್ಟಯೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ವಸತೀಃ—ವಸ ನಿವಾಸೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ ಲಡರ್ಥದಲ್ಲಿ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸತ್ ಎಂದು ತಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ **'ಉಗಿತಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪–೧–೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಶತೃವಿನಲ್ಲಿ ಋಕಾರ

ಇತ್ತ್ವಾದುದರಿಂದ ಙೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯು ಬರುತ್ತದೆ. ವಸತೀ+ಅಸ್ ಎಂದಿರುವಾಗ ಪೂರ್ವಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದು ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ವಸತೀಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **'ಶತುರನುಮೋ ನದ್ಯಜಾದೀ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಙೀಪ್ ಪಿತ್ತ್ವಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ. ವಸತೀಃ ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಕದಾ ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ ನರಮಾ ವರುಣಂ ಕರಾಮಹೇ ।
ಮೃಳೀಕಾಯೋರುಚಕ್ಷಸಂ ॥ ೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಕದಾ । ಕ್ಷತ್ರಽಶ್ರಿಯಂ । ನರಂ । ಆ । ವರುಣಂ । ಕರಾಮಹೇ ।
ಮೃಳೀಕಾಯ । ಉರುಽಚಕ್ಷಸಂ ॥ ೫ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಮೃಳೀಕಾಯಾಸ್ಮತ್ಸುಖಾಯ ವರುಣಂ ಕದಾ ಕಸ್ಮಿನ್ಕಾಲ ಆ ಕರಾಮಹೇ । ಅಸ್ಮಿನ್ಕರ್ಮಣ್ಯಾಗತಂ ಕರವಾಮ । ಕೀದೃಶಂ । ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ । ಬಲಸೇವಿನಂ ನರಂ ನೇತಾರಂ ಉರುಚಕ್ಷಸಂ ಬಹೂನಾಂ ದ್ರಷ್ಟಾರಂ ॥ ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ । ಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಶ್ರಯತೀತಿ ಕ್ಷತ್ರಶ್ರೀಃ । ಕ್ವಿಪ್ । ವಚೀತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೩-೨-೧೭೮-೨ । ಕ್ವಿಪ್ ದೀರ್ಘಶ್ಚ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ನರಂ । ಋದೋರಬಿತ್ಯಬಂತ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ಕರಾಮಹೇ । ಕರೋತೇರ್ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ । ಉರುಚಕ್ಷಸಂ । ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಚ । । ಉ. ೪-೨೩೨ । ಇತ್ಯಸುನ್ । ಶಿದ್ವದ್ಭಾವಾತ್ಖ್ಯಾಜಾದೇಶಾಭಾವಃ ॥೧೬॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ—ಬಲದಿಂದ ಸೇವಿತನೂ, (ಕೂಡಿದವನೂ) । **ನರಂ**—ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ । **ಉರುಚಕ್ಷಸಂ**—ಬಹು ಜನರನ್ನು ನೋಡುವವನೂ ಆದ । **ವರುಣಂ**—ವರುಣದೇವನನ್ನು । **ಮೃಳೀಕಾಯ**—(ನಮ್ಮ) ಸುಖಕ್ಕಾಗಿ । **ಕದಾ**—ಯಾವಾಗ । **ಆ ಕರಾಮಹೇ**—(ನಮ್ಮ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮದಲ್ಲಿ) ಬರಮಾಡೋಣ ?

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಬಲಶಾಲಿಯೂ ಸಕಲರ ಮಾರ್ಗದರ್ಶಕನೂ ಬಹು ಜನರನ್ನು ಗಮನಿಸುವವನೂ ಆದ ವರುಣದೇವನನ್ನು ನಾವು ನಮ್ಮ ಸುಖಸಂಪಾದನೆಗಾಗಿ ಯಾವಾಗ ಈ ಯಜ್ಞಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಬರಮಾಡೋಣ ?

English Translation

When, for our happiness shall we bring Varuna, the mighty, the guide of men, and beholder of many ?

॥ ವಿಶೇಷಾಂಶಗಳು ॥

ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ—ಕ್ಷತ್ರವೆಂದರೆ ಶರೀರಬಲವೆಂದು ಭಾಷ್ಯಕಾರರು ೨೪ನೇ ಸೂಕ್ತದ ೬ನೆಯ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿರುವರು. ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ ಎಂದರೆ ಬಲಸಂಪತ್ತುಳ್ಳ, ಧೈರ್ಯವುಳ್ಳ ಎಂದರ್ಥವು.

ಉರುಚಕ್ಷಸಂ—ಬಹೂನಾಂ ದ್ರಷ್ಟಾರಂ । ಬಹಳ ಜನರನ್ನು ನೋಡುವ ಎಂದರೆ ಅನೇಕರಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವ ಅಥವಾ ಸ್ತುತಿಸಲ್ಪಡುವ ಎಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಮ್—ಕ್ಷತ್ರಾಣಿ ಶ್ರಯತಿ ಇತಿ ಕ್ಷತ್ರಶ್ರೀಃ. **'ಕ್ವಿಬ್ವಚಿಪ್ರಚ್ಛ್ಯಾಯತ'** (ಪಾ. ೩-೨-೧೭೮-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉಪಪದವಿರುವಾಗ ಶ್ರಿಞ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಕ್ವಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ದೀರ್ಘವೂ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಕ್ಷತ್ರಶ್ರಿಯಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಾರಕವು ಉಪಪದವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ರಿ ಎಂಬಲ್ಲಿರುವ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ

ನರಮ್—ಣೀಞ್ ಪ್ರಾಪಣೇ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. **'ಋದೋರಪ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೩-೫೭) ಋವರ್ಣಾಂತ, ಉವರ್ಣಾಂತ ಧಾತುಗಳ ಮೇಲೆ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಅ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಋಕಾರದ ಸ್ಥಾನದಲ್ಲಿ ಅಕಾರವು ರಪರವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನರಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ **'ಧಾತೋಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಂದಿರುವ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ನರಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರಾಮಹೇ—ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲಟ್ ಉತ್ತಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಮಹಿಙ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಟಿತ ಆತ್ಮನೇ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಕ್ಕೆ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ **'ತನಾದಿಕೃಞ್ಭ್ಯಃ ಉಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ವಿಕರಣವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಶಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಸಾರ್ವಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ+ಮಹೇ ಎಂದಿರುವಾಗ **'ಅತೋದೀರ್ಘೋಯಞಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೧೦೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅದಂತಾಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರಾಮಹೇ ಎಂದು ರೂಪ ಆಗುತ್ತದೆ. ತಿಙಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಉರುಚಕ್ಷಸಮ್— ಚಕ್ಷಿಙ್ ವ್ಯಕ್ತಾಯಾಂ ವಾಚಿ ಧಾತು. **‘ ಚಕ್ಷೇರ್ಬಹುಲಂ ಶಿಚ್ಚ ’** (ಉ. ಸೂ ೪–೬೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಶಿದ್ವದ್ಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ. ಉರುಚಕ್ಷಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಉರುಚಕ್ಷಸಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಶಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **‘ ಚಕ್ಷಿಙಃ ಖ್ಯಾಞ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೨–೪–೫೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆರ್ಧಧಾತುಕನಿಮಿತ್ತಕವಾದ ಖ್ಯಾಞಾದೇಶವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಚಕ್ಷಸಂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ॥ ೫ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ತದಿತ್ಸಮಾನಮಾಶಾತೇ ವೇನಂತಾ ನ ಪ್ರ ಯುಚ್ಛತಃ ।
ಧೃತವ್ರತಾಯ ದಾಶುಷೇ ॥ ೬ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ತತ್ । ಇತ್ । ಸಮಾನಂ । ಆಶಾತೇ ಇತಿ । ವೇನಂತಾ । ನ । ಪ್ರ । ಯುಚ್ಛತಃ ।
ಧೃತಽವ್ರತಾಯ । ದಾಶುಷೇ ॥ ೬ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಧೃತವ್ರತಾಯಾನುಷ್ಠಿತಕರ್ಮಣೇ ದಾಶುಷೇ ಹವಿರ್ದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ ವೇನಂತೌ ಕಾಮಯಮಾನೌ ಮಿತ್ರಾವರುಣಾವಿತಿ ಶೇಷಃ । ತಾವುಭೌ ಸಮಾನಂ ಸಾಧಾರಣಂ ತದಿದಮಸ್ಮಾಭಿರ್ದತ್ತಂ ತದೇವ ಹವಿರಾಶಾತೇ । ಅಶ್ನುವಾತೇ। ನ ಪ್ರ ಯುಚ್ಛತಃ । ಕದಾಚಿದಪಿ ಪ್ರಮಾದಂ ನ ಕುರುತಃ ॥ ಆಶಾತೇ। ಅಶ್ನೋತೇರ್ಲಿಟಿ ದ್ವಿರ್ಭಾವಹಲಾದಿಶೇಷೌ । ಅತ ಆದೇಃ । ಪಾ. ೭.೪.೭೦ । ಇತ್ಯಾತ್ವಂ । ಅನಿತ್ಯಮಾಗಮಶಾಸನಮಿತಿ ವಚನಾದಶ್ನೋತೇಶ್ಚ । ಪಾ. ೭. ೪. ೭೨ । ಇತಿ ನುಡಭಾವಃ । ವೇನಂತಾ । ವೇನತಿಃ ಕಾಂತಿಕರ್ಮಾ । ಸುಪಾಂ ಸುಲುಗಿತ್ಯಾಕಾರಃ । ಪ್ರ ಯುಚ್ಛತಃ । ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ । ದಾಶುಷೇ । ದಾಶೃ ದಾನ ಇತ್ಯಸ್ಮಾದ್ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನಿತಿ ಕ್ವಸುಪ್ರತ್ಯಯೋ ನಿಪಾತಿತಃ । ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಮಿತಿ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ । ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚೇತಿ ಷತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಧೃತವ್ರತಾಯ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನೂ । **ದಾಶುಷೇ—**ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ । **ವೇನಂತಾ—**ಪ್ರಸನ್ನರಾದ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರೂ । **ಸಮಾನಂ—**(ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ) ಸಾಧಾರಣವಾದ । **ತದಿತ್—**(ನಮ್ಮಿಂದ ಅರ್ಪಿತವಾದ) ಅದೇ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು । **ಆಶಾತೇ—**ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ । **ನ ಪ್ರಯುಚ್ಛತಃ—**(ಯಾವಾಗಲೂ) ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಯಜ್ಞವನ್ನು ಆಚರಿಸುವವನೂ ಮತ್ತು ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅರ್ಪಿಸುವವನೂ ಆದ ಯಜಮಾನನಿಗೆ ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರೂ ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಸನ್ನರಾಗಿ ಅವರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಷ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ಅರ್ಪಿಸಿದ ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಇಬ್ಬರೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಸೇವಿಸುತ್ತಾರೆ. ಮತ್ತು ಯಜ್ಞಕರ್ತನಿಗೆ ಯಾವಾಗಲೂ ಕೆಡಕನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

English Translation.

(Mitra and Varuna,) partake of the common oblation ; this offering is propitious to the giver and celebrator of this sacrificc.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಸಮಾನಂ—ಮಿತ್ರಾವರುಣರಿಬ್ಬರಿಗೂ ಸಮಾನವಾದ ಎಂದರೆ ಇಬ್ಬರನ್ನೂ ಒಟ್ಟಿಗೆ ಉದ್ದೇಶಿಸಿ ಸಮರ್ಪಿಸುವ, ಪ್ರತ್ಯೇಕವಲ್ಲದ ಎಂದರ್ಥವು.

ವೇನಂತಾ—ಕಾಮಯಮಾನೌ । ಹವಿಸ್ಸನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವ ಮಿತ್ರಾವರುಣರು.

ನ ಪ್ರ ಯುಚ್ಛತಃ—ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ । ಕದಾಚಿದಪಿ ನ ಪ್ರಮಾದಂ ಕುರ್ವತಃ । ಯಾವಾಗಲೂ ಪ್ರಮಾದವನ್ನು (ತಪ್ಪನ್ನು) ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ.

ಧೃತವ್ರತಾಯ—ಅನುಷ್ಠಿತಕರ್ಮಣೇ । ಯಜ್ಞಾದ್ಯನುಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿರುವ, ಮಿತ್ರಾವರುಣರನ್ನು ಯಜ್ಞಾದಿಗಳಿಂದ ಆರಾಧಿಸುವ.

ದಾಶುಷೇ—ಹವಿರ್ದತ್ತವತೇ ಯಜಮಾನಾಯ । ಹವಿಃಪ್ರದಾನವನ್ನು ಮಾಡುವ ಯಜಮಾನನಿಗೆ.

ಈ ಋಕ್ಕಿಗೆ ಈ ವಿಧವಾದ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನು ಸ್ಕಂದಸ್ವಾಮಿಯು ಮಾಡಿರುವುದಲ್ಲದೆ **ಧೃತವ್ರತಾಯ, ದಾಶುಷೇ** ಎಂಬ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಬೇರೆ ಅರ್ಥವಿವರಣೆಯನ್ನೂ ಮಾಡಿರುವರು. ಧೃತವ್ರತಶಬ್ದಕ್ಕೆ **ಸ್ವಕರ್ಮಣಾಮಪರಿತ್ಯಕ್ತತ್ವಾತ್ ಧೃತವ್ರತೋ ವರುಣಃ—**ತನ್ನ ಸ್ವಕರ್ಮವಾದ ಯಜಮಾನರಕ್ಷಣಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಡದೇ ಮಾಡುವವನೂ, **ದಾಶುಷೇ—**ಯಜಮಾನನ ಇಷ್ಟಾರ್ಥಗಳನ್ನು ಕೊಡುವವನೂ ಆದ ವರುಣನಿಗೆ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿರುವರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಆಶಾತೇ—ಅಶ ಭೋಜನೇ ಧಾತು. ಕ್ರ್ಯಾದಿ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಆತಾಂ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಟಿತಆತ್ಮ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೭೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಏತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬಂದು ಹಲಾದಿ ಶೇಷ ಬಂದರೆ ಅಶ್+ಆತೆ ಎಂದಿರುತ್ತದೆ. **'ಅತ ಆದೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೦) ಅಭ್ಯಾಸದ ಆದಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪರರೂಪವು ಬಾಧಿತವಾಗಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಸವರ್ಣದೀರ್ಘ ಬಂದರೆ ಆಶಾತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **'ಆಗಮಶಾಸ್ತ್ರಮನಿತ್ಯಂ'** (ಪರಿಭಾ. ೯೫) ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ **'ಅಶ್ನೋತೇಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ನುಡಾಗಮವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ.

ವೇನಂತಾ—ವೇನೃ ಗತಿಜ್ಞಾನಚಿಂತಾನಿಶಾಮನವಾದಿತ್ರಗ್ರಹಣೇಷು ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಇಲ್ಲಿ ಕಾಂತಿ ಕರ್ಮ (ಕಾಂತಿ=ಇಚ್ಛಾ) ಕವಾಗಿ ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು. ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರಥಮಾ ದ್ವಿವಚನದಲ್ಲಿ ಔ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ಅದಕ್ಕೆ **'ಸುಪಾಂ ಸುಲುಕ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರವು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ವೇನಂತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರ ಯುಚ್ಛತಃ—ಯುಚ್ಛ ಪ್ರಮಾದೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. ಪ್ರಥಮಪುರುಷದ್ವಿವಚನದ ರೂಪ. ತಿಙಂತ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಾಶುಷೇ—ದಾಶೃ ದಾನೇ ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. **'ದಾಶ್ವಾನ್ ಸಾಹ್ವಾನ್ ಮೀಢ್ವಾಂಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಸು ಪ್ರತ್ಯಯವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ. ದಾಶ್ವಸ್ ಎಂದು ಸಕಾರಾಂತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ಚತುರ್ಥೀ ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಭಸಂಜ್ಞೆಯು ಇರುವುದರಿಂದ **'ವಸೋಃ ಸಂಪ್ರಸಾರಣಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೩೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಭಸಂಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ ಅಂಗಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರಸಾರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪರದ ಅಚ್ಚಿಗೆ ಪೂರ್ವರೂಪ ಬಂದರೆ ದಾಶುಸ್+ಏ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. **'ಶಾಸಿವಸಿಘಸೀನಾಂ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ದಾಶುಷೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ॥ ೬ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವೇದಾ ಯೋ ವೀನಾಂ ಪದಮನ್ತರಿಕ್ಷೇಣ ಪತತಾಂ ।
ವೇದ ನಾವಃ ಸಮುದ್ರಿಯಃ ॥ ೭ ॥

|| ಪದಪಾಠಃ ||

ವೇದ | ಯಃ | ವೀನಾಂ | ಪದಂ | ಅನ್ತರಿಕ್ಷೇಣ | ಪತತಾಂ |
ವೇದ | ನಾವಃ | ಸಮುದ್ರಿಯಃ || ೭ ||

|| ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷೇಣ ಪತತಾಮಾಕಾಶಮಾರ್ಗೇಣ ಗಚ್ಛತಾಂ ವೀನಾಂ ಪಕ್ಷಿಣಾಂ ಪದಂ ಯೋ ವರುಣೋ ವೇದ | ತಥಾ ಸಮುದ್ರಿಯಃ ಸಮುದ್ರೇಽವಸ್ಥಿತೋ ವರುಣೋ ನಾವೋ ಜಲೇ ಗಚ್ಛಂತ್ಯಾಃ ಪದಂ ವೇದ ಜಾನಾತಿ ಸೋಽಸ್ಮಾನ್ಬಂಧನಾನ್ಮೋಚಯತ್ವಿತಿ ಶೇಷಃ | ವೇದ | ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ | ವಿದೋ ಲಟೋ ವಾ | ಪಾ. ೩-೪-೮೩ | ಇತಿ ತಿಪೋ ಣಲ್ | ಲಿತ್ಸರ್ವೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ | ದ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಙ ಇತಿ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ ದೀರ್ಘಃ | ವೀನಾಂ | ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಮಿತಿ ನಾಮ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಪತತಾಂ | ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ | ಶತುಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಧಾತುಸ್ವರಃ | ನಾವಃ | ಸಾವೇಕಾಚ ಇತಿ ಷಷ್ಠ್ಯಾ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ | ಸಮುದ್ರಿಯಃ | ಭವಾರ್ಥೇ ಸಮುದ್ರಾಭ್ರಾದ್ಘಃ | ಪಾ. ೪. ೪. ೧೧೮ | ಇತಿ ಘಪ್ರತ್ಯಯಃ |

|| ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ||

ಅಂತರಿಕ್ಷೇಣ—ಆಕಾಶಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ | **ಪತತಾಂ**—ಹಾರಾಡತಕ್ಕ | **ವೀನಾಂ**—ಪಕ್ಷಿಗಳ | **ಪದಂ**—ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವನ್ನು | **ಯಃ**—ಯಾವ ವರುಣನು | **ವೇದ**—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ | **ಸಮುದ್ರಿಯಃ**—ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿರುವ (ಅದೇ) ವರುಣನು | **ನಾವಃ**—(ನೀರಿನಲ್ಲಿ ಓಡಾಡತಕ್ಕ) ದೋಣಿಯ | **ಪದಂ**—ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವನ್ನೂ | **ವೇದ**—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆಯೋ (ಅಂತಹ.........)

|| ಭಾವಾರ್ಥ ||

ವರುಣನು ಆಕಾಶದಲ್ಲಿ ಹಾರಾಡತಕ್ಕ ಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಹಾಗೆಯೇ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಅಡಗಿದ್ದು ದೋಣಿಯ ಸಂಚಾರಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಸಹ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿದುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತಹ ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಪಾಶಗಳನ್ನು ವಿಮೋಚನಮಾಡಲಿ).

English Translation.

He who knows the path of the birds flying through the air, he who knows the course of the ship in the ocean ; (may he loosen our bonds).

|| ನಿರೀಕ್ಷಿಸುವುಗಳು ||

ವರುಣನು ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶಮಾನನಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಾರಿಂದಲೂ ತಿಳಿಯಲಶಕ್ಯವಾದ ಪಕ್ಷಿಗಳು ಹಾರಾಡುವ ಮಾರ್ಗಗಳನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು. ಹಾಗೆಯೇ ವರುಣನು ಜಲಾಧಿಪತಿಯಾದ್ದರಿಂದ ಸಮುದ್ರದ ಮೇಲೆ ಸಂಚರಿಸುವ ನಾವೆಗಳ (ಹಡಗುಗಳ) ಮಾರ್ಗವನ್ನು ತಿಳಿಯಬಲ್ಲನು. ಭೂಮಿಯ ಮೇಲೆ ಒಂದು ಸ್ಥಳದಿಂದ ಮತ್ತೊಂದು ಸ್ಥಳಕ್ಕೆ ಹೋಗುವ ಮಾರ್ಗವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗಿ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಕಾಣಿಸುವುದು. ಅದನ್ನು ನೋಡಿ ತಿಳಿಯುವುದು ಕಷ್ಟವಲ್ಲ. ಆದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮುದ್ರದ ಮೇಲೆಯೂ ಸಂಚರಿಸುವ ಮಾರ್ಗಗಳು ನಿರ್ದಿಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯಲು ಮನುಷ್ಯಮಾತ್ರದವರಿಗೆ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ವರುಣನಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅದನ್ನು ತಿಳಿಯುವ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವಿದೆ. ಅಂತಹ ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಪಾಶವಿಮೋಚನೆಯನ್ನು ಮಾಡಲಿ ಎಂದು ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವೇದ—ವಿದ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ ಲಟ್ ವಿವಕ್ಷೆಮಾಡಿದಾಗ **'ವಿದೋಲಟೋ ವಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೩) ವಿದ್ ಧಾತುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಟ್ಟಿನ ತಿಙಿಗೆ ಲಿಟ್ ಪರಸ್ಮೈಪದದ ಣಲಾದಿಗಳು ವಿಕಲ್ಪವಾಗಿ ಬರುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರಥಮಪುರುಷದಲ್ಲಿ ಣಲ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಘೂಪಧಗುಣಬಂದರೆ ವೇದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಣಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **'ಲಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯೩) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. **'ದ್ವ್ಯಚೋಽತಸ್ತಿಙಃ'** (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೩-೧೩೫) ದ್ವ್ಯಚ್ಕವಾದ ತಿಙಂತದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ.

ವೀನಾಮ್—ವಿಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠ್ಯಂತರೂಪ **'ನಾಮಿ'** ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ **'ನಾಮನ್ಯತರಸ್ಯಾಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೭೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಮಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪತತಾಮ್—ಪತ್ಲೃ ಗತೌ. ಧಾತು ಭ್ವಾದಿ. ಇದಕ್ಕೆ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯ ಬಂದಾಗ ಪತತ್ ಎಂದಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಶಪ್ಪಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶತೃಪ್ರತ್ಯಯವು ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದ ರಿಂದ **'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ಪತತಾಂ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಾವಃ—ನೌ ಶಬ್ದದ ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಆವಾದೇಶ ಬಂದು ರುತ್ವವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ನಾವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದು ಏಕಾಚ್ಕಾದ ಶಬ್ದವಾದುದರಿಂದ **'ಸಾವೇಕಾಚಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷಷ್ಠೀ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಸಮುದ್ರಿಯಃ—ಸಮುದ್ರೇ ಭವಃ (ಅವಸ್ಥಿತಃ) ಸಮುದ್ರಿಯಃ ಸಮುದ್ರದಲ್ಲಿ ಇರುವವನು ಎಂದರ್ಥ. **'ತತ್ರ ಭವಃ'** ಎಂಬರ್ಥದಲ್ಲಿ **'ಸಮುದ್ರಾಭ್ರಾದ್ಘಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೪-೪-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮುದ್ರ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ಘಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಆಯನೇಯೀ ನಿಯಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ

ಷಪ್ರತ್ಯಯದ ಷಕಾರಕ್ಕೆ ಇಯಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. '**ಯಸ್ಯೇತಿ ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೧೪೮) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಮುದ್ರಶಬ್ದದ ಕೊನೆಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ. ಸಮುದ್ರಿಯಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರದಿಂದ ಇಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ॥ ೭ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವೇದ॑ ಮಾ॒ಸೋ ಧೃ॒ತವ್ರ॑ತೋ॒ ದ್ವಾದ॑ಶ ಪ್ರ॒ಜಾವ॑ತಃ ।
ವೇದಾ॒ ಯ ಉ॑ಪ॒ಜಾಯ॑ತೇ ॥ ೮ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವೇದ॑ । ಮಾ॒ಸಃ । ಧೃ॒ತಽವ್ರ॑ತಃ । ದ್ವಾದ॑ಶ । ಪ್ರ॒ಜಾಽವ॑ತಃ ।
ವೇದ॑ । ಯಃ । ಉ॒ಪ॒ಽಜಾಯ॑ತೇ ॥ ೮ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಧೃತವ್ರತಃ ಸ್ವೀಕೃತಕರ್ಮವಿಶೇಷೋ ಯಥೋಕ್ತಮಹಿಮೋಪೇತೋ ವರುಣಃ ಪ್ರಜಾವತಸ್ತದಾ ತದೋತ್ಪದ್ಯಮಾನಪ್ರಜಾಯುಕ್ತಾನ್ದ್ವಾದಶಮಾಸಚೈತ್ರಾದೀನ್ಫಾಲ್ಗುನಾಂತಾನ್ವೇದ । ಜಾನಾತಿ । ಯಸ್ತ್ರಯೋದಶೋಽಧಿಕಮಾಸ ಉಪಜಾಯತೇ ಸಂವತ್ಸರಸಮೀಪೇ ಸ್ವಯಮೇವೋತ್ಪದ್ಯತೇ ತಮಪಿ ವೇದ । ವಾಕ್ಯಶೇಷಃ ಪೂರ್ವವತ್ ॥ ಮಾಸಃ । ಪದ್ದನ್ನಿತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೬-೧-೬೩ । ಮಾಸಶಬ್ದಸ್ಯ ಮಾಸಿತ್ಯಾದೇಶಃ । ಊಡಿದಮಿತ್ಯಾದಿನಾ ಶಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ದ್ವಾದಶ । ದ್ವೌ ಚ ದಶ ಚೇತಿ ದ್ವಂದ್ವಃ । ದ್ವ್ಯಷ್ಟನಃ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ । ಪಾ. ೬-೩-೪೭ । ಇತ್ಯಾತ್ವಂ । ಸಂಖ್ಯಾ । ಪಾ. ೬-೨-೩೫ । ಇತಿ ಸೂತ್ರೇಣ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಪ್ರಜಾವತಃ । ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಪ್ರಪೂರ್ವಾಜ್ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಪಾ. ೩-೨-೬೭ । ವಿಡ್ವನೋರಿತ್ಯಾತ್ವಂ । ಪಾ. ೬-೪-೪೧ । ಕೃದುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಪ್ರಜಾ ಏಷಾಂ ಸಂತೀತಿ ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ । ಪಾ. ೫-೨-೯೪ । ಮಾದುಪಧಾಯಾಃ । ಪಾ. ೮-೨-೯ । ಇತಿ ಮತುಪೋ ವತ್ವಂ । ಉಪಜಾಯತೇ । ಜನೇಃ ಕರ್ಮಕರ್ತರಿ ಲಟ್ । ಕರ್ಮವದ್ಭಾವಾದಾತ್ಮನೇಪದಂ ಯಕ್ । ಪಾ. ೩-೧-೮೭ । ಜನಾದೀನಾಮುಪದೇಶ ಏವಾತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಂ ।

ಪಾ. ೬-೧-೧೯೫. ೩ । ಇತಿ ವಚನಾದಚಃ ಕರ್ತ್ಯಯಂಕಿ । ಪಾ. ೬-೧-೧೯೫ । ಇತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ತಿಙಾ ಚೋದಾತ್ತವತಿ । ಪಾ. ೮-೧-೭೧ । ಇತ್ಯುಪಸರ್ಗಸ್ಯ ನಿಘಾತಃ । ನ ಚ ತಿಙ್ಙತಿಙ ಇತಿ ನಿಘಾತಃ । ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಮಿತಿ ಪ್ರತಿಷೇಧಾತ್ ।

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಧೃತವ್ರತಃ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸತಕ್ಕ ವರುಣನು । **ಪ್ರಜಾವತಃ**—ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳಿಂದೊಡಗೂಡಿದ । **ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಃ**—ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳನ್ನೂ । **ವೇದ**—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ । **ಯಃ**—ಯಾವನು (ಹದಿಮೂರನೆಯ ಅಧಿಕ ಮಾಸವಾಗಿ) । **ಉಪಜಾಯತೇ**—(ಅನುಬಂಧವಾಗಿ) ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆಯೋ (ಅದನ್ನೂ ಸಹ) । **ವೇದ**—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವರುಣದೇವನು ವರ್ಷದ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳನ್ನೂ ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಉತ್ಪನ್ನರಾದ ಸಕಲ ಪ್ರಜೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳಿಗೆ ಅನುಬಂಧವಾಗಿ ಹುಟ್ಟಿದ ವರ್ಷದ ಹದಿಮೂರನೆಯ ತಿಂಗಳನ್ನೂ ಚೆನ್ನಾಗಿ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ. (ಅಂತಹ ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಬಂಧವಿಮೋಚನೆ ಮಾಡಲಿ)

English Translation.

He who accepts the worship of the sacrificer knows the twelve months and the progeny they produce ; and he who knows also the supplimentary month ; (may he loosen our bonds).

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ವರುಣನು ಕಾಲಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಅರಿತವನು ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳ ಪರಿಮಿತಿಯನ್ನೂ, ಮೂರು ವರ್ಷಕ್ಕೆ ಒಂದಾವರ್ತಿ ಬರುವ ಅಧಿಕಮಾಸವೆಂಬ ಹದಿಮೂರನೆಯ ತಿಂಗಳ ಪರಿಮಾಣವನ್ನೂ ತಿಳಿದವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು. ಜ್ಯೋತಿಶ್ಶಾಸ್ತ್ರರೀತಿಯಾಗಿ ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿಗಣನವನ್ನು ಕ್ರಮಪಡಿಸುವುದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿರುವುದು. ಸೂರ್ಯಗತಿಯಿಂದ ಎಂದರೆ ದ್ವಾದಶರಾಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನ ಗತಿಯನ್ನು ಗಮನಿಸಿ ಅದರಂತೆ ದ್ವಾದಶ ಮಾಸಗಳನ್ನು ವಿಂಗಡಿಸಿ ಒಂದು ಸಂವತ್ಸರದ ವರೆಗೆ ಆಗುವ ಕಾಲಪರಿಮಿತಿಗೆ ಸೌರಮಾನ ಸಂವತ್ಸರವೆನ್ನುವರು. ಈ ಸೌರಮಾನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ತಿಂಗಳುಗಳು ಮಾತ್ರವಿರುವವು. ಹದಿಮೂರನೆಯ ತಿಂಗಳು ಇರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರತಿ ತಿಂಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಮೂವತ್ತು ಅಥವಾ ಮೂವತ್ತೊಂದು ದಿನಗಳಿರುವವು. ಈ ದಿನಗಳಿಗೆ ತೇದಿ ಎನ್ನುವರು. ಮತ್ತೊಂದು ವಿಧವಾದ ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿಮಿತಿಯ ಕ್ರಮಕ್ಕೆ ಚಾಂದ್ರಮಾನವೆನ್ನುವರು. ಇದನ್ನು ಚಂದ್ರನ ಗತಿಯಿಂದ ಪರಿಗಣಿಸುವರು. ಚಂದ್ರನ ವೃದ್ಧಿಕ್ಷಯಗಳಿಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ೧೪ ಅಥವಾ ೧೫ ದಿನಗಳಿಗೆ ಒಂದು ಸಲ ಪೂರ್ಣಚಂದ್ರನಿರುವ ದಿನಕ್ಕೆ ಪೌರ್ಣಮಾಸ್ಯಾ ಎನ್ನುವರು. ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಗೆ ಅಂತ್ಯವಾಗುವ ೧೫ ದಿವಸ ಅಥವಾ ಪಕ್ಷಕ್ಕೆ ಶುಕ್ಲಪಕ್ಷ ಎನ್ನುವರು. ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯಿಂದ ಮುಂದೆ ೧೫

ದಿನಗಳ ವರೆಗೆ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷ ಎನ್ನುವರು. ಈ ಕೃಷ್ಣಪಕ್ಷದ ಅಂತ್ಯದಿನಕ್ಕೆ ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ ಎನ್ನುವರು. ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಚಂದ್ರೋದಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ ಆದಿನ **ದರ್ಶಃ ಸೂರ್ಯೇಂದುಸಂಗಮಃ** ಎಂದರೆ ಸೂರ್ಯಚಂದ್ರರ ಸಂಗಮವೆಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧಿಯಾಗಿರುವುದು. ಈ ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಯೇ ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಸಂವತ್ಸರದ ಪ್ರತಿಮಾಸಕ್ಕೂ ಕೊನೆಯ ದಿನ ಆದುದರಿಂದ ಪ್ರತಿಮಾಸದಲ್ಲಿಯೂ ಒಂದು ಪೌರ್ಣಮಾಸಿ ಒಂದು ಅಮಾವಾಸ್ಯಾ ಎಂಬ ಕ್ರಮದಂತೆ ಒಂದು ಚಾಂದ್ರಮಾನಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಗಳು, ಹನ್ನೆರಡು ಅಮಾವಾಸ್ಯೆಗಳು ಇರುವವು. ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನ. ಯಾವ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವುದೋ ಆ ನಕ್ಷತ್ರದ ಹೆಸರಿನಿಂದ ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸವನ್ನು ಕರೆಯುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಎಂದರೆ ಪ್ರಥಮಮಾಸದಲ್ಲಿ ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯ ದಿನ ಚಿತ್ರಾ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಆ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಚೈತ್ರಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಅದರಂತೆ ವಿಶಾಖಾ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವ ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯನ್ನೊಳಗೊಂಡ ಮಾಸಕ್ಕೆ ವೈಶಾಖಮಾಸವೆಂದೂ ಜ್ಯೇಷ್ಠಾ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವ ಪೌರ್ಣಮಾಸಿಯುಕ್ತವಾದ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಜ್ಯೇಷ್ಠಮಾಸವೆಂದೂ ಹೆಸರು. ಇತ್ಯಾದಿ ಈ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಪಕ್ಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿದ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಯಾವಾಗಲೂ ಮೂವತ್ತು ದಿನಗಳು ಅಥವಾ ತಿಥಿಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ೨೭ ನಕ್ಷತ್ರವಿರುವುದರಿಂದ ಚಂದ್ರನ ಗತಿಯು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮೂವತ್ತು ದಿನಗಳಿಗಿಂತ ಕಮ್ಮಿಯಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು ಈ ರೀತಿ ಪರಿಗಣನೆ ಮಾಡುವಾಗ ಪ್ರತಿಸಂವತ್ಸರದಲ್ಲಿಯೂ ೮–೧೦ ದಿನಗಳು ಕಮ್ಮಿಯಾಗುವವು. ಆದುದರಿಂದ ಸೌರಮಾನ ಸಂವತ್ಸರ ಪರಿಮಾಣಕ್ಕೆ ಸರಿಯಾಗಿ ಹೊಂದುವುದಕ್ಕಾಗಿ ೩ ವರ್ಷಗಳಿಗೊಂದು ಸಲ ಒಂದು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸವನ್ನು ಸೇರಿಸುವರು. ಹೆಚ್ಚಾಗಿ ಸೇರಿಸುವ ಈ ಮಾಸಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಮಾಸವೆಂದು ಹೆಸರು. ಈ ಅಧಿಕಮಾಸವು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರವಿರುವುದು ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ ಋಕ್ಕಿನಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಚಾಂದ್ರಮಾನ ಮಾಸಗಳೆಂದೂ ಆಗಾಗ ಬರುವ ಅಧಿಕಮಾಸವೆಂದೂ ಒಟ್ಟು ಹದಿಮೂರು ಮಾಸಗಳ ಕಾಲಪರಿಮಿತಿಯನ್ನು ವರುಣನು ತಿಳಿದವನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಮಾಸಃ—ಮಾಸ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ತೃತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **'ಪದ್ದನ್ನೋಮಾಸ್–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಸ್ ಎಂಬ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ರುತ್ವ ವಿಸರ್ಗಗಳು ಬಂದರೆ ಮಾಸಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **' ಊಡಿದಂಪದಾದಿ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಮಾಸಃ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ವಾದಶ—ದ್ವೌ ಚ ದಶ ಚ ದ್ವಾದಶ. ಇದು ದ್ವಂದ್ವ ಸಮಾಸ. **' ದ್ವ್ಯಷ್ಟನಃ ಸಂಖ್ಯಾಯಾಂ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೩–೪೭) ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಕ ಶಬ್ದವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದ್ವಿ ಮತ್ತು ಅಷ್ಟನ್ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಆತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದ್ವಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಆತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಾದಶ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **' ಸಂಖ್ಯಾ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೩೫) ದ್ವಂದ್ವದಲ್ಲಿ ಸಂಖ್ಯಾವಾಚಿಯಾದ ಪೂರ್ವಪದವು ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಜಾವತಃ—ಜನೀ ಪ್ರಾದುರ್ಭಾವೇ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. **'ಜನಸನಖನಕ್ರಮಗಮೋ ವಿಟ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೨–೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ವಿಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **'ವಿಡ್ವನೋರನುನಾಸಿಕಸ್ಯಾತ್ "** (ಪಾ.

ಸೂ. ೬-೪-೪೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಆತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ವಿಚ್‌ನಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೂ ಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರ ಉಪಸರ್ಗ ಸಂಬಂಧವಿರುವಾಗ ಪ್ರಜಾ ಎಂದು ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. **' ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೩೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾ ಏಷಾಂ ಸಂತಿ ಇತಿ ಪ್ರಜಾವಂತಃ **' ತದಸ್ಯಾಸ್ತ್ಯಸ್ಮಿನ್ನಿತಿ ಮತುಪ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೨-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮತುಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾ+ಮತ್ ಎಂದಿರುವಾಗ **' ಮಾದುಪಧಾಯಾಃ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೯) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಮತುಪಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ವಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಜಾವಚ್ಛಬ್ದದ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಪ್ರಜಾವತಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಮತುಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಶಸ್ ಸುಪ್ಪಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತವೆ.

ಉಪಜಾಯತೇ—ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದ ಧಾತು. ಕರ್ಮ ಕರ್ತೃ ಅರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. **' ಕರ್ಮವತ್ಕರ್ಮಣಾತುಲ್ಯಕ್ರಿಯಃ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕರ್ಮವದ್ಭಾವವನ್ನು ಕರ್ಮಕರ್ತೃವಿಗೆ ವಿಧಿಸಿರುವುದರಿಂದ ಆತ್ಮನೇ ಪದ ಪ್ರತ್ಯಯಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. **' ಸಾರ್ವಧಾತುಕೇ ಯಕ್ '** (ಪಾ. ಸೂ ೩-೧-೬೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಯಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಜನ್+ಯ+ತೆ, ಎಂದಿರುವಾಗ **' ಜನಾದೀನಾಂ ಉಪದೇಶೇ ಏವ ಆತ್ವಂ ವಕ್ತವ್ಯಮ್ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೫-೩) ಎಂಬ ವಚನದಿಂದ ಆತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಪಜಾಯತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **' ಅಚಃ ಕರ್ತೃಯಕಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೫) ಉಪದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಜಂತವಾದ ಧಾತುಗಳಿಗೆ ಕರ್ತ್ರರ್ಥದಲ್ಲಿ ಬಂದಿರುವ ಯಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪದೇಶಕಾಲದಲ್ಲಿಯೇ ಜನ್ ಧಾತುವಿಗೆ ಆತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅಜಂತವಾಗುತ್ತದೆ. ಯಕ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. **' ತಿಙಿಚೋದಾತ್ತವತಿ '** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉದಾತ್ತವುಳ್ಳ ತಿಙಂತವು ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಗತಿಗೆ (ಉಪ) ಸರ್ವಾನುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಯಃ ಎಂದು ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಚ್ಛಬ್ದದ ಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **' ಯದ್ವೃತ್ತಾನ್ನಿತ್ಯಂ '** ಎಂಬುದರಿಂದ ತಿಙಂತಕ್ಕೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ವೇದ ವಾತಸ್ಯ ವರ್ತನಿಮುರೋರ್ಋಷ್ವಸ್ಯ ಬೃಹತಃ ।

ವೇದಾ ಯೇ ಅಧ್ಯಾಸತೇ ॥ ೯ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ವೇದ । ವಾತಸ್ಯ । ವರ್ತನಿಂ । ಉರೋಃ । ಋಷ್ವಸ್ಯ । ಬೃಹತಃ ।

ವೇದ । ಯೇ । ಅಧಿಽಆಸತೇ ॥ ೯ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಉರೋರ್ವಿಸ್ತೀರ್ಣಸ್ಯ ಋಷ್ವಸ್ಯ ದರ್ಶನೀಯಸ್ಯ ಬೃಹತೋ ಗುಣೈರಧಿಕಸ್ಯ ವಾತಸ್ಯ ವಾಯೋರ್ವರ್ತನಿಂ ಮಾರ್ಗಂ ವೇದ । ವರುಣೋ ಜಾನಾತಿ । ಯೇ ದೇವಾ ಅಧ್ಯಾಸತೇ ಉಪರಿ ತಿಷ್ಠಂತಿ ತಾನಪಿ ವೇದ । ಜಾನಾತಿ ॥ ವಾತಸ್ಯ । ಅಸಿಹಸೀತ್ಯಾದಿನಾ । ಉ. ೩-೮೬ । ತನ್ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತೋ ವಾತಶಬ್ದೋ ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತಃ । ವರ್ತನಿಂ । ವರ್ತತೇಽನೇನೇತಿ ವರ್ತನಿಃ ಸ್ತೋತ್ರ ಇತಿ ಸ್ತೋತ್ರವಾಚಕಸ್ಯ ವರ್ತನಿಶಬ್ದಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಮುಂಛಾದಿಷು ಪಾಠಾದಸ್ಯ ಪ್ರತ್ಯಯ-ಸ್ವರೇಣ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ವ್ಯತ್ಯಯೇನಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಂ । ಬೃಹತಃ । ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪ-ಸಂಖ್ಯಾನಮಿತಿ ಜಸ ಉದಾತ್ತತ್ವಂ । ಅಧ್ಯಾಸತೇ । ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಸತಿ ಧಾತುಸ್ವರಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ವರುಣಃ—ವರುಣನು । **ಉರೋಃ**—ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿಯೂ । **ಋಷ್ವಸ್ಯ**—ಆಕರ್ಷಕವಾಗಿಯೂ । **ಬೃಹತಃ**—ಶ್ರೇಷ್ಠಗುಣಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಯೂ ಇರುವ । **ವಾತಸ್ಯ**—ವಾಯುವಿನ । **ವರ್ತನಿಂ**—ಮಾರ್ಗವನ್ನು । **ವೇದ**—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ । (ಮತ್ತು) **ಯೇ**—ಯಾವ ದೇವತೆಗಳು । **ಅಧ್ಯಾಸತೇ**—ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿರುತ್ತಾರೋ (ಅವರನ್ನೂ ಸಹ) **ವೇದ**—ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವರುಣದೇವನು ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ಹರಡಿಯೂ, ಚಿತ್ತಾಕರ್ಷಕವಾಗಿಯೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠಗುಣಗಳಿಂದ ದೊಡ್ಡವನಾಗಿಯೂ ಇರುವ ವಾಯುವಿನ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಮತ್ತು ಮೇಲುಭಾಗದಲ್ಲಿ ಇರತಕ್ಕ ದೇವತೆಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

He who knows the path of the vast, the graceful and the excellent wind and who knows those (gods) who reside above. (may he remove our bonds)

|| ಪಕ್ಷಪಿಷಯುಗಳು ||

ವಾತಸ್ಯ, ಋಷ್ವಸ್ಯ. ಬೃಹತಃ—ವಾಯುಸಂಚಾರ ಮಾರ್ಗವಾದ ಅಂತರಿಕ್ಷವು (ಆಕಾಶವು) ಬಹಳ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿಯೂ, ನೋಡುವುದಕ್ಕೆ ಅಂದವಾಗಿಯೂ ಇರುವುದು ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು.

ಯೇ ಅಧ್ಯಾಸತೇ—ಮೇಲೆ ಎಂದರೆ ಅಂತರಿಕ್ಷಕ್ಕಿಂತಲೂ ಮೇಲೆ ಸ್ವರ್ಗಲೋಕದಲ್ಲಿ ಇರುವ ದೇವತೆಗಳೆಂದರ್ಥವು. ಇವರುಗಳ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ತಿಳಿದ ವರುಣನೆಂದರ್ಥವು.

|| ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ||

ವಾತಸ್ಯ—ವಾ ಗತಿಗಂಧನಯೋಃ ಧಾತು ಅದಾದಿ. **'ಅಸಿಹಸಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ತನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ'** (ಪಾ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ವರ್ತನಿಮ್—ವೃತು ವರ್ತನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. **'ವೃತೇಶ್ಚ,** (ಉ. ಸೂ. ೨-೨೬೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅನಿ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಲಘೂಪಧ ಗುಣವು ಧಾತುವಿಗೆ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ವರ್ತನಿಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ವರ್ತತೇ ಅನೇನ ಇತಿ ವರ್ತನಿಃ **'ವರ್ತನಿಃ ಸ್ತೋತ್ರೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦ ಗ) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸ್ತೋತ್ರವಾಚಕವಾದ ವರ್ತನಿ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಂತೋದಾತ್ತವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವುದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಈ ಶಬ್ದವನ್ನು ಉಂಛಾದಿಯಲ್ಲಿ ಪಾಠಮಾಡಿರುತ್ತಾರೆ. **'ಉಂಛಾದೀನಾಂ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೬೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರವು (ಅನಿಯ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತವು) ಬಂದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತತ್ವವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಬರುತ್ತದೆ.

ಬೃಹತಃ—ಬೃಹಿ ವೃದ್ಧೌ ಧಾತು. ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಷಷ್ಠೀ ಏಕವಚನದ ರೂಪ. **'ಬೃಹನ್ಮಹತೋರುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್'** ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಭಕ್ತಿಗೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಧ್ಯಾಸತೇ—ಆಸ ಉಪವೇಶನೇ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಬಹುವಚನಕ್ಕೆ ಅನಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **'ಆತ್ಮನೇಪದೇಷ್ವನತಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಸತೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಧಾತುವು ಅನುದಾತ್ತೇತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅದರ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವು ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. **'ತಿಙಿಚೋದಾತ್ತವತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೧-೭೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಧಿ ಎಂಬ ಗತಿಗೆ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. || ೯ ||

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ನಿ ಷಸಾದ ಧೃತವ್ರತೋ ವರುಣಃ ಪಸ್ತ್ಯಾ೩ಸ್ವಾ ।
ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ ಸುಕ್ರತುಃ ॥ ೧೦ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ನಿ । ಸಸಾದ । ಧೃತಽವ್ರತಃ । ವರುಣಃ । ಪಸ್ತ್ಯಾಸು । ಆ ।
ಸಾಂಽರಾಜ್ಯಾಯ । ಸುಽಕ್ರತುಃ ॥ ೧೦ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಧೃತವ್ರತಃ ಪೂರ್ವೋಕ್ತೋ ವರುಣಃ ಪಸ್ತ್ಯಾಸು ದೈವೀಷು ಪ್ರಜಾಸ್ವಾ ನಿ ಷಸಾದ । ಆಗತ್ಯ ನಿಷಣ್ಣವಾನ್ । ಕಿಮರ್ಥಂ । ಪ್ರಜಾನಾಂ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಸಿದ್ಧ್ಯರ್ಥಂ ಸುಕ್ರತುಃ ಶೋಭನಕರ್ಮಾ ॥ ನಿ ಷಸಾದ । ಸದೇರಪ್ರತೇಃ । ಪಾ. ೮-೩-೬೬ । ಇತಿ ಷತ್ವಂ । ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ । ಸಮ್ರಾಜೋ ಭಾವಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಂ । ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ । ಪಾ. ೫-೧-೧೨೪ । ಇತಿ ಷ್ಯಞ್ । ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮಿ-ತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಸುಕ್ರತುಃ । ಕ್ರತ್ವಾದಯಶ್ಚೇತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ॥ ೧೭ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಧೃತವ್ರತಃ—ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ । **ಸುಕ್ರತುಃ**—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಕಾರಿಯೂ ಆದ । **ವರುಣಃ**—ವರುಣನು । **ಪಸ್ತ್ಯಾಸು**—ದೇವಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳ ನಡುವೆ । **ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ**—ಪ್ರಭುತ್ವ ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ । **ನಿಷಸಾದ**—(ಬಂದು) ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ ॥

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಯಜ್ಞಕರ್ಮವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸುವವನೂ ಮತ್ತು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕವನೂ ಆದ ವರುಣನು ದೇವಸಂತತಿಗಳ ನಡುವೆ ಪ್ರಭುತ್ವವನ್ನು ಮಾಡುವುದಕ್ಕಾಗಿ ಬಂದು ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ.

English Translation.

Varuna, the acceptor of sacrifices, the performer of good deeds is sitting amongst the divine progeny to exercise dominion over them.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಪಸ್ತ್ಯಾಸು—ದೈವೀಷು ಪ್ರಜಾಸು । ದೇವಲೋಕದ ಪ್ರಜೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ, ದೇವತೆಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ—ಸಮ್ರಾಜೋ ಭಾವಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಂ । ಸಮ್ರಾಟ್ ಎಂದರೆ ರಾಜನು, ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯವೆಂದರೆ ರಾಜನು ನಡೆಸುವ ರಾಜ್ಯಾಡಳಿತ ಅಥವಾ ಪ್ರಭುತ್ವ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ನಿ ಷಸಾದ—ಷದ್ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. '**ಧಾತ್ವಾದೇಃ ಷಃ ಸಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೬೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆದಿಗೆ ಸಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಸಸಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. '**ಸಾತ್ಪದಾದ್ಯೋಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೧೧೧) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಷತ್ವ ನಿಷೇಧವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ '**ಸದಿರಪ್ರತೇಃ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೬೬) ಪ್ರತಿಭಿನ್ನವಾದ ಉಪಸರ್ಗದ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸದ ಧಾತುವಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ನಿಷಸಾದ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಯ—ಸಮ್ರಾಜೋ ಭಾವಃ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಮ್, ಭಾವಾರ್ಥದಲ್ಲಿ '**ಗುಣವಚನಬ್ರಾಹ್ಮಣಾದಿಭ್ಯಃ ಷ್ಯಞ್**' (ಪಾ. ಸೂ. ೫-೧-೧೨೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಷ್ಯಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದಿ ವೃದ್ಧಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಂ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಞಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ '**ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಸುಕ್ರತುಃ—'**ನಞ್ಸುಭ್ಯಾಂ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂತೋದಾತ್ತಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ, '**ಕ್ರತ್ವಾದಯಶ್ಚ**' (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಸುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕ್ರತು ಮುಂತಾದವುಗಳು ಆದ್ಯುದಾತ್ತಗಳಾಗುತ್ತವೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ ಸುಕ್ರತುಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ॥ ೧೦ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಅತೋ॒ ವಿಶ್ವಾ॒ನ್ಯದ್ಭು॑ತಾ ಚಿಕಿ॒ತ್ವಾँ ಅ॒ಭಿ ಪ॑ಶ್ಯತಿ ।

ಕೃ॒ತಾನಿ॒ ಯಾ ಚ॒ ಕರ್ತ್ವಾ॑ ॥ ೧೧ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಅತಃ । ವಿಶ್ವಾನಿ । ಅದ್ಭುತಾ । ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ । ಅಭಿ । ಪಶ್ಯತಿ ।
ಕೃತಾನಿ । ಯಾ । ಚ । ಕರ್ತ್ವಾ ॥ ೧೧ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಅತೋಽಸ್ಮಾದ್ವರುಣಾದ್ವಿಶ್ವಾನ್ಯದ್ಭುತಾ ಸರ್ವಾಣ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಾಣಿ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಪ್ರಜ್ಞಾವಾನಭಿ ಪಶ್ಯತಿ । ಸರ್ವತೋಽವಲೋಕಯತಿ । ಯಾ ಕೃತಾನಿ ಯಾನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಾಣಿ ಪೂರ್ವಂ ವರುಣೇನ ಸಂಪಾದಿತಾನಿ । ಚಕಾರಾದನ್ಯಾನಿ ಯಾನ್ಯಾಶ್ಚರ್ಯಾಣಿ ಕರ್ತ್ವಾ ಇತಃ ಪರಂ ಕರ್ತವ್ಯಾನಿ । ತಾನಿ ಸರ್ವಾಣ್ಯಭಿಪಶ್ಯತೀತಿ ಪೂರ್ವತ್ರಾನ್ವಯಃ ॥ ಅದ್ಭುತಾ । ಶೇಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತಿ ಶೇರ್ಲೋಪಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣೇನ ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ । ಪಾ. ೭-೧-೭೨ । ಇತಿ ನುಮ್ । ನಲೋಪಃ । ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ । ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ । ಲಿಟಃ ಕ್ವಸುಃ । ಅಭ್ಯಾಸಹಲಾದಿಶೇಷಚುತ್ವಾನಿ । ವಸ್ವೇಕಾಜಾದ್ಘಸಾಮಿತಿ ನಿಯಮಾದಿಡಭಾವಃ । ರುತ್ವಾನುನಾಸಿಕಾವುಕ್ತೌ ಸಂಹಿತಾಯಾಂ । ಪಶ್ಯತಿ । ಪ್ರಾಘ್ರೇತ್ಯಾದಿನಾ ದೃಶೇಃ ಪಶ್ಯಾದೇಶಃ । ಕರ್ತ್ವಾ । ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನ್ಕೇನ್ಯತ್ವನಃ । ಪಾ. ೩-೪-೧೪ । ಇತಿ ಕರೋತೇಸ್ತ್ವನ್ । ನಿತ್ತ್ವಾದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಪೂರ್ವವಚ್ಛೇರ್ಲೋಪಃ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಅತಃ—ಈ ವರುಣದೇವನ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ । **ಚಿಕಿತ್ವಾನ್**—ಪ್ರಜ್ಞಾವಂತನು (ಮುನಿಯು) । **ಯಾ ಕೃತಾನಿ**—ಯಾವುವು ಹಿಂದೆ ನಡೆದವೋ । **ಚ**—ಮತ್ತು । **ಕರ್ತ್ವಾ**—ಯಾವುವು ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವುವೋ ಅಂತಹ । **ವಿಶ್ವಾನಿ**—ಸಮಸ್ತವಾದ । **ಅದ್ಭುತಾ**—(ಮತ್ತು) ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳೆಲ್ಲವನ್ನೂ । **ಅಭಿ ಪಶ್ಯತಿ**—ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ನೋಡುತ್ತಾನೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಪ್ರಾಜ್ಞನಾದ ಮುನಿಯು ಯಾವ ಯಾವ ಆಶ್ಚರ್ಯಕರವಾದ ವ್ಯವಹಾರಗಳು ಹಿಂದೆ ನಡೆದವೋ ಮತ್ತು ಯಾವುವು ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವುವೋ ಅವೆಲ್ಲವನ್ನೂ ಸಹ ಈ ವರುಣನ ಮೂಲಕವಾಗಿಯೇ ತಿಳಿಯುತ್ತಾನೆ.

English Translation.

Through him (Varuna) the wise man sees (or knows) all the wonderful things that have been or will in future be done.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಚಿಕಿತ್ವಾನ್—**ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ** । ಜ್ಞಾನಿಯು, ತಿಳುವಳಿಕೆಯುಳ್ಳವನು, ಪ್ರಜ್ಞಾಶಾಲಿಯು, the wise, the sage &c.

ಕೃತಾನಿ—**ಪೂರ್ವಂ ಕೃತಾನಿ** । ಹಿಂದೆ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟ ಅಥವಾ ಹಿಂದೆ ನಡೆದ.

ಕರ್ತ್ವಾ—**ಇತಃ ಪರಂ ಕರ್ತವ್ಯಾನಿ** । ಮುಂದೆ ಮಾಡಬಹುದಾದ ಮುಂದೆ ನಡೆಯುವ, acts to be done in future &c.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಅದ್ಭುತಾ—ಅದ್ಭುತಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ಶಸ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ ಅದಕ್ಕೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ **'ಜಶ್ಶಸೋಃ ಶಿಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೨೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ **'ಶೇಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೭೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಂಹಿತಾದಲ್ಲಿ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಪ್ರತ್ಯಯಲೋಪೇ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೧-೬೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಿ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ **'ನಪುಂಸಕಸ್ಯ ಝಲಚಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೭೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಂಗಕ್ಕೆ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನಸಂಜ್ಞೆಯು ಶಿಗೆ ಇರುವುದರಿಂದ **'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇ ಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಾಂತದ ಉಪಧೆಗೆ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದ್ಭುತಾನ್ ಎಂದಿರುವಾಗ **'ನ ಲೋಪಃ ಪ್ರಾತಿಪದಿಕಾಂತಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೭) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ನಲೋಪ ಬಂದರೆ ಅದ್ಭುತಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಚಿಕಿತ್ವಾನ್—ಕಿತ ಜ್ಞಾನೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. **'ಕ್ವಸುಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೦೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಿಟ್ಟಿಗೆ ಕ್ವಸು ಆದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವೂ ಅಭ್ಯಾಸದಲ್ಲಿ ಹಲಾದಿಶೇಷವೂ ಚುತ್ವವೂ ಬಂದರೆ, ಚಿಕಿತ್ವಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. **'ವಸ್ವೇಕಾಜಾದ್ಘಸಾಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೬೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಯಮಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ವಸುವಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಥಮಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ನುಮ್, ದೀರ್ಘ ಸಂಯೋಗಾಂತಲೋಪಗಳು ಬಂದರೆ ಚಿಕಿತ್ವಾನ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **'ದೀರ್ಘಾದಟಿ ಸಮಾನಪಾದೇ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ರುತ್ವವೂ **'ಆತೋಽಟಿನಿತ್ಯಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆಕಾರಕ್ಕೆ ಅನುನಾಸಿಕತ್ವವೂ ಸಂಹಿತಾಪಾಠದಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ.

ಪಶ್ಯತಿ—ದೃಶಿರ್ ಪ್ರೇಕ್ಷಣೇ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ, ಲಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಪ್ ವಿಕರಣವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿಗೆ **'ಪಾಘ್ರಾಧ್ಮಾಸ್ಥಾ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೩-೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಶ್ಯ ಎಂಬುದು ಆದೇಶವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಪಶ್ಯತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಕರ್ತ್ವಾ—ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. **'ಕೃತ್ಯಾರ್ಥೇ ತವೈಕೇನ್ ಕೇನ್ಯತ್ವನಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೧೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇದಕ್ಕೆ ತ್ವನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ತ್ವನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರ್ತ್ವ ಶಬ್ದದ ಮೇಲೆ ನಪುಂಸಕದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತೀಯಾ ಬಹುವಚನ ವಿವಕ್ಷಾಮಾಡಿದಾಗ ಶಸ್ಸಿಗೆ ಶಿ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ

‘ ಶೇಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ ’ ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೋಪಬರುತ್ತದೆ ಪ್ರತ್ಯಯಲಕ್ಷಣದಿಂದ ನುಮ್ ದೀರ್ಘ ನಲೋಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. ಕರ್ತ್ನಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ‖ ೧೧ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ಸ ನೋ᳚ ವಿಶ್ವಾಹಾ᳚ ಸುಕ್ರತು᳚ರಾದಿತ್ಯಃ ಸುಪಥಾ᳚ ಕರತ್ ।
ಪ್ರ ಣ ಆಯೂ᳚ಂಷಿ ತಾರಿಷತ್ ‖ ೧೨ ‖

‖ ಪದಪಾಠಃ ‖

ಸಃ । ನಃ । ವಿಶ್ವಾಹಾ᳚ । ಸುऽಕ್ರತುಃ᳚ । ಆದಿತ್ಯಃ । ಸುऽಪಥಾ᳚ । ಕರತ್ ।
ಪ್ರ । ನಃ । ಆಯೂ᳚ಂಷಿ । ತಾರಿಷತ್ ‖ ೧೨ ‖

‖ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ‖

ಸುಕ್ರತುಃ ಶೋಭನಪ್ರಜ್ಞಃ ಸ ಆದಿತ್ಯೋ ವರುಣೋ ವಿಶ್ವಾಹಾ ಸರ್ವೇಷ್ವಹಃಸು ನೋಽಸ್ಮಾನ್ ಸುಪಥಾ ಶೋಭನಮಾರ್ಗೇಣ ಸಹಿತಾನ್ಕರತ್ । ಕರೋತು । ಕಿಂಚ ನೋಽಸ್ಮಾಕಮಾಯೂಂಷಿ ಪ್ರ ತಾರಿಷತ್ । ಪ್ರವರ್ಧಯತು । ಸುಪಥಾ । ಸ್ವತೀ ಪೂಜಾಯಾಂ । ಪಾ. ೨-೨-೧೮ । ಇತಿ ಸಮಾಸೇ ನ ಪೂಜಾನಾತ್ । ಪಾ. ೫-೪-೬೯ । ಇತಿ ಸಮಾಸಾಂತಪ್ರತಿಷೇಧಃ । ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರೇ ಪ್ರಾಪ್ತೇ ಪರಾದಿಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಮಿತ್ಯುತ್ತರಪದಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಕ್ರತ್ವಾದಯಶ್ಚೇತ್ಯೇತನ್ನ ಭವತಿ ಅಬಹುವ್ರೀಹಿತ್ವಾತ್ । ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಹಿ ತದ್ವಿಧೀಯತೇ । ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ಛಂದಸಿ । ಪಾ. ೬-೨-೧೧೯ । ಇತ್ಯೇತದಪಿ ನ ಭವತಿ । ಪಥಿನ್ಶಬ್ದಸ್ಯಾಂತೋದಾತ್ತತ್ವಾತ್ । ಕರತ್ । ಕರೋತೇರ್ಲೇಟಿ ವ್ಯತ್ಯಯೇನ ಶಪ್ । ಶಪೋ ಲುಕಿ ಲೇಟೋಽಡಾಟಾವಿತ್ಯಡಾಗಮಃ । ಇತಶ್ಚ ಲೋಪ ಇತೀಕಾರಲೋಪಃ । ಯದ್ವಾ । ಛಾಂದಸೇ ಲುಙಿ ಕೃಮೃದೃರುಹಿಭ್ಯಃ । ಪಾ. ೩-೧-೫೯ । ಇತಿ ಚ್ಲೇರಙ್ । ಋದೃಶೋಽಙಿ ಗುಣಃ । ಪಾ. ೭-೪-೧೬ । ಇತಿ ಗುಣಃ । ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಙ್ಯೋಗೇಽಪೀತ್ಯಡ-

ಭಾವಃ । ಪ್ರ ಣಃ । ಉಪಸರ್ಗಾದ್ಬಹುಲಂ । ಪಾ. ೮-೪-೨೮ । ಇತಿ ನಸೋ ಣತ್ವಂ । ತಾರಿಷತ್ । ತಾರಯತೇರ್ಲೇಟ್ಯಡಾಗಮಃ । ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟೀತಿ ಸಿಪ್ । ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋರಿತಿ ಷತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಸುಕ್ರತುಃ—ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳ । **ಸಃ ಆದಿತ್ಯಃ**—ಅದಿತಿಪುತ್ರನಾದ ಆ ವರುಣನು । **ವಿಶ್ವಾಹಾ**—ಎಲ್ಲಾ ದಿನಗಳಲ್ಲೂ । **ನಃ**—ನಮ್ಮನ್ನು । **ಸುಪಥಾ**—ಒಳ್ಳೆಯ ದಾರಿಯಲ್ಲಿ ಹೋಗುವವರನ್ನಾಗಿ । **ಕರತ್**—ಮಾಡಲಿ । (ಮತ್ತು) **ನಃ**—ನಮಗೆ । **ಆಯೂಂಷಿ**—ಆಯುಸ್ಸುಗಳನ್ನು । **ಪ್ರ ತಾರಿಷತ್**—ಚೆನ್ನಾಗಿ ಬೆಳೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಶ್ರೇಷ್ಠವಾದ ಪ್ರಜ್ಞೆಯುಳ್ಳವನೂ ಮತ್ತು ಅದಿತಿ ಪುತ್ರನೂ ಆದ ಆ ವರುಣನು ನಮ್ಮನ್ನು ಎಲ್ಲಾ ದಿನಗಳಲ್ಲೂ ಸನ್ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ ಮತ್ತು ನಮ್ಮ ಆಯಸ್ಸುಗಳನ್ನು ವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ.

English Translation.

May the wise son of Aditi (Varuna) keep us, all our days in the right path and prolong our lives.

॥ ವಿಶೇಷಪದಗಳು ॥

ವಿಶ್ವಾಹಾ—**ವಿಶ್ವೇಷು ಸರ್ವೇಷ್ವಹಸ್ಸು ।** ಎಲ್ಲಾ ದಿವಸಗಳಲ್ಲಿಯೂ, all our days, always &c.

ಸುಪಥಾ ಕರತ್—ಒಳ್ಳೆಯ ಮಾರ್ಗದಲ್ಲಿ ನಡೆಯುವಂತೆ ಮಾಡಲಿ.

ತಾರಿಷತ್—ಪ್ರವರ್ಧಯತು । ಅಭಿವೃದ್ಧಿಪಡಿಸಲಿ, ಹೆಚ್ಚಿಸಲಿ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಸುಪಥಾ—ಶೋಭನಶ್ಚಾಸೌ ಪಂಥಾಶ್ಚ ಸುಪಂಥಾಃ **'ನ ಪೂಜನಾತ್'** (ಪಾ, ಸೂ ೫-೪-೬೯) ಪೂಜನಾರ್ಥದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಸಮಾಸಾಂತವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ ಎಂಬುದರಿಂದ, **'ಸ್ವತೀ ಪೂಜಾಯಾಂ'** (ಪಾ. ಮ. ೨-೨-೧೮-೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಮಾಸವಾದಾಗ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಮಾಸಾಂತವಾದ ಅಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಪೂಜ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸು ಎಂಬುದು ಬಂದಿದೆ. ತೃತೀಯಾ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ **'ಭಸ್ಯಟೇರ್ಲೋಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೧-೮೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಟಿ ಲೋಪವಾಗುವುದರಿಂದ ಸುಪಥಾ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. **'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ-'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅದನ್ನು ಬಾಧಿಸಿ **'ಪರಾದಿಶ್ಛಂದಸಿ ಬಹುಲಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೯೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಉತ್ತರಪದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸುವಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ **'ಕೃತ್ಯಾದಯಶ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೧೧೮) ಎಂಬುದರಿಂದಲೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುವಾಗ ಹಿಂದಿನ ಬಹುಲಗ್ರಹಣದಿಂದ ಏಕೆ ಸಿದ್ಧಿಮಾಡಬೇಕು?

ಎಂದು ಆಶಂಕಿಸಬಾರದು. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಆ ಸೂತ್ರಕ್ಕೆ ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸದಿಂದ ಆದರಿಂದ ಉಕ್ತಸ್ವರವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಆದ್ಯುದಾತ್ತಂ ದ್ವ್ಯಚ್ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ.ಸೂ. ೬-೨-೧೧೯) ಸುವಿನ ಉತ್ತರದಲ್ಲಿರುವ ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ದ್ವ್ಯಚ್ಕ ಶಬ್ದವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಹೇಳಲೂ ಅವಕಾಶವಿಲ್ಲ. ಪಥಿನ್ ಶಬ್ದವು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದುದರಿಂದ ನಿಮಿತ್ತವೇ ಇರುವುದಿಲ್ಲ.

ಕರತ್—ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ ಧಾತು. ಲೇಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಇತಶ್ಚ ಲೋಪಃ ಪರಸ್ಮೈಪದೇಷು'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಕಾರಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **'ವ್ಯತ್ಯಯೋ ಬಹುಲಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೮೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ ವಿಕರಣಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದು ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸಿ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಲುಕ್ ಬಂದರೆ **'ಲೇಟೋಽಡಾಟೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೯೪) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲೇಟಿನ ತಿಬಿಗೆ ಅಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಕರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಲುಙ್ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ಹಿಂದಿನಂತೆ ತ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಕಾಲದಲ್ಲಿಯೂ ಲುಙಾದಿತ್ರಯವನ್ನು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ ಅರ್ಥವ್ಯತ್ಯಾಸವಾಗುವುದಿಲ್ಲ. **'ಕೃಮೃದೃರುಹಿಭ್ಯಃ ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೫೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಲುಙಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಪ್ತವಾಗುವ ಚ್ಲಿಗೆ ಅಙ್ ಆದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಅಙ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **'ಋದೃಶೋಽಙಿ ಗುಣಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೧೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಋಕಾರಾಂತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಗುಣ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯಮಾಙ್ಯೋಗೇಽಪಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ಮಾಙ್ ಸಂಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಅಡಾಗಮ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಆಗ ಕರತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಪ್ರಣಃ—ಭಿನ್ನಪದವಾದುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಣತ್ವವು ಬರಲು ನಿಮಿತ್ತವಿರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಉಪಸರ್ಗಾದ್ಬಹುಲಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨೮) ಉಪಸರ್ಗದ ನಿಮಿತ್ತದ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ನಸ್ಸಿನ ನಕಾರಕ್ಕೆ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಣತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ.

ತಾರಿಷತ್—ತೄ ಪ್ಲವನತರಣಯೋಃ ಧಾತು. ಪ್ರೇರಣಾರ್ಥ ತೋರುವುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಬರುತ್ತದೆ ತಾರಿ ಎಂದು ಣ್ಯಂತವಾದುದು ಧಾತುವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಲೇಟಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ತಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದರ ಇಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವೂ ಅಡಾಗಮವೂ ಹಿಂದಿನಂತೆ ಬರುತ್ತವೆ. **'ಸಿಬ್ಬಹುಲಂ ಲೇಟಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೪-೮೪). ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಸಿಪ್ ಬಹುಲಂ ಣಿದ್ವಕ್ತವ್ಯಃ'** ಎಂದುದರಿಂದ ಣಿಚ್ ಮಾಡದಿದ್ದರೂ ಣಿದ್ವದ್ಭಾವವು ಬರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಣಿತ್ತಿನ ಕಾರ್ಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಸಿಪ್ಪಿಗೆ ಇಡಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಆದೇಶಪ್ರತ್ಯಯಯೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೩-೫೯) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಸಿಪ್ಪಿನ ಸಕಾರಕ್ಕೆ ಷತ್ವ ಬಂದರೆ ತಾರಿಷತ್ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ॥ ೧೨ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಬಿಭ್ರದ್ದ್ರಾಪಿಂ ಹಿರಣ್ಯಯಂ ವರುಣೋ ವಸ್ತ ನಿರ್ಣಿಜಂ ।
ಪರಿ ಸ್ಪಶೋ ನಿ ಷೇದಿರೇ ॥ ೧೩ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಬಿಭ್ರತ್ । ದ್ರಾಪಿಂ । ಹಿರಣ್ಯಯಂ । ವರುಣಃ । ವಸ್ತ । ನಿಃऽನಿಜಂ ।
ಪರಿ । ಸ್ಪಶಃ । ನಿ । ಸೇದಿರೇ ॥ ೧೩ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಹಿರಣ್ಯಯಂ ಸುವರ್ಣಮಯಂ ದ್ರಾಪಿಂ ಕವಚಂ ಬಿಭ್ರದ್ಧಾರಯನ್ವರುಣೋ ನಿರ್ಣಿಜಂ ಪುಷ್ಟಂ ಸ್ವಶರೀರಂ ವಸ್ತ । ಆಚ್ಛಾದಯತಿ । ಸ್ಪಶೋ ಹಿರಣ್ಯಸ್ಪರ್ಶಿನೋ ರಶ್ಮಯಃ ಪರಿ ನಿ ಷೇದಿರೇ । ಸರ್ವತೋ ನಿಷಣ್ಣಾಃ ॥ ಬಿಭ್ರತ್ । ಬಿಭರ್ತೇಃ ಶತರಿ ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ । ಪಾ. ೭-೧-೭೮ । ಇತಿ ನುಮಭಾವಃ । ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿರಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ದ್ರಾಪಿಂ । ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತೌ । ದ್ರಾಪಯತೀಷೂನ್ಕುತ್ಸಿತಾಂ ಗತಿಂ ಪ್ರಾಪಯತೀತಿ ದ್ರಾಪಿಃ ಕವಚಂ । ಅರ್ತಿಹ್ರೀತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೭-೩-೩೬ । ಪುಗಾಗಮಃ । ಔಣಾದಿಕ ಇಪ್ರತ್ಯಯೇ ಣಿಲೋಪಃ । ಹಿರಣ್ಯಯಂ । ಋತ್ವ್ಯವಾಸ್ತ್ವ್ಯವಾಸ್ತ್ವಮಾಧ್ವೀಹಿರಣ್ಯಯಾನಿ ಛಂದಸಿ । ಪಾ. ೬-೪-೧೭೫ । ಇತಿ ಹಿರಣ್ಯಶಬ್ದಾದ್ವಿಕಾರಾರ್ಥೇ ವಿಹಿತಸ್ಯ ಮಯಟೋ ಮಶಬ್ದಲೋಪೋ ನಿಪಾತಿತಃ । ವಸ್ತ । ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ । ಲಜ್ಯಾದಿತ್ವಾಚ್ಛಪೋ ಲುಕ್ । ಪೂರ್ವವದಡಭಾವಃ । ನಿರ್ಣಿಜಂ । ಣಿಜಿರ್ ಶೌಚಪೋಷಣಯೋಃ । ಸ್ಪಶಃ । ಸ್ಪಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ । ಕ್ವಿಪ್ಚೇತಿ ಕ್ವಿಪ್ । ನಿ ಷೇದಿರೇ । ಷದ್ಲೃ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು । ಅಸ್ಮಾದ್ಗತ್ಯರ್ಥಾತ್ಕರ್ಮಣಿ ಲಿಟ್ಯೇತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪೌ । ಸದೇರಪ್ರತೇರಿತಿ ಷತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಹಿರಣ್ಯಯಂ—ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ । ದ್ರಾಪಿಂ—ಕವಚವನ್ನು । ಬಿಭ್ರತ್—ಧರಿಸಿಕೊಂಡು । ವರುಣಃ—ವರುಣದೇವನು । ನಿರ್ಣಿಜಂ—ಪುಷ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ತನ್ನ ಶರೀರವನ್ನು । ವಸ್ತ—ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ । ಸ್ಪಶಃ—(ಸುವರ್ಣಕವಚದ) ಕಿರಣಗಳು । ಪರಿ ನಿಷೇದಿರೇ—ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡಿವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ವರುಣದೇವನು ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ ಕವಚವನ್ನು ಧರಿಸಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಪುಷ್ಟವಾಗಿ ಬೆಳೆದ ದೇಹವನ್ನು ಮುಚ್ಚಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ. ಮತ್ತು ಸುವರ್ಣಕವಚದ ಆ ಕಿರಣಗಳು ಸುತ್ತಲೂ ಹರಡುತ್ತಿವೆ.

English Translation

Varuna covers his well-nourished body with clothes ; he wears golden armour, from it the rays are reflected and are spread around.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ದ್ರಾಪಿಂ—ಕವಚಂ । ಯುದ್ಧಕಾಲದಲ್ಲಿ ಶರೀರಕ್ಕೆ ಬಾಣಗಳು ತಾಕದಿರುವಂತೆ ತೊಡುವ ಕವಚ, Armour.

ಹಿರಣ್ಯಯಂ—ಹಿರಣ್ಮಯಂ । ಸುವರ್ಣಮಯವಾದ, ಸುವರ್ಣದಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಟ್ಟ.

ವಸ್ತ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ । ಆಚ್ಛಾದಯತಿ । (ಕವಚದಿಂದ ಶರೀರವನ್ನು) ಆಚ್ಛಾದನೆಮಾಡುತ್ತಾನೆ, ತೊಟ್ಟುಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ, ಧರಿಸುತ್ತಾನೆ.

ನಿರ್ಣಿಜಂ—ಣಿಜಿರ್ ಶೌಚಪೋಷಣಯೋಃ । ಪುಷ್ಟವಾದ, ಚೆನ್ನಾಗಿ [illegible] (ಶರೀರವನ್ನು)

ಸ್ಪಶಃ—ಸ್ಪಶಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ । ಹಿರಣ್ಯಸ್ಪರ್ಶಿನೋ ರಶ್ಮಯಃ । ಸ್ಪರ್ಶನಮಾಡುವ, ಹೊರ ಹೊರಡುವ (ರಶ್ಮಿಗಳು).

ಪರಿ ನಿಷೇದಿರೇ—ಸುತ್ತಲೂ ಅಥವಾ ಎಲ್ಲೆಡೆಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಪಸರಿಸುತ್ತವೆ, ವ್ಯಾಪಿಸುತ್ತವೆ.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಬಿಭ್ರತ್—ಡುಭೃಞ್ ಭರಣೇ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ. ಶತೃ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ್ಲು ವಿಕರಣ ಬಂದು ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. **'ಭೃಞಾಮಿತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೪–೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ ಇತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮ್ ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **'ನಾಭ್ಯಸ್ತಾಚ್ಛತುಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೧–೭೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಭ್ಯಸ್ತಸಂಜ್ಞೆ ಇರುವುದರಿಂದ ನುಮ್ ಬರುವುದಿಲ್ಲ. **'ಅಭ್ಯಸ್ತಾನಾಮಾದಿಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೮೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ದ್ರಾಪಿಮ್—ದ್ರಾ ಕುತ್ಸಾಯಾಂ ಗತೌ ಧಾತು. ಅದಾದಿ. ದ್ರಾಪಯತಿ ಇಷೂನ್ ಕುತ್ಸಿತಾಂ ಗತಿಂ ಪ್ರಾಪಯತಿ ಇತಿ ದ್ರಾಪಿಃ ಕವಚಮ್ ॥ ಬಾಣಗಳ ಗತಿಯನ್ನು ವ್ಯರ್ಥವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡುವುದರಿಂದ ದ್ರಾಪಿಯೆಂದು ಕವಚಕ್ಕೆ ಹೆಸರು. ದ್ರಾ ಧಾತುವಿಗೆ ಣಿಚ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **'ಅರ್ತಿಹ್ರೀವ್ಲೀ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೩–೩೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದಂತವಾದುದರಿಂದ ಧಾತುವಿಗೆ ಪುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರಾಪಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ ಉಣಾದಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ಇ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. **'ಣೇರನಿಟಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೪–೫೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಣೇ ಲೋಪವಾದರೆ ಪುನಃ ದ್ರಾಪಿ ಎಂದೇ ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹಿರಣ್ಯಯಮ್—ಹಿರಣ್ಯಸ್ಯ ವಿಕಾರಃ ಇತ್ಯರ್ಥೇ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯಃ. ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಮಯಟ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಅದಕ್ಕೆ **'ಋತ್ವ್ಯವಾಸ್ತ್ವ್ಯವಾಸ್ತ್ವಮಾಧ್ವೀಹಿರಣ್ಯಯಾನಿ ಚ್ಛಂದಸಿ'** (ಪಾ. ಸೂ ೬–೪–೧೭೫) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಿಕಾರಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ವಿಹಿತವಾದ ಮಯಟಿನ ಮಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪವು ನಿಪಾತಿತವಾಗಿದೆ.

ವಸ್ತ—ವಸ ಆಚ್ಛಾದನೇ ಧಾತು. ಆತ್ಮನೇಪದಿ. **'ಛಂದಸಿ ಲುಙ್ ಲಙ್ ಲಿಟಃ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಲಙ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಏಕವಚನ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶಪ್ಪಿಗೆ ಅದಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಲುಕ್ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಬಹುಲಂ ಛಂದಸ್ಯ–'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಡಾಗವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ವಸ್ತ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ.

ನಿರ್ಣಿಜಮ್—ಣಿಜಿರ್ ಶೌಚಪೋಷಣಯೋಃ ಧಾತು. ಜುಹೋತ್ಯಾದಿ.

ಸ್ಪಶಃ—ಸ್ಪಶ ಬಾಧನಸ್ಪರ್ಶನಯೋಃ ಧಾತು. ಭ್ವಾದಿ. **'ಕ್ವಿಪ್ ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೨–೭೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವಿಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಸರ್ವಲೋಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಸ್ಪಶಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ

ನಿ ಷೇದಿರೇ—ಷದಲ್ಲ ವಿಶರಣಗತ್ಯವಸಾದನೇಷು ಧಾತು. ಗತ್ಯರ್ಥದಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಯುಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಕರ್ಮಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಲಿಟ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ವಿತ್ವ ಏತ್ವಾಭ್ಯಾಸಲೋಪಗಳು ಬರುತ್ತವೆ. **'ಸದಿರಪ್ರತೇಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮–೩–೬೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪಾದದ ಆದಿಯೂ ಪ್ರತಿಭಿನ್ನ ಉಪಸರ್ಗದ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಷತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. ॥ ೧೩ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ನ ಯಂ ದಿಪ್ಸಂತಿ ದಿಪ್ಸವೋ ನ ದ್ರುಹ್ವಾಣೋ ಜನಾನಾಂ ।
ನ ದೇವಮಭಿಮಾತಯಃ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ನ । ಯಂ । ದಿಪ್ಸಂತಿ । ದಿಪ್ಸವಃ । ನ । ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ । ಜನಾನಾಂ ।
ನ । ದೇವಂ । ಅಭಿ ऽ ಮಾತಯಃ ॥ ೧೪ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ದಿಪ್ಸವೋ ಹಿಂಸಿತುಮಿಚ್ಛಂತೋ ವೈರಿಣೋ ಯಂ ವರುಣಂ ನ ದಿಪ್ಸಂತಿ ಭೀತಾಃ ಸಂತೋ ಹಿಂಸಿತುಮಿಚ್ಛಾಂ ಪರಿತ್ಯಜಂತಿ । ಜನಾನಾಂ ಪ್ರಾಣಿನಾಂ ದ್ರುಹ್ವಾಣೋ ದ್ರೋಗ್ಧಾರೋಽಪಿ ಯಂ ವರುಣಂ ಪ್ರತಿ ನ ದ್ರುಹ್ಯಂತಿ । ಅಭಿಮಾತಯಃ ಪಾಪ್ಮಾನಃ । ಪಾಪ್ಮಾ ವಾ ಅಭಿಮಾತಿಃ । ತೈ. ಸಂ.– ೨–೧–೩–೫ । ಇತಿ ಶ್ರುತ್ಯಂತರಾತ್ । ದೇವಂ ತಂ ವರುಣಂ ನ ಸ್ಪೃಶಂತಿ ॥ ದಿಪ್ಸಂತಿ । ದಂಭು ದಂಭೇ ।

ಅಸ್ಮಾತ್ಸನಿ ಸನೀವಂತರ್ಧೇತ್ಯಾದಿನಾ । ಪಾ. ೭-೨-೪೯ । ಇಡಭಾವಃ । ಹಲಂತಾಚ್ಚ । ಪಾ. ೧-೨-೧೦ । ಇತ್ಯತ್ರ ಹಲ್ಗ್ರಹಣಸ್ಯ ಜಾತಿವಾಚಿತ್ವಾತ್ಸನಃ ಕಿತ್ತ್ವಾದ್ದಂಭ ಇಚ್ಚ । ಪಾ. ೭-೪-೫೬ । ಇತಿ ದಕಾರಾತ್ಪರಸ್ಯಾಕಾರಸ್ಯೇಕಾರಃ । ಅನಿದಿತಾಮಿತಿ ನಲೋಪಃ । ಭಷ್ಭಾವಾಭಾವಶ್ಛಾಂದಸಃ । ಪಾ. ೮-೨-೩೭ । ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ । ಪಾ. ೭-೪-೫೮ । ಇತ್ಯಭ್ಯಾಸಲೋಪಃ । ಶಪಃ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವಂ । ತಿಙಶ್ಚ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಸ್ವರೇಣ ಸನೋ ನಿತ್ತ್ವಾನ್ನಿತ್ಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾದನಿಘಾತಃ । ದಿಪ್ಸವಃ । ಸನಂತಾದ್ದಂಭೇಃ ಸನಾಶಂಸಭಿಕ್ಷ ಉಃ । ಪಾ. ೩-೨-೧೬೮ । ಇತ್ಯುಪ್ರತ್ಯಯಃ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ । ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ । ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯಂತ ಇತಿ ಕ್ವನಿಪ್ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ಯ ಪಿತ್ತ್ವಾದನುದಾತ್ತತ್ವೇ ಧಾತುಸ್ವರೇಣಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ದಿಪ್ಸವಃ—ಹಿಂಸಿಸಲು ಇಷ್ಟಪಡುವ ಶತ್ರುಗಳು (ಕೂಡ) । **ಯಂ**—ಯಾವ ವರುಣನನ್ನು । **ನ ದಿಪ್ಸಂತಿ**—ಬೆದರಿಕೆಯಿಂದ ಹಿಂಸಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ । **ಜನಾನಾಂ**—ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ । **ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ**—ಕೇಡು ಬಯಸುವ ದ್ರೋಹಿಗಳೂ । **ನ ದ್ರುಹ್ಯಂತಿ**—ಕೇಡನ್ನುಂಟುಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ । **ಅಭಿಮಾತಯಃ**—ಪಾಪಿಗಳೂ ಕೂಡ । **ದೇವಂ**—ದೇವತಾತ್ಮನಾದ ವರುಣನನ್ನು । **ನ**—ಮುಟ್ಟುವುದಿಲ್ಲ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಸ್ವಭಾವದಿಂದಲೇ ಹಿಂಸಾತ್ಮಕರಾದ ಶತ್ರುಗಳು ವರುಣನಿಗೆ ಹೆದರಿ ಅವನನ್ನು ಹಿಂಸಿಸಲಿಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಣಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿ ಕೇಡು ಬಯಸಿ ತೊಂದರೆಕೊಡುವ ದ್ರೋಹಿಗಳೂ ಕೂಡ ವರುಣನಿಗೆ ಕೇಡನ್ನುಂಟು ಮಾಡುವುದಿಲ್ಲ. ಪಾಪಿಗಳೂ ಸಹ ಇವನನ್ನು ಮುಟ್ಟಲು ಧೈರ್ಯವಿಲ್ಲದೆ ಹಿಂದೆಗೆಯುತ್ತಾರೆ.

English Translation.

Enemies dare not offend him (Varuna); the oppressors of men dare not harm him; and the persons of sinful nature dare not approach him.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ದಿಪ್ಸವಃ—ದನ್ಭು ದಂಭೇ । ಹಿಂಸಿತುಮಿಚ್ಛಂತೋ ವೈರಿಣಃ । ಜನರನ್ನು ಹಿಂಸಿಸುವುದೇ ಸ್ವಭಾವವಾಗಿ ವುಳ್ಳ ಶತ್ರುಗಳು ಅಥವಾ ದುಷ್ಟರು.

ನ ದಿಪ್ಸಂತಿ—ಹಿಂಸೆಮಾಡಲಿಚ್ಛಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ—ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ । ಹಿಂಸೆಮಾಡುವ ದುಷ್ಟಜನರು.

ಅಭಿಮಾತಯಃ—ಪಾಪ್ಮಾನಃ । ಪಾಪಿಷ್ಠರು, ಕೆಟ್ಟಕೆಲಸಗಳನ್ನು ಮಾಡುವ ನೀಚಜನರು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ದಿಪ್ಸಂತಿ—ದನ್ಭು ದಂಭೇ ಧಾತು. **'ಧಾತೋಃ ಕರ್ಮಣಃ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೧-೭) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಇಚ್ಛಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಸನ್ ಬರುತ್ತದೆ. ದಂಭ್+ಸ, ಎಂದಿರುವಾಗ ವಲಾದಿಯಾದುದರಿಂದ ಇಡಾಗಮವು ಪ್ರಾಪ್ತವಾದರೆ **'ಸನೀವಂತರ್ಧ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೨-೪೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಇಟ್ ನಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಸನ್ಯಙೋಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಧಾತುವಿಗೆ ದ್ವಿತ್ವ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಅತ್ರ ಲೋಪೋಽಭ್ಯಾಸಸ್ಯ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಭ್ಯಾಸಕ್ಕೆ (ಸಂಪೂರ್ಣ) ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. **'ದಂಭ ಇಚ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೭-೪-೫೬) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸಾದಿ ಸನ್ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ದಂಭು ಧಾತುವಿನ ಅಚ್ಚಿಗೆ ಇತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. **'ಹಲಂತಾಚ್ಚ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೧-೨-೧೦) ಇಕ್ ಸಮೀಪದಲ್ಲಿರುವ ಹಲ್ಲಿನ ಪರದಲ್ಲಿರುವ ಝಲಾದಿಯಾದ ಸನ್ ಕಿತ್ತಾಗುತ್ತದೆ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಹಲ್ ಪದದಿಂದ ಜಾತಿಗ್ರಹಣವನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬೇಕು ಎಂದು ವಚನವಿರುವುದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಇಕಾರದ ಪರದಲ್ಲಿ ನಕಾರ ಭಕಾರಗಳು ಇದ್ದರೂ ಜಾತಿಗ್ರಹಣದಿಂದ ದೋಷವಿಲ್ಲ. ಆದುದರಿಂದ ಸನ್ನಿಗೆ ಕಿತ್ವವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆಗ **'ಅನಿದಿತಾಂ ಹಲ ಉ–'** (ಪಾ. ಸೂ ೬-೪-೨೪) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಕಿತ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಧಾತುವಿನ ಉಪಧಾನಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿಭ್+ಸ ಎಂದಿರುವಾಗ ಚರ್ತ್ವದಿಂದ ಭಕಾರಕ್ಕೆ ಪಕಾರ ಬರುತ್ತದೆ. ಲಟ್ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ಝಿಗೆ ಅಂತಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಶಪ್ ವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಪರದ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಪರರೂಪ ಬರುತ್ತದೆ. ದಿಪ್ಸಂತಿ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಕಾರ ಪರದಲ್ಲಿರುವುದರಿಂದ ಭಕಾರ ಇರುವ ಅವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ **'ಏಕಾಚೋ ಬಶೋ–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೨-೩೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ವಾಸ್ತವವಾಗಿ ದಕಾರಕ್ಕೆ ಧಕಾರಾದೇಶವು ಬರಬೇಕಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲಾ ಕಾರ್ಯಗಳೂ ವಿಕಲ್ಪವೆಂದು ಸ್ವೀಕರಿಸುವುದರಿಂದ ಭಷ್ ಭಾವವು ಬರುವುದಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಶಪ್ ಪಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ತಿಙ್ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ **'ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಸನ್ ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತ ಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿ ಯಂ ಎಂದು ಯಚ್ಛಬ್ದಸಂಬಂಧವಿರುವುದರಿಂದ **'ಯದ್ವೃತ್ತಯೋಗಾನ್ನಿತ್ಯಂ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ನಿಘಾತಸ್ವರ ಪ್ರತಿಷೇಧ ಬರುತ್ತದೆ.

ದಿಪ್ಸವಃ—ಸನ್ನಂತವಾದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತ ದಂಭು ಧಾತುವಿಗೆ **'ಸನಾಶಂಸ ಭಿಕ್ಷ ಉಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೩-೨-೧೬೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಉ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **'ಅತೋಲೋಪಃ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೪೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ಸನ್ನಿನ ಅಕಾರಕ್ಕೆ ಲೋಪ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಥಮಾ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ ದಿಪ್ಸವಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯ ಸ್ವರದಿಂದ ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ—ದ್ರುಹ ಜಿಘಾಂಸಾಯಾಂ ಧಾತು. ದಿವಾದಿ. **'ಅನ್ಯೇಭ್ಯೋಽಪಿ ದೃಶ್ಯತೇ'** ಎಂಬುದರಿಂದ ಕ್ವನಿಪ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ದ್ರುಹ್ವನ್ ಎಂದು ನಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ ಬಹುವಚನದಲ್ಲಿ **'ಸರ್ವನಾಮಸ್ಥಾನೇಚಾಸಂಬುದ್ಧೌ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೪-೮) ಎಂಬುದರಿಂದ ದೀರ್ಘ ಬರುತ್ತದೆ. **'ಅಟ್‌ಕುಪ್ವಾಙ್–'** (ಪಾ. ಸೂ. ೮-೪-೨) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಣತ್ವ ಬಂದರೆ ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪಿತ್ತಾದುದ

ರಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಆಗ ಧಾತುವಿನ ಅಂತೋದಾತ್ತ ಸ್ವರವೇ ಉಳಿಯುತ್ತದೆ. ದ್ರುಹ್ವಾಣಃ ಎಂಬುದು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಉತ ಯೋ ಮಾನುಷೇಷ್ವಾ ಯಶಶ್ಚಕ್ರೇ ಅಸಾಮ್ಯಾ ।
ಅಸ್ಮಾಕಮುದರೇಷ್ವಾ ॥ ೧೫ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಉತ । ಯಃ । ಮಾನುಷೇಷು । ಆ । ಯಶಃ । ಚಕ್ರೇ । ಅಸಾಮಿ । ಆ ।
ಅಸ್ಮಾಕಂ । ಉದರೇಷು । ಆ ॥ ೧೫ ॥

॥ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ॥

ಉತಾಪಿ ಚ ಯೋ ವರುಣೋ ಮಾನುಷೇಷು ಯಶೋಽನ್ನಮಾ ಚಕ್ರೇ ಸರ್ವತಃ ಕೃತವಾನ್ ಸ ವರುಣಃ ಕುರ್ವನ್ನಸ್ಯಾ ಸರ್ವತ ಅಸಾಮಿ । ಸಂಪೂರ್ಣಂ ಚಕ್ರೇ ನ ತು ನ್ಯೂನಂ ಕೃತವಾನ್ । ವಿಶೇಷತೋಽಸ್ಮಾಕಮುದರೇಷ್ವಾ ಸರ್ವತಶ್ಚಕ್ರೇ ॥ ಮಾನುಷೇಷು । ಮನೋರ್ಜಾತಾವಞ್ಯತೌ ಷುಕ್ ಚ । ಪಾ. ೪-೧-೧೬೧ । ಇತ್ಯಞ್ । ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಮಿತ್ಯಾದ್ಯುದಾತ್ತತ್ವಂ । ಚಕ್ರೇ । ಪ್ರತ್ಯಯಸ್ವರಃ । ಅಸಾಮಿ । ಅವ್ಯಯೇ ನಞ್ಕುನಿಪಾತಾನಾಮಿತಿ ವಕ್ತವ್ಯಂ । ಪಾ. ೬-೨-೨-೩ । ಇತ್ಯವ್ಯಯಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಯಶಃ । ಅಶೇರ್ಯುರ್ಟಚ್ಚ । ಉ. ೪-೧೯೦ । ಇತ್ಯಸುನ್ । ಉದರೇಷು । ಉದಿ ದೃಣಾತೇರಜಲೌ ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ । ಉ. ೫-೧೯ । ಇತ್ಯಲ್ । ಲಿತ್ಸ್ವರಃ । ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾದಿತ್ಯುತ್ತರಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ ॥ ೧೮ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಉತ—ಮತ್ತು । **ಯಃ**—ಯಾವ ವರುಣನು । **ಮಾನುಷೇಷು**—ಸಮಸ್ತ ಮಾನವರಲ್ಲೂ । **ಯಶಃ**—ಅನ್ನವನ್ನು । **ಆ ಚಕ್ರೇ**—ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಹಂಚಿದನೋ (ಅದೇ ವರುಣನು) । **ಆ**—ಎಲ್ಲಾ ಕಡೆಯೂ । **ಅಸಾಮಿ**—ನ್ಯೂನವಿಲ್ಲದೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ (ಹಂಚಿ ಅದರಲ್ಲೂ) । **ಅಸ್ಮಾಕಂ**—ನಮ್ಮ । **ಉದರೇಷು**—ಉದರಗಳಲ್ಲಿ । **ಆ (ಚಕ್ರೇ)**—ತುಂಬುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

‖ ಭಾವಾರ್ಥ ‖

ವರುಣನು ಸಮಸ್ತ ಮಾನವರಿಗೂ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಪ್ರಭೂತವಾದ ಅನ್ನವನ್ನು ಹಂಚಿದನು. ಅವನಲ್ಲೂ ನಮ್ಮ ಉದರಗಳನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ತುಂಬುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು.

English Translation.

(Varuna) who has distributed unlimited food to all men (and the gods) has filled our stomachs with food.

‖ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ‖

ಮುಖ್ಯಾಭಿಪ್ರಾಯವು—ಯಾವ ವರುಣನು ದೇವಮನುಷ್ಯರುಗಳಿಗೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೋ ಆ ವರುಣನು ನಮ್ಮ ಉದರಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ನವನ್ನು ಪೂರ್ಣವಾಗುವಂತೆ ಮಾಡಿದನು. ಎಂದರೆ ನಮಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ ಅನ್ನಾದ್ಯಾಹಾರಗಳನ್ನು ಕಡಿಮೆಮಾಡದೆ ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಕೊಟ್ಟನು.

ಯಶಃ—ಅನ್ನವು; ಅಂಧಃ ವಾಜಃ ಮೊದಲಾದ ಇಪ್ಪತ್ತೆಂಟು ಅನ್ನನಾಮಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಯಶಃ ಎಂಬ ಶಬ್ದವು ಪಠಿತವಾಗಿರುವುದರಿಂದ ಯಶಃ ಎಂದರೆ ಅನ್ನವು ಎಂದರ್ಥ (ನಿ. ೩-೯).

ಅಸಾಮಿ—ಸಾಮಿ ಶಬ್ದೋಽರ್ಧವಚನಃ । ನ ಸಾಮಿ=ಅಸಾಮಿ ಸಕಲಂ, ಪ್ರಭೂತಮಿತ್ಯರ್ಥಃ । ಸಾಮಿಯೆಂದರೆ ಅರ್ಧವು, ಪೂರ್ತಿಯಲ್ಲದ್ದು; ಅಸಾಮಿಯೆಂದರೆ ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ, ಬಹಳವಾಗಿ ಎಂದರ್ಥವು.

ಅಸ್ಮಾಕಂ ಉದರೇಷು ಆ (ಚಕ್ರೇ)—ನಮ್ಮ ಉದರಗಳಲ್ಲಿ ಎಂದರೆ ನಮ್ಮ ಉದರವು ತುಂಬುವಂತೆ, ನಮಗೆ ತೃಪ್ತಿಯಾಗುವಂತೆ, ಯಥೇಚ್ಛವಾಗಿ ಅನ್ನವನ್ನು ಕೊಟ್ಟನೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಮಾನುಷೇಷು—ಮನೋರ್ಜಾತಾವಞ್ಯತೌ ಷುಕ್ ಚ—(ಪಾ. ಸೂ. ೪-೧-೧೬೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಜಾತಿಯು ತೋರುವಾಗ ಮನುಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಅಞ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಷುಕಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಞಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದಿವೃದ್ಧಿ ಬಂದರೆ ಮಾನುಷ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. **'ಞ್ನಿತ್ಯಾದಿರ್ನಿತ್ಯಂ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೧-೧೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಚಕ್ರೇ—ಡುಕೃಞ್ ಕರಣೇ. ಧಾತು. ಲಿಟ್ ಪ್ರಥಮಪುರುಷ ಏಕವಚನದಲ್ಲಿ ದ್ವಿತ್ವ, ಉರದತ್ವ, ಹಲಾದಿ ಶೇಷ, ಚುತ್ವ, ಯಣ್ ಕಾರ್ಯಗಳು ಬಂದರೆ ಚಕ್ರೇ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾಗುವುದರಿಂದ ಚಕ್ರೇ ಎಂಬುದು ಅಂತೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಸಾಮಿ—ಅರ್ಧವಲ್ಲ. ಸಂಪೂರ್ಣ ಎಂದರ್ಥ. ನ ಸಾಮಿ ಅಸಾಮಿ. ನಞ್ತತ್ಪುರುಷ ಸಮಾಸ. **'ತತ್ಪುರುಷೇ ತುಲ್ಯಾರ್ಥ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬-೨-೨) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ **'ಅವ್ಯಯೇ ನಞ್ಕುನಿಪಾತಾನಾಮಿತಿ**

ವಕ್ತವ್ಯಂ' (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೨–೩) ಎಂದು ಅವ್ಯಯ ಸಮಾಸದಲ್ಲಿ ನಿಯಮ ಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಅವ್ಯಯ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಆದ್ಯುದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ.

ಯಶಃ—ಅಶೂ ವ್ಯಾಪ್ತೌ ಧಾತು. **'ಅಶೇರ್ಯುಟ್ ಚ'** (ಉ. ಸೂ. ೪–೬೩೦) ಎಂಬುದರಿಂದ ಅಸುನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ತತ್ಸಂನಿಯೋಗದಿಂದ ಯುಟಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ. ಯುಕಾರವು ಟಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯವಯವವಾಗಿ ಬರುತ್ತದೆ. ಯಶಸ್ ಎಂದು ಸಾಂತಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ನಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ಆದ್ಯುದಾತ್ತಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಉದರೇಷು—**'ಉದಿ ದೃಣಾತೇರಜಲೌ ಪೂರ್ವಪದಾಂತ್ಯಲೋಪಶ್ಚ'** (ಉ. ಸೂ. ೫–೬೯೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಉತ್ ಉಪಸರ್ಗ ಪೂರ್ವದಲ್ಲಿರುವಾಗ ದೃ ಧಾತುವಿಗೆ ಅಲ್ ಪ್ರತ್ಯಯವು ಬರುತ್ತದೆ. ಉದರ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಪ್ತಮೀ ಬಹುವಚನದ ರೂಪ. ಅಲ್ ಲಿತ್ತಾದುದರಿಂದ **'ಲಿತಿ'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೯೩) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಯದ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಉದಾತ್ತಸ್ವರ ಬರುತ್ತದೆ. ಗತಿ ಸಮಾಸವಾದ ಮೇಲೆ **'ಗತಿಕಾರಕೋಪಪದಾತ್ ಕೃತ್'** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೧೩೯) ಎಂಬುದರಿಂದ ಕೃದುತ್ತರಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ದಕಾರೋತ್ತರಾಕಾರವು ಉದಾತ್ತವಾಗಿಯೇ ಇರುವುದು. ‖ ೧೫ ‖

‖ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ‖

ಪರಾ ಮೇ ಯಂತಿ ಧೀತಯೋ ಗಾವೋ ನ ಗವ್ಯೂತೀರನು ।
ಇಚ್ಛಂತೀರುರುಚಕ್ಷಸಂ ‖ ೧೬ ‖

‖ ಪದಪಾಠಃ ‖

ಪರಾ । ಮೇ । ಯಂತಿ । ಧೀತಯಃ । ಗಾವಃ । ನ । ಗವ್ಯೂತೀಃ । ಅನು ।
ಇಚ್ಛಂತೀಃ । ಉರುऽಚಕ್ಷಸಂ ‖ ೧೬ ‖

‖ ಸಾಯಣಭಾಷ್ಯಂ ‖

ಉರುಚಕ್ಷಸಂ । ಬಹುಭಿರ್ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ ವರುಣಮಿಚ್ಛಂತೀರ್ಮೇ ಧೀತಯಃ ಶುನಃಶೇಪಸ್ಯ ಬುದ್ಧಯಃ ಪರಾ ಯಂತಿ । ಪರಾಙ್ಮುಖಾ ನಿವೃತ್ತಿರಹಿತಾ ಗಚ್ಛಂತಿ । ತತ್ರ ದೃಷ್ಟಾಂತಃ । ಗಾವೋ ನ । ಯಥಾ ಗಾವೋ ಗವ್ಯೂತೀರನು ಗೋಷ್ಠಾನ್ಯನುಲಕ್ಷ್ಯ ಗಚ್ಛಂತಿ ತದ್ವತ್ ‖ ಗವ್ಯೂತೀಃ ।

ಗಾವೋ೽ತ್ರ ಯೂಯಂತ ಇತ್ಯಧಿಕರಣೇ ಕ್ತಿನ್ । ಗೋರ್ಯೂತೌ ಛಂದಸಿ । ಪಾ. ೬-೧-೭೯-೨ । ಇತ್ಯವಾದೇಶಃ । ದಾಸೀಭಾರಾದಿತ್ವಾತ್ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಯದ್ವಾ । ಯೂತಿರ್ಯವನಂ । ಗವಾಂ ಯುವನಮತ್ರೇತಿ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರತ್ವಂ । ಇಚ್ಛಂತೀಃ । ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಲಟಃ ಶತೃ । ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ । ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ । ಪಾ. ೭-೩-೭೭ । ಇತಿ ಛತ್ವಂ । ಅದುಪದೇಶಾಲ್ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕಾನುದಾತ್ತತ್ವೇ ವಿಕರಣಸ್ವರಃ ಶಿಷ್ಯತೇ ॥

॥ ಪ್ರತಿಪದಾರ್ಥ ॥

ಗವ್ಯೂತೀಃ ಅನು—ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳನ್ನೇ ಗಮನದಲ್ಲಿಟ್ಟು । **ಗಾವೋ ನ**—ಹಸುಗಳು ಹಿಂತಿರುಗುವಂತೆ । **ಉರುಚಕ್ಷಸಂ**—ಬಹುಜನರಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವ ವರುಣನನ್ನು । **ಇಚ್ಛಂತೀಃ**—ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ । **ಮೇ**—ನನ್ನ । **ಧೀತಯಃ**—ಮನಶ್ಚಿಂತೆಗಳು । **ಪರಾ ಯಂತಿ**—(ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ) ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತವೆ.

॥ ಭಾವಾರ್ಥ ॥

ಹುಲ್ಲುಗಾವಲುಗಳನ್ನೇ ನೆನೆದು ಆಸೆಯಿಂದ ಹಸುಗಳು ಅವಕ್ಕೆ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಹಿಂತಿರುಗುವಂತೆ, ಬಹುಜನರ ಗಮನಕ್ಕೆ ಪಾತ್ರನಾದ ವರುಣನನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿ ನನ್ನ ಮನಶ್ಚಿಂತೆಗಳು ಆದರದಿಂದ ಅವನ ಅಭಿಮುಖವಾಗಿಯೇ ಹಿಂತಿರುಗುತ್ತವೆ.

English Translation.

My thoughts always turn back to him who is seen by many, as the cows return to the pastures.

॥ ವಿಶೇಷವಿಷಯಗಳು ॥

ಮೇ ಧೀತಯಃ—ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು, ನನ್ನ ಆಲೋಚನೆಗಳು.

ಪರಾ ಯಂತಿ—ಹಿಂದಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತವೆ ಎಂದರೆ ಮತ್ತೆ ಮತ್ತೆ ವರುಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರವರ್ತಿಸುತ್ತವೆ.

ಗಾವೋ ನ ಗವ್ಯೂತೀಃ— ಗಾವೋ ಯತ್ರ ಚರಂತಿ ಸ ಭೂಪ್ರದೇಶೋ ಗವ್ಯೂತಿರಿತ್ಯುಚ್ಯತೇ । ಹುಲ್ಲುಮೇಯುವ ಸ್ಥಳ, ಹುಲ್ಲುಗಾವಲು, ಹಸುಗಳು ಚೆನ್ನಾಗಿ ಹುಲ್ಲು ಬೆಳೆದಿರುವ ಪ್ರದೇಶಕ್ಕೆ ಯಾರ ಪ್ರಚೋದನೆಯೂ ಇಲ್ಲದೆ ತಾವಾಗಿಯೇ ಹೋಗುವವೋ ಅದರಂತೆ ನನ್ನ ಮನಸ್ಸೂ ಕೂಡ ವರುಣನಲ್ಲಿಯೇ ನೆಲೆಸಲಿಚ್ಛಿಸುವುದು. ನನ್ನ ಮನಸ್ಸು ವರುಣನಲ್ಲಿಯೇ ಆಸಕ್ತವಾಗಿರುವುದೆಂದಭಿಪ್ರಾಯವು.

ಉರುಚಕ್ಷಸಂ—ಬಹುಭಿರ್ದ್ರಷ್ಟವ್ಯಂ । ಬಹೂನಾಂ ದ್ರಷ್ಟಾರಂ ಬಹುದರ್ಶನಂ ವಾ । ಅನೇಕರಿಂದ ನೋಡಲ್ಪಡುವವನು ಅಥವಾ ಅನೇಕರನ್ನು ನೋಡುವವನು.

॥ ವ್ಯಾಕರಣಪ್ರಕ್ರಿಯಾ ॥

ಗವ್ಯೂತಿಃ—ಯು ಮಿಶ್ರಣಾಮಿಶ್ರಣಯೋಃ ಧಾತು ಅದಾದಿ. ಗಾವಃ ಅತ್ರ ಯೂಯಂತೆ ಇತಿ ಗವ್ಯೂತಿಃ ಅಧಿಕರಣಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಕ್ತಿನ್ ಪ್ರತ್ಯಯ ಬರುತ್ತದೆ. ಗೋ+ಯೂತಿಃ ಎಂದಿರುವಾಗ **‘ ಗೋರ್ಯೂತೌ ಛಂದಸ್ಯುಪಸಂಖ್ಯಾನಮ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೭೯–೨) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಂದಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಅವಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. ಗವ್ಯೂತಿಃ ಎಂದು ರೂಪವಾಗುತ್ತದೆ. ದಾಸೀಭಾರಾದಿಯಲ್ಲಿ ಗವ್ಯೂತಿ ಶಬ್ದವನ್ನು ಪಾಠಮಾಡಿರುವುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ. ಅಥವಾ ಯೂತಿಯೆಂದರೆ ಯವನಂ (ಸೇರುವಿಕೆ) ಎಂದರ್ಥ. ಗವಾಂ ಯವನಂ ಅತ್ರ ಇತಿ ಗವ್ಯೂತಿಃ ಗೋವುಗಳು ಸೇರುವ ಸ್ಥಳವೆಂದರ್ಥ. ಬಹುವ್ರೀಹಿ ಸಮಾಸವಾದುದರಿಂದ **‘ ಬಹುವ್ರೀಹೌ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾ ಪೂರ್ವಪದಂ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೨–೧) ಎಂಬುದರಿಂದ ಪೂರ್ವಪದ ಪ್ರಕೃತಿಸ್ವರವು ಬರುತ್ತದೆ.

ಇಚ್ಛಂತೀಃ—ಇಷು ಇಚ್ಛಾಯಾಂ ಧಾತು. ತುದಾದಿ. ಲಟ್ಟಿಗೆ ಶತ್ರಾದೇಶ ಬರುತ್ತದೆ. **‘ತುದಾದಿಭ್ಯಃ ಶಃ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೩–೧–೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಶತೃಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ ಶವಿಕರಣ ಬರುತ್ತದೆ. ಶ ಪರದಲ್ಲಿರುವಾಗ **‘ ಇಷುಗಮಿಯಮಾಂ ಛಃ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೭–೩–೭೭) ಎಂಬುದರಿಂದ ಛಾದೇಶವು ಬರುತ್ತದೆ. ಇಚ್ಛತ್ ಎಂದು ತಾಂತ ಶಬ್ದವಾಗುತ್ತದೆ. ಉಗಿತ್ತಾದುದರಿಂದ ನುಮಾಗಮ ಬರುತ್ತದೆ ಸ್ತ್ರೀತ್ವ ವಿವಕ್ಷಾ ಮಾಡಿದಾಗ **‘ ಉಗಿತಶ್ಚ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೪–೧–೬) ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಙೀಪ್ ಬರುತ್ತದೆ. ಶತೃ ಲಸಾರ್ವಧಾತುಕವಾದುದರಿಂದ **‘ ತಾಸ್ಯನುದಾತ್ತೇತ್ ’** (ಪಾ. ಸೂ. ೬–೧–೧೮೬) ಸೂತ್ರದಿಂದ ಅನುದಾತ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ವಿಕರಣಸ್ವರವು ಸತಿಶಿಷ್ಟವಾಗುವುದರಿಂದ ಇಚ್ಛಂತೀಃ ಎಂಬುದು ಮಧ್ಯೋದಾತ್ತವಾದ ಪದವಾಗುತ್ತದೆ. ॥ ೧೬ ॥

॥ ಸಂಹಿತಾಪಾಠಃ ॥

ಸಂ ನು ವೋಚಾವಹೈ ಪುನರ್ಯತೋ ಮೇ ಮಧ್ವಾಭೃತಂ ।
ಹೋತೇವ ಕ್ಷದಸೇ ಪ್ರಿಯಂ ॥ ೧೭ ॥

॥ ಪದಪಾಠಃ ॥

ಸಂ । ನು । ವೋಚಾವಹೈ । ಪುನಃ । ಯತಃ । ಮೇ । ಮಧು । ಆऽಭೃತಂ ।
ಹೋತಾऽಇವ । ಕ್ಷದಸೇ । ಪ್ರಿಯಂ ॥ ೧೭ ॥